NEMESKÜRTY ISTVÁN

Önfia vágta sebét

Krónika Dózsa György tetteiről
Ez történt Mohács után
Elfelejtett évtized

MAGVETŐ KIADÓ

NEMESKÜRTY ISTVÁN

Önfia vágta sebét

NEMESKÜRTY ISTVÁN

Önfia vágta sebét

Krónika Dózsa György tetteiről
Ez történt Mohács után
Elfelejtett évtized

MAGVETŐ KIADÓ, BUDAPEST

Második kiadás

© *Nemeskürty István, 1975*

MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ
Felelős kiadó Kardos György
Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem
(799692/80)
Alföldi Nyomda · 7634.66-14-1 · Debrecen, 1980
Felelős szerkesztő Lackó Mihály · Műszaki vezető
Sebestyén Lajos · A kötetet Bezúr Györgyi tervezte
A védőborító M. S. mester *Kálvária* (1506) festményének felhasználásával készült · Kiadványszám
4528 · Megjelent 36,5 A/5 ív terjedelemben, Garamond betűtípusból szedve · MA 3571

ISBN 963 271 113 0

„A választott témával közelebbről megismerkedve, előre nem sejtett hiányosságokra bukkantam; eseménytörténeti hézagokra, melyeket kitölteni, ellentmondásokra, melyeket feloldani, egymástól elszigetelt tényekre, melyeket a többivel összekötni vágytam. Felkutattam hát a forrásokat, nem ugyan azért, hogy munkámat eddig merőben ismeretlen eseményekkel gazdagítsam, hanem inkább, hogy a megismert történelmi tényeknek mintegy kulcsára lelhessek; históriám így bővülhet általánosabb érvényű mondandóvá. E szándékom akkor válik valóra, ha a közönséget meggyőzhetem: lehet úgy is történelmet írni, hogy az nem türelempróba, s hogy az olvasóval elfogadtassuk: a történetírók is meríthetnek a rokon művészetekből, anélkül hogy művük emiatt mindjárt regénnyé válna."

Friedrich Schiller: *Geschichte des Abfalls der Vereinigten Niederlande,* 1788.

TÖRTÉNELEMRŐL ÍRNI

Történelemről írni számomra mást jelent, mint történelmet írni. Történelmet kétféleképpen írhatunk: úgy, hogy a múlt tényeit-adatait feltárva, azokat a mindenkori jelen világnézete és eszményei szerint összegezzük, s így megállapítjuk az elmúlt események szerintünk logikus folyamatát, melynek pillanatnyi utolsó láncszeme a mi mai jelenünk – ezt nevezzük történettudománynak; de tetteinkkel is, úgy, hogy a jelent tudatosan éljük, s így az ember minden tette, abban a pillanatban, hogy múlttá válik, történelemalakító erő. Aki tehát tudatosan igyekszik alakítani a jövőt, a saját maga vagy egy egész társadalom jövőjét – vagyis „politizál" –, az egyben a történelmet is formálja. „Amikor egy kultúra önmagát konstruktív jövőként ismeri fel... akkor történelmi tudattá emelkedik" – mondotta a kiváló olasz marxista tudós, Antonio Banfi egy 1955-ös előadásában.

Történelmet írni tehát – ha most a múlt összegezésére és nem a tudatosan cselekvő ember jelenbeli tevékenységére gondolunk – tudományos munka. Ezt kellőképpen képzett, a szakmát ismerő, az adathalmazban jártas és válogatni képes tudós végezheti csak el; az ő feladata – (többek között) –, hogy a való tényeket a valótlanoktól megkülönböztesse, tehát hogy az események láncolatának előadása – mely szükségképpen szubjektív, s éppúgy tükrözi az előadó tudatát, mint a kor eszményeit, melyben él – objektív tényeken alapuljon. A történettudomány egyik alapvető feladata, hogy a közvéleményt a múlt tényeiről tájékoztassa. E tényekből építheti fel az egyes ember és a közvélemény az események láncolatát ismertető tudós segítségével a maga történelmi tudatát. Mivel azonban a tények eseménysorrá fűzése óhatatlanul szubjektív folyamat: következésképp maguk a tényeknek vélt események sem mindig olyan objektív igazságok, mint mondjuk, a matematika igazságai. Hiszen – amint arra Golo Mann is figyelmeztet – a történelemnek

még nincs vége, sokáig nem is lesz, a mindenkori jelen csak *modus operandi*-ként tekintheti a mát a múlt befejezésének, következésképp, hogy a múlt tényeinek sorát milyen megvilágításban látom, s hogy a sok tény közül melyik kor mit ragad ki, s mit rostál át a feledés szitáján: a társadalmi cselekvés egy formája, végeredményben politikai tevékenység, s így koronként változik. Ennélfogva „a történelmi tudás nem érheti el sem az empirikus tudás pragmatikus kozvetlenségét, sem a tiszta elméleti tudas egyetemes formáját... minden új helyzetben, minden új korszakban megújhodik, felújítja kereteit, ítéleteit, kutatási módszereit, intuitiv részvételi formáit, legszélesebb távlatait" – amint azt Antonio Banfi mondotta említett előadásában. Ezért tekintették a régi gorogok a történetírást – művészetnek. (Vagyis az esztetika elveit alkalmazó, tudatformaló tevékenységnek.)

De éppen ezért hajlamos mégis arra a történettudomany, hogy onmagát valamiféle „abszolút tudomannyá" szilárdítandó, s a művészettől magát elhatarolandó, egyrészt kirekessze a be nem avatottakat, a szakképzetleneket a történetírás tevékenységéből, nem szánván a kozvéleménynek más feladatot, mint a tudósok által előadottak megtanulását és tudomásulvételét, másreszt pedig vizsgálatának tárgya a lezárt múlt lévén, hajlamos a megtortént és ezért másképpen mar meg nem történhető eseményeket szukségszerűséggé abszolutizálni. Ezért aztan az idealista történetírás azt hiteti el az emberekkel, hogy „a történelem a véletlen játéka, mi nem tehetunk mást, mint hogy elfogadjuk a számunkra kijelolt végzetet" – Banfi szavai szerint; ilyen esetben nincs más menekvés, mint az ima, a fohász – lásd a magyar romantikusokat, Vorosmarty és Kolcsey költészetet, melynek remekmívű csúcsa az 1823-ban szerzett Hymnus, amint arra már Szekfű Gyula is rámutatott; minek folytán még a haladó vagy haladni vagyó történészek is hajlamosak az általunk felsorakoztatott és a társadalom mozgasaiba agyazott tényeket olyan szukségszerűségeknek tekinteni, melyek hatására semmiképpen sem történhetett volna valami másképpen, mint ahogyan megtortént, s így kizárva a „mi történt volna, ha" ketségkívul

szellemi játéknak is becsmérelhető töprengéseit, munkásságuk néha a legnagyobb jóakarat ellenére is determinizmusba torkollik. Erre vonatkozólag hasznos Lukács György fejtegetését emlékezetünkbe idézni:

„Az egyik póluson a szükségszerűség merőben oksági, mechanisztikus, fatalista felfogása (alakult ki), a másikon, ahol a szükségszerűségnek ezt a fajtáját tagadják vagy kétségbe vonják, az irracionalizmus egyik válfaja helyezkedik el. A valóság képe mindkét esetben fetisisztikusan eltorzul. Az elsőben azért, mert ez a szükségszerűség és a véletlen között minden határt lerombol, sőt, elvontan nézve, eszerint az összes véletlen is oksági lag meghatározott. A második esetben az oksági determinációba vetett kétellyel vagy e determináció tagadásával együtt kétségessé válik a tények minden ésszerű összefüggése: a gondolkodás kapui szélesre tárulnak az irracionalizmus előtt. Ez a fétisszerű ellentmondás a történelem folyamán természetesen a legkülönbözőbb formákban jelentkezett, de ezt a polaritását sohasem győzhette le." (*Az esztétikum sajátossága*, I. 704.)

A marxista történettudomány helyes álláspontja tehát – ismét Banfival együtt valljuk ezt –, hogy a história ismerete „etikai irányt is ad cselekvésünknek", és voltaképpen arra, az egykor csak a vallástanórákon feltett kérdésre ad választ: „Mi dolgunk a világon?" (Banfi: *A történelmi materializmus jelentősége.*) Mivel azonban az etikai ítélet a legtartózkodóbb objektivitás esetében sem nélkülözhet bizonyos indulati elemeket, tehát némi szubjektivitást, gyakorlatilag a marxista történetírás is kerülni igyekezik néha az etikai állásfoglalást, a tárgyalt kor alakjainak, azok tetteinek erkölcsi minősítését, mely óvatosság nemegyszer a determinizmus határára vezethet. A Mohács utáni időkre gondolva például sokan szívesen – (és végeredményben igazat mondva!) – mutatják ki, hogy a magyar uralkodó osztály nem volt rosszabb, mint más európai uralkodó osztályok, melyek földrajzi és egyéb helyzete kedvezőbb lévén, ott nem került sor akkora tragédiára, mint nálunk, tehát az erkölcsi felháborodás az akkori magyar uralkodó osztállyal szemben tudo-

mánytalan és indokolatlan; Magyarország nagy részének torok általi elfoglalása szükségszerű és így elkerulhetetlen volt, lévén a torok katonai túlerőben, következésképp folosleges naivitás azon méltatlankodni, ami bekovetkezett, és így tovább. (Lásd még Magyarország „kényszerű" – ? – szerepét a második világháborúban és a magyar királyi kormánynak a „korulmenyek determinalta" katasztrofális lépéseit...)

S ez az a pont, ahol szerintem és számomra a *történelemről írás* folytathatja a dolgok továbbgondolasat; ez a bar szinten szigoruan tényeken alapulo, de a kovetkeztetések levonásában kotetlenebbul érvelő, etikusabb magatartású, a művészethez, a költészethez kozelebb álló írói tevékenység.

Történelmet írni tehat tudomány (bar az említett megszorításokkal).

Történelemről írni viszont írói tevékenység. Irodalom. Ennek a tevékenységnek gyumolcse lehet koltemény, elbeszélés, regény, dráma, film vagy olyasféle tanulmány, eszmefuttatás, amelyet, Zrínyitől *(Mátyás király életéről való elmélkedések)* tanulva, mint műfajt jómagam művelek. Ez az eszmefuttatás, ez a tanító elmélkedés az arisztotelészi poétika szerint elsősorban abban kulonbozik a koltői műfajoktól, hogy valóban megtortént eseményeket mond el. Arisztotelész ugyanis, mint tudjuk, ezt tanítja:

„A koltőnek nem az a feladata, hogy valóban megtortént eseményeket mondjon el, hanem olyanokat, amelyek megtorténhetnek és lehetségesek... A történetírót és a koltőt ugyanis nem az kulonbozteti meg, hogy versben vagy prózában beszél-e, hanem az, hogy az egyik megtortént eseményeket mond el, a másik pedig olyanokat, amelyek megtorténhetnének."

Azért idézem ezt a kétezer-haromszáz éves tézist, mert az első magyar tortenelemről író koltőket ugyancsak zavarba hozta. Gyongyosi István ki is fejti, hogy tehát akkor Tinódi Sebestyén nem is vehető poétaszámba, s ő maga éppen ezért nagy ugybuzgalommal és szép sikerrel igyekezett történelmileg hiteles témáit *kitalált eseményekkel* fűszerezni, Sebestyén deák pedig Arisztotelész jó-

voltából ott maradt két part között, história és költészet határai között, s ott is van mindmáig, pedig még zeneszerzőként is művész, nemhogy poétaként. Csakhogy az ő krónikái szigorúan hiteles tények forrásértékű dokumentumai is egyúttal. Miért? Mert ő „valóban megtörtént eseményeket mond el"

Mégsem maradt Tinódi példája követők nélkül. A magyar irodalom egyik érdekes műfaja virágzott ki ezekből a hiteles krónikákból. Zrínyi Miklós, Tasso követője, még költői művében, „kitalált" részletekkel gazdagított hőskolteményében is – („fabulákkal kevertem az históriát") – így fohászkodik:

adj pennámnak erőt, ugy írhassak, mint volt.

Mátyás király életéről való elmélkedéseiben pedig megteremti azt a prózai esszéműfajt, melyet én „történelemről írásnak" nevezek. Zrínyi nem kíván tudós történeti tanulmányt írni Mátyásról, adatait közkézen forgó históriai művekből meríti; ő etikai-politikai indulattal ábrázolja hősét, tanulságul a mának, az 1657-es év jelenének. Feltételezi, hogy az olvasó ismeri a tárgyalt kor lényeges eseményeit, olvasta legalábbis Bonfini munkáját; a tudomány által leírt tényeket újszerű megvilágításban, újszerűen csoportosítva elmélkedik. Kifogásolja Mátyás királlyá választásának erőszakos körülményeit:

„Bárd, kerék, akasztófa lett volna jutalma az ellenkezőnek... Példával nem kell azért ezt tartani minden időben, mert nem jó volna, ha szabad országban ily móddal kellene mindenkor királyt választani."

Méltatlankodik Szilágyi Mihály elfogatásán:

„Egy botlásodat, jó király, az én pennám el nem titkolhatja; fölöttébb nagy volt: mert háládatlanság volt. Bizony, nagy mocsok a háládatlanság, a királyi palástón sok szépséget sötétít be... Megbocsáss, jó király, nagy vétek volt Szilágyi Mihályt megfogatnod..."

Zrínyi, a hadvezér, erkölcsileg háborodik fel Mátyás csehországi hadjáratán, a maga korának harmincéves háborújára gondolva:

„Az mostani világ, mikor színt akar adni a maga hadakozásának,

religiót obtendál (értsd: vallásos ürügyet keres)... pedig csupán a religió titulus alatt rámenni valamely szomszédunkra... nem hiszem, hogy Isten előtt volna ez az ok kedves, sem emberek előtt nem elegendő."

És katolikus létére kifakad a magyarországi protestánsüldözések ellen. Még a szerencsétlen mohácsi csata is eszébe ötlik, erről is kemény szavakat ejt, majd visszakanyarodván tárgyához, ismét Mátyás egy hadjáratán morgolódik, mondván, hogy a német-római császár elleni hadjáratra Mátyást a személyes bosszú indította:

„A német császárra való bosszúság annyira eltöltötte vala a szívét, hogy magával sem bírhata. Mesterkedik ugyan a Bonfinius előszámlálni az okait ennek a háborúságnak, de maga is megvallja, hogy hívságosan."

Amint látható, Zrínyi hadvezér és politikus létére csupa olyan érvet hoz fel Mátyás ellen, akit különben tisztel és példaképének tekint, mely érveket minden tudós történetíró joggal s könnyen megcáfolhat. Tudja ezt Zrínyi is, írván, hogy a „historicusok" minderre objektív érveket hozhatnának fel, de őt ez most ezúttal nem érdekli. Zrínyi érvei erkölcsi érvek, az államvezetéshez semmi közük. Zrínyi ugyanazzal az emésztő indulattal nyilatkozik saját osztályáról, a magyar uralkodó osztályról, mint korábban Bornemisza Péter vagy Károli Gáspár; nem keres érveket, pedig találhatna, melyek objektíve az uralkodó osztály mellett szólnának; indulata mindent elsöprően heves és meg nem bocsátó. Egyébiránt Zrínyi vetette fel először, méghozzá igen kemény szavakkal, a mohácsi csata kérdésének újraértékelését is, méltatlankodván, hogy magunk hibájából vesztünk:

„Nézzük meg: a mi Lajos királyunkat a szorgalmatlanság hová tette, hogy egy hináros berekbe kellessék egy királynak veszni. Hiszem fabulához hasonló dolog ez, penig nem fabula, hanem igaz. Hiszem esztelenség, hiszem gondatlanság volt, sem maga, sem török erejét meg nem tudni, idején neki nem készülni, több segítségeit meg nem várni, hanem egy Tomori Pál személyére, mint egy Istenre mindeneket bízni, és tízszer ennyi ellenséggel megütközni,

semmi elébb való praemeditatio nélkul, hanem csak mint egy vak veréb magát utolsó szerencsére bízni." – „Adta volna Isten, hogy Tomori Pál vagy hogy kalastromokban maradtak volna, vagy hogy külomboztetni és változtatni tudták volna a hadi értelmet, és mikor nem kellett, nem harcoltak volna, hanem más módot találtak volna, amely nem lett volna olyan kétséges! – Ép volnál most ország, s nem nevetnének bennünk idegenek."

Nem óhajtom most e kiveszett magyar irodalmi műfaj bemutatásának ürügyén áttekinteni irodalmunk történetét; csupán az újabb kori magyar történeti tárgyú szépirodalom nagy kezdeményezőjét, báró Eotvös Józsefet idézem, aki bár kitalált eseményeket és alakokat írt meg a Dózsa-felkelést ábrázoló munkájában, mégis vallotta és tudatosan alkalmazta a Zrínyi megfogalmazta elveket. Olvassuk el a *Magyarország 1514-ben* – kelt Budán, 1847 júliusában – ezeket a sorait:

„A történeti regénynek, felfogásom szerint, azon általános művészi és erkölcsi feladatokon kívül, melyeket ha az író szemei előtt nem tart, minden regény puszta időtöltéssé aljasul, még egy külön kotelessége jutott, s ez: népszerűsíteni a történetet. Honnan következik, hogy mennyiben a regény a történet körébe vág, azaz vagy múlt századok általános viszonyaival foglalkozik, vagy történeti személyiségeket léptet fel: az író ne képzelőtehetségét, hanem azon ismereteket kövesse, melyeket magának, ha lehet, egykorú kútfőkből, lelkiismeretes vizsgálódások által szerezhetett. A történetek ismerete szövétnek, melyet, hogy biztosan haladjon, minden nemzetnek kovetni kell: s nem lehet a költőnek feladata eltakarni a világot, melyet az jelen viszonyainkra terjeszthetne, vagy közé vegyített idegen anyagokkal meghamisítani a forrást, melyből talán keserű, de mindig udvos tanulságot meríthetunk.

A történeti regényben tehát, meggyőződésem szerint, azon határokon kívul, melyeket a művészet minden regénynél a képzelőtehetség elébe szabott, még más határok is léteznek, melyeken szintén nem szabad túlhágni az írónak. A határokat a történeti igazság jelöli ki..."

Bár Eötvös oly szigorúan ragaszkodott önmaga elé tűzött elveihez, hogy könyvében valóban nincsen egyéb, mint amit a maga kora tudománya Dózsáról hitelesnek fogadhatott el, s regényét hatalmas jegyzetapparátussal támasztotta alá: a történeti tárgyú magyar szépirodalom Eötvös – (és részben Jósika) – hatására mégis véglegesen a regényes próza felé kanyarodott. Ennek oka sok egyéb között nyilván az is, hogy a történetírás a múlt század közepe táján művészetből végérvényesen tudománnyá vált. De oka talán az is, hogy a kiegyezés utáni közvélemény féltékenyen őrizte a magyar múltról kialakult romantikus képet, bámulatos érzéketlenséget, néha indulatot tanúsítva minden realitás és tudományos kutatási eredmény iránt. (Lásd Szekfű: Rákóczi vita). A közvélemény egy históriai determinizmust dédelgetett. A reformáció korának protestáns eleve-elrendeltség-hite, az a mélységes meggyőződés, hogy Isten büntetésül mérte ránk az elháríthatatlan sorscsapásokat, melyeket történelmi szükségszerűségekként kell tudomásul venni, a tizenkilencedik században szinte elpusztíthatatlan otvözetté forrott össze az akkori történettudomány determinizmusával. (Lásd Lukács György idézett gondolatmenetét: itt a kétféle fetisisztikus torzulás egyesült.) A magát érzelemmentesen elfogulatlannak tartó tudományosság ma is szívesen hivatkozik a történelem kényszerítő szükségszerűségeire, valahányszor nagy nemzeti katasztrófáink szóba kerülnek, s ha valaki feltételezi, hogy másként is lehetett volna, mint ahogyan lett, vagyis hogy a tényleg visszavonhatatlanul lezárult, mert megtörtént múlt hajdani jelenkorában cselekvő emberek által igenis több irányban is mozdítható, *eleven élet* volt.

Engem, történelemről írván, ez érdekel: a múlt, amikor még számtalan lehetőséget nyitva tartó, eleven jelen volt.

Mert sose feledjük, hogy az utókor által leírt múlt akkor még, mikor ennek a múltnak emberei éltek, *a ma, a jelen, az addig lezajlott történelemnek pillanatnyi vége volt,* mint ahogyan mi sem az elképzelt jövőből ítélünk a múltról, hanem a mából, mint a mi jelenünkből, tehát egy eseményláncolat általunk ismert „utolsó" darabjából indulunk ki. A jelen számunkra mindig a (pillanatnyilag) legmaga-

sabb hegy, melyről a múltba nézve azt áttekinthetjük. S ilyenkor, jelenünk kilátótornyából nézve, az eseménytörténetnek nevezett krónika különösen fontossá válik, hiszen például egy államférfiú döntésének értékelésekor szem előtt kell tartanunk, hogy ő cselekvésének pillanatában még nem tudta azt, amit ma én tudok, vagyis nem ismerte saját jövőjét, ami számomra ma már múlt. Ilyen, a bűnügyi nyomozgatásokhoz valóban hasonló elmélkedéskor előfordulhat, hogy az író a tények mozaikdarabkáiból másfajta képet állít össze, mint a tudós. Ilyesmit azonban én nem ellentmondásnak, hanem véleményalkotási párhuzamosságnak tekintek. Erre pedig nagy szükség van. A történelemből csak akkor tanulunk, csak akkor válik hasznunkra jovőt meghatározó jelenbeli döntéseinknek meghozatalában, ha a tudomány elénk tárt eredményeit nemcsak megtanuljuk, azokat nem csupán szajkózva tudomásul vesszük, hanem azokról akár szélsőségesen eltérő *véleményünk* is van. Ebben a véleményalkotásban segít a történettudomány eredményeit nem tagadó, hanem azokra építő, azzal párhuzamos „történelemről írás".

Végeredményben Engels remekbe sikerult történelmi esszéje, a forradalmak hatására 1850-ben írott *A német parasztháború* sem más, mint véleményalkotási párhuzamosság: adatanyagát, mint köztudott, Wilhelm Zimmermann monográfiájából merítette; s mennyire más konzekvenciákra jutott, mint forrása!

Mikszáth, Móricz és mások nagyszerű történelmi regényes epikája után azért tartom fontosnak, hogy olyan műfajt alkalmazzunk, mely tévedéseket kizárva érezteti az olvasóval, hogy nem kitalált, tehát csak jelképesen érvényes eseményekről értesül, hanem valóban megtörtént dolgokról, mert ezáltal az olvasó jelenkori döntési felelősségének tudatára ébred; megérzi és átéli, hogy minden kor minden egyes embere valamiféleképpen részese egy nagy és általános mozgásnak, cselekvésnek, mely mozgás igenis irányítható. Ki kell gyógyulnunk lelki betegségünkből, hogy bennünket „tündér szerencsénk kénye hány-vet" s hogy múltunkban mindennek úgy kellett történnie, ahogyan történt. Ha ez így volna, akkor nem len-

nének bűnösök, például háborús bűnosök sem; akkor mindenki a végzet bábjátékának bohóca csupán. Nem az a fontos, hogy múltunkról csupa jót álmodjunk, hanem az, hogy egyáltalán írjunk, beszéljünk róla, akármilyen jó vagy rossz volt is az. Ekkor és ezáltal lesz ez a múlt tartósan a miénk.

Ha pedig a múlt valóban a miénk, ha mindannyiunk napi kozgondolkodásában, dontéseinkben jelenlévő valóság: akkor a jovő is a miénk lehet.

Budapesten, 1974. október huszadikán. *Nemeskurty István*

Ezt visszavonas okozá mind s durva irigység,
Egységünk torten torve, hanyatla erőnk.
A sorvasztó lánc így készulve árva hazánkra;
Nem! nem az ellenség – onfia vágta sebét.

(Kisfaludy Károly: *Mohács*, 1824)

Krónika Dózsa György tetteiről

Híradás a Mohács elõtti idõkrõl

HABEMUS PAPAM

A vatikáni pápai palota Raffaello díszítette három szobája közül a középsőben többek között az a történelmi esemény is látható, amikor I. Leó pápa visszafordulásra készteti Attila pogány seregeit. Ha a képet figyelmesebben tanulmányozzuk, észrevehetjük, hogy I. Leó papát a művész az éppen e kép festésekor, 1513-ban megválasztott X. Leóról mintázta. A még mindig épülő-alakuló, alig hatvan esztendeje megkezdett új palota e szobájának freskójára tehát olyan pápa arcképe került, aki szintén a Leó nevet választotta. A vatikáni rezidencia, mely ez idén 1513-ban telt van építészekkel, mesteremberekkel, vízvezeték-szerelőkkel és festőkkel (Raffaellótól és tanítványaitól pár száz méterre nemrég Michelangelo dolgozott, aki a minap fejezte be a IV. Sixtus pápa által építtetett kápolna mennyezetfreskóit, és most az elhunyt II. Gyula megbízásából a főpap – végleg soha el nem készülő – síremlékének egyik alakján, Mózes szobrán dolgozik), számos lehetőséget kínált az újdonsült pápának, hogy nevét és arcmását megörökíttesse. De őt, aki feltehetően a Leó nevet is a barbárokat visszafordító I. Leóra utalva választotta (hiszen ez a név egyáltalán nem volt divatos, az utolsó Leó nevű pápa 1049–1054 között uralkodott, és német gróf volt), az a küldetéstudat feszítette, hogy nagy elődjéhez hasonlóan ő is megfutamodásra késztesse az immár Magyarország déli határait fenyegető új hunokat, a törököket. Mindjárt az első zsinati ülésen, 1513. április 27-én törökellenes prédikációval bízta meg Simon modruši püspököt, aki az egybegyűlt atyák előtt ékesszólóan ecsetelte szűkebb hazája, Horvátország (mely akkor a Magyar Királysághoz tartozott) szenvedéseit a pogány rablók miatt. E prédikációt a bíborosi testület tagja, Bakócz Tamás esztergomi érsek is végighallgatta, akit már jóval Rómába érkezése előtt arra ösztönzött a magyar koronatanács, hogy igyekezzék valamiféle törökellenes hadisegélyt szerezni a pápától. (Ámbár az se lenne rossz, ha az ősz ér-

seknek sikerulne magát pápává választatnia, ami talán nem is olyan lehetetlen, hiszen Bakóczot a nagy hatalmú Velencei Koztársaság támogatja, az érsek néhány evvel ezelőtt a doge kozbenjárására kapta meg a konstantinápolyi patriárka címet.) Pápává ugyan mégsem Bakóczot választották, de az új egyházfejedelem, X. Leó roviddel e prédikáció után kozolte a magyar érsekkel, hogy torokellenes katonai osszefogás megszervezésével bízza meg őt, úgy is mint konstantinápolyi pátriárkat, kinek égnie kell a vágytól, hogy immár tobb mint fél évszázada Isztambulnak nevezett patriárkai székhelyét visszafoglalhassa.

E megbízatással a magyar bíboros érsek egy bonyolult politikai játszma kellős kozepén találta magát.

A pápa úgy érezhette, hogy ket legyet ut egy csapasra: megszabadul ellenlábasától és egyszersmind meghirdet egy nagyszabású torokellenes hadjáratot. De Bakócz is orult, mert magától az egyház fejétől kapott felhatalmazást, sőt utasítást, hogy szervezzen olyan hadsereget, mely neki otthon, Magyarországon példátlan hatalmat biztosíthat, hiszen a rendelkezésére bocsátott csapatokat az ország védelmére – a torok ellen – és netáni ellenfelei, például az oligarchák ellen egyarant felhasználhatja.

Hogyan, mikor és miért kerult a magyar ersek Rómába?

Bakócz kulonbozó egyházi és diplomáciai urugyekkel, de lényegében azért, hogy a beteges II. Gyula pápa halála esetén az *urbs aeternáb*an legyen, 1511 őszen indult el Esztergomból, és 1512 januárjában érkezett Rómába. A Campo de Fiorin lakott, az éppen akkor és éppen Gyula pápa által újjárendezett reneszánsz Róma legforgalmasabb terén, egy olasz kardinálistól bérelt palotában. Bakócz Tamás – vagy ahogy a mult században szívesebben emlegették: Bakács – akkor hetvenesztendős, de még jó erőben levő, az erőszakosságig energikus férfi, aki jobbágy származása ellenére széduletes karriert futott be· Mátyás király titkárából főpap, kancellár és az ország egyik leggazdagabb foldesura lett. Azáltal pedig, hogy bíborosi rangot is kapott, túlemelkedett az országos méltósá-

gon; míg ugyanis egy-egy országban a legmagasabb papi rang az érseki cím, addig a bíboros uralkodóházból született hercegekkel egyenrangú vatikáni, tehát nemzetközi méltóság, közvetlenül a pápa után következik. Teljes címén: *Eminentissimus princeps sanctae Romanae Ecclesiae Cardinalis* (A szent római egyház fenséges bíboros hercege). A kereszténység felvétele, tehát István király óta Bakóczig mindössze hét esztergomi érsek kapta meg ezt a rangot; Bakócz a hetedik. Háromszáz főnyi kíséretével vígan éli bőkezűen költekező, már-már feszengést keltően fényűző életét, mely mind a római előkelő társaságot, mind pedig a környékbeli kocsmák jól értesült törzsvendégeit foglalkoztatta, annál is inkább, mert itt, a Campo de Fiori környékén laknak a legfontosabb bíborosok, többek között Raffaello Riario kardinális, aki a ma Cancelleriának nevezett, lenyűgöző méretű palotát építtette magának nem is olyan régen, 1496-ban, mint suttogták, szerencsejátékon nyert pénzből; valamint Alessandro Farnese – a későbbi III. Pál pápa –, akinek ugyan még nem épult fel nem kevésbé pompás kastélya a Piazza Farnesén, de az annak helyén levő telek és ház már tulajdonában van.

A három bíboros egymáshoz közeli palotái között különösen 1513 februárjában élénkült meg a forgalom, főleg pedig 1513. február 20-án, amikor a hírvivők az akkoriban megnyitott és a korszerű városrendezés csodájának számító Via Giulián (vagyis Gyula pápa utcáján) vágtattak végig, hogy a három bíborosnak hírül vigyék őszentsége II. Gyula pápa elhunytát.

Ez a három kardinális – Bakócz, Farnese, Riario – lett az új pápa megválasztásáig az egyház legfőbb kormányzó testülete.

Magyar főpap ilyen magasra az egyházi hierarchiában még nem emelkedett! Bármily rövid ideig tartson is a *sede vacante* kormányzat, bármennyire bizonytalan is, hogy kit választanak meg pápának – azon a tényen, hogy a magyar egyházfejedelem, ha rövid időre is, de a legfőbb egyházi kormányzó testület tagja lett, mindez mit sem változtat.

Mindenesetre kétségtelen, hogy a magyar bíboros a közfigyelem középpontjában áll. Még egy alkalmi költemény is megemlékezik róla:

Kiről van szó? Kit emlegetnek leginkább,
hogy csel és csalás nélkül pápává lesz?
Az esztergomit, Fliscót, Riariót és Grimanit.
Halántékukat az erények koszorúja övezi.
Az első bátor, gazdag és hatalmas,
A második becsületesség ragyogó tükre,
A harmadik éles és fenkölt elméjéről híres,
A negyedik a tudomány tündöklő napja.

Figyeljük meg Bakócz jellemzését: „bátor, gazdag és hatalmas". Ezeket az inkább hadvezérre, mint pápára kedvező erényeket finoman ellenpontozza a Flisco bíborosról megfogalmazott magasztaló jelző: mivel Flisco „a becsületesség ragyogó tükre", Riario pedig „éles elméjéről híres" – Bakócz ezekben az erényekben talán kevésbé tündökölt.

A korabeli források teli vannak a legkülönbözőbb híresztelésekkel. Hogy a pápa halálos ágyán megeskette volna bizalmasait: bárkit inkább válasszanak pápává, mint Bakóczot. Hogy Velence Bakóczot támogatja. Hogy mégse, hanem Grimanit. Hogy mit ígért a magyar király arra az esetre, ha netán az esztergomi érsek pápa lehetne. Hogy mit üzent Miksa német-római császár. Hogy a franciák kire esküsznek. Meg hogy a francia bíborosok mégse érhetnek idejében Rómába, mert az úton feltartóztatták őket, nehogy befolyásuk károsan érvényesüljön. Hogy Bakócz megint mennyi pénzt osztogatott. Hogy Bakócz nem is szándékozik hazatérni, hanem kuriális bíborosként Rómában akar letelepedni. Már ki is nézett magának egy palotát. Hogy Riario... hogy Farnese... Hogy Bakócz...

Talán ezért, e sok hiteles részlet ismeretében terjedt el az utókorban a nézet: Bakócz mindenáron pápa akart lenni, s dolgában annyira bizonyosnak érezte magát, hogy mégsem választatván meg,

elcsüggedt, és szégyenében haza se mert menni. Ama bizonyos keresztes hadjáratot is csak jobb híján szervezte, hogy legyen valamilyen ürüggyel hazatérnie. „Nem érezhetett kedvet, hogy szégyenpírral arcán jelenjen meg kárörvendő honfitársai között" – írja róla Fraknói Vilmos. Holott minden pap, püspök és bíboros tudja: pápajelöltnek lenni már önmagában dicsőség, és hogy kiből lesz pápa, az valóban kiszámíthatatlan. Bakócz, ha emberi hiúságtól vezettetve el is játszott a pápaság gondolatával, nem remélhette, hogy pápává fogják választani. És számára nem is ez lehetett a fontos. Higgadtan számító ember volt ő.

1513. március 4-én, pénteken ült össze a pápaválasztó gyűlés, a konklávé. Huszonöt bíboros érkezett Rómába: tizennyolc olasz, három spanyol, egy-egy francia, angol, svájci és magyar. (Már ez a szám is mutatja Bakócz reális esélyeit: tizennyolc olasz bíboros, a többség, aligha választana magyart saját maga fölé!) Az akkor már roskadozó, repedezett falú, gyertyák és fáklyák kormától agyonfüstölt mennyezetű, kincsekkel rakott *régi* Szent Péter-templomban Bakócz Tamás celebrálta a szentmisét, majd ezután bevonultak a Vatikán épületébe, hogy onnan ősi szokás szerint ki se jöjjenek, amíg a pápát meg nem választották. A menet az éppen akkor épülő, mai Szent Péter-templom Bramante tervezte pillérei és összekötő ívei között, kövek, árkok, épületfák halmain át vonult a Vatikánba.

Csaknem egy héten át tárgyalt a huszonöt bíboros. Az első szavazásra március tizedikén került sor, de komolytalan formában és így érthetően meghökkentő eredménnyel. A bíborosok ugyanis ekkor, az első menetben több jelölt nevét is felírhatták egy aláírásukkal ellátott cédulára. Így aztán akadt, aki öt nevet is felírt, nehogy bárkit megsértsen. Tizenhárom szavazatot a legöregebb bíboros, egy spanyol kapott, akit azonban senki sem vett komolyan, és mindenkit meglepett, hogy ilyen soknak jutott – jobb híján, halogatásként! – az eszébe; nyolcat Bakócz Tamás, a maradék négy szavazat különböző kardinálisok között oszlott meg, de érdekes, hogy a három *sede vacante* kormányzó közül csak Bakócz kapott sza-

vazatot, Riario – és a jóval későbbi pápa, Farnese – egyet sem! Ez a helyzet elég veszélyes volt ahhoz, hogy az olasz bíborosok Bakócz ellen összefogjanak, és elég nagy dicsőség Bakóczra (akárki lesz is a pápa, ezt az embert nem hagyhatja majd figyelmen kívül!), másfelől világosan mutatta, hogy Bakócz nyolcnál több szavazatot egy ilyen kimenetelű első menet után semmiképpen sem kaphat. Ezért Bakócz is beleegyezett, hogy nyílt tárgyalások során egyezzenek meg valakiben, akit aztán egyhangúlag és így későbbi vitáknak elejét véve megválaszthatnak. Így került szóba a harmincnyolc esztendős Giovanni de Medici, a nagy hírű firenzei fejedelem, Lorenzo il Magnifico másodszülött fia, a költő Angelo Poliziano és a tudós Marsilio Ficino tanítványa, művészetkedvelő, művelt férfi, aki beutazta Európát, és aki előző pápák ellenfelének számított. Ez a Giovanni de Medici az említett első menetben már kapott egy szavazatot. Az a jelentéktelen körülmény, hogy a jelölt még csak nem is volt pappá szentelve, mit sem számított. Majd fölszentelik, ha már pápa lesz. (A bíborosi rangot már tizennégy éves korában megkapta VIII. Ince pápától, jutalmul, amiért e pápa törvénytelen fiához nőül adták Maddalenát, Lorenzo il Magnifico lányát, tehát Giovannink nővérét.)

Még aznap, március 10-én este egyhangúlag pápává választották Giovanni Medicit, aki X. Leó néven kezdte meg uralkodását, s akinek nevéhez nemsokára egy észak-németországi egyetemi tanár, bizonyos Luther Márton egyházi reformmozgalmának fatális félreismerése fűződik.

S ezt a megjegyzést nem csupán érdekesség kedvéért tesszük. Az egész pápaválasztási folyamatot annyira csupán a hatalmi politika érdekeinek figyelembevétele és egyeztetése határozta meg, az egyházi ügyek annyira harmadrangú szerepet játszottak, a papság és a szerzetesség helyzetére, a világi hívők hitéleti problémáira és társadalmi gondjaira annyira nem ügyelt senki, Bakócz Tamás sem, hogy ennek a későbbiek során végzetes következményei lettek mind Németországban – Luther Márton föllépése, parasztháborúk –, mind pedig Magyarországon, ahol, mint látni fogjuk, a tár-

sadalmi elégedetlenséget többek között papok és szerzetesek fogalmazták ideológiává.

Bakócz azonban semmiféle egyházi jellegű probléma iránt nem érdeklődik.

Egyelőre Rómában marad, újabb javadalmakat és pozíciókat biztosítva magának. Jól érzi magát. Róma ezekben az években válik, a nála mindeddig elevenebb szellemi életű olasz városokat megelőzve, a világ művészi fővárosává. 1513-ban Rómában tartózkodik a festészet történetének három világnagysága: Raffaello Santi, Michelangelo Buonarroti és a hatvankét éves Leonardo da Vinci.

Maga a Vatikán mint épületcsoport még befejezetlen ugyan, amint erről már szóltunk; de az előző század közepe táján megkezdett nagyarányú építkezésnek máris olyan, Bakócz Tamás és kísérete által is kétségtelenül látott és megcsodált eredményei vannak, mint VI. Sándor pápa úgynevezett Borgia-lakosztálya, benne Pinturicchio freskóival, vagy mint a tudósok számára megnyitott könyvtár és a kertben kiállított Apollo-szobor és a Laokoón-csoport. És Sixtus pápa kápolnája! Az oltár mögötti falon még nem az *Utolsó Ítélet* díszlik ugyan (itt egy másik festmény látható, melyet majd néhány évtized múlva azért vernek le a falról, hogy helyet csináljanak az *Utolsó Ítélet*-nek), de a mennyezeten már ott kavarognak a teremtés és a bűnbeesés látomásai, ott trónolnak a komoran fenséges szibillák és próféták; oldalt pedig, egy különös művészi vetélkedő eredményeképpen, tizenöt híres festő egyforma méretű freskója sorakozik, többek között Botticelli, Pietro de Cosimo, Ghirlandaio, Perugino, Pinturicchio, Signorelli művei. IV. Sixtus ugyanis – aki ezt a róla elnevezett pápai házi kápolnát 1473-ban építtette – jutalmat ígért a tizenöt festő közül annak, akinek műve a megnyitón, 1483. augusztus 15-én neki a legjobban fog tetszeni.

A látás útján érzékelhető művészeteknek tehát addig soha nem tapasztalt gazdagsága kavarog most, 1513-ban a Vatikán termeit járó püspökök és papok vagy a Rómát látogató előkelőbb zarándokok szeme előtt. Még él Pinturicchio, akinek egyik freskója – a

Borgia-lakosztályban – bizonyára töprengésre késztette Bakócz Tamást: Krisztus keresztje alatt egy török hadvezér ül lován. Még él Bramante, a nagy tervezőépítész; Róma egyetlen nagy építkezés felvonulási területének tűnik, nincs hónap, amikor egy új utca, egy új tér meg ne nyílnék, amikor egy új palota el ne készülne, egy új köztéri szobrot vagy kutat fel ne állítanának, egy antik szobor a föld alól elő ne kerülne.

Róma valóban a reneszánsz lázában ég.

Mindezt nem csupán azért szükséges felidéznünk, hogy elképzelhessük, milyen környezetben élt akkor a magyar hercegprímás és kísérete, milyen szemkápráztató szellemi gazdagságból tér majd haza Magyarországra, hogy itthon a látottak szerény utánzataként csupán a már korábban megkezdett esztergomi Bakócz-kápolna főoltárának kifaragtatására fussa erejéből, hanem azért is, hogy megérthessük: ilyen emlékek, ilyen milió után Bakócz nehezen zökkent vissza a még középkorban élő Magyarország társadalmi ellentétei és zavaros egyházi viszonyai közé, a szokásosnál nehezebben tájékozódott az előtte kisszerűnek látszó nemesi-főnemesi cselszövények ága-bogai között, s olyan meghökkentő gyanútlansággal szerveztette meg keresztes hadát éppen az obszerváns ferencesekkel, akik között pedig ekkorra már futótűzként terjedt mindenféle eretnek nézet. Annál is kevésbé gondolhatott erre, mert valóban mintha támaszkodni óhajtott volna a bárói rétegekkel szemben egy középnemesi csoportosulásra, sőt talán a mezővárosi polgárságra is. Gyula pápa Rómája a szó szoros értelmében a világ közepe volt akkor, s innen Rómából nézve oly egyszerűnek látszott, hogy hazájában a hatalmat véglegesen megkaparintsa. De míg Rómában kinyomtatva olvashatta a róla szállongó híreket, addig itthon még egyetlen nyomda se működik. A néhány tucat ilyen feladat elvégzésére alkalmas kolostorban buzgón másolgatják a kódexeket, s míg itt Rómában a szó középkori értelmében vett vallásosságban már senki sem hisz, Magyarországon a papságot és a szerzeteseket ugyanolyan félelmetes gondolatok fűtik, amilyenek évszázadokkal ezelőtt az északolasz és a délfrancia városokban véres forradalmak-

hoz vezettek. Nem mintha Bakócz nem számolt volna az otthoni helyzettel, hiszen, mint látni fogjuk, az egész keresztes hadjárat terve az állapotok sok tekintetben józan felmérésen alapult; de tájékozódását az itthoni gótikus félhomályban elvakította a reneszánsz Róma pazar fénye.

Lehet persze, hogy – mint sokan gyanítják – ha a pápa nem ösztökéli, legszívesebben haza se tér, hanem kuriális bíborosként, mint Bologna kormányzója letelepedik Rómában – végül is közel járt már élete végéhez –, de annyi bizonyos, hogy küldetése, melyyel az új pápa megbízta, nagy reményekkel töltötte el.

Ez a küldetés, mint tudjuk, egy törökellenes keresztes hadjárat megszervezése volt.

A terjeszkedő török hatalom már Itáliát is fenyegette. Be-becsapott Dél-Itália partvidéki városaiba, zavarta a Földközi-tenger hajóforgalmát, már-már elnyelte Dalmáciát, s hogy Magyarországra – vele pedig egész Közép-Európára – fáj a foga, az kétségtelennek tűnt még az utca embere előtt is. Hát még mióta 1512 áprilisában a harcias Szelim szultán került – véres államcsíny segítségével – a török trónra! Pinturicchio vatikáni freskójának török lovasa a kép minden egyes szemlélőjének mintha azt mondotta volna: itt vagyok, s közétek csapok rövidesen. Valamit tehát tenni kellett.

De mit? A török által közvetlenül fenyegetett országoknak nem volt reguláris hadseregе. Próbálkozzunk hát a keresztes hadjárattal, ami hatvan-hetven esztendővel ezelőtt, a buzgó Kapisztrán János szervezésében és a félelmetes hírű Hunyadi János katonai irányítása alatt nagyszerűen bevált.

X. Leó tehát júniusban közölte szándékát Bakóczcal, hogy törökellenes hadjárat szervezését óhajtja rábízni, július 15-én és 17-én kelt bulláiban pedig legátusává nevezte ki, mégpedig meghökkentően széles hatáskörrel. Bakócz teljes búcsút hirdethet, teljhatalmat gyakorolhat, pénzt gyűjthet, ítéletet mondhat, a keresztes hadak élére bárkit kinevezhet Magyarország, Csehország, Lengyelország, Szilézia, Poroszország, Lettország, Litvánia, Dánia, Norvégia és Svédország területén! Akik pedig Bakócz – és a pápa – tervének si-

kerét gátolnák, tekintessenek pártütőknek. Bakócz elvileg tehát szinte a pápa helyettese lett egész Közép-, Kelet- és Észak-Európában. Első meglepetésünk elmúltával nem érdemes ezen a bámulatos hatásköri felhatalmazáson hosszabban eltűnődnünk, hiszen a keresztes hadjárat, illetve a parasztfelkelés rendkívül gyors lefolyása ennek érvényesítését lehetetlenné tette: tűnődjünk tehát inkább magának a keresztes hadjáratnak a fogalmán.

A keresztes hadsereg tipikusan középkori intézmény: feltételezi a pápa abszolút és fellebbezhetetlen világi hatalmát, uralkodók feletti természetes mindenhatóságát. A keresztes had ugyanis több nép – és többféle társadalmi réteg, sőt osztály – fiaiból toborzás segítségével gyűlvén össze, a szó szoros értelmében nemzetközi és államok feletti; parancsnoka maga a pápa, illetve akit a pápa vagy legátusa azzá tesz. Ily módon egy keresztes hadsereg mint Krisztus hadserege, a világi uralkodóktól független. Király, tehát például a magyar király (hacsak a pápa vagy legátusa hadvezérré ki nem nevezi) e hadnak elvileg nem parancsolhat. Még akkor sem, ha e had népe főleg vagy kizárólag alattvalói közül toborzódik is.

Mondanunk sem kell, hogy az idő 1513-ban mennyire eljárt már az ilyesfajta hadseregszervezési elvek fölött. Kialakultak a nemzeti államok, a királyok a fokozatosan gyarapodó-erősödő burzsoáziára támaszkodva megzabolázzák a nemességet, és függetlenné válnak a pápa hatalmától. Még alig pár esztendő, és a legtöbb német fejedelemség, valamint az angol királyság látványosan szakad el a római pápától.

Bakócznak azonban ez a megbízás – akár maga találta ki, akár rákényszerítették, akár örült neki, akár nem – kapóra jött. A magyar királynak ugyanis Mátyás halála óta, pontosabban a fekete sereg szétverése óta nem volt állandó hadserege. Rosszul felszerelt csekély testőrsége még a legközvetlenebb személyi biztonsági intézkedések megtételére sem volt alkalmas. Háború esetén az uralkodó üzenetére a nemesség szállt hadba, a maga költségén, birtoka nagyságától függő létszámú zászlóaljjal; e kötelessége fejében nem kellett adót fizetnie, hogy maradjon pénze katonaságot fegyverben

tartani. Ez az idejétmúlt hadseregszervezési elv már az első háborús fenyegetéskor botrányos kudarcba fulladt, amire jó példa az 1526-os mohácsi csatavesztés.

Az uralkodónak tehát, vagyis inkább a központi kormányzatnak – melynek egyik vezéregyénisége éppen Bakócz volt – szüksége lett volna egy nemesi bandériumoktól és vármegyéktől független központi karhatalmi alakulatra, mely szükség esetén megzabolázhatja az egyes nemesi pártokat, hatalmi csoportosulásokat, főúri ligákat, köznemesi frakciókat, rebellis vármegyéket vagy országrészeket, háború esetén pedig gyorsan és könnyen mozgatható erőként bárhol bevethető. Hogy egy jól szervezett keresztes had minderre milyen kiválóan alkalmas lehet, arra példa a nagy Hunyadi János nemhogy halványuló, de egyre fényesülő emléke. Eötvös József még arra is gondol – s véletlen-e, hogy éppen 1846–1847-ben, 48 előestéjén –, hogy Bakócz talán a főnemességgel szemben is fel akarta használni az így szervezendő csapatteste-ket. „Hogy a keresztes had kihirdetésénél egyedüli célja nem a törökök legyőzése vala, az nem szenved kétséget" – olvashatjuk a *Magyarország 1514-ben* ötödik fejezetének végén. „Azon büszke nemességet, mely a királyt megveti, a hazát zsákmánynak tekinti, mely engem születésem miatt annyiszor megvetett... porig alázhatom, eltiporhatom, ha úgy tetszik – vélte Bakócz Tamás, s fejét kezére támasztva, mély gondolatokba merült."

Nem valószínű, hogy Bakócz ezt ilyen világosan végiggondolta volna, amint azt egy felvilágosult és alkotmányos kormányzatot óhajtó, a közállapotokkal elégedetlen, művelt magyar főnemes 1846–1847 fordulóján elképzelte. Bakócz gondolkodását nem határozhatták meg a XIX. század uralkodó eszméi; annyi azonban tény, hogy az ország báróival örökké hadilábon állt, s különösen e hosszú római tartózkodása és a világpolitikába pillantása után ingerültté tehette őt a magyar viszonyok provinciális kisszerűsége, s felmerülhettek benne olyan államkormányzási elképzelések, amilyeneket éppen ez idő tájt foglalt írásba Niccolò Machiavelli firenzei városi tisztviselő. És tény az is, hogy a parasztfelkelés leverése

utáni országgyűlés egyik legsürgősebb teendője volt írásba foglalni, hogy főpapi tisztséget közrendű származású férfi Magyarországon többé be ne tölthessen. Ami azt mutatja: a magyar főnemesség komolyan hitte, hogy a Dózsa György vezette parasztháborút Bakócz kardinális kezdeményezte.

A pápai parancs végrehajtása elég gondot okozhatott az érseknek. Pénzt, fegyvereket kellett szereznie. Némi pénzt kapott ugyan a vatikáni kincstárból, de a hadi vállalkozás tényleges fedezetéül nem ezt az összeget szánták, hanem az említett kelet-európai, közép-európai és észak-európai államokból befolyó egyházi adó egy részét. Ami persze megint csak nem volt más, mint ábrándos elképzelés. Egyelőre neki kellett vágni a nagy kalandnak. Neki kellett vágni annál is inkább, mert az idő haladtával a pápa a keresztes hadjárat ügyét egyre komolyabban vette, és jobban ösztönözte, mint általában hinni szokás; az mindenesetre bizonyos, hogy ezt a hadi vállalkozást semmiképpen sem tekinthetjük a pápává nem választott Bakócz „szégyenteljes" hazatérését némiképpen szépítő, üres politikai fogásnak. Ha Bakóczot csak tessék-lássék bízzák meg legátusként e hadjárat szervezésével, mi szükség lett volna őt egy fél Európára kiterjedő hatáskörrel felruházni? S miért búcsúztatta őt a pápa díszfogadáson, mikor végre hazaindult, 1513. október 24-én? Miért kísértette ki Bakóczot ünnepélyesen a város határáig a bíborosi testület tagjaival?

Mert ez történt. Bakócz Tamás bíboros, pápai legátus, konstantinápolyi pátriárka, esztergomi érsek, háromszáz főnyi kíséretével éppoly ünnepélyesen és feltűnést keltően távozik Rómából, mint ahogyan annak idején oda megérkezett. Melléadtak egy vatikáni főpapot, Paviai Bernát pápai főjegyzőt, hogy auditorként részben a hivatalos ügyeket intézhesse, részben a pápai udvar felé összekötőként működjék. Szó sincs semmiféle szégyenteljes elutazásról, egy bukott egyházpolitikus menekülésszerű távozásáról. Bakócz Tamás rangban, tekintélyben és hatalomban egyaránt gyarapodva tér vissza hazájába.

Csattognak a magyar kíséret lovainak patkói a római utcákon.

Lobognak a zászlók, szól a zene. Az utca népe bámészkodik, integet. Hónapokig fog tartani az utazás – majd csak 1514 első hónapjaiban érnek Esztergomba, egy viharos hajóút és egy kalandos horvátországi kitérő után –, de a kíséret tagjai, papok, szerzetesek, katonák, apródok gondolatban már otthon járnak, és a meghirdetendő hadjárat sorsán tűnődnek. A török kemény ellenfél. Igaz, hogy most kisázsiai háborúk kötik le katonai erejét; a dél-magyarországi védővonal katonái újabban kisebb harci sikereket értek el. Berislói Péter horvát bán a Száva partján, Dubicánál ugrasztott szét egy török csapatot; Zápolya János erdélyi vajda, szepesi gróf pedig Nándorfehérvár – a mai Belgrád – környékén utkozott meg sikerrel az ellenséggel. Zápolya János csapattestében egy székely vitézre figyelnek fel parancsnokai. Meg sokra viheti ez a székely vitéz. A vakmerőségig bátor, felelmet nem ismer, szívós és nélkulozni képes; lomhának tűnő nyugalma mögött azonban féktelen indulatok feszulnek. Akadt is már baja otthon, Székelyföldön a hatóságokkal: adószedőkkel, törvénykezőkkel. De melyik székelynek ne gyűlt volna meg életében legalább egyszer a baja a kincstárral meg a szabadságjogait orokosen nyirbáló központi hatalommal? Akik ismerik, Gyorgynek szólítják ezt a jó képességű katonát, és hogy más Gyorgyoktől megkulonboztessék, néha odateszik mellé származását is: Székely Gyorgy. Pedig van családi neve is, hiszen bár birtoktalan, de szabad lófő családból: a Dózsa családból származik.

Dózsa Gyorgy szabad székely lovastiszt még nem sejti, mit tartogat számára a kozeli jovendő. Még nem tudja, hogy egy főpap vonul haza kíséretével Magyarorszagra, s ez a főpap egy torokellenes hadjarat tervét hozza a tarsolyában. De ha tudna is, arra gondolni sem merne, hogy neki ebben a keresztes hadseregben száznál tobb lovaskatona folott valaha is joga lenne rendelkezni. Ha ugyan egyáltalán kozéjuk állna, hiszen jó helye van neki itt, a végvári védővonalon; hivatásos katona ő, aki nem sokat ad az olyan alkalmilag osszeverődott népségre, mint amilyen egy keresztes hadsereg.

Székely Dózsa Gyorgy tehát végzi becsulettel a maga katonatiszti teendőit a határ menti vedővonalon

EGY VÉGVÁRI VITÉZ BUDÁN

Amióta az oszmán birodalom trónján I. Szelim szultán ült, a déli végeket ritkábban háborgatták török katonák támadásai. Egy békeszerződéssel is felérő, 1513-ban kötött fegyverszüneti megállapodás hosszú időre biztosítani látszott a török és magyar határterület nyugalmát. Pedig mennyire mást, milyen pusztítóan véres háborúkat ígért Szelim hajmeresztően véres trónra kerülése! 1512 tavaszán testvéreit, rokonait, vetélytársait sorra legyilkolva, atyját, II. Bajazidot a trónról erőszakkal letaszítva került uralomra a világhódító mohamedán gondolatnak ez a megszállottja. Perzsia és Észak-Afrika meghódítása azonban annyira lekötötte, hogy európai hadjáratokra már nem futotta erejéből. Ami persze nem jelentette azt, hogy hadosztálynyi vagy akár hadtestnyi balkáni helyi erők időnként be ne törtek volna a horvát hegyek közé, erősen nyugtalanítva főleg Knin városának környékét. De nagyobb hadjárattól egyelőre nem kellett tartani. (Talán ezért is bízott a pápa egy rajtaütésszerű keresztes hadjárat sikerében.) Ahogy az ilyen holt időben szokás, magyar és török vitézek párviadalokban mérték össze erejüket és vezették le a várfalak között töltött téli hónapok során felgyülemlett harci kedvüket.

Februárban például a Belgrádtól mintegy 45 kilométernyire délkeletre, a Duna jobb partján fekvő török helyőrség, Szendrő lovassági parancsnoka hívta ki párbajra a nándorfehérvári magyar tisztikart. Az ekkor már több mint fél évszázada török kézen levő hajdani magyar végvár, Szendrő (Smederevo) török helyőrsége és a még néhány éven át (1521-ig) sikerrel védett, illetve megtartott Nándorfehérvár magyar katonái között állandó vetélkedés folyt. A két ellenséges várat képviselő tisztek párbajait ünnepi külsőségek között, nagy nézőközönség jelenlétében vívták meg; ezek a legtöbbször halállal végződő lovagi tornák a hátországbeli élet örömeitől

és változatosságától elzárt katonák számára társadalmi eseményt jelentettek.

Ali, a török lovastiszt kihívását Dózsa György székely vitéz fogadta el. Február huszonnyolcadikán került sor a párviadalra. Az ilyenkor szokásos ceremóniák után, kíváncsiskodók széles karéjában megkezdődött bajvívásnak hamar végeszakadt: Dózsa György egyetlen suhintással levágta a szpáhi karját, majd a lováról lehanyatló, bő sugárban vérző Alinak – ahogy illett – megadta a kegyelemdöfést is.

Ez a nagyobb csatában, amilyen borzalmas, annyira gyakori és nem is különös vitézi tett most, a fegyvernyugvás idején szenzációt keltett. A magyar katonák örömmámorban úsztak, a törökök pedig – hogy elesett bajtársuk erejét, küzdeni tudását és dicsőségét annál magasabbra értékelhessék – lelkesen csatlakoztak a nagy erejű, remekül vívó székely katonatiszt dicsőítéséhez.

Dózsa György, tettének megünneplése után, szabadságot kapott parancsnokától, hogy kitüntetését és jutalmát magától az uralkodótól vegye át. Nem minden esetben került egy-egy hősi tettével kitűnt katonatiszt az uralkodó személye elé, főleg békeidőben nem; hogy a helyőrség parancsnoka mégis egyenest a fővárosba küldte Dózsát, arra mutat: nemesi rangot jelentő földbirtokjutalomra terjesztette elő a székely vitézt.

Dózsa György tehát 1514 márciusának első napjaiban a déli végekről elindul Budára. Remélheti, hogy – bár székely lévén, szabad ember – földbirtokos nemessé válik rövidesen maga is; a katonaélettől egyszer majd visszavonulva, békésen gazdálkodhat jobbágyai körében. De ha ennyit talán nem is – pénzjutalomra, előléptetésre mindenképpen számíthat. Talán a király színe elé is eljut!

Elgondolkoztató, hogy Dózsát ilyen magas kitüntetésre terjesztették fel. Talán már korábban is kitüntette magát, talán magasabb beosztások betöltésére is alkalmasnak ítélték, ezért küldték az uralkodó színe elé. Talán ez az esemény a végekre is előnyösen hívja fel az udvar figyelmét; és végül, de nem utolsósorban a magasabb parancsnokra is kedvező fényt vet katonájának hőstette.

Ki ez a Dózsa György?

E pillanatig, amikor oly váratlanul fordul rá a történelem vakítóan erős reflektorfénye, nevén és székely mivoltán kívül szinte semmit nem tudunk róla. Meglehet, hogy ő az a Dózsa György lófő székely, aki ellen szebeni kereskedők kifosztása és rablógyilkosság miatt Barlabási Lénárd székely alispán 1507 júliusában elfogatóparancsot adott ki. Lehet, de nem bizonyos. Ezért erről az adatról szokás szemérmesen megfeledkezni. Pedig még ha igaz is, hogy Dózsát a hatóságok egyszer valamilyen erőszakos tette miatt körözték, egyáltalán nem bizonyos, hogy a dolog úgy történt, mint azt az alispán megfogalmazta. Különben ilyen tett a feudalizmus korának magyar nemességére és katonáskodó szabad vitézeire általában jellemző, a Zrínyiek, a Balassiak, de még a Hunyadiak sem mentek a szomszédba egy kis erőszakosságért, kereskedők, polgárok, úton levők kifosztásáért; tetszik ez nekünk ma vagy nem, így volt.

Továbbá: különösen óvatosan kell kezelnünk az ilyen körözőleveleket, panaszokat és feljelentéseket éppen a székelység esetében, s ott is 1506 után. Ekkor ugyanis a századokon át különleges kiváltságokat és jogokat élvező székelység elkeseredett mozgalmakban küzdött szabadságáért, amit a magyar uralkodó osztály meg akart semmisíteni. Az 1490-es évektől kezdve az erdélyi vajdák jobbágyi szolgáltatásokra kötelezték a székelyeket, s emiatt olyan véres összecsapásokra került sor a központi hatalom katonái és a székelyek között, hogy egy-egy ilyen felkelést – például 1506-ban – csak Tomori Pálnak sikerült megfékeznie. Bonyolította a helyzetet, hogy a székelység körében is megindult a rendi tagozódás: a birtokosok az uralkodó osztályhoz húztak, a föld nélküli szabad székelyek pedig fokozatosan jobbágyi sorba süllyedtek. Ilyen szabad – *lófő*, tehát katonaként a saját lovával szolgáló, de nemesi rangúnak nem számító – székely lehetett Dózsa György is, aki talán éppen azért állt katonának, hogy így meneküljön meg a jobbágyi sorba való süllyedéstől. És még inkább lehetséges, hogy az említett körözőlevél mögött olyan akció húzódik meg, amely valamilyen

összefüggésben van a székely szabadságmozgalmakkal, mert ezek programjában az adófizetés megtagadása, adószedők kifosztása, uzsorásaiknak vélt kereskedők (a városok a központi hatalomhoz húztak) eltángálása sűrűn szerepelt.

Tény mindenesetre: a Buda felé lovagoló Dózsa György – akár ő volt ama bizonyos körözőlevél hőse, akár nem – nagyon is jól ismeri székely nemzetének mostoha sorsát, a jobbágyélet keserveit, a főurak kapzsiságát, s erejének büszke tudata, őseitől öröklött szabadságvágya éppúgy feszíti, mint az esetleg rá váró katonai karrier lehetősége.

Mire Budára ér, a város teli van az úti fáradalmait Esztergomban kipihenő Bakócz Tamás érsekkel kapcsolatos kósza hírekkel. Mindenki tudni vél valamit. Hogy miért nem lett pápa. Hogy mit kapott ezért cserébe. Hogy valami keresztes hadjáratról is szó van...

Tisztelegjünk az első Dózsa-regény szerzője: báró Eötvös József emléke előtt azzal, hogy a középkori Budát, melyet Dózsa György láthatott, az ő leírását idézve mutatjuk be:

„A Szent György téren a piac egész szélességét Zsigmond király palotája foglalta el. Roppant épület, melyet Zsigmond faragott kőből emeltetett, hat toronnyal, melyek közül a legnagyobbik, a négyemeletes, úgynevezett csonkatorony bevégezetlenül maradt; az egész, mint Velius mondja, inkább nagyság, mint művészi szépség által kitűnő. A palota előtt a vár árka nyúlik el; az árkokon át oszlopokon híd vezet, s irányában a palota nagy kapuja áll, mely fölött Országh Mihály nádor Mátyás engedelmével Zsigmondnak szobrát állíttatá föl... A palotával szemközt Zsigmond s mögötte György templomai álltak. A piac egyéb oldalait úri lakok környékezik, s közepén egy óriási Herkules-szobor áll, mellyel Mátyás király ékesíté e piacot... A gótikus építészetnek a tizenötödik század kezdetén uralkodó neme, melyben a palota és a Zsigmond templom építtettek, nem egészen illett a Mátyás alatt olasz ízlésben emelt úri lakokhoz, s ezek ismét kiáltó ellentétben álltak egyes, még a tizennegyedik századból fennmaradt házszomszédaik sötét falaival s kinyúló erkélyeivel; míg a piacon álló Herkules, fenyeget-

ve emelt bunkójával, olyannak látszott, mintha az őt környező régibb építményeket a közelgő időre akarná emlékeztetni... De éppen e rendetlenség különös, újabb városainkban hasztalan keresett bájt vont az egész körül... A Zsigmond által inkább erősen, mint művészi ízléssel épített friss palotán, mely a várhegynek majdnem egész szélességét elfoglalva Szent György piaca felé nézett, az elhanyagolás nyomai még nem látszottak; de mihelyt ennek gótívű kapuján keresztülmegyünk, a hanyatlás már szembetűnővé válik. Inkább hosszú, mint széles téren találjuk itt magunkat, melyből egy híd a belső palotába vezetett. E térnek jobb oldalán több, részint Mátyás által épített, részint legalább ízlése szerint ékesített házak emelkednek, s ezek, minthogy az udvarhoz tartozó tisztviselők s cselédeknek lakásul szolgálnak, elég díszes állapotúak; annyival szomorúbb a kép, ha a tér másik, a Duna felé néző oldalára tekintünk. Mátyás itt egy sor nagyszerű palotát akart építtetni, de a munka, halálakor bevégezetlenül maradt s úgy áll előttünk. Itt-ott a falak a második emeletig készültek el, más helyen az építés a földszinti résznél akadt meg, míg egyes falaknak még csak alapjai látszanak; s habár ezen épületek egyes részeinél Mátyás művészi ízlésére és bőkezűségére emlékezünk, az egész, jelen elhagyott állapotában, a nézőre csak szomorú benyomást tehet. Itt-ott a felső emeleteknek szép kőfaragásokkal körülfogott ablakoszlopai még ablakokra várnak, mellette az ablakrámák is elkészültek már, de üvegetlenül csapatnak minden szél által ide s tova sarkaikon, míg a földszinti szobák és termek egy része alsóbbrendű udvari cselédek által használtatik; s a porfíroszlopok s ércszobrok alatt, melyekkel e készen álló falak fölékesíttettek, nemritkán egyes kimosott s szárítás végett odaakasztott ruhadarabokat látni. Növelte az egésznek e kellemetlen benyomását még az is, hogy Ulászló, mert nem akará bevallani, miként az építéssel végképp felhagyott, az építés folytatására odahordott köveket faragott s faragatlan állapotukban ott hagyatta, sőt némely helyen a kőmívesek állásai sem szedettek le, s az időre bízatott, hogy a haszontalanná vált deszkákat egyenként rombolja el. Királyi lakunk küszöbét átlépve, az első udvarban már

romok között találjuk magunkat. Ha ezen átmegyünk, ismét hídon keresztül a belső palotába érünk, hol egykor Mátyás s most Ulászló király s fia, Lajos lakott. A palota ezen része még fényesnek látszik. Ki azonban a nagyrészint Mátyás alatt emelt pompás épületeket közelebbről tekinti, a romlás nyomait itt is megláthatja. A roppant költséggel készült szökőkutak vagy szárazon, vagy legalább elromolva állanak; magas vízsugárok helyett most a víz, bedugult csöveiből, nyomorultan bugyog ki, s a szobrok és kőcsigák alatt, melyekkel e kutak a kor ízlése szerint ékesítvék, nedves moh nől. Ittott egy törött ablak, avagy évek óta leesett vakolás, a vasrostélyzaton egy-egy meghajlott rúd, melyet senki helyre nem igazít – szóval számtalan kicsiség mutatja, hogy nincsen senki, ki a fényes laknak gondját viselné. Hiányzik azon külső csín s rendesség, mely minden háznak a lakhatóság színét kölcsönzi; s valamint Mátyás alatt a budai várba idegen alig jöhetett, ki annyi megkezdett nagyszerű épületet látva nem mondaná: mi szép lesz ez egykor! – úgy most az első gondolat, mely a jövevényben, mihelyt ez udvarokba lépett, mintegy akaratlanul támadt, az: mi szép lehetett mindez egykoron!"

Dózsa bizonyára hallott a szállásán, a fogadókban, az utcákon és a tereken, de magában az udvarban is ezekről a hírekről. Mert az udvar végül is fogadta: a király ünnepélyes keretek között aranyláncot, díszes kardot, drága ruhát és nemesi oklevelet nyújtott át neki, mely oklevél őt a Temes-közben egy negyven jobbágytelekből álló falu urává teszi. Az aranylánc, a díszes ruha, a kard ennek az új rangnak a kifejezője: immár Dózsa György is az uralkodó osztályhoz tartozik, még ha egyelőre annak legalacsonyabb fokán áll is.

Ismét el kell tűnődnünk Dózsa kitüntetésén. Egy török lovastiszt megöléséért ennyi jutalom! Ki irányíthatta ennek az embernek a sorsát? Ki állott mögötte? Sejtelmünk sincs róla. Mintha a kormánynak vagy a kormányhoz, az udvarhoz közel álló személynek tervei lettek volna vele. Különben miért ez a fogadtatás, miért ez a jutalom? II. Ulászló nem volt az az ember, aki a hadvezéri utánpót-

lást annyira szívén viselte volna, hogy egy szerencsésen párbajozó huszártiszt sorsa iránt személyes érdeklődést mutasson. Mátyás, az igen. De Ulászló? És honnan vette az aranyláncot? Hiszen jószerint a saját háztartására se volt pénze.

Ezek a gondolatok már Eötvös Józsefben is felötlöttek, 1847-ben megjelent regényében írja: „Dózsa tette nem vala olyas, hogy főképp az akkori időben rendkívüli jutalmat vagy bámulást érdemelhetett... Rendkívülit sem Kinizsi Pál, sem seregei egy török kar levágásában nem találtak volna." Eötvös a magyarázatot abban leli, amit már a XVI. századi történetírók is így sugalltak: Dózsát Bakócz Tamás szemelte ki hadvezérül, Mészáros Lőrinc ceglédi plébános tanácsára, ki különben régtől fogva ismerte Dózsát, és vele baráti viszonyban volt.

Ez azonban utólagos okoskodás. Bakócznak először is el kell még intézni a keresztes hadjárat ügyét a kormánnyal. Meg kell érkeznie Budára, beszélni kell a királlyal, a főemberekkel. Hogy ki lesz a hadvezér? Vannak rátermett férfiak. Aztán: a ceglédi plébános, egy amúgy is rebellióra hajlamos és az utóbbi időben sok bosszúságot okozott város papja, csak úgy fogja magát és bejut egy bíboroshoz, akinek kisebb dolga is nagyobb annál, hogy egy mezőváros plébánosával társalogjon? De ha már bejutott, vajon éppen ő az, aki a Rómából érkezett bíborosnak és pápai legátusnak tanácsot ad, hogy ki legyen a végleg még el se határozott hadjárat vezére? Aztán: honnan ismerte olyan jól és közelről a ceglédi pap az évek óta a déli végeken katonáskodó Dózsát? S ha netán mégis ismerte: honnan tudta, hogy ő az alkalmas vezér?

Maradjunk tehát a tényeknél: egy meghökkentően nagy királyi kegyben részesült vitéz huszártiszt, újdonsült kisbirtokos nemesúr, éppen Budán időzik, amikor Rómából megérkezik a hercegprímás egy keresztes hadjáratra vonatkozó megbízással.

Bakócz március 23-án ünnepélyesen vonult be Budára. A pápa legátusának, a bíborosi kollégium tagjának, a magyar püspöki kar vezetőjének kijáró tisztelettel fogadták a több mint két esztendeje távol levő főpapot. Az öreg és beteges király nyolcéves kisfiát, Lajost küldte az érsek elé.

És körülötte dicsőn az aranyba, vörösbe ruházott nyakláncos nagyurak, polgársokaság közepette főpapok;...

A kormány ülésére másnap, 24-én került sor. A király elnökölt; szokása szerint hol a padlót nézve, hol az ablakon kibámulva, unottan hallgatta a referátumot és az azt követő vitát. Bakócz beszámolt a pápaválasztás körülményeiről, a X. Leó megválasztása után kialakult új politikai helyzetről, ebben a magyar kilátásokról és megbízásáról: szervezzen törökellenes keresztes hadat. A jelenlevők? Feltétlenül jelen volt Szatmári György kancellár, pécsi püspök; a kancellária néhány vezető tisztviselője; aztán ott lehettek az országos méltóságok: a nádor Perényi Imre; az országbíró, az idős gróf bazini Szentgyörgyi Péter; bizonyosan jelen volt és fel is szólalt Telegdi István volt kincstartó; talán részt vett az ülésen a déli végek főkapitánya, Báthori István temesi gróf is. „A tanácsosok nagy része, kik semmittevők voltak, s az országot kész zsákmányuknak tekintették, a bíboros véleményére szavaztak" – közli tömören Istvánffy, név szerint csupán az egyetlen ellenvélemény kifejtőjét, Telegdi István volt kincstartót említve.

Az akkor talán hatvanesztendős Telegdi, dúsgazdag földesúr, akit a király szívesen küldözgetett diplomáciai megbízatásokkal a szomszédos államokba, és most is két út között volt (egy lengyelországi birtokperben szerepelt szakértőként), mintha csak saját végzetes sorsát érezte volna meg, szenvedélyesen kikelt a keresztes hadjáratnak még a gondolata ellen is. Istvánffy Miklós vagy hetven évvel e tanácsülés után így rekonstruálja Telegdi kifakadását:

„...Az én véleményem szerint sem kétséges, hogy igen sokan fognak erre a felhívásra összejönni. De kik és milyenek? Minden szerencsétlen, olyanok, akik főbenjáró bűnt követtek el, s akik bűneik miatt otthonukból kiűzettek, csavargók, eladósodottak, orgazdák, a piactér lakói, megbélyegzettek és számkivetettek, kiknek más reményük már nem maradt, csak a gaztettek s a bűnök elkövetése. Meg vagyok róla győződve, hogy a földművelő parasztoknak

elég nagy csapata fog rövid időn belül összejönni, de csak azért állnak be katonának, hogy a munkától megszabaduljanak, vagy a rajtuk elkövetett igazságtalanságokat megbosszulják, vagy elkövetett bűneik büntetlensége miatt, hogy megmenekedjenek és védve legyenek a büntetéstől. Ha azután a nemesség panaszkodni fog amiatt, hogy ők a neki köteles munkát, szántóföldjeinek művelését és mindazt, amit a nemességnek ők teljesíteni szoktak, nem végzik, s szemrehányást tesz, hogy neki ebből mérhetetlen kára származik, s vagy foglyul ejti őket, mielőtt még a táborba sietnének, vagy mint szökevényeket visszakövetel, s mint ilyenkor történni szokott, hozzátartozóikat és rokonaikat veri bilincsbe, veti börtönbe és megkötözi (szabad ugyanis mindezeket elsorolni, bár ezek a mi kapzsiságunknak és féktelen uralmunknak keserű példái), vajon azt gondoljátok, hogy azt a gyülevész népet és szedett-vedett tömeget, mely még fel is van fegyverezve, kötelességének teljesítésére lehet szorítani? Nem fog-e a nemességre támadni, s nem fogja-e övéit a jogtalanságoktól megszabadítani? Vajon azt hiszitek, hogy ezek elbizakodottságukban, haragjukban és dühükben a ti parancsaitoknak vagy akármelyik vezér parancsának engedelmeskedni fognak? Vajon meritek-e azt állítani, hogy a többi nemzetből való bajtársaik is, akik, mint hihető, Lengyelországból, Morvaországból és a szomszédos királyságokból és tartományokból jelentkeznek s ide jönnek, nem fogják-e megbosszulni akár a legkisebb sérelmet is, mely rajtuk esett – és ezt gyalázatnak fogják nevezni –, s a kardot, melyet az ellenség elpusztítására kaptak kezükbe, nem ellenünk fordítják-e, s nem a mi, feleségeink, testvéreink, gyermekeink és rokonaink vérével és lemészárlásával fogják-e bemocskolni? Bárcsak hamis jós lennék, s mindezeket a szörnyűségeket, melyeknek elmondása is borzalommal tölt el, a halhatatlan Isten a mi fejünk felől messzire elhárítaná, mégis ki merné tagadni, hogy ez könnyen bekövetkezhetik, tekintve az emberi dolgok hihetetlen változékonyságát. De még ha semmi ilyentől nem kell is tartanunk, mégsem látom, miért van annyira szükség most egy ilyen hadseregre, amikor még le sem telt annak a fegyverszünetnek az ideje, melyet a

törökkel három évre kötöttünk, s amikor a helyzet, minthogy az ellenség Ázsiába távozott, némiképpen csendes, viszont ha pénzt gyűjtünk, az egyaránt felhasználható a hadikiadásokra is meg a békés építésre is. Én tehát azt tanácsolnám, hogy a pápai engedélyt most hallgatással kell mellőznünk."

Ha Telegdi nem is szónokolt ilyen ékesszólóan, a későbbi eseményeket olyan jól látva előre, amint azokat Istvánffy ismerte; annyi tény, és ez figyelemre méltó, hogy a főnemesség tartott egy jobbágyfelkeléstől. A levegőben volt tehát a parasztforradalom, s azt egy szikra is lángra lobbanthatta.

Bakócz mégis keresztülvitte, hogy a pápai bullát kihirdessék. Április 9-én, virágvasárnap történt az ünnepélyes kihirdetés.

Most látványosság készül, nagy pompa Budában.
Órjás méretű kört mértek ki a várban. Amennyi
néptömeg ott elfért házak tetejére zsúfolva,
annyi sok ember volt a magasban. Alant a
férfiakat látod hullámzani, lent az anyókák,
férjjel a sok feleség, bámulnak a szűz hajadonkák,
nézik a nagy dobogót...

Paviai Bernát gróf, pápai főjegyző, a legátushoz beosztott auditor olvasta fel a bulla latin nyelvű szövegét. Magyarul a budai obszerváns ferencesek főnöke, Dézsi Balázs értelmezte a bullát, rendjének szokásai és hagyományai szerint: hiszen a nép nyelvén a ferencesek és a domonkosok hivatottak prédikálni, Kapisztrán szent János és Hunyadi János óta pedig, ha ugyan nem még régebbi idők óta, az obszerváns ferencesek tiszte a keresztes háborúk vitézeinek lelki gondozása.

A tömeg valósággal issza a ferences barát szavait. Pápai jóváhagyással, sőt buzdításra bárki, aki magára varratja a kereszt jelét és katonának áll: élelmet, pénzt, bűnbocsánatot, örök üdvösséget kap, és ráadásul még az őt sanyargató urától is megszabadulhat. Ha kitünteti magát, esetleg földjutalmat kap. Akinek pedig ura sincs,

annak még jobb: lesz hol ennie, aludnia. Nem kell tizedet fizetni, nem kell robotolni, nem kell az uraság előtt hajlongani és megalázkodni.

Dózsa György székely lovastiszt is hallja a pápai szózatot. Közibük álljon ő is? Talán még egy kisebb csapat hadnagya is lehetne belőle. Vagy menjen vissza Nándorfehérvárba unatkozni, parancsoknak engedelmeskedni, a jó szerencsére várni, mikor itt van az orra előtt?

Elhatározza, hogy beáll ő is keresztes vitéznek.

A pápai bulla kihirdetése után néhány nappal már vagy háromezer ember nyüzsgött az ideiglenes táborban, körülbelül ott, ahol ma a Dózsa György út és a Thököly út találkozik. Kis tavakkal, bokros csalitokkal váltakozó lakatlan terület volt ez, Pest városának falai csak messziről látszottak.

Csupa szegény ember gyűlt össze: uradalmi szolgalegények, marhacsordák hajtására hasztalan várakozó hajdúk, kegyetlen földesurak elől szökött jobbágyok, meg persze piacok és csapszékek léhűtői is; aztán sok írni-olvasni tudó, iskolát járt fiatalember, kiugrott szerzetes, állástalan íródeák. Erről a szedett-vedett seregről gondoskodni kellett; élelmezni, szervezni, fegyelmet tartani. Az a pár obszerváns ferences, aki közöttük buzgólkodott, nem győzte a munkát. Mivel vezér még nem volt, a barátok jobb híján délutánonként összeterelték a naponta növekvő sereget, az embereket felültették egy dombra és igét hirdettek nekik. Evangéliumi részleteket magyaráztak, Krisztus életéről meséltek meg a magyar szent királyokról. Sokan most hallottak ilyesmit először. Most döbbentek rá, mit is tanít Jézus Krisztus az élet céljáról, az emberekről, a világban betöltött szerepükről, milyen büntetéssel fenyegeti a hatalmasokat és erőszakosokat. Templomba nagyon ritkán vetődtek el, évente mindössze egyszer-kétszer, akkor is alig értettek valamit a prédikációból. Józerint csak azért számítottak kereszténynek, mert megkeresztelték őket. De ez most itt egészen más volt. Érezték ezt a ferences barátok is; szárnyat kapott a kedvük, lelkesen meséltek az Isten előtti egyenlőségről, a szegénység nagy erényéről, buzgón feddték a hatalmasokat.

Ezek az obszerváns ferencesek különben is népszerű és általánosan tisztelt férfiak voltak; 1514-ben ez az egyetlen szerzet, melynek tagjai tudatosan hirdetik Szent Ferenc eredeti tanítását a szegénységről és alázatról. Vagyonuk nem lehet, még a kolostornak sem;

betevő falatjukról gondoskodhatnak csak, semmit föl nem halmozhatnak, kincseket, adományokat nem gyűjthetnek. Kezük munkájából vagy koldulásból kellett élniük. Ezért is nevezik őket obszervánsoknak: hogy megkülönböztessék őket a rend alapítása, a XIII. század óta elkényelmesedett mariánusoktól. A magyar hívek cseri barátoknak hívják az obszervánsokat, hihetőleg eredetileg szürke színű csuhájukról. A szerzet ugyanis délszláv vidéken vert gyökeret, a déli Magyarországon meg a bosnyákok között, s úgy húzódott idők folyamán egyre feljebb. Ma már, 1514-ben, csaknem ötven kolostoruk virul szerte az országban, Budán pedig központi iskolájuk van, ahol olyan nevezetességek működtek, mint például az elmúlt században Temesvári Pelbárt vagy Laskai Ozsvát. Íme, hogyan fakad ki a nemrégiben elhunyt Laskai Ozsvát rendfőnök Szent Lászlóról írott prédikációjában: „Az előkelők lábbal tapossák az igazságot. Nem adják meg a bért szolgáiknak... Nem engedik alattvalóiknak még haláluk órájában sem a szabad rendelkezést vagyonkájuk felett... Súlyos adóval sújtják a szegényeket és azt fogházbüntetés terhe alatt is behajtják... aratásra, szénakaszálásra, szőlőhegyek leszüretelésére, várárkok ásására, várfalak építésére kényszerítik őket... Így az éhségtől nyomorított nép bosszúért kiált az Úrhoz." Nyomtatásban is megjelentek ezek a sorok, latin nyelven, méghozzá többször – még Rabelais is emlegetni fogja majd Laskai Ozsvát prédikációit *Gargantua* és *Pantagruel* című híres könyveiben! –, hogyne hivatkozhatna tehát Laskaira a prédikáló cseri barát. Tetszik a kereszteseknek a kemény, igazságos, feddő szózat! Szívükből beszél a szerzetes. És hogy megadja a módját! Még a török elleni keresztes hadról is van szava: „Ezt az erős népet, melynek vére és csontjai a különböző országok hegyeit és völgyeit borítják, rendelé Isten pajzsul a nagy Török ellen, hogy bátorsága és derekassága révén a szent kereszténység az óhajtott békét élvezhesse." Mintha csak egyenest nekik szólna az üzenet. Íme, milyen fontos személyiségek lettek ők, akiknek immár sem a földesúr, de még a király se parancsol, hanem csak a pápa. Hallanak aztán egyebet is a derék egybegyűltek: hogy közeleg a világ vége,

hogy egyenlő minden ember, nemcsak Isten előtt, hanem már itt, a földön is; némelyik szerzetes megragadja az alkalmat, hogy itt mondja el azt, amit a kolostorban nem lehet. Különben is elég erős mozgolódás van a kolostorokban; a tavalyi, 1513. május 15-én tartott közgyűlésen a helytartó Dézsi Balázs szigorú büntetéseket volt kénytelen kiszabni nyughatatlan, izgága, eretnek tanokat hirdető rendtestvéreire. Sok az elégedetlen, reformokra vágyó pap; hogyan is írta Laskai Ozsvát? „Ó, Magyarország, elhagyott téged az igazság, elpusztult a méltányosság, mindent elöntött a romlottság."

Az obszerváns ferencesek tehát termékeny talajra találnak a Pest környéki keresztes táborban. De nemcsak itt; futótűzként terjed a bulla híre az országban; az érseki és püspöki székhelyekre valósággal tódul a nép, főleg Várad és Kalocsa gyűjtött össze már eddig is sok embert; hiába, bámulatos az egyház szervezete, az ötven obszerváns kolostor napok alatt szét tudja vinni a hírt az országban, ha szükséges. Egyedül a csanádi egyházmegye területén nincs mozgolódás, és a lakosság éppen emiatt nyugtalan, hiszen Várad is, Kalocsa is gyűjti a kereszteseket. Mi történhetett? Az, hogy Csáky Miklós püspöknek nem tetszett a pápai bulla – Telegdivel ért egyet, a kincstartóval és földijével –, és megtiltotta kihirdetését. Emiatt nagy az elkeseredés.

Megmozdulnak a világi papok is: egyes városokból maga a plébános vezeti híveit a keresztes hadba. A ceglédiek is megérkeznek a pesti táborba.

A ceglédiek amúgy is elégedetlen és harcra kész emberek. Sokan feleségüket, családjukat is magukkal hozták. Valóságos erjesztő kovász ez a ceglédi csapat itt Pesten. Szidják a ferences apácákat, különösen pedig az óbudai klarisszákat, akikre nem kötelező a szegénységi fogadalom. Esténként viták támadnak a barátok meg a világi papok között; a keresztesek csudálkozva hallgatják. Kiderül, hogy Cegléd városát több mint száz esztendeje az óbudai apácáknak ajándékozta Erzsébet özvegy királyné; az apácák udvarbírákat küldtek a ceglédiek nyakára, hogy hajtsák be, amit kell. Némelyik

udvarbíró valósággal szipolyozta a ceglédieket. Hát ebből elég volt. Kilenc esztendővel ezelőtt, 1505-ben nagyot gondoltak a ceglédiek: elhatározták, hogy többé nem választanak bírót. Ugyanis a bíró tiszte, hogy behajtsa az adót, a kilencedet, a tizedet, hogy kijelölje a robotot és így tovább. (Ennek fejében a bíró szolgálata idejére mentesül a szolgáltatásoktól.) Ha viszont nincs bíró, nincs, aki adót szedjen. Járhat az ispán házról házra, vagy nem talál otthon senkit, vagy ha igen, azzal se tud szót érteni. Hát, hogy így túljártak a ceglédiek az óbudai apácák eszén, tenni kellett valamit, nehogy a példa elterjedjen. Ki is ment Rosos Sebestyén deák személyesen Ceglédre, hogy rendet csináljon. Katonáival összeszedetett pár lézengő embert a piacról meg néhány férfit, akit otthon talált, és bilincsbe verve Budára akarta őket szállítani. Erre aztán megzendült az ég. Összefutottak a ceglédiek, kiszabadították a foglyokat, és megölték Sebestyén deákot. Hát ez nagy dolog, igen nagy dolog. Főbenjáró vétek. A jobbágyok kezet emeltek az ispánra! Maga a nádor küldte rájuk az embereit, de hiába. A nádor lovasai csak megálltak Cegléd előtt, nem mertek – vagy nem akartak – bemenni.

Cegléd azóta se fizetett adót az apácáknak. Hát így van ez a dolog Cegléddel. Terjed a ceglédi tett híre a táborban. Hogy kinek van igaza, hogy mit is kéne tenni. Talán, ha a törököt elkergetik az ország alól, könnyebb sorsuk lesz az urak is megszelídülnek. Már miért szelídülnének meg, még rosszabb is lesz, mint eddig. Nem is a török ellen kéne menni, hanem az ilyen Sebestyén ispánok ellen. De majd a király, majd az meghallgatja őket, a szent hadat, és minden rendbe jön. Dehogy jön rendbe, nincsen hatalma a királynak. Hát akkor kinek van? Zápolya János vajda úrnak meg Bakócz érsek úrnak meg a püspök uraknak. Azok tehetnek mindenről. Dehogy tehetnek, feleli erre valamelyik pap vagy barát, mikor azok nem is püspökök, nincsenek is felszentelve, csak a javadalmakat húzzák.

Így válik óráról órára, napról napra egyre forrongóbb, egyre izgatottabb méhkassá a keresztesek tábora. Szóba kerül minden:

urak dolga, papok dolga, jobbágyok dolga; katonák, városok, falvak, megyék élete.

Kitárul az ország.

Nézzünk körül mi is Magyarországon.

A Magyar Királyság középkori területe még érintetlen. Horvátországba, Dalmáciába már be-becsapott ugyan a török, el-elcsípett területéből Velence is, a sokáig magyar katonai kormányzat alatt álló bosnyák királyság területe is a töröké már; de a Nándorfehérvárának nevezett Belgrád ormán még a magyar király zászlaja leng.

Királyukat a magyarok Ulászlónak nevezik, e néven ő a második; saját magát azonban Vladiszlávnak mondja a derék lengyel. Hódításokat kedvelő gazdag és erős lengyel uralkodóház sarja ez az amúgy magának való, csöndes Vladiszláv; a magyar trónszékbe húsz hosszú esztendeig tartó cseh királykodás után csöppent bele Mátyás halála után, a Hunyadi Mátyás kemény kezének szorítását megunt magyar főurak jóvoltából. A cseh koronát azért továbbra is megtartotta. Ulászló cseh királyként annyit háborúskodott a Hunyadiakkal, hogy Mátyást még haló porában sem lehetne mással jobban bosszantani, mint ennek a Jagellónak a megválasztásával. Így lett Jagelló Kázmér lengyel király fiából egyszersmind magyar király is. Ulászló itt is uralkodott egy kicsit, ott is, de ahogy az ilyenkor lenni szokott, sehol se uralkodott egészen. Nem is nagyon akar. Különben se tud beleszólni az ország ügyeibe; hadserege egyáltalán nincs, pénze még kevesebb, karhatalmi alakulatai legföljebb személyi biztonságának védelmére alkalmasak. Az ország főúri birtoktestek laza csoportjaira oszlik, s ezekhez képest még a vármegyék is inkább csak közigazgatási szimbólumok. Vagy másfél tucat oligarcha tulajdonában van az ország, ezeknek saját magánhadseregük, közigazgatási apparátusuk, bíróságuk van; a papokat is ők alkalmazzák.

Hanem azért Ulászlónak mégis maradt annyi hatalmi befolyása, hogy családja trónutódlását a magyar nemesség nagy részének elszánt tiltakozása és ama híres rákosi határozatai ellenére is biztosítsa. Ez a hatalmi befolyás nem jelentéktelen: Ulászlónk öccse, Zsig-

mond, Lengyelország királyaként uralkodik, nem túlzás tehát azt mondani, hogy Magyarország ez idő tájt egy lengyel dinasztia irányította litván–lengyel–cseh államcsoportosulás meglehetősen elhanyagolt és szétesőfélben levő déli tagja volt csupán.

A magyar főurak közül egyedül Zápolya János szepesi gróf, erdélyi vajda, az ország leggazdagabb földesura vonta le ennek a ténynek konzekvenciáit: bármekkora ellentét volt is közötte és Ulászló között, magával a Jagelló-dinasztiával a legszorosabb kapcsolatokat ápolta, nővére, Borbála Zsigmond lengyel királynak – Ulászló öccsének – felesége lett, ő maga pedig ugyanennek a Zsigmondnak második házasságából születendő leányát, Izabellát veszi majd feleségül. A kitűnő diplomáciai érzékű, már gyermekkora óta királynak nevelt Zápolya János, ha nem is az ország legnagyobb közjogi méltósága, de leggazdagabb és legerősebb embere; befolyása, hatalma a királyét is felülmúlja. Huszonhat éves.

A legnagyobb közjogi méltóság a király helyettese, a nádor: Perényi Imre. Ötvenéves lehet. Az uralkodóhoz hű udvari párt feje; természetes is, hiszen atyja, Perényi István az ifjú Mátyással szemben Kázmér lengyel királyt, Ulászlónk apját támogatta a magyar trón iránti igényében; anyja pedig, Újlaki Orsolya, a XV. század e hatalmas családjának leszármazottja. A Perényiek már a XV. század első felében is a Jagellókat támogatták: ők segítették trónra a Várnánál 1444-ben elesett I. Ulászlót („Lengyel László"), e mostani Ulászló nagyapját. Perényit köszvény gyötri, az ország gyakorlati vezetésébe nem szól bele, azt ráhagyja bizalmasára, Szatmári György kancellárra. Ahhoz viszont van elég energiája, hogy tizennégy éves kisfiát a hívek nagy megbotránkozására beültesse a váradi püspökségbe. Másodszülött gyermeke, Péter majd a Mohács utáni Magyarországon visz fontos, de szomorú szerepet; Habsburg Ferdinánd internáltjaként fog meghalni Bécsben. Ezek a fiai Báthori Magdolnától, első feleségétől születtek; így érthető, hogy a Báthori család is igen nagy befolyással bír, pedig Báthori István temesi gróf, a déli határvidék főkapitánya nemcsak testi hibás (sán-

ta; talán csípőficammal született), hanem iszákos is. Mindegy, Perényi nádor révén a Báthoriaknak is nagy a hatalmuk.

A második közjogi méltóság, az országbíró – *Judex Curiae Regiae* – nem sok vizet zavar. Csöndes, idős ember; családjában szinte öröklődik ez a tisztség. Gróf bazini Szentgyörgyi Péter egy kihalófélben levő, hajdan királyoknál is hatalmasabb dinasztia utolsó hajtásai közé tartozik. Nem kedveli a törököt, szívesen emlékezik vissza régebbi időkre, amikor még Corvin János herceggel kergették a pogányokat Horvátországban.

A kincstartó 1514 nyarán Telegdi István utóda, Beriszló Péter püspök; róla később szólunk. Ismerjük az erdélyi vajdát, Zápolya Jánost is.

A kormány valójában a kancellár kezén van. Ahogyan ma mondanánk: ő a miniszterelnök. De a belügyekre neki sincs sok befolyása. A kancellár természetesen pap, tehát írástudó, teológiailag és jogilag képzett ember: Szatmári György pécsi püspök. Szatmári már egy egészen más világot képvisel, mint az eddig felsorolt arisztokraták. Szatmári saját erejéből vergődött fel idáig, a most ötvenhét éves püspök egy kassai német kereskedő fia, aki ráadásul még az egyházi rendeket se szívesen vette fel, bár természetesen kijárta a megfelelő főiskolákat. Irodalomkedvelő, művelt férfi, tudományra, művészetekre szívesen áldoz; éppen tavaly, 1513-ban jelent meg az ő támogatásával Bolognában Janus Pannonius verseinek szép és gondos kiadása. Szatmárit természetesen a szintén alacsony származású Bakócz Tamás érsek pártfogolja; ők ketten meg Szalkai László váci püspök és Bakócz unokaöccse, Erdődi János zágrábi püspök képviselik a főúri ligával szemben álló, politikai gondolkodásban korszerűbb, bár semmiképpen sem erkölcsösebb és az ország gondjait sem sokkal jobban a szívükön viselő „népi származékok" csoportját, akik persze erős kötelékekkel kapcsolódnak régi arisztokrata családokhoz is, és akik – érdekes – ellenségesen állnak szembe a köznemesi párttal és annak főúri vezetőjével, Zápolyával. Szatmári személyével már át is tértünk a középkori államoknak a világi közjogi méltóságokkal párhuzamos hatalmú tisztségviselői-

re, a főpapokra. Magyarországon a legmagasabb rangú főpap az esztergomi érsek, aki ezúttal, Bakócz személyében, ráadásul még bíboros is. Rangban utána a kalocsai érsek következik, aki 1514-ben gróf Frangepán Gergely, 40 év körüli férfi. Gergely érseket, a tisztéhez fűződő hagyományokhoz híven, elsősorban a honvédelem kérdései érdeklik; minden erejével építkezik, erődít, katonaságot szervez. Támogatja az obszerváns ferenceseket.

A paraszthadak Nagy Antal vezette szárnya sokat háborgatja majd egyházmegyéjének területét, de éppen az átlagon felüli erélyel szervezett egyházmegyei haderő viszonylag hamar megfutamítja majd a felkelő csapatokat.

A tizenegy püspökség közül az egri a leggazdagabb és a legjelentősebb. Az egri püspök jelenleg Estei Hippolit, a hajdani „kis prímás", aki Itáliában él és egyházmegyéjének csak a jövedelmét élvezi. Semmi köze Magyarországhoz. Az egyházmegye ügyes és tapasztalt olasz jószágkormányzók szabad prédája.

Az erdélyi – gyulafehérvári – püspök Várdai Ferenc. Régi nemesi család sarja, nagy műgyűjtő. Idén, 1514-ben kapta meg kinevezését. Nem sok szerepet játszik ebben az évben.

A váradi püspök a már említett kisfiú, a tizennégy éves Perényi Ferenc. Véletlen-e, hogy egyházmegyéjében olyan elszántan küzdenek majd a paraszthadak?

A legfontosabb szerepet a csanádi püspök, Csáky Miklós fogja játszani; Gellért kései utóda ebben az István királyunk által alapított püspökségben. Csákynak semmi érzéke nincs a nép problémái vagy egyáltalán az aktuális politikai kérdések iránt. Sőt, az egyház ügyei sem érdeklik. A régi nagyúri dinasztiának ez a pénzéhes sarja kizárólag vagyonszerzésre használja állását. 1495 óta tölt be püspöki posztokat, de még csak pappá sem szenteltette magát. A pápák állandóan dorgáló üzeneteket küldenek neki, Csáky Miklós mindezen cinikusan mosolyog. Legfőbb időtöltése, hogy birtokpereit irányítja; a környéken mindenki gyűlöli, mert mindenkivel van valamilyen peres ügye. Természetes, hogy a parasztháború az ő egyházmegyéjében lesz a legvéresebb, a legkegyetlenebb, s itt diadal-

maskodik leginkább a bosszúállás szelleme. Csáky Miklós a nép szemében mindannak a jelképe, amitől meg akar szabadulni.

Érdekes figura Szalkai László váci püspök. Ő sincs felszentelve, ő is botrányos életű, kapzsi vagyonszerző; legfőbb jövedelemforrása egyházi hivatalok áruba bocsátása. A negyvenéves férfi, Szatmári György kancellár barátja, sokak szerint a Jagelló-kor legromlottabb és legcinikusabb főpapja (Mohács előtt egy évvel szenteltetti magát csak pappá, s elesik Mohácsnál), még sincs a népharagnak annyira középpontjában, mint Csáky. Származása és Bakócz csoportjának pártfogása ebben kétségkívül szerepet játszik!

Érdemes bemutatnunk Beriszló Péter veszprémi püspököt is. Ez a harminckilenc éves dalmát-horvát főnemes, egyszersmind 1513 óta horvát bán, nagy törökverő hírében áll; egy régi magyar nyelvű énekünk meg is emlékezik valamelyik csatájáról. Szabadkay Mihály így ír a „haragos pap-bán"-ról 1515. április 24-én, Szent György ünnepén:

Ahol vínak ő huszári, ott vígan osztoznak
ő szolgái, az marháért csak meg sem bántatnak,
gyakor helen vígan laknak, mind magyaról szólnak.

A hadigondokban korán megőszült püspök kiválóan alkalmas vezére lehetne a keresztes seregnek; e korszak sok rejtélye közül az egyik éppen az, hogy miért nem őt bízták meg a parancsnoksággal? Hacsak azért nem, mert Beriszló Péter ki nem állhatta Bakóczot és a Habsburg császárhoz húzott, tőle remélvén segítséget a török ellen.

Beriszlónak egyébként nem gyűlt meg a baja különösebben a keresztesekkel, bár – mint egyes források tudni vélik – levélben intette Dózsát, hogy „térjen észhez". Hasonlóképpen gondolkozott a győri püspök is, a nagy műveltségű Gosztonyi János (akit majd oly véres kegyetlenséggel gyilkoltat meg Zápolya János király uralkodása első éveiben). Francia tudása révén a néhai Anna királyné titkára, aki – mint látni fogjuk – vaktöltéssel lövetett a pórseregre,

hogy kárt ne tegyen bennük. Gosztonyi éppen ez idén, 1514-ben szerzi meg Apuleius *Aranyszamár*-ának egyik kiadását és jegyzi fel a szamár varázslásainak hatására a legrégibb magyar nyelvű bájoló imádságot.

A többi püspökről nincs mit mondanunk; Guthi Országh János szerémi, Erdődi János zágrábi, Podmaniczky István nyitrai püspök e bennünket érdeklő esztendőben nem játszik különös szerepet.

Íme tehát az ország politikai és ideológiai vezetői: a közjogi méltóságokat betöltő főurak és a főpapok. Ők képviselik a két vezető középkori társadalmi osztályt: a nemességet és a papságot. Maga a nemesség és a papság azonban korántsem egységes. A nemesség, mint tudjuk, ez idő tájt köznemességre és főnemességre oszlik. De ne képzeljük el ezt a két csoportosulást egységesnek.

A szó szoros értelmében vett főúri család viszonylag kevés van. Acsády Ignác szerint „összesen 25 család bírta az ország egész jobbágybirtokának csaknem a felét". Ők az ország bárói. Ez a magas rang azonban nem azonos a későbbi bárói címmel, amit ekkor így még nem is használnak. Mint ahogy a grófi cím sem a név elé bigyeszthető, előkelőségi fokot jelző rang, hanem közigazgatási funkció; gróf – *comes* – volt minden főispán, de csak néhány fontos határ menti vidék főispánját nevezgették következetesen grófnak. E cím természetesen nem is öröklődött. (Néhány, jobbára délvidéki család azonban már ekkor is a szó később divatossá vált értelmében használta a grófi címet, például a Frangepánok.)

A főurak az országgyűlésen külön tárgyalnak valamelyik palota termében – elférnek benne kényelmesen! –, míg a köznemesség sátrakban tanyázik, és a nyílt mezőn tanácskozik. A köznemesség éppen ez idő tájt erősen rétegeződik, tagozódik. Sokan meggazdagodnak, és bár rangban és társadalmi elismerést tekintve nem kerülnek a bárók közé, vagyonuk, összeköttetéseik, családi kapcsolataik révén néha még náluk is hatalmasabbak, befolyásosabbak. E típus klasszikus példája Werbőczi István Felső-Tisza-vidéki kisnemes, 1483 óta a kisebbik kancellária tisztviselője, jogász, e pillanatban – 1514-ben – *personalis praesentiae regiae locumtenens:* vagyis a jog-

ügyleteket intéző kisebbik kancellária hivatalfőnöke és személynöki rangban főítélőmester. Fontos tárgyalásokon és kormányüléseken nem vesz részt, a főrangúak egyenest megvetik, viszont ott nyüzsög minden országgyűlésen mint jegyző, mint tehát a határozványok írásba foglalója és mint Zápolya János vajda ügynöke. Peres ügyekben persze nagy szava van; gátlástalanul tűri, hogy megvesztegessék, sőt azt el is várja; még pár száz kéve gabonát is szívesen elfogad, amit Estei Hippolit egri püspök egyik gazdatisztje gondosan el is számol mint vesztegetési pénzt „István ítélőmester úrnak". Számára tehát a korrupció a gazdagodás, a hatalom felé vezető természetes út. Életrajzírója, Fraknói Vilmos szerint „az erkölcsi presszió eszközeinek felhasználásától sem riad vissza, néha egészen jelentéktelen előnyök birtoklására". És ez az ember fogalmazgatja immár tizedik esztendeje a magyar jogszokások és törvények gyűjteményét!

A köznemesség másik, nagyobbik rétege szegényedik, deklaszszálódik. A legszegényebbek maguk is gazdálkodni kényszerülnek, némelyikük még az eke szarvát is megfogja. A módosabbja viszont irgalmatlan következetességgel kizsákmányolja a földjét művelő vagy a birtokán, esetleg annak közelében lakó parasztságot. Egyre furfangosabban, egyre több igénnyel föllépve követeli meg a parasztok adományait, meghatározott napokon baromfit, tojást, bárányt, borjút, tehenet, tejterméket, húst, gyümölcsöt, zöldséget, gabonát követelve tőlük. Ráadásul a paraszt munkaerejét is igénybe veszi, sőt a költözködéstől is eltiltja. Gyakori eset, hogy rendezett birtoktesteken, tehát főúri nagybirtokon, ahol központi elv szerint gazdálkodik egy-egy jószágkormányzó, és ahol mindenkinek megvan a hatásköre és a kellő jövedelme, kevesebb az elégedetlenség, az ínség, mint középbirtokokon vagy nemesi kisbirtokokon, ahol a tudatlan és a gazdálkodáshoz nem is értő nemesúr egyre vadabbul, egyre ijedtebben és egyre mohóbb türelmetlenséggel követeli meg a legkülönbözőbb szolgáltatásokat. Mindehhez járul, hogy a nemes nem is adózik – ő adó helyett bármikor, ha a király szólítja, megfelelő számú katonával köteles jelentkezni a táborban –, tehát

az egyháznak és az uraságnak a jobbágy adózik, termésének tizedét és kilencedét szolgáltatva be. A társadalmi és vagyoni helyzetéért elszántan és néha kétségbeesetten küzdő nemesúr – aki néha jobbágyainak meglepő gyarapodását is látni és tűrni kényszerül – egyre gyakrabban kacsint a szerinte parlagon heverő közeli egyházi birtokra, templomra, kolostorra, alapítványra. A legkülönbözőbb ürügyekkel, ravaszkodással vagy erőszakkal meg is szerzi ezeket a birtokokat; beül kolostorokba, gazdálkodni kezd papi földeken – minek az nekik, hisz szegénységet fogadtak –, kirabolja a templomok kincseit. A főnemesség tagjai ezt elegánsabban intézik: mint például Perényiék esetében láttuk, egyszerűen megteszik püspöknek vagy apátnak gyermeküket, tekintet nélkül életkorukra, s anélkül hogy azok fel lennének szentelve. Persze a papok se hagyják magukat; ők azon ravaszkodnak, hogy végrendeletileg megszerezzék valamelyik jámbor nemesúr birtokát, hogy alapítványhoz jussanak, s ennek érdekében fondorlatoktól sem riadnak vissza. Gyakori eset, hogy különböző kolostorok egymással pereskednek, mivel a mindkettőjük közelében lakó nemesurat rávették, hogy ebbe vagy abba a kolostorba temetkezzék, jelentős összeget hagyva hátra misézésre. Az obszerváns ferenceseket kivéve ebbe a bűnbe bizony mindegyik szerzetesrend beleesett.

Mindehhez képzeljük el a középkori hűbéri rend magyarországi változatát, az úgynevezett familiáris rendszert. A kisnemes függ a vele szomszédos nagyobb rangú nemestől, az a még nagyobb rangútól, amaz pedig a bárótól. Mindenki lekötelezettje a másiknak; ez a függőség az igazi, ez mozgatja ekkor az embereket, nem a haza, a *patria* már ugyan meglevő, de e tekintetben még nem érvényesülő fogalma. A familiáris bármilyen helyzetben, feltétel nélkül engedelmeskedik urának, követi azt bárhová, bármikor. A nagy főúri családoknak rengeteg familiárisuk van az egész államgépezetben, s ezeket jól fel tudják használni. Ez a familiárisi szövevény időnként egész kis helyi háborúságokat képes kirobbantani és levezetni, az uralkodó vagy a nem is létező központi hatalom beavatkozása, sőt tudta nélkül. Az ilyen háborúságokhoz persze fegyveres nép kell.

Van is minden földesúrnak kisebb-nagyobb magánhadserege; katonáikat ők fizetik, ők ruházzák, és azok csak nekik engedelmeskednek. A legjobban szervezett hadserege Zápolya János erdélyi vajdának van. Bírósága is van, ahol kényük-kedvük szerint ítélkezhetnek; és vannak persze tisztviselőik, akik ezer ügyes-bajos dolgukat bonyolítják. Azok a kisnemes familiárisok, akik megunták a jobbágyokkal való vesződést vagy tönkrementek, nem is rosszul fizetett állásokat találnak ilyen nagybirtokosi katonai csapatokban vagy tisztviselői gárdában; apródok, titkárok, katonák, testőrök, ispánok, különböző című elő- és hátramozdítók. Mivel a munkaerő, a jobbágy a korszerűbb termelési feltételeknek meg nem felelő gazdálkodási rendszerben egyre kevesebb, egyes nemesurak valóságos hadjáratokat indítanak a szomszéd birtokos jobbágyai ellen. A szó szoros értelmében lasszóval fogják a mezőgazdasági munkaerőt, anélkül azonban, hogy igényeire tekintettel lennének; rabszolgának tekintik, eszükbe se jut, hogy kedvezőbb feltételeket, jobb jövedelmet vagy emberségesebb létfeltételeket kínálva vetélkedjenek egymással. Ez a jelenség különben az egész akkori Európára érvényes. A magyar helyzet éppen abban különbözik, mondjuk, a franciától vagy az angoltól, hogy ott lehetővé vált a társadalmi elrendeződés, a felfelé törekvő rétegek elhelyezkedése, és a kisparaszti gazdaság a feudalizmus rendszerén belül is magára talált. Ahol ez nem történt meg, például Magyarországon kívül Németországban, ott kirobbantak a parasztháborúk. Másfelől viszont mindez azt is mutatja, hogy Magyarországon a termelőerők fejlődése a kor kívánalmai szerint alakult, tehát hazánk e téren akkor nem volt elmaradva a többi európai államtól; csupán a termelési viszonyok megváltoztatását nem sikerült a köznemesség alsó rétegeinek és a parasztságnak kikényszerítenie. Bűnösen felelős a magyar feudális uralkodó osztály, nem azért, mert egy támadással szemben megvédte a feudalizmust – ez természetes, érdekei kívánták így, és az idő egy plebejusi forradalom győzelmére akkor még nem érett meg –, hanem igenis azért, mert 1514 őszén az addigiaknál is elmaradottabb állapotok közé kényszerítette a parasztságot,

mely így a középkori helyzethez képest sokkal visszamaradottabb, lényegében rabszolgai helyzetbe került, s ezáltal az ország gazdasági élete végzetesen lehanyatlott.

Szekfű Gyula *Magyar Történet*-ében olvashatjuk: „A főuraknak jobb dolguk is volt, semhogy bandériumaikkal a török közelébe menjenek, a köznemes pedig egyáltalán nem volt hajlandó e korban fegyverre kelni, örült, ha megvédhette faluját szomszédai és saját parasztjai ellenében."

Az egyház kétféle szervezeten keresztül irányította a középkor emberének életét: a világi papság és a szerzetesség segítségével. Mint látni fogjuk, és mint már eddig is láttuk, a magyar papok és szerzetesek nem csekély szerepet játszottak a Dózsa-felkelésben. A világi papság hierarchiája vázlatosan a következő: rangban a két érsek (Esztergom, Kalocsa, de az esztergomi érsek áll az első helyen) alatt állnak az egyébként a pápától függő egyházmegyei püspökök, alájuk tartoznak a többi plébánost ellenőrző esperesek; a plébánosok és azok helyettesei, a káplánok. „A területen" tehát – ahogy ma mondanánk – a plébánosok élnek, ők érintkeznek közvetlenül a néppel, ők keresztelnek, esketnek, temetnek, ők ismerik a panaszokat, vágyakat, gondokat, reményeket, nyugtalanságokat. Nemzetközi szervezet lévén, és elvileg végső fokon Rómához tartozván, feladatuk az lenne, hogy a világi függőségben élő, földesuruktól, városuktól függő lakosság lelki gondozásán kívül a világi hatalmak mellett bizonyos egyensúlyt biztosítsanak. Így például közismert, hogy ha valaki templomba menekült, oda világi hatóságok nem követhették. Igen ám, de ebben az időben a világi papság is a kegyurától, tehát a földesúrtól függ; nemcsak a király szerzett joga, hogy püspököket nevezzen ki – és terjesszen jóváhagyás végett a pápa elé –, hanem a földesúrnak is joga, hogy birtokán csak a neki tetsző papot tűrje meg; Karácsonyi János váradi kanonok ezt írja 1906-ban kiadott egyháztörténetében: „A papok rabszolgái lesznek kegyuraiknak, mert csak úgy kapnak javadalmat, ha megígérik, hogy a földesurat és jobbágyait egyházi törvényszék elé nem idézik... A földesurak azt hiszik, hogy amint egészen ők ren-

delkeznek az egyházi vagyonnal; akként a vallási igazságokat is ők határozzák meg... az egyházi ügyek vezetése egészen kisiklott a püspökök kezéből... A földesurak mint kegyurak egészen a magukénak tartották a templomot, és a javadalmakat azoknak adták, akiknek akarták."

Képzeljük el például a váradi egyházmegye helyzetét. Mit várhat püspökétől, egy tizennégy éves gyermektől, aki ráadásul a környék nagybirtokosa, egy falusi plébános? Vagy a csanádi egyházmegyét, ahol Csáky Miklós gátlástalanul intézi világi ügyeit mint földesúr. Vagy Ceglédet, ahol a lakosság minden jövedelmét az általuk sohasem látott óbudai apácák veszik el, akik tehát földesúrként viselkednek. Mit tehet ilyenkor a plébános? Vagy a földesúr ijedt és alázatos szolgájává züllik, vagy a rábízott nyáj mellé áll, mint annyi ferences barát ebben az esztendőben.

Ily módon tehát a lakosság, a dolgozó nép a plébánossal együtt ki volt szolgáltatva a földesúrnak. De nemcsak a dolgozó nép! Ugyanis: voltak akkor az egyháznak más, jogi-hiteleshelyi funkciói is. Az írni-olvasni tudó, főiskolát végzett jogügyletekben jártas káptalani kanonokok feladata volt a környék okleveleinek nyilvántartása, megírása, másolatok kiadása, végrendeletek hitelesítése és így tovább. A káptalan tehát s vezetője, a prépost (gyakran vikáriusi, vagyis püspöki helynöki szerepben) fontos közjogi szerepet tölt be a magyar közéletben. („Nem káptalan az én fejem" – szokás ma is mondogatni, jelezve, hogy az ember nem képes annyi adatot megjegyezni, mint amennyit egy káptalanban nyilvántartanak.)

Mármost ezek a káptalanok e bennünket érdeklő időben szintén a földesurak szolgáivá züllöttek: jó pénzért okleveleket kezdtek hamisítani, hamis bizonylatokat kezdtek kiállítani, s ebből egyre nagyobb zűrzavar keletkezett. Ugyanannak a földnek három-négy tulajdonosa is fölbukkant, s a kárvallott mehetett aztán igazságot szerezni Budára, Werbőczi uramhoz, aki megfelelő ajándékért a legtöbbet ígérő javára döntött, hogy aztán a vesztes újabb hamisított okiratokkal bukkanjon fel, melyeken persze mindig ott volt a hiteleshely pecsétje. Különösen a jobbágyi, pontosabban a földmű-

velői sorba deklasszálódott egytelkes nemesek jártak rosszul, az ő kiváltságaikat hamisították legtöbbször hatalmasabb urak javára. Olyan botrányossá fajult ez a hamisítási járvány, hogy már az 1498-as országgyűlés kénytelen volt foglalkozni a problémával; az egyik erre vonatkozó törvénycikk kimondja: „De falsariis, qui in Capitulis vel Conventibus literas falsas obsignant, ut stigma sigilli igniti in frontibus et utraqae facie omnium Capitularium seu Convetialium, qui tempore falsificationis talia agentes intererunt, inuratur." Vagyis a káptalani és kolostori oklevélhamisítókat meg kell büntetni.

Látni fogjuk, hogy az elkeseredett paraszti tömegek, főleg a váradi és a csanádi egyházmegye területén, milyen következetes dühvel gyújtják fel és pusztítják el a káptalani levéltárakat. Nem a betű, nem a tudomány iránti alantas megvetés sugallta tetteiket; felháborodásuk a Csáky-féle hamisítások bűnbarlangjai ellen irányult.

A káptalanok mellett iskolák is működtek. Ezek a káptalani iskolák a középkori magyar művelődés fontos műhelyei, innen kerülhetett tovább az arra érdemes növendék akár a főiskolai jellegű egyházi intézményekbe, akár külföldi egyetemekre. Ekkoriban már, az előző századhoz képest, hála többek között a könyvnyomtatás elterjedésének (nyomda ugyan nem működött ekkor Magyarországon, de nyomtatott könyvek már közkézen forogtak), az írniolvasni tudók száma, ha nem is rohamosan, de nőtt. Ugyanakkor viszont a papi pályán az érvényesülési lehetőség éppen fordított arányban csökkent, vagy legalábbis kétségessé vált, hiszen a plébános, a káplán, a plébánián esetleg segédkező írnok ki volt szolgáltatva a kegyúr kényének. Sokan, éppen az egyház állapota miatt, nem is éreztek kedvet a papi hivatáshoz. Nőtt tehát azoknak a száma is, akik miután az itthoni vagy külföldi egyházi főiskolát elvégezték (akkor még az egész világon csak egyházi jellegű főiskola létezett), nem papnak mentek, hanem írnoknak, számtartónak, titkárnak, ügyvédbojtárnak állva világi pályán helyezkedtek el. Ezek voltak a *deákok*. (Tehát nem tanulóifjak; akadt szép számmal ötven- vagy hatvanéves deák is!) Ezek a deákok nemigen tisztelték

sem az egyházi, sem a világi hierarchiát, és sok társadalmi nyugtalanságnak ha nem is felkeltői, de ébren tartói lettek. Nem egyet közülük ott találunk Dózsa György táborában.

Mindebből következik, hogy az erjedés, a nyugtalanság és az elégedetlenség a világi papságon belül is nagy volt. Székely György történettudós megállapítása szerint: „Az alsó papság antifeudális tagjainak, elégedetlen deákoknak hirtelen nagy szerep jutott a keresztes hadba álló néptömegek eszmei formálásában."

A lakosság haragudott a papokra mint a földesurak kiszolgálóira, a plébánosok pedig haragudtak a püspökökre mint kizsákmányolóikra. A püspökök ugyanis olyan gátlástalanul róttak ki különböző adókat papjaikra, hogy külön országgyűlési határozatnak kellett ezt a folyamatot megállítania. A plébánosok sok helyen elkeseredésükben a századok során felhalmozott templomi kincseket sorra elkótyavetyélték, csak hogy a püspököknek az adót megfizethessék. Előfordult persze az is, hogy az így szerzett pénzt saját maguknak tartották meg, de elpanaszolták, hogy íme nincs már semmijük, ki vannak fosztva, üres az eklézsia.

Nem volt sokkal kedvezőbb a helyzet a kolostorokban sem. A szerzetességnek – a világi papsággal párhuzamosan – az elmélkedéseken és az imádkozással eltöltött szemlélődő, önsanyargató életén kívül, fontos szerep jutott mind a kultúra ápolásában, mind pedig az igehirdetésben. A plébánosnak annyi más kötelezettsége volt – temetés, keresztelő, esküvő –, hogy a vasárnapi prédikációkat kivéve nemigen jutott ideje rendszeres igehirdető tevékenységre. A szerzetesek egy része tehát ellátta ezt a feladatot is; másik része pedig, főleg a könyvnyomtatás elterjedése előtt, gyakorlatilag a könyvkiadás funkcióit látta el, valamint a tudománynak élt.

Magyarországon ekkoriban csaknem ezer kolostorban vagy tizenötféle szerzet létezett. Ezek a kolostorok még a világi papi ellenőrzés alól is mentesültek, ők mint nemzetközi szervezet, közvetlenül Rómához, illetve anya-rendházukhoz tartoztak. Fontos szerepet nyolc szerzetesrend játszott. Ezek (magyarországi letelepedésük sorrendjében): a bencések, tehát a Szent Benedek-rend szerze-

tesei, István királyunk telepítette le őket; a premontreiek 1130 óta; a ciszterciták 1142 óta; a domonkosok 1221 óta; a ferencesek 1232 óta; a karthauziak 1240 óta; az ágostonosok 1244 óta; és a pálosok 1263 óta.

A régi, nagy hagyományú és nagy tekintélyű rendek az évszázadok során meggazdagodtak, királyok és főurak alapítványai gondtalan életet biztosítottak tagjaiknak; 1514-ben azonban már válsággal küzdenek, a szétesés szélén állnak, kolostoraikba a környék erőszakosabb és vállalkozóbb szellemű nemesei telepedtek be; tekintélyük még a többi szerzetesrend előtt is csökkent. Ilyen állapotban van a bencés, a ciszterci, a premontrei és az Ágostonrend. A bencéseket éppen most szervezi újjá nagy eréllyel Tolnai Máté pannonhalmi főapát. Feltűnő, hogy ezektől a rendektől nem maradt ránk magyar nyelvű kódex; a néppel, az anyanyelven beszélő lakossággal való kapcsolatot tehát nem tartották fontosnak. Annál fontosabb szerepet játszik a XVI. század eleji magyar kulturális életben a három, XIII. században keletkezett „modernebb" felfogású, „életközelibb" rend: a domonkosok, a ferencesek és a magyar alapítású pálosok.

A ránk maradt több mint negyven középkori magyar nyelvű kódex nagy többsége a kolduló rendek kolostoraiból került ki. Ezek érezték feladatuknak, hogy a lakossággal, annak anyanyelvén a lehető legszorosabb kapcsolatot tartsák fenn.

Közülük a Domonkos-rend volt – a majd pár évtized múlva alapítandó jezsuita rend elődeként – az egyháznak mintegy „vezérkara". A budai Szent Miklós-kolostorban berendezett főiskolájuk, *studium generalé*-juk Közép-Európa egyik legmagasabb színvonalú teológiai akadémiája volt; 1507-ben került ide nyolc Párizsban, a Sorbonne-on végzett tanár. A domonkosok, akárcsak a ferencesek, prédikáló rend volt, nekik is jogukban állt, sőt kötelességeik közé tartozott keresztes hadjáratokat hirdetni, szervezni, és ezúton is küzdeni az eretnekségek és pogányok ellen; ők azonban mindezt magasabb színvonalon művelték, inkább az elvi irányítást tartva meg maguknak; a ferenceseknél az egyszerűség, az alázat, a do-

monkosoknál a tudás volt a fontosabb. Ezért is – mert az eretnekségek leküzdésére alakultak – bízták rájuk a pápák az *inkvizíció* irányítását. Ami bennünket azonban ezúttal jobban érdekel, az a Domonkos-rendnek a keresztes had körüli szerepe. Bár ők is részt vettek a legátusi bullák közvetítésében, főleg azonban Bakócz visszavonó és a kereszteseket visszaparancsoló bulláinak kihirdetésében, a mozgalom szellemi irányítói mégsem ők voltak. Vajon miért? Valószínűleg azért, mert az előző keresztes háborút is obszerváns ferencesek irányították, valamint mert a huszitizmus leküzdésének speciális feladatát a ferencesek kapták, s várható volt, hogy a huszita tanokkal amúgy is elárasztott magyarországi szegény nép tódulni fog a kereszt alá, mint már az előző században is. Ebből viszont az következik, hogy a ferencesek jól ismerték a huszita tanokat – különben hogyan agitálhattak volna ellenük? –, és sokan közülük nem egy huszita nézetet magukévá is tettek.

Elképzelhető különben, hogy Bakócz megérkezése után küzdelem folyt a háttérben, melyik szerzet irányítsa a kereszteseket: a domonkosok-e vagy a ferencesek? E két, csaknem egy időben alapított szerzet között ugyanis sokszor a háborúskodásig és egymás megrágalmazásáig menő vetélkedés folyt, s hiába emlékeztették a rendfőnökök és gvárdiánok híveiket, hogy Szent Ferenc és Szent Domonkos életükben személyesen is találkoztak és szót értettek egymással – mindez vajmi keveset számított. Ennek a közismert ellentétnek egyébként a korabeli kódexirodalomban is nyomai vannak. Elképzelhető, mekkora elégtétellel indultak el a Domonkos-atyák á visszavonó paranccsal a szélrózsa minden irányába!

A keresztes háború lelki vezetői tehát az obszerváns ferencesek, talán a legtekintélyesebb, de mindenesetre a legnépszerűbb szerzet Magyarországon. Ráadásul, mint már említettük, Szent Ferenc szegénységet hirdető tanai módot adtak sokféle eretnek nézet kifejlődésére. Nincs is talán szerzet, melyből annyiféle eretnekség sarjadt volna; a rend alapítása óta Itáliában egymást érték a legkülönbözőbb heretikus mozgalmak, melyek ismertetésére ezúttal sem helyünk, sem időnk nincs (az érdeklődő olvasót Ignazio Silone: *Egy*

jámbor szerzetes kalandja című, magyarul is megjelent színművéhez utaljuk). A lényeg tehát, hogy ez a szerzet a maga rajongó lobogásával, szegénységkultuszával, a hatalmasok és gazdagok mélységes megvetésével, az evangélium szegénységdicsőítő fejezeteinek állandó hirdetésével akarva-akaratlanul döntő szerepet játszott a keresztes hadba összeverődött, potenciálisan már amúgy is forradalmi indulatokkal fűtött tömeg forradalmivá érlelődésében. (Feltűnő, hogy a reformáció nagy prédikátorai között milyen sok egykori ferences van: lásd Szkhárosi Horvát András!)

Szólnunk kell még a pálosokról. Ez a XIV. század végén magyar férfiak által, Magyarországon alapított rend ugyan közvetlenül nem vett részt a Dózsa-háborúban, de mint Mátyás királyunk kedvelt szerzete s mint a szomszédos Lengyelországgal szoros kapcsolatokat tartó rend, nem utolsósorban pedig mint Zápolya János szinte személyes ellenőrzése alatt élő szerzet figyelmet érdemel. A pálosok tekintélye a nép között is igen nagy volt, az egész világon elterjedt rendjüket innen, Buda közeléből igazgatták (budaszentlőrinci központi kolostorukat napjainkban tárják fel a mai budapesti Ságvári-liget közelében). Az amerikai kontinensre induló (vagy ahogy akkor hitték, az Indiákra hajózó) portugáliai pálos hittérítők között magyar szerzetesek is voltak. Feltűnő, hogy amerre e tekintélyes és a néppel szót értő rend kolostorai húzódtak, arrafelé véres elégedetlenség nem ütötte fel a fejét.

Az uralkodó osztály és a földművelő nép között helyezkedett el a városi polgárság vékony rétege. Ezt az osztályt vagy inkább a réteget a keresztesek között Száleresi Ambrus pesti polgár képviselte, aki addig-addig igyekezett egyeztetni a különböző, szerinte szélsőséges áramlatok között, míg végül is Tomori Pál már júniusban szétverte a mai XX. kerület területén elterülő táborát. A városi polgárság a maga külön törvényei között él; leggazdagabbjai világlátott, jól értesült kereskedők, kisebb részben iparosok. Az iparosok akkoriban nálunk még nem tértek át a kisipari, műhelybeli termelésről a nagyipari üzemi termelésre; egyedi darabokat készítettek megrendelésre, ritkábban, ha vásárokra és búcsúkra számí-

tottak, pár tucatnyit sorozatban is. Ezek a polgárok – igen gyakran német ajkúak –, a király által adományozott szabadságjogaik birtokában, kőfallal kerített városokban éltek, és féltékenyen őrizték kiváltságaikat. Igényt tartottak ugyan arra, hogy őket a nemességgel egyenrangúnak tekintsék, sőt a leggazdagabbak meg is vették a nemességet (Németországban ekkor már sok polgár az állam kormányzásában is részt vett!), de mivel vagyonuk alapja nem a földbirtok volt, s ezért a bárók nagybirtokaira nem is vágytak (ha a hatalmukra nagyon is), így a nagybirtokosság elleni felkelésben alig volt szerepük. A parasztok ügye iránti távoli rokonszenvvel, sőt kárörvendve, de passzívan figyelték az eseményeket, amint az egy éppen ekkoriban Magyarországon járt német kereskedőnek egyik üzletfeléhez írott leveléből kiderül. A levelet az élelmes üzletfél mindjárt ki is nyomatta, és az röpiratként Németország-szerte elterjedt; ma az egyik legbecsesebb korabeli forrásunk. Talán két tucat ilyen kővel kerített, privilégiumokat élvező város van a XVI. századi Magyarországon. A legfontosabbak: Buda, Kassa, Pécs, Pest, Pozsony, Kolozsvár. Közülük csupán Pest és Kolozsvár polgársága vette ki részét a felkelésből. Ezekben a városokban magyar, német, lengyel, cseh, olasz, zsidó és török kereskedők élnek háborítatlan nyugalomban; legföljebb a bíróválasztások idején forrnak fel az indulatok, hogy magyar vagy német bírót válasszanak-e meg.

Térjünk ezután a bennünket most leginkább érdeklő osztályra, a parasztságra, pontosabban: a felkelésben részt vevő földművelő rétegekre, főleg pedig a jobbágyságra.

A jobbágyság fogalmát és intézményét a századforduló jeles tudósa, Acsády Ignác így magyarázza a jobbágyság történetéről írott és először 1906-ban kiadott könyvében:

„A jobbágy szó már az Árpád-korszak okleveleiben előfordul, csakhogy más értelemben, mint később... Általában azt értették jobbágy alatt, aki valakivel szemben bizonyos függő vagy szolgálati viszonyban állt... Csak a XIV. században lett a mezőgazdasági munka törvényes intézményévé a jobbágyság, s akkor nevezték

jobbágynak azt a munkást, aki idegen földesúr telkén ült, s elsősorban (mert marhatenyésztést, mesterséget, kereskedést is űzhetett vagy napszámosmunkával foglalkozhatott) a földesúr átengedte telek megmunkálásából fedezte a maga és családja életszükségleteit... Telkét a földesúrtól kapta, akinek ellenszolgáltatásul bért fizetett... Hogy e sokféle kötelezettségnek megfelelhessen, a jobbágy megmunkálás céljából, de nem tulajdonul, hanem haszonélvezetül bizonyos földterületet kapott a földesúrtól."

Tehát: mivel a feudalizmusban a vagyon alapja a *feudum*, vagyis a földbirtok, következésképp a hatalom birtokosa a föld birtokosával azonos. A föld birtokosa (akinek ősei a tulajdonában levő földterületet vagy a honfoglaláskor szerezték, pontosabban István király kényszerítésére birtokba vették, vagy valamelyik királytól jutalmul kapták, s 1514-ben a túlnyomó többségre ez jellemző) megengedi, hogy földjét a nincstelen jobbágy megművelhesse, ennek fejében viszont a termés egy részét be kell szolgáltatnia. A feudalizmus rendszerén *belül* ez a szokás logikus. A baj ott kezdődik, ha a feudum birtokosa túl sokat követel, s ezáltal a földet megművelő ember létérdekeit veszélyezteti; ilyen esetben azonban a földművesnek jogában áll máshová költözni, hiszen szabad ember és nem rabszolga. De ezt a földesúr is tudja, s ezért igyekszik megakadályozni elköltözését; szabad mozgásában gátolja. Hogyan teheti meg ezt? Például úgy, hogy – lévén ő maga a törvény ura! – ráfog valamilyen vétséget, esetleg felelevenít olyant, amit a jobbágy régebben valóban elkövetett, de nem büntették meg érte, és a törvényre hivatkozva visszatartja. Ebben az esetben a jobbágy büntetésként dolgozik tovább. Aztán megakadályozhatja úgy is, hogy megegyezik szomszédaival: kölcsönösen nem fogadják be egymás jobbágyait. Aztán úgy, hogy törvényeket hoz, melyek a szabad költözködést valamilyen formában gátolják. Ilyen törvényeket a magyar nemesség Mátyás halála óta rendszeresen hozott, s bár magát a szabad költözködés elvét nem törölték el, sokféle rendelettel mégis akadályozták.

Ha viszont ily módon a jobbágy maradni kényszerül, a földesúr

ismét túl sokat követelhet tőle, még többet, mint az elköltözési szándék előtt. Mivel a földesúr gyakran nem szakember, nemcsak a parasztot, hanem magát a földet is kizsákmányolja; a sokféle szolgáltatásra kényszerített jobbágy elhanyagolja a korszerű földművelést, hogy bizonyíthassa: íme, milyen kevés termett.

A földesúr akadályozhatja jobbágyának egyéb kereső tevékenységét is. Tegyük fel például – és ez nem ritka eset! –, hogy a jobbágy ügyesen gazdálkodik; jut is, marad is. Állatot tenyészt. Azt vásárra akarja hajtani. Vagy: borát nem nagyban, hanem kicsiben szeretné kimérni. Vagy azt is el akarja vinni a vásárra. A földesúr mindezt megakadályozhatja. Joga ugyan nincs hozzá, de számtalan hivatkozási alapja van. Katonáival megleseti a vásárra hajtott marhákat, a szekerekre rakott boroshordókat kísérő jobbágyot, rajtaüt, és az árut visszatartja, elkobozza, arra hivatkozva, hogy nem vallották be neki az egész termést, tehát tőle lopták. Plasztikus képet fest erről az állapotról Heltai Gáspár 1566-ban kiadott híres meséje *A nemes emberről és az ördögről*, a Száz fabula című kötetben. A földesúrral szövetkezett ördög eldicsekszik jobbágynyúzásával:

„Naponként új-új fortélyokat találá ellenek. Megfogá a szegény jobbágyoktól a borárulást. Az önnen szőlővizüket elvevé tőlük négy-négy forintért, és rajtok árulá három-három pénzért pintét! És midőn vízzel elegyítvén, megvesztötte volna a bort, reájok veté és házonként osztogatta azt nekik füzetésre. Hazajővén, ugyan tanisztrával hozá vala a pénzt urának.

Annak utána elméne, és az özvegyasszonyokkal égetett bort égettete a borsöpröből, és azt is a szegény jobbágyoknak osztogatá drága pénzért. Mennyi faggyú esik vala, mind ökerből, mind juhból – azt is mind az úrnak foglaltatá. És az özvegyasszonyokkal györtyát csináltata belőle, és azokat a jobbágyokra osztogatá.

Kerteket is kapáltata a jobbágyokkal, és annak utána mind a hagymát, mind a petresolyomat a jobbágyokra veté. És midőn annak a pénzét felszedte volna, ugyan süveggel vivé be a nemes asszonyának.

. . . A gyermek-lovak közül válassz' ki a jovát és oszd el a kazda-

gokra a jobbágyok közül, hogy neveljék és kiteleljék őket. Ha megmaradnak, vedd őket udvarodba. He kedig meghalnak, avagy a farkas megeszen bennek, mindenikért végy tizenhat forintot rajtok, és ezt mondjad, hogy: nem jól bántanak vélek, és hogy éhhel ölték meg őket, és meg nem őrezték. Az kövér ökröket behajtasd a városba: azok kész pénzek. A hitványokat vágasd meg vélek és a húst osztogasd reájok. A bőrekből bocskorokat metéltess és nyolcnyolc pénzen osztogasd nekik... Im előttünk a bőjt; hozass sós halat, vizát, pontyot, veszett herénget. Azt is vesd reájok; azon is szép pénzt nyerhetünk. Mikoron a gabonát megaratják, megdézmálom először; annak utána az ötödét kiveszem, annak utána a földvámot; a bejövő köveket (a gabonába keveredett kavicsot) is lehányatom velek; asztalbúzát is veszek rajtok... Emellett kántorludat, kappant és tyúkot veszek rajtok. Szent Balázs malacát meg kell adniok, méglen Szent György a bárányokkal elérközik."

Továbbá: a jobbágy mondjuk egy korábban meg nem művelt – és senki tulajdonát nem képező! – földet termékennyé tesz. Használja, dolgozik rajta. Ez az övé. De szerezhet másképpen is földet: ajándékba kaphatja valamelyik jószívű földesúrtól, sőt vásárolhat is. De hiába! Mert ezt a földet a jószívű földesúr fia vagy unokája vagy unokaöccse magáénak tekinti; a jobbágy nem rendelkezhet szabadon földjével, végrendeletileg nem hagyhatja másra, családtagjaira, fiaira. A földet a földesúr örökli! És a vagyont is, a netán meggazdagodott jobbágy vagyonát!

Másképp is zaklatják a jobbágyot. Itt van például a költözködés akadályozásának ellentéte: a jobbágyok elrablása. A szomszédos földesúr az erősebb jogán gyakran elrabolja a jó szakembert. Hiába kedvez neki, földúlta a szerencsétlen magánéletét. Aztán: nem szabad vadásznia, halásznia, legeltetnie. Ez mind a földesúr joga. Mindez a némi telekkel rendelkező, rendezett körülmények között élő, haladni és gazdagodni vágyó jobbágyokra vonatkozik.

De vannak teljesen vagyontalan mezőgazdasági munkások is, akikkel a földesúr, de valószínűleg még a módosabb jobbágy is embertelenül bánik. Ezeknek semmi vesztenivalójuk nincs. Róluk írja

1580 körül Gianmichele Bruto olasz tudós, aki Báthori István kérésére Magyarország történetének megírásán dolgozott:

„Az alsóbb néposztálybeli embereket a hatalmasabbak rabszolga gyanánt tartják... a földművesekkel oly keményen bánnak, hogy gyűlölködő kegyetleneknek látszanak. Egy erdélyi faluban magam figyeltem meg, hogy... az urak tetszés szerint rónak ki munkát, s addig, amíg jónak látják... elmondani is nehéz, minő hatalmaskodás, minő kemény sarcoltatás van a szegény népen... Aki az engedelmességet megtagadja, az bilincsbe vert lábbal börtönbe kerül... olyan alávaló dolguk van, mint az árverésen rabszolgául eladott hadifoglyoknak." Pontosan ugyanígy vélekedik Bruto előtt nyolcvan esztendővel, 1502-ben egy hazánkban járt francia: „a magyar nemes a földművest baromnak tartja, és úgy is bánik vele."

Mit tehetett ez ellen a végsőkig kizsákmányolt agrárproletár? Kevésbé ellenőrizhető, nem szorosan a föld megművelésével kapcsolatos munkát keresett, ami különben is szabad és szinte előkelő foglalkozásnak számított a honfoglaláskori idők óta: pásztornak, marhahajcsárnak ment. Ezek közül kerültek ki a hírhedett hajdúk, Dózsa György seregének legvitézebb és legkegyetlenebb katonái, később is minden magyar szabadságmozgalom élharcosai, Bocskaitól Rákócziig. Amiképpen velük nem ismert irgalmat senki, ők sem irgalmaztak senkinek. Másik lehetőség: megszöktek a földesúr ellenőrzése alól, hogy a némi szabadságot élvező terebélyes falvakban telepedjenek le. Ezekből alakultak ki az úgynevezett mezővárosok. A mezővárosnak nem voltak városi jogai; fallal se kerítették, hacsak valamilyen palánkkal nem; lakossága túlnyomórészt földművelőkből állt, olyan jobbágyokból, olyan parasztokból, akik elköltöztek földesuruk önkénye elől, és itt a maguk szakállára dolgoztak. Adót természetesen ők is fizettek a legközelebbi földesúrnak; csakhogy az adót nem személyenként, név szerint, hanem intézményesen folyósították mint kollektíva. Összetartozásuk és nemegyszer kedvező vagyoni helyzetük erőt adott nekik: mint éppen Cegléd esetében láttuk, szembeszegültek a földesúrral is. Arad vármegye két legnagyobb földesúri birtokán pedig éppen 1514 ta-

vaszán foglalták a jobbágyok – írásban! – öt pontba orvoslásra váró panaszaikat. Ezek a mezővárosok a magyar társadalmi és gazdasági fejlődés igen fontos tényezői voltak (a reformáció is ezekben terjedt el!), azaz lehettek volna, ha a birtokos nemesség nem kezdi országgyűlési törvényekkel őket is megrendszabályozni. Nagy hiba volt ez, mert az utolsó lehetőségtől is megfosztotta a felfelé törekvő parasztságot, hogy békés úton rendezze jogos és természetes igényeit; hiszen a magyarországi gazdasági helyzet lehetővé tette volna, hogy kialakulhasson az a részben bérlői rendszerben dolgozó, urától jogilag teljesen független, részben a mezővárosokban gazdálkodó parasztréteg, mely a jobbágyrendszer hivatalos eltörléséig és a feudalizmus majdani bukásáig biztosíthatta volna mind a parasztság emberi életlehetőségeit, mind pedig az ország mezőgazdasági felvirágzását.

Most azonban, hogy már a mezővárosokat is rendszabályozni kezdték, és a földesúri törvénykezési rendszer is unos-untalan belekötött a parasztokba, mindenfajta kezdeményezést lehetetlenné téve, végleg megérett a helyzet a parasztság radikális, kollektív fellépésére. A rendszabályokat azért látta szükségesnek a nemesség, mert 1514-ben a jobbágyfalvak telkeinek jelentékeny része már elnéptelenedett, és a mintegy 25 000 magyar jobbágyfalu sorából kivált csaknem ezer mezőváros hamarosan önálló lett. A rendszabályokat a földesúri bíráskodási rendszer útján érvényesítették.

Milyen volt ez a földesúri bíráskodási rendszer?

Eckhardt Ferenc jogtudós szavai szerint: „a földesúr bíráskodási joga birtokai területén mindazokra kiterjedt, akik alattvalói voltak, tehát jobbágyaira, cselédségére, továbbá azokra, akik az ő földjén jobbágytelken éltek, ha származásukra nézve szabadok vagy nemesek voltak is... a föld nélküli, mástól függővé vált nemes éppúgy a földesúri kizsákmányolás tárgya volt, mint a jobbágy... Ha nemesember nagyobb birtokos személyes vagy uradalmi szolgálatába lépett, ezzel szintén a birtokos fennhatósága alá került... A pallosjogú úriszék hatásköre mindazokra a nemesekre is kiterjedt, akiket a bűntett elkövetésekor a földesúr területén in flagranti fogtak

el... Országos szokás volt, hogy a panasztételtől számított 15 napon belül szolgáltatott a földesúr igazságot... A vádlottnak kellett ártatlanságát bebizonyítania. A földesúr csak akkor bizonyít, ha akar... Az esküt többre becsülték a tanúk bizonyításánál... *a földesurak bírósági hatáskörükben elsősorban jövedelmi forrást, pénzgyűjtési eszközt láttak.*"

Így festett hát a jogszolgáltatás. Amint látjuk, szegényebb nemesek is ki voltak szolgáltatva vagyonosabb uraknak; ez az egyik magyarázata, amiért Dózsa seregében olyan sok kisnemes is harcolt.

Lassan kirajzolódik tehát előttünk a parasztfelkelés valóságos társadalmi, gazdasági és politikai háttere.

Talán világos, hogy – bármennyire rabszolgaként kezelték is a legszegényebb jobbágyi rétegeket – a paraszthábort mégsem elsősorban a nyomor, a nélkülözések, az elviselhetetlen szenvedések váltották ki. Csak a tárgyilagosság hiánya képzeltethetné el velünk Dózsa seregét kizárólag rongyos, éhező, páriasorban szenvedő nincstelenek elkeseredett és mindenre elszánt vad csapatának. Kétségtelen, hogy ilyenek is nagy számban voltak közöttük. A meghatározó erőt azonban nem ők jelentették, hanem azok a vagyonosodó, emberi jogokat követelő, saját emberi és szakmunkási értékeiknek tudatában levő paraszti – és deklasszálódott kisnemesi – tömegek, melyek részt kértek a hatalomból, és melyek élvezni akarták saját munkájuk jól megérdemelt gyümölcseit.

Látni fogjuk, hogy a csanádi egyházmegye területére ért keresztesek milyen meglepő érvekkel hozakodnak elő: olyan sérelmeik vannak, melyekből egyértelműen következik, hogy legalábbis vagyonos embereken követték el a felsorolt injuriákat: valaki például egy egész gulyát hajtott a vásárra, amikor a nemesúr elrabolta tőle az állatait. Most ezek árát követeli a foglyul ejtett földbirtokoson. Aztán ama ceglédi parasztok sem lehettek nagyon szegények. Sőt. Bizonyára volt pénzük, voltak állataik, volt szép házuk. Egyszerűen megelégelték, hogy munkájuk gyümölcsét a sohasem látott óbudai apácák elszedjék tőlük. Eleinte tehát nem is a feudalizmus mint olyan ellen irányult mozgolódásuk, hanem azt a célt szolgálta,

hogy ők is megkaphassák a szerintük nekik járó jogos helyet a feudalizmuson belül. Csak később, mikor a rohamosan fejlődő események megmutatták, hogy még ez a jámbor óhajuk is mennyire kivihetetlen, akkor fordult haragjuk a feudalizmus mint társadalmi rend ellen.

Molnár Erik találó szavait idézzük:

„A parasztforradalomban a két alapvető feudális osztály, a nemesség és a parasztság került szembe egymással. Mindkét osztálynak volt egy-egy frakciója, mely az osztály általános érdekei mellett a társadalmi haladást is képviselte. Ez a frakció a nemességnél a középbirtokosság, a parasztságnál a gazdagparasztság volt. De a középbirtokos nemesség a haladást csak a feudális társadalmon belül, a bárókkal és főpapokkal szemben képviselte. Ezzel ellentétben a gazdagparasztság a haladást az egész feudális társadalommal szemben képviselte.

Mindkét osztályfrakció az árutermelés útjára lépett. De a középbirtokos nemességnél az árutermelés nem jelentett polgárosodást. A középbirtokos nemesség létalapja továbbra is a parasztság feudális kizsákmányolása maradt, s a robotmunka révén még árutermelése is azon nyugodott."

Mályusz Elemér 1926-ban a „jobbágyháború okairól" írott cikkében megállapította: „Dósa hadainak zöme az alföldi faluvárosokból került ki... Ezek a városok mint zárt tömeg csatlakoztak Dósához." Egyelőre persze a parasztságnak még nem ez a rétege gyülekezik a pesti táborban. Mint e fejezet elején láttuk, talán háromezren ha vannak. Katonai alakulatnak nagy szám ez is; de hol vannak még ők a katonai fegyelemtől! A messziről indulók még ide se érhettek, bármilyen gyors is az egyházi hírszolgálat. Gyűlik mégis a tömeg; ideje, hogy parancsnokot kapjanak maguk fölé. De kit?

TAVASZ MAGYARORSZÁGON

Április huszonnegyedike van, Szent György napja. Két hete, hogy a pápai bullát országszerte kihirdették. György napja kedvelt ünnep Magyarországon. Húsvét után a tavaszi munkák kezdetét jelzi; szerződések, álláskeresések és változtatások is történnek ilyenkor. A Györgyök nagy névünnepeket ülnek: ez a nap ugyanis többnyire születésnapjuk is, mert szokás szerint – hacsak nincs valami másfajta családi tradíció – azt a nevet kapja a fiúgyermek, amelyik szentnek a napján világra jött. Könnyen lehet tehát, hogy Dózsa Györgynek is ma van a születésnapja. De a névnapja kétségtelenül. A sárkányölő lovag legendás alakja sok magyar vitéz példaképe.

Sokszoros ünnep tehát ez a mai: mert Dózsa vitézt most ütik a keresztes had vezérévé, éppen a neve napján. Az alkalom is jelentős, bár korántsem annyira, mint amikor virágvasárnapján a bullát a főtéren kihirdették. Ez a beiktatás most szerényebb keretek között történik, a néptömegek teljes kizárásával. Tamás érsek ezúttal óvatos.

Az ünnepi aktusra a Zsigmond-kápolnában került sor, ebben a szerény külsejű, kis befogadóképességű templomban, közvetlenül a királyi vár közelében, a mai Szent György tér sarkán. Az itt élő csehek temploma volt ez, kisebb és félreesőbb, mint a többi budai szentegyház. Bakócz Tamás maga mondta a misét; Dózsa György tizedmagával meghatottan állt az oltár közelében. A király nem volt jelen; mindössze néhány főúr és főpap, Bakócz hívei tüntették ki megjelenésükkel az eseményt.

Paviai Bernát ismét felolvasta a bullát; egy papi szabó néhány öltéssel felvarrta Dózsa és tíz társa köpönyegére a keresztet; Dózsa térdet hajtott, a bíboros érsek megáldotta; ezzel Dózsa György lófő székely egy keresztes hadsereg fővezére lett. Még a király se parancsolhat neki, csak a pápa őszentsége vagy maga Jézus Krisztus.

Hallatlan esemény. Kétségünk sem lehet az iránt, hogy ezt nem-

csak Dózsa György tudta, hanem valamennyi jelenlevő, elsősorban Bakócz Tamás.

Hogyan s miként került sor Dózsa György kinevezésére, nem tudjuk. Mi vezethette e szokatlan lépés megtételekor a hetvenkét esztendős, ravasz és tapasztalt érseket? Ezt sem tudjuk.

Már említettük, hogy az ismert kombinációk – Mészáros Lőrinc rábeszélte a bíborost és így tovább – valószínűtlenek. S ha mégse, akkor mi történt? Virág Benedeknek lenne igaza, aki a *Magyar Századok*-ban ilyen egyszerűen látja a vezér kinevezését: „Vezérre volt szükség, és ihol! történetből Dózsa György, székely fi, a királyhoz jött jutalmat kérni vitéz tettéért. Méltónak ítéltetett a fővezérségre, melyet örömest felvállalt"?

Erre persze nem tudunk felelni, legföljebb azzal közelíthetjük meg az igazságot, hogy sorra vesszük: mi *nem* történt.

Először is az uralkodó elhatárolta magát az akciótól. Magára vállalhatta volna a keresztes hadjárat ügyét; megtétethette volna magát eszmei fővezérnek, s így kézben tarthatta volna a vállalkozást akár ő, akár bizalmasai vagy rátermett hadvezérei. Ehelyett visszavonult, Dózsa kinevezésekor meg sem jelent, bár a vitézt ismerte, hiszen nemrégiben, talán egy hónappal ezelőtt, személyesen tüntette ki.

Másodszor, a hadvezéri képességű országnagyok, közöttük Bakócz alá rendelt püspökök is, fumigálták a bullát és az egész hadjáratot. Eszük ágában se volt hadvezéri szerepet vállalni egy csomó szedett-vedett népség fölött. Ha jól meggondoljuk, a maguk szempontjából talán igazuk is volt. Végül is ők tekintélyük sérelme nélkül csak nemesekből toborzódott, nemesi hadsereget vezethettek. Nem volt igazuk; de ők ezt nem tudták. Beriszló Péter veszprémi püspök, ez a jeles katonai képességekkel rendelkező, a törököt szívesen üldöző, harcias „pap-bán", mint láttuk, ki nem állhatta Bakóczot, és különben sem hitt az egész vállalkozásban. Pont ő legyen egy Bakócz vezette vállalkozás vezetőjeként Bakócz katonai beosztottja? Szó sem lehet róla.

Itt van aztán az illetékes: a déli határvidék katonai parancsnoka,

Báthori István temesi gróf. Ő azonban hiába illetékes, nyilván már akkor sem jutott senkinek sem az eszébe: a részeges, megbízhatatlan, korhely főúrról el se lehetett képzelni, hogy keresztes hadnak parancsolni tudjon, vagy hogy egyáltalán elvezesse oda, ahová kell.

Vannak még néhányan, kár felsorolni őket. A lényeg az, hogy a katonai vezetésre elvileg alkalmas főnemesség, tehát az uralkodó osztály a keresztes hadjáratot bojkottálta.

Valakit azonban mégiscsak ki kellett nevezni vezérnek. Így juthatott Bakócznak vagy valamelyik tanácsosának eszébe a Budán időző szabadságos katonatiszt, akit nemrégiben a király személyesen tüntetett ki. De az is lehet, hogy Dózsa maga jelentkezett, nem ugyan hadvezérnek, hanem keresztes vitéznek, felajánlva Bakócznak szolgálatait.

Istvánffy így vélekedik:

„A véletlen vagy a végzet vagy valami vakeset elébe hozott egy embert, hogy őt szerencsétlen hadmenetének végzetes vezérévé megtegye. Székely György volt, Dózsa melléknévvel, aki Dálnokról, abból az erdélyi székelyeknek nem jelentéktelen mezővárosából származott. Különben derék férfiú, csak abban a háborúban ne lett volna oly álnok."

Annyi bizonyos, hogy a Zsigmond-kápolnabeli ünnepélyes aktus előtt feltétlenül találkozniok és beszélgetniök kellett. Bakócz valószínűleg elmondotta érveit, bizonygatta a török kiverésének fontosságát, biztosította Dózsát az egyház támogatásáról, ecsetelte a ferences barátok és világi papok légiójának segítőkészségét; megcsillogtatta Dózsa előtt az érvényesülés lehetőségét, és nem utolsósorban nyilván jó fizetést ajánlott.

Dózsa feltehetőleg katonai aggályait vagy gondjait adta elő. Mire képes egy ilyen sereg? Vajon ütőképessé tehető-e egyáltalán? (Gondoljuk meg: hivatásos katonák mindig borzadnak hadi dolgokban járatlan civil népfölkelők kiképzésétől.) Mikor, hol, hogyan kerülnének bevetésre?

Bakócz feltehető válaszát Istvánffy fogalmazta meg:

„Ha őket a végvárakban szolgáló katonákkal, kik hozzászoktak

már az ellenséggel való harchoz, s a zsoldos katonák valamekkora csapatával egyesítik, remélhető, hogy ezek a gyülevész csapatok is, ha az öreg katonák közé beosztják őket, az ádáz ellenség támadásának visszaverésére, kiknek nagy része úgyis Ázsiába kelt át, elég erősek lesznek."

Figyeljük meg itt a *visszaverés* szót. Istvánffy szerint tehát egy esetleges támadó hadművelet Bakócznak még csak eszébe se jutott. Ágyútölteléknek, védekező masszának kívánta felhasználni őket. De hát akkor mire való ez az egész?

Mi tudjuk, mire: Bakócz, mint már erről szó volt, alighanem egy saját rendelkezésére álló karhatalmat, afféle új fekete sereget akart létrehozni. De éppen ezért feltétlenül bíznia kellett Dózsában; szinte bizonyos, hogy nyomoztatott utána, nem lehetett nehéz a nándorfehérvári helyőrségben az ottani lelkészektől Dózsáról véleményt kapni. S úgy látszik, ez a vélemény kedvező volt; még az is lehet, hogy Bakócz valakitől személyi garanciát kapott Dózsát illetőleg. Talán abban bízott, hogy ez az ember tűzön-vízen át hűséges lesz hozzá.

A fegyverekről is szó eshetett. Egy egész hadsereg fegyverállományát nemhogy Bakócz, de még maga a pápa sem tudta volna hetek alatt előteremteni; de erre nem is volt szükség. Hoztak azt magukkal a parasztok. 1514 előtt ugyanis nem volt tiltva a magyar jobbágyoknak a fegyverviselés; magyar parasztot el se lehetett akkoriban fegyver vagy legalábbis valami gyilkolásra és védekezésre alkalmas szerszám nélkül képzelni. Szabó István írja *A középkori magyar falu* című könyvében (1969): „A magyar parasztokat az 1514. évi nagy háborújukat követő törvények kibocsátásáig semmiféle jogszabály nem tiltotta, sőt nem is korlátozta a fegyverviselésben."

Korszerű fegyverekről persze nem beszélhetünk. De volt itt íj, cséphadaró, kasza, kard, kés, tőr, még egy-két puska is. Stieröchsel kanonok szerint, aki Bakócz papi ügyvédjeként működött Esztergomban, a sereg így volt felszerelve:

Kardja van eggyének, de kaszát ragad ottan a másik,
ennek a fegyvere íj, amazé meg a röpke parittya,
és sokakat láthatsz pusztán fene cséphadaróval,
kis kapa, nagy kapa is bőven forog ott kezükben.
Volt, aki nagybuzgón a kapát s az ekének ércét
olvasztván abból új fegyvereket kalapált ki,
mégis a többségük csak kajla kaszával igyekszik.
Ásót forgat amaz, más bízik görbe husángban,
más boronája vasát, mellyel csak lágy rögöket tört,
vas kötelékkel erős szőlői karóra kötözte.

Tűnődhetünk azon is, ki lehetett Dózsa tíz társa? Maga választotta-e ki őket, vagy ezek már eleve választottként kerültek alá, s őket Dózsának kész tényként kellett elfogadnia, esetleg Bakócz adta mellé ezeket az embereket? Nem tudjuk, de valószínű, hogy ott volt már akkor az egész későbbi vezérkar: Dózsa öccse, Gergely, maga is katonaviselt férfi; egy-két vállalkozó szellemű cseri barát; Széleresi Ambrus pesti polgár; aztán néhány deák, katona, tanító.

Amint a hadvezéri kinevezést megkapta, Dózsa máris munkához látott. Istvánffy szerint: „Székely György a tábornak katonai formát adott, s az újoncokat, amennyire az idő rövidsége engedte, oktatta, különböző katonai gyakorlatokat végeztetve velük."

Ez a három hét április vége és május közepe között Dózsa életének talán legboldogabb, de mindenesetre legzavartalanabb időszaka volt.

Tavasz volt Magyarországon.

A pesti Duna-ágon túl, mely (a mai Nagykörút félkörívében) szigetté változtatta Pest városát, a távolban idefehérlő városfalak és a közeli Rákos mezeje, a nemesség gyülekezőtábora között, még a természet is szabadságot, békét, megújulást hirdetett. Errefelé már szántóföldek sem voltak, bokrok, ligetek, kis tavak között ütöttek tanyát a keresztesek, ivóvizet a tavakból merítettek, sátraikat a ligetes részek védelmében, a dombok között verték fel; sokan elhozták feleségüket, még gyermeküket is. Madárfüttytől volt hangos a

környék, a gyakorlatozások közötti pihenőben nyulat, rókát, fácánt, foglyot fogtak a vadászásban és madarászásban jártas, ügyes parasztlegények.

A tucatszám érkezett és közéjük telepedett papok naponta többször is felváltva hirdették az igét. Eskettek és kereszteltek is, hiszen sokan csak most vallották be, hogy asszonyukkal meg se esküdtek még, és a porontyok sincsenek megkeresztelve. Ünnepélyes tábori misét minden áldott reggel mondottak a papok; ezzel kezdődött a nap, s a szentmiséken maga Dózsa is bizonyára megjelent. Dózsa addigra már rég túl volt napi munkája első felén: körüljárta a tábort, ellenőrizte az ébresztést, a reggelit főző kondérok körüli nyüzsgést, az élelmiszerosztást, a fegyelmet, a fegyverek készenléti állapotát.

Mise után kerülhetett sor a délelőtti gyakorlatozásra. Virág Benedek szerint: „Tanította őket mozgásra, állásra, fegyverforgatásra, sat., amiben segédére vala öccse Gergely." Rég feledésbe merült szokásokat elevenített fel Dózsa, amelyekre itthon már senki sem emlékezett, de amelyeket az idősebb parancsnokok a végvári védővonalban még megköveteltek úgy, ahogyan azt annak idején a fekete seregben tanulták. Nem volt elég ugyanis ügyesen bánni a fegyverrel, célba találni a nyílvesszővel, parittyával, jól forgatni a kardot vagy a husángot, nem volt elég gyorsan és okosan engedelmeskedni a parancsszónak, bosszantóan fölösleges dolgokat is megkövetelt tőlük ez a ritkán mosolygó, kemény arcú ember: sorakozniok kellett, fütty- és trombitaszóra bizonyos alakzatokat fölvenni, nem volt szabad akármikor, akárkivel beszélgetni, kérdezni sem illett, hogy miért parancsolták ezt vagy azt. Mindenki begyakorolta a maga teendőjét; fecsegés és szaladgálás, időhúzás nélkül végrehajtották, amit kellett. Nagyon kevés ló volt a táborban, hiszen erre szegény embernek nemigen volt pénze, de érdekes módon Dózsát ez nem zavarta; feladataik gyalogos mozgást követeltek meg. Ezt is megszokták; és amikor Dózsa váratlanul kardot suhogtató lovasokat zavart közébük, nem ijedtek meg, rájöttek, hogy nem is olyan nehéz a vágtató ló elől kitérni.

Keményen megkövetelte Dózsa az őrséget is. Nemigen kellett bármitől is tartaniok, nem járt errefelé senki, és ha mégis, mit akart volna tőlük, hiszen innen még lopni sem volt érdemes, Dózsa azonban éjszakánként személyesen ellenőrizte az őrséget, s jaj volt annak, akit alva talált, vagy aki elkódorgott az őrhelyéről.

Jó volt itt a táborban, jólesett még a szigorú fegyelem is, hiszen azt jelentette: törődnek velük, foglalkoznak velük, ők is számítanak, a parancsnokság gondot visel rájuk. Sok mindent hallottak, esténként, amikor tíz-tizenkét sátor között nagy lánggal tábortűz égett, mesélgettek egymásnak, eszmét cseréltek, tervezgettek, megvitatták az aznapi prédikáció értelmét. Legtöbben maguk se tudták pontosan, mire vágynak, mit remélnek ettől a kalandtól: örültek, hogy keresztes had ürügyén megszabadultak szigorú földesuruktól, aki másképpen nem engedte volna őket még a szomszéd faluba se, de hát így fogcsikorgatva bele kellett egyeznie a távozásukba, hiszen a pápa hívó szavának engedelmeskedni tartoznak. Abban reménykedtek, hogy a hadjárat után majd csak találnak maguknak emberségesebb földesurat, szebb vidéket, jobb környezetet. Némelyikük katonaként akart kitűnni, vitézi pályafutásról álmodozott; a hajdúk jól érezték magukat, volt gazdájuk és ennivalójuk, a hadjárat után csak elszegődnek valamelyik gazdag tőzsérhez ökröt hajtani Norimbergába (Nürnbergbe); szabadnak, embernek érezték magukat.

Május első napjai óta Dózsa György már tudta, hová kell vonulniok, s bár csodálkozott a szerinte elhamarkodott célkitűzésen, magában már az utat tervezgette: hány nap alatt, naponta mettől meddig, milyen útvonalon meneteljen a sereg. Már korábban többfelé osztotta seregét, melynek rohamosan növekvő létszámát mintegy húsz-harmincezerre tette; ezek parancsnokait maga jelölte ki. Mindegyik seregtest más útvonalon haladt volna, az összeköttetést hírvivő lovasok biztosítják. E célra Dózsa gondosan kímélte azt a pár száz lovat, melyet a táborhoz tartozónak mondhatott. Különben a parancsnokokat – kivéve a három-négy magasabb parancsnokot, Dózsa közvetlen törzsét – a keresztesek maguk választot-

ták; ez a rég bevált, de szintén feledésbe merült fogás sokat segített e zabolátlan és fegyverhez nem szokott emberek fegyelmezésében.

Igyekezett állandó készenlétben, mozgásban tartani a tábort, különben ilyen sok embert nagyon nehéz megmozdítani, ha maradni támad kedve. Tájékozódási feladatokat is adott; meg kellett keresni egymást, bizonyos tanyákat, házakat, facsoportokat, ahol újabb parancsokat kaptak más keresztesektől. Dózsa meg volt elégedve serege mozgékonyságával: nincs az a bármekkora tömegben támadó lovasság, vagy akár tüzérséggel támogatott török gyalogság, mely elől ezek ügyesen ki ne tudnának térni. Megtanította a rejtőzködést, a nyolc-tíz fős laza kötelékekbe való gyors felbomlást, a menetelést; a fődolog az volt, hogy ez a több tízezer főnyi sereg sohase mozogjon együtt, mert akkor kezelhetetlen. Ezért jöttek kapóra a keresztesek választotta parancsnokok, tizedesek, századosok és ezredesek – aszerint, hány ember tartozott alájuk –, akikben a legénység is megbízott, meg a vezér maga is.

Mire a május közepe elközelgett, Dózsa már bízni kezdett abban, hogy valamire vinni tudja majd ezzel a társasággal. Bár hogy éppen Knin környékén, Horvátország legdélibb csücskében, ahová őt irányították, a kopár és vad hegyek között – ebben azért kételkedett. Bakócz ugyanis ezt a várost, illetve környékét jelölte ki hadicélul: ez az a terület, amelynek keserves sorsáról a modruši püspök oly szívfacsaróan szónokolt 1513 nyarán a pápa előtt. Dózsa hallott erről a vidékről, járt arrafelé maga is: a zord hegyek, a váratlanul felbukkanó szakadékok, meredek völgyek, ember nem lakta erdőségek ezer csapdát rejtenek még ellenség nélkül is; kérdés, hogy ez a jobbára alföldi nép megállja-e ott a helyét.

Egyszerűbb lenne a Nándorfehérvár körüli síkságra vonulni, az Alföldön át: ezen az ismerős, áttekinthető vidéken könnyebb lesz a küzdelem. De hát lesz még bizonyára idő ezt Bakócz érsek úrral megbeszélni.

Különben is vannak bizonyos aggodalmai: egyfelől korai lenne még a harcba indulás, másrészt mégsem ártana felkerekedni, mert ez a rengeteg ember már erősen nyugtalankodik, sokfélét beszél,

vitázik, elméleteket gyárt. Ő maga is többet beszélgetett már a táborbeli papokkal a pihenés rövid óráiban, mint az talán szükséges volt: az ő fejében is gondolatok, eszmék zsonganak, egyre gyakrabban jut eszébe székely volta, gyermekkori emlékei a székely adólázadás elfojtásáról, arról, hogy az ősi szabadságjogokat – minden magyar országlakos egyenlő jogú ember – hányszor meggyalázták, hogy a parasztság, a szegény nép milyen nyomorban sínylődik, és különös, hogy az evangélium, melynek szövegét ilyen tömény mennyiségben sohasem hallotta még, milyen határozottan elítéli a gazdagságot, a hatalmasokat, a szegénységet pedig mennyire eszményíti. És most íme, őt választotta ki Isten, hogy Jézus seregének vezére legyen...

De Jézus seregére sokan acsarkodnak. Legújabban nyugtalanító panaszok érkeznek a táborba: a földesurak erőszakkal igyekeznek visszatartani a keresztes hadba készülő jobbágyaikat. Attól félnek, hogy a nyári dologidőre senki sem marad otthon, nem lesz, aki learasson. „A nemesek ugyanis nem tudták a földeket és a szőlőt művelni, a gabonát learatni, amihez ők nem szoktak; így másokban is, miket a parasztok végeztek el, nagy kárt szenvedtek" – állapítja meg szárazon Istvánffy, maga is földbirtokos nemes. Rossz hír ez, bár nem végzetes, vannak így is elegen. Dózsa tudja, hogy szerte Magyarországon zsúfolásig teltek a gyülekezőtáborok; a keresztesek által választott helyi parancsnokok vagy személyesen, vagy küldötteik révén sorra jelentkeznek a vezérnél. A kereszteseknek inkább csak az öntudata nő az ilyen hírektől: most látják, mekkora erőt képviselnek, földesuraik ijedt kapkodása mutatja, hogy ők azok, akik igazán nélkülözhetetlenek. Bezzeg, amikor a földesúr ment fel Budára harmad-negyedmagával az országgyűlésre, akár hónapokig elmulathatott, senki se vette észre, nem hiányzott, akár végleg ottmaradhatott volna, ment a munka nélküle is, ha ugyan nem jobban. Beszélik is már táborszerte, hogy íme, az Úr ezúton mutatja meg, melyik az igazán választott nép, kik azok, akik nem nélkülözhetők; moccanni se tud nélkülük a földesúr, hát most legalább ebből is tanulhat.

A földesúr azonban más fortélyokhoz is folyamodik. Helyzete valóban aggasztó, egyes vidékeken a falvak tucatjai néptelenednek el. Eddig is szökdöstek a jobbágyok erre-arra, főleg a legközelebbi mezővárosba, de ami most észlelhető, az már katasztrofális. A kormányt, sőt Bakóczot is kezdi aggasztani ez a jelenség; ilyen tömeges jelentkezésre nem számítottak. Lassan elnéptelenedik az összesen mintegy huszonötezer jobbágyfalu. (Ötven-hatvan fegyverre fogható férfit számíthatunk a pár száz lelket, mintegy harminc kunyhót számláló községenként.) Hovatovább az ország fegyverre fogható jobbágylakosságának egynegyede a keresztesek táborában lesz. Ki tud ennyi embert ellátni, élelmezni, főleg, ha nem lesz aratás? Különösen az alföldi birtokokról, Szeged és a középső Tisza környékéről érkeznek sokan. A földesúr tehát elhatározza, hogy nemcsak a menni készülőket tartja vissza erőszakkal, hanem a már távollevőket is visszakényszeríti. Mégpedig úgy, hogy börtönbe csukják és megkínozzák a keresztesek otthonmaradt családtagjait: öregapót, öreganyót, feleséget, gyereket. Asszonyok, gyerekek jajgatásától hangos szegény Magyarország. Zsúfolásig telnek a nem valami tágas földesúri börtönök, pincék, ráccsal is ellátott kamrák, zárható fészerek. Aki nem fér be, az otthon maradhat, de azt is fenyegetik, verik, kínozzák. Aki pedig családostul távozott, annak felgyújtják a kunyhóját. Nem a keresztesek kezdtek tehát dúlni, gyilkolni, nemesi házakat égetni. Nem ők kezdték az erőszakot. Isten látja a lelküket, hogy nem ők kezdték.

Lehetséges, hogy a földesúrnak eszébe sem jutott, mi lesz erőszakosságának következménye. Lehetséges, hogy az egyedüli hatásos eszköznek tartotta ezt a „lélektani fogást"; lehet, de annál rosszabb rá nézve. Valóban nem tartotta embernek a jobbágyot; ha megszökött az igavonó hím, kalickába kell zárni a nőstényét, hátha annak sírására hazajön.

Hát hazajött.

De azt sok kegyetlen földesúr nem élte túl.

CANTATE VASÁRNAPJA

Az Úr születése utáni 1514. esztendőben május 14-e, vasárnap, cantate vasárnapja volt: a húsvét utáni negyedik vasárnap. Azért cantate vasárnapja, mert az egyház aszerint különböztette meg egymástól az évközi vasárnapokat, hogy melyik szóval kezdődik a misekezdő bevonulási ima, az *introitus*. Ha például azt mondták: *jubilate,* mindenki tudta, hogy ez csak a húsvét utáni harmadik vasárnap lehet, a *cantate* pedig a negyedik. (*Cantate* Domino canticum novum alleluja... *Énekeljetek* az Úrnak új éneket, alleluja...)

Erre a vasárnapra János evangéliumának alábbi részlete volt előírva, tehát ezt kellett a keresztesek táborában is az ünnepi misén felolvasni:

„Jézus búcsúbeszédében így szólt tanítványaihoz: – Elmegyek ahhoz, aki engem küldött. Senki közületek nem kérdi: hová mégy? De szíveteket szomorúság tölti el, hogy ezt mondom. Viszont azt kell mondanom: igazság szerint jobb nektek, ha én elmegyek. Ha nem megyek el, a Vigasztaló nem jön el hozzátok. Ha pedig elmegyek, elküldöm őt nektek.

– Amikor eljön a Szentlélek, vádlón bizonyítja majd a világnak a bűnt, az igazságot és az ítéletet. A bűnt, mert nem hittek bennem. Az igazságot, mert az Atyához megyek, és már nem láttok engem. Az ítélet: mert *e világ fejedelme már megítéltetett.* – Még sok mondanivalóm volna, de most nem bírnátok elviselni. Amikor eljön *az igazság lelke,* ő majd *elvezet titeket a teljes igazságra.* Nem magától fog ugyanis szólni, hanem azt mondja el, amit tőlem hall, *és hirdetni fogja nektek a jövendőt.* Benne az én dicsőségem nyilvánul meg, mert tőlem veszi az igazságot, és azt hirdeti nektek."

Miközben valamelyik cseri barát szentbeszédére készülődik, a keresztesek pedig apránként a tábori oltár felé szállingóznak, vasárnap lévén, tiszta ingben, megfésült és bezsírozott szakállal-hajjal, asszonyaik gyerekükkel a karjukon már ott ülnek várakozva a gyepen, vagy éppen a kondérok körül foglalatoskodnak, Dózsa Györgyöt királyi futár keresi.

Királyi futár? Meglepő. Őfelsége eddig semminemű érdeklődést nem mutatott a keresztes had iránt. Ők eddig csak a pápa legátusával, a had legfőbb vezérével, Bakócz Tamással érintkeztek, az élelem, némi fegyver, misekönyv is Esztergomból érkezett, hajón; a hajókat a pesti révnél rakták ki, Száleresi Ambrus felügyelete alatt.

Jöjjön be a királyi futár.

A futár belép a vezéri sátorba. Minden cifraság nélküli, egyszerű katonai sátor ez. Lóca, pokróc, fadézsa a mosakodáshoz; önkupák.

– Mi hírt hozol?

Kiderül, hogy őfelségét bosszantja a Pest város határában tanyázó csőcselék rendetlensége. Parancsot ad, s ezt írásban is megerősítette – íme, itt a levél. Szalajtsanak el hamar egy deákért, olvassa föl a cifra latinságú iromány t, bár nyilván ugyanaz áll benne, mint amit a futár mond:

Először. Dózsa György, őfelsége végvári vitéze, a keresztes hadnak Bakócz prímás által kinevezett vezére ne vegyen fel több jelentkezőt táborába.

Másodszor. Azonnal szüntesse meg a pápai bulla hirdetését és mindennemű toborzást az ország egész területén.

Harmadszor. Haladéktalanul induljon seregével Horvátországba, Knin városa alá, e fenyegetett püspöki székhely fölmentésére.

Kelt a mai napon, Ulászló, a csehek és a magyarok királya saját kezével.

Mi ez?

Az érsek emberei nem tudnak róla. Tanácstalanok ők is. Hol van az olasz Bernát gróf? Kerítsék elő. Nem lehet, az is Esztergomban van. Akkor küldjenek valakit Esztergomba. Nekünk a prímás parancsol, a pápa legátusa. Más nem. Ez itt keresztes had, nem pedig

nemesi fölkelés. Nem a király parancsolt minket össze, hanem maga Jézus Krisztus.

Nagy indulatok forrnak Dózsában. Hát már a király is! Most már ő is a földesurak mellé állt. Az ő pártjukat fogja. Pedig a király, az más, mint a nemesség. A király Isten helytartója a kerek világnak ezen a csücskén, amit Magyarországnak hívnak. Dózsa komolyan hiszi ezt. Legindulatosabb perceiben is, mindig, a későbbiek során, csatái előtt és Temesvár ostromakor, különbséget tesz a leküzdendő nemesség és a király személye között. Amikor ő a végvári szolgálatba állt, a királyra esküdött. Neki fogadott hűséget. De azért ez mégiscsak sok. Legalább hívatta volna, legalább beszélt volna vele.

Mindegy. Neki a király ebben az ügyben ne parancsoljon. A toborzást nem fogja beszüntetni. A bulla hirdetését sem. Hanem elmenni, úgy látszik, mindenképpen el kell menni innen. Való igaz, hogy minél tovább vár, annál nagyobb az esélye, hogy a keresztes had híre a törökhöz is eljut. De hogy éppen Knin alá? Dózsának nem tetszik ez az útirány. Már akkor inkább az Alföld, le Szendrő felé. Vajon ki lehet most Szendrő új török kapitánya? Időt is nyer, ha szedelőzködik. Itt bármikor rajtaüthetnek. A napokban látták errefelé Tomori Pál huszárait.

Nemcsak Dózsában forr az indulat. Futótűzként terjed a táborban a királyi parancs híre. A cseri barát már miséhez öltözve robban be Dózsához. Ne tűrjük ezt a hangot! A nemesség az igazi bűnös, nem a török, hiszen a törököt Isten csak büntetésül küldte, a nemesség égbekiáltó bűnei miatt. Velük kéne inkább végezni.

Tudja ezt Dózsa is. Ismeri jól a barát érvelését. Sokban igaza van. De a dolog mégsem olyan egyszerű. Ők mégiscsak keresztes had. És ő a vezér.

Így vélekedik Gergely is, Dózsa öccse. Minden szavát megfontoló, higgadt ember.

Azt határozzák, el kell indulni, s ami a többi dolgot illeti, arról Bakócz érsekkel kell szót érteni. Avagy Bernát gróffal. Hiszen várhatók még külországbeli csapatok is; benne van a pápa bullájában,

hogy mindenfelől, Lengyelországból, Csehországból, de még Norvégiából is érkezhetnek, oda is szól a pápai üzenet. Nemcsak a magyar király ügye ez, nagyobb ügy ez annál.

De már menni is kell a misére.

A misén egy pap felolvassa az evangéliumot. Mintha csak hozzájuk szólna az Üdvözítő:

E világ fejedelme már megítéltetett... az igazság lelke majd elvezet titeket a teljes igazságra és hirdetni fogja nektek a jövendőt.

A cseri barát mennydörgő hangja száll a pisszenni sem akaró tomeg fölött.

Mindenki tudja, kire gondol. A fejedelem szón e században a kozvetlen földesurat értették. A jobbágyok gazdáját és nyúzóját. Ha az Evangélium is ezt tanítja...

Hol a teljes igazság? Mit kell tenni, hogy elérjük? Ti vagytok a választott nép fiai, hátatokon, köntösötökre varrva a kereszt jele! Isten kiválasztott fiai vagytok, nektek kell megismerni a végső igazságot. Mi ez a végső igazság? Hogy minden ember egyenlő. Krisztus is ezt vallja, és aki nem azt vallja, amit Krisztus, az bűnös. Azt el kell pusztítani. Ezért kell a törököt is elpusztítani, mert a bűnt hozza közénk. De miért? Miért engedte meg a mindenható Isten, aki tehát megakadályozhatná a török Európába merészkedését, ha akarná, miért engedte, hogy a török idáig jusson, és hazánkat fenyegesse? A nemesség égbekiáltó bűnei miatt. Ők is bűnösök tehát, az ördög és a kárhozat fiai. Íme, mit műveltek most is otthonhagyott szeretteitekkel! Nézzetek erre a bénán fityegő karú asszonyra! Nézzétek! Az uraság ispánja kínozta, amíg a karja el nem törött, és utána idekűldte az urához, hogy hozza haza, mert ha nem, börtönben sínylődő fiait is megöli, még rosszabbul járnak, mint ez az asszony! Nézzétek csak! És nézzétek amazt a vénembert ott, akinek lábáról lekopott a bocskor, mire a táborba ért! Azért jött, azért szökött úttalan utakon, hogy hírt hozzon fiának: otthon korbáccsal verik az asszonyát, amiért a férje a keresztesekhez állt!

A *Cantate*-napi prédikáció úgy lobbantotta lángra ezt a sok ezer

embert, mint a bográcsalól kipattanó szikra egy egész kazlat, aztán kazlak sorát.

A mise után szétszéledő keresztesek betódultak Pest városába, és az elképedt járókelők megrökönyödésére beverték a boltok hártyaablakait, fölforgatták a nyitva hagyott kapujú házakat, megvertek minden nemesi gúnyát viselő férfit és felgyújtottak néhány környékbeli tanyát, egy Budán lakó nemesúr birtokát.

Alig lehetett őket visszaparancsolni és lecsillapítani.

Dózsa kiadta a parancsot: szedelőzködjön a tábor. Ez a feladat legalább elfoglalta az embereket. Egész éjjel rendezkedtek, rakodtak, csomagoltak, sátrat bontottak. Magához kérette a pesti Széleresi Ambrust; közölte vele, hogy háromezer emberével Pesten marad, a tábort megerősíti, körülveszi szekerekkel, és őrizteti, amint tanulta. Várja a további parancsokat. Ne tegyen semmit, várjon.

Széleresi örült, hogy maradhat. A ferences pap prédikációja felkavarta, de meg is ijesztette. Idáig ő sohasem merészkedne el. Isten rendelése, hogy különböző rangok és méltóságok vannak, ez ellen semmit se tehetünk. „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré." Bízzuk Istenre, kit büntet meg és hogyan. Övé a bosszú.

Aztán Dózsa a papokat meg a deákokat hívatta. Mely városokból nem érkezett még keresztes?

Mely vidékekről? Például Kassáról sem érkezett senki, mondja az egyik deák.

Hát akkor levelet írunk Kassára, hogy küldjenek. A pápai bulla érvényes, azzal senki se dacoljon.

De írunk Budára is. Még a nádornak is írunk, ha kell.

Dózsa bizonyítani kívánta, hogy egyrészt nem sikerült őt megfélemlíteni, másrészt, hogy a pápai bulla és a pápai főhatóság jogi alapján áll. Ő keresztes hadjárat vezére, tehát ehhez a megbízatásához hű is marad. A Kassára küldött levelet Mészáros Lőrinc írta alá, kicsit fennhéjázóan és kicsit mosolyogni valóan naivul, mint *„princeps"*, tehát mint a keresztesek egyik főméltósága. Követeli, hogy küldjenek katonákat, ellenkező esetben megbünteti a kassaia-

kat. Nyilván tobb tucat ilyen levél íródott, de csak ez az egy maradt rank.

Masnap reggel a király újabb parancsot kuld. Ez már fenyegetés. „A vezért és tarsait ellenség gyanant tekinti, ha kotelességéhez vissza nem tér." Ulászló olyan komolyan gondolja fenyegetését, hogy még aznap, május tizenotodikén elzálogosítja a budai harmincadjovedelmeket és az így nyert egyezernegyvenot forintot (akkoriban igen nagy osszeg, de egy keresztes had szetverésére mégsem elegendő) a keresztesek ellen kivanja fordítani. A kormány ekkor talán nem is annyira parasztfelkeléstől tartott, mint inkább azt kívánta elérni, hogy a jobbágyok hazatérjenek. Bornemisza János budai várkapitány parancsot kap, hogy riadóztassa embereit. Bornemisza huszártisztje, Tomori Pál egész nap nyeregben van, felderítői Dózsa taborát furkészik.

Dózsát ez az újabb surgetés elgondolkoztatja. Hiszen tudhatják odaat, a budai várban, hogy ő már készulődik. De ha tudjak, miért fenyegetik? Semmi kétseg: urugyet keresnek, hogy a sereget szétverhessék. Az így szétvert sereg aztán hazaszéled, és a foldesurak aratasra visszakaphatják – az elesettek „csekély szazalékának" levonásával – jobbagyaikat, akik talan még ijedtebbek es meg engedelmesebbek lesznek, mint azelőtt. Ha viszont így van, tenni kell valamit. El kell kerulni a folosleges vérontást, legalább addig, míg Bakócz érsek mint legátus meg nem szólal, meg nem érkezik vagy nem uzen.

Dozsa érdekes és hatásos lépesre szanja magát: felajánlja katonáinak, hogy tetszésuk szerint menjenek haza vagy maradjanak a táborban. A dontést mindenkinek szabad akaratára bízza.

Kétségtelennek tarthatjuk, hogy Dózsa ezt barmiféle hátsó gondolat nélkul, a legőszintébb lelkiismeretességgel hatarozta el. Emberi és parancsnoki nagyságának imponáló bizonyítéka ez. Azok, akik maradnak, sokszorosan nagyobb katonai erőt fognak képviselni, hiszen az ijedtek, az otthon hagyott család miatt lelkileg szorongatottak, a gyávák és a csalódott kalandorok hiányoznak kozuluk, akik viszont hazatérnek, gondoskodhatnak a legszukségesebb

mezei munkák elvégzéséről, és ezzel elháríthatják egy nemesi támadás veszélyét, hiszen most már tényleg csak egy török ellen induló keresztes seregről van szó, mely ráadásul mozgásban is van a határ felé.

Dózsa tehát egy májusi délutánon megjelenik a már útra készülődő keresztesek között, felsorakoztatja őket, és kihirdetteti a királyi parancsot. Mindenkinek tudtára adja, hogy őt a király mire utasította s milyen ellenrendszabályokkal fenyegetőzik.

Mikor ez megtörtént, egymástól pár száz méter távolságra, egy-egy dombon két zászlót szúrat le.

Lélegzet-visszafojtva figyelik az emberek, mi lesz ebből.

Mikor már áll a két zászlórúd, és lobogójukat frissen lengeti a szél, Dózsa megszólal:

Bárki szabadon távozhat. Aki a királyi parancs ismeretében menni akar, mehet. A távozni kívánók álljanak ehhez a zászlóhoz. A maradók meg amahhoz. Senki ne mondja, hogy nem tudta, mi várhat rá vagy a családjára.

Rövid, mozdulatlan csend után mocorgás kezdődik, aztán jövés-menés. Sokan odaállnak a hazamenést jelentő zászló alá, de még többen kívánnak maradni.

A korábban már említett, éppen ekkor Pesten járt német kereskedő barátjához írott és Augsburgban mindjárt ki is nyomtatott levelében már csodáról is tudni vél:

„Két zászlót tűztek ki, melyekre feszületet illesztettek, és kihirdették: aki velük akar maradni és a feszülettel tart, lépjen az egyik zászlóhoz, aki pedig hazakívánkozik: a másikhoz. Sokkal többen voltak a hazakívánkozók, mint a többiek. Mikor a két zászlónál így álltak, a zászlóról a feszület arccal a földre esett; ismét föltették és erősen a rúdra kötözték, de másodszor is, harmadszor is leesett. Így hát, akik hazaigyekeztek, tétovázni kezdtek. Együtt maradtak hát életre-halálra."

Dózsa a maradókat újra sorakoztatja, hadrendbe osztja, elrendeli a másnapi indulást.

Irány: Cegléd, majd onnan tovább a Tisza mentén a déli határ felé.

Dózsa György egyetlen vércsepp kiontása nélkül megnyerte élete első csatáját.

Most következhet tűnődésünk: miért ment el Buda alól Dózsa György, mikor ezzel a sereggel talán könnyűszerrel megvívhatta volna Budát, s így kezére keríthette volna a fővárost? És ha már elment, miért éppen abba az irányba, ahol a legjobban szervezett nemesi hadsereggel: Zápolya erdélyi vajda katonáival és Báthori István temesi gróf csapataival találkozhatott? Egyáltalán: miért nem hirdetett ebben a kedvező pillanatban országos felkelést, hiszen tudta, hogy az ország legkülönbözőbb vidékein ezer meg ezer türelmetlen paraszt várakozik, és alig tudja fékezni indulatait?

Már a parasztháború első nagy méltatója és elemzője, báró Eötvös József is eltöprengett ezen. Olyan feltűnő mulasztásnak, olyan hadvezéri könnyelműségnek és tudatlanságnak érzi a Buda alóli távozást, hogy Mészáros Lőrinc szájával meg is rója ezért Dózsát. Szerinte Mészáros tudta, hogy itt a jó alkalom, de a csökönyös és buta Dózsa ezt nem ismerte fel.

Ha feltételezzük, hogy Dózsa György kezdettől fogva elhatározta: antifeudális parasztfelkelést fog szervezni, s annak vezéreként birtokába keríti egész Magyarországot: a Buda alóli gyors és békés távozás valóban hibának, méghozzá az egész felkelés sorsát eldöntő hibának lenne tekinthető. A reformkori Magyarország liberálisan demokratikus polgári fejlődésében hivő arisztokratája és politikusa, Eötvös József aligha gondolhatott másra egy évvel a márciusi forradalom előtt. Minden egy készülő forradalom felé mutatott az Eötvös-regény megjelenésekor.

De ha nem 1847-ből tekintünk vissza, s nem is kizárólag a mából – amihez különben jogunk van, sőt kötelességünk –, hanem innen a mából a mai ítéletünkkel a kort magát is figyelembe vesszük, s az eseményeket a kor emberének tudatán át vizsgáljuk, akkor ilyen feltételezés valószínűtlen. Dózsában ugyan nyilvánvalóan él az elégedetlenség és a nyugtalanság – s mint láttuk, a társadalmi helyzet

is megérett arra, hogy a parasztság, ha kell, erőszakkal is részt kérjen a hatalomból és jogból –, de mégiscsak egy keresztes had vezére, mely keresztes had nem az ő ötlete volt, hanem az uralkodó osztály egyik prominens képviselőjéé, sőt, az egész keresztény egyház fejéé, és egyelőre azt tapasztalja, persze növekvő haraggal, hogy a birtokos osztály ezt az ő hadseregét rossz szemmel nézi, sőt üldözni kezdi. Semmi kétség: már ekkor nyilván azt is forgathatta a fejében, hogy mi mindenre lehetne felhasználni ezt a sereget, adott pillanatban a nemesség ellen. De: a nemesség és nem az uralkodó ellen! És ez óriási különbség! Dózsának, legalábbis 1514. május 15-én, esze ágában sem volt megtámadni Budát és letaszítani a királyt a trónusáról. Dózsa parasztjainak érdekük volt egy erős központi hatalom létezése, mely féken tartja a birtokos nemességet; hiszen – így érezték – éppen az a baj, hogy a király gyönge és képtelen visszatartani a földbirtokos osztályt a túlkapásoktól. Végeredményben maguk a jobbágyok sem vágytak másra, mint hogy maguk is birtokosok lehessenek, ha csak kisbirtokosok is, zavartalanul művelhessék földjeiket és szép csondesen gazdagodhassanak. A földnélküliek pedig arra vágytak, hogy ha már nem jutott nekik némi negyedtelkecske, akkor emberséges gazda keze alatt, jó bérért dolgozhassanak, és ha valami nem tetszik nekik, vagy kedvük szottyan rá, büntetlenül odébbállhassanak.

Ebbeli vágyukban a váratlan gyakorisággal és szokatlan hangsúlyozással hallott evangéliumi tanítás, a nagy tömegben összesereglett emberek között felbukkanó különböző nézetek, a világ végére várók eszelős lobogásától a józanul érvelő huszíták nehezen cáfolható tanításáig csak megerősítette őket, és a baljós otthoni hírek, földesuraik kegyetlensége az ő bosszúszomjukat is felkeltette. Az egymást követő események láncolata az, amely az egyébként forradalomra megérett paraszti tömegeket a végső kimenetelében eleve bukásra ítélt felkeléshez vezette, szinte kényszerítette.

Hogy miért indult Dózsa éppen Cegléd–Szeged–Temesvár felé? A valasz egyszerű: merre mehetett volna? Először is mindenképpen valamilyen déli irány jöhetett csak szóba, lévén ők törökel-

lenes keresztes sereg, mely tényre mint vállalkozásának Isten előtti igazolására, Dózsa sohasem szűnt meg hivatkozni. Azután errefelé terültek el a legféktelenebb, a leggyűlöltebb főnemesek birtokai, akik a keresztesek közé állt jobbágyok otthon hagyott családtagjait leginkább sanyargatták. Ezeket meg kellett büntetni, ebben mindannyian egyetértettek.

Ne feledjük azt sem, hogy Bakócz még nem foglalt állást, legalábbis hivatalosan nem.

Dózsa ekkor, május 15-én még nem tudja, hogy Bakócz Esztergomban hajóra szállt, és útban van Buda felé. A koronatanácsra igyekszik. És azt sem tudja, hogy a hajnalig tartó, vitákkal és vádaskodásokkal tarkított értekezlet után – „éjszaka lett, késő, mire oszlik a gyűlés": olvashatjuk Stieröchsel kanonok versezetében – Bakócz visszavonja a bullát, és átokkal fenyegeti, aki nem engedelmeskedik.

Pedig Bakócz még annak ellenére is sok mindent tehetett volna, ha látta, mint ahogy látta, hogy az összesereglett hadinép veszedelmes antifeudális felkelő csapattá van kovácsolódóban, főleg az őket zaklató nemesség túlkapásai miatt. Bakócz azonban nem tett semmit, Dózsával sem érintkezett, legalábbis nincs erről tudomásunk. Május 23-án, keddi napon kelt eltiltó főpásztori körleveléig mindenesetre a szerzeteseket sem parancsolta vissza a táborból, s ezzel az egyház jóváhagyását éreztette. Ez az adat viszont arra utal, hogy Bakócz tehát mégis tett valamit azzal, hogy nem tett meg egy, e koronatanács után már elkerülhetetlen intézkedést: nem azonnal hívta vissza papjait, hanem több mint egy héttel később. A keresztes had tehát a visszahívó főpásztori körlevél kibocsátásáig papi védelmet élvező szent sereg, mely büntetlenül léphet fel a neki ellenszegülő nemesekkel szemben.

Pedig ez a paraszti sereg, ha vonultában elkövetett szertelenségei felől nem is lehet kétségünk, még nem „vérengzik". Istvánffy ugyan már a ceglédi menetet dúló-fosztó zsiványcsapat vonulásának festi, de ez inkább az általános helyzet elfogult ecsetelése, semmint az igazság. A hatalmasan hömpölygő tömeg olyan hamar ért

Ceglédre, hogy már ez is kizárja a nagyobb kilengéseket, melyekhez idő kellett volna, Dózsa pedig annyira el volt foglalva a vonuló sereg többfelé osztásának feladatával, s ez magát a menetelő hadinépet is annyira leköthette, hogy inkább hihetünk az egykori tanúnak, a már idézett német kereskedőnek, aki ugyanezekben a májusközepi napokban ezt látta, és így tanúskodik:

„Ezek a keresztesek nem bántják a szegény embert, senkin sem tesznek erőszakot, és készpénzzel fizetik az eleséget."

A történelmi igazság tehát az, hogy nem Dózsa keresztesei támadtak a nemességre, hanem a nemesség támadott rájuk.

Dózsa György útközben értesülhetett a koronatanács határozatairól, sőt valószínűleg arról is, hogy Bakócz a maga támasztotta keresztes sereg ellen fordult.

Ezzel az utolsó cseppel kicsordult a pohár.

A rábízott, még mindig nem tökéletesen kiképzett, fogyatékos fegyverzetű, zaklatott lelkiállapotú sereget bármikor megtámadhatták és szétverhették Báthori István jól szervezett reguláris csapatai. Vagy akárkinek a csapatai, hiszen ők immár szabad préda lettek.

Ez a helyzet a pápa hirdette, Bakócz szervezte keresztes hadjárat néhány tízezer jobbágykatonájával is. Ha hazamegy: börtön várja, a legjobb esetben ugyanaz a sanyarú élet, amely elől a keresztes hadba menekült.

Akkor hát inkább előre, de most már következetesen.

Bogáti Fazakas Miklós unitárius lelkész és költő fejezte ki legtömörebben elhatározásuk lényegét 1577-ben szerzett énekében:

Ha törököt megverik, sem nyughatnak
urok miá, azért rájok támadtak.
Elszánák: szabadságot megkeressék;
számtalan szegények erre sietnek...

Bogáti Fazakassal csaknem egy időben, szintén Erdélyben, Báthori István fejedelem meghívására a magyar történeten dolgozó olasz Gianmichele Bruto ezt tudósabban, de ugyanígy fogalmazza meg:

„Dózsa György tudja ugyan, milyen kegyetlen, vad a török, mennyire gyűlöli a keresztény ellenséget, most mégis megértette, hogy a magyarok otthon, övéiktől békés, nyugalmas időben sokkal gonoszabbat tűrnek el, mintha fogságba esve, láncra verve, bör-

tönbe, bányákba, gályákra vetve kínlódnának az ellenségnél... Nem a törökkel kell most háborút vívni, akitől a magyaroknak most nem kell tartaniok, hanem ezekkel az emberekkel, kik ugyancsak ellenségei Krisztusnak, sőt honfitársaiknak, hazájuknak is, melyet bűnükkel beszennyeztek és tönkretettek, letapodva és meggyalázva minden isteni és emberi törvényt acsarkodnak azoknak életére, akiknek élete és vére táplálja őket."

És más helyen, tömörebben:

„Nem szükség kívül keresni az ellenséget, ha itthon van; először a belső háborút, a bensejükben vájkálót kell elvégezni, mielőtt a törökre indulnának."

Valamivel később, de még ugyanebben a században – 1590 körül – Istvánffy Miklós, akinek nagyatyja személyesen is tapasztalhatta baranyai birtokán vagy Budán, ha éppen akkor oda kötötte udvari szolgálata, a keresztes hadakkal kapcsolatos eseményeket, méghozzá, ha nem is mint szenvedő, de mint fenyegetett fél, így fogalmazza meg Dózsa gondolatait:

„Ők a király és a bíbornok rendeletére fogtak fegyvert, de az arcátlan nemesség minden kegyetlen eszközzel megakadályozza, hogy a parancsot teljesíthessék... A szerencsétlen kereszteseknek már élete és vagyona ellen törnek. A nemesek is, meg tiszttartóik is, ezek a legelvetemültebb emberek, erőszakoskodnak velük, s gyalázatot követnek el ellenük. Nincs az a kapzsiság, nincs az a kegyetlenség, ami ismeretlen volna előttük. Azelőtt csak testük ellen zsarnokoskodtak, most már kapzsi módon és kegyetlenül e földi élet utáni lelki üdvösségükre és boldogságukra irigykednek, hogy tudniillik ne adassék meg nekik az, hogy a földkerekség legnagyobb pásztorának és mindnyájunk közös atyjának bűnbocsánatában részesüljenek. A jóságos Isten azért bocsátotta őt, Dózsát a földre, hogy a nyomorult népnek erőt és módot adjon arra, hogy oly sok nagy, magánál a halálnál is súlyosabb gyötrelmeit megszüntesse és azokat könyörtelenül megbosszulja."

Végül nézzük Heltai Gáspár rusztikus humorát, anno 1575:

„A község látván, hogy a nemesek közül nem jönne senki mellé-

jek, így választának magoknak hadnagyokat, papokat, barátokat, deákokat, vargákat, házsártosokat etc. Miérthogy kedig ezek semmit nem tudnak vala a török ellen való hadakozáshoz, ezért haragvának a nemesekre, mondván:

– Ők szopták ennyi üdőtül fogván a mü verétékenket és vérünket; immáron elbúnak és nem mennek országunkért víni a törökek ellen. Jertek, menjünk reájok, a békavérekre!

És úgy kezdik űzni, verni, vágni, nyársolni a nemeseket!

László király behunyá a szömét, minthogy nem látná, mit művelne a község az nemeseken és az urakon... A király nem is gondola véle, hogy a község úgy veszti és süllyeszti vala a nemeseket, mondván:

– Hadd, hadd! Hadd szelídüljenek a kövély nemes uraim!"

Amint látjuk, a késői kortársak véleménye – egy emberöltővel az események után – a nyilatkozók osztályhelyzetétől függetlenül (bár árnyalatokban természetesen különböző hangsúlyokkal fogalmazva) egyértelmű: Dózsa keresztesei eredetileg a török ellen indultak, de aztán a földesurak zaklatásai miatt velük szembefordultak: hiszen „ha törököt megverik, sem nyughatnak urok miá" – tehát előbb „menjünk reájok, a békavérekre!"

Figyelemre méltó Istvánffy félmondata: a nyomorult nép gyötrelmei „a halálnál is súlyosabbak"! S ha igen, akkor nincs miért félni a haláltól, akkor jöjjön a harc...

Jászay Pál, a kor kiváló reformkori ismerője tehát joggal fogalmaz így a *Tudománytár* 1842-es évfolyamában: „És ez az ok, miért az úri szolgálatoktól éppen tavasz kezdetén elvont jobbágyság, a vezérek és biztosok által nekitüzelve, jogosítva érzé magát a bűnbocsánat kedves jutalmával kínálkozó szent vállalatnak ellenszegült nemességet, mint pártütőket oly borzasztó eszközökkel verni vissza."

Dózsa a hagyomány szerint Cegléden, újabb kutatások szerint inkább valamelyik Tisza–Maros közti mezővárosban: Békésen vagy környékén értesült a seregét feloszlató végleges határozatról,

melynek ismeretében május végén meghirdette a nemesség elleni nyílt háborút.

Fő ideológusa, a váradi s ott már egy győztes csatát megvívott Lőrinc cseri barát – aki nem azonos Mészáros Lőrinccel – is ekkor és itt csatlakozott hozzá.

Tekintsük tehát Ceglédet pusztán *jelképnek,* mint az összes magyarországi települések közül a legforradalmibb jellegűek: *a mezővárosok képviselőjének;* tekintsük azért, mert a Dózsa-hagyományt ez a város ápolja a leginkább, s mert e városból ismerünk Dózsa-intézkedést, egy kiáltványt.

Dózsa ugyanis szervezkedik. Parancsokat, kiáltványokat, utasításokat küld mindenfelé; levelez az egész országgal. Újabb és újabb katonákat követel serege számára, amely most már, mint nyíltan hirdeti, „a hitszegő nemesek ellen" is fegyverkezik; az ellenszegülőket pedig ugyanolyan büntetésekkel fenyegeti, mint amilyenekkel a jobbágyokat kínozták uraik. Figyeljük meg, hogy milyen határozottan vallja magát a király alattvalójának:

A ceglédi, írásban fennmaradt kiáltvány: „Székely György vitéz katona, a keresztesek istenáldotta népének fejedelme és főkapitánya, csak Magyarország királyának s nem egyúttal az uraknak alattvalója, a Magyarországban, név szerint pedig Pest s Külső-Szolnok vármegyében levő városoknak, mezővárosoknak és falvaknak együtt és egyenként üdvözlet! Tudjátok, hogy a hitszegő nemesek ellenünk, az egész keresztes hadunknak ezen szent célú gyülekezete ellen ártani vágyó kezekkel fölkeltek, hogy bennünket üldözzenek, háborgassanak és zavarjanak. Azért is nektek számkivetés és örök büntetés, valamint fejetek és minden javatok elvesztésének terhe alatt parancsoljuk és rendeljük, hogy rögtön és azonnal, amint jelen levelünket látjátok, minden késedelem és kifogás nélkül jöjjetek, repüljetek és igyekezzetek Cegléd mezővárosába; és siessetek, hogy így a szent csapat és áldott gyülekezet a nevezett hűtlen és gonosz nemeseknek erejét és kezét korlátozni, megfékezni és megzabolázni tudja. Ha így tesztek, jól van; különben a fent írt büntetést vonjátok magatokra. Sőt ezzel sem érjük be; hanem saját telkete-

ken kapufélfátokra függesztünk és akasztunk fel, nyársba vonatunk, vagyonotokat elpusztítjuk és zsákmányra hagyjuk, feleségeiteket és gyermekeiteket pedig megöletjük."

Dózsa e körlevelének egy különös, de nem véletlen következménye volt, melyről ebben az összefüggésben ritkán esik szó, pedig nagyon is figyelemre méltó. A nemesek ugyanis ettől a pillanattól kezdenek Dózsa seregébe állni, vagyis éppen akkor, amikor Dózsa nyílt antifeudális felkelést hirdet! Figyeljük meg a már többször idézett német kereskedőlevél, illetve röplap – *„Ain gross Wunderzaichen, das do geschehen ist durch das Creutz, das ain Cardinal hat auszugeben inn den gantzen Hungarischen Lannd wider die Turcken"* – közlését ezekből a napokból: „Egy derék nemesember, Mihály Erdélyből, a napokban a keresztesekhez csatlakozott, megválasztották főkapitányukká... Ez a nemesember sok ágyút ajándékozott és rendelt számukra..."

Nincs értelme névsort előszámlálni, elég, ha a felkelés leverése utáni, 1514. őszi jobbágybüntető országgyűlés törvénycikkeire hivatkozunk:

„És mivel azt mondják, hogy Máramaros megyének majdnem minden nemese a parasztok pártját fogta, és ezeknek minden gonosz és veszedelmes tettében részt vett..." Más helyen: „...mind a parasztok, mind a parasztok pártját fogó nemesek..." így meg amúgy büntettessenek meg. Látni fogjuk, hogy Werbőczi hány elkobzott nemesi birtokot kapott hűségjutalmul, a pórlázadásban részt vett nemesek birtokait.

Mit mutat mindez? Nyilvánvalóan mutatja, hogy mi volt a kizsákmányolt vagy magukat kizsákmányoltnak tekintő, földműveléssel foglalkozó országlakosok célja: igazságos részt kértek a hatalomból és a jólétből, s ebben szegényparaszt, gazdag jobbágy és a nagybirtokosnak kiszolgáltatott pár telkes nemes – aki gyakran a gazdag jobbágynál is szegényebb volt! – tökéletesen egyetértett. Ebben az összefüggésben figyelemre méltó, hogy – bár természetesen nem volt igaz – ez idő tájt terjedt el a táborban az a nézet, az a kósza hír, mintha Zápolya János erdélyi vajda, a köznemesi párt

vezére titkon támogatná a kereszteseket. Tény mindenesetre: Cegléd után maga Dózsa sem számolt egy ideig Zápolya katonai fellépésével, bár lehet, hogy csak azért, mert tudta, nem őt bízták meg mozgalmának leverésével, és hogy Báthori meg Zápolya esküdt ellenségek. De akkor is érdekes ez a kósza hír; mutatja, hogy a szegény nemességnek milyen széles rétegei értettek egyet a jobbágyság követeléseivel, s mennyire szemben álltak a gazdaságilag 's elavult módszereket alkalmazó oligarchiával! Amikor Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regényének egyik hősévé, Cecey Éva apjává egy ilyen, egykor Dózsa seregében küzdött s ezért megcsonkított nemesurat választ, s e választásával népszerű regényében az öreg Ceceyt típussá emeli: akkor ebben nem csupán Gárdonyi személyes rokonszenve, hanem korismerete is tükröződik. Az öreg Ceceynek a nagy Hunyadi Mátyás a példaképe, maga is küzdött seregében, Mátyás megszólításával is kitüntette; elégedetlen a viszonyokkal, és bár azt, hogy lányát egy kovácsmester fiához adja, helyteleníti, mégis együtt él cselédeivel, jobbágyaival, akiket barátainak tekint. Ez az egyáltalán nem romantikus kép jól tükrözi az akkori közállapotokat; mert bár kétségtelen, hogy sok köznemes egyszerűen csak személyes (és esetleg megalapozatlan) bosszúvágyát akarta kielégíteni a keresztesekhez való csatlakozással, tény az is, hogy Dózsa a paraszti rétegen messze túlterjedő népszerűségnek örvendett. Hiszen láttuk, hány pap és szerzetes, hány – ahogy ma mondanánk: világi értelmiségi (deák, tanító) csatlakozott hozzá; és most íme megérkeztek a nemesség képviselői is, éppen akkor, amikor nyílt harcot hirdetnek a nemesség ellen...

Dózsa György tehát máris meglepődve tapasztalja, hogy ügye iránt sokkal többen, sokkal lelkesebben érdeklődnek, mint egy hónappal ezelőtt, amikor még „csak" egy keresztes hadjárat vezérének tekintették.

Másik fontos jelenség: megmozdulnak a nemzetiségek. Román és szerb jobbágyok, pásztorok, elszegényedett nemesek gyülekeznek a táborban. Közös ügyről van szó! Ezt a tényt a régi források általában nem emlegetik, nem is annyira elfogultságból, mint in-

kább azért, mert a paraszt akkoriban nem számított magyarnak (vagy románnak, szerbnek, szlávnak), hanem egyszerűen csak paraszt volt, akit csak félig szabad emberszámba venni. Magyarnak a nemesember tekintette magát, ha akarta. Lehetséges, hogy ekkorra már németországi és lengyel jelentkezők is voltak Dózsa seregében.

Ilyen körülmények között kerül sor a mozgalom ideológiai megfogalmazására, amelyet a hagyomány egy Dózsának tulajdonított beszéd formájában őrzött meg. Bár maga Dózsa aligha szónokolt ilyen retorikai felkészültséggel, a három változatban is ránk maradt szózat oly tanulságos egyezéseket mutat, hogy elfogadhatjuk mint a mozgalom afféle „kiáltványát".

Mielőtt e szózattal foglalkoznánk, ismerkedjünk meg a XVI. század folyamán lejegyzett legfontosabb változataival.

Időrendben az első a magát a kor divatja szerint latinosan Taurinusnak nevező Stefan Stieröchsel csehországi, német származású, esztergomi pap-jogásznak 1519-ben Bécsben kiadott eposza, illetve ennek részlete.

Ezt követi a magát Tuberónak nevező Cervarius dalmát-horvát bencés szerzetes, az adriai Mljet szigeti apát 1522–1527 között írott krónikája, illetve ennek részlete.

Harmadjára a már bemutatott Gianmichele Bruto 1580 körül írott krónikájának megfelelő fejezetét közöljük.

Mindhárom krónikás külföldi. Egyik sem magyar szemmel nézi az eseményeket. Mindegyikük tárgyilagosságra törekszik, vagy legalábbis elfogulatlannak tartja magát.

Az első, Taurinus, Dózsa kortársa, magyarországi egyházi jövedelmek haszonélvezője. Bakócz embere; a legátus-bíboros szemszögéből közvetít. Személyesen nem volt a parasztháború tanúja. Művét Georg von Hohenzollern őrgrófnak ajánlja, aki (lévén Jagelló lány az édesanyja és egy Frangepán lány az egyik felesége) a csanádi egyházmegye területén birtokokat szerzett, s mint ilyen, a budai udvarnál nagy befolyással bírt, egy ideig a gyermek Lajos királynak nevelője volt. Történetírásunk Brandenburgi György né-

ven emlegeti. Taurinus a pórlázadást elítéli, bizonyos együttérzését mégsem tudja megtagadni a Dózsáék hirdette eszmék iránt. Kenyéradóját, Bakóczot lenézi; egy Svájcban élő barátjához 1514. október végén írott levelében „vén kriptaszökevény"-nek titulálja a bíborost, akivel egy csillagjós éppen „a bolondját járatja".

Tubero apát 1514 nyarán egy adriai szigeti bencés kolostorban tartózkodott. A parasztháborúról, amelyet a távolból szemmel láthatólag nagy figyelemmel kísért, jó ismerőseitől, talán barátaitól, Frangepán Gergely kalocsai érsektől és Beriszló Péter veszprémi püspöktől, horvát bántól értesült. Tubero krónikájában mélységes felháborodással ír a XVI. századi egyházi és világi közállapotokról; Dózsa felkelését, ha nem is helyesli, de megérti.

Ez a két szerző Dózsa György kortársa. Feltűnő a jól értesültségük, feltűnő a beszéd gondolatmenetének egyezése is, pedig nem valószínű, hogy Tuberóhoz eljutott Taurinus verselménye; de ha el is jutott, valamiféle írott följegyzésnek kellett az apát előtt feküdnie, aminek alapján a beszédet idézi. Csaknem bizonyos, hogy a „ceglédi beszédről" a sok jelenlevő és az ügy iránt lelkesülő deák és pap feljegyzéseket készített; de még az sem valószínűtlen, hogy talán ezeket kézírással sokszorosították, vagy esetleg latin nyelvű nyomtatott röplapként terjesztették (bár ilyenről nincs tudomásunk). Azért kell erre gondolnunk, mert Gianmichele Bruto szövege is sokban emlékeztet Tubero szövegére, pedig Bruto Tubero krónikáját aligha ismerhette, hiszen az 1603-ban jelent meg először nyomtatásban. Valószínűnek tarthatjuk tehát, hogy „Dózsa beszédéről" másolatok kerültek forgalomba, s ilyen vázlat a kalocsai érseki hivatalnak is birtokába juthatott, ahonnan azt Tubero megszerezte. Terjeszthették a beszédet a ferences cseri barátok is; rendi krónikásuk feljegyezte, hogy még 1515-ben, egy év múltán is büntetéssel, fenyegetéssel kellett őket arra kényszerítni, hogy csuhájukról az 1514 tavaszán rávarrott keresztet levegyék! Végső fokon az is elképzelhető – és lehet, hogy nem járunk távol az igazságtól, amikor erre gondolunk –, hogy nem is annyira Dózsa beszédének szövege az, amit e szerzők reprodukálnak, hanem inkább a forrada-

lom ideológiáját közlik, amelyet Lőrinc vagy talán még inkább Ambrus pap fogalmazott meg ilyen világosan, az iskolázottság ilyen kétségtelen jeleivel.

Lássuk tehát a három szöveget.

Taurinus:

„Tudjátok, hogy a jó nemesek hitvány pereputtya
annak örül most is, hogy ősei címet oroztak.
Csakhogy az ős címer nem tesz senkit se nemessé:
virtus kell hozzá – nem gőg a valódi nemesség.
Virtus a bölcsnek a cél – és tiszta szabály, hogy a jámbor
elmegy a nagyfedelű, a gerendás, szép palotákból;
él a szegény módján: nem kedve erőszak, irigység.
S ennyi viszonság közt, sorsának ezernyi bajában
most a szegény néz csak büszkén fel a csillagos égre.
Hajdan a rút káosz formátlan anyagja korában,
még amikor nap, hold sem fénylik a gyatra világra,
isteni törvényből minden megkapta alakját,
állandóság lőn s képet nyert mind a teremtmény:
ekkor a mindenség, a teremtés Mestere, Atyja
porból Ádámot formálta, az emberek ősét
és bordájából melléteszi társául Évát.
Hát kicsodás volt ott főrend, a király, meg a császár?
Hát a lovag, nemes úr? Mindünknek egy atyja: az Isten.
Ő az urunk, más úr nincs kívüle senki mirajtunk.
Nagy vala Róma, e föld hódolt neki hajdan egészen,
gazdag a patrícius, de nevét szerzette szegény kor.
Szántott Serranus diktátor a görbe ekével;
cséphadarót markolt Fabius meg a Fabricius törzs,
csépeltek kérges tenyerükkel; ugyan lecsepülték
azt, aki párnázott kerevetre feküdt le pihenni:
nem nemes emberhez volt az méltó. Derekuknak

nádgyékény kellett, s a mikor korgott a hasuk már,
tölgymakkot szedtek, s hörpöltek a tiszta patakból.
Úri barom nép most csak szórja, fecsérli a pénzét,
más ember kárán nem röstelli lesni a hasznát
és a saját kárát nem bánja: fizetteti mással.
Festett arc, fésült hajzat, pirosítva az ajka,
napkeleten termett mirhával a teste bekenve
szaglik a hajzata is, piperés valamint a leánykák,
minden kéjt kitanul, próbál minden puhaságot,
cifra ruhája piros, lánc, násfa fityeg kebelére.
Méltán vesznek el ők! Hadd marja csak őket a nagy gond!
Őseik adta szokás már semmi nekik, noha mégis
mímelik azt, de szerény étek sose jó, sem elég a
tékozló fiúnak. Dédjük vagyonát meg az apjuk
összeszedett kincsét tenger lakomákra kiszórják.
Hej, milyen éhes nép! Folyton-folyvást csak ehetnék,
hosszú időn ami gyűlt, elfőzik egy éjjelen által.
Forrásvíz sohasem kedvükre való gyönyörűség,
telt a hasuk mindig, nem kell oda köznapi étek,
illatosítva nyelik a külországból behozott bort;
s messze vidékről hord számukra hajó pecsenyéül
ritka madárkákat, teljék vacsorára, ebédre.
Bezzeg ugyan fontos, nem vétik el azt a világért
mily mód szabdalják fel csirke húsát meg nyúlfit;
kell is ehhez bizony ám jó nagy tudományú szakács is;
annak a kése szalad, darabol formás szeletekbe.
Azt tartják, hogy erény lebzselni király közelében
és az üres fecsegés ott kellemetes magatartás.
Arra hiúk, büszkék, hogy a vétkeiket mutogatják,
orcátlan fecsegik, ha mi bűnt cselekedtek: a nép közt
hadd terjedjen a szó, hadd járja az utca piarcát.
Isteni törvény sincs, nincs emberi jog sem előttük:
áru a bíróság és áru a drága igazság.
Ott az igaz nékik, hol legmagasabb az ajándék.

Szégyene nincs, hiszen úr; megszokta, hogy azt, ami tetszik
megteszi bűn nélkül. S nagy erő van a hosszú szokásban,
így a szokásból lesz a megrögzött bűnös az ember.
Bámulják az erényt, sok szép szóval kidicsérik,
mint pávát a gyerek: de elég csak látszani jónak,
nemhogy lennének – csak az özvegyeket noszogatják,
megfertőzik a lányt, meg erővel a tiszta menyasszonyt
és megszennyezik ők házas nyoszolyák örömét is.
Feslettségüknek nincs gátja, határa, szemérme.
Tisztes urat játszik s korhelyként éli világát,
adja a nagy virtust, ráncolva a homloka zordul.
Vád, csupa vád, ha való igazat kell mondani róluk.
Mert csak a szájuk jár, fűt-fát, mindent csak ígérnek.
Kívánják, de nem is, ők sem tudják, mit akarnak.
Orruknál vezetik jobbágyaikat – mi se fontos:
csak zsebelés. Szóval s tettel csakis erre vadásznak.
Szép kikelet füveit, nyár búzafejét, a gyümölcsöt
ősz idején s a telek felhőit, a port sivatagban,
égen a csillagokat hamarább számolhatod össze,
mintsem a bűneiket mind sorra nevezve sorolnám.
Hej, be nehéz minekünk, rabszolgai sorra lenyomtak,
összeharapva fogunk, megkötve cipeljük a jármot.
Most ha az alkalom int, hágjunk fejére a gaznak,
zsarnokaink ellen helytállni velünk az igazság!
Szabad immár élni törvények adta jogunkkal!
(Adjatok énnékem törvényt, hogy eképp cselekedjek!)
Szükséges dolog ám: a királyokat is letiporjuk
és szabadok lettünk. A nemesség semmi lesz immár.
Vesszenek új jogaik, hadd vesszen a régi kiváltság!
Halljátok szavamat, most halljátok figyelemmel!
Osztozom én is veletek mindig, ha mit ád a szerencse:
nem leszek én uratok, se király: bajtárs maradok csak.
Azt teszem én mindig, ami tetszik a népsokaságnak,
megteszem én szívesen, lerakom koronámat elétek

s készséggel veszem azt, amiképp ti felőlem ítéltek.
Jót hoz az új uralom, mert országlása szelíd lesz.
Hogyha a pillanat int, ne remegjen a szívetek úgy se
szembe ha jön veletek s látjátok atyátok, öcsétek.
Másra ne gondolj most, de szeresd magadat legelőször.
Porba esik mostan mások pecsenyéje – be jó lesz!
Torlás járna ezért máskor, node most nekivágunk.
Rajta, szeresd magadat, biztos lesz most diadalmunk.
Így a külországok szintén hódolnak előttünk.
Lanyha vízű Indus mellől a fagyos Maricáig,
szittya Dnyepernek partján s Tájó vize mellett.
Nékünk szolgálnak majd rest arabok meg a Ganges
habjai és a Vörös-tenger mellékei szintén.
Tisztel a mostani kor, tisztelnek majd a jövendők.
Írók tollából testes könyvek kerekednek,
távoli századokig hirdetve, amit cselekedtünk.
Gyatra papírba tehát méltán vetjük bizodalmunk.
S tiszteletet nyer majd mindenkor a nagyszavú költő:
nem feledik soha így e paraszti háborúmat sem.
Rajta, lakoljanak ők hát s még a futót se kíméljed,
míg e dühös fenevadcsordát megaláztuk, e szívós
medvénél bőszebb képet mutató úri rendet.
Senki se tágítson soha egy tapodtat sem előttük!
...hiszen int a remény: a szabadság."

Tubero:

„Magyar férfiak! Írva vagyon a Szentírásban, hogy a jóságos nagy Isten megszánta hajdan a zsidók sanyarú szolgaságát, s kiragadta az egyiptomi zsarnokságból, a király jármából és a teméntelen keserűségből ezt a népet, melyből országát akarta megalkotni; de nemcsak szabadságát adta vissza, hanem győzelemre vezérelte az ország lakosai ellen és úrrá tette ellenségei felett. És méltán. Mert mi sem utálatosabb Isten előtt, ki mindenek legjobb atyja és ura, mintha a semmirevaló ember hatalmaskodik embertársai felett. Nem is a természet, de igaztalan szerencse és emberi kapzsiság teremtette a szolgaságot, nincsen is nagyobb emberi bűn, mintha emberek, hatalmukkal visszaélve, kegyetlenül, durván szolgaságban tartják önnön nemzetük tagjait. Mindegy, hogy rabszolgamunkára szorítanak-e, vagy a neved is rabszolga, akit pénzen szereztek vagy a hadban fogtak el. Egyazon sors, bárhogy nevezzék is. Polgártársai vagytok a magyar nemességnek, de az nem parasztként, hanem rabszolgaként tart titeket; mintegy hadijogon ellenségként bánik veletek. Egyformán süt a nap emberre, baromra, de még jó, hogy a nemesség ezt megengedi nektek. Mert igaztalanul magának követel a nemesség minden egyebet, amihez épp annyi jogotok van, mint neki. A gőgös népség még nyomorult lelketeket is csak azért hagyja meg, mert hasznára van, hogy éltek. Amit az ugar a ti fáradságtok és szorgalmatok által hoz, amit barmaitok adnak: minden a nemesség prédája. Nekik szántjátok a földet, nekik ültettek szőlőt, nekik neveltek nyájat és csordát; nektek csak szolgaság és ínség marad. S annál keservesebb elviselni ezt, mert éppen azok szenvedik a legnagyobb szükséget, akik ezeket a jószágokat megszerezték (előállították); titeket a nemesség fösvénysége mindenből kiforgat.

Minden ember tudja Magyarországon, senki előtt sem titok, amit mondok: hogy minő nyomorúság minden napotok. Alkosson a nemesség bármit, nagy művet vagy csekélységet, az mind a ti verejtékeitekkel, mind a ti pénzeteken készült. Ha a nemes házat épít, vagy ha nősül, vagy ha a leányát adja férjhez, ha vendéget fogad, ha

születik, ha meghal, ha a királyhoz megy a maga dolgában: titeket fejnek. Tegyen bármit, a ti rovásotokra megy a dolog.

Van-e emberség abban, aki így cselekszik? Érje bármi a nemest, balvégzet vagy jószerencse: nektek az mindig kár. Ha ünnepet ül, nektek gyászotokra lesz, mert adóztat érte: innen a pénze, amit tékozol. Ha gyásza van, ha temet: ti fizetitek torát; akkor legalább őszintén sírhattok. Ha bőkezű, ha nagylelkű, ha a legszebb virtusokkal fényeskedik: nektek ez a gonosz mindig romlástokra cselekszik. Pénzetekre törnek, erre legsóvárabb az ember, tőletek rabolják, hogy kincsesházukat gyarapíthassák, titeket fosztogatnak, hogy nagyra költekezhessenek; még kérkednek is egymás közt, ki szorít ki többet igaztalanul jobbágyaiból.

Meddig tűritek még ezt a gyalázatot, magyarok? Attila, nagy király, Európa meghódítója vajon azért hozott-e ide a messzi észak hegyeiből, hogy néhány gőgös ember játékszereivé váljatok? Hogy szolgaságtokból, keserves romlástokból másoknak kincse, nemessége legyen? Hogy polgártársaitok közül csak a leggazdagabbaknak juthasson hivatal, hatalom, főpapság? Nektek még reményetek sincs a szabadulásra, a fölemelkedésre!

Kövessétek hát Istent, szabadságtok teremtőjét, ki megbénította ellenségeiteket, aki összegyűjtött titeket és fegyvert adott a kezetekbe! Mert Isten akarata, hogy fegyvert ragadjatok, hogy összegyűljetek, s hogy ezt a nemesség meg ne akadályozhassa. Rajta hát, támadjatok ellenségeitekre, de addig, amíg a félelem zsibbasztja őket! Öljétek meg, kergessétek el valamennyit! Ha ti most bátran levetitek a szolgaságnak jármát, nem élhetnek tovább pompában a gonoszok. Tanítsátok meg az esztelen fenevadakat, hogy ugyanolyan módon éljenek, mint jobbágyaik, polgártársaik, és ne uralkodjanak rajtuk tűrhetetlen gőggel, féktelenül és igazságtalanul! Ne szalasszátok el az alkalmat, vívjátok ki szabadságtokat!

Elszáll a kedvező pillanat, és nem tér vissza soha többé, ha azonnal meg nem ragadjátok. Az okos követi a kínálkozó szerencsét, s ha magától jön, alkalmazkodik hozzá. Vigyázzatok tehát, meg ne haragítsátok Istent, el ne mulasszátok ezt a lehetőséget!

Oktalan félelem ne csökkentse bátorságtokat! Meg ne szédítse lelketeket a hívságos remény, hogy majd irgalmat nyerhettek. Ne higgyétek, hogy ellenségeitek meglágyulnak, ha bocsánatot kértek. Ha szándékotok és seregetek hiábavaló: jövőtökben nincsen remény. A nemesség sokáig tudni fogja, hogy ez a boldogító cél forr lelketekben, hogy ezt a szent összefogást Isten sugallta nektek. Bűnhődni fogtok, mintha valóban bűnt követtetek volna el, pusztán azért, mert a nemesség ellen tanakodtatok.

Nincsen hát középút! Vagy ki kell irtani a nemességet, vagy véretekkel és örök súlyos szolgasággal kell a gőgös ellenségnél vezekelnetek. Nem viselhettétek el a nemesség zsarnokságát, amikor ártatlanok és kötelességtudók voltatok: hát akkor hogyan viselhetnétek el ugyanezt, ha vétkesekké váltok szemükben – ha ugyan vétkes az, aki szabadságot és jogot követel!

Én se kerülöm el a bajt, ha ti veszedelembe kerültök. Ígérem, hogy szabadságtok visszaszerzésében vezéretek leszek, s ha szándékunkat Isten segíti, vissza is szerzem azt. Fáradalmak között, veszedelmekben bátor és hűséges leszek. S ha oltalmazótokul vezérré tesztek, hatalmamat javatokra és ellenségeink megtörésére használom fel."

„Az volt a sorsotok eddig, magyarok, hogy rátok zúdultak a bajok, de hogy azoknak véget vessetek, nem ellenségeitek erejét történtek meg, csak lomhán és tétovázva kívántátok, vajha mind e romlásból a halál szabadítana meg. Most Isten kegyelméből úgy fordult sorsotok, ha összeszeditek bátorságtokat, s éltek az alkalommal, elérhetitek, ami mindig legfőbb vágyatok volt: megszabadultok a nemesség igaztalan uralmától, bosszút állhattok ellenségeiteken, bajotok szerzőin. Ne kételkedjék senki, hogy legméltóbb óhajtástok most jó végre jut. Csak egyet kell tennetek: riadjatok fel halálos álmotokból, mely oly sokáig szolgáltatott ki tieiteknek és ellenségeiteknek. Kezetekben az alkalom, el ne szalasszátok! Vitéz férfiakhoz illőn álljatok helyt, tőletek tellőn, s közös ellenségünkkel szemben mutassátok meg erőtöket, melyet már ismértek! Nincs afelől gondom, könnyű szívvel esküszöm nektek, hogy mienk a győzelem. Ha igaz is kérésetek, hiába könyörögtök Istenhez; de Isten ott terem a segítésre szoruló embernél, ha ez követeli a segítséget, ha kinyújtja jobbját, és segít is önmagán.

Úgy látom, csüggedtek vagytok; ha tehát szabadságotok védelmezője lévén, azt remélném, hogy inkább indíthatlak fel beszédemmel, mint bajaitok felhánytorgatásával – én volnék a legtökéletlenebb ember: s ezt nemcsak ti gondolnátok rólam, de bizony mondom, magam is úgy ítélnék. Nincs oly nép messze földön, melynek fülébe nem jutott volna bajotok, sanyargatottságotok, mert híre ennek a világ végéig elhatolt. Nemcsak nagy nyomorúságtok, de akik ezt rátok rakták, irgalmatlan ellenségeitek miatt is, szelídebb írral az nem orvosolható, csak amiként kívánnotok kell.

Éhség, ínség, szomorúság, a szolgaság rút jelei némán szólnak rólatok, szennyes testek mocska, sápadtság, aszottság tűnik szemünkbe, bárhová nézünk. Mondom: szennyetek, gyászotok, könnyetek közt csekélyke vigasztalás az, és segítség, menedék se jő attól, ha megutáljátok életetek, és a halált kívánjátok, hogy szabadítson meg mind a bajtól, mely körülvesz és elnyom benneteket

– ez csak szégyen és gyalázat azokra, akik ennyire jutottak. Ennyire rossz a sorotok, hogy amitől a természet rendje szerint minden lelkes élő elirtózik, ti nagy bajaitoktól legyőzve, magatok kívánjátok a halált. Kik balvégzet folytán jöttetek a világra, nektek sanyarúságaitokért fényesen, ragyogón fizessen ama nap, mely mindenki másnak legkeserűbb; attól kívántok gyönyörűséget, hogy az örök feledés homálya boruljon rátok, csak ne nőjön még tovább keservetek!

Titeket, vitéz férfiak, igaz fimagzatát őseiteknek, akiktől eredtek, akiktől hosszú idők során származtatok a világra, arra vittek tökéletlen emberek, hitvány zsarnokok, hogy uraskodásuk igaztalan terhével elnyomva, megfeledkeztetek ősi nemzetségetekről, természetadta virtusotokról, gyűlölve az életet, a halált kívántátok meg. Aljas bűn, fekete, gonosz szándék hozta ezt a gyalázatot. Gondoljátok hát meg, minő hűséggel, igaz lélekkel tartoztok őseiteknek, keljetek fel szabadságotok kegyetlen elnyomói ellen, és álljatok bosszút ezen az irgalmatlan népségen!

Otthoni sanyargástokat mi teheti keserűbbé, mint az ő pompás életük! Ez okozza, hogy a ti életetek kínba, gyászba, mocsokba vész. Ők gőgösen kérkednek házuk bőségével, kinccsel, vendégséggel, lakomával – pedig mindez a ti nagy károsodástokkal gyűlt össze. Mintha igazságos háborúban győzelmet levert ellenségen vettek volna, s annak örökös romlásával, szerencsétlenségével büszkélkednének. De hamarosan mindez romlásuk lesz – ha férfiak vagytok! Ők a ti szabadságtoknak, jóvoltotoknak kegyetlen elrablói, könyörgésetekre irgalommal nem hajolnak, lelkükből minden emberséges érzés hiányzik s minden gazságnak tárházai. Romlástok árán, ha ők fennen voltak, fordulván a szerencse, annál nagyobb lészen az ő romlásuk.

Ameddig tombolt rajtatok gazságuk és kegyetlenségük, s kicsikarta nyomorúságtokból szerencséjüket, mindig azon járt az eszetek: csak adódnék alkalom, hogy kiszabaduljatok szolgaságukból – emelt lélekkel ápoltátok a menekvés reményét. De e nap előtt remélni se mertétek, hogy meglesz, eljő, amire vártatok. Nem ismer-

tétek erőtöket, ez okból meglankadott. De most a kegyes sors megmutatta nektek, s vajmi kevéssé lenne félelmetes az, ha nem fogadnátok nyílt szívvel az alkalmat, s tudván, mit akartok, nem juttok jó végre. Úgy törődjetek tehát kívánságtokkal, biztos a remény, hogy jól végzitek dolgotokat, ha elegendő erő és bátorság támad bennetek, s megemlékeztek származástokról: ha gondoltok bajaitokra, melyek menekvésül erre az elhatározásra kényszerítettek. Nem kétséges, megjósolhatjuk, a jeles kezdést örvendetes siker fogja követni.

Ne várjátok szavamtól, hogy kiteregesse és öregbítse bajotokat, hogy szabadságtok elnyomói ellen hevesebb lángra gyúljon lelketek, hogy jobban megkeserítsem és felindítsam én, mint ők maguk. Nem kell egyebet tennetek, csak nézzetek körül s egymáson mintegy tükörben látjátok nyomorúságtokat. Mert mindnyájatok szerencsétlensége közös. Tekintsetek egymás testi valójára, tekintetére, arcára, s ha van bennetek emberi érzés, megállapíthatjátok, elegendő ez, hogy szíveteket marcangolja, felindítsa; különb ösztökét ennél nem várhattok. Mert látom, hogy arcotok éhségtől sápadt, redők dúlták fel homlokotokat, sovány képetek beesett, bőrötök megaszalódott – ha erőt nem adna nekem a remény, ha nem bíznék virtusotokban, aligha hihetném, hogy ily leromlott, lelkevesztett testekben van annyi lelki erő, amennyi a jelenvaló háborúhoz szükséges.

Amazok sokért méltók a gyűlöletre, de egyért legkiváltképpen: hogy saját nemzetüket mocskolták meg, midőn titeket testetek marcangolásával henye gyönyörűségeik szolgáivá tettek; nem engedték, hogy ti, falusiak, kifejthessétek ősi virtusotokat, s ezáltal ők a dicsők – legalábbis ezt gondolják, de mindenki más tudja róluk, hogy nyomorultak – meghomályosították a magyar nemzet kezdettől fogva, származása szerint való lelkének nagyságát. Csak egy az ő gondjuk, hogy verejtéketek árán pompáskodjanak, learassák a ti munkátokkal termett gabonát, királyi lakomákat ülve, mámortól, bortól elnehezedve, bujaságtól megromolva, minden gond nélkül éljék világukat.

S ennyi az egész? De bizony úgy cselekszik mindezt, hogy ti egyre keservesebben romoljatok és egyre sajgóbb legyen kínotok. Ezzel nemcsak hozzátok kegyetlenek, de bizony megsértik vele a mindünket szülő természetet is, mert megbántják vele azt is, midőn aljas módon nyúznak, nyomnak titeket.

Mert nem így rendelte a természet, nem ez a törvény, hogy egy földön, melynek nemcsak termése gazdag, de ércben, ezüstben, aranyban is felette dús, s mindenben, ami az élethez, a kényelemhez szükséges, oly módon jusson ki az embereknek, ama föld szülötteinek osztályrésze, hogy egyesek mérhetetlen fáradsággal szolgáltassák azt, ami másokat táplál, maguk meg folyvást éhezzenek; amazok meg e fösvény és kegyetlen urak, akiket más munkája táplál, még azt sem engedik a nyomorúságos embereknek, hogy annyi eleségük legyen, amennyi feleségüknek, gyermekeiknek, szüleiknek szükséges. Nem érik be azzal, hogy ülnek nemes paripákon, mintha diadalból jönnének; amerre fordulnak, csillog rajtuk az arany és drágakő, hogy belekáprázik az ember szeme; dús emberek: nyomukban kísérők nagy csapata – hadd lássák ezt a szegények, akiknek ínségéből, fájdalmából, kárából, éhségéből mintegy visszájára fordult a kevesek pompázatos, fényes gazdasága. Mondom, amiért mészárolván benneteket, véreteket szívják, éhséggel vágván, ölik gyermekeiteket, egyetlen oka, hogy legyen nekik, amivel a világban meg otthon pompázzanak, akár a legnagyobb királyok s mindenfelől nagy költséggel összehordott lakomákat üljenek.

Ha tehát olyanok vagytok, amilyennek remélem, amiképpen virtusotok ígéri – ezt untalan ismételnem kell –, nagy becsülettel, tisztességgel, szabadságotok visszahívása árán, valahára újra rendbe hozzátok az életet, amit amazok naponta százszor kínossá tettek. Vissza kell szereznetek az életet magatoknak és gyermekeiteknek, amiképpen megillet; szabadulnotok kell irgalmatlan uraitoktól, akik nemcsak pompásan, nagyszerűen élnek, de a ti örökös sérelmetekre is, és az ő életük nem egyéb, mint a szegénység hóhérolása. Van-e olyan, aki nyugodt lélekkel tűri ez igaztalanságokat? Az ilyen szolgaságra termett embereket sose irigyeljétek: nem törőd-

nek a szabadsággal, mert nem is tudják, mi az. Én azonban ismerem a ti virtusotokat, olyan emberek vagytok, kik inkább szenvednek, mint szolgálnak s inkább vitézül vesznek, semmint nyomorultan.

Világosan áll előttetek a feltétel, s ha férfiak vagytok, bátorságotok meg nem riad: vagy – amire a jelek mutatnak – győztök a háborúban s az ellenség romlása árán boldogultok, vagy – amitől isten óvjon – legyőznek, s akkor tisztes halállal szabadulhattok valahára a kegyetlen szolgaságból, melyben most a legkomiszabb emberek sanyargatnak. Mi lesz viszont elleneitekkel? Ha győznek, pusztulásotok az ő romlásukat is jelenti; ha veszve buknak el, nemcsak a harcban elhullottaknak, de minden maradékuknak sorsa is nyomorú. Bármi éri őket, vége a városi gyönyörűségeknek, az ünnepi napoknak, táncnak, játéknak, korhelységnek: mert hát az nem az ő nagyszerűségüket dicséri, hanem dorbézolás, kegyetlenség s mind ama rosszak jele, amit a szegénységtől elviselhetetlen adókkal úgy kizsaroltak, hogy élete sem marad – ha ugyan volt valaha élete –, mert abból telik az urak mérhetetlen költekezése. Majd megtanulnak maguk földet művelni, szőlőt nyesni, ásni, aratni, erdőt vágni, maguknak nyájat őrizni s örömestebb élvezni a maguk munkájának gyümölcsét, mint a másét.

Sokszor hallgattam bölcs emberek beszédét, katona létemre sem esik nehezemre, hogy szóljak e dolgokról. Kezdettől fogva úgy rendelte a természet, hogy miképpen az emberi testben van ész és agy, úgy minden sokaságban, mely saját javára csoportosul, legyenek főemberek, s amit a jobbak parancsolnak, a többiek tartsák kötelességüknek szorgos követését. De a természet e dicséretes rendelését – mint egyebeket is – visszájára fordítja a vakszerencse, nagy kárára az emberi életnek, melynek jövője nincs, ha különböző részleteiben épségben meg nem őrződik a dolgok összessége. Hogyha ugyanis hihetünk a természet törvényeinek, mely kijelöli a vezetésre és követésre alkalmas embereket, a sors kedvezéséből sokan jutnak uralomra azok közül, akik alacsonysorban, mások szavára és rendelkezésére kényszerülnek szolgamunkát végezni.

Egyebekről ne is szóljak, ebben az országban születtek, nőttek, nevelkedtek azok az emberek, akiknek szolgái vagytok – de ugyan kik ők? Minő virtus fényeskedik bennük, minő főemberhez méltó tudás, minő hozzáértés, gyakorlat, hogy méltónak kell tartanunk őket kincsesházukra, seregükre, hogy tisztességben és hatalomban pompázzanak? Hiszen azok között, kik hatalmuk alatt állnak, hányan vannak, kik észben, bátorságban, bölcsességben, lelkük erejét és helyénvalóságát tekintve, sokkal különbek! De ezt akarjátok-e? Adjuk meg a tiszteletet az ősök virtusáért, fényes emlékeiért, képeiért, diadalmaiért és dicsőségük egyéb jeleiért az atyáktól elfajzott maradéknak? Üljenek-e fennen ékes székükben a restek, akik őseik erényében bíznak, nem a magukéban s tartsák a pálcát, meg a fő hatalom jelvényeit, felforgatva a természet rendjét, mely legalulra veti őket, kik alig emberek, és barom módra élnek? Mindörökké áll az isteni gondviselés, e másíthatatlan akarat és mégis rút monstrumok uralkodjanak, akiknek inkább ól- vagy árnyékszék-tisztogatás lenne a dolga? Ezek legyenek a nép fejei, rajtuk álljon nagy városok, gazdag országok, birodalmak kormányzása, kiknek maguknak is vezető, irányító kell, hogy emberszámba menjenek? Miért nem engedelmeskednek a természet ama rendelésének, hogy ne csak kicsiny rész jusson az eleség termelőjének, hanem amit termel, egyenlően jusson belőle mindenkinek; legyenek ők is olyan polgárok, mint a többi, s tűrjék önnön műve buzgó fenntartója, a természetnek rendelését, hogy ez közös legyen mindenkinek számára, osztozzanak a többiekkel ők is méltányosan! Miért akarják a természetet csak maguknak? Csak nekik nőjön a termés? Csak nekik bányásszák az aranyat a föld gyomrából? Csak nekik mossák azt a folyó fövenyéből? Csak nekik verik a pénzt, dolgoznak az ötvösök? Balga hiúságból miért szabad nekik annyit falniok egyetlen lakomán, amennyi kerek esztendeig elég lenne egy falu táplálására? Miért legyen csak a fej fésült, pompás, kenőcsös – a többi testrész, a kéz, a láb számára csak piszka hulljon a lakomának? Mi egyéb ez, ha nem szörnyek nevelése?

Így van-e valóban? Így kell-e lennie a polgárok rendjeiben, hogy

akiknek jobb szerencse jutott, kedvezőbb helyzetben legyenek? Megvethessék azt, akinek vékonyabb a sorsa, kiknek ínség idején, éheztükben még eleségük sincsen? Hihető, remélhető-e, hogy így lesz a jövőben ép és virágzó ország? Türelmetek már elég sokáig hevítette őket! Ameddig tűritek, ők addig cselekszik rajtatok a kemény igaztalanságot. Ha csak magatok nem lelitek módját, hogy megbüntessétek őket: feleségeteket, gyermekeiteket ne gyötörjék, jószágotokat el ne orozzák, ők a maguk szántából sosem lelnek rá módot.

Jobb reménységre emeljétek fel immár lelketeket, magyarok, dicső dolgokra, méltón dicső származástokhoz! Vívjátok végre fegyverrel vissza szabadságtokat, amit igaztalanul elvettek a nemesek, s ti hanyagul, tudatlanul, jogotokat nem ismerve tűrtétek ezt. Éltek ezzel a tökéletlenek és felbátorodtak végső veszedelmetekre. Mondom: tűzzel, vassal, várak, falvak dúlásával, pusztítással és minden hadi vésszel kell kötelességükre téríteni azokat, akik vonakodnak, s nem teszik a maguk szántából, nem tekintenek valahára se magukra, sem rátok, noha életünk védelme közös érdekünk.

A nagy gazemberek büntetést érdemelnek, amiért annyi éven át keservesen elszenvedtették veletek a gonoszság és kegyetlenség minden nemét, amit szabad nép el nem viselhet. Ha rövid pillanatra mindezt szemetek elé idézhetném, könnyűnek találnátok gyilkolásaikért a halálbüntetést, amit kínzás nem tesz nagykeservessé. Úgy viselkedtek ugyanis, hogy nem érdemelnek szabadulást a kíntól, hiszen a halál mindnyájunknak közös és a szegénységnek menedék a bajoktól.

Én közületek származtam, s ezenfelül mindeneknél gyűlöltebb vagyok a nemesség szemében. Ha tehát felém fordultok, mindenkor készen leszek arra, hogy mindent megtegyek, és mindenre ügyeljek, amit szükségesnek tartok jóvoltotokért és biztonságtokért.

Így beszélt Székely, és a már maguktól amúgy is hadra gyűlt lelkeket a lázító beszéd még hevesebben felgyújtotta."

Ez a gondolatmenet az egész európai parasztság helyzetének logikus és nehezen cáfolható elemzése. A cirkalmasan fogalmazó Brutótól eltekintve még az ilyen beszédekből sohasem hiányzó érzelmi elem sem teng túl benne; mintha nemzedékek szenvedése sűrítődött volna erélyes, de józan érveléssé. Aligha kétséges, hogy a szónok ismerte a korábbi parasztfölkelések ideológiáját, így például Szegény Konrád teljesen még le sem vert ausztriai mozgalmát; mint ahogyan ahhoz sem férhet kétség, hogy későbbi forradalmak, például a húszas évek elejének német fölkelései, szintén ugyanígy érveltek. Taurinus még a később Florian Geyer német nemesi származású parasztvezérnek tulajdonított híres csatadalra is utalni látszik:

A föld teremtésének kezdetén,
Nem volt akkor gazdag, sem szegény...

Mindhárom forrás az alábbi sorrendben adja elő Dózsa gondolatait:

a nemesek a parasztok munkájából szerzett jólétben dőzsölnek;

a parasztok rabszolgasorban tengődnek;

élni kell az alkalommal, és fegyvert ragadva vissza kell szerezni az eredeti, ősi emberi jogokat;

maga Dózsa személyesen is biztosítja hallgatóit, hogy a végsőkig kitart mellettük.

Figyelemre méltó a beszédben a következő: a nemesség a parasztság munkájának gyümölcseiből él, vagyis a jobbágy nem egyszerűen sanyargatva, kegyetlenül és igazságtalanul elnyomva érzi magát, hanem tisztában van azzal is, hogy egy másik osztály tagjai őt *meglopják;* ez annál is felháborítóbb, mert az emberek eredetileg *egyenlők* voltak, Isten így teremté és most is annak tekinti őket; a szónok *számol a vereséggel,* de ez mégsem riasztja vissza a harctól; a harctól, mert kétségtelen, hogy a nemesektől szép szóval vagy tárgyalásokkal nem vívhatók ki az ősi jogok.

Ha belegondolunk, amilyen természetesen hangzik ma mindez számunkra, egyáltalán nem az egyetlen lehetséges érvelés egy elke-

seredett középkori paraszthad vezérének a szájából. Hivatkozhatna például arra, hogy bár elismerik elnyomott helyzetüket – Isten rendelése, hogy ők szolgálatra születtek –, felháborodnak az elnyomás *módján;* nem magától értetődő, hogy az emberek egyenlőségét hirdeti, vagyis *nem új állapotot akar teremteni, hanem a régi jót visszaállítani;* többször és gyakrabban érvelhetne az evangélium szövegével, mint a cseri barátok is tették. Az egyetlen a legkésőbbi tudósító, Bruto, aki így vélekedik; szükséges, hogy legyenek vezetők, de természetes kiválasztás útján az arra rátermettek vezessenek. Viszont se Taurinus, se Tubero – aki gondolkodásmódban talán a legközelebb állhatott Lőrinc és András papokhoz – nem ismer el osztálytagozódást Dózsa nevében; az ő Dózsájuk a tökéletes egyenlőség alapján áll, ráadásul mintha kizárólag a mezőgazdasági munkában látná az igazi termelőmunkát. A lejegyzettekből úgy tűnik, hogy Dózsa és ideológusai az ipari termelés és kereskedői tevékenység jelentőségét nem ismerték fel, legalábbis nem tartozott érdeklődésük középpontjába. Ugyanígy az írni tudásnak, nagyobb összefüggésben: a tudományoknak sem igen keresték a helyét a maguk megálmodta világban. Ez számukra voltaképpen olyan feudális világ, ahol a feudumot mindenki a maga kedvére és hasznára művelheti meg, s ahol a földművelők és földtulajdonosok nincsenek kiszolgáltatva egymásnak – a több és jobb minőségű földdel rendelkezőknek –, hanem magától az uralkodótól függnek, egyébként egymással egyenlőek. Püspökből is elég egy.

Fölösleges e gondolkodásmód buktatóit fejtegetni; ami igazán érdekes, az ennek a talán túlságosan is szűk körre korlátozódott figyelemnek az imént már hangsúlyozott logikája. Feltűnő ugyanis, hogy azok a világ végét hirdető fantazmagóriák, azok a legkülönbözőbb szélsőséges eretnek nézeteket együgyű babonasággal keverő hiedelmek, amelyek nem egy parasztmozgalomban fellelhetők – gondoljunk például Karácsony György, a „Fekete ember" nyírségi-hajdúsági felkelésére az 1570-es években: fegyvertelenül támadtak a törökökre –, Dózsának sem keresztes hadában, sem e beszédében nem szerepelnek, legalábbis nem kaptak hangsúlyt. Dó-

zsa határozottan, gyakorlati intézkedésekkel és nagyon is reális vágyakkal tör célja felé.

Nem kell élénk fantázia ahhoz, hogy elképzelhessük: milyen hatást váltott ki a keresztesekből ez a beszéd, vagy akár beszédeknek az a sora, mely e gondolatokat tartalmazta. Szájról szájra járt a hír, hogy Dózsa emberséges élethez, megfizetett munkához, a fáradságos paraszti élet jutalmának, a termésnek jogos birtoklásához akarja segíteni a földet művelő népet. Nem packázhatnak velük többé a több földet és e földdel több jogot bíró urak. Mögöttük a pápa, mögöttük a király – mint sokan azért még most is remélték – és főképpen: velük a megfeszített Megváltó, akinek jelvényét, ezt az ókori kivégzőeszközt, valamennyien szent szimbólumként hordják a köpönyegükön. És ha Isten velünk: ki ellenünk?

Nincs messze az idő, amikor egy eretnek így fogalmazza meg, hogy a földön a sátán nevében az erőszakos nemesség uralkodik:

Kél az ősi rossz,
Bajvető gonosz,
Csel vad fegyvere,
Erőszak övele
A földön – ő az első.

De velük szemben ott a biztos támasz:

Erős várunk nekünk az Isten
Kemény pajzsunk és vértünk...

(*Luther Márton éneke*, József Attila fordítása)

Dózsa György tehát 1514 májusában–júniusában nyílt háborút hirdet a nemesség, vagyis az adót és jobbágyi szolgáltatásokat követelő földbirtokos osztály ellen. Keresztes had mivoltát azonban ez a sereg itt és ekkor még nem adta fel, mint ahogyan a központi királyi hatalom létjogosultságát sem vonta kétségbe; még azt is megkockáztathatjuk, hogy Dózsa nem egy vezére, papja és katonája úgy érezte: a király és a pápa nevében is osztja az igazságot.

Bizonyítja ezt a mód, ahogyan Szür Lőrinc tolcsvai lakos Kassán a keresztesek ügyét képviselte. Szür Lőrincet Illés tolcsvai plébános küldte Kassára, hogy a keresztes had számára önkénteseket toborozzon. Illés levelet írt a kassaiaknak, melyben közli Szür küldetését, és arra kéri a tanácsot, hogy kiátkozás büntetésének terhe alatt fogadják és élelmezzék tisztességgel, „ünnepélyes körmenetben és énekléssel menjenek elejbe, és úgy vezessék a városba". Szür néhány társával együtt május 19-én meg is jelent Kassán, ahol őket János mester plébános, Henrik mester prédikátor, valamint Péter szepesi és Benedek gecsei plébános fogadta.

Szür ismertette Mészáros Lőrinc kiáltványát, majd megkezdte a toborzást. Az önkéntesek Gönc mezőváros közelében gyülekeztek bizonyos Bagoly Ferenc parancsnoksága alatt.

Elképzelhető, hogy országszerte így folyt a keresztesek toborzása. A mozgalom szervezői és irányítói papok; pap küldi Szür Lőrincet Kassára, ahol őt papok fogadják.

Maga a városi tanács nem lelkesedett az ügyért, de nem is akadályozta. Befogadta a keresztesek követeit, de befogadta az előlük menekülő nemeseket is. Fennmaradt a kassai tanács (tehát nem a papság!) levele a bártfai tanácshoz; ebben kioktatják az ijedt és tanácstalan bártfaiakat, mit is tegyenek: fogadják be a keresztesek toborzóit, de a nemeseket is, akik „most nálunk vannak feleségeikkel

és gyermekeikkel együtt, és mint mindenkor, most is barátságban élünk velük".

Amikor Bakócz visszavonó rendeletének híre terjedt, a kassai városi közigazgatás udvariasan, de határozottan távozásra szólította fel Szür Lőrincet és Bagoly Ferencet.

Bagoly tisztelettudó, de határozott levélben válaszolt Göncről; sértődött méltósággal írja – Márki Sándor tolmácsolása szerint –, hamarjában nem is érti, miért fenyegetik őt. Hiszen semmit sem tett ellenük. Szeretné tudni tehát, hogy mi bajuk van vele és barátaival, a keresztesekkel, akik az egész országnak, a pápának és főtisztelendő Tamás esztergomi érseknek akaratából gyűltek össze. Neki, Bagoly Ferencnek eszébe se jutott volna, hogy erre-arra vonulgasson szerte az országban, ha az érsek úrtól parancsot nem kap. Márpedig az érsek úr parancsolatát ő semmi esetre sem akarná megszegni, hanem azt legjobb tudása szerint végrehajtani igyekszik. Jobban szeretné tehát, ha nem izengetnének neki efféléket és nem fenyegetnék a szent kereszt hű szolgáit; illendőbb volna, hogyha ők, a kassaiak is egész erejükkel fölkelnének a keresztény vért szomjazó hitetlenek ellen, és ezt az országot megvédelmeznék.

Bagoly tehát makacsul ragaszkodik a keresztes had alapelveihez, bár tudja, hogy Dózsa – és mindannyiuk – közvetlen célja a földbirtokos nemesség előjogainak megszüntetése.

Figyelemre méltó a kassai tanács viszonválasza is; óvatos elutasításuk voltaképpen figyelmeztetés, hogy a keresztesek ellen nemesi túlerő készülődik:

„Ha társaiddal együtt megfogadod tanácsunkat, okosan cselekszel, mert nem titkoljuk el, hogy az ország főnemesei ellenetek hadjáratot indítanak, és fegyvert akarnak emelni rátok."

Ezt a hadjáratot a május 29-re összehívott nemesi tanácskozás elhatározta, amit azonban másik döntésnek kellett megelőznie: Bakócz már többször is említett visszavonó határozatának. Figyeljük meg, milyen óvatosan jár el a magyar kormány ebben a kérdésben. Már napok óta nyilvánvaló, hogy a keresztes hadjárat önkéntesei a birtokos nemesség ellen fordultak, az uralkodó mindaddig még-

sem tesz központi intézkedéseket, míg a pápa katonái meg nem szűnnek a pápa katonái lenni; vagyis amíg – középkori szokások szerint – az ügyek az egyház kezéből a világi hatalom kezébe nem kerülnek. Ez akkor történt meg, amikor Tamás érsek, pápai legátus, a keresztes sereget feloszlatta. A feloszlató körlevél kelte: 1514. május 23., kedd. Dózsa ezt pár nap múlva Békésen kapja kézhez.

Még el sem jutott Dózsához Tamás érsek levele – s ezzel a Dózsára ruházott hadseregparancsnoki tisztség visszavonása –, máris országos zavargások törtek ki.

A felkelés Dózsa tudta nélkül, spontánul tört ki Budán; éppen abban a városban, ahol még csak keresztes seregek sem tartózkodtak (Száleresi Ambrus háromezer főnyi csapatteste Pesttől délre, a Duna túlsó partján táborozott), és ahol az uralkodó, az udvar és a kormány védelmében jelentékeny karhatalmi erők összpontosultak. Szinte bizonyos, hogy ilyen felkelésre nem kerül sor, ha Bakócz a visszavonó főpásztori körlevelet ki nem bocsátja. A közvélemény mindeddig úgy érezhette, hogy az antifeudális mozgalom számíthat a szegények pártját fogó evangéliumi tanítás képviselőjének, az egyháznak ha nem is helyeslésére, de hallgatólagos tűrésére. Az a tény – amire Szür Lőrinc és a kassaiak esetével kapcsolatban rámutattunk –, hogy tudniillik az alsóbb papság egyértelműen támogatta a keresztes hadjáratot, feljogosíthatta a közvéleményt ilyesféle reménykedésre. A főrendekhez tartozó nagybirtokos főpapsággal ugyanis, mint láttuk, a néppel kapcsolatot tartó alsó papság szinte egyértelműen szemben állt.

Tény mindenesetre, hogy alig terjedt híre Tamás érsek visszavonó körlevelének, a budaiak máris megrohanták a város erődítményeit, néhány bástyát elfoglaltak, berontottak a nádor hivatalába, a köszvényes és így nehezen mozgó, többnyire hordszékben cipelt Perényi nádort és kíséretét fejvesztett menekülésre kényszerítve; feldúlták a káptalani hivatalokat, és megostromolták a ferences és domonkos kolostorokat, mivel azok kaptak utasítást, hogy a visz-

szavonó intézkedést az ország valamennyi egyházmegyéjébe kikézbesítsék.

A német kereskedő többször idézett és röpirat formájában kiadott levele erről így emlékezik meg: „Most a bíboros parancsára két magyar klastromnak kell járnia és hirdetnie, hogy a keresztes hadat visszavonták... Elment hát a köznép ebbe a két budai klastromba: Szent János mezétlábasaihoz és a prédikátor rendbéli Szent Miklósba, feltámadtak ellenük, és mondták a barátoknak: Meddig fegyverkeznek még az urak és a nemesek? Nem hiszünk többé prédikálástoknak és énekléseknek, nem megyünk többé hozzátok templomba..."

Ez a budai felkelés – bár a Bornemisza János és Tomori Pál vezényelte karhatalmi alakulatok huszonnégy óra alatt leverték – magát az államhatalmat és a központi kormányzatot veszélyeztette. Ezért az uralkodó nemesi gyűlést hívott egybe: *„Prelati et barones ceterique nobiles et proceres regni Hungariae nunc apud regiam Maiestatem constituti."* Most már – a legátus feloszlató parancsa után – szabad prédaként bánhattak a keresztesekkel.

Míg „az ország főpapjai, bárói és egyéb nemesei a király őfelsége udvaránál gyülekeznek" – Dózsához megérkezik Tamás érsek parancsa.

Nem tudjuk – legalábbis jómagam nem találtam nyomát –, hogy Bakócz és Dózsa a hadvezéri kinevezés óta találkoztak vagy eszmét cseréltek volna. De akármilyen személyes kapcsolatuk lehetett is: ez az utasítás – bár előbb-utóbb várható volt ilyesféle érseki intézkedés – Dózsa alól minden eddigi jogalapot kihúzott. Most már senki sem áltathatja magát azzal, hogy az egyház védnöksége alatt álló seregben szolgál: e perctől kezdve minden együtt maradó katona a hatóságok szemében üldözött bűnöző, szabad préda, nyílt lázadó.

Dózsa tehát ismét azt teszi, amit egy ízben a pesti táborban már megtett: egybehívatja a sereget, felolvastatja a legátusi parancsot, és szabad választás elé állítja katonáit. Mindenki elszántan együtt marad.

Most már senkinek semmi kétsége nem lehet az iránt, hogy a rabszolgasorssal csaknem egyenlő jobbágyi sorból csak a fegyveres felkelés útján lehet menekülni.

Először összegyűltek mint keresztes vitézek, erre rájuk támadtak a földesurak. Azután elhatározták, hogy ezt megtorolják, s a törökellenes háború végső célkitűzését nem feledve mint különleges helyzetet – és mint sokan hitték, az egyház jóakaratát – élvező katonai intézmény, kicsikarják elemi jogaikat a nemesektől, és visszaállítják „a régi szabadságot", minden magyar országlakos egyenlőségét. Az érsek erre elrendeli feloszlatásukat, és seregük így törvénytelenné válik. A király sem támogatja őket. Aki most, ezután megy haza: börtön, kínzás, valóban rabszolgasors vár rá.

Nincs mit tenni: „gyerünk a békavérekre".

A helyzet annyiban rendkívüli, hogy egy katonailag szervezett, fegyverrel ellátott, magasabb parancsnokok által irányított embertömeg alakul át szemünk láttára forradalmi fölkelő sereggé. A parancsnokok ismerik egymást, kapcsolatot tartanak egymással, és ellenőrizni tudják az ország jelentékeny hányadát. Szervezett reguláris katonai erő velük szemben sehol nincs.

Eötvös óta el szokás tűnődni azon, hogy Dózsa milyen ügyetlenül nem élt ezzel a hihetetlen lehetőséggel.

Holott inkább azon kellene töprengenünk: micsoda kiváló hadvezér veszett el tizenkét esztendővel Mohács előtt egy értelmetlen mészárlásban.

Dózsa akkor viselkedett volna egy forradalmi sereg hadvezéréhez méltatlanul, ha azonnal országhódító hadjáratba fog; ez öldökléssé, mészárlássá fajulhatott volna; egy fellángoló polgárháborúban az ellenőrzést hamar elveszítheti csapatai fölött, nem is szólva egy ilyen esetben várható nemzetközi összefogásról, mely a felkelés azonnali vérbe fojtását jelenthette volna.

Később ugyan mindez mégis bekövetkezett (a cseh segélycsapatoknak már nem is jutott feladat, elvégezte azt Zápolya), de ez 1514. május 24-én, a legátusi visszavonó körlevél után még nem volt előre látható. Ezzel szemben joggal számíthatott arra Dózsa,

ismerve az alsóbb papság, sőt a kisnemesség növekvő rokonszenvét, bízva a királyi udvar tétlenségében, hogy erélyes, de a székváros és a központi hatalmi szervek ellen nem irányuló katonai fellépésével kicsikarhat bizonyos engedményeket. Végül is lényegében arról volt szó, hogy az ország földbirtoktömegének túlnyomó részét birtokló kéttucatnyi bárói családtól a kisnemességnek és a parasztságnak némi jólétet jelentő földet szerezzen, s kedvezőbb megművelési és bérleti lehetőséget biztosítson számukra. A háború előrehaladtával, júliusban persze az ilyen remények már illuzórikussá váltak, és a chiliasta eszmék, valamint a „hát akkor pusztuljon velünk együtt mindenki" szemlélet érthetően egyre inkább előtérbe nyomult; de május végén – a Dózsa elleni királyi katonai akció megindítása *előtt* – Dózsának, a nem jelentéktelen sereggel rendelkező, leváltott hadvezérnek az ország katonai meghódítása nem lehetett a feladata.

Képzeljük magunkat Dózsa György helyébe. Mi a célja és melyek a lehetőségei 1514. május 24. után? Célja: a paraszti érdekek erőszakos érvényesítése a Magyar Királyság területén.

Lehetőségei:

A) A székváros és a fontosabb királyi várak meghódításával a Magyar Királyság birtokbavétele. Ez a lehetőség gyakorlatilag kivihetetlen. Az ország katonai birtokbavétele ilyen sereggel reménytelen vállalkozás. Jól erődített várak sorát lehetetlen elfoglalni. A központi hatalom, a királyság megdöntése értelmetlen. Nem ez volt a célja Dózsa Györgynek; azt akarta, hogy a parasztság részt kapjon a hatalomból és jólétből.

B) Az eredeti szándék szerint a török ellen vonulni, katonai sikereket elérni, s ezek után győztes sereggel visszatérni. Jutalmul földet kapni.

Elvileg ezt a változatot sem szabad figyelmen kívül hagynunk. Felelőtlenség lenne ugyan Hunyadi János példáját Dózsánál szólva eltúlozni, de annyi tény, hogy kettejük pályájának indulása némely tekintetben figyelemre méltóan hasonló. Valószínű, hogy Dózsa Gergely ennek a változatnak a híve volt. Egy csak kicsit is sikeres

törökverő hadjárat megerősíthette volna Dózsa hatalmi pozícióját. De ezt a sereget most már nem lehetett a török ellen vezetni. Látványos katonai sikert velük elérni szintén aligha lehetett. És ha igen, akkor is csupán Dózsa és vezértársainak személyi hatalma növekedett volna, a célt: a paraszti érdekek érvényesítését nem érhették volna el.

C) Helyi harcokban felőrölni a nemesség ellenálló erejét, a május 24-i helyzethez alkalmazkodva az egyes csapattestek körletében az abszolút hatalmat biztosítani, s így a főnemességet engedményekre kényszeríteni.

D) Egy sérelmei miatt jogosan felbőszült tömeg minden útjába eső nemesi tulajdont pusztító, katonailag rendezetlen vonulása. Ezt a lehetőséget – amelyet néha még a parasztháború méltatói is titokban a legvalószínűbbnek szoktak tartani – az eddigi tények ismeretében elvethetjük.

Marad tehát mint egyetlen reális változat: a *C* lehetőség.

Dózsa eszerint cselekedett.

Apróbb helyi gócokat nem számítva – s ilyenekkel teli volt az ország! – Dózsával öt csapattest tartott szerves kapcsolatot. A térképen nyugat felől keleti irányban haladva: 1. Észak-Dunántúl: Veszprém–Győr–Székesfehérvár háromszögében; 2. Pest; 3. Dél-Dunántúl–Bácska: Tolna–Bács vonalában; 4. Heves megyében és környékén: Pásztó–Feldebrő között, a hajdani erős huszita fészekben, Aba Sámuel egykori nemzetségi központjában; 5. Erdély, Bihartól Kolozsvárig.

A máramarosi felkelők és a már ismert gönci Bagoly Ferenc júniustól kezdve mintha Dózsától függetlenül működtek volna.

A csapattestek parancsnokai – hihetőleg központi elgondolásnak engedelmeskedve – igyekeztek körletüket katonailag biztosítani: a fontosabb erősségeket elfoglalták, intenzív eszmei felvilágosító munkát végeztek, de távolabbra nem merészkedtek, kalandokba lehetőleg nem bocsátkoztak.

A felsoroltak közül, mint látni fogjuk, a Veszprém környéki felkelőkkel – jóval Dózsa meggyilkolása után! – könnyűszerrel és vi-

szonylag békésen számoltak le a nemesi bandériumok; Száleresi pesti táborát és a pásztói csapatokat június elején jelentékeny királyi és püspöki erők verték szét; a legkomolyabb ellenállást a bácskai és az erdélyi csapattestek tanúsították.

Május 25-én Békésről elindult Csanád püspöki székhely felé. Dózsa tömegbázisa kétségkívül itt volt a legnagyobb és a legszilárdabb.

Nem térünk ki újra Cegléd jelentőségére. Ceglédhez hasonló mezőváros pedig egész sereg volt ezen a vidéken. Mezőtúr, akárcsak Cegléd, egész lakosságával Dózsához csatlakozott. (Meg is torolták ezt a nemesi bandériumok.) Itt bukkan fel a Krakkóban végzett, nagy műveltségű Ambrus dévaványai plébános Dózsa táborában, hogy talán még Lőrinc papot is megelőzve, Dózsa eszméinek legfőbb és leglelkesebb terjesztőjévé váljék. Hogy ez a vidék társadalmilag mennyira haladott volt, azt – többek között – az első önálló fogalmazású magyar nyelvű könyv, Ozorai Imre vitairata is bizonyítja; Ozorai e környék mezővárosi lakossága számára írta az egyházi reform szükségességét bizonyító írását a negyvenes években.

Dózsa aránylag csekély ellenállásba ütközve, zavartalanul haladt déli irányban a Maros felé.

Itt kell ismét hangsúlyoznunk – amire ilyen nyomatékosan először Féja Géza mutatott rá Dózsa-könyvében –, hogy Dózsa seregének vonulását mind ez ideig nem kísérték azok a véres bosszúkicsapongások, amelyekkel általában a paraszfelkelőket vádolni szokták. Ezt nem a később számos véres tettet elkövető paraszti sereg szerepének utólagos szépítése miatt hangsúlyozzuk (ami nem is volna reális, hiszen ez a véres kor nem riadt vissza a kegyetlen erőszaktól), hanem inkább azért, hogy megérthessük: milyen céltudatosan törekedtek a jobbágyfelkelők céljuk elérésére. Ha nemesi lakóhelyhez értek, általában felszólították az ott lakó nemesurat: csatlakozzék hozzájuk, ismerje el követeléseik jogosságát. Ha ezt megtette, nem bántották. Egyébként irattárát gyújtották fel. A felgyújtott kastélyok hátborzongató képe azért kísért e parasztháború

utólagos leírásaiban, mert valóban sok helyütt égtek a kúria és káptalani irattárak, de nem mindig a kastélyok a bennlakókkal, hanem csupán az irattárak, amelyeket a jobbágyfelkelők mindenütt azonnal megsemmisítettek. (Egy esetről tudunk, amikor egy család – Székelyhídon – bennégett a felgyújtott kastélyban.) Az előző fejezetek ismeretében értjük, miért gyújtották fel az irattárakat: egyrészt megsemmisültek a földesúr bizonyítékai, hogy hány falu hány jobbággyal tartozik uralmuk alá, másfelől megsemmisültek az éppen ekkoriban nyakra-főre hamisított földbirtok-igazoló nemesi oklevelek. A parasztok dühe tehát elsősorban az irattárak ellen irányult. Amelyik nemesúr kastélyába zárkózva fegyveresen ellenállt, azt persze kegyetlenül megölték vagy elkergették. Feltűnő azonban, hogy ilyen eset viszonylag ritka volt. Tudósítások szólnak arról, hogy hány nemesúr csatlakozott önként – ha nem is mindig jószántából – a keresztesekhez. Ez különben szintén érthető. Az igazán gazdag bárókat a keresztesek vagy nem is találták otthon (mint például Georg von Hohenzollern brandenburgi őrgrófot, e vidék egyik leggazdagabb földesurát), vagy a főnemesek várszerűen kiképzett kastélyaikba zárkózva ellenálltak a támadásnak. Az ilyen nagyobb várakat a keresztesek kikerülték, hosszas ostromlásukkal egyelőre nem bíbelődtek. (Kivéve a Felső-Tisza vidékét.) De ilyen kastély ezen az alföldi vidéken alig akadt. A szegényebb, otthon tartózkodó kisnemesek viszont szívesen csatlakoztak hozzájuk.

Így jutott Dózsa központi seregének előőrse május 26-án, úton Csanád felé, a Marostól nem messze fekvő Apátfalva községhez. Apátfalva, ha nem is közvetlenül a Maros partja mentén terült el, lényegében mégis átellenben van Csanáddal.

Csanád elfoglalását mindenképpen jelentős lépésnek szánhatta Dózsa: itt trónolt a gyűlölt Csáky Miklós püspök – az egyetlen, aki megtagadta a pápai bulla kihirdetését! –, itt volt az ország egyik legnagyobb nemesi okirattára, a csanádi káptalan; s ez volt messzi környék központja. Ha Dózsa itt megveti a lábát, akár tovább se menjen, amíg a nemesség nem enged a jogaiból. (Régi krónikák azt is tudni vélik, hogy Dózsának személyes ügye volt Csákyval: a vi-

tézi tettéért kapott jobbágytelek a csanádi egyházmegyéhez, tehát Csákyhoz tartozott, Csáky viszont Budán még a bulla kihirdetése előtt kigúnyolta volna Dózsát, és megtagadta volna egy ilyenkor járó pénzösszeg kifizetését, és Dózsa ezért személyesen is haragudott Csákyra.) Szinte regénybe illően kerek így a történet: a keresztes hadak azt a püspöki kastélyt ostromolják, melynek tulajdonosa a hadjáratnak, a pápa szavának ellenszegült...

Mindezt azonban Csáky Miklós is végiggondolta, és felkészült Dózsa György fogadására. Segítségül hívta a katonailag e vidéken illetékes főkapitányt, Báthori István temesi grófot, és Báthori huszáraival együtt rajtaütött Dózsa seregének Balogh István tanító vezette, eddig háborítatlanul haladó élén. A hadi tapasztalatokkal rendelkező hivatásos katonák pillanatok alatt szétverték Balogh meglepett embereit; azok szanaszét futottak, Balogh pedig vágtatott Dózsához, jelenteni, hogy mi történt.

Báthori – és Csáky – túlértékelte könnyű győzelmét. Csáky nem volt katona, Báthori pedig, mint már említettük, nem volt valami hadvezéri lángelme. Talán azt hitte, sikerült az egész szedett-vedett keresztes hadat megfutamítania. Ezt pedig meg kell ünnepelni! Amúgy főúri módra, magyar módra. Mi sem látszott alkalmasabbnak egy ilyen győzelmi torra, mint a közeli Nagylak uradalmi kastélya, benne a vendégszerető Jaksics családdal, Csáky püspök rokonaival.

A Jaksics család 1471-ben menekült Szerbiából a török elől Magyarországra, Mátyás királyunk telepítette őket a Maros folyónak ebbe a szép szögletébe. Vendéget mindig szívesen láttak, hát még a rokon Csáky püspököt meg a nagy hatalmú temesi grófot. Arra senki sem gondolt, hogy az uradalom nagyrészt huszita jobbágyokból áll, akiket egy Jaksicsné telepített ide, maga is huszita érzelmű lévén. Ezek a huszita jobbágyok pedig, amennyire szenvedtek e mostani Jaksics úr alatt, annyira rokonszenveztek a keresztesekkel. Közülük is nem egy szökött annak idején Dózsa György seregébe.

Nagy mulatást rendezett a sánta Báthori meg a szoknyavadász

Csáky püspök a nagylaki Jaksics-kastélyban. A dáridó végén mélyen elaludtak.

Dózsa György május 27-én hajnalban ért Nagylak alá. Ostromra se volt szükség.

A kiszáradt kastélyárokba rőzsét hordatott, meggyújtatta. A gróf meg a püspök álomittasan, mámorból ki se józanodva, egy szál ingben menekült.

Kacagva nézték a huszita cselédek.

Kacagva nézte Dózsa is.

Aztán visszafordítá katonáit Csanád irányába.

Csáky addigra megbújt Csanádon.

Csanád azonban nem volt erődítve; kőfalak se védték a várost. Porig égett.

Mondhatnánk, hogy ez volt Dózsa György első csatája; de nemigen lehetett ez csata, mint ahogyan a Balogh István csapatára rátámadó Báthori tettét sem igen nevezhetjük ütközetnek. Annyi azonban tény, hogy itt és ekkor ütközött meg először Dózsa György keresztes hada nemesi bandériumokkal. Lehet, hogy ha Csáky és Báthori nem támad könnyelműen Dózsára, vagy ha már rátámad, üldözi is Balogh Istvánt, az események másképp fordulnak.

Így azonban ütött a bosszú és a leszámolás órája; most játszódnak le azok a véres események, amelyek hatására annyi rágalmat fecsegtek a kurucok vérengzéseiről.

Csáky Miklós a 27-éről 28-ára virradó éjjel kilopózott a kurucok által körülvett püspöki palotából, és az égő városon keresztülsurranva, a Maros partján csónakba szállt. Emberei nekifeszültek az evezőknek; az erdélyi hegyek közé indultak, itt kerestek menedéket.

Errefelé kóválygott Báthori István is; a Csanád alatti ütközetben megsebesült; órákig feküdt eszméletlenül, aztán észrevett egy arrafelé böklászó gazdátlan lovat, nagy nehezen fölkínlódta magát a hátára, átúszott vele a Maroson, és meg sem állt Temesvárig.

Csáky püspök nem járt ekkora szerencsével. A Maros partján portyázó keresztesek észrevették a sebesen surranó magányos csó-

nakot, utánaeredtek; felismerték Csákyt, elfogták, megkötözték, Dózsa elé vezették.

Amennyire a fennmaradt leírásokból és tudósításokból kitűnik, Dózsa az egybegyűlt sereg előtt, nyilvános tárgyaláson hallgatta ki a püspököt. Többen a Dózsa és Csáky között lefolyt szóváltást is megírják, illetve elképzelik; eszerint Csáky először szónoki képességeit összeszedve – annak idején mint jeles orátort, őt bízták meg a Franciaországból érkezett Anna királyné üdvözlésével – könyörületességet és megértést kért volna Dózsától, burkoltan azt is éreztetve, hogy ha Dózsa őt elengedné, később meghálálná; majd látva és hallva Dózsa rendíthetetlen bosszúvágyát, sértegetni kezdte a keresztesek vezérét, mire az feldühödve jelt adott a püspök kivégzésére.

Semmi értelme, hogy mi is elképzeljük e humanista szóvirágokkal ránk örökített szóváltásnak egy újabb változatát; helyesebb, ha a tényeknél maradunk, annál is inkább, mert ezekről ritkábban esik szó. Egyik ilyen tény, mint imént már mondottuk, hogy Csákyt Dózsa az egybesereglett tömeg előtt, *nyilvánosan* hallgatta ki és ítélte el. Megfigyelhettük, hogy ez a tömeglélektant kiválóan – persze ösztönösen – ismerő hadvezér minden fontos döntést nyilvánosan, az érveket és ellenérveket egyaránt ismertetve hozott meg.

A másik ilyen tény, hogy Csáky az ország leggyűlöltebb főpapja volt, aki főpásztori hatalmával visszaélt, sőt a vallást sem gyakorolta, az egyházi előírásoknak fittyet hányt; maga a pápa is tanújelét adta vele szemben elégedetlenségének; bűneit egy keménykezű uralkodó maga kérte volna számon. Ráadásul a pápa hirdette keresztes hadjáratot is negligálta, sőt tiltotta, akkor, amikor még szó sem volt parasztfelkelésről.

A harmadik tény, hogy – mint erről már többször szólottunk – Dózsa seregének ideológiai vezérei az alsó papságból kerültek ki. Ezek a papok úgy gondolhatták, hogy Csákyt mint a vallás megcsúfolóját, mint Krisztus egyházának árulóját, mint *rossz pásztort* meg kell büntetni.

A negyedik tény, hogy a nyilvános tárgyaláson olyan tanúk is jelen voltak, akiket Csáky becsületükben sértett meg.

Ott áll az eddig személyesen szinte láthatatlan, ispánjai és katonái révén azonban annál ismertebb Csáky püspök Csanád piacán, a még füstölgő romok között. Ekkor előlép a tömegből egy kereskedő (figyelem: kereskedő a jobbágyfelkelők között!), és felkiált, hogy ez a püspök az ő feleségét tőle elragadta és ágyasának használja. Ez a drámai jelenet megpecsételte Csáky Miklós sorsát. Nemhiába kiált fel Dózsa életrajzírója, Márki Sándor e jelenet leírásánál: „regény- és drámaíróknak való adat!" Hogy a név szerint ismert kereskedő e fellépése milyen jelentős mértékben járulhatott hozzá a csanádi püspök kivégzéséhez, azt az a körülmény is mutatja, hogy ezt a kereskedőt a parasztfelkelés leverése után elfogták és megkínozták. (Ezt az adatot 1905-ben közölte több más, az 1514-es parasztháborúra vonatkozó följegyzéssel együtt Kluch János, aki a bécsi udvari könyvtár egyik kódexének bekötési táblájából kiáztatott krónikafogalmazványban bukkant nyomára. Már ez is regényes körülmény; mutatja, hol mindenütt lappanghatnak a Dózsaháború írott emlékei. A közlés bennünket érdeklő részlete így hangzik: „Episcopum Csanadiensem, qui uxorem cuiusdam mercatoris vi sibi pro concubina usurpaverat, in palum subtraxerunt; et ille mercator captus est Budae crudeliter excruciatus est.")

Az ötödik tény, hogy Csáky – és Báthori – támadt először Dózsa seregére. Ilyen összeütközés előbb-utóbb (legkésőbb akkor, ha Dózsa Csanád alá ér) mindenképpen bekövetkezett volna; tény azonban, hogy így következett be: nevezetesen, hogy Csáky támadta meg Dózsát és nem fordítva.

A hatodik tény, hogy körülbelül ugyanekkor Mezőtúron, Dózsa legbiztosabbnak érzett „hátországában" egy arra portyázó nemesi bandérium elfogta a vezér néhány hívét; Budára hurcolták és kivégezték őket.

Ezek az események határozták meg Csáky Miklós sorsát.

Dózsa Csákyt karóba húzatta – a lefejezés mellett ez volt a kor leggyakoribb kivégzési módja. Stieröchsel kanonok borzadva-gyönyörködve írja le a véres eseményt:

Ostoba hóhér jott, nekiment s atfúrta fehérlő
testének belső részét fene durva karóval
és a szegény testet fennhagyta magasra meresztett
hosszú karón s kilyukadt bőréből béle kifordult...

Csákyval egy időben néhány vele egyutt elfogott vagy ugyanekkor kézre kerult főnemest is kivégeztetett Dózsa.

Vegyuk szemugyre Ravazdy Péter kornyékbeli foldbirtokos esetét. Ravazdy, aki valószínűleg Csáky csónakjaban menekult, 1514 tavaszán katonáival rajtautott Kis Gergely jobbágyon és négy testvérén, amikor ez az ot jómódú paraszt okreit hajtotta a pesti vásárra. Ravazdy az ot testvértől elvette az okorcsordát, értékesítette, a Kis fivéreket pedig Asszonylakan megkínoztatta és kirabolta. Májusban másodszor is elfogatta és megkínoztatta őket, ekkor azért, mert beálltak a keresztes hadba.

Ravazdy Péter azért bánt el így a Kis fivérekkel, mert azok elkoltoztek tőle Georg von Hohenzollern brandenburgi őrgróf kozeli birtokára; ebben a viszonylag korszerűen vezetett uradalomban jobban érezték magukat. (Pedig itt is csak jobbágyok maradtak.) Ha az olvasó nem restell az előző fejezetekhez visszalapozni, ahol a parasztsag állapotát és a szabad koltozkodési jog egyre sűrűbb labbal tiprását ismertetjuk, akkor láthatja, hogy az elvileg és általában elmondott helyzetnek egy szinte már túlságosan is pontos példájaval állunk szemben. Molnár Erik korábban szinten idezett szavai igazolódnak: a jólétből – és a hatalomból – részt kérő gazdag parasztot látjuk, akinek saját gulyája van, s aki ezt a gulyát, hogy jobb arat kaphasson érte, nem restelli a messzi Pest városába hajtani (ahol hihetőleg viszonteladók fogják megvásárolni, és valahová Németországba, Csehországba vagy a Velencei Koztársaságba továbbadni), és akinek foldtulajdona ugyan nincs, hiszen nem is lehet (a fold ez esetben Ravazdy Péteré), mégis meggazdagodva, torvényesen biztosított jogaira hivatkozva egy szomszédos, szerinte emberségesebb vagy az ő igényeinek megfelelőbb foldesúrhoz koltozik. Ravazdynak, a fold birtokosának nem jut mas az eszébe, mint

hogy kínzással és rablással álljon bosszút a máshová szegődött mezőgazdasagi szakmunkásokon.

Íme a tipikus konfliktus, melynek hatására a jobbágy a keresztesekhez áll, és jogainak kivívásáert fegyvert ragad, az egyre reménytelenebb csődbe kerulő nemesúr pedig torvényellenes módszerekkel igyekszik védekezni és hatalmát fenntartani.

Csoda-e, hogy ez a történet is népmesébe illő fordulattal végződik: maga Kis Gergely kísérte Ravazdy Pétert a vesztőhelyre.

Hasonló okok miatt végezték ki Dóczy Gyorgyot, Torpay Miklóst, Orosz Andrást, Tornaljai Mihályt és az egykori kincstárnokot, aki a tavasszal olyan erélyesen – és olyan jovőbe látóan – kelt ki a keresztes hadjárat szervezése ellen: Telegdi Istvánt.

Mivel Telegdi a kormány legtobb tagjához képest tisztességesen politizált, és kozpénzek sem tapadtak a kezehez, valamint mert Telegdi nemzetkozileg elismert és tekintélyes jogászdiplomata hírében állott, fejcsóvalva szokas napirendre térni kivégzése folott. (Telegdi 1502-ben XII. Lajos francia királytól is nemesi rangot kapott, jutalmul, amiert egy kenyes jogi viszályt eligazított a francia korona és VII. Henrik angol király kozott.) Holott a keresztesek valószínűleg egyáltalán nem voltak informálva Telegdi kozszerepléséről és az állami szolgálatban szerzett érdemeiről (bar azt alighanem tudtak, hogy Telegdi ellenuk foglalt állást), viszont annal pontosabb értesuléseik lehettek arról, hogy a szintén e vidéken birtokos Telegdi éppen olyan kegyetlen, zsarnoki és nyúzó foldesur volt, mint Ravazdy Péter vagy Csáky Miklós. Borovszky Samu irja róla *Csanád vármegye története* című munkájában (1896): „a szegény jobbágyot ő sem vette semmibe." És előadja, hogy mint gyújtatta fel Telegdi Kis Fórizs jobbágy szénásszekerét, mint támadott rá a tobbi szénagyűjtő parasztra is, mint veretett félholtra tizenhét jobbágyot buntetlenul, pénzuket is elrabolva.

Csoda-e ezek után, hogy Dózsáékat ehhez képest nemigen érdekelték Telegdi kincstartó uram orszagos és nemzetkozi érdemei?

Kulonben nem egészen világos, hogyan kerult ez a szerencsétlen Telegdi – aki olyan ékesszólóan fejtegette, miféle veszedelmek vár-

nak a nemességre, ha a keresztes hadat összegyűlni engedik – éppen a felkelés gócpontjába. Annyit tudunk, hogy megint valami külföldi küldetésre készülve, vagy tán onnan visszatérőben ejtette útba otthonát, és itt csípték nyakon a kurucok. Állítólag oszlophoz kötözve nyilazták agyon.

Abba a sírba temették, amit még életében ő maga állíttatott, sőt a feliratot is rávésette: „Külföldi királyok előtt ismert és kedvelt férfiú állíttatta magának és utódainak ezt a követ."

Így ért véget a „külföldi királyok előtt ismert és kedvelt férfiú" élete, aki hiába volt nagy hírű nemzetközi jogász (mérhetetlenül nagyobb jogtudós, mint az ügyeskedő Werbőczi), de négy vármegyében – Bihar, Csanád, Arad, Bács – százhúsz falu jobbágyai szenvedték mégis ostorát.

Valószínű, hogy – gondoljunk a korábbi fejezetekben leírt familiáris függőségi rendszerre – Dózsa és hívei úgy érezték: Csákytól Ravazdyn át Telegdiig egyetlen családi érdekszövetséget irtottak ki és büntettek meg.

Már eddig is láthattuk, és nem érdemes családtörténeti összefüggésekre és kapcsolatokra hosszadalmasan kitérni, hogy bizonyítottnak érezzük: Dózsa, Lőrinc pap, Ambrus plébános és a keresztes sereg e vidékre vagy a szomszédos vármegyékbe való többi katonája egyetlen nagy famíliának tekintette a kivégzetteket. Láttuk, hogy a Jaksicsok Csáky rokonai (egy Jaksicsnak Csáky Katalin, Csáky püspök húga volt a felesége); Ravazdy Péter alispán Csákyval és Báthorival együtt ott mulatott Nagylak várában, a püspökkel együtt szökött át május huszonhetedikén hajnalban Csanádra; a Dóczyak, a Telegdiek és a többi család is összejárt, sógorságot-komaságot tartott, így uralta a vármegyét.

Dózsa tehát Csanádon van, Gellért püspök ősi székvárában, az ellene szervezkedő főnemesi ellenállás középpontjában. Megbüntette azokat, akiket mély meggyőződése szerint meg kellett büntetni: Csáky püspököt és társait; ügye országszerte diadalmaskodik; mihez fog ezután?

További lépéseit az a kormányintézkedés határozza meg, amit a

nagylaki–csanádi harcok, ítéletek és kivégzések napjaiban a budai nemesi gyűlés hozott, s amiről legkésőbb június elsején Dózsa is feltétlenül értesült.

Ekkor ugyanis elhatároztatott, hogy Dózsa György és a keresztes had katonai megsemmisítésére nemesi sereget jelölnek ki.

Ismét új helyzet.

A nemesi gyűlés május 29-én és 30-án ülésezett. Abban mindenki egyetértett, hogy Dózsa ellen katonai erővel kell fellépni. Ennek most már semmi akadálya, hiszen a bullát a legátus, egyben esztergomi érsek visszavonta. (Tamás érsek talán nem is vett részt ezen a megbeszélésen; egyes források tudni vélik, hogy ott volt és maga is erősen támogatta az ellenhadsereg ügyét; egy velencei jelentés szerint viszont: *„il Cardinal Strigonia non si sapeva dove fusse"* – „Hogy az esztergomi bíboros érsek hol lehet, nem tudni.")

Hadat kell tehát Dózsa ellen küldeni, de miféle hadat és kinek a vezérletével?

Hosszadalmas vita, sőt veszekedés folyt erről.

Tulajdonképpen magának a nádornak kellene ilyen fontos küldetésű sereget vezényelnie. De hát a nádor, Perényi Imre, beteges, köszvényes, hordszéken cipelik, és különben is legutóbb, amikor a bulla visszavonásakor a köznép megrohanta a budai kolostorokat és kormányhivatalokat, úgy megijedt, hogy elszaladt Valpó váráig, oda bezárkózott és nem hajlandó előjönni.

Akkor hát menjen Dózsa ellen Zápolya János erdélyi vajda, az ő körzete Csanádhoz közel van, kézben tartott, erélyesen vezetett, jól szervezett hadserege könnyűszerrel elbánna Dózsával. Zápolya? Isten őrizz. Hiszen Zápolya, bármennyire gazdag és hatalmas, sőt tekintélyes pártja által a trónra jelölt főrend: ki tudja, nem húz-e titokban a Jagelló-párt főurait, tehát az ő ellenségeit pusztító Dózsához? Zápolyát különben se szerették az udvarnál, Vladiszláv király meg egyenesen utálta.

Akkor hát marad a sánta Báthori temesi gróf, amúgy is ő a déli végek főkapitánya. Igen ám, de Báthorit éppen most futamította meg Nagylaknál Dózsa. Bezárkózott Temesvárába. Annyi baj le-

gyen, akkor is Báthorinak kötelessége föllépni a Csanád megyében garázdálkodó kurucok ellen.

Így jelölték ki a Dózsa ellen indítandó központi karhatalmi sereg parancsnokává Báthori Istvánt, és így ejtették el azt a Zápolya János erdélyi vajdát, aki később mégis egyedül mutatkozott alkalmasnak e feladat végrehajtására. Zápolya azonban még csak meg se sértődhetett, mert nem vett részt ezen a tanácskozáson, van olyan forrás, mely szerint valahol a Balkánon utazgatott. Egyáltalán nem érdekelte a keresztes hadjárat?

Hanem a király maga is jól tudta, hogy Báthori nem fog zöldágra vergődni ezzel a paraszti haddal. Ezért hát háromféleképp intézkedett. Egyrészt leveleket íratott részben a maga, részben a magyar nemesség nevében a szomszédos országok uralkodóihoz; másrészt követet küldött Dózsa táborába; harmadsorra pedig parancsot adott Bornemisza Jánosnak, a budai helyőrség parancsnokának; verje szét a keresztesek pesti (gubacsi) táborát.

Íme egy segélykérő levél a magyar nemesség nevében Bertalan cseh herceghez:

„...a parasztok oly veszettül és oly dühösen támadnak, hogy ehhez foghatót a históriákban sem lehetett hallani vagy olvasni... Mivel úgy hallottuk, hogy uraságodnak hadinépe készen áll, arra kérjük, hogy... segedelmet és alkalmas oltalmat nyújtani szíveskedjék... Ha aztán valamikor úgy jönne a sora, hogy uraságod is segítségre szorul, mi viszont uraságodnak adunk segítséget..."

Dózsához szamosfalvi Mikola Ferencet küldte a király. Figyelemre méltó lépés. Ulászlónak tehát tudnia kellett, hogy a kurucok rendíthetetlen hűséggel viseltetnek iránta; ők csak a nemesi túlkapások ellen lázadtak. De mit szólnak majd, ha megtudják: a király is sereget küldött ellenük? Ezért kellett Mikola Ferencnek Dózsához sietni.

A Pesttől délre elterülő gubacsi keresztes tábor szétverése nem volt nehéz feladat. Talán a legközpontibb fekvésű, legrégibb tábor megsemmisítésének híre elveszi majd az ország egyéb területein küzdő kurucok kedvét.

De éppen mert a háromezer főnyi sereget számláló gubacsi tábor szétverése valóban nem lehetett nehéz, figyelemre méltó, hogy erre csak most, e nemesi gyűlés után kerül sor. Újabb bizonyíték ahhoz, amit már oly gyakran hangsúlyoztunk, hogy bármilyen ferde szemmel nézte is az uralkodó osztály kezdettől fogva a keresztes had gyülekezését, mindaddig, míg a kurucok az egyház védnökségét élvezték: nem mertek ellenük intézményesen fellépni.

Istvánffy, aki a keresztes had egyéb dolgaiban meglehetősen szűkszavú, körülményesen részletezi a királyi karhatalmi erők nem nehezen kivívott győzelmét. A győzelem már csak azért sem lehetett kétséges, mivel a tábor Dózsa által kinevezett vezére, Száleresi Ambrus pesti polgár „szelíd lelkületű és a tudományokban művelt volt... egyáltalán nem volt lázadásra hajlamos és zavart keltő ember... nem gonosz szándékból, hanem a vallásért vette fel a keresztet", és amint meglátta, hogy Bornemisza János és alvezérei, Tomori Pál, Batthyány Ferenc és Móré László kibontott zászlókkal, nehéz és könnyű lovassággal közelednek feléjük, tárgyalásokba kezdett, és letette a fegyvert. A keresztesek egy másik része azonban nem adta meg magát; pár órás véres és reménytelen harcban elestek. Istvánffy:

„Amidőn Bornemisza ezekre, hogy rémületet támasszon bennük, az ágyúkat kilövette, s a trombiták és dobok megszólaltak, Tomori vezetése alatt a harcra készen álló könnyű fegyverzetű lovasságot rájuk küldte, s maga is, a vértesekkel és a többi sereggel követve őket, nyomban támadást intézett ellenük. A parasztok nem tudták feltartani a mieink erős támadását. Alig kísérelték meg a csatát, máris megzavarodtak, s helyükből kivetve hátat fordítottak. A rendezetlen tömeg nagy veszteséget szenvedett, különösen a gyalogosok, akik nem tudtak úgy futni, s a mezőt szanaszét holttestek borították. A tábort, melyet körül szekerekkel erősítettek meg, a mieink elfoglalták és kirabolták. Amint így győzelmet aratott, Bornemisza néhány nap múlva, mintegy diadalmenetet tartva, sértetlenül Budára vezette vissza seregét. A foglyok egy részének levágták fülét és orrát, hogy a többieknek elrettentő például szol-

gáljanak, míg néhányukat, kik gaztetteket követtek el, a király és a tanács parancsára a bíróságoknak adták át. Ezeket azután kivégezték."

Érdekes volna tudni, mit művelt ez a tábor, a keresztes seregnek ez a Dózsa által tervszerűen hátrahagyott magva két-három héten át; mi volt a feladata, hogyan érintkezett a Csanád felé tartó főseregge, a többi csapattestekkel; kapcsolatban voltak-e május 23-ig az érsekkel; miként fogadták a visszavonó bulla hírét, a budai zavargásokat; és ha egyszer annyira jámbor volt ez az Ambrus polgár, miért nem oszlatta fel táborát az első szóra magától, miért várta meg Bornemiszáék támadását? Ha csak annyit szögezünk le, amennyit ilyenkor szokásos, hogy tudniillik Ambrus polgár a mozgalmon belül annak jobbszárnyán helyezkedett el, és a polgári osztály, illetve réteg gondolkodásának megfelelően nem értett egyet a forradalmibb tanokkal, Lőrinc és a másik Ambrus itt-ott chiliasta eszméivel: igazat mondunk, de vajon elég-e ez? Kétségtelen, hogy Ambrus fegyverben maradt, katonáit rendben tartotta, valamilyen feladat későbbi elvégzésére készen állott, még ha ez a feladat nem is volt több, mint Buda és Pest szemmel tartása és a keresztesek fenyegető jelenlétének az éreztetése; kétségtelen, hogy *Tamás érsek visszavonó főpásztori intézkedésére sem oszlatta fel csapattestét,* tehát nem csupán a szó szoros értelmében vett törökellenes keresztes vitéznek hitte magát. Tamás érsek is biztatta volna, ő is számított volna rá? Nem tudjuk, de annyi tény, hogy egy vállrándítással nem szabad őt és katonáit leírni mint afféle elhullott férgesét. Bizonyos, hogy a gubacsi tábornak szerepe volt Dózsa elképzeléseiben, és az is bizonyos, hogy annak katonai megsemmisítéséig Száleresi állta a sarat. Hogy nem örvendett a vérontásnak? Hogy úgy ítélte meg: a királyi csapatok egyenlőtlen küzdelemben lemészárolják őket, tehát letette a fegyvert; bizonyos, hogy e lépésre őt gyávaság vagy megalkuvás vezette volna s nem a józan ész ítélete? Mondhatnánk, hogy titkok rejtőznek még itt – (legújabban Barta Gábor fejtette ki az eddigiektől eltérő véleményét a pesti táborról) –, de ez is a könnyebbik válasz lenne. A tényből, hogy Ambrus polgár május 23.

után is kitartott, az a másik tény következik, hogy tehát elkötelezte magát a forradalom ügye mellett, amiből viszont megint az a konzekvencia származik, hogy tehát ekkor Magyarországon már a szó szoros értelmében vett jobbágyi osztályon és rétegen túl egy polgárréteg is erélyesen, fegyveresen kért részt a jogból, a jólétből és a hatalomból.

Nem tudjuk azt sem, mire jutott ama szamosfalvi Mikola Ferenc Dózsával, akit az uralkodó a parasztvezérhez küldött egyezkedni. Az eseményekből arra következtethetünk, hogy nem ingatta meg Dózsát szándékaiban, bár továbbra is tiszteletben tartotta az uralkodó személyét. Ugyanígy nyilatkoztak a távolabb harcoló csapattestek parancsnokai is; a Frangepán Gergely kalocsai érsek egyházmegyéjében küzdő Nagy Antal például ezt mondotta: Senki úr Magyarországon nincsen, hanem csak László király, az ő fia, Lajos és Székely György után ő, Nagy Antal. Figyelemre méltó a sorrend: Nagy Antal – maga is nemes ember! – még arra is ügyel, hogy az uralkodó fiát, a trónörököst is megnevezze.

Történt azonban valami, ami talán Mikola Ferenc küldetésével hozható kapcsolatba: Dózsa június első napjaiban, közvetlenül a csanádi események után mégsem az elsőként ellene támadó – és előle megfutott, bár immár hivatalosan is az ő leküzdésével megbízott – Báthori István ellen indul Temesvárra, hanem a Maros völgyében Erdély felé kanyarodik. Itt ismét a „vértelen forradalom" hírei lepik meg a késői krónikást: csaknem mindegyik udvarház megadja magát, átáll, a sereghez csatlakozik; még nagy és jól védett uradalmak erődítményei is megnyitják kapuikat az ide küldött Dózsa Gergely katonái előtt. Lippa, Solymos – Georg von Hohenzollern birtokai – sorra meghódolnak, Dózsa Gergely kardcsapás nélkül nyomul előre. Messze túljárunk már Aradon, felfelé a Maros völgyében; Csanád több mint száz kilométerre fekszik Lippától. Külön pikantériája a dolognak, hogy Lippa kapitánya, aki szinte mosolyogva nyitja meg a nem is rosszul erődített vár kapuit a kurucok előtt, az a keménykezű Bodó Ferenc, aki a kardforgatásban nem ismer tréfát, és aki életre-halálra Zápolya János lelkes híve

volt. (1526-ban is az ő katonái meg az ő hangos vivát kurjantásai dontik el Zápolya javára a királyválasztás ugyét.) Lehetetlenség, hogy Bodó Ferenc felsőbb utasítás nélkul, félelemből vagy rokonszenvből cselekedett volna így. Vegyuk ehhez még azt is, hogy ekkoriban, kozvetlenul Zápolya fegyveres beavatkozása előtt, széltében-hosszában terjed a hír a keresztesek kozott: „Zápolya gróf titkos szovetségben van a keresztesekkel." Maga Dózsa Gergely is ennek a meggyőződésének ad hangot. Mint rovidesen kiderult, ez végzetes tévedés volt; de akkor is marad az a figyelemre méltó teny, hogy Dózsa seregében, sőt kozvetlen személyi kornyezetében, a visszavonó főpásztori intézkedés és Zápolya támadása kozotti hónap során az a hiedelem – és biztonságérzet! – terjedt el, mintha Zápolya támogatná ugyuket. Még ha ki is kapcsoljuk azt a nem elképzelhetetlen lehetőséget, hogy Zápolya ilyen reményeket tudatosan keltett Dózsáékben, akkor sem kell ilyesmin és Bodó Ferenc meg a hozza hasonló kapitányok tettein csodálkoznunk. A keresztes had ugyanis ekkorra már teli volt elégedetlen kis- és koznemesekkel, akiket ugyanolyan sérelmek értek a főpapság és a főnemesség részéről, mint a jobbágyokat. Ezek pedig pártjuk vezérének tudták Zápolya szepesi grófot, leendő kiralyukat; miert ne kepzelhették volna hát a hiszekenyebbek, hogy Zapolya hajlandó kepviselni az ugyuket? Mint már annyiszor hangsúlyoztuk, az a legérdekesebb ebben a paraszti hadjáratban, hogy ezek az emberek egyáltalán nem érezték ugyuket reménytelennek vagy elveszettnek; koveteléseik teljesítését természetesnek es az evangélium szovege által alátámasztottnak vélték. Éppen ezért véres esemény is sokkal kevésbé kísérte útjukat, amint azt hinni szokas, meg a derék Istvanffy, Stierochsel és mások ránk hagyomanyoztak. Egyenesen csudálni való, hogy ilyen hatalmas embertomeg ilyen kemény fegyelemben maradt, pedig nem is mondható kikepzettnek; a jó ugy irant érzett lelkesedésuk, eszméik ennyire fékezték indulataikat (meg bizonyára lelki vezetőik, a cseri barátok es falubeli plébanosaik is, már akik veluk tartottak), hogy néhany latványos kivégzésen vagy kilengésnek tekinthető atrocitáson túl semmiféle véres borza-

lom a parasztok lelkén nem száradt. Ha összeírjuk azok számát, akiket e hadjárat során a nemesek közül megöltek vagy kivégeztek, a legnagyobb ügybuzgalommal is százat ha fel tudunk sorolni. De szorozzuk ezt meg akár öttel vagy tízzel: még akkor is semmi ez a szám, nemhogy a parasztokon esett injuriákhoz képest, hanem ahhoz képest, hogy a győztes nemesség mint vérengzett az elfogottakon, így például miféle gonosz vérszomjúsággal öldösték a gubacsi csatában elfogott kurucokat. Nem is szólva arról, hogy egy forradalom soha nincsen véres áldozatok nélkül. (Hitelesnek tekinthető egykorú vagy majdnem egykorú feljegyzések szerint a legtöbb vér Dél-Magyarországon, a kalocsai érsekség és a szerémi püspökség területén folyt, itt hányták kardélre a legtöbb nemes urat, kanonokot, jobbágynyúzó földbirtokost.) Száraz tényként könyvelhetjük el tehát Marino Sanuto velencei krónikás adatát, aki szerint július tizedikéig *„taiato a pezi alcuni Baroni et uno vescovo"* – a keresztesek *„kardélre hánytak néhány főnemest és egy püspököt"*.

Johannes Cuspinianus szerint, aki jelen volt az 1514. őszi megtorló országgyűlésen, hetvenezer paraszt és négyszáz (!) nemes esett a felkelés áldozatául. Tehát még ezen az elvakult indulattól vezérelt gyűlésen sem tudtak négyszáznál több nemesi áldozatot összeírni!

Mindezt azért érdemes itt és most előadni, mert – ha nagyon rövid ideig is – azt a meglepő jelenséget figyelhetjük meg közvetlenül a visszavonó főpapi oklevél, a csanádi véres események és a királyi tanács határozata, sőt a gubacsi csata után, hogy a forradalom lendülete nemhogy megtorpanna, hanem ellenkezőleg: *kibontakozik*. Dózsa ellenőrzése alatt immár összefüggő területként van a Tisza két partja a forrásvidéktől torkolatáig; továbbá (nyugat–keleti irányban) a Tisza és a Kolozsvár közötti terület, észak–déli irányban pedig a Berettyó–Maros közötti részek. (Később is ez marad a legmakacsabbul „kuruc" vidék, furcsa módon, de nem logikátlanul 1526 után János király hívei azok, akik makacsul ellenállnak a Habsburgok hódítási kísérleteinek.)

Ez a helyzet több szempontból is magyarázható. Példa kedvéért

az 1849. április közepi, a trónfosztás utáni helyzethez hasonlíthatjuk: a mából a múltba visszanézve a harc már eldőlt, mi ma már tudjuk, hogy a forradalom ügye néhány hónapon belül elbukik; sokan el is hagyják az ügyet; akik azonban ezután is a forradalom hadseregében maradnak, bámulatos hőstetteket és katonai-politikai sikereket vívnak ki. Valószínű, hogy Dózsa katonái és ideológusai is világosabban látják a célt, mint eddig: aki még most is a táborban van, az tudja már, hogy ez nem keresztes had, ez sem az uralkodó, sem a pápa – és képviselője, Tamás érsek – rokonszenvét nem bírja; tudja, hogy itt csak egyet lehet tenni: harcolni a győzelemig. Ekkor kerül előtérbe a nagy műveltségű plébános, Turkevei Ambrus személye. Mivel Lőrinc egyre inkább katonai feladatokat lát el, Turkevei Ambrus a tábor fő ideológusa. Valószínűleg tőle származik a korábbi lelkesen naiv, ferences ihletésű szegénység-mítosz helyett egy világos program kidolgozása, melynek persze csak körvonalait sejtjük. Úgy képzelték, hogy győzelmük esetén az országban mindenki egymással egyenlő rangú országlakos lesz, mindenki szabadon művelheti meg földjét, az ország vezetője a király, szellemi vezére pedig a püspök; egyetlen püspök, többre nincs is szükség. A papoknak nincs földbirtokuk, ők kizárólag a lakosság lelki gondozását végzik. Az országot ellenséges támadásokkal szemben a katonák védelmezik.

Cuspinianus szerint tervük ez volt: „A nemességet megsemmisítik, *javaikat szántóföldekben fejenként elosztják*, a magyarok tizennégy püspöki székéből egyetlen püspökséget alakítanak, a többi főpapot lemondásra kényszerítik; a papok mondjanak le javadalmaikról azok javára, kik a háborúban nagy tetteket vittek véghez."

Ebbe a képbe – minél közelebb jött a vég és a tragédia tudata, annál inkább – világvége-váró elképzelések is beleszövődtek: most már úgyis minden mindegy, közeledik a világ vége, Isten megbünteti a gonoszokat és megjutalmazza az igazakat; ha el is pusztulunk a harcban, de legalább az igaz ügy mellett, a rossz ellen veszünk. Figyelemre méltó e vonatkozásban a székely lázadás leverésére küldött Tomori Pál nyilatkozata 1506-ból: „Még él közöttük a po-

gánykor azon hite, hogy akiket a földön megölnek, azok a mennyországban szolgáik lesznek."

Egyelőre azonban mintha kedvezően alakulna a helyzet: Váradot Lőrinc pap vívja, Kolozsvár beengedte a paraszthad vezéreit, s azok a városbeli szegény néppel összefogva kezükre kerítették a várost; Ugocsa vármegyében győzött a parasztok ügye; Bács megyében is jól állnak a dolgok.

A legvéresebb harcok itt, Bács megyében folynak. Egyrészt nagyon elégedetlen a jobbágylakosság – akárcsak a közeli csanádi egyházmegyében –, másrészt a határ közelsége miatt a környéken több a nemesi és érseki katonaság, mint egyebütt, s ezek ahol csak érik, irtják a kereszteseket; harmadrészt pedig a nemesség sikerrel próbálkozik a jobbágyság megosztásával, amennyiben a török elől ide menekült szerb lakosságot meg a magyarokat egymás ellen uszítja. A szerb szegénység ugyan magától értetődően küzd ugyanazokért a jogokért, mint a magyar, de már fel-felbukkannak a jelei, hogy az ellentéteket – melyek, s ez nem közömbös, vallásiak is, hiszen a szerbek nem Róma hívei – sikerül kiélezni.

Ennek a déli hadseregcsoportnak a vezérei: Borbás pap, Pogány Benedek és egy Tolna megyei nemesúr, Sárközi Nagy Antal. Egyelőre sikerrel harcolnak, a Pestről ellenük küldött dunai flottilla sajkásai melléjük állnak, Pogány Benedek Bács várában, a kalocsai érsekek akkori erősségében – a Duna csücskében, ahol a Dráva torkolata után nagyot kanyarodik a Duna keleti irányba – Frangepán Gergely érseket szorongatja, Borbás pap pedig a mohácsi sziget déli nyúlványával szemben fekvő Szentlőrinc mezővárost foglalja el. Sikereik olyan jelentősek, hogy az utókor – a hagyományra támaszkodva – szívesen véli: maga Lőrinc pap szervezte volna meg azt a harccsoportot. Elképzelhető ugyan, hogy Lőrinc megfordult itt a Bácskában, de hosszabb tartózkodása valószínűtlen. Júniusban ő már Várad környékén működik. Különben is: amennyire ez ma egyáltalán rekonstruálható: mintha Nagy Antal és vezértársai a Dózsa főseregénél véresebb forradalmat vívtak volna, s talán ezért a lakosság rokonszenve is kevésbé kísérte őket. „Valahol nemes

háza vala, sok vitézlő népet ölete, karóra vonata nagy sok nemesembereket."

Az erdélyi és bihari forradalom gócpontjai Várad környékén és Kolozsvárott voltak. Ami nem jelenti azt, hogy másutt ne mozgolódtak volna a parasztok. Zápolya mint erdélyi vajda még július kilencedikén is írott parancsot ad ki bizonyos Székely János parasztvezér ellen. Kolozsvárott – mint már említettük – törvényszerűen pontosan ugyanaz történt, mint Kassán, azzal a különbséggel, hogy itt sikerült a városon belül is megszerezni a hatalmat. A Kolozsvárra menekült nemességet börtönbe vetették és szigorú őrizet alatt tartották.

Érdekesek a Bihar megyei események. Várad tizennégy esztendős gyermekpüspöke, az ifjú Perényi, a köszvényes, magatehetetlen nádor fiacskája még nem tartózkodik Váradon – beiktatása majd csak ősszel történik –, és így Pösztyéni Gergely, a jeles katona védi a várat. Pösztyéni, aki 1541-ig mindenütt ott lesz, ahol hadi veszedelem van, és aki hűségesen szolgálja majd János királyt, élete alkonyán Buda várának kapitányaként, most is szakszerűen irányítja a védelmet. Lőrinc pap a váradi régi földvárba szorul, onnan védekezik. Közelednek a Pösztyénit fölmentő csapatok: Tomori Pál, Czibak Imre (később ő maga is váradi püspök), Ártándi Pál, akit majd Gritti kormányzó oly méltatlanul fog kivégeztetni János király nevében, Glésán Miklós és Bajoni Benedek. Közelednek, de még nem értek ide: egyelőre Székelyhíd, Kölesér és a délebbre fekvő Világos mind Lőrinc pap hadtestének kezén vannak, és természetesen a Csákyak ősi székhelye, Körösszeg is meghódolt.

Egészen külön világ a Felső-Tisza vidéke: Ung, Máramaros, Bereg, Ugocsa és Szatmár, ahol szinte vértelenül diadalmaskodott a nagybirtokosok elleni forradalom. 1514 őszén harminchat nemesurat ítéltek birtokvesztésre a lázadásban való részvétel miatt! Mégsem egészen világos, miért éppen itt és nem másutt volt ennyire egyértelmű a kisbirtokos kis- és középnemesek csatlakozása a mozgalomhoz. Molnár Erik figyelmeztet, hogy „az ilyenek a forradalomban a feudális anarchia egyik formáját látták, mely kedvező al-

kalmat nyújt arra, hogy a bárónak erőszakoskodásaikat visszafizessék". Ez kétségkívul így igaz, a Wethéssy testvérek fellépése valóban erre mutat; és igaz az is, hogy ezen a vidéken számos vagyontalan román nemes élt, akik valójában jobbágysorban és elnyomva érezték magukat. Mégis, lehetett ezen a gazdaságilag-kereskedelmileg-társadalmilag akkor igen fejlett, számos virágzó mezővárosban bővelkedő szép vidéken valami ősi, szinte már hagyományos forradalmi hangulat, életfelfogás, vagy ha ez túlzásnak tűnik, mondjuk úgy: békétlenség. Figyeljük meg, milyen magától értetődő természetességgel számít majd Rákóczi Ferenc erre a vidékre; leghívebb katonái innen kerülnek ki; figyeljuk meg, hogy pár évtizeddel Dózsa háborúja után milyen radikális reformáció indul itt meg; az ifjú Bornemisza Péter és társai (egy ránk maradt inkvizíciós jegyzőkonyvből tudjuk ezt), akik itt, a Felső-Tisza vidékén nőttek fel, milyen hetykén vágják oda a vallatónak: *„Mátyás király, Mátyás kovács – melyik másik?"*, ami mai nyelvunkre fordítva annyit jelent, hogy Mátyás kovács ugyanolyon ember, mint Mátyás király, nem kevesebb.

Feltehető tehát, hogy a társadalmi feltételek itt (és Csanád–Békés–Csongrád környékén) érlelték meg leginkább a helyzetet, itt tűrt legkevésbé halasztást az elavult feudális rend revíziója; itt érezték magukat a kis- és köznemesek is leginkább kiszolgáltatva, kizsákmányolva. A felkelők haragja a környék leggazdagabb földesura, a Perényi család ellen fordult. Perényi Gábor, egyben ugocsai és máramarosi főispán, tehát *comes,* Huszt várába zárkózott. Felmentésére a szintén e vidékre való Werbőczi István szervezett nemesi sereget. (Könnyen lehet, hogy éppen Werbőczi mohósága őrizte meg az utókornak ennyi keresztes vitéznek állott és Dózsához csatlakozott nemes nevét, hiszen ő mint foljelentő megkapta az elkobzott birtokok java részét; talán más, hasonló fejlettségű vidéken sem csatlakozott kevesebb kisnemes a mozgalomhoz, amint arról egyébként a csanádi egyházmegyéből számos példánk van, legfoljebb e vidékekről nem történtek olyan jogászi buzgóságú foljelentések, mint az országnak ebből a csücskéből, ahol István mester

buzgólkodott.) A szatmári Wethéssyek, Gyakfalvi István, Almássy Cézar és mások Werbőczi kozeledtének hírére a masik Perényi-birtokot, Nyaláb várát fogták ostrom alá – ahol majd 1532–1533-ban Komjáthy Benedek fordítja magyarra Pál apostol leveleit, az első magyar nyelvű nyomtatott konyvet. Érdekes, hogy a keresztesek vezére itt afféle Robin Hoodként álnéven és kulsejét allandóan elváltoztatva szerepelt: *Kormos hadnagy*-nak nevezte magát. 1514 őszén aztán megyeszerte hajtóvadászatot rendeztek Kormos hadnagy ellen, de nem talaltak; egyes források szerint egy honfoglaláskori torzsokos ugocsai nemesi család akkori feje, Sasvári Weress Gergely volt ez a „Kormos hadnagy". Egy viharos megyegyűlésen, 1515. január 23-án az egyik nemesur fel is szolalt, es nyíltan vádolni kezdte Sasvari Weress Gergelyt. *„A kozelmúltban onként és szabad akaratából részt vett a parasztok zavargasaiban, és azoknak hadvezérségét Kormos hadnagy neven ő vitte, és én őt ezért tolvajnak, rablónak és gyújtogatónak vallom"* – jegyezte le sebesen az irnok a nemesúr dorgedelmét. Tanulsagos a dolog folytatása: noha masok szerint is folottébb valószínű, hogy ez a titokzatos Kormos hadnagy valóban Sasvári uram volt, mivel a foljelentő nem tudta bizonyítékokkal alátámasztani a vadat, 100 forint pénzbuntetésre ítéltek, melv osszeget a királyi kuria 300 forintra emelt fel! Kulonben itt is volt papvezető, ideologus: Gyakfalvi István. Figyelemre melto tehát, hogy bár az északkeleti felfold parasztfelkelését nem Dózsa irányította, a vezetési elvek – hala a keresztes sereg kozpontilag irányított szervezetének – itt is azonosak voltak. Szatmarban például Máté pap volt a keresztesek kapitanya.

Balszerencsésen végződott viszont a Pászto–Eger kornvéki felkelés. A gubacsi vereség hatott-e rajuk, szervezkedésuk volt-e gyengébb, parancsnokuk volt-e ugyetlenebb, a rajuk tamadok voltak-e erősebbek, nem tudhatjuk, tény azonban, hogy június hónapban Pásztó mellett és az Eger alatti Feldebrőnél Dragffy Janos, Ulászló király egyik legkedvesebb híve (mint zaszlótartó esik majd el a mohácsi csataban), illetve Gianbonzagno di Regno, Ippolito

D'Este egri püspök csapatainak parancsnoka verte szét a kurucok hadait.

Érdekes, hogy a Dunántúlon a parasztháború viszonylag békességgel indult és végződött. Talán a hajdani Pannonia társadalmi-gazdasági viszonyai voltak mások (kevesebb mezőváros, mint az Alföldön, több fallal kerített szabad királyi város, melynek polgárai rokonszenveztek ugyan a keresztesekkel, de aktívan nem támogatták őket; rendezett nagybirtokok, jobban kormányzott egyházmegyék), talán a hírünk kevesebb a vidékről, éppen mert a megtorlás nem volt olyan véres – mindenesetre az ország aránylag békés sarka ez a nyugati rész 1514-ben. Az is igaz, hogy a megyék hamar és szervezetten léptek fel a keresztesek ellen, megválasztották Kanizsai Jánost vezérüknek – ma úgy mondanánk: teljhatalmú kormánybiztosnak –, és várták a dolgok végét. Kanizsai János nagy hatalmú főúr volt, Miksa császár híve, aki rögtön Mátyás halálakor Ulászló helyett Miksát és a Habsburgokat kívánta a magyar trónra ültetni (1490-ben Miksa császár nevében Székesfehérvárt ostromolta), s aki mint német birodalmi gróf jelentős katonai és egyéb összeköttetésekkel rendelkezett a határokon túl. Ez viszont érdekesen mutatja, mennyire felbomlóban volt már a középkori magyar birodalom: a nyugati megyék a Habsburgok védelmét keresték, és jobban bíztak egy birodalmi grófban, mint a királyban (ez a vidék 1526 után is Habsburg-párti), az ország északi és keleti részein pedig aszerint alakult a helyzet, hogy milyen szervezetten és mekkora erővel tudott fellépni a környék bárója, a *comes*. „Pártokat találsz: nemzetet sehol!" – mondja Eötvös József Telegdi István szavaival.

A dunántúli fölkelés azzal végződött, hogy a győri püspök felvonultatta tüzérségét, és ronggyal-szalmával tömött ágyúkat lövetett ki a rohamozó jobbágyseregre: az pedig az ágyúszótól megrettenve szétfutott.

Ez volt a helyzet Magyarországon 1514 júniusában.

Ha képzeletünk szárnyán végigsuhanunk az ország fölött, a következőt látjuk:

Elszórt forradalmi gócoktól eltekintve – mint például némelyik felvidéki bányaváros környéke – Dózsa György keresztes vitézeinek háborúja a földbirtokos nemesség ellen a Nagy Magyar Alföldön, Nyugat-Erdélyben és a Felső-Tisza-vidéken zajlik. Dózsa hatalmas, összefüggő, központi területet tart ellenőrzése alatt; a leggazdagabb főurakat kivéve vele tart a köznép, a kisnemesség és az alsó papság. Ekkora terület ellen központi hadsereget senki sem tud küldeni. Helyzete tehát kedvező. Remélhető, hogy a királytól – akit uralkodójuknak ismernek el – kicsikarhatják a jobbágyi szolgáltatások enyhítését, és így a földet művelő, de földbirtokkal nem rendelkező parasztság helyzete lényegesen javul. De javulhat a kisbirtokos nemesség helyzete is. Reformokra lehet számítani az egyházi életben: lehetséges, hogy megszűnik az alsó papság kizsákmányolása és a földesúrtól mint kegyúrtól való függése. A püspökségeket felszentelt egyházi férfiakkal fogják betölteni

Dózsa György óvatosan, de nyugodtan és eddig sikerrel nyomul előre Erdély irányába a Maros völgyében. Most Lippa városában tartózkodik.

A Temesvárba zárkózott, tehetetlen és ijedt Báthori, akit ellene küldtek, egyelőre nem jelent veszedelmet a keresztesek számára

És ekkor, 1514 június 3-án külföldi útjáról hazaérkezik Zápolya János erdélyi vajda, szepesi gróf, hatalmas köznemesi rétegek szemében a trón várományosa, a leendő magyar király. Akinek hallgatólagos egyetértésére vagy legalábbis be nem avatkozására titokban a legtöbb keresztes vezér számít

Zápolya tájékozódik és még Karánsebesről azonnal összehívja az erdélyi rendek gyűlését, június 18-ára, Meggyes városába.

Mozgósítja a rendelkezésére álló katonai erőket, lezaratja a Maros völgyét. Barlabási Lénárd alispánt (akinek nevével már Dózsa ifjúkoráról szólván találkoztunk) Kolozsvár ellen vezényli.

Zápolya személyében egy határozott, erélyes, a helyzetet felmérő országos közjogi méltóság kezd intézkedni

Nem szabad ujjat húzni vele. Erdélybe, melynek Zápolya a vajdája, nem szabad behatolni.

Irány Temesvár.

Dózsa György kurucai megindulnak Temesvár felé.

Korunkból 1514-be visszapillantva, a Temesvár elleni hadivállalkozásról szólva folmerul a kérdés: helyes és szükséges lépés volt-e a jól erődített vár időt és erőt rabló ostroma?

A második kérdés vagy inkább megfigyelés az elsőből kovetkezik: május végétől a jobbágyfelkelésnek szinte már nem is politikai, hanem katonai története van. Dózsa lépései egy hadvezér lépései; hadjárata hadtörténeti vonatkozású. Dózsa katonaként viselkedik, intézkedései egy katona intézkedései.

Csak a mából látjuk-e így, bővebb adatok híján, vagy így is történt?

Nehéz eldönteni.

Mindenesetre feltűnő, hogy az 1513-as, 1514-es és a húszas évekbeli német parasztháború vezetőinek politikai intézkedéseiről, társadalmi kihatású lépéseiről sokat tudunk, katonai vonatkozásokban viszont legfőljebb csak annyit mondhatunk róluk, hogy az egy Florian Geyert kivéve fogalmuk sem volt a hadviselés szabályairól, szinte már gyermeki naivitással szolgáltatták ki magukat a korszerűen vezetett nemesi haderőknek. „A turingiai sereg rosszul volt felfegyverezve, és rosszul volt fegyelmezve, kevés kiszolgált katona akadt kozottuk, és teljességgel hiányoztak a vezetők... *Munzer maga nyilvánvalóan a legcsekélyebb katonai ismereteknek is híjával volt*" – állapítja meg Engels *A német parasztháború*-ban. Dózsa katonai szakértelemmel vezeti számszerűen is jelentékeny seregét, viszont szinte semmit sem tudunk arról: miként érvényesítette a forradalom vívmányait az ellenőrzése alá kerult teruleten? Megvalósítottak-e valamit a parasztfolkelők terveikből? Valószínű, hogy a kisebb községek is a mezővárosokéhoz hasonló módszerekkel kezdtek gazdálkodni, a parasztok magukénak tekintették a foldet, s a learatott termésből semmit sem szolgáltattak be, legfőljebb a plébánosuknak juttattak belőle. A Dózsa, Lőrinc pap, Ambrus pap in-

tézkedéseit és megjegyzéseit tartalmazó közvetett utalásokból arra kell gondolnunk, hogy azt az elvet érvényesítették, amit a felszabadulás után így emlegettünk: „a föld azé, aki megműveli".

De ilyen elképzelések megvalósítására nem is igen juthatott idő. Május közepétől július közepéig, Dózsa vereségéig összesen két hónap telt el, s ez még hadműveletek lebonyolítására is kevés. Ha tehát semmi mást nem állapítunk meg, mint azt a tényt, hogy Dózsa a Duna–Berettyó közötti terület jobbágyait két hónap alatt felszabadította: már ezzel is méltatjuk tetteit.

Dózsa György tehát úton van Temesvár felé, rövidesen eléri a várost, és vívni kezdi Báthori István délvidéki főkapitány erősségét.

Temesvár Délkelet-Magyarország fontos vára volt; a XIV. század elején rövid ideig az Itáliából érkezett Károly Róbert királyi székhelye, a XV. század eleje óta pedig a gyakran betörő török seregek elleni védekezés központja. Éppen ezért ostrom útján való elfoglalása egy paraszti felkelő sereg számára eleve reménytelen kellett hogy legyen. Dózsának volt ugyan némi tüzérsége, s voltak kiképzett tüzérei is, de egy hivatásos katonákból álló török seregnek is ellenállni tudó vár megvívásához ez nem volt elég.

Éppen Dózsa ne tudta volna ezt? Alig hihető. Említettük – és láttuk –, hogy akcióit e kor parasztforradalmaihoz képest katonailag mennyivel jobban szervezte meg; szinte háborítatlanul és sikerrel vezette seregét a fél országon át. Miert vette hát éppen Temesvárt célba?

Nem tehetett mást. Erdély ellen nem fordulhatott serege zömével; vissza, Buda felé nem térhetett; viszont Báthorival, hivatalosan kijelölt ellenfelével le kellett számolnia. A Temesközben amúgy is biztonságban tudhatta magát, mert ez a vidék már az 1450-es évek óta annyira elpusztult, megurult, hogy napi járóföldre sem lehetett emberre akadni. Vizei, mocsarai jó védelmet nyújthattak, az egész temesi grófság egyetlen nagy természetes erőd volt. A Bácska felől Nagy Antal csapatai védelmezték a hátát: hol van az országban ennél kedvezőbb pont, ahol megvetheti a lábát? Magát

Temesvárt pedig egyszerűen körülzárta és megkezdte kiéheztetését. Emellett, ha lassan is, ha fokozatosan is, de tiszteletet keltően impozáns mérnöki munkával elvezettette a Béga-folyót a várárokból. Azt tervezte, hogy a nyári hőségben kiszárasztott várárokba rőzsét, homokot és fát hordva, közelharcban vívja majd meg a várat. Ha katonai akadémián feladványként kapja meg valaki ezt a helyzetet, sem oldhatja meg jobban, a terepasztalnál higgadtan gondolkozva, mint ahogyan Dózsa megoldotta, illetve megoldani szándékozott. A kortárs Paolo Giovio milánói orvos, történetíró – később püspök – ezt a figyelemre méltó mondatot írja le Dózsa temesvári terveivel kapcsolatban *Historiarum sui temporis* című művében: *„Jól tudta, ha Temesvárt hatalmába keríti, jobb feltételek mellett tárgyalhat egyességről a királlyal."*

Van persze az ilyesfajta ostromgyűrűnek árnyoldala is: a legénység biztonságban érzi magát, unatkozik, elcsatangol, a fegyelem lazul. Kísértetiesen hasonlít ez az 1514-es ostromgyűrű ahhoz, ahogyan 1849 júliusában Vécsey gróf, honvéd tábornok (a későbbi aradi vértanú) próbálta kiéheztetni Temesvárt. Márki Sándor írja: „(Dózsa serege) a tábori élet unalmát lakomákkal s a közellevő erdőkben vadászattal űzte el. Tánc, tréfa, borozás felejtette a kurucokkal a sok sáncásás, folyószabályozás és a mindennapi csetepaték fáradalmait; ellenben az ostrom második hónapjának kezdetén a várbeliek már éhséget, szükséget szenvedtek." Szinte szó szerint ugyanígy emlékeznek meg kortársak és szemtanúk Vécsey gróf hadtestéről, azzal a különbséggel, hogy Vécsey még kuglizót is építtetett magának...

Ennél is nagyobb veszélyt jelent az ilyen hosszan tartó, kiéheztetésre és a vár békés feladására alapozott taktika az *idő* szempontjából. Ilyenre csak az vállalkozhat, aki arra számít: sok idő áll rendelkezésére, egy esetleges felmentő sereg nem üthet rajta.

Úgy látszik, Dózsa arra számított, van ideje. Ezért nem is kísérletezett a kétséges kimenetelű ostrommal.

A folyószabályozással körülbelül július közepére – éppen Zápolya támadásával egy időben – készültek el, amiből arra következtet-

hetunk, hogy Dózsa augusztusra tervezte a vár elestét. Joggal; az egyszer Nagylaknál már szégyenletesen megfutamított Báthori addigra biztosan kiéhezik, s a parasztok kozelharcban, kézitusában jobbak, mint Báthori erőtlen katonái. Akkor aztán johet az alkudozás vagy a végső, országos diadal...

Báthori István azonban erőt vett az erdélyi vajda iránt érzett ellenszenvén, és az ostromgyűrűn át rimánkodó levelet csempészett ki Zápolyához: mentse őt meg, egész életében hálas elkotelezettje lesz.

Zápolya székhelyén, Gyulafehérvárott kapta meg Báthori segélyt kerő uzenetét. Nagy elégtétel, nagy siker! Valószínű persze, hogy Zápolya e konyorgő folyamodvány nélkul is megindult volna Dózsa ellen, június huszonhetedikétől kezdve, amikor Gyulafehérvárra ért, már egész Erdély mozgósitva volt, és még a puspoknek, Várdai Ferencnek katonáit, pénzét is igénybe vette, aki talán e kényszerű segítségre hivatkozva nevezte magat sírfeliratán a nemesi szabadság megmentőjének:

Ritka dicsőségű Várdai műve ez itt
...megmenté a szabadságot: leveré a parasztok
háboruját...

Elgondolkoztató, hogy Dózsa mégsem számolt Zápolya támadásával. Vagy nem onnan várta, ahonnan érkezett? (Zápolya a Déli-Kárpátok hágóin átkelve, déli irányból, tehát *a határ felől* támadt Dózsára.) Mégis inkább az a benyomásunk, mintha Dózsa nem várta volna Zápolyát. Mintha bizonyosra vette volna, hogy az erdélyi vajda semleges marad. Azt ugyanis, hogy az erdélyi vajdának Gyulafehérvár kornyékén erős és korszerű serege van: feltétlenul tudnia kellett. Ha viszont tudta, valamilyen oknál fogva remélhette, hogy az mégsem fog ellene fordulni. Miért remélte ezt, csak találgathatjuk. Korábban már említettuk, miféle hírek terjedtek el Dózsa táborában Zápolyáról, semlegességéről. Ehhez még azt te-

hetjuk hozzá: elképzelhető, hogy kovetek útján talán tárgyaltak is egymással.

Tény az, hogy Zápolya Janos erdélyi vajda serege 1514. julius kozepén déltájban varatlanul rajtautott Dózsa taborán. Ebéd utáni pihenő volt, harcra a legalkalmatlanabb időpont. Aki nem aludt a hőségben, az a kornyékbeli erdőkben bóklaszott, vagy eppen a folyamszabályozáshoz volt kivezényelve. Viszonylag jelentékeny erők lehettek szolgálatban az ostromgyűrűben is, hiszen figyelni kellett, nem kiserel-e meg kitorest Bathori Istvan

Ez Dózsa egyetlen, de vegzetes hadvezeri mulasztása: meglepték. Mert kétsegtelenul meglepték.

Adjuk at a szót Istvánffy Miklósnak, aki egy emberoltővel az események után így írja le a csatat:

„Július honap volt, amikor a legnagyobb nyári hőségben, nem messze Temesvartól, katonai fegyelemmel felfejlődott és kiegyenesített csatasorral, trombitaharsogas és dobpergés kozepette az ulicsi mezőre érkeztek. Gyorgy, aki aznap jol beebédelt, s egészen a reszegségig felontott a garatra, amint meglátta az ellenséget, egy cseppet sem ijedt meg, hanem gyorsan jelt adott a csatára, a lovas- és gyalogoscsapatokat rendezte, s amennyire mamora engedte, hadvezéri kotelessegeit végezte. Segitségére volt mégis ebben alvezére és testvére, Gecső és Lőrinc pap, akik a parasztoknak mar egyébként is harcra felkészult lelkét most még keménvebb szavakkal osztonozték s lelkesítve buzdították, hogy az a nap, az a harc lesz az, mely nekik és utódaiknak hatalmas dicsőséget hoz, ha vitézsegukkel, jobbjukkal es győzelemmel keresik udvuket. Ha azonban elfajzottan, rútul félve es megijedve futasban keresnek menedéket, akkor számkivetés, nyomorúsag, bilincs, gyalazatos akasztófa s magánál a halálnal is súlyosabb buntetes var rajuk.

A másik oldalon a vajda csak nehany szoval buzdította ovéit. Emlékezzenek ra, mondta, hogy mily sok artatlan es becsuletes, származasaval és vagyonával kiváló férfiút oltek meg hallatlan kegyetlenséggel az egész emberiségnek ezek a leggonoszabb latorjai. Itt az idő, hogy most ezeken mindnyajukon, de elsősorban legbű-

nosebb vezérukön, aki a nemességet irtotta s Magyarország királyságára vágyott, a legádázabban bosszút álljanak. Senki se habozzék ellenük kardot rántani, akik a jogot és igazságot levetkezve az istenek és emberek legbűnösebb ellenségének nyilvánították magukat, mert biztos, hogy ők, akiket bűntudatuk is mardos, nyomban megfutamodnak.

Amint ezt mondotta, a jobbszárnyat Lindvai Bánffy Jakab alvezérére, a bált Kismarjai Lukácsra, oreg katonáinak parancsnokára bízta. Maga a középen állott, s a csatasort annyira kinyújtotta, hogy az oly hosszú volt, hogy az ellenséget szemben is meg mindkét oldalon is megtámadhatták. Hasonlóképpen történt ez a parasztok részén is. Gyorgy a csatasor közepét tartotta, testvére és alvezére, Gecső és Lőrinc pap a két szárny élén állott.

Amidőn így felállottak a csatasorok, s nagy hévvel küzdöttek, a parasztok sokkal hosszabb ideig és sokkal ádázabban harcoltak, mint remélni és várni lehetett, s a mieink támadását oly nagy bátorsággal és erővel tartották fel, hogy a győzelem kétséges volt. Végül is a vajda a testőrséget, a székely lovasokat, a jobb lovú és fegyverzetű, a harcban jártasabb s ebben a háborúban éppenséggel közömbos katonákat veti be, akiknek kardjaitól amidőn igen sokan elestek, s tobben megsebesülve harcképtelenné váltak, a parasztok egy kissé meginogtak, s helyükből kivettettek, s végül, amidőn a vajda katonái állhatatosan nyomták őket, hanyatt-homlok futásnak eredtek. György, alig ocsúdva fel még ittasságából, ide-oda lovagolva, kiáltozva hiába törekszik a futókat visszatartani, amikor Petrovics Péter, a lovascsapatok parancsnoka, letaszítja lováról, s eléggé súlyosan megsebesítve elfogja. Ezt a balszerencsét követte az, hogy Gecső is, aki akarata ellenére vett részt ebben a baljóslatú hadakozásban, élve került az ellenség kezébe. Ez a vajdát nagy örömmel toltotte el, mert mit sem kívánt jobban, mint azt, hogy ezt a két ellenséges vezért és parancsnokot elfoghassa. Ezért később Petrovicsot magas tisztségre emelte. Ő a magyarországi Pozsega vármegyéből származott, s a vajdával vérségi kapcsolatok fűzték össze.

A többi parasztot az elkeseredett nemesek és a természetüknél

fogva is szilaj katonák futás közben is vágták és kaszabolták. A mezőt nagy halomban borították el a holttestek, többjüket meg elnyelte az ott elfolyó Temes (Béga). Amikor ugyanis átúszni törekedtek, a víz örvényeiben elmerülve kegyetlenül pusztultak el, de meg a vízbe is benyomuló lovasok is lemészárolták őket. Mások, s ezeknek is nagy száma volt, a fegyvereiket eldobva felemelték kezüket, s térdre hullva könnyek között kegyelemért és irgalomért esdekeltek, de ezeket vagy nyomban levágták, vagy mint a barmokat, csordában a táborba hajtották, s ott bilincsbe verték és megkötözték. Csak kevesen, akik ismerték a helyeket s az utakat, vagy akik mindjárt az elején megfutottak, menekülhettek el nagy nehezen. Ezek közt volt Lőrinc pap is, akinek gyors lova volt – hogy őt el nem foghatta, azt nagyon sajnálta a vajda –, de ő nem azon az úton menekült, amerre a többiek, hanem a Duna és Bács felé futott, mert tudta, hogy azokon a helyeken vannak társai, s így szerencsésen üldözőinek kezei közül kifutott.

Hogy azonban Báthori a csata idején a várból és a városból kitört-e az ellenségre, amint ezt a katonai szokásjog megkövetelni látszik, erről senki sem ír.

György táborában a nagy értékű zsákmányolt holmin, kerekes ágyúkon és más, nagy mennyiségű felszerelésen kívül nagyszámú különféle embertömeget ejtettek foglyul. Igen sok paraszt ugyanis a táborba hozta feleségét és kis gyermekeit, hogy otthon hagyva őket ne tegyék ki a nemesség csúfságának és kénye-kedvének. Ezek nagy részét levágták vagy éhen pusztult.

Györgyöt testvérével, Gecsővel együtt, s mögöttük más jeles foglyokat megláncolva és megkötözve a vajda elé vitték."

Ne vesztegessük most a szót arra a jelentéktelen részletre, hogy igaza van-e Istvánffynak, mikor részegnek mutatja be Dózsát vagy nem; történelmietlen naivitás – és Dózsához méltatlan – dolog lenne, ha e ponthoz érve bizonygatni kezdenénk, mennyire nem hihető, hogy Dózsa részeg volt. Ebéd utáni pihenőben, főleg, ha valaki az ebédhez bort is ivott (amint az akkor már egészségügyi szempontból is szokás, szinte törvény volt), hát még kánikulában min-

denki bódult, akit felzavarnak; és különben is, nagyobb szégyen az egy hadvezérnek, ha meglepik, ha rajtaütnek, mint hogy megivott-e két-három kupa bort, vagy nem ivott meg.

Figyeljünk inkább a csata lefolyására.

Először is roppant érdekes Istvánffy kimondatlan méltatlankodása: Báthori nem tört ki a várból Dózsára, amint azt ilyenkor a katonai szokások előírják, hanem tétlenül leste, melyikük győz? Hitvány egy figura lehetett ez a sánta Báthori, annyi bizonyos. És ez az ember volt a déli határterület főkapitánya! (Bár lehet, hogy ő valóban részegen hevert a suton, mert a velencei követ szerint akkora alkoholistát, mint Báthori, Európa nem látott.)

Másodszor, figyelemre méltó Zápolya támadási taktikája: a kor (és a magyar hadviselés) szabályaival szakítva, seregét legyezőszerűen szétnyújtotta, amiből következik, hogy mélységben szinte egyáltalán nem lehetett tagolva. Ez a hivatásos katonákból álló ellenféllel szemben enyhén szólva könnyelmű hadvezéri intézkedés itt jól bevált: Zápolya – bármilyen véresen számolt is le Dózsával, és bármilyen sok halottja maradt is a csatának – nem az ellenség minél nagyobb számú fizikai megsemmisítésére törekedett, hanem arra, hogy ijedtséget és zavart keltve, a parasztok közül minél többen meneküljenek át a legyezőszerűen nyitott támadó alakzaton, hazaszaladjanak vagy elbujdossanak, s így Dózsa serege szétzülljön. A szétfutottakat ugyanis másnap, csata után könnyű üldözni és elfogni vagy levágni. Zápolya – és az uralkodó osztály – a fellázadt parasztságot megvadult, de értékes és nem nélkülözhető jószágnak tartotta, amelyet csak annyira szabad irtani, hogy magva ne szakadjon. Ki marad akkor dolgozni?

E taktika ellenére „a parasztok sokkal hosszabb ideig és sokkal ádázabban harcoltak, mint remélni és várni lehetett... a győzelem kétséges volt".

A már említett olasz Giovio elismeréssel ír Dózsa vezéri helytállásáról: „utasításaival, ovéinek buzdításával, vitézségre ösztökélésel *a legjobb vezérnek bizonyult,* viaskodásában a legvitézebb katoná-

nak: ha csatarendbe állított katonái ugyanilyen lelkierővel bírtak volna, bizonyos, hogy a harc vége győzelemmel jár..."

Ekkor veti be Zápolya a tartalékot: testőrséget, a könnyű lovasságot. A huszárok pihenten és a zűrzavaros helyzetet áttekintve száguldottak be a harcolók közé, s a már amúgy is keservesen harcoló parasztokat könnyű prédaként kezdték kaszabolni. Nyilván a személyesen is vitézul harcoló vezér elfogása volt a kuzdők kavargásába nyílvesszőként behatoló testőrlovasság feladata. De akár feladata volt ez, akár onszántából tette, akár a véletlen szerencse kedvezett neki: ekkor és itt kezdődik a testőrség harmincéves kapitányának, Petrovics Péternek karrierje. Petrovics, Zápolya rokona (aki majd 1557-ben a csanádi puspoki javak birtoklójaként és a magyar reformáció lelkes támogatójaként fog meghalni) ugyesen megkozelítette a keményen kuzdő Dózsát, kopjájával letaszította lováról, és a sebesult vezért foglyul ejtette. Ez eldontotte a csatát.

Lőrinc pap egérutat nyert, s Bács megyében, majd Erdélyben tűnt fel. Állítólag ott fogták el, s ott végezték ki. De makacsul tartja magát az a legenda is, hogy sohasem kerult kézre. Kellett valaki, aki a győztes forradalom visszatérésének lehetőségét jelképezte. Kulonben Lőrinc pap harcait a legújabb magyar történettudományi kutatás egyre inkább méltányolja: „újabb kutatások azt sejtetik, hogy a (Lőrinc pap) vezetésével vívott kolozsvari csata nem kevésbé jelentős, mint a temesvári volt". De ha jelentős is, Dózsa veresége után mégiscsak utóvédharc.

Ilyen utóvédharc volt a bácskai csapattestek véres veresége is. Borbás papot Szentlőrincen egy toronyból hajították le, majd kivégezték. Nagy Antal Dózsa főseregéhez igyekezett, amikor a Tisza partján megverték; elfogták, Budára vitték, ott végezték ki. Marino Sanuto velencei tisztviselő augusztus 27-én szárazon feljegyzett mondata mogul dobbenetes kép bontakozik ki: *„Fino al loco dove jo menati a far la justicia, sempre andono in la lhoro lengua Ungara cantando."* Magyarul: „a kivégzés helye felé tartva, menet kozben magyar nyelvukon énekeltek". Vajon mit énekelhettek? Mi lehetett ennek a forradalmi dalnak a szovege, milyen a dallama? Nem tudjuk. De

azt e híradás révén bizonyosan tudjuk, hogy Dózsa seregének *volt* ilyen dala.

Említeni szokás, hogy a temesvári csatát árulás dontotte el. A főnemesség által feltüzelt szerb nemzetiségű csapatok átálltak Zápolya oldalára, s bár Dózsa saját kezével olte meg az árulók vezetőjét, a csata sorsát már nem tudta megfordítani.

Lehet, hogy történt ilyesmi. A szerb parasztfelkelőkkel már Nagy Antal seregének is meggyült a baja. (Később pedig, Mohács után, János királynak okoznak csaknem végzetessé váló kellemetlenségeket.) Mégsem valószínű, hogy az erdélyi vajda meglepetésszerűen támadó, jól felszerelt, kiképzett haderejét az éppen pihenőt tartó készuletlen parasztsereg megverhette volna. Dózsa egy lélektanilag-katonailag előkészített, *várt* utkozet esetén inkább számíthatott volna győzelemre; de most, ezúttal meglepték.

A sebesult Dózsát Temesvárott bortonbe vetették.

A főnemesség ellenforradalma a keresztes had toborzása után négy hónappal, a nyílt felkelés kezdete után két hónappal győzedelmeskedett.

Zápolya János szepesi gróf, erdélyi vajda, a lengyel király sógora, egy lengyel–cseh hercegnő fia – s ennek folytán lengyel fejedelmek ivadéka – bebizonyította, hogy alkalmas arra a magas tisztségre, melyre a nemesség zöme őt már tíz esztendő óta nyíltan jelölte: a magyar trónra. Egyedül ő tudta a középkori magyar feudális államban az uralkodó osztály érdekeit érvényesíteni.

„Amint Ulászló a győzelemről értesült, nagy orom töltötte el. Azokat a segélycsapatokat, melyek parancsára Csehországból és Morvaországból Bertalannak, Viktorin munsterbergi herceg fiának vezetése alatt összegyűltek, visszakuldotte... Az azelőtt is nagy és híres szepesi gróf pedig, aki egyben vajda is volt, még nagyobb és még híresebb kezdett lenni. Úgy látszott, hogy a magyarok minden reményüket belé helyezték." (Istvánffy)

Bár a temesvári csatavesztés és Dózsa Gyorgy foglyul ejtése megpecsételte a magyarországi parasztfelkelés sorsát, az a tény, hogy a paraszttomegek még Dózsa kivégzése után is makacsul kuz-

döttek, mutatja: mennyire elemi erejű, milyen jogosnak tudott követelések éltek az elnyomott parasztságban, és hogy ezeket továbbra is nagy tömegekben, életüket kockára téve, vezérük kegyetlen elpusztításától meg nem félemlítve próbálták érvényesíteni. Csaknem valamennyi egykorú tudósítás utal arra, hogy a küzdelem tovább folyt: „De azért még mindig sok nép tartja fenn a keresztet, ezért senki sem mondhatja meg, mi lesz ebből" – mondja a többször idézett német röpirat augusztusban újra kiadott és az újabb események előadásával megtoldott változata. Miksa német-római császár pedig így ír augusztus 5-én Kasimir von Brandenburg választófejedelemhez: bár Dózsát legyőzték, félő, hogy a lázadás a császári örökös tartományokra is átcsaphat, annál is inkább, mert „máris egy másik vezér lépett a helyébe, egy barát, és most ő folytatja a dolgot".

Dózsa György ezekben a napokban, 1514 júliusának közepén Temesvár valamelyik börtöncellájában sínylődik. Néhány nap elteltével vezetik elő, hogy kivégezzék.

Nem valószínű, hogy a kivégzést bírósági eljárás előzte volna meg. Az sem bizonyos, hogy Zápolya bizalmasa és ügynöke, Werbőczi István főítélőmester jelen lett volna a temesvári eseményeknél. Utoljára a Felső-Tisza vidékén láttuk, ahol az ottani kurucok ellen gyűjtött sereget Perényi Gábor felmentésére. Lehetséges, hogy Zápolya hazaérkeztének hírére Erdélyben termett, de hogy Gyulafehérvárról elmozdult volna: nem tudjuk. „Vajon Werbőczi István ezen válságos napokban az erdélyi vajda oldala mellett volt-e, nem állapíthatjuk meg; valamint azt sem, vajon mint ítélőmesternek a Dózsán végrehajtott kegyetlen ítéletben része volt-e?" – írja Fraknói Vilmos 1899-ben publikált Werbőczi-életrajzában.

Úgy véljük: nem érdemes firtatni, volt-e bírósági eljárás vagy nem, kellett-e hozzá a központi királyi hatalom igazságszolgáltatási szervezetének főtisztviselője vagy nem. A földesúri bíráskodásnak Magyarországon akkor érvényben levő rendszere bármelyik földesúrnak megengedte, sőt előírta, hogy jobbágyainak bírája legyen. Az erdélyi vajdának pedig magától értetődően bíráskodási

ugyek lefolytatására is volt felhatalmazása. Nem is szólva arról, hogy ilyen esetben, egy királyi parancsra lázadokent uldozott vezér leverése és elfogatása után, még jogi szempontból is természetesnek tűnhetett a statáriális jellegű intézkedés. Dózsát tehat elfogjak – hihetőleg igen fontos volt Zápolya szamára, hogy elve fogjak el! –, és mindenki szeme láttára ki fogják végezni.

Az viszont valószínű, hogy maga Zápolya módot talalt arra, hogy a foglyul ejtett Dózsát elővezettesse és kihallgassa Lehetséges, hogy a kulonosen kegyetlen – bar az emberiseg torteneteben egyáltalán nem példa nelkul való – kivégzési modra is azért kerult sor, mert Dózsa egy ilyen kihallgatás során megsértette a kozismerten betegesen hiú fiatalembert.

Csaknem mindegyik író, aki Dózsa tragédiáját feldolgozta, elképzelte és megírta ezt a Dózsa és Zapolya kozotti beszélgetést. Egyik oldalon a forradalom pillanatnyilag elveszett ugyének képviselője, a haladás jelképe, masik oldalon a győztes, az uralkodó osztály, az elnyomás szimbóluma. Eotvosnél – aki visszaborzad a kivégzés leírásától, és Dózsát a bortoncellaban mutatja utoljára – még csak Gergely élete kerul szóba kettejuk kozott. Dózsa, amint az hihetőleg meg is történt, azt kérte: Gergely occsét vagy ne buntessék meg, vagy emberségesebb halalnemmel végezzenek vele. Eotvos után, Jókaitól kezdve napjainkig szinte mindenki megszólaltatta e két valóban drámai hősben, illetve alakban a forradalom es az ellenforradalom ellentétes ideológiájának szinte valamennyi érvét; Sárkozi Gyorgy figyelemre meltó drámájában (ebben a masodik világháború kuszobén, 1939-ben irott színműben mintha nehány későbbi Dózsa-dráma magja is benne rejlenék) Zápolya megkísérti Dózsát, legyen szovetségese a hatalomért vívott harcában: „Nézd csak: én nem akarlak téged mindenaron megolni... Én inkább szeretnék veled szovetséget kotni... A derékhadat szétvertem, de szerte az országban még vannak seregeid... Tudom jól... A tuzes trónt elkerulheted... Van más utad is... Jojj velem Budára! Szedd ossze a parasztjaidat – induljunk egyutt a gazok ellen! Verjuk le a koronat az idegen kiraly fejéről."

Ez a feltevés azért figyelemre mélto, mert bár bizonyosnak vélhetjuk, hogy Zápolya itt és most, kozvetlenul véres győzelme után, ilyesmire már nem gondolhatott, de elképzelhető, sőt valószínű, hogy korábban felmerulhettek benne a keresztes haddal való áttételes egyuttműkodés kulonbozó lehetőségei. Ezt nemcsak azért hihetjuk Sárkozi Gyorggyel egyutt – aki más műveiben is kiváló érzékenységgel ábrázolta a magyar történelem forradalmi pillanatait –, mert a korabeli dokumentumokból nem hiányoznak az erre való óvatos célzasok, és azokat a szakirodalom is megemlíti, hanem azert is, mert Zapolya későbbi pályafutasa soran, ha ugyetlenul es eredménytelenul is, de kacérkodott paraszti vagy a kozponti hatalom ellen lázadó egyéb tomegek felhasznalasának lehetőségével. (Például: Fekete Iván esete 1527-ben.) Ha ilyen tapogatozó targyalások 1514. május vége és júliusa kozott esetleg voltak, akkor azok csak azert szakadhattak félbe eredménytelenul – és Zapolya azert támadott rá Dózsára, azért vegeztette ki irgalmatlanul –, mert nyilván kiderult, hogy Dózsa nem a saját dicsőségét kereső kalandor, aki a keresztes hadjárat tervéből kifejlődött parasztmozgalmat a saját érvényesulésére akarta felhasználni, hanem forradalmar, aki elszántan és céltudatosan kuzdott a parasztság elemi jogaiért.

Dózsa kivégzése 1514. július kozepe táján történhetett.

Mint ilyenkor mindig, ezúttal is hatalmas tomeget csődítettek ossze, részben a város lakosságából, részben pedig a legyőzottekből. Hadd lássák, mint pusztul a kurucok vezére! A tomegben papok és szerzetesek is voltak szép számban, hihetőleg a legyőzott sereget kísérő lelki gondozók kozul.

„Az irtóztató jelenet színhelye a Kis-Temes jobb partján elterulő mezőségnek az a pontja volt, mely a várból a mai József-kulvárosba vezető úttól kissé balra fekszik" – olvashatjuk a Borovszky Samu szerkesztette *Temes vármegye története* című műben. Ez a mezőség volt a vesztőhely. Báthori István és Zápolya János a várpalota ablakából nézte a kivégzést.

Dózsa Gyorgyot mezítelenre vetkőztették (mint minden kozepkori kivégzéskor, a főrangúaknak járó lefejezést kivéve, amikor az

elítélt legszebb ruháját ölthette fel), majd egy trón formájú durván ácsolt fa karosszékbe ültették és odakötözték.

Ezután a hóhér egy vasabroncsból sebtiben összekovácsolt, koronát formázó pántot izzásig tüzesített, és azt Dózsa György fejébe nyomta.

Ez a kegyetlen kínzás a középkorban a fejedelmi hatalomra törő, az önmagukat uralkodó hatáskörrel felruházó lázadók büntetése volt.

Amikor tehát méltán borzadunk el az eljárás szörnyűségén, mindjárt azt is meg kell állapítanunk, hogy az eljárás nem volt szokatlan; a vérengző kedvű, rettegett VI. Henrik német-római császár is ilyen módon végeztette ki az ellene lázadó Jónás grófot.

Az izzó vastrón legendája tévedés; pirosra tüzesített vasszéket szinte még megközelíteni sem lehet, nemhogy valakit odavezetni és beleültetni. Egyetlen kortárs sem említi a tüzes vastrónust.

Ulászló király – bár ő nem volt jelen a kivégzésnél, de nyilván pontosan tájékoztatták – így írja le a kivégzést kollégájához, Miksa német-római császárhoz intézett levelében, 1514. július 24-én:

„Először is tüzes vassal koronázták meg, azután pedig a még élőnek mondott testét lábainál fogva odakötözvén, saját katonái, akiket közönséges nyelven hajdúnak hívnak... fogaikkal szétté-pték és felfalták, végre pedig holttestét négyfelé vágván, karóra függesztették fel."

Semmi okunk sincs kételkedni ebben a némi szadista elégtételt is éreztető szakszerű királyi jelentésben. A másik kortárs, Stieröchsel kanonok sem tud tüzes trónusról: a hóhér „tüzesült koronát helyezett királyi fejére". Ugyanő részletesen ábrázolja a Dózsa fejébe taszított izzó vaspánt hatását:

tört koponyájának bőven buggyant ki a nedve,
ontja ki agyvelejét füle, szája s az orr üregén át...

Az így megkínzott és hihetőleg eszméletét veszített vértanú testével ekkor pokoli színjátékot kezdtek. A hóhernak az volt az utasítása, hogy Dózsa Gyorgy testőrségének kiéheztetett tagjaival haraptasson egy-egy húscafatot az elítélt testéből. E pillanatban megzendult a korul álló papok kórusa es a Te Deumot kezdték énekelni. Elképesztő jelenet. Templomi éneket éneklő hívek és papok jelenlétében egy izzó vaspánttal megkoronázott férfi testéből saját emberei véres húscafatokat harapdalnak!

Figyeljuk meg, hogyan alakul át a dobbenetes kínzas, a tuzes koronával való koronázás mint buntetés eksztatikus vallási őrjongéssé: a megkínzott vértanú testéből hívei esznek: „*Ez az én testem*..." és kozben a tomeg szent énekeket zeng. Amennyire ismerni véljuk a kozépkori ember, a XVI. századi ember lelkivilágát, az az érzésunk: a rémuletes látvány, a tisztelt vezér vértanúsága, a kétségbeesés, a félelem es a mélységes vallásos hit egyuttes hatására a kivégzés, a győztesek akaratától fuggetlenul, valamiféle furcsa őrjongéssé változott át, s a Te Deum éneklése – még akkor is, ha ezt is előre elterveztette Zápolya, mint a tuzes koronázást! – egyszersmind a mártírhalált halt hős temetési búcsúztatása is lehetett, hiszen ő most voltaképpen győzott, vértanú testéből elszállt lelke megváltójával fog találkozni. Bármennyire cinikus gonosztett volt is az, hogy a hajdúknak Dózsa testéből enniok kellett: ebben a dobbenetes hangulatban még az ilyen aktus is jelképes cselekvéssé valhatott.

Ady Endre megérezte e borzalmas kivégzés furcsa misztériumjellegét: *Dózsa Gyorgy lakomáján* című versében egy Dózsa testének marcangolására kényszerített kuruc vigasztalja társát, Sebőt:

Lesz bojtje a nagy lakomának,
Lesz új vezér es új Dozsa,
Sebő pajtás, ne kopkodj: megvált
Bennunket a Dózsa trónja.

De ez már messzire vezetne. Elég arra rámutatnunk, hogy Dózsa iszonyú megkínzása nem úgy végződött, mint Zápolya remélte – „ezeket a halál már nem rettenti, a halál módjával kell tehát ijesztenünk őket" –, hanem egy vértanú érthetetlenül borzalmas, de ekszta tikusan átélt búcsúztatása lett. Erre utal, hogy azok, akik e szörnyű színjáték résztvevői kozul életben maradtak, csaknem dicsekedve emlegették, hogy ők abban a megtiszteltetésben részesültek, hogy ehettek Dózsa testéből: lásd például Istvanffy utalását Lőrinc kovácsmesterre, akit – írja Istvánffy – „mint előrehaladott korú öreget régen, gyermekkoromban láttam".

Ezt a különös hangulatot leginkább egy szemtanú német nyelvű leírása érzékelteti; Georg von Hohenzollern brandenburgi őrgróf szolgája jelen volt a kivégzésnél, és elmondta egy ropirat szerzőjének, mely a már említett augsburgi kiadványnak egy részletesebb változata.

„Az őrgróf szolgája, Kristóf nevezetű, megjött a hadból, elmondotta, hogyan fogták meg a Székely Gyorgyot; először – azt mondja ez a Kristóf, és ő is a hadból a szemével látta – megfogták őt és levetkeztették és egy magas székre ültették. Azután koronát csináltak neki kerékabroncsból, azután ezt a koronát izzóvá tuzesítették és az ő fejére helyezték. És ennél a koronázásnál mintegy hatvan emberuknek táncolniok kellett előtte és mogotte a maguk módján, és ehhez még hegedővel és sípokkal is zengettek az ő módjukon. És akik ott jelen voltak barátok és papok meg egyéb tanult emberek, mindnyájan énekelték: *Te Deum, laudamus*. És ilyen éneklés közepette az ő occsét, kit vele együtt fogtak el, három darabra vágták az ő szeme előtt, majd azután a táncolóknak, az ő legjobb szolgáinak, nyersen kellett őt enniok; szolgái ettől vonakodtak, mire hármat vagy négyet levágtak kozuluk, és mikor a tobbiek ezt látták, tátott szájjal rávetették magukat, és darabokat haraptak ki belőle. És aki nem nyelte le, azt levágták...

Ezt a tettet János gróf, az erdélyi vajda vitte véghez, az ő főkapitanya által cselekedte meg Székely Györgyon ezt a kínzást; és mind a vele volt népet buntetés nélkul hagyták elvonulni, hogy soha tob-

bé ne cselekedjenek az ország ellen, gonosztettuket megbocsátották... De még azért mindig sok nép tartja fenn a keresztet, ezért senki sem mondhatja meg, mi lesz ebből..."

Hogy Zápolya ezzel az iszonyú kivégzéssel elszámította magát, arra más jel is utal. Ilyen például az, hogy a temesvári vesztőhely búcsújáró hely lett, egyesek már Dózsa halálának pillanatában látni vélték a Boldogasszonyt, amint a mártírt magához veszi, később pedig Dózsa szenvedésének helyére szobrot állítottak (a Segítő Boldogasszony szobrát), mely a századfordulón, amikor Temes vármegye történetét kiadták, még állt.

A megkínzott és meggyilkolt Dózsa testét négyfelé vágták, és a test darabjait azoknak a városoknak kuldték el, a kapukra kifuggesztendő, ahol a keresztesek érseki utasításra gyulekeztek.

A parasztsereg foglyul ejtett tagjait ezután Zápolya szélnek eresztette. („Mind a vele volt népet büntetés nélkul hagyták elvonulni.") Nem humánus tett volt ez; a nemességnek szuksége volt a jobbágyra, különben ki szuretelte volna le a szőlőt?

Dózsa kivégzésével Zápolya mégsem érte el célját. Már a kortársak hősként tisztelték; Paolo Giovio milánói orvos lelkes elismeréssel szól Dózsáról; egy német humanista Willibald Pirckheimerhez írott levelében Dózsa Gyorgy és talán a vele tartó cseri barátok kivégzéséről emlékezik meg. Még Stierochsel kanonok is, Bakócz Tamás udvari fiskálisa, aki egyáltalán nem rokonszenvezett a parasztfölkeléssel, ha nem is az egykorú német ropiratok egyuttérzésével, de akaratlan megbecsuléssel, így emlékezik meg Dózsáról, humanista szokás szerint megszólaltatva a székely vezért:

Tisztel a mostani kor, tisztelnek majd a jovendők,
Írók tollából testes könyvek kerekednek
Távoli századokig hirdetve, amit cselekedtunk.

1514. október tizennyolcadikán Budán és Rákoson összeült a nemesi országgyűlés, hogy rendszabályokat hozzon a fellázadt és levert parasztok ellen. Harminchárom napig tartott a tanácskozás. November tizenkilencedikén, vasárnap oszlott szét. Közeledett a tél, mindenki hazament a kastélyába.

Az országgyűlés törvényeiből:

14/3. cikkely:

„Hogy árulásuknak emléke és időleges büntetése maradékaikra is átmenjen, és hogy minden ember megtudja: mekkora bűntény az urak ellen fellázadni: ennek utána az ebben az országban bárhol lakó összes parasztok hűtlenségi vétkük miatt szabadságukat, amely szerint egyik helyről a másikra koltozhetnek, elveszítvén, az ő földesuraiknak föltétlen és *orokos szolgaság alá legyenek vetve.*"

16. cikkely:

Minden paraszt hetente egy napon át ingyen szolgálattal tartozik földesurának.

24. cikkely:

„A királyi felség – az előbb említett parasztárulás örök emlékére – püspökké vagy érsekké senkit se tegyen, aki paraszti nemből származott."

60. cikkely:

Ha papnál, tanulónál, hajdúnál és parasztnál fegyvert találnak, azt kiherélik, második esetben kivégzik.

Számos cikkely részletesen felsorolja az előírt szolgáltatásokat: mikor mennyi pénzt, hány baromfit, sertést, marhát, miféle tejterméket, gyumölcsot, mézet kell beszolgáltatni.

Ez az országgyűlés az igazi tragédia. A parasztháború leverése 1514-ben szinte torvényszerűnek mondható: a feudalizmus még erős, nem hajlandó a helyét más társadalmi rendnek átadni sem Magyarországon, sem másutt. Ami viszont ezen az országgyűlésen

történik, megbocsáthatatlan. A jobbágyságot ugyanis olyan szolgaságba vetik, amilyen példátlan Nyugat- és Közép-Európában. És ez a szolgaság századokon át tartani fog! Ez a szűklátókörűség a magyar nemesség, a magyar uralkodó osztály gyengeségét, államalkotó képességének csökkenését, életképtelenségét bizonyítja.

Mohács és 1541, a kettős királyválasztás, a belháború előjele. A magyar főnemesség megszűnt államalkotó erő, államkormányzó hatalom lenni. A maga kaparta saját kis lyukába gyűjt, mint a róka, s mindenkit megmar, aki verméhez közelít.

Ismételjük: képmutatás lenne azon csodálkozni, hogy a nemesség „nem hagyta magát". Ez természetes. Azzal azonban, hogy a parasztságot ilyen értelmetlen bosszúval gyötörte, önmagának is ártott. Fékezte a haladást, a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődését. Végső fokon saját meggazdagodásának is ártott. Tudományuk csak addig ért, hogy lehetőleg életben hagyták a megfélemlített parasztot: legyen, aki dolgozik. De arra nem gondoltak, hogy minél több a paraszt mozgási szabadsága, annál inkább felvirágozhatna az ország gazdasági élete. A magyar uralkodó osztály nem ismerte fel a kizsákmányolás újabb formáit és a földbirtokgazdálkodás korszerűbb lehetőségeit. A paraszt földhözkötésének legkorszerűtlenebb változatához ragaszkodott: nemcsak a földtulajdonhoz való kizárólagos jogához, hanem az azt megművelő szakmunkásokhoz is, mintha azok pusztán termelési eszközök lettek volna. De még a „termelési eszköz" okos felhasználásához sem értettek.

Nem akkor pecsételte tehát meg önmaga – és országa – sorsát a magyar főnemesség, amikor a parasztfelkelést leverte és vérbe fojtotta, hanem akkor, amikor az 1514. őszi törvényeket hozta. Horváth Mihály 1843-ban írott szavaival: „A parasztság urának tulajdonképpeni marhájává (res) alacsonyíttatván, barmával együtt annak földéhez bilincseltetvén." Amit viszont a majdnem Dózsa-kortárs Heltai Gáspár tömör mondata így fejez ki: „*És tevék a nemesek a községet nemcsak jobbággyá, hanem rabbá is.*"

De nem volt-e szükségszerű az ilyen törvények hozatala a nemesség szempontjából e parasztháború után? – kérdezhetné valaki.

Nem volt szükségszerű. 1514 előtt és után számos parasztfelkelés zajlott le Európában, főleg Németországban, Angliában és Franciaországban, mindegyiket vérbe fojtották és kegyetlenül elnyomták: de a paraszt utána a magyarországi helyzethez képest mégis viszonylag szabadabban élt, gazdaságilag előnyosebb helyzetbe került. Lehetősége volt, hogy bérleti és egyéb viszonyok segítségével felemelkedjék, meggazdagodjék. Áttételesebben függött földesurától, mint a magyar jobbágy.

Engels írja a német parasztháború következményeiről: „A német nép legnagyszerűbb forradalmi kísérlete szégyenletes vereséggel és átmenetileg megkettőzött elnyomással végződött. *Mindamellett a felkelés elnyomásával a parasztosztály helyzete nem rosszabbodott tartósan.*"

De még egy országgyűlési törvénysorozat is feledésbe merülhet, vagy hatályon kívül helyezhető. Maga János király (aki erdélyi vajdaként a Dózsa-felkelést vérbe fojtotta) a harmincas években, tehát nem egészen húsz évvel a megtorló országgyűlés után eltoroltette az 1514-es törvényeket. Felismerte a helyzet tarthatatlanságát; mint uralkodó – bár a parasztot akkor is megvetette: egy nyilatkozatából tudjuk, hogy nem tekintette magyarnak – másképp látott, más érdekeket képviselt, mint annak idején, főnemes korában.

Az országgyűlési törvényeknél is nagyobb és végzetesebb, századokra kiható tragédiát Werbőczi ítélőmester maga gyűjtötte törvénytára okozta.

Werbőczi mint régi igazságügyi kormánytisztviselő 1510 korul megbízást kapott arra, hogy gyűjtse ossze az ország jogait, törvényeit, szokásait, elfogadott és megerősített rendeleteit, és azokat fejezetek és címek szerint állítsa ossze. Eredetileg Horváth Ádám ítélőmestert bízták meg e feladattal 1498-ban, ő azonban nem végezte el.

Werbőczi éppen a keresztes hadjárat meghirdetésével egy időben, 1514 tavaszán készült el munkájával. Alig várta, hogy a legko-

zelebbi országgyűlésen jóváhagyás végett benyújthassa és az uralkodó elé terjeszthesse. Ez volt élete főműve: bar nem eredeti fogalmazvány, hanem gyűjtemény, mégis: évek munkája fekudt benne.

A parasztháború miatt a legkozelebbi országgyűlésre es így az ő munkájának megbeszélésére csak 1514 őszén kerulhetett sor. Amikor a mindenre kapható fiskális latta, hogy a parasztsag ellen sorra hozzák a szigorúbbnál szigorúbb torvényeket, vak buzgalmában gyorsan ezeket is folvette konyvébe, hogy ezzel is bizonyítsa: valóban minden benne van, a legujabb határozatok és rendeletek is. Szekfű Gyula is elmarasztalja ezért Werbőczit: „Nagy vétkét akkor kovette el, amikor munkáját az 1514. évi országgyűlésre benyújtva, az utolsó pillanatban beillesztette az országgyűles jobbágyellenes határozatait. A Dózsáék elleni véres bosszút ő orokítette meg századokra." Nem elég tehát, hogy Werbőczi sorra szerzi meg a Felső-Tisza-vidéki nemesek birtokait, foljelentgetve osztályostarsait a parasztháborúban való részvétel miatt, még ezeket a határozatokat is századokra érvényes torvényként veszi fel gyűjteményébe!

A dologban a legérdekesebb az, hogy ugyanez az országgyűlés, mely ilyen kegyetlenul szigorú torvényeket hozott a parasztok ellen, a buzgó ítélőmester beadványát egyáltalán nem fogadta elismeréssel. A konyv, melynek Werbőczi a *Harmaskonyv (Tripartitum)* címet adta, nem tetszett a főnemességnek, mert sok vonatkozásban liberalisnak, a koznemesség érdekeit a főnemesség rovasára érvenyesítőnek tartották; a koznemesség egy része pedig visszariadt a jobbágytorvényeknek a konyvbe való folvétele miatt. Ezert aztán a *Hármaskonyv,* melyre pedig szinte a felszabadulásig, de mindenesetre 1848-ig mint ősi magyar torvénykonyvre hivatkoztak, soha nem emelkedett torvényerőre, soha semmiféle rendi vagy kiralyi elismerésben nem részesult!

Werbőczi először egy jogaszi szakbizottsagot toborzott, hogy az kedvező véleményt mondjon munkajáról. A bizottság tagjai: Vardai Pál budai prépost (a későbbi esztergomi érsek), Batthyány Benedek budai várnagy, Mecskey Gyorgy királyi titkár és hét jogász: az alnádor, három ítélőmester, két koznemesi ulnok és egy jogugyi

igazgató. Ez a hét úr pár nap múlva jelenti az országgyűlésnek, hogy a munka „az ország törvényeivel és szentesített szokásaival teljesen megegyező". Pedig valószínűleg el se olvasták a *Tripartitum*-ot, mert annak tanulmányozására pár nap nem elegendő. E jelentés birtokában, melyet az országgyűlésen felolvastak, Werbőczi keresztülvitte, hogy a rendek kérjék meg a királyt: emelné törvényerőre a *Hármaskönyv*-et, hogy „nekik és utódaiknak örök érvényességű törvény és szokás gyanánt szolgáljon".

Ulászló erre egy újabb, immár saját maga által összeállított szakbizottságnak adta ki a *Tripartitum*-ot. Werbőczi addig nyüzsgött, amíg az első szakvélemény birtokában Ulászló november 15-én kiállíttatott egy oklevelet, mely szerint a *Hármaskönyv* valóban megegyezik az ország szokásaival; ha majd lemásolják, minden egyes példányt megküldenek a vármegyéknek. A *Tripartitum* ezzel a szétküldéssel és egyszersmind a kihirdetéssel emelkedett volna törvényerőre. De ezt a király – és az általa kinevezett szakbizottság – is tudta, és ezért *soha a Tripartitumot szét nem küldötték, soha törvényerőre nem emelkedett,* a király aláírása – melynek minden egyes szétküldött példányon ott kellett volna lennie – egyetlen példányra sem került rá. Így történt, hogy az a magyar törvénykönyv, melyre a magyar rendiség oly büszke volt, már megszületése pillanatában sem tetszett a magyar főnemességnek, és soha azt törvénynek nem tekintette!

Werbőczi persze megsértődött. A *Hármaskönyv*-et saját költségén 1517-ben, Bécsben kinyomtatta, előszót írt hozzá, amelyben urugyeket hozott fel: miért is nem emelte törvényerőre az azóta elhunyt uralkodó ezt a pompás jogászi szakmunkát. Azáltal viszont, hogy kinyomtatta: mégiscsak elterjedt, és így terjedt el vele együtt a magyar jobbágyok örökös szolgaságának gyalázatos – és az 1530-as években János király által visszavont – törvénye.

Hogy emlékét mennyire nem sikerült kitorolni az orokös szolgaság alá vetett néptomegekből, mutatja a Rákóczi-felkelés példája: 1514 után csaknem kettőszáz esztendővel Rákóczi katonái magától értetődően nevezik magukat kurucoknak, tehát kereszteseknek

(vagyis Dózsa kereszteseinek), s *ettől kezdve ez az először még csak egy jogaiért küzdő osztály harcosait jelölő kifejezés az egész nemzet szabadságáért vívott fegyveres harc jelképe.* Mintha csak tegnap lett volna 1514 tavasza és nyara: Esze Tamás és Bottyán János kurucai úgy veszik át Dózsa Gyorgy katonáinak kozos gyűjtőnevét, mint akik egy félbe se szakadt kuzdelmet folytatnak. (Amikor pedig a foldosztás, a jobbágyi sorból való felemelkedés lehetősége megszűnt, s a Rákóczihoz csatlakozott nemesség a maga kulon útját kezdte járni a maga kulon érdekei szerint, ez a harc is kudarcba fulladt.)

Valahányszor azóta Magyarorszagon forradalmi helyzet érlelődott – legyen az polgári, népi, szocialista vagy a nemzeti fuggetlenségért vívott forradalom –, ismét Dózsa volt a hadba vonuló néptomegek példaképe. Kulon tanulmany elemezhetné, hogyan szaporodtak 1848 kuszobén a Dózsát emlegető történeti és irodalmi munkak és utalások Horváth Mihaly katolikus lelkesz, paptanar (később, a forradalom győzelme utan csanadi puspok és kozoktatasugyi miniszter) *A magyarok tortenete* című munkájának megjelenése után (Pápa 1843), versek, regények, drámák szuletnek Dózsáról, Eotvos József baro regenyt ír rola (1846–1847), Arany Janos Dózsa-eposz tervével foglalkozik (Petőfihez 1847 februar 28-án írott leveleben említi), Petőfi Sandor versben lelkesul érte (*A nép nevében*, 1847. marcius), Jókai Dozsa-dramát ír (a Bach-korszak elleni tiltakozásul, 1857). Horvath Mihaly – akitől emlitett nagy kortarsai a Dózsa-témahoz kedvet kaptak – abrazolta először egy nemesi felfogassal ellentetben allo liberalis polgár szemszogéből a paraszthaborut:

„Sehol sem vetkezett ki annyira az emberiség minden érzetéből, sehol sem volt leleménvesebb iszonyaiban a nemesség kegyetlensege, mint Szapolyai táborában... (egy nepmonda szerint) Szapolyait sokaig zaklatta az itt elkovetett kegyetlenségekért a buntető lelkiosmeret."

A magyar polgari forradalom szuksegességének felismerésekor es e forradalom érlelődése során ismét Dózsa neve a harc jelképe: Ady 1908-ban publikált koteteben mint a kisnemesi érdekeknek is képviselőjét, mint saját ősét idezi

Dózsa György unokája vagyok én
Népért síró bús, bocskoros nemes...

Ekkor jelenik meg Márki Sándor máig nélkülözhetetlen monográfiájának második kiadása, ekkor határozza el a szociáldemokrata párt, hogy Dózsát mint forradalmár-hőst népszerűsíteni fogja. (Már 1901-ben javaslat hangzott el a szocialisták budapesti kongresszusán: állítsanak Budapesten szobrot Marxnak, Lasalle-nak és Dózsa Györgynek. Dózsát kiáltotta ki példaképének az 1908-as békéscsabai parasztkongresszus. 1914-ben népszerű életrajz jelent meg róla.)

A harmadik Dózsa-reneszánszot ismét egy történelmi sorsforduló hozta: az új világháború kitörése előtt jelenik meg Féja Géza Dózsa-életrajza, Sárközi György Dózsa-drámája, közvetlenül a felszabadulás után pedig Taurinus kolteményének magyar fordítása és egy részletes, dokumentált bibliográfia a paraszthábórukról Geréb László tollából és Székely György kísérő tanulmányával.

Nem célunk és nem feladatunk a Dózsa-irodalom ismertetése; csak arra a tényre mutattunk rá, hogy Dózsa neve az ország életének minden fontos forradalmi változása előtt természetes jelképként kerül újra meg újra a lobogókra, Rákóczi szabadságharcától 1848-on át 1919 előkészítéséig és a felszabadulást megelőző baloldali politikai mozgalmakig.

Dózsa György áldozata tehát nem volt hiábavaló. Mert kétségkívül tudatosan áldozta életét azért az ügyért, melyet képviselt. A különböző, egymásnak ellentmondó történelmi események hatására készen kapott, gyengén felszerelt, de egységesen gondolkodó önkéntesekből toborzódott hadseregét okosan, céltudatosan, vérrel és emberrel takarékoskodva használta fel világos és szerinte nem elérhetetlen célok érdekében – egy elnyomott osztálynak és társadalmi rétegnek akart emberhez méltó körülményeket biztosítani.

Nem ismerjük élete folyását, külsejét, erényeit és gyengéit, nem tudjuk, kinek, mikor, mit mondott; emberi alakját tehát a krónikás nem rajzolhatja meg, ez a költők feladata. Eötvös József szavaival:

„az író ne képzelőtehetségét, hanem azon ismereteket kovesse, melyeket magának, ha lehet, egykorú kútfőkből lelkiismeretes vizsgálódással szerezhetett." (*Magyarország 1514-ben,* előszó.)

De ismerjük tetteit, ezekből kovetkeztethetunk intézkedéseire, elgondolásaira, terveire és céljaira. Azok pedig ezt a székely lófő kurtanemest, ezt az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért kituntetett határőr-katonatisztet, a magyar jobbágyság vezérét történelmünk kiváló alakjának mutatják. Három és fél kurta hónapra fordult rá a történelem reflektorfénye; rovid idő, pillanatnál is kevesebb, mégis sokan belevakulnak. Dózsát nem vakította el ez a fény és a pápa nevében adott, majd a nép által megerősített hatalom.

Nem kergetett fantomokat. Nem volt megszállott, aki egy rabszolgasorba süllyesztett osztály minden jogos keserűségét világgá fröcskölve, vérben gázolva száguldotta be az országot, hogy gyűlöletet és szenvedést vessen és arasson. Tudta, mit akar, és bár egy osztály nélküli társadalom álma akkor szukségképpen nem válhatott valóra, a parasztság sorsának enyhítése az uralkodó osztálynak is érdeke kellett volna hogy legyen. Ezért is várt hallgatólagos segítséget a kozponti hatalomtól, ezért számított a királyra.

Feltehetően, ha az 1514-es magyar paraszthábort nem úgy fojtja vérbe a magyar uralkodó osztály, amint azt orok szégyenére tette, a mohácsi csatavesztés utáni tizenöt esztendő során a paraszti tomegre támaszkodva elhárítható lett volna a torok veszedelem, es megóvható lett volna az ország függetlensége.

De ez csak ábrándos kovetkeztetés.

Valóság viszont, hogy *a paraszt tomegekre a magyar nemesség* – még ha nem is a saját osztályérdekeit képviselte, hanem minden országlakos, vagy ahogy ma mondanánk: az egész magyar nemzet érdekében mozdult is meg – *1514 után nem számíthatott.* Az 1514-ben rabságba taszított nép először 1918–1919-ben támogatott egyértelműen és tomegesen magyar politikai mozgalmat. Amikor a magyar nép válságos pillanatokban mégis fegyvert fogott az egész haza érdekében az uralkodó osztály helyett, melynek pedig ez kotelessége

lett volna – mint például 1552-ben Eger várában –, akkor olyan erkölcsi nagysagról tanúskodott, melyet a magyar nemesség mint osztály soha fel nem tudott mutatni, s melyet meg sem érdemelt, hiszen a jobbágyság sorsa valóban nemigen volt rosszabb a torok alatt, mint a magyar főurak igajaban.

Mindez 1514 kovetkezménye.

Mert elmondhatjuk ugyan, hogy a tragédia okozoi sorra megbűnhődtek: hogy Werbőczi a torokok megszállta Budán mint a szultán békebíraja nyomorultul pusztult el; hogy Zápolya később a magyar allam érdekét sokszor onzetlenul képviselő, jobb sorsra érdemes János királyként milyen kudarcba fulladt életre ítélte onmagát, nem számíthatva széles néptomegek támogatására; hogy a gyáva, ostoba és részeges Báthori micsoda megaláztatásokat szenvedett el Ferdinand királytól, s józan pillanataiban milyen lelkifurdalás gyotorhette a haza sorsa miatt (amire vannak adataink); hogy Ulászló király két országa kozul mindkettőt elveszítette, szerencsetlen fia maig sem tisztazott zavaros korulmények kozott pusztult el egy vesztett csata után kitorő zivatarban, és a fennhéjázóan eltervezett kozép-európai Jagelló-birodalom álma a fustbe szállt, de az is igaz, hogy a tragédia igazi vesztese, a magyar nép ártatlanul bűnhődott a szűk látókorű nemesség, egy gyenge kezű uralkodó, egy sajat hatalmi helyzetét kihasználni nem tudó, majdnem-papa főpap és egy megkenhető pénzhajhász fiskális hibájából. Az uralkodó osztaly kulonben a saját érdekei szempontjaból is felelőtlenul viselkedett: elpackázott egy pápa támogatta keresztes hadjaratot, Bakócz Tamás személyesen is egyszer s mindenkorra lejáratta magat a Vatikán előtt, de a magyar érsekprímások tekintélyét is csorbitotta. Fráter Gyorgy esetét kivéve, aki mindossze egy hónapon át – meggyilkoltatásáig – élvezhette bíborosi címét, és aki egyébként sem volt esztergomi érsek, hanem mint váradi puspok politikai érdemeiért kapta ezt a magas rangot, s ugyanígy leszámitva Verancsics Antalt, akit a halála előtti héten emelt a pápa bíborossá, kis hijan száz esztendőnek kellett eltelnie, míg magyar ersekek valóban elhettek is bíborosi rangjukkal, tehát amíg az orszag es uralkodo

osztálya a pápa kegyeit ismét kiérdemelhette. (Forgách Ferenc, 1607–1616 és Pázmány Péter, 1616–1637.) De száznál is több év telt el, míg a pápa a nemzetközi tekintélyét valóban latba vetve, ünnepélyes ígéreteken és levélváltásokon, valamint diplomáciai üzenetközvetítéseken túl *katonailag* is hajlandó volt segíteni a török fenyegette Magyarországon az 1680-as években megindult felszabadító hadjárat idején. Elég Burgio bíboros, budai pápai követ közismert jelentéseit elolvasni, melyeket 1524–1526 között Rómába küldözgetett, hogy láthassuk: mint vélekedett a Vatikán a magyar uralkodó osztályról. Ha 1514-ben a pápa egyéb irányú elfoglaltságai és gondjai miatt nem is lett nagyobb botrány a keresztes hadjárat kudarcából (Franciaország Észak-Itália elleni hódító hadjáratokban megszállta Milánót, röviddel ezután pedig a pápa élete elleni összeesküvést fedeztek fel, majd a lutheri reformáció bonyodalmai következtek), egész Európa és a Vatikán ettől kezdve sokáig teljes közönnyel nézte a magyar állam kétségbeesett vergődését a török hódítók markában.

Mindezek ellenére Dózsa György nem lett csupán a méltatlan, de végleges és tragikus pusztulás példája, hanem inkább minden újat és jót akarásé; Ady Endre szavaival:

Még a máglyák, ím, ki se hűltek
Régi-zászlós még sok orom,
Röpdös babona és turul,
De az új várak felépültek.

Az új várak: nagy, piros lelkek,
Szándékok, célok és hitek,
Vágyak, amelyek az avas
Várakra villámmal tüzelnek.

És a napok lángolva telnek,
Az ó várak leomlanak,
Csupa új vár lesz a világ,
Hol győztes bárdok énekelnek.

(Új várak épültek)

Két könyv között

1526

MOHÁCS ELŐTT

Ha Magyarországot három forint árán ki lehetne menteni a veszélyek orvényéből, nem akadna három ember, ki ezt az áldozatot meghozná.
(*Giovanni Antonio Burgio pápai kovet jelentése Rómába Budáról,* 1526. március)

Az olvasó eddig (s a most kovetkező két konyvben is) időrendi sorrendben kovethette s kovetheti az eseményeket.

Most azonban az 1514 ősze és 1526 nyara kozotti tizenkét esztendőt atugorjuk.

A Dózsa-háború a középkori magyar birodalom Mohácsot követő lassú, kínlódó széthullásának előjátéka. Ezért is lapoztuk fel az olvasóval együtt 1514 véres krónikáját.

De éppen mert a história elválaszthatatlan az idők folyásától, pusztán emlékeztetőul utalnunk kell az 1514–1526 kozotti eseményekre is.

A Magyarországon kívüli események kozül kettőnek van a messzi jovőre is kihatása: egyik Luther nyilvános fellépése (1517), illetve pápai kiátkozása (1521), másik a német parasztháború (1524–25). Ez idő tájt lépnek színre e félszázad meghatározó jelentőségű uralkodói és politikusai: V. Károly császár (1519-től); I. Ferenc francia király (1515-től) – (VIII. Henrik már 1509 óta uralkodik) – és a zseniális torok hódító, Szulejmán szultán (1520-tól). Szulejmán mindjárt uralkodása első évében támadólag lépett fel, meghatározva a magyar bel- és kulpolitikát: 1521. augusztus 29-én elfoglalja a Magyar Királyság kulcsfontosságú déli erődjét, Belgrádot, vagy ahogyan akkor nevezték, Nándorfehérvárát. Ettől kezdve mindenki tudta, hogy a torok nagyerejű általános támadása néhány éven belul várható.

Ekkor már Jagelló Ulászló fia, az ifjú II. Lajos a király.

(1516-tól.) Előzőleg, 1515 nyarán Ulászló és Habsburg Miksa császár házassági és orokosodési szerződést kótottek; Lajos V. Károly nénjét, Máriát kapja majd nőul, Habsburg Ferdinánd viszont Lajos király nőtestvérét, Annát veszi feleségul. A Habsburg-dinasztia ily módon igényt támaszthat Magyarország trónjára.

A magyarországi helyzetet a Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete által összeállított, Molnár Erik szerkesztette *Magyarország története I.* (1964) kotetének néhány bekezdésével jellemezzuk:

„1514 bukása megpecsételte a haladás erőinek gyengulését, a fejlődés torzult útjának kialakulását... A társadalmi reakció hulláma omlott végig az országon. A belpolitikában hatalomhajhászás, a kulpolitikában vakság lett úrrá a nemességen. A hősi kuzdelem leverése után még kevésbé lehetett megszervezni az ország védelmét az oszman támadás ellen. Előretort a koznemesi párt, amelynek kisnemes tomegei saját ábrándjaikat kergetve a középnemesség irányításával valójában néhány várúr, elsősorban a Szapolyai-család politikai céljait segítettek kiharcolni. II. Lajos gyermekként kezdte uralmát egy szervezetileg és gazdaságilag egyaránt legyongult országban. A rossz kulpolitikai helyzet egy-egy kedvező mozzanatát is elszalasztották, és a sorsát a Habsburgokkal összekotő Magyarország bukását siettette az az európai Habsburg-ellenes szovetség, amelybe az oszmán hatalom is bekapcsolódott... Az ország erőit túlbecsulve, elmulasztották az oszmán hatalom békeajánlatának megtárgyalását... Az 1520-as éveket a nép elnyomásának minden vonalon való fokozása, az állami szervezet teljes felbomlasztása tolti ki..."

Amikor a Magyarország sorsáért őszintén aggódó pápai kovet hires mondatát leírta – *„Ha Magyarországot három forint árán ki lehetne menteni a veszélyek orvényéből, nem akadna három ember, ki ezt az áldozatot meghozná"* –, szinte minden gondolkodó elme tudta már Magyarországon, hogy valami végzetes tragédia kozeleg. Sőt, mintha ezt az érzést fel is nagyították volna; mintha előre felmentették volna magukat a kovetkezmények felelőssége alól; mintha itt, ekkor,

1526 tavaszán–nyarán, a mohácsi csata *előtt* kezdett volna megfogalmazódni az a balhit, hogy egy nagy és végzetes csata hosszú időre mindent végleg el fog dönteni...

De ez a balhit furcsa módon mintha önfelmentés lenne: ha arra kerül a sor, hát meghalunk; tehet-e valaki többet, mint hogy életét adja övéiért?

Zrínyi Miklós, aki 1650 és 1660 körül gyakran emlegette a mohácsi csatát tanulságos példaként, s aki nem hitt abban, hogy akkor, ott valami jóvátehetetlen történt, mert tudta, hogy mi mindent mulasztott el a magyar nemesség még néhány későbbi évtized során: Zrínyi úgy látta, hogy a király és a nemzet *„mint egy vak veréb"* a szerencsére bízta magát. Vagy győzünk, vagy veszünk – sorsunk véletlenen fog megfordulni; kár is szervezkedni, bölcselkedni, fegyverkezni.

Így hát készület híján klikkek, titkos társaságok szerveződnek – *„kalandosok"* – Budán, és a nagyobb városokban zsidóüldözések kezdődnek, elterelendő a kozállapotok miatt felháborodott lakosság figyelmét az igazi bajokról; minél szegényebb az udvar, annál nagyobb dáridókkal és vigalmakkal ünneplik a farsangot; és amikor Szerémi mester elfogult és pontatlan, de a kor közfelfogására mégis jellemző krónikájában leírja, hogy a dunai hadiflotta fizetetlen katonái milyen keserű szitkokkal hagyták ott a királyi szolgálatot, akkor kiáltásukat az egyszerű országlakosság véleményének is tekinthetjük:

– *Mi többé nem szolgálunk a királyi felségnek. Ez már a vég. Magyarország, az Úristen legyen veled!*

Azzal hajóra szálltak, és eleveztek.

A HOLLÓSZÁRNYÚ ZORDON ENYÉSZET

Nézzük meg: a mi Lajos királyunkat a szorgalmatlanság hová tette, hogy egy hínáros berekbe kellessék egy királynak veszni... Hiszem esztelenség, hiszem gondatlanság volt, sem maga, sem torok erejét meg nem tudni, idején neki nem készulni, tobb segítségett meg nem várni... csak mint egy vak veréb magát utolsó szerencsére bízni.

(Zrínyi Miklós: *Vitéz hadnagy. A második discursusból*, 1650 korul.)

Lajos király 1526 nyarán húszéves ifjú, de már erősen őszul; aluszékony, hamar fáradó, mélabús kedvetlenségekből gyakran szertelen duhajkodásba átváltó kedélyű, maskarát, áloltozetet, mulatságot kedvelő, de a rábízott ország sorsáért nyomasztó felelősséget érző ember. A nála egy évvel idősebb Habsburg Mária, V. Károly császár és Ferdinánd osztrák főherceg húga négy esztendeje a felesége. Mária az életet mértékkel, de tudatosan és ugyesen élvező, okos, művelt, számító királyné.

A királyi udvar szegény, de az erről szállongó adomák ne téveszszenek meg bennünket: az ország azért viszonylagos jólétben él. 1514 baljós árnyéka még mindig ráterul az országra; a nemesség nem tanult és nem felejtett; egy, e tájban papírra vetett, egyébként a kozállapotokat ingerulten bíráló koltemény kegyetlen megvetéssel ír a parasztokról, nem feledve 1514-es lázadásukat, mikor gőgosen „Sámsonnak hitték magukat":

Sámsonnak alejtá az pór ononmagát
Látod nagy haragját, nem tiszteli urát;
Fogjad meg szakállát, vedd el csak jószágát,
Megalázza magát.

(Apáti Ferenc: *Cantilena.*)

Bár a nemesség gazdagodik, a török kozelségének fenyegető árnyéka mégis egyre nyomasztóbb. Mindenki valami elkerülhetetlen, elháríthatatlan katasztrófát sejt.

Megrendítőek a húszévesen megőszult király sürgető levelei a pápához:

1526. március 24.: *„Látja szentséged, hogy mily kozel a nyár, amikor az ellenség meg szokott indulni..."*

1526. április: *„A torok császár osszegyűjtve minden erejét, ellenünk jon... Zuhanunk, zuhanunk, hacsak az Isten és szentséged mielőbb meg nem segít."*

Zuhanunk, zuhanunk...

A mából a múltba visszanézve, különos, sőt ijesztő az elkerulhetetlennek hitt pusztulásnak ez a szinte már ongyilkos tudata. Ez a mélabús vesztünkbe rohanás, a kiszolgáltatottság érzése, hogy úgyis minden mindegy. Talán ha a pápa segít... a császár... Európa... Hogy magunkon is segíthetnénk? Szinte fel se merül.

Kozismert az egyik magyar főpap csata előtti nyilatkozata: rovidesen sok ezernyi magyar mártírért mondhat misét őszentsége...

Pedig a király és a kormány *elvileg* készult, számított a török támadására. Az ellenség nem érkezett váratlanul. Szó sem volt rajtaütésről, meglepetésről. Csak *gyakorlatilag* nem történt semmi.

1526 tavaszán, amikor a király ijedten surgető leveleket küldozget a pápának: a Jagelló-ház magyarországi történetének egyik legsúlyosabb kormányválsága fecsérli az ország erőit. A koznemesség mérkőzik a főnemességgel. Versenyfutás folyik a hatalomért. Kora tavasszal Hatvan városában egy országgyűlés, Werbőczi demagógiájának hatására, a szó szoros értelmében leváltja a kormányt. Tizennégyezer nemesúr csődült össze egy nagy térségen, nyerítés, ugatás, fegyverzorgés, részeg ordítozás akadályozta a szónokok beszédeinek megértését:

„A gyűlésen elhangzó beszédeket a távol állók nem hallhatták, csak elkaptak egy-egy jelszót, s aszerint kiáltozták, hogy elfogadják-e vagy nem, pedig sokszor nem is tudták, miről esik szó."

Meg is választják Werbőczit, a jobbágynyúzó bajnokot nádor-

nak, aki oly példamutatóan fogta meg a pór szakállát s vette el jószágát, megalázván őt, amint azt Apáti Ferenc éneke mondja. De egy újabb gyűlésen ismét a főúri párt kerekedik felül, „azzal a különbséggel, hogy most már nem voltak hajlandók a hatalommal együtt a felelősséget is vállalni... Így ekkor, amidőn a szultán már Drinápolyban volt, elmúlhatott az egész országgyűlés anélkül, hogy a török ellen való védekezés módozatairól csak a legcsekélyebb érdemleges határozatot hozták volna." Az 1926-ban kiadott Mohács-Emlékkönyvből idéztünk.

A mohácsi csata előestéjén tehát új kormány lépett hivatalba, mely jószerint még csak meg sem szerveződhetett. A kancellár: az 56 éves Brodarics István szerémi püspök gyakorlatilag szinte semmilyen hatáskörrel sem bír. A főkancellári címet viselő Szalkai László esztergomi érsek ugyan régi és tapasztalt államférfi, őt viszont kiszorították a hatalomból, hiszen ellene irányult az egész szervezkedés. Meg a nádor, az 1514-ben oly csúfos szerepet játszó, Temesvárott Dózsa által megostromolt Báthori István ellen. Ez a hatvanadik éve felé járó, alkoholista főúr közmegvetés tárgya.

Thurzó Elek kincstartó, a milliomos Fugger család tagja, hol lemond, hol visszavonja a lemondást, sértődött, duzzog, bányáiban sztrájkok szerveződnek, melyeket a Fugger család talán nem is bán; utoljára július kilencedikén mond le, gazdátlanul hagyván az ország pénzügyeit.

A velencei meg a pápai követ kíváncsisággal vegyes borzadállyal figyelik ezt a felelőtlen rohanást a pusztulásba, ezt a zuhanást, hogy a király szavait idézzük; hazaküldött jelentéseik izgalmas, bár szégyenletesen csüggesztő olvasmányok.

A püspöki kar sem egységes. Együttesen akkora vagyonuk van, s olyan lehetőségeik, hogy kellő eréllyel ütőképes hadsereget állíthatnának vagy toborozhatnának. Egyetlen érdemük, hogy csaknem valamennyien részt vesznek majd a csatában, nyolc közülük elesik. A legnagyobb képességű, katonai szaktudással is rendelkező főpap az ötvenéves Tomori Pál kalocsai érsek, egykori huszártiszt; most, érsekként, a hagyományokhoz híven, főkapitány. Képessé-

geiről, szerepéről, felelősségéről a legellentétesebb nézetek keringenek; Zrínyi megveti, mások magasztalják; annyi tény, hogy szervezett, terveket kovácsolt, intett, figyelmeztetett, készült, nyár óta harcolt a végeken; bátor ember volt, s mint látni fogjuk, lehet, hogy haditerve sem volt rossz. Hallgatni persze nem hallgattak rá, nem is nagyon engedelmeskedtek neki.

Soroljuk fel a többi főpapot: az egri püspök Várday Pál negyvenhárom éves, majd 1526 után lesz érdekes szerepe. Váci püspök a régi főnemesi családból származó Guthi Országh János; csanádi püspök: Csaholyi Ferenc jogtudós, harmincnégy éves; gyulafehérvári püspök Gosztonyi János, humanista, nem szereti a csatazajt, már 1514-ben hallhattunk-olvashattunk róla. Továbbá: pécsi püspök: Csulai Móré Fülöp; győri püspök: Paksi Balázs; veszprémi püspök Szalaházy Tamás művelt udvari hivatalnok, a királyné udvartartásának tagja, egykori királyi titkár. A zágrábi püspök a főnemes Erdődy Simon, kinek családjában szinte öröklődik ez a rang, a nyitrai pedig Podmaniczky István, aki rangidős életben maradottként a két királyt koronázza majd. A boszniai püspök Palinai György. A legifjabb püspök a váradi: a huszonhat éves Perényi Ferenc, az, aki éppen 1514-ben gyerekként neveztetett ki ebbe a stallumba. Figyeljük meg, hogy mind jóval idősebbek a királynál, még az ifjú Perényi is; legtöbben Lajos atyját, Ulászlót szolgálták udvaroncként, titkárként, papi javadalmak élvezőiként. Kivétel nélkül mind Jagello-kreatúrák. Jól élnek, tehát sok a vesztenivalójuk.

Az egyetlen ellenzéki főúr, aki tekintély is, okos is, művelt ember: az erdélyi vajda, Zápolya János, akiben az ország közvéleményének nagy része a leendő királyt látja. Lajosnak nincs fia, s talán már nem is lesz... Az uralkodó osztály érdekeit Zápolya erélyesen képviseli: ő verte le Dózsa kereszteseinek hadát.

Jelentős egyéniség a Habsburgok felé kacsintó, ugyesen helyezkedő, az udvartól magát távol tartó fiatal Batthyány Ferenc horvát–szlavón bán, aki majd a csatában a jobbszárnyat vezényli, s akin sok múlik.

Az országbíróság, ez a fontos közjogi tisztség, Sárkány Ambrus

és Drágffy János kozott cserélődik 1526 tavaszán. Sárkány Ambrus, zalai *comes*, a Jagellók régi bizalmasa nem nagy hatáskorű férfiú: Werbőcziék erősen támadják, tekintélyét nyirbálják. Talán joggal. Elesik majd a csatában. De elesik Dragffy is, aki zászlótartóként sokáig a király kozelében maradt. Róla még hallunk.

Megrendítő, hogy ezek az emberek milyen elegánsan tudtak meghalni, milyen magától értetődő természetességgel dobták oda életuket urukért, de élni, megőrizni, megtartani, országot építeni nem tudtak

Régi ismerősunk, az izgága szervező, Werbőczi István május eleje óta Zólyom megyei birtokán duzzog, Mohácsott sem lesz jelen, ő kivár, Zápolyára tesz mindent. Szalkai hercegprímás, főkancellár és Brodarics puspok, kancellár meg a korara ifju, de lelkileg agg kiraly az udvar néhany tisztviselőjével s par ertelmes, széles látókorű főnemesi politikussal egyutt – mint már említettuk – tud a torok támadó terveiről, igyekszik kulfoldi segítséget szerezni. Az északkeleti szomszéd, a korultekintőbb Lengyelország, ahol Lajos nagybátyja a kiraly, tavaly ősszel, 1525. november 15-én háromeves békét kotott a torokkel; a rokon tehát nem segíthet, viszont támadástól sem kell tartania. Az ellenség ereje Magyarország ellen fordulhat. A pápán kívul, kinek katonái már júniusban megérkeztek és Sárkány Ambrus parancsnoksága alá kerultek, a német-római birodalomtól várható a legkomolyabb segítség. A Speyer városában osszeult birodalmi gyűlés július 28-án foglalkozik először a magyar kéréssel, Nádasdy Tamás királyi titkár előadását hallgatva meg, Nádasdynak augusztus 18-án válaszolnak, es mire a mohácsi csata lezajlik, nagy nehezen meg is szavaznak némi segélyt

Milyen katonai előkészulet történik az orszagban?

A mozgósítás szánalmas. A királynak reguláris hadserege nincsen, gyalogsaga, az akkor legkorszerűbb fegyvernem szintén nincs; a nemesi felkelés, a bandériumrendszer csődot mondott Van nyolcvanot ágyúnk A torok előhad június végén már Belgrádban táborozik, a király viszont július végén indul el Budáról, augusztus hatodikán ér Tolnára, ahol még csak négyezer fő gyűlt

össze. A tavasszal erőszakosan fellépő köznemesség szabályosan cserbenhagyta a királyt és az országot. Mintha a nemesség a király és az országvezető főnemesek halálára számítana; új helyzetet, új lehetőségeket vár. A helyzet Petőfi egy versszakával jellemezhető legjobban:

Mohács, Mohács!... tarka lepke, gondtalanság
Röpködött előttünk,
Azt űztük, pedig már a török oroszlán
Elbődült mögöttünk.
(*Fekete-piros dal*, 1848. május)

A gyülekezés augusztus 26-án fejeződött be.

A végleges létszám sem előttünk nem ismeretes, sem a király nem tudta, de még a hosszas civódások után kinevezett fővezér: Tomori Pál érsek sem. A történettudomány 15–20 ezer főre becsüli. Nem volt seregszemle, nem volt nyilvántartás. (A török fővezér négy napon át szemlélte alakulatait a legaprólékosabb szigorral.) A védekező hadjárat előkészítését katonai, szervezési, közigazgatási dilettantizmus jellemezte. Ezért oly bizonytalanok a halottakra vonatkozó adatok is; a kortársak utólagos becslésekre kényszerültek.

Ezek után teljesen érthetetlen, hogy a király egyáltalán miért vonult tovább, déli irányba, az ellenség felé? Miért nem várta meg legalább az erdélyi vajda, Zápolya fegyelmezett, ütőképes seregét vagy a táborába siető Frangepán horvát–szlavón hadait? Vagy ha már lefelé indult, miért nem igyekezett a Dráva vonalát védeni? Miért engedte, hogy a török had hidat verjen, miért engedte átkelni a folyón?

Csak annyit tudunk, hogy a táborba gyűlt nemesség (az ország nemesi lakosságának kis töredéke) lármásan követelte: a király is tegye kockára életét, támadjanak rá minél hamarabb a fránya pogányra.

Brodarics kancellár tudósítása szerint a halálra szánt király ezt vágta a főurak szemébe:

– Látom, hogy mindenki csak az én személyemben keres magának kibúvót és mentséget. Személyesen jottem el ebbe a nagy veszedelembe, azért, hogy az ország megmentésére és a ti jólétetekért a saját életemet a forgandó szerencsének kitegyem. Hogy tehát senki se találhasson az én személyemben mentséget a saját gyávaságára, s hogy engem semmivel se vádolhassanak, holnap én magam megyek veletek oda, ahová mások nélkülem menni nem akarnak.

Valahol Mohács korul hadrendbe sorakozott a sereg. A jobbszárnyat Batthyány vezényelte, középen volt a király, a balszárny parancsnoka a huszonnégy éves Perényi Péter. Róla még sokat hallunk. De ismételjuk: hogy hányan voltak pontosan, kik, hol, hogyan harcoltak: nem tudjuk. Alighanem ők maguk, a csata vezénylői sem tudták, nekik sem volt áttekintésük a helyzetről. A csatatér pontos helyét is csak sejtjük.

De még így sem volt veszve minden.

Napok óta zuhogott az eső, a Mohács kornyéki foldek víz alatt álltak, az előnyomuló török csapatok kötésig sárban gázoltak-evickéltek. A csata napján, 1526. augusztus 29-én, szerdán délelőtt kisütott a nap. A török sereg még felvonulóban volt, az irtózatos tomeget, mikor lassan, kínlódva tábort vert, s tuzérsége tuzelőállásba ment: a tehetetlenség ereje hajtotta.

Erre a kínkeservesen felfejlődő torok seregre támadt rá Tomori Pál fővezér. A torok még híres és veszélyes tüzérségét sem tudta használni, a sebtében elsutott ágyúk lovedékei a támadó magyar lovasság folott zúgtak el.

A heves lökés erejétől az első torok sorok meginogtak, az ellenséges hadrend felborult, a magyar lovasság mámoros diadallal vágtatott a szétbomlott torok sorok közé, vágva-kaszabolva a menekülőket.

A pillanatnyi diadal mámorában sokan még fosztogatni is kezdtek.

Ezt a szétszórtan, parancsnoki irányítás nélkul vágtató lovassá-got kapta derékba az addigra felfejlődött torok tartalék.

A további események nem világosak.

Annyi bizonyos, hogy Ibrahim nagyvezér úrrá lett a kezdeti pá-nikon, harcba vetette tartalékát és az időkozben felfejlődött had-rendet, és egy mennydorgéstől-villámlástól kísért felhőszakadást kihasználva, mely délután árasztotta el a csatateret, szétverte a ma-gyar sereget. A király menekult – vagy menekítettek –, a legtobb főrend és főpap elesett Meghalt Tomori Pál érsek, fővezér; Szalkai László hercegprímás, főkancellár, Csaholyi Ferenc csanádi puspok, Perényi Ferenc váradi puspok, Csulai Móré Fulop pécsi puspok, Paksi Balázs győri puspok, Palinai Gyorgy boszniai puspok; elesett Drágffy János országbíró, Sárkány Ambrus, Korlátkovi Péter volt tárnokmester és számos, de otvennél biztosan kevesebb főne-mes.

Mint később kiderult, meghalt a király is. De:

– Életben maradt a nádor.

– Megmenekult a hadrend jobb- és a balszárnyának vezére, Bat-thyány Ferenc és az ifjú Perényi Péter, mindkettő később jelentős politikus.

– Utőképes sereggel rendelkezik az erdélyi vajda; Zápolya János és a horvátországi Frangepán Kristóf

– Megmenekult a kancellár; a nádor; él négy puspok, a nyári zivatarok hirtelenségével jott s tovazúgott háborúság az ország terule-tenek nagy részét nem is érintette.

A zordon enyészet ugyan kiterjesztette hollószárnyait, de még nem csapott le, ott lebeg a felhők felett Az utókor véres látomása erről a tragikus csatáról, melyet oly jellegzetes és nagyerejű roman-tikus képekben festett meg híres kolteményében Kisfaludy Károly, csak az onmagát pusztulásra ítélt középkori, Jagelló udvari világra es főnemesi rendre érvényes.

Ezek valóban elemésztették magukat. Nem voltak hajlandók át-menteni onmagukat egy ujabb korba, uj eszmék, uj gazdasagi felté-telek, új hatalmi erőviszonyok kozé.

Mohácsnál még nem egy ország: csak egy politikai rendszer bukott meg.

A köznemesség politikai diadalt ül, s diadalt ül Zápolya is, akár szándékosan maradt távol a csatától, akár nem.

Hogy mindez hogyan s mint történt: arról a következő könyv szól. Annyit azonban ténynek érzünk, hogy 1526 előtt a messzire kihatő végzetes esemény a Dózsa-felkelés vérbe fojtása volt. Az ezt követő tizenkét év csak logikus következmény, de ismételjük, egyelőre még nem az ország egészének, hanem a Jagelló-kori főnemességnek szempontjából. Az *ország* tragédiája csak Mohács *után* kezdődött; a középkori magyar birodalom haláltusája 1552-ig tartott.

Tisztelegjünk mégis az elesettek előtt azzal, hogy felidézzük Drágffy János országbírót, zászlótartót, aki sarkantyú nélkül, kezében a Magyarok Nagyasszonyának képével díszített lobogóval ül lován, közvetlenül a király mellett. Drágffy János köztiszteletben álló főnemes, a csípős nyelvű olasz követ szerint, aki mindenkiről tud valami rosszat, *„è un gran signor ben amato da tutti, e valente nelle arme"* – mindenki által szeretett, a fegyverforgatásban jártas nagyúr.

Forró napsütés. Zivatar készülődik.

Drágffy tudja, hogy meg fog halni. A mohácsi csatamezőn, „a vezérek hasonlását, a királynak tévelygését, a vitézeknek engedetlenségét szemlélvén", magyar nyelven végrendelkezett. Ez a végrendelet ránk maradt.

Megtudjuk belőle, hogy bélteki Drágffy János közép-szolnoki és krasznai örökös főispán, temesi gróf, országbíró, már két évvel ezelőtt, 1524-ben végrendelkezett, felosztván népes családjának tagjai között a hatalmas vagyont. De most, a biztos halál küszöbén, kiegészíti végrendeletét:

„Az ispotályra nagy gondot viseljetek, a szegények benne ne éhezzenek... Úgy cselekedjetek, hogy nekem ítéletnapján ellenségim ne legyenek... az isteni szolgálatok meg ne szűnjenek, mert az én lelkem üdvössége ezektől függ."

A szegények után eszébe jut törvénytelen fiának sorsa:

„Amely kastélyt most csináltattam, kinek neve Cseh – (Szilágycseh) – hagyom minden hozzátartozókkal Ferenc fiamnak, kit kivettem fattyúságából, s igaz fiammá tettem, mint akármelyik fiamat."

„Ezen testamentomlevél költ Mohács mezején, az én fejedelmemnek, őfölségének táborában, szent Bertalan apostol napján, mikor írnának ennyi esztendőben: 1526."

Egy apród, akinek Drágffy ezzel az életét mentette meg, elvágtat: viszi a levelet három példányban a messzi Erdődre.

Izzasztó meleg. A ló izzad a nyeregtakaró alatt, lovasa izzad a páncélban. Távoli mennydörgés. Az első esőcseppek.

Mikor a török támadó lovasság átviharzott a magyar hadrenden, Drágffy Jánost lováról leesve, vérbefagyva találták, holtan; testével a szűzmáriás lobogót takarta-védelmezte.

Ez történt Mohács után

Tudósítás a magyar történelem
tizenöt esztendejéről

1526–1541

Sem adományért, sem barátságért, sem félelemért
hamisat be nem írtam; azmi keveset írtam, igazat írtam.

(Tinódi Sebestyén: *Krónika*, 1554.)

Az új uralkodó... végtelenül sok méltánytalansággal kénytelen megsérteni mindazokat, akiknek fejedelme lett;... így ellenségeid lesznek mindazok, akiket megsértettél, midőn elfoglaltad a birodalmat, és nem tudod barátaidnak megtartani azokat, akik odahelyeztek, mert nem teljesítetted mindazt, amit vártak tőled; mert nem tudsz ellenük erős orvosságot alkalmazni, mert elkötelezted magad velük szemben; és mert a bennszülött lakosság jóakaratára is mindig szüksége van annak, aki egy területet hatalmában akar tartani.

(Machiavelli: *A fejedelem.*)

1526. szeptember elsején hosszú szekérsor vonult a Mecsektől nyugatra eső dombok között kanyargó csatakos országúton. Három napig ritka erejű felhőszakadás söpört végig a környéken, ilyen nyáridőben szokatlanul felduzzasztva a patakok vizét; pocsolyák, tócsák akadályozták az amúgy is nehézkes közlekedést. Ez a hirtelen kavarodó vad vihar vetett véget az augusztus huszonkilencedikén, szerdán, a Mohácstól délre elterülő lapályon lezajlott ütközetnek is. A török hadsereg, mely ilyen mélyen még sohasem hatolt a magyar királyság századok óta áhított földjére, győzelme ellenére sem üldözte a szétvert magyar sereget; egyelőre a környéket ijesztgette, például felgyújtották és kirabolták Pécs városát, pedig békésen megadta magát. E fosztogató török lovas osztagok elől menekül ez a szekérsor is, rajta a pécsi püspökség minden kincse, a káptalan vagyona és jogi iratai; kísérői pedig a káptalan tudós kanonokjai. Már-már úgy hitték, sikerült megmenekülniük; török száguldozóknak nyoma sincs; sőt, feltűnik egy viharvert, de még mindig jól felfegyverzett kis lovascsapat, élén a csatából menekülő nádor, Báthori István, barátjával és harcostársával, Batthyány Fe-

renccel. Amilyen szomorú a véres utkozet balszerencsés vége, olyan szerencse, hogy a drága kincsekkel és okmányokkal menekülő karaván maga az ország nádora kíseri, a kiraly helyettese, aki ezek szerint tehát életben maradt. Báthori Istvánnak már másodszor kedvezett a szerencse; 1514-ben kis híján ottveszett a Dózsa Gyorgy ostromolta Temesvár falai kozott – csak ellenlábasa, Zápolya János erdélyi vajda gyors kozbelépésének koszonhette életét –, most pedig, Mohácsnál ledofték a hátaslovat, s már-már rá is lesújtott a torok kard, amikor szolgája villámsebesen leugrott a maga lováról, folsegítette rá a koszvénytől csaknem béna lábú nádort, es nagyot csapott a ló farára; ő maga, a szolga, torok fogsagba esett. Itt lovagol tehát az életben maradt nádor, koszvényes lábát alig bírja a kengyelben tartani, itt lovagol, és talán segít.

Bathori István nádornak azonban az jutott eszébe, hogy ennyi tomérdek kincset aligha lesz újra alkalma konnyűszerrel megkaparintani; lecsapott hát a szekérsorra, és barátjaval, Batthyany Ferenccel, az ország bárójával egyutt kirabolta a káptalant. Kirabolta, mert még csak a látszatra sem ugyelt – mintha az ország vagy hadak toborzása érdekében kobozná el a kincseket –, hanem nyugodt-kozombosen Babócsa várába lovagolt a kinccsel, faképnél hagyva a megzavarodott papokat „E nehéz napokban életjelt sem adott magáról" – jegyzi fel megrovólag Acsády Ignác

Ugyanezen a napon, szeptember elsején, mikor a torok vezérkar még a halottakat kereste, igy igyekezvén megállapítani az elesett magyar vezérek számát, Esztergomban Kun Pal kapitány megtamadja és kirabolja a királyné hajóit, melyek a budai vár kincseit menekítik, duhaj daridóban erőszakot kovet el az udvarholgyeken és a nőcselédeken, a huszárok reszegen táncolnak a fehérnépről lecibált szoknyákban, cipőkben. Tehetik, mert a királyné mar messze jár, Pozsony felé; az előző napon, pénteken, harmincegyedikén Neszmély Duna-parti kozségből ír levelet occse egyik bizalmasának: „Ami (II. Lajos) kedves személyét illeti, úgy mondják, megmenekult; isten adná, hogy igaz legyen, mert nincs bizonyos tudomásom felőle." Meglepő ez a reménykedő levél, hiszen állítólag

ugyanezen a napon érte utol Czettrich Ulrik királyi kamarás, férjének kísérője, aki II. Lajos vízbe fulladásának szemtanúja volt, és aki a király haláláról negyvennyolc órával a csata után részletesen beszámolt. De meglepő azért is, mert hát hová is menekül Mária királyné? És egyáltalán miért menekül?

Mohács miatt nem feltétlenül kellett volna menekülnie Budáról. Mohácsnál ugyanis mindössze annyi történt, hogy egy szedett-vedett, rosszul vezetett és begyakorlatlan sereget augusztus 29-én, egy zivatarral végződő tikkasztóan forró nyári délutánon megfutamítottak; igen nagyszámú – egyesek szerint kettőezer, mások szerint kettő és fél, ismét mások szerint négy és fél ezer – nemesurat, hadifoglyot kivégeztek. A király eltűnt, nyoma veszett. Ez nagy tragédia. Mégsem végzetes, mégsem „vész". Először is Buda elvileg védhető még. Másodszor pedig a Mohács felől Buda irányában lassan és óvatosan mozgó török hadat két oldalról két erős és intakt magyar sereg fenyegeti. Ha ez a két sereg kellő taktikával lecsap a törökre, megsemmisítő csapást mérhetne rá. Ez volt a helyzet szeptember elsején. Horvátország felől Frangepán Kristóf közeledett sebesen; vitéz és tapasztalt katona, aki Székesfehérvár környékén le is csap a törökökre. A Tisza partján, Szeged körül Zápolya János erdélyi vajda serege állt készenlétben. Mint később kiderült, nem avatkozott a küzdelembe; de ez szeptember elsején még nem volt bizonyos. Legfőképpen pedig a gyanakvó török hadsereg számára nem volt bizonyos. Így hát Mária pánikszerű futása legalábbis furcsa. Persze csak akkor, ha a török elől szalad.

Mária azonban a magyarok elől menekült. Meg sem várta férjét, férje halálhírét vagy valamilyen híradását (ne feledjük, hogy egy magyar király, Zsigmond már eltűnt vagy két esztendőre egy vesztett balkáni csata után), kincseivel együtt, éjszaka vágtat ki a budai várból. A budai magyar lakosság közben zavartalanul és buzgón fosztogatja a királynéval együtt menekülő német polgárokat, főleg a mai Logodi utca környékén meg a Duna-parton, ahol javában folyik a mozdítható műkincsek hajóra rakása. Valóságos dáridó ez a magyaroknak, akik nem titkolt kárörömmel és ellenszenvvel, a kö-

zeledő torok sereg hírétől egyelőre meg se rettenve figyelik a „német lutheránа" távozását. Szerémi Gyorgy papot is egy barátja verte fol éjjeli álmából; kiszaladtak:

„A budai utcákon és tereken a németek égő fáklyákkal a kezukben sok fekete ládikát és szekrényt vittek a karjukon a városból Logod felé, mások meg a hajókra, le a Duna folyóhoz; és a kincsekkel teli ládákat hordták, ahogy lehetett. *És a budai magyarok csodálkoztak: ugyan mi ez? Mert ők még nem tudták.* Megkérdezték azokat a németeket; de ezek semmit sem válaszoltak, mert féltek a magyaroktól, hogy kifosztják őket. Amikor ezt megtudták, azok, akik fő latrok voltak, sokat elraboltak tőluk."

A palota surgő-forgó szolgaserege tehát a város magyar lakosságát nem is értesítette. Hanem amikor aztán megtudták, miért szokik a királyné asszony, kitort a zenebona. Soha még ország ennyire nem orult csatavesztésnek, mint most. „A néptomeg messiásként várta János vajdát" – irja Szerémi; várták tehát a magyar „nemzeti" királyt, azt a fajta uralkodót, akit – mint jó hetven éve Hunyadi Mátyást – kozakarattal választhatnak fejedelmukké. „A magyarok a legnagyobb oromben, szinte újjászuletve térnek házukba, hogy megszabadultak az idegen uralomtól" – jelenti haza Zsigmond királynak a lengyel kovet.

Vásárbontások után áldomást ivó szerencsés kalmárok kocsmai dáridójának hangjai mellett búcsúzik onmagától a kozépkori magyar állam. Otven esztendeje még Hunyadi Mátyás birodalma volt; most már annyi ereje sincs, hogy a puszta fennmaradását védelmezze. Dél-Dunántúltól Esztergomig rabolnak az ország zászlósurai, katonái és kalmárai, hátukban a gyanakvó csodálkozással előrenyomuló torok sereggel.

De maradjunk a menekulő királynénál és az orvendező magyaroknál. Vegyuk tudomásul, hogy „szinte újjászulettek" a mohácsi csatavesztés hírére, amint azt a lengyel kovet írta; újjászulettek, mert „megszabadultak az idegen uralomtól". Most tehát szabadok. De ha így van, akkor logikus lenne, ha csak a királyné menekulne szűkebb kíséretével meg – mondjuk – a budai német kereskedők.

A kormány néhány tagja még a fővárosban lakik, itt tartotta a királyi parancs veszedelem esetére. Ne szóljunk most az idős Bornemissza Jánosról, a királyi család régi barátjáról; ne szóljunk a fiatal Oláh Miklósról sem, a királyné titkáráról: menekűljenek csak, az illem így kívánja: oltalmazniuk kell a királynét. De itt van Thurzó Elek, gazdag és hatalmas úr, elsőrangú gazdasági szakember, harminc év körüli, művelt, kormányzásban jártas férfi. Öccse révén, aki a Fugger családba nősült, Európa leggazdagabb bankárainak és – mai szóval élve – nagyiparosainak rokona. Ő maga, Horváth János szavaival, az első magyar kapitalista vállalkozó; bányái vannak. Pénze is van: ő már nemcsak a feudumból él, őt már nem a földbirtok jobbágynépe tartja el. Intézkedhetne, hiszen az ő érdeke azonos az ország érdekével, a nemesi állam: a nemzet érdekével. Nem intézkedik mégsem, kapkod, menekül, tanácstalan. „Thurzó úr mindig víg volt, most pedig szomorú" – állapítja meg Szerémi György, az a pap, akit a hurcolkodó udvar zaja vert fol csütörtökön éjjel. Így hát Thurzó Elek is menekül.

A budai vár tárva-nyitva, katonák nem őrzik; az ország fővárosa szabad préda.

Pedig a lassan Székesfehérvár alá húzódott torok sereget szeptember másodikán a Horvátország felől sietve érkező Frangepán Kristóf váratlan rajtaütéssel hátba támadta; a fedezetlen utóvédnek komoly veszteségeket okoz. Egy hadosztálynyi torok csapattest semmisült meg. Ez a támadás csak fokozta a török vezérkar zavarát és gyanakvását. Tudtak a Zápolya-féle tiszai sereg létezéséről is; vajon nem ravasz cselszövés csalta-e őket ennek a vitéz országnak a belsejébe? Gondjaikhoz járult a rendkívul hosszú utánpótlási vonal; s ennek a több mint ezer kilométeres vonalnak éppen a legfontosabb része szakadt meg, közvetlenül a hátukban. Presztízsokokból mégis be kellett vonulniuk Budára, már csak azért is, mert a felderítők jelentései szerint a vár őrizetlen. A bizonytalan katonai helyzet miatt azonban maradásra, berendezkedésre gondolni sem mertek. Ha Frangepán Kristóf most erősítést, biztatást vagy parancsot kap; ha világos kormányintézkedés érkezik; ha tervszerűen

együtt tud működni az egyre rejtélyesebben hallgató Zápolyával s egyáltalán, a tiszántúli részekkel: még a prédául hagyott, őrizetlen Buda katonai védelme nélkül is elbánnak a tanácstalan török hadsereggel. Frangepán tájékozatlanságát fokozta, hogy személyi intrikák és torzsalkodások miatt éppen nemrégiben vonult vissza az udvari élettől. Az egykorú krónikás szerint: „Gróf Kristóf Frankapán nem jüve az hadban Lajos király mellé, mert László érsekkel osszeveszett vala Budában. Arcul csapta vala László érseket, mert László érsek is szakállába mart vala gróf Frankapánnak." A veszedelem hírére mégis félretette sérelmeit, és habozás nélkül, sietve indult Horvátországból, hogy a központi sereghez csatlakozzék. Erre már nem kerülhetett sor; ez a tapasztalt, higgadt, de vakmerő katona saját magára volt utalva, s amerre ment, a menekülőkön és udvarházaikba zárkózott nemeseken kívül mással nem találkozott.

Így tehát a török sereg szeptember 11-én további akadály nélkül Buda alá ért. Addigra már a vígan fosztogató magyarok is elmenekültek; a rémület lett úrrá a vidáman zenebonáló társaságon. Farkas pozsonyi őrkanonok levele arról tudósít, hogy Buda városában alig száz ember lézengett; Szerémi tömör egyszerűséggel – ami érthető, hiszen ő maga is elillant, hóna alatt Alamizsnás Szent János arany urnájával – csak annyit mond, hogy „Budán maradtak a szegények, sánták, vakok, hülyék".

Buda várával az történt, ami ilyenkor történhetett. A várost felgyújtották; három napig égett; a vár még mozdítható kincseit, így a belső udvarból Diana, Apolló és Herkules rézszobrait a törökök hajóra rakták és elvitték; különben magát a palotát nem bántották, és fel se gyújtották.

Bár a török szultán az ország fővárosát egy kardcsapás nélkül birtokba vette, bizonytalansága nem szűnhetett; sehol egy újabb rendezett sereg, amely vele szabályszerűen megütközznék; sehol senki; még a főváros is lakatlan. Valószínűleg e katonailag bizonytalan helyzet miatt döntött úgy, hogy a könnyűszerrel megszerzett prédát odahagyva, mégis kivonul az országból. Két hétig, szeptember 26-ig tartózkodott Budán, ezalatt kisebb, mintegy hadosz-

tálynyi egységek ki-kicsaptak a környékre. Alighanem tervszerű és központilag irányított hadműveletek voltak ezek, mert a két hét során valamennyi égtáj felé kinyargaltak erősebb lovasalakulatok. Nagy volt a pusztítás. A lakosság pánikhangulata, nyájba tömörülése valósággal kínálta a vérfürdőt. Most mutatkozott meg igazán az egész középkori magyar államberendezés korszerűtlensége, különösen egy gyermekesen naiv védekező harcmodor alkalmazása bizonyítja a hadviseléshez sem értő, pedig a hadviselési kötelezettség miatt nem adózó, nem dolgozó nemesi osztály teljes katonai tudatlanságát.

A hadba ki tudja, miért nem vonult nemesség, jobbágyaival és familiárisaival együtt, tízezres tömegekbe verődve szekértáborokat hozott létre, így például Budától északra a Duna partján, Pilismaróton. Ha volt meggondolatlan katonai lépés, amit ebben a veszedelmes helyzetben tenni lehetett, úgy ez az volt.

Ez a lépés azért volt meggondolatlan, mert a török katonaság nem szívesen ostromolt várat, főleg akkor nem, ha annak megvívása stratégiailag nem bizonyult kulcsfontosságúnak. Aki félt, az tehát maradhatott volna a maga fészkében, vagy valamilyen közeli várba húzódhatott volna. (Amint azt Báthori nádor is nagy bölcsen tette.) A katonailag védekezni óhajtó tömeg pedig – és javukra szóljon, hogy jelentős tömegek voltak! – a török hátvédre le-lecsapó támadásokkal hajtotta volna a legtöbb hasznot, ügyes taktikával akár a kétségbeesésbe is hajszolva az ellenséget. Szekértáborba zárkózni egy korszerű tüzérséggel felszerelt hadsereg ellen: szerencsétlen lépés. Így aztán nem csoda, hogy szeptember 15-én Pilismaróthál sok ezer szekértáborba zárkózott magyar nemest, katonát, polgárt, jobbágyot és papot mészárolt le a rajtuk ütő török hadosztály; szám szerint talán többet, mint ahány Mohácsnál a másfél órás csata során elpusztult! Ez volt az igazi vérfurdő, borzalmasságában Mohácshoz nem is hasonlítható. A szekértáborból a bennszorultak alig menekülhettek; könnyű prédái lettek a kaszaboló töröknek. Akit le nem vágtak, azt rabszíjra fűzték, és vitték a kisázsiai rabszolgavásárokra.

Pedig hogy a töröknek kisebb szervezett csapatokkal való nyugtalanítása milyen sikeres lehet, azt Frangepán szeptember huszonharmadiki újabb rajtaütésszerű támadásának sikere bizonyítja: a török vezérkar elrendeli az alig két hete megszállt magyar főváros kiürítését, s miután szeptember huszonhatodikán Pest városát is felgyújtják, még ugyanezen a napon elvonulnak a városból. A visszavonulási parancs váratlan elhatározás lehetett, mert északnyugat felé, a Mátra aljában még száguldoztak portyázó lovasszázadok, melyekkel az ottani lakosság igyekezett szembeszállni. A török hadsereg aránylag gyorsan mozgott déli irányba, pedig hadtáp- és vonatalakulatainak nagy száma, a rengeteg kísérő léhűtő miatt lomha és nehézkes volt. Mégis már október kilencedikén elértek az országhatárra, és ugyanezen a napon kiléptek Magyarország területéről. Több ezer – más források szerint tobb tízezer – foglyot, tehát rabszolgát ejtettek; nagy értékű kincseket raboltak. Néhány fontos várost felgyújtottak, leromboltak. Ilyen súlyos csapás, ilyen veszélyes rablótámadás a tatárjárás óta nem érte az országot.

Másfelől viszont itt van a roppant érdekes tény: Magyarország hat héttel a mohácsi csata után tökéletesen szabad. Egyetlen torok katona sincs az ország teruletén. Brodarics István puspok szavaival – aki fél esztendővel a csata után kiadta annak „tökéletesen igaz leírását": *„Minden őrizet nélkul hagyták az országot."*

Bámulatos dolog ez, a sikeres katonai vállalkozások történetében szinte példa nélkul való. Történetírásunk nem fordított kellő figyelmet erre a szokatlan jelenségre, nyilván a későbbi tragikus események ismeretében, mert hiszen a torok végul is megszállta az országot.

Most azonban éppen szabadon hagyta.

Acsády Ignác úgy vélekedik, hogy „Buda és a muzulmán birodalom kozotti óriási távolság miatt nem lehetett kozvetlenul birtokba venni" az országot. Kétségtelen, hogy a rendkívuli hosszúságú utánpótlási vonal számos gondot okozott volna. De ez csak hadjárat esetén jelenthet problémát; a legyőzott ország megszállásakor

már nem: az élelmiszerellátást és más szükségleteket a meghódított terület adja.

Valószínű inkább, hogy a török parancsnokság a bizonytalan és kiismerhetetlen katonai helyzet miatt döntött úgy, hogy nem használja ki győzelmét. A katonai helyzet ugyanis nagyon veszélyes volt a török számára. Mint láttuk, két jelentős hadsereg volt mozgósított állapotban az ország területén, ezek közül az egyik – a Frangepán Kristófé – unos-untalan zaklatta a török hátvédeket. Az ország feje, a király holléte bizonytalan volt. Holttestét a törökök nem találták meg, pedig szokásuk szerint tüzetes gonddal keresték. Számítani kellett tehát arra, hogy a király és vezérkara – Tomorit kivéve, akinek holttestét megtalálták és azonosították – valahol szervezi az ellenállást, és lecsap, ami veszélyes lehetőség volt, mivel a török sereget maga a szultán vezényelte, és ilyen győzelem után egy vereség katasztrofális következményekkel járhatott volna. Gyanús dolog lehetett az is, hogy a királyon kívül – akiről a legképtelenebb mendemondák keringtek, s még a királyné is reménykedni látszott felbukkanásában – egyelőre a nádort sem lelik, Ausztria felől viszont felmentő seregek közeledtét rebesgették. De akár a színéről nézzük a dolgot, akár a visszájáról, annyi tény, hogy 1526. október tizedikén Magyarország megszabadult a törököktől.

Semmiképpen sem beszélhetünk tehát nemzeti katasztrófáról, legalábbis olyan mértékben nem, ahogyan arról csüggedt sóhajtásokkal beszélni szoktunk, s ami már költészetünkben is közhely.

Mi volt a helyzet 1526 októberében?

A Dél-Dunántúlon és Horvátországban, valamint Szlavóniában erős kézzel szervezi az ellenőrzése alatt álló vidéket Frangepán Kristóf. Figyelemre méltó, hogy védnöksége alá helyezi magát három dél-dunántúli magyar vármegye is: Baranya, Somogy és Zala.

Nyugat-Magyarországon, Pozsony székhellyel a Budáról olyan kínos pánikban elmenekült királyné igyekszik rendet teremteni. Helyzete nehéz; mindössze pár nyugat-dunántúli főnemes támogatja, tehát csak azok, akiknek birtokai Ausztriához olyan közel esnek, hogy szinte létérdekük a Habsburg-orientáció. Külön gond,

hogy a királyról semmi hír. Majdnem bizonyos, hogy elesett, de holtteste még nem került elő. A csata vége felé mindenesetre senki se látta; egy udvari kamarás, aki II. Lajos személye körül szolgált, azt jelentette, hogy menekülés közben vízbe fulladt. Sajátságos az is, hogy a törökök sem bukkantak az uralkodó holttestére, pedig mindent elkövettek, hogy levágott fejét szokásuk szerint lándzsára tűzve felmutassák, és körülhordozzák a győzelem biztos jeléül. Ennek ellenére Mária bátyja, az Innsbruckban tartózkodó Ferninánd osztrák főherceg szeptember huszadikán bejelenti trónigényét. Ez a bejelentés egyelőre csak óvatos tapogatózás: az Itáliából nemrégiben hazatért, szemfüles és szolgálatkész királyi titkárt, Nádasdy Tamást bízza meg, hogy ügyében eljárjon. Nádasdy nem vett részt a mohácsi csatában, németországi diplomáciai küldetésben járt éppen, s így ő került leghamarabb és legközelebb Habsburg Ferdinánd tüzéhez. „Utasítás azok iránt, amikről az általunk őszintén kedvelt Nádasdy Tamásnak... értekeznie és alkudoznia kell. Magyarország a legigazságosabb joggal s kétségbevonhatatlanul mireánk... szállott" – írja szeptember huszadiki levelében. Ez azonban még csak nagyon szerény jelentkezés: Ferdinánd egyelőre csupán tárgyalni és alkudozni akar.

Az addig csöndben hallgató Zápolya már sokkal magabiztosabb. Serege van; hatalma van, vagyona felmérhetetlen. És ő van birtokon belül: ő tartózkodik az országban. Mária ugyan kiad október elején egy országgyűlésbe hívó levelet, melyet Báthori nádor is megerősít egy kísérőlevéllel; november huszonötödikére a hozzájuk közel eső Komáromba szólítják a rendeket. De kikhez jut el ez a levél! És kit érdekel!

Idegen uralmat nem akar a nemzet, vagyis a nemesség; nyilván magyar királyt akar.

Ez pedig Zápolya János.

Zápolya János immár hatodik hete hallgat, immár hatodik hete táboroz seregével a Tisza partján. Az országnak ez a része s vele Erdély meg a Felvidék csöndes. Békében, háborgatás nélkül éli a maga életét. Mohács szinte meg se rezzentette. Legföljebb örömet

hozott a nemesi portákra, hogy megszabadultak az idegen uralomtól, amint azt az imént láthattuk. Zápolya mozdulatlansága feltűnő, de nem érthetetlen. Zápolya az ő idejét várja, s ez az idő október tizedikén, a torok hadsereg eltakarodásakor eljott.

Amilyen bizonyos, hogy Zápolya orvendezett ennek a helyzetnek, sőt Lajos király és serege pusztulásának, hiszen megnyílt az út a rég áhított trón felé, olyan bizonyos az is, hogy Mohácstól való távolmaradásáért semmi szemrehányás nem érheti. Mint erdélyi vajda, Erdélyből indult seregével az ország délnyugati vége felé; sűrű egymásutánban kapta az egymásnak ellentmondó parancsokat, sőt végeredményben azt sem tudta, hol lesz az utkozet színhelye. Legkevésbé sejthette azt, hogy egy katonailag annyira alkalmatlan helyen utkozik meg a kicsinyes, hiú civakodások után végül is Tomori Pál kalocsai érsekre bízott sereg a torokkel. Mendemonda tehát, mintha Zápolya tudatosan maradt volna távol a csatától, hogy ezzel a torok kezére játssza az országot, s így ő a torok támogatásával uralkodó lehessen. Zápolyának nem volt szuksége arra, hogy a török tegye őt királlyá, hiszen azt már jószerint 1505-ben elhatározta az országgyűlés; még kevésbé volt érdeke, hogy egy gazdag birodalmon, ami az olébe hullt, a torokkel osztozzék.

Zápolya tehát nem tett se tobbet, se kevesebbet, mint hogy a tőle fuggetlenul elveszített csata utáni helyzetet a maga javára használta ki.

Alig vonult ki a torok hadsereg az országból, Zápolya seregével északi irányba indult, és október kozepe táján Tokajba ért. Itt volt a legtobb híve, itt volt a legerősebb. Tokajban megkezdte tárgyalásait a trón megszerzése érdekében.

Ki ez a Zápolya János?

Zápolya János egy tipikus Mátyás kreálta főnemesi család sarja. A horvátországi Zápolyákat, jelentéktelen kurtanemeseket – a név maga is szláv – katonai érdemeik jutalmául tette az ország bárójává Hunyadi Mátyás, aki tudatosan alkalmazott egy olyan „káderpolitikát" a vele szemben álló régebbi, szuletett főnemesség elleni védekezésul, amely a szerény és alacsony származású, de kiváló képessé-

gű férfiakból érte tűzon-vízen át hű vezetőket nevelt. Ezek a családok, a tizenhatodik század elején már szinte „régi" főnemesek, állandó harcban állottak a még régebbi főnemességgel. Zápolya István Mátyás legnagyobb karriert elért hadvezére volt: Bécs városának főkapitánya, Ausztria helytartója, később, Mátyás halála után az ország nádora. Felesége a teschení hercegnő volt. Mérhetetlen vagyonnal rendelkezett. Csak a felvidéken másfél millió hold földbirtokuk volt; övék volt Debrecen, Tokaj, Szeged, Szepesvár, Trencsén, Pápa, Lippa; tizenkétezer jobbágyporta, hetvenkét vár; egyszóval, az egész ország egytizede. Zápolya István helyzete tehát némiképpen Hunyadi János helyzetéhez hasonlított: koznemesi szarmazású vitéz hadvezér, vagyonos, értelmes ember. Az a párt, amely joggal elégedetlenkedett a főnemesi párt által az ország nyakára ultetett, tehetetlen Jagellókkal, Zápolya fiában látta a koznemesség érdekeinek képviselőjét, tehát a leendő királyt. Kulonosen Mátyás fiának, Corvin Jánosnak halála után szilárdult meg ez a nézet.

Az 1487-ben szuletett Zápolya Jánost valósággal királynak nevelték. Nővére királyné: 1512-től 1518-ig, haláláig Zsigmond lengyel király első felesége. Sokoldalú érdeklődésű, tobb nyelven beszélő, „kisportolt", művelt férfivá serdult. Jó szónok, fanyar és csípős humorú, ugyes társalgó volt. Társas érintkezésben kozvetlen, nyájas; sokan meg is vetették azért, hogy ceremóniák nélkul, „rovid úton" tárgyal mindenkivel, s utazásai során is bárki megszólíthatta. Később, uralkodásakor sok bosszúsága is támadt e szokása miatt, ami pedig minden olyan trónkovetelő vagy trónvárományos kényszerű sajátossága, aki hosszú és bizonytalan időn át vár a kellő pillanatra. A rátarti, gőgos magyar urak a gyengeség jelét látták ebben a kozvetlenségben, hozzájárult mindehhez feltűnően gyenge, erőtlen hangja, amit az egykorú történetírók egyontetűen „asszonyosnak" mondanak. Vele szuletett rossz tulajdonsága: hirtelen duhkitorései s ilyenkor vérengző kegyetlensége talán ennek a gyengeség látszatát mindenáron ellensúlyozni akaró gátlásnak hatasára uralkodott el rajta szinte már beteges mértékben. Tény az,

hogy az értelmes, higgadt és túl sokat is fontolgató Zápolya, aki a későbbi belháborúban nagyobb arányú katonai akciókat általában kerülni igyekezett, látszólag a legváratlanabb pillanatokban lobbant haragra, és ilyenkor értelmetlen, szadista kegyetlenséggel végzett áldozatával. Lehetséges az is, hogy ezek a dührohamokkal járó kegyetlenkedések valamilyen betegség tünetei voltak.

A Mohács előtti időkből Dózsa György borzalmas és irgalmatlan kivégzése a legriasztóbb jel. Még a középkorban szinte megszokottan kegyetlen kivégzések történetében is példátlan az a mód, ahogyan a parasztfelkeléskor tehetetlen és tanácstalan, tehát passzív védekezésre szoruló főnemességet, személy szerint pedig ellenfelét, Báthori Istvánt a szó szoros értelmében az utolsó pillanatban megmentő Zápolya Dózsával elbánt. Majdnem bizonyos, hogy ezt nem csupán hideg és gonosz számításból tette, elriasztó példaként – ahogyan alighanem hideg számítással sietett az *utolsó pillanatban* a parasztfelkelés leverésére, amikor már az egész nemesi nemzet szeme rajta függött, s így ő a „nemzet" megmentőjének szerepében tündökölhetett, s ezt fel is használta haláláig sokszor –, hanem szadista fellobbanásában önmaga gyönyörködésére is. Alig lehet ennél veszedelmesebb és saját magát tekintve is kártékonyabb tulajdonsága egy uralkodónak; bár az viszont megint kétségtelen, hogy döntő fontosságú esetekben későbbi uralkodása során nem követett el ilyen értelmetlen kegyetlenséget, s efféle szadista fellobbanásai aránylag ritkák maradtak. Katonai sikert egyébként a Dózsa-felkelés leverésén kívül nem ért el 1526 előtt. Később sem igen. Úgy látszik, rossz hadvezér volt, bár személyében bátor ember. Tulajdonképpen ez lett a végzete. Ellenlábasa, Habsburg Ferdinánd gyakran szemére hányta a déli végeken a húszas évek elején elkövetett hadvezéri hibáit.

Ezzel szemben viszont mestere volt a diplomáciai és politikai tárgyalásoknak; húsz év során volt ideje megtanulni ezt a tudományt. A diplomácia az életeleme, írta róla jellemzésül udvarának egyik külföldi követe. Ezzel járt, hogy nagyon tudott várni; remekul bánt az idővel.

Bizonyság erre mostani viselkedése is.

Immár hatodik hete vár. Nyugodtan. Híre megy, hogy Tokajban tartózkodik, sereggel. Az ország legtávolabbi részébe is eljut a mohácsi vereség híre. Lajos király eltűnt vagy elesett. Szállingóznak a nemesség képviselői. Először a familiárisok, a birtokain lakók, tisztségviselők; aztán azok atyjafiai. Feleleventődik az 1505-ös rákosi országgyűlés határozata: csak magyar királyt választanak ezentúl. Zápolya pedig magyar; apja Ausztria kormányzója, Mátyás kedveltje volt; nénje királyné volt. Vagyonos. Eltiporta a nemességet létérdekében veszélyeztető parasztfelkelést. Gyűlöli a Habsburg-udvart. Most pedig, Mohács után, erős hadserege is van.

Gyülekezik a nemesség. Lelkes hangulat. Még szítják is a vajda barátai, elsőül Werbőczi István. Ez az izgága igazságügyi főtisztviselő rögtön ott termett Tokajban. Évtizedek óta izgat Zápolya mellett. Jó szónok, ért a köznemesi rendek nyelvén. Csekély tehetségű, jelentéktelen ember; mennyire nem érdemli késői korok rá irányuló figyelmét! A szobrot, ami a Klotild palota előtt állt! Véletlenül – jogi kódexe miatt – lett csak a nemesi rend szimbóluma; óriási helyzeti előnyét sem tudja majd kihasználni, hogy tudniillik szónoklataival, sürgésével-forgásával nagyot lendített Zápolya királlyá választásának ügyén; még tisztelője, Szekfű is panaszkodik, hogy hatodrangú kis pörökben ítélkezett csupán, a kormány nem az ő kezében volt. Életét is ilyen jelentéktelenül, ilyen kisszerűen végzi: napidíjas bíró, afféle keresztény kádi lett a török megszállta Budán, amíg el nem tették láb alól. Most azonban nagyon aktív. Mindenütt mutogatja az 1505-ös rákosi határozatot; felolvassa, kihirdeti, sokszorosíttatja – másoltatja –, és így küldözgeti szanaszét.

Márpedig ez az 1505-ös határozat nyomós érv, fontos oklevél!

„Ez ország soha több kárt, soha több pusztulást, nagyobb veszélyt nem szenvedett, mint midőn nem saját, hanem idegen nyelvű urak bírták és kormányozták... Ezért királyunkul senkit nem választunk, hanem csupán és egyedül a kormányzási hivatalra alkalmas és képes magyart... Ha kik pedig közülünk az itt előadottak-

kal ellenkezőt tenni merészelnének, ezek az ország orokos hűtleneinek tekintessenek, kiknek se az újan leendő királyi felség, se maga az egész ország is meg ne kegyelmezhessen."

Aláírói kozul 1526-ban még él Podmaniczky István nyitrai puspok; Bodó Ferenc, itt is van a táborban, lelkesul Zápolyáért; Postyéni Gergely, szintén Zápolyahoz csatlakozott, bár a nyáron még egy ellene szőtt titkos osszeeskuvés négy vezetője kozul az egyik volt; természetesen Werbőczi István; és viragzanak még az aláíró családok, a kézjegyuket az oklevélre iró nemesurak fiai, a Perényiek, Bebekek, Homonnaiak, Torokok, Ártándyak, Thurzók, Dócziak. Legtobbjuk most is Zápolyával tart. Itt is vannak a tokaji táborban; aztan itt van a gazdag temeskozi foldesúr, Zápolya rokona, Petrovics Péter; Várday Pál egri puspok; Czibak Imre; Csáky László; sőt, még a részeges, sánta nádor occse is, Báthori András szatmári főispán.

Kedvező politikai helyzetben kuldi szét Zápolya János október tizenhetedikén az országgyűlésbe hívó leveleket; ezzel a meghívólevéllel tette meg az első lépést a trón felé nyilvánosan is; ezzel lépett ki addigi hallgatásából. Kis híján két hónapja múlt, hogy a mohácsi csata lezajlott. Egy hete hagyta el az országot a torok sereg. A meghívónak csupan két alkotmányos bokkenője volt, de ezeket a szokatlan és rendkívuli helyzet miatt félre lehetett tenni. Egyik, hogy az országgyűlést a nádornak kellett volna meghirdetnie; másik, hogy Rákos mezejére kellett volna osszehívni. Ehelyett Székesfehérvárra hívta egybe Zápolya; nyilván azért, mert ide kell temettetni a királyokat, ide akarta temettetni Lajost is – ha majd megtalálták; s okvetlenul meg kellett találni! –, és a temetés utan nem akart időt es lehetőséget veszíteni a Rákosra koltozéssel, mert hiszen hihetőleg tobben jonnek II. Lajos temetésére, mint az ő jeloltségét nyugtazó orszaggyűlésre. Taktikai lepes volt tehát Székesfehérvár. Másfelől viszont aláírta a meghívólevelet rajta kívul – aki egyébként mint erdélyi vajda az orszag főméltósága volt – Varday Pal egri puspok és Perényi Péter koronaőr is.

Ugyanekkor, október első felében, más irányú tevékenység is lekototte Zápolyát.

Követet küldött a szeptember harmadika óta Pozsonyban tartózkodó Mária királynéhoz, és *megkérte a kezét.*

Tekintsünk most el attól a furcsa helyzettől, hogy egy *feltételezett* özvegy kezét kérik meg, aki még nem tud bizonyosat ura hollétéről, s aki ennek ellenére, bár elutasítólag, de szintén özvegyként tárgyal, és vizsgáljuk meg Zápolya e lépését politikai szempontból.

Az özvegy királyné nőül vétele a középkorban megszokott dolog volt; legutoljára Ulászló király, II. Lajos atyja, Mátyás utóda próbálkozott ezzel, megkérve Beatrice kezét, aki szívesen hozzá is ment volna Ulászlóhoz, de az időközben meggondolta magát. Itt most fordítva történt: Mária kikosarazta Zápolyát, amint az különben várható is volt, hiszen V. Károly testvéréről, egy Habsburgról volt szó! Zápolya mégis reménykedett; Bajmóc várát ígérte annak, aki ezt a házasságot összeboronálja. Meg is ért volna ez a házasság egy várat Zápolyának, de talán az országnak is. A rank maradt, érthetően titkolódzó, homályos célzásokkal teli levelekből azonban az is kiderül, hogy Máriát nem hagyta kozombosen ez a furcsa ostrom; október huszonnyolcadikán azt jelenti a kérő, Horváth Gáspár Pozsonyból, hogy *„gyűrűt ad bár vagy kosarat, orul a nő, ha megkérik"*. Ezt az Ovidius-idézetet biztató híradásnak tekinthette Zápolya, mert még ezen a napon riadót rendelt, s egész táborával felkerekedett Buda, illetve Székesfehérvár felé. Zápolya egyébként már a tízes években is ostromolta Annát, II. Lajos húgát, hogy menjen hozzá feleségül; de ez a nagyra törő terve megbukott a Jagellók és Habsburgok szerződésén: Anna Zápolya riválisának, Ferdinándnak lett a felesége.

Diadalmi menet indult el Tokajból október huszonnyolcadikán; Zápolya nyereg nélkül, koponyegén ülte meg a lovat; kocsin járni különben sem szeretett, haláláig mindig lovon járt. Katonai fegyelem uralkodott a seregben; a dobos minden hajnalban megverte hangszerét, ezzel ébresztette a tábort. Huszonkilencedikén Szerencsen, az apátságban, harmincadikán Egerben, Várday Pál püspök

udvarában, harmincegyedikén Hatvanban pihent a had. Hatásos politikai toborzómunka: amerre elvonultak, hatalmat, erőt, sőt katonai erőszakot éreztettek Zápolyáék. Amellett őszinte lelkesedés kísérte útjukat; gondoljunk a lengyel követi jelentésre, hogy a magyarok újjászületve tértek házukba.

November elsején vonult be Zápolya Budára. Alig tobb mint egy hónapja a szultán járt ott. Buda is, Pest is őrizte nyomait; a nyugodt és békés északkeleti részekből az ország középpontjába erve, mindenkit megdobbentett az elmúlt tragédia hangulata. Zápolya, aki semmit sem látott a véres kuzdelemből, megdobbent a látványon: „Sok holttest fekudt koros-korul az utcákon es tereken a pogányokból és néhány a keresztényekből; rútul fekudtek" – írja Szerémi, a néhai Lajos király káplánja, aki most ugyesen Zápolya táborához csatlakozott.

Bár a város szinte lakhatatlan volt, az épen hagyott palotában egy hétig lakott Zápolya János. Jászay Pál szerint a királyné válaszát várta. Keserves napjai lehettek ezek Zápolyának; ha Máriát feleségul nyeri, minden gondját sikerul elvetnie. De Mária nem uzent tobbé.

Nyolcadikán ismét útnak indult Zápolya János. Tovább nem várhatott, hiszen tudta, hogy Mária válaszának elmaradása a házasság elmaradásánál tobbet jelent: azt, hogy occse, Ferdinánd érvényesíteni szándékozik trónigényét. Sietve Székesfehérvárra lovagolt.

Fehérvárott először is II. Lajost kellett eltemetni. Hogy eltemethessék, holttestét meg kellett találni.

Ez a kereső akció a Mohács utani hetek legzavarosabb, legkibogozhatatlanabb mozzanata. Annyi bizonyos, hogy valami nem volt rendjén II. Lajos halála korul.

A sok, egymásnak gyakran ellentmondó forrás kozul legvalószínűbb az, hogy a torok kitakarodása utáni héten Mária királyné, akinek Czettrich Ulrik királyi kamarás augusztus 31-én, két nappal a csata után Neszmélyen szóban jelentette a király halálát, bizottságot kuldott a holttest felkutatására.

Itt kezdődnek a problémák.

Mária Sárffy Ferenc győri várkapitányt bízta meg a holttest felkutatásával. Vele ment tizenkét lovas katona és Czettrich. Sárffy Ferenc meglepődött, hogy ő nem csupán a szükséges katonai kíséretet adja, hanem egyszersmind ő maga a „bizottság" is. Tiltakozott: ez a feladat „országnagyok cselekvésköre" – ahogyan Jászay Pál idézi Sárffyt egy levele nyomán –, ő nem alkalmas a király személyének azonosítására. Mégis egyedul kellett elindulnia.

Kérdés: miért nem ment Sárffyval valaki az udvarból? A Pozsonyba menekített udvarból több magas személyiség is számba jöhetett. Báthori nádorról nem is szólva.

Sárffy Czettrichhel megkereste azt a dunai gázlót, amelynek a váratlan felhőszakadástól süppedékessé vált szakaszán a nehéz fegyverzetű, páncélba öltözött király lovastul elsüllyedt. Harmadmagával süllyedt el, csak Czettrich menekült meg. Czettrich azonnal megtalálta a kérdéses pontot; odavezette Sárffyt. Itt meg is lelték a másik két kísérő hulláját. A királyét azonban nem. Rövid keresgélés után *sírhalmot* fedeztek fel a közelben. A rengeteg hullát takaró sártengerben ez volt az *egyetlen* sírhant. Felásták; alatta feküdt a király. Páncélja nélkül; az ott hevert a másik két tetem mellett.

Kérdés: ki temette el Lajos királyt? Mikor temette el? Miért nem értesített valakit arról, hogy az uralkodót meglelte, és a körülményekhez képest – nyilván azért, hogy később könnyen ráakadjanak – tisztességesen elhantolta? Ha megtalálta és elhantolta, miért nem találták meg a törökök, akik tűvé tették az egész csatatér környékét? Honnan tudta az a titokzatos sírásó, hogy a három hulla közül melyik a király? Ha tudta, udvarbéli lehetett. Ha az volt, miért maradt titokban?

Menjünk tovább. Czettrich megvizsgálta a csaknem kéthónapos hullát, és annak lábáról, valamint két fogáról azonosította a királylyal. Teátrálisan fel is kiáltott: „Ez az én uram királyom teste!" A tetem tehát felismerhetetlen volt; két fogról és egy lábon levő jegyről ismerte fel Czettrich a királyt.

Kérdés: valóban II. Lajos holtteste feküdt-e a sírhant alatt? Arca felismerhetetlen volt. (Bár gyűrűjét állítólag ujján találták.)

Ezt a holttestet Sárffyék Székesfehérvárra vitték. A holttest itt hevert egy templomi tetemkamrában három hétig, Zápolya megérkeztéig.

Kérdés: miért nem ment Székesfehérvárra Mária királyné? Ha félt odamenni és eltemettetni férjét, a királyt, miért nem vitette Pozsonyba? Miért nem nézte meg a holttestet? Miért nem azonosította?

Újabb kérdés: miért tűrte Mária, hogy éppen az ellenfél Zápolya temesse el II. Lajost ünnepi pompával Székesfehérvárott? Ha valóban az ő emberei találták meg II. Lajos holttestét, miért nem gondoskodott róla? (Van ugyanis olyan verzió is, mely szerint Zápolya János kerestette meg a holttestet Tatai Miklós udvari káplánnal.)

Haladjunk tovább. Czettrich Ulrik október tizenkilencedikén indult el Győrből – a holttestet Székesfehérvárott hagyta – Pozsonyba jelentést tenni. Ennek a jelentésnek, miként az elsőnek is, semmiféle írásbeli nyoma nincs.

Kérdés: miért nincsen írott nyoma ennek a nagy fontosságú ügynek? Miért nem maradt erről jegyzőkönyv?

A temetés november kilencedikén történt. Zápolya János minden illő tiszteletet megadott az elhunyt királynak. Politikailag sem volt ez rossz lépés; míg az udvar Pozsonyban kucorog, addig Zápolya temeti a hősi halott királyt: „Az udvari pártiakból is sokakat odavont II. Lajos időközben megtalált tetemeinek eltakarítása" – írja Horváth Mihály. Ekkorra már szinte felismerhetetlenné bomlott a holttest, tartani tovább alig lehetett, amint azt Zápolya Jánosnak a lengyel kancellárhoz írott levele tanúsítja.

Zápolya tehát már semmiképpen sem tudta a holttestet azonosítani. Számára az már teljességgel felismerhetetlen volt.

Mindebből már a kortársak is arra gyanakodtak, hogy II. Lajost a csata utáni zűrzavarban tervszerűen meggyilkolták. Legrészletesebben Szerémi György szól erről, aki szerint a király testén három

kardszúrás nyoma látszott; szerinte Zápolya János öccse, Gyorgy szepesi gróf gyilkolta meg a királyt. Zápolya György ugyanis részt vett a mohácsi csatában; eltűnt és *holtteste soha nem került elő.* Szerémi szerint a dunaszekcsői templomba temették; a gyanakvó és tárgyilagos Jászay szerint ez lehetséges, mert ő a múlt század negyvenes éveiben értesült arról, hogy abban a templomban valóban találtak csontvázat a mondott helyen.

Ugyancsak Jászay számol be arról, hogy egy bécsi levéltárban őrzött emlékiratban, mely részletesen elemzi a Mohács utáni állapotot, ez olvasható:

„regem hostili manu trucidatum"

– tehát a királyt megölték. Bonyolítja még a helyzetet, hogy II. Lajos meggyilkolásának mendemondája a Zápolya ellenőrizte területen és hatósugárban terjedt el, azok terjesztették, akik Zápolya hívei voltak; hogy a király halálát Mária királyné és általában a Habsburg-párt titkolta és misztifikálta, mintha az ő érdekük lett volna az ügyet homályban hagyni. Legfurcsább, hogy a holttest iránt Mária semmiféle érdeklődést nem mutatott. Másfelől viszont Szerémi Zápolyát gyanúsítja: „Biztosan fel tudjuk az igazságot tárni János király halála után."

Idézzük fel II. Lajos menekülését. Bár azt írják, vitézül harcolt: mégis olyan hamar és sürgősen menekítették ki a csatasorból, hogy ez alig valószínű. Brodarics püspök szerint, aki szemtanú volt, és aki 1527 tavaszán ki is adta a mohácsi csata hiteles – „verissima" – leírását, a király egyesek szerint legelöl küzdött, mások szerint elmenekítették. „Én a magam részéről ezt sem kétségbe vonni, sem állítani nem merem." Valami negatív bizonyosságot azért ebből a vallomásból is kapunk: azt, hogy Brodarics püspök *nem látta* II. Lajost; ha ugyanis látja, emlékezik is rá. Rendkívül tartózkodóan nyilatkozik a király haláláról: „A király testét, akiről pedig némelyek azt állítják, hogy szintén itt pusztult el – Mohács fölött, fél mérföldnyire a Csele nevű falutól, egy mély földszakadékban találták meg utóbb." Tehát: bár némelyek azt állítják, hogy a király a harcmezőn esett el, valószínűleg mégsem ott halt meg, hanem a

csatatértől távol; hulláját *utóbb* a Csele nevű falu közelében találták meg. Ennyi az egész tanúvallomás.

Maradt ránk viszont egy egész sor olasz és török kémjelentés és hadinapló.

A török hadinaplóban ez áll:

„Magáról a királyról nem lehet tudni, hogy meghalt-e, vagy életben van."

Fazio de Savoya velencei hírszerző szeptember 17-én ezt jelenti a velencei tanácsnak: a király lova menekülés közben ingoványba süllyedt; segítségért kiáltott; levették fejéről a sisakot, „de alighogy ez megtörtént, Lajos meghalt. Nem lehet tudni, a seb ölte-e meg, amelyet kaphatott, a félelem avagy a kétségbeesés?"

A többi jelentés is lényegében hasonló. Ami a fontos: ezek a kósza híreket is szívesen értékesítő kémjelentések szeptember hó folyamán még nem szólnak a gyilkosság lehetőségéről; egybehangzóan állítják viszont, hogy a király menekülés közben egy megáradt Duna-ág mocsaras-ingoványos gázlójába fulladt. A gázló a nagy vihar után veszélyes lehetett, mert a múlt század végén egy mérnök azon a helyen számos vértet, kardot, más fegyvert talált.

De ha mindez ilyen egyszerűen történt: miért a zűrzavar?

Alighanem azért, mert a király menekítése körül valami nem volt rendjén. Először is érdekes, hogy nem katonák száguldottak vele, hanem udvaroncok. Tehát valahonnét hátulról menekülhetett inkább, semmint az első sorokból. Másodszor: abból, hogy Czettrich maga is bevallja: a segítségért kiáltó királyt továbbvágtatva cserbenhagyta, feltehető, hogy higgadtabb, tapasztaltabb katona, hívebb szolga, ügyesebb kísérő megmenthette volna. A rettenetes hőség utáni zivatar, villámlás, az ijedtség, a súlyos páncélzat amúgy is kedvezőtlen körülményeket okoznak, hogy manapság is sokan belepusztulnának csupán abba, hogy nyári hőségben páncélban kell vágtatniuk, miközben elered az eső és villámlik.

Jászay Pál egykorú források nyomán szemléletesen írja le a rendkívüli nyári zivatart, mely még napjainkban is előfordul szélsőséges éghajlati viszonyaink között. Jászay szerint annyira villámlott,

és a közeli villámcsapások miatti dörgés olyan erős volt, hogy a rémületet keltő zajon kívül maga a levegő is a szó szoros értelmében teli lehetett villamossággal.

Annyit tehát még a legóvatosabb körültekintéssel is megállapíthatunk, hogy II. Lajos király zavaros körülmények között, a kor szokásai ellenére szinte szökött a csatából, udvaronc kísérői nem viselték gondját, és ő vízbe fulladt; kamarása cserbenhagyta. De ami még fontosabb, és ami most bennünket különösen érdekel: Lajos király holléte vagy hol nem léte, élete vagy halála annyira közömbös, érdektelen és jelentéktelen dolog volt, annyira mindenki vita nélkül beletörődött pusztulásába már kósza hírek alapján is, még felesége is oly könnyen és csüggedés nélkül lemondott róla, holtteste iránt sem érdeklődve, hogy alighanem nem volt az a nyomorult zsoldos katona, akit kevésbé sirattak volna meg, mint a szerencsétlen II. Lajos királyt. Koporsójára és testére – ha ugyan az ő teteme feküdt ott felravatalozva! – csupán azért volt szükség, hogy a koporsó fölött mindjárt egy új koronázás is megtörténhessék.

Ezt a koronázást szabályos királyválasztás előzte meg.

Apróbb pontatlanságoktól eltekintve (s ezeket a sajátos helyzet, a valóban sürgető szükség, hogy a török veszedelem után s nyilván egy újabb előtt minél hamarabb király s így kormány legyen, nagyon is magyarázza és menti) a választás tökéletesen alkotmányosan zajlott le, a király beiktatása törvényszerű volt. Fontos ezt leszögezni, mert a legtöbb régebbi, felszabadulásunk előtti történetíró abból a tényből kiindulva és visszakövetkeztetve, hogy a későbbiek során Habsburg Ferdinánd győzött, tehát János uralkodása nem volt több bosszantó és káros intermezzónál, ezt a bosszúságát mindjárt a koronázásra is átviszi, sajnálkozván, hogy ez az erőszakos főnemesség megkaparintotta a koronát, tekintet nélkül a Jagellók és a Habsburgok közötti családi szerződésekre, melyek a Habsburgoknak ígérték a magyar trónt. Ismét figyelmeztetnünk kell az olvasót, mind a már említett 1505-ös országgyűlés határozatára, mind a közhangulatra; sőt, még arra is, hogy Zápolya, a Dózsa-felkelés kegyetlen leverője az akkori nemesi nemzet képviselői

számára, az uralkodó osztály szempontjából – a jobbágyot akkor egyetlen nemesúr sem tekintette a nemzet tagjának – nagyon is alkalmasnak bizonyult az uralkodásra.

Mindez persze megint nem jelenti azt, mintha ennek a székesfehérvári királyválasztásnak nem lett volna puccsjellege; nagyon is előkészítették, megszervezték, az ellentábort – így Habsburg Ferdinánd követét – megfélemlítették és elkergették. De vajon melyik királyválasztáson nem történt ilyesmi? Vajon Hunyadi Mátyást nem katonai erőszak segítette-e uralomra ott a Duna jegén? Ráadásul Zápolya esete nagyon hasonlított a Hunyadi Mátyás esetéhez, legalábbis külsőleg és felszínre: ki is használta ezt a körülményt Werbőczi István a beszédében, párhuzamot vonva a két jeles hadvezér és fiai között, meglengetve egy irgalmatlan hosszú póznán az 1505-ös rákosi gyűlés protokollumát, hogy mindenki jól láthassa.

November tizedike volt a királyválasztás napja. Szokás szerint a köznemesség a város falain kívül, a szabad ég alatt táborozott; a főrendek viszont Zápolya szállásán, a prépostság épületében gyülekeztek. Werbőczi mester igen ügyesen az alkotmányos szempontból legkomolyabb fogyatékosságot – a nádor távolmaradását – egyenest szóvá tette, gúnyszavakkal kérdezgetve: hol a nádor, Báthori István? Hová búlt? Itt van-e? Szavainak hatása nem maradt el, Báthori István ugyanis a Dózsa-fölkeléskor Temesvárba szorult, s akkor nagy könyörgésére Zápolya mentette meg életét; hálálkodását Zápolya akkor azzal hárította el, hogy csupán egyet kér viszonzásul; semmilyen országos főtisztséget ne vállaljon el Báthori az ő tudta és tanácsa nélkül. Röviddel ezután Báthori nádor lett, Zápolya kedve ellenére; innen ered a féktelen gyűlölet kettejük között.

A szónoklatok után Zápolyát közfelkiáltással választották királlyá. A legnagyobb hangú vezérkiáltozó Bodó Ferenc volt, Zápolya régi híve, megbízható és vitéz katona. Szerémi így számol be az eseményről:

„Volt ott egy vitéz, Bodó Ferenc; felkelt, s nagy hangon mondta, hogy az országlakosok azt akarják, hogy János vajda legyen a

király. És egy szájjal kiáltották, hogy János legyen a király. És a német követet szét akarták vagdalni. »Akármit akarunk határozni, ő megint lerontja. Vegyük körül ezt a bestye németet, hogy megöljük!«... A követ nem sokat várt, hanem elfutott Németország felé."

Ezt követte a főrendek választása, ahogy illett. Ők is közfelkiáltással szavaztak, bár sokkal gyérebb lelkesedéssel; Werbőczi nem is merte összeszámlálni a felnyújtott karokat, hátha nem jön ki a többség. De végül is megtörtént a szavazás; Zápolyát királlyá választották. Ezután küldöttség indult Zápolyáért, aki prépostsági lakásán várta az eredményt. Mikor a küldöttség megjelent, ügyes fogáshoz folyamodott: szerénykedve elhárította ezt a nagy megtiszteltetést. Csak nagy unszolásra törődött bele a megváltoztathatatlanba; volt türelme és mersze ezt a kockázatot vállalni, csak hogy később erre is hivatkozhasson. Az unszolás után rövid beszédben köszönte meg a bizalmat; ennek a beszédnek töredékesen fennmaradt, mozaikszerűen összerakható részleteiből egyetlen baljós mozzanat tűnik elő: fő érdeméül a jobbágyfelkelés leverését tartja, erre hivatkozik, s a török elleni teendőkről alig ejt szót.

Talán nem merész feltevés arra következtetni, hogy ez a beszéd a köznemesség, még inkább pedig a városok jelen levő küldötteiben visszatetszést szült; amikor ugyanis az ünnepélyesen feldíszített koronázótemplomban november tizenegyedikén, vasárnap, Podmaniczky István nyitrai püspök – a rangidős a püspöki karban, mivel az esztergomi érsek, a hercegprímás elesett Mohácsnál – Zápolya fejére tette István koronáját, és az megbillent, így szisszentek fel sokan:

„Nem érdemli, mert vérrel fertőzte meg a kezét a kereszteseken!"

És Szerémi mester mindjárt hozzá is teszi: „Mert, kedves testvéreim, a nép szava Isten szava."

Ami a ceremóniánál fontosabb: a Zápolyától függő tiszántúli birtokos nemességen kívül jelen volt itt a dunántúli főurak nem jelentéktelen képviselete, például az a Batthyány Ferenc, aki később

Ferdinándhoz pártolt; most azonban mégis itt van, királyt választ, Zápolya Jánost. Talán még emlékszik rá az olvasó: ő volt az, aki a mohácsi csatából menekülőben Báthori Istvánnal oly buzgón fosztogatta a pécsi káptalan szekérkaravánját. Ugyanígy jelen van Csulai Móré László, régi jeles család rablólovaggá züllött, de egyelőre befolyásos és nagy hatalmú leszármazottja; természetesen az ifjú Perényi Péter, a korona őre; és az életének későbbi tragikus végfordulata révén oly közismert Török Bálint, Szigetvár ura, huszonöt év körüli fiatalember, Zápolya személyes lekötelezettje, hiszen mikor 1521-ben kegyvesztett lett, mivel könnyelműen elhagyta a rábízott Belgrádot, és azt a török elfoglalta, „János vajda hozzája fogadta vót, és nagy sok ideig az ő oltalma alatt tartotta vót őtet, mindaddig, míg kegyelmet szörzött".

Két és fél hónappal vagyunk Mohács után. 1526. november közepén Magyarországnak új királya van; nemzeti királya. Alkotmányosan választották meg, mindenesetre alkotmányosabban, mint például Hunyadi Mátyást. A török veszedelem elmúlt; szinte gyanús gyorsasággal múlt el. Az ország szabad, független. A mohácsi csatának és a török sereg azt követő fosztogatásának tragikus emlékét számtalan halott, fogoly, rabszolga, özvegy, árva, felégett város és falu őrzi, mint például Pécs és Buda, valamint Pest; de a feldúlt országrész az egész birodalomnak kevesebb, mint egynegyede, és itt is mindenütt folyik az újjáépítés. Tiszántúlt, a Nyírséget, a gazdag Szatmárt és környékét, a Felföldet, Erdélyt, a Temesközt meg se rebbentette a mohácsi ütközet.

Nemhogy „mohácsi vészről" nem beszélhetünk tehát, hanem inkább azt kell megállapítanunk, hogy *Magyarország ilyen szerencsésen még egyetlen katonai vereséget sem vészelt át, mint ezt.*

A teendők, mint mindig, bel- és külpolitikai jellegűek voltak.

I. János királynak külpolitikája alakult szerencsésebben, mint belügyei; ezt kisebb részben saját tehetsége és természete, nagyobb részben pedig az őt megválasztó nemesi nemzet felelőtlensége magyarázza.

I. János mindent elkövetett egy belső konszolidáció érdekében.

Ezt olyan jelekből gondolhatjuk, hogy azonnal hozzálátott a közigazgatás és az igazságszolgáltatás rendbehozatalához; híveket igyekezett nemcsak szerezni, hanem megtartani. Figyelemre méltó például egy történetíróink által – érthetően – mellőzött körülmény: hogy tudniillik még az ellene 1520 körül alakított titkos főúri szövetségnek, a *Kalandosok Társaságá*-nak életben maradt vezetőjét is megnyerte, mégpedig tartósan. Ez a *Kalandosok Társasága* nagyon érdekes és titokzatos szervezet lehetett. Keveset tudunk róla, hiszen titkos volt, az írásbeliséget kerülték. Annyi tény, hogy Zápolya ellen alakult – ami önmagában is bizonyítja az újdonsült király fontosságát! –, és Mária királyné köré tömörült. Ez persze édeskevés; ki tudja, miféle liga vagy szövetség volt ez, milyen közelebbi célokkal és tényked éssel. A titkos társaságnak négy vezetője volt; ezek közül három elesett Mohácsnál, és csak egy maradt életben, Pösty éni Gergely. Noha ritkán emlegetik, fontos és befolyásos személyiség volt; erre utal az is, hogy a pápával levelezett, s ezekben a hetekben hűségnyilatkozatot is tett a pápának, unnepélyes levélben. Pösty éni főudvarmester kifogástalanul szolgálta I. Jánost, mellette a veszedelmekben is kitartott.

Ami a közigazgatást és az igazságszolgáltatást illeti, I. János mindjárt Székesfehérvárott elrendelte az elesett püspökök vagyonának leltárba vételét, a további fosztogatásokat megakadályozandó; vizsgálatokat indított a Mohács utáni napok kilengéseinek és rablásainak ügyében, sőt régebbi ítéleteket is felülvizsgált, és semmissé nyilvánított. Szokatlanul sokáig időzött Székesfehérvárott; ezt szemére is hányták, ugyanis ősi jogszokás szerint a koronázás után csak három napig illik a királynak Fehérvárott maradnia. János mégis két hétig maradt, körülbelül november végéig. Nyilván azért, hogy az elkésőket, az utólag jelentkezőket bevárja, s uralmát ezzel is szilárdítsa.

Hanem katonailag szinte semmit sem tett Zápolya. Ezt – jogosan – nagyon rossz néven vették tőle; Szerémi remegőnek csúfolja. (Még Dózsa nevezte el Zápolyát Katalin vajdának.) Katonailag kétféle teendő várt rá. Egyrészt meg kellett volna szerveznie a déli

végek védelmét: másrészt pedig nyugat, tehát Ausztria felől biztosítani az ország nyugalmát. Várható volt ugyanis a trónkövetelő Ferdinánd akciója. Bár Frangepán Kristóf ingerülten zaklatta, hogy forduljon fegyveresen a Dunántúl nyugati részei és Ausztria határvidéke felé, égesse fel és pusztítsa el az ellenálló fészkeket, János húzódozott a fegyveres beavatkozástól. Talán még mindig Mária királynéban reménykedett; talán abban, hogy most, koronázása után meghódol előtte a Báthori nádor vezette főúri klikk; talán nem akarta az esetleges békés egyezkedés útját elvágni. Mint fél esztendő múltán kiderült, végzetes mulasztást követett el. Frangepán Kristófnak volt igaza: ha akkor irgalmatlanul lecsap, és felszámolja a maradék ellenállást, talán elkerulheti a belháborút. Mint ahogy Frangepán a maga szakállára neki is támadt Délkelet-Ausztriának – Kärnten, Steyr –, és tartós hadjáratban igyekezett semlegesíteni. A katonai intézkedéseknek a hadsereg szervezeti állapota is gátat szabott. Pontosabban: nem is volt magyar hadsereg. A kétszáz évvel ezelőtt, az Anjouk által szervezett bandériumrendszer csődöt mondott. Állandó, fizetett zsoldoshadseregre lett volna szukség. Tulajdonképpen a fekete sereg, Mátyás hatalmának alapja sem volt más, mint a király jól fizetett, vasfegyelemmel összetartott magánhadserege. Ilyen hadsereg nélkul egy tizenhatodik századi uralkodó elveszett. I. Jánosnak voltak ugyan zsoldoscsapatai, melyeket magánvagyonából fizetett, de ezek a csapatok egy király számára jelentéktelenek voltak. Még ha az ország nemességének háromnegyede tartott volna is Jánossal: sürgető szükségben nem gyűlhetett volna össze pár ezernél tobb. Gondoljuk el: amíg a nemes fölszedelőzkodik, fölfegyverzi magát, szolgáit, amíg elindul; amíg odaér a gyülekezőhelyre; képzeljük el, hogy így kettesével-tízesével szállingóznak szép lassan. Egy bécsi levéltárban őrzött emlékirat szerint az ilyen nemesúr fegyverzetében sem volt köszönet:

„Némelyiknek fél saruja, másiknak fél sarkantyúja hibázik. Soknak a zsinórja madzagból van. Oldalukon, tomporukon rozsdás kard, mely rongyos hüvelyéből néhány év óta ki nem vonatott. Befedi magát egy nyakba akasztott, ócska pajzzsal, melynek borítékát

és teteje bőrét a moly és az egér már egészen lerágta. Lova száraz, apró, oldalbordái és csontjai látszanak."

Bár ez a gúnyos leírás túlzó, hiszen a bécsi udvari levéltárból kerul elő, és hihetőleg Ferdinándnak akart kedvet csinálni egy magyarországi hadjárathoz, mégsem jár messze az igazságtól. Ennek a szomorú allapotnak alapvető oka az ipar hiánya, a termelőerők fejlődésének a nyugati országokhoz képest jelentős elmaradása; a nemesúr a maga birtokának termékeit élte fol, pénze nemigen volt, ipart pedig csak a nagyobb városokban talalhatott, de az is helyi jellegű kézműipar lehetett.

Így hát valóban csak egy saját zsoldosseregre tamaszkodhatott volna Zápolya. Vagy a népre; a jobbágyságra, az elszegényedett kurtanemesekre, a városi polgárságra, a céhlegényekre, János azonban bennuk nem bízott, s ők sem benne, a tizenkét év előtti szornyű mészarlás bélyeget sutott I. Janosra, s így a legfontosabb támogatóit veszítette el, azaz meg sem szerezte – hiszen a jobbágyságot megfosztották jogaitól – azt a nélkulozhetetlen erőt, amit Machiavelli, János kortársa némi iróniával bennszulotteknek nevez, s akiknek „jóakaratára mindig szuksége van annak, aki egy teruletet hatalmában akar tartani". János nem merte felfegyverezni a parasztságot; ez végzete lett. S ebben kulonbozott a nagy Hunyadi Mátyástól, aki soha nem habozott a főúri ligákkal szemben éppen a népre támaszkodni!

Kulugyeiben már szerencsésebb volt János király. De ezekről már nem Székesfehérvárott intézkedett, hanem Esztergomban, ahová rovid és átmeneti budai tartózkodás után bekoltozott – Buda lakatlan volt, rendbe kellett hozni – november huszonkilencedikén. Az esztergomi érsek palotájában lakott, az akkori korulmények hez képest modern, kényelmes, jól fűthető, szépen díszített épuletben, melyet Vitéz János érsek rendezett be magának száműzetése idején, az előző század vége felé. A freskókkal díszített palotat áradozva emlegeti Heltai Gáspár *Magyar Krónika*-jában, romjait ma is láthatja az érdeklődő múzeumlátogató, aki az esztergomi vár falai kozott sétálgat. Érsekké Várday Pált tette a király. Egész

télen át itt lakott, itt ítélkezett, innen kuldte útra koveteit. Rendkivul aktív diplomáciai tevékenysége csak a lengyel kovetnél nem talált megértésre: Andrzej Krzyczki przemysli puspok december otodikén felháborodva panaszkodik régi barátjának, Brodarics Istvánnak – aki akkor Pozsonyban lakott –, hogy a koronázásra kuldte királya, Zsigmond, János sógora, de mire megérkezett, a koronázás lezajlott, s őt János nem akarta fogadni – „a velunk szembenlétet kerulte" –, mire pedig fogadta őt, kellemetlen beszélgetest folytattak. A beszélgetés targyat a puspok nem említi; hanem igen komor, és sajnos valóra váló jovendolest mondott Janosnak:

„Mindenek a kárhozat és kétségbeesés fokára jutottak, és nem jósolhatok egyebet, hanemha ezen országoknak és az egész kereszténységnek rettentő romlását. *Nézői leszunk, noha nem orommel, ama lenyűgöző tragédiátoknak, melyben most szerepelni kezdtek.*"

Nem tudni, mi botránkoztatta meg annyira a lengyel kovetet; talán az, hogy éppen akkor, ott, Esztergomban felbukkanni láthatott egy torok kovetet, aki egyelőre magánemberként kereste fel I. Janost. Erről a torokről Szerémi tesz említést: „És a király után jott egy torok futár a császártól, s Csorba Ferenc szállásán maradt tobb mint egy hónapig magánemberként, hogy ne tartsak János királyt mindenképpen árulónak." Erre célozhatott Andrzej Krzyczki, mikor ezt írta levelében: „et turci iam pro fratribus et amicis habentur" – „a torokok máris testvérei és baratai". Mi a magunk részéről semmi botrányosat nem találunk ebben; sőt mindenképpen ésszerű és helyes lépés volt a torokkel való békés és értelmes tárgyalas. Végul is alig három hónapja, hogy tonkrevertek egy magyar sereget, a király életével fizetett; I. János nincs felfegyverezve, nincs hadserege; a torok bármikor visszatérhet. Csak ostoba, onhitt uralkodó hitethette volna el magával és népével, hogy a mohacsi csatanak nem lehet barmikor fenyegető folytatása.

Az is lehet, hogy a lengyel kovet a sebtében megindított buntető perekkel kapcsolatos korrupciós botrányra gondol vagy céloz; ezt még az objektív Jászay is I. Janos rovására írja, holott éppúgy magyarazható javára is az a tény, hogy a legsurgősebben igyekezett

megszervezni az igazságszolgáltatást, gondoskodni a közbiztonságról. Így például azonnal felelősségre vonta a könyvünk elején említett botrány okozóit, akik kifosztották a királynéi hajókat, és erőszakot tettek a nőcselédségen. Ez az erélyes lépés csak üdvözlendő, hiszen ne feledjük, hogy vele szemben álló félen elkövetett sérelmet torol meg! A bírót persze megvesztegették, s így az a vádlottak közül Kun Pált fölmentette. (Talán azért is, mert Kun Pál lánya Werbőczi menye volt.) Jászay feledi vagy nem tudja, hogy I. János felelősségre vonta a bírákat: „Mivel rosszul, és hamisan jártak el a királyi felség ítélőszékében, a király, hogy megtudta gonoszságukat, megfenyegette őket..." Az igazságszolgáltatási apparátus buzgóságára jellemző, hogy régi ítéleteket is felülvizsgáltak, hihetőleg a nagy fiskális, Werbőczi javaslatára. Így például újra elővették Magyar Benigna gyilkossági ügyét. Ez a regényes életű hírhedett szépasszony, Kinizsi Pál özvegye – nagyvázsonyi várát ma is sűrűn látogatják a turisták – harmadik férjét, egy goromba és fékezhetetlen nemesurat, meggyilkoltatta még a tízes évek során, de II. Lajos idő jártával megkegyelmezett neki. Ezt a pert is felülvizsgálták.

Ez Mohács után negyed évvel, a koronázás után két-három héttel nagyon is pozitív jelenség. A királyi udvar nyüzsög, a kancellária működik, követek jönnek-mennek; a király dolgozik. Jozefics Ferenc zenggi püspököt, a jó olasz – főleg velencei – kapcsolatokkal rendelkező Frangepán Kristóf bizalmasát hosszú útra küldi: a Velencei Köztársasághoz; a pápához Rómába; onnan Párizsba, a Habsburgokkal háborút viselő I. Ferenchez; onnan tovább Londonba, VIII. Henrik angol királyhoz. Csupa olyan kormány, mely ilyen vagy olyan érdekből rossz szemmel nézi a Habsburg birodalom terjeszkedését, s melyek támogatására I. János joggal számíthat. I. János igen jó diplomáciai érzékkel, kellő pillanatban kíván tehát csatlakozni az V. Károly császár ellen alakuló nemzetközi szövetséghez; olyan szövetséghez, mely – főleg pedig Velence és I. Ferenc francia király – a törökkel is jó viszonyt ápolt.

I. János még szomszédjához, riválisához, V. Károly és Mária

öccséhez, Habsburg Ferdinánd osztrák főherceghez is küldött követeket, kínos gonddal ügyelve a diplomáciai szabályokra.

A követ, Bánffy János dunántúli és horvátországi birtokos, jó nevű, jeles főúr (részt vett a mohácsi csatában is) december hetedikén mutatkozott be a bécsi Stefanskirche főhajójában trónoló Ferdinánd előtt. Békét ajánlott; ajándékul pompás török paripát hozott. Ennél több I. Jánostól alig volt várható. Ferdinánd hidegen fogadta; Bánffy üdvözlésül kezét nyújtotta a főhercegnek; kínos pillanat, dermedt csend: Ferdinánd nem fogadja el a feléje nyújtott kezet. Bánffy János méregbe gurul: magyarul fog szónoklatába. Ferdinánd erre türelmetlenül int: nem érti a szónoklatot. Őrséggel kísérteti szállására a békekövetet; házi őrizetben tartja.

Habsburg Ferdinánd tehát minden indok nélkül egyszerűen elfogatta I. János törvényesen megválasztott magyar király követét, aki békeajánlattal érkezett. I. János minden erélyes és sürgető tiltakozása ellenére Bánffy János két hónapig maradt Bécsben Ferdinánd foglya; akkor elengedték; látni fogjuk, miért éppen akkor.

Jozefics Ferenc püspök időközben megérkezett Velencébe. Hat lovas katona kíséretében december tizenkettedikén pillantotta meg a partról a Canale Grande hajóktól zsúfolt vizét; a ferences kolostorban szállt meg – „Frari-templom" –, lévén maga is ferencrendi, mint a legtöbb horvátországi szerzetes. A Tízek Tanácsa ott, a Szent Márk téren, a Szent Márk-templom mellett, a dózsepalota kisebbik fogadótermében december tizennegyedikén fogadja először I. János követét; az bemutatja megbízólevelét.

December tizenhatodikán a magyar követ megjelenik a dózse, Andrea Gritti előtt. Európa egyik legerősebb nagyhatalma tárgyal I. Jánossal, követe útján. Velence üdvözli I. János kormányalakítását; Jozefics, megbízásához híven, felajánlja, hogy Velence támogatása esetén I. János a magyar külkereskedelmi forgalmat Bécs és Ausztria helyett a Velencei Köztársaság felségterületén fogja lebonyolítani. A helyzet mindenképpen kedvező.

Ugyanezen a napon, ugyanebben az órában azonban másutt, másvalami is történik.

December tizenhatodikán, Pozsonyban, az ottani ferences kolostorban magyar főrendek királlyá választják Habsburg Ferdinánd osztrák főherceget és cseh királyt.

Ferdinánd nincs is jelen a választásnál; a laibachi püspök helyettesíti.

Magyarországnak a mohácsi csata után három hónappal két királya van.

Egyiket alkotmányosan megválasztották, jelenlétében; most is az ország területén belül uralkodik. Nincs két hete, hogy követet küldött frissen megválasztott vetélytársához. Ez a követ a most választott király börtönében van.

A másik, a most választott király nincs is jelen; megkoronázásáról egyelőre szó sincs; jelen van azonban a nádor, az erre a napra kijózanodott Báthori István, a pécsi káptalan kirablója; jelen van, s így a választás az alkotmányosság látszatát keltheti, hozzászámítva ehhez a Jagelló-ház és a Habsburg-ház között kötött öröködési szerződést is.

Ezért a helyzetért sem a török, sem Zápolya János, sem Mohács nem felelős. Csak és egyedül a magyar nemesség.

HABSBURG FERDINÁND

A meghódított országba könnyen behatolhatsz, ha megnyerted magadnak a birodalom valamelyik uraságát, mert mindig találsz elégedetleneket és olyanokat, akik újítani akarnak. Ezek a már mondott okokból megnyitják előtted az ország határát.

(Machiavelli: *A fejedelem.*)

A spanyolországi Alcala városában az 1503. esztendőben, két évvel azelőtt, hogy Rákos mezején a távoli Magyarországon az ország főrendei elhatározták, hogy ezentúl csak magyar nemzetbeli uralkodót választanak, és sokan mindjárt személyre is gondoltak, mégpedig az akkor tizennyolc éves Zápolya Jánosra, Mátyás főhadvezérének fiára; Aragóniai Juana spanyol királyi hercegnőnek, Habsburg Szép Fülöp burgundi herceg feleségének (Fülöp viszont Habsburg Miksa császár egyetlen fia volt) fia született, aki a keresztségben a Ferdinánd nevet nyerte. Ez a Ferdinánd öccse volt a nála három évvel idősebb Károlynak, Juana és Fülöp legidősebb fiának és bátyja Mária nevű húgának. Juana családja, az Aragóniai-ház, nemcsak férje révén, a Habsburg-ház révén volt nemzetközileg befolyásos királyi család: Juana húga, Katalin Anglia királynéja volt, VIII. Henrik király felesége, aki miatt később Henrik király hírhedett válási viszálya kezdődött, megbontván a pápa és az angol trón hagyományos jó viszonyát.

Mivel Ferdinánd a fiatalabbik fiú volt, a németországi trón nem őrá várt, hanem Károly bátyjára. Így aztán külön-külön is nevelkedett a két fiú, Károly Burgundiában, Ferdinánd pedig Spanyolországban. Ferdinándot keresztapja és anyai nagyapja, Aragóniai vagy katolikus Ferdinánd nevelte. Nem is tanult meg Ferdinánd más nyelven, mint spanyolul és franciául; nem is mozdult ki ifjúsága idején szülőhazájából. Egész műveltsége, érdeklődési köre, nevel-

tetése spanyol volt. A nagyapa jeles uralkodó: ő egyesítette a kétféle trónt szolgáló Spanyolországot; ő űzte ki az évszázadok óta uralkodó mórokat Dél-Spanyolországból, Granadából; ő szerezte meg a szicíliai és a nápolyi trónt is spanyol hazája számára; az ő uralkodása idején fedezte fel és hódította meg a spanyol flotta Amerikát; egyszóval, ő alapozta meg a spanyol világuralmat. Az unoka születésekor ő már hatvanegy éves volt.

„Korunkban kiváló példa erre Aragóniai Ferdinánd, Spanyolország mostani királya. Szinte új fejedelemnek nevezhető, mert gyenge kezű királyból hírben és dicsőségben a kereszténység első uralkodója lett; s ha cselekedeteit szemugyre vesszük, mind kiválónak találjuk, sőt akad, amit rendkívulinek. Uralkodása Granada meghódításával vette kezdetét; s ezzel a tettével megalapozta hatalmát. Mindenekelőtt kényelmesen foghatott hozzá, és nem kellett félnie, hogy kozben megzavarják; aztán meg dolgot adott a kasztíliai uraknak, s míg ők a háborúval törődtek, eszukbe sem jutott újítani; ilyen módon hatalomra tett szert folottuk, es kivivta megbecsulésuket, szándékát pedig észre sem vették. Az egyház és a nép pénzén hadsereget tarthatott, s a hosszan tarto haboruval alapot adott saját hadsereg létesítésére, s ez azután dicsőségére vált. Tovább menve, hogy nagyobb vállalkozásba foghasson, mindig a vallást használta urugyul: kegyes kegyetlenséggel megszabadította királyságát másoktól; ennél csodálatra méltóbb és ritkább példát nehéz találni. Ugyanezzel az uruggyel megtamadta Afrikát, Itália ellen hadat indított; végul megrohanta Franciaországot, így állandóan nagy tetteket rendelt el és hajtott végre, s ezek az események mindig foglalkoztatták alattvalóit, s mindig csodalattal és reménykedéssel toltották el lelkuket. Cselekedetei egymásba fonódtak, oly módon, hogy egyik és másik kozt nem adott időt az ovéinek, hogy ellene szeguljenek" – írja róla elismerőleg kortársa, Nicolò Machiavelli.

Kedvtelve nevelgette unokáját, akit utódául szánt a spanyol trónra. Károlynak szánták a német, Ferdinándnak a spanyol orok-

séget. Annyira elhatározott dolog volt ez, hogy a két testvér nem is ismerte egymást: nem is találkoztak.

Közbeszólt azonban a sors; váratlan halálesetek és ezek miatt különböző kombinációk úgy hozták, hogy Aragóniai Ferdinánd halála után a spanyol trónt az akkor tizenhat éves Károly örökölte; a spanyol orientációjú Ferdinánd viszont hoppon maradt. A két fiútestvér három évig együtt élt Barcelonában; Mária húguk viszont II. Lajos magyar király felesége lett, és Budára költözött. A tizennégy-tizenhat éves serdülő fiú számára a váratlanul rászakadó második-fiúság, alárendeltség állapota nagy lelki válságot okozott, amit voltaképpen sohasem hevert ki igazán. Élete ugyanis ettől kezdve bátyjának, Károlynak árnyékában telt el.

Különösen válságosra és kínosra fordult a helyzet 1519. január huszonnyolcadikán, Miksa császár halálakor. Károly örökölte – ahogy tervezték – a trónust, csakhogy Károly spanyol régenssé nem öccsét nevezte ki, hanem saját nevelőjét, Adrian von Utrechtet. Ezzel betelt a pohár; nyilvánvalóvá vált, hogy Károly, akár becsvágyból, akár mert öccsét még a spanyol trón betöltésére is alkalmatlannak ítélte, mellőzte Ferdinándot. Az immár császárrá választott V. Károly 1520 tavaszán könnyűszerrel megszabadul öccsétől, és ettől kezdve látni is alig látja. Ferdinánd tehát tizenhét évesen elhagyja szülőföldjét, azt a Spanyolországot, ahol nevelkedett, s amelynek legdicsőbb éveit látta gyermekkorában; elhagyja, hogy az osztrák főhercegi cím birtokában egy számára teljesen ismeretlen, hideg éghajlatú hegyes-völgyes tartománynak, Ausztriának főhercegeként lényegében a Habsburg-ház keleti birtokainak jószágkormányzói tisztjét töltse be. Ennek a tartománynak még a nyelvét sem beszélte; később ugyan megtanult németül, de magánlevelezésében mindig a francia vagy a spanyol nyelvet használta, s a fontosabb okmányokat is spanyolra fordíttatta. Rezignált buzgalommal igazgatta a tartományt; ha bátyját nagy néha látni volt szerencséje, kalaplevéve közeledett hozzá és magázta. Titkos vágya még 1526-ban is az volt, hátha V. Károly megkönyörül rajta, és a neki otthonosabb Itáliába helyezi át; a lombard felföld valamelyik

hercegségét szerette volna megszerezni. Ez volt a fő ambíciója; Ausztriát kényszerű, átmeneti tartózkodási helynek tartotta. Házassága is ugyanilyen kisstílű volt: tizenkét éves korában, 1515-ben jelképesen eljegyezték II. Lajos magyar király Anna nevű húgával; de ezt a jegyességet, illetve házasságot csak akkor realizálták, mikor a mohácsi csata után hivatkozni kellett a házassági szerződésre mint a magyar trón megszerzését elősegítő jogalapra. Később aztán tizenöt gyermeket nemzett a derék Ferdinánd, oreg korában rengeteget panaszkodott lányaira, hogy milyen nehéz férjhez adni őket; Bornemisza meséli el olvasóinak Ferdinánd panaszkodásait.

Ennek a Spanyolországban szuletett és nevelkedett, onnan erőszakkal elszakított és Ausztriában is idegenul mozgó Ferdinándnak jutott osztályrészul az a kellemetlen feladat, hogy a Habsburg-ház érdekeinek szolgálatában egy még Ausztriánál is messzibb fekvő és idegenebb, háborúktól zaklatott ország kiralyi trónjára torjon a lehető legravaszabb fondorlatokkal, cselszovényekkel és katonai apparátussal. Vonzerőt egyetlen korulmény jelentett: a királyi cím, mert az mégis tobb volt, mint a főhercegi.

Ferdinánd 1526-ban huszonharom éves; a mohácsi csata napján Speyer németországi városból éppen Innsbruckba volt útban; itt, Innsbruckban lakott legszívesebben. Szeptember hetedikén még részvétnyilvánító levelet ír II. Lajosnak, aki már régen halott; Ferdinánd tanácsokkal látja el, és jóindulatáról biztosítja. Húga, Mária ekkor már – szeptember harmadika óta – Pozsonyban lakik; ide menekult első ijedtségében és magyaroktól való féltében; volt azonban annyi uralkodói osztone, hogy az ország teruletét mégsem hagyta el.

Ferdinánd csak a torok kivonulása után, tehát október kozepe tajan kezd érdeklődni a magyar trón megszerzésének lehetőségei irant, ez az időpont egybeesik II. Lajos holttetemének feltalálásaval is. Tulajdonképpen az energikus és értelmes Mária volt az, aki a távoli és éppen ekkor a francia konfliktussal elfoglalt Károly helyett Ferdinándot nógatta, és tanácsokkal látta el.

Ez a Mária királyné figyelemre méltó egyeniség. Mindenesetre

bölcsebb, uralkodásra termettebb, mint férje, Lajos király. 1526-ban éppen huszonegy éves; „kisportolt", férfias megjelenésű – hangsúlyozzák feltűnően lapos mellét –, határozott, makacs, energikus nő. Átlagon felül művelt, sokat olvas; Erazmusszal levelez, Luther Márton novemberben, II. Lajos temetésének hírére négy zsoltárfordítását dedikálja neki. A Habsburg-érdekek fanatikus híve; a harmincas években a családi birtokul megszerzett Németalföld kormányzója; bátyja, Károly és Ferenc francia király között gyakran és ügyesen közvetít, a remek „sportember" hírében álló, nagy szoknyavadász I. Ferenccel (mint köztudott, ő a *Rigoletto* című opera voltaképpeni hőse, akit Verdi kényszerűségből keresztelt el „mantuai hercegnek") versenyt lovagol, vív, vadászik. Hogy a szerelem iránt mennyi érzéke volt, vagy hogy volt-e egyáltalán érzéke, annak hűséges titkára, Oláh Miklós lenne a megmondhatója, aki Németalföldre is követte, és rajongó híve maradt odakunn is.

Ez a Mária özvegy királyné egyengette itthon Ferdinánd útját. Nem volt könnyű munka. Mária leghívebb támogatója egy Itáliát megjárt, tehetséges királyi titkár, Nádasdy Tamás volt; érdekből-e vagy meggyőződésből; számításból-e vagy a királyné iránti személyes hűségből; de az első pillanattól kezdve (a mohácsi csata idején nem volt itthon, külföldi követségben járt éppen) rendíthetetlenül dolgozott a Habsburg-dinasztiának; rögtön felkereste Ferdinándot, tárgyalt vele, megbízólevelet hozott haza, névsort szerkesztett, ennek alapján meghívóleveleket küldözgetett; ígérgetett, toborzott. Nádasdynak könnyű dolga volt az érvényesülés útjának első szakaszán: a nádor, Báthori István név és méltóság volt inkább, mint cselekvő személy. Olyan súlyos alkoholista volt ugyanis a derék Báthori nádor, hogy talán már a *delirium tremens* is eluralkodott rajta; a velencei követ szerint már Mohács előtt „hajnaltól estélig és estétől hajnalig" eszméletlenül részeg. Máriával tartott még Szalaházy Tamás püspök, művelt, írogató humanista; egyelőre Brodarics István, aki minden szabad idejét a mohácsi csata története megírásának szenteli; valamint az öreg Bornemisza, a királyné

menekítője, aki azonban morcosan és általános meglepetésre bezárkózott a pozsonyi felső várba, és oda senkit be nem engedett, csak ingerülten üzengetett kifelé, szemmel láthatólag megvetve a nyíltan németté vedlett udvart. A legkomolyabb méltóság, a legkormányképesebb főrend Thurzó Elek; neki itt vannak birtokai a szomszédban, Semptéről meg Galgócáról dirigálja a környező megyéket, de csak a maga bajával törődik.

Folyik itt Pozsonyban némi kormányzati munka is; ebben azonban nincs köszönet. Szomorúan jellemző, hogy a Pozsonyban éppen csak hogy berendezkedett Mária királyné és udvara mivel foglalkozik legelőször: zsidóüldözésbe fog, minden bajt, veszedelmet, Mohácsot a zsidókra fogva és hárítva:

„Mivel a zsidók ama gyászos csapás után, melyet a mi igen kedves urunk és férjünk, boldog emlékezetű felséges Lajos király a múlt napokban a római hitért harcoltában a hit ellenségeitől kapott... vagyonukat, marhájokat s javaikat előre küldve, házaikat üresen hagyták és elmenekültek..." minden javaiktól fosztassanak meg, s a városba és az országba vissza ne térhessenek. Ha a pozsonyi zsidók valóban elmenekültek az udvar érkezésének hírére, nem csoda: 1526 tavaszán véres pogromokat szerveztek ellenük Budán (amit a Zápolya-párt emberei igyekeztek csillapítani) s valószínűleg most Pozsonyban is; mindezen túl azonban különösen botrányos és megdöbbentő, hogy az a Mária királyné intézkedik a felelőtlen, pánikszerű menekülők ellen, aki maga is felelőtlenül és pánikszerűen menekült el Budáról, a török szabad prédájául hagyva azt. Az irat további része Mohácsot „ocsmány és uzsorás kalmárkodásuk" eredményének tudja be; ilyesmivel uszítják a rémült és töröktől félő lakosságot, amikor a *Magyarországról kivonuló török sereg kétezerötszáz magyar zsidó foglyot hurcolt rabszíjon Ázsiába,* mivelhogy azok a magyaroknak kedveztek, s így az oszmán birodalom ellenségei.

Ferdinánd és Mária minden buzgólkodásuk ellenére sem tudtak kellő súlyú pártot toborozni, pedig oklevelek tanúsítják, mennyit ígértek, fenyegettek a szolgálatkész Nádasdy útján és közreműkö-

désével. Még októberben is csak a Nyugat-Dunántúl és a nyugati Felvidék állt mellettük.

Ezért is meg talán mert pillanatnyilag tényként vette tudomásul Zápolya behozhatatlan előnyét – időnyerését és azt, hogy az országban tartózkodik –, Ferdinánd trónszerző buzgalma októberben Csehország felé fordult.

Ferdinánd csehországi trónra jutását a magyar történeti munkák éppen csak említeni szokták. A két népnek a legutóbbi időkig nacionalista elvakultságú történetírása pedig egyszerűen tudomásul is alig veszi azt az érdekes és máig szinte megvizsgálatlan körülményt, hogy hazánk hosszú időn át Csehországgal perszonálunióban élt. Így II. Lajos királyunk is egyszersmind Csehország királya is volt. Mohácsnál tehát a cseh király is elesett, illetve eltűnt. Így hát a cseh rendeknek is új királyt kellett választaniuk.

Mindenképpen figyelemre méltó és sajátságos, hogy a cseh rendek már októberben kiírták a királyválasztást, összehívták az országgyűlést, azt is alig várva meg, hogy a török Magyarországról kitakarodjék. Vajon azt jelentené ez, hogy a cseh rendeknek biztos tudomásuk volt II. Lajos haláláról már akkor, mikor még az agnoszkáló bizottság ki se szállt Mohács környékére? Az mindenesetre bizonyos és rendkívül érdekes, hogy II. Lajos temetése előtt két héttel Csehországban már megválasztották II. Lajos utódját. Talán Czettrich Ulrik tájékoztatta őket, Lajos cseh kamarása, aki Máriának is a hírt vitte.

Ferdinánd megválasztását komoly és alapos alkudozások előzték meg. A cseh rendek beletörődtek Ferdinánd trónigényébe, nem kockáztatva államuk nyugalmát nemzeti király jelölésével, ugyanolyan hosszú időre elkötelezvén magukat a Habsburg-birodalom mellett, mint ameddig mi is Habsburg érdekterület maradtunk, lényegében 1918-ig. Csakhogy a Ferdinánd mellett ügyködő, szatócsalkuba bocsátkozó magyar főurak helyett okos és szívós tárgyalássorozatban jelentős engedményeket csikartak ki: Ferdinánd ígéretet tett az államadósság rendezésére, a husziták szabad vallás-

gyakorlására és arra, hogy a Habsburg-hatalom megvédi Csehországot a torok veszedelem ellen.

Október huszonharmadikán, ugyanakkor, mikor Zapolya Tokajban tárgyalt és szervezkedett, és Máriával alkudozott kettejuk esetleges házassága felől, Habsburg Ferdinandot Prágában cseh királlyá valasztották. A huszonharom eves spanyol fiatalember ugyan természetesen csehul se tanult meg, viszont most már nem tartomanyi főhercegként, hanem egy király pozíciójából folytatta a magyar trón megszerzésére irányuló tevékenyseget. Ferdinánd Zápolya János november tizediki koronázására ajándékok osztogatásaval felelt: híveinek szűk korét – nehogy azok is átpártoljanak az immár torvényes magyar uralkodóhoz – gazdagon megjutalmazta, méghozzá nemcsak a szokásos módon várakkal meg foldbirtokokkal, hanem készpénzzel. Szabalyos utalvanyt allított ki számukra, melyen még a fizetés határnapja is pontosan meg van szabva. Báthori István nador egy várat és ketezer forintot, Batthyány Ferenc (aki pedig jelen volt Zápolya koronázasán, és aki Torok Bálint 1521-es belgradi kudarcának haszonélvezője, mert ő kapta Torok elkobzott javait) hatezer forintot, Tahy János ezernyolcszáz forintot kapott. Magyarország oly buszke és rátarti nádora tehát a mohácsi csata utan alig negyedévvel – nem elegedvén meg a pecsi káptalantól rablott kinccsel – egy spanyol fiatalember ele tartja a markát, és alamizsnaert kunyerál; ezért az alamizsnaért mindenre képes

Az egyetlen ellenszegulő az oreg Bornemisza, Lajos király egykori bizalmasa, a királyné egyik menekítője Budaról, mint már említettuk, a pozsonyi várban duzzog, nem tetszik neki az események alakulása; ő mindenesetre nem csatlakozik Ferdinándhoz. Ki kell tehát fustolni. Szomorú kis komédia kovetkezik, amit az tesz apróságában is emlékezetes dátummá, hogy Mohács utan ez volt ausztriai német katonaság első fegyveres beavatkozasa magyar felségteruleten. Miután Bornemiszát, ahogyan Jászay Pál meséli, „arra birni, hogy a pozsonyi várat Ferdinandnak feladja, teljességgel nem lehetett", német katonaság támadt Sebestyén varnagyra, aki kisfia-

val és tizennégy szolgával lement a Duna-partra, hogy onnét valamilyen ágyút egy fészerből felvontasson a várba; a németek, Ferdinánd szolgái, Sebestyén várnagyot, tízéves kisfiával és kíséretével egyutt agyonverték, és egy kútba dobták. A felháborodott Bornemisza szolgáját pedig, akit a királynéhoz kuldott panaszra, megverték, szakállát cibálták, és kihajítottak az utcára. Mindez november huszonegyedikén történt; és mintha folytatása lenne ennek V. Károly császár november huszonhatodikán Granada spanyol városból keltezett es a magyar nemességhez intézett levele. Ez a levél V. Károly első hivatalos beavatkozása a magyar ugyekbe; úgy fogalmaz, ugy fenyegetőzik, mint aki – császarként – a magyar nemzetet is alattvalójának tekinti. Szinte egybeesik tehat János koronázása után a Habsburg beavatkozás mind hivatali, mind katonai síkon.

„A ti teendőtok tehát: magatokat mindenben úgy viselni, hogy sem hűségtekről, sem megmaradastokról megfeledkezetteknek ne láttassatok; egyszersmind tőlunk mindazt, ami egy jó fejedelem és császár kotelessége, remélhetitek. Ferdinánd ausztriai főherceg urat, a mi kedves ocsénket az orszag békés birtokába behelyezzuk..."

V. Károly tehát szépen behelyezte Ferdinánd occsét az ország „békés birtokába", alighogy I. János király megkezdte torvényes uralkodását.

Ilyen előzmények után történt a már említett kínos és botrányos esemény, I. János kovetének, Bánffy Jánosnak megcsúfolása és fogságba ejtése.

December tizenhatodikára tűzték ki az ellenkirályt megválasztó országgyűlést, miután Mária és Báthori már korábban hasztalanul kísérletezett egy Komáromba meghirdetett diéta összehozásával.

A pozsonyi ferences kolostorban gyűlt ossze az a főúri társaság, mely ilyen vagy olyan okból a Habsburg-ház tuzénél kívánta megsutni pecsenyéjét; tegyuk még azt is hozzá, hogy némelyikuk talán politikai meggyőződésből is, azt gondolván, hogy Európa legerősebb hatalma alkalmasabb lesz az országnak a torok elleni megvédésére, mint Zápolya.

Az alkotmányos alap kétségkívül megvolt: a Jagelló-ház szerződést kötött a Habsburg-házzal, hogy a trónt a Habsburgok öröklik; ezt a szerződést Ferdinánd nagyapja, Miksa császár írta alá; magyar részről pedig Jagelló Ulászló, aki fiát, Lajost ennek szellemében jegyezte el Máriával. A nádor se vett részt az előző választáson, holott neki ott fontos alkotmányos teendői lettek volna; most viszont itt van, kétezer forinttal a zsebében.

Ferdinánd nem jelent meg a gyűlésen; a laibachi püspök képviselte.

A püspök ékes szóval ecsetelte Zápolya hibáit, bűneit és mulasztásait; egész beszédét Zápolya megtámadására építette fel, jól tudván, hogy a jelenlevők mind halálos ellenségei. „Zsarnó vára alatt, melyet, megvetve a királyi parancsot, megszállott, mennyi jeles férfiúnak, ágyúnak, vagyonnak és kincseknek elvesztését okozta gyávasága által, és mily gyalázatot vont csúfos futásával nemcsak magára, de az egész magyar nemzetre" – szónokolta a laibachi püspök Jánosnak egy csaknem tíz esztendővel ezelőtti vereségét hozva elő; s így ment ez végig, természetesen a mohácsi csatából való távolmaradását is bűnéül róva fel.

A szónoklat után megtörtént a választás.

Habsburg Ferdinándot távollétében magyar királlyá választották.

December végén V. Károly Toledóból elégedetten nyugtázza a magyar főurak engedelmességét. Megdicséri a pozsonyi választók kötelességteljesítését, kétséget sem hagyva az utókor számára aziránt, hogy ez a választás nem szabad tevékenység volt, hanem a császár iránti illő engedelmesség megnyilvánulása, fizetség a novemberben kiosztott pénzjutalomért. Ezt a választást követő héten Velence városában újból a dózse színe elé járult a magyar követ, I. János megbízottja, Jozefics Ferenc, hogy Rómába indulása előtt búcsút vegyen a Signoriától. Az eddigi kedvező tárgyalások eredményét is rögzíteni szerette volna, a dózse azonban meglepően zárkózottan és ridegen csupán annyit közölt Jozeficcsel, hogy a dol-

gok realizálására Jozefics hazautazásakor térnek majd vissza, tehát hónapok múlva.

Ez december huszonkettedikén történt, akkor, midőn Habsburg Ferdinánd magyar királlyá választásának híre a Velencei Köztársasághoz eljutott.

Tekintsünk most el egy pillanatra a pozsonyi királyválasztást kísérő rosszízű mellékjelenségektől; Báthori nádor és társai jellemétől; V. Károlynak az állami függetlenséget sértő leveleitől; a pénzosztogatástól és az egész kisszerű, szánalmas komédiától, amit hasonlítani sem lehet a Ferdinándot választó cseh rendek ügyességéhez; tekintsünk el ettől az akkori uralkodó osztályunk hitvány állapotára oly szomorúan jellemző eseménytől, és vizsgáljuk meg a kérdést innen a mából visszanézve vagy akár egy Nádasdy Tamás szemszögéből ítélve, akiről feltételezhetjük, hogy hazája érdekében állt Ferdinánd oldalára. Ha így nézzük a dolgot, a Habsburg-ház trónra emelése helyes és hasznos cselekedet volt. Ha abból indulunk ki, hogy a Habsburg-dinasztia, különösen V. Károly uralkodásakor, Európa legerősebb nagyhatalmává nőtt; hogy a francia erőfeszítések az európai hegemónia megszerzésére már 1526 őszéig is újra meg újra kudarcot vallottak; hogy egy gyenge és katonailag tönkrevert országnak két választás – török és Habsburgok – közül kétségkívül a Habsburgokat kellett választania, mert ez volt a jövő, a haladás lehetőségének útja: akkor Ferdinánd megválasztása, spanyol volt-e vagy sem, magyarul tudott-e vagy sem, rokonszenvesen lépett-e fel vagy nem: mindenképpen helyes és jogos, sőt szükséges.

A magyar uralkodó osztály azonban elmulasztotta a kellő pillanatot. Nemcsak hogy tragikusan nem volt egységes, hanem még meglepően nagy számban is döntött Zápolya mellett, s ezt a döntését csak akkor próbálta revideálni, mikor már Zápolya uralkodott, mégpedig képességéhez mérten felkészülten.

De kérdés, hogy a magyar állam 1526 őszén annyira gyenge és tönkrevert volt-e, hogy egy újabb török támadásnak a Habsburg támogatás nélkül bizonyosan áldozatául esett volna?

Történetírásunk, még a legújabb egyetemi tankönyv is, ezt szinte magától értetődőnek tartja. Abból indul ki, hogy a mohácsi csata valóban egyet jelentett az ország, a középkori magyar állam tökéletes pusztulásával. Ha tehát a török tetszés szerint bármelyik pillanatban ismét megjelenik, a védekezés ellene reménytelen. Ilyen esetben valóban gondolni sem lehetett másra, mint a Habsburg-dinasztiához való menekülésre és akár feltétel nélküli csatlakozásra.

Tekintsünk most el az utókor szerint oly könnyelműen és felelőtlenül megválasztott nemzeti király, Zápolya János jellemétől, fogyatékosságaitól és a Dózsa-felkelés leverésében játszott ellenszenves szerepétől; annál is inkább tehetjük ezt, mert az utóbbi ténykedése az akkori uralkodó osztály szempontjából érdemet jelentett, nem pedig gyalázatot. Figyeljünk ehelyett az ország katonai helyzetére.

A magyar állam katonai ereje még Mohács után sem volt annyira jelentéktelen, mint azt ma gondolnánk. Egy Mátyás-típusú uralkodó kellő szervezőkészséggel jelentős haderőt mozgósíthatott volna. Ennek feltétele természetesen az lett volna, hogy a magyar uralkodó osztály a török veszedelem konkrét tudatában – hiszen a mohácsi csata után vagyunk! – összefogjon, és rablás, fosztogatás helyett katonaság kiállítására áldozzon. Még ha le is mondunk a jobbágyság felfegyverzéséről, hiszen a nemesség retteg a Dózsa-hadak újraszerveződésének még a gondolatától is (egy évvel a német parasztfelkelés vérbe fojtása után érthető: a magyar uralkodó osztály éppen az 1500-as években, a kapitalizmus kialakulása előtt magától átadná a hatalmat a parasztságnak?), ha tehát nem is vesszük tekintetbe a jobbágyság felfegyverzését: ez igenis reális, mert a helyzet által parancsolólag diktált nemesi összefogás talán megteremthetett volna olyan katonai erőt, amely egy újabb török támadást visszaverhetett volna. Várvédő vonal építése csupán az 1526 őszén, magyar főurak által összerablott kincsek árából szinte biztos védelmi lehetőséget kínált volna. Itt volt a Balkánról, Szerbiából és környékéről menekült erős és bátor katonatömeg, megbízást, megszervezést várva; itt volt az oly sikeresen védekező Szlavónia és Horvát-

ország, végül pedig itt van a János és Ferdinánd kozotti belháború során elesett katonaság elrettentő száma: ha osszeadjuk a magyarok–magyarok, magyarok–németek kozott vívott utkozetekben, valamint a mindjárt említendő Cserni Jován-féle hadban elesettek számát, s abból még le is vonunk vagy huszonot százalékot: fantasztikus létszámú hadsereget kapunk! Ezt az osszeadást történetíróink még nem végezték el, pedig nem lenne tanulsag híján; tény az, hogy Magyarorszag 1526 őszén még nem volt katonailag impotens, ami viszont azt jelenti, hogy egy nemzeti királyság gondolatat, adott esetben I. János sikeres uralkodásanak lehetőségét nem szabad mindjárt és egyértelműen elvetnunk a későbbi események ismeretében, ahogy azt ma tesszuk; kovetkezésképp pedig Habsburg Ferdinánd megválasztása nem volt olyan múlhatatlanul szuksegszerű, mint képzelnénk. Nyilván így vélekedtek azok a magyar urak is, akik Székesfehérvárott sokkal nagyobb számban választottak meg I. János királyt – vagy tűrték el megválasztását –, mint ahanyan familiárisokként, lekotelezettekként, Zápolyával szomszédos birtokosokként kénytelenek voltak.

Nem az a tragikus tehát, hogy ezt vagy azt a királyt választották meg; ilyesmi a magyar történelemben negyedszázadonként előfordult; nem is az, hogy Zápolyát trónra emelték, mikor pedig a Habsburg-dinasztiáé volt Európában a jovő, ahogy azt Nádasdy Tamás megszimatolta, hanem egyszerűen és kurtán csak az, hogy a magyar uralkodó osztály az adott történelmi, politikai és gazdasági helyzetben megoszlott, uralkodásra képtelenné vált; a helyzetet nem ismerte fel; egyszóval, a kozépkori magyar állam, Elekes Lajos szavaival élve, egyszer s mindenkorra megbukott. Az a magyar nemzet, melynek tagjai akkor magyar nemzetnek tudták, erezték és vallották magukat: életképtelenné vált.

De térjunk vissza Habsburg Ferdinándhoz, és figyeljuk, mit csinál.

Álljunk most az ő oldalára és párthívei mellé: mit tesz, hogy választott királyként, háta megett az oly diadalmasnak és erősnek mondott Habsburg világhatalommal, megszerezze és megtartsa or-

ságát a nyugati, európai kultúrkozosség számara, és megvédje a barbár torok hódítástól?

Helyzete nehéz. Ő maga nincs az országban; Innsbruckból kormányoz. Hívei Magyarországnak mindossze jelentéktelen részét tartják birtokukban: Nyugat-Dunantúl; Felfold; Erdély egy része, főleg németek lakta városai. Igaz ugyan, hogy szamíthat az egyelőre semleges Gyorgy brandenburgi őrgrófra is, aki megbízható őrséget tart a birtokában levő Gyula és Vajdahunyad várában, s mivel Arad viszont Bathorié: ez a vidék kikapcsolódott Janos ellenőrzése alól. Nincs mas hátra, mint a fegyveres hódítás. Ha sikerul, ha Ferdinand beul az orszag birtokába, igazolva van, és Nadasdyék is igazolva vannak; ám pusztuljon I. János, am sirassák meg hívei, ám botránkozzon meg az erőszaktételen, aki akar: Ferdinand uralja Magyarországot, s az szépen megmaradt nyugodtan fejlődő országnak. Ferdinánd mégsem hódít azonnal. Kellő pillanatra var, ő már tud a kulpolitika alakulásaról, ő mar sejti, hogy batyja 1527 tavaszán a történelem egyik legerőszakosabb katonai lépésere fogja elhatározni magát hegemóniája végleges megszilárdítása érdekében. Ferdinándot kulonben is lekotik a cseh koronazás előkészuletei.

1527. január huszonegyedikén ezernyolcszaz lovas kíséretében Csehországba indul; februar otodikén vonul be Prágába, február huszonnegyedikén Ferdinándot cseh királlya koronazzák. Ezt az időszakot I. János ugyesen hasznalta ki.

Lázas utemben folytatja diplomáciai tevékenységét; Jozefics januar tizenkettedikén mar Rómaban van, a pápa kihallgatáson fogadja; ugyanez idő tájt a Capitolium melletti Aracoeli ferences kolostorból útra kel és Magyarorszagra érkezik egy magyar szerzetes, részben a pápa megbízasaból: Frangepán Ferenc. Megérkezése pillanatától I. János kitartó híve, kiváló kepességű, európai műveltségű férfi, a romai kolostor csondes kenyelmét áldozta fel szulőfoldjéért.

Janos király ugyesen fogalmazott levele jól szamit a papa erzékenységére: ő, János első kotelességének a pogány torokre tama-

dást tekinti, de addig, míg riválisa, Ferdinánd a hátát fenyegeti, semmihez sem mer kezdeni; hasson tehát oda őszentsége, hogy Ferdinand, akinek támadását tavaszra várja, lemondjon trónigényéről:

„... Már vissza is vettem volna néhány végvárat az ellenségtől, ha a fenséges fejedelem, Ferdinand ausztriai főherceg, Csehország választott királya, engem nem gátol ez udvos szándékomban, ki nem tudom, miféle jogot követelvén magának országomra, ennek vegeit ellenségesen megtámadta, hadainak tetemes részét egynémely városaimra vetette, s kiről tudom, hogy eltokéllett szándéka nyíló tavasszal reám és országomra törni. Esedezem tehat alázatosan szentségednek, méltóztassék mind rólam, mind országomról olyképp gondoskodni, hogy Ferdinánd ellenségeskedése elől biztosítva, a kereszténység kozos ellenére, a torokre lehessen támadnom."

A pápa, az otvenkét éves VII. Kelemen, szuletése szerint Giulio de' Medici, Lorenzo il Magnifico unokaoccse, rossz szemmel nézte V. Károly nagyhatalmi torekvéseit, átlátva, hogy az itáliai pápai világi uralom megszerzésére tor; ezért 1524-ben katonai és politikai szovetséget kotott az Észak-Olaszországban hadat viselő I. Ferenc francia királlyal és a Velencei Koztársasággal, melyet aztán az 1526. május huszonkettediki cognaci liga csak megerősített. Most, 1527-ben már nyíltan, sereggel készulődott V. Károly ellen, az viszont a pápa ellen. A világuralomról volt szó; azaz a pápa inkább csak védekezett, tamadólag az V. Károly vezette német hadak léptek fol Itália birtoklásáért.

Ebben a helyzetben I. János jelentkezése s vele egy esetleges erős, fuggetlen Magyarország a Habsburgok hátában szerencsés lépes. Ne feledjuk, hogy Habsburg Mária királyné Lutherrel rokonszenvez, a katolikus liturgiát sem tartja be.

VII. Kelemen kituntető szívélyességgel fogadta a magyar kovetet, bar I. Jánoshoz írott levelében már sokkal óvatosabbnak bizonyult; sajnálkozva jelezte, hogy Ferdinánd trónigényét nem lehet csak úgy észre se venni:

„Felőled, kedves fiunk, mindig oly véleményben voltunk, hogy érdemes vagy a legnagyobb tisztessegekre, erényed olyan lévén, melynél fogva neked mindenha szerencsét fogunk kívánni bármely méltósághoz... Kész hajlammal mindent ígérnénk neked, ha Krisztusban kedves fiunk, Ferdinand, Csehország méltóságos királya nevében előttunk s az apostoli szék előtt óvás nem történik, állítva, hogy választás és egyéb okok alapján neki van joga az országhoz..."

Jozefics Rómából Franciaországba száguldott; február elsején már St-Germainban van, Párizs mellett, I. Ferenc udvarában. Itt számíthatott Jozefics puspok a legkedvezőbb fogadtatásra; barátja, Frangepán Kristóf már Mohács előtt is tárgyalt Ferenccel. A francia kormány valóban előzékenynek mutatkozott; Ferenc még feleséget is ajánlott Jánosnak:

„...Kelj bátran jogod védelmere, annál is inkább, mert tudnod kell, hogy a római pápa, Anglia hatalmas királya, a Velencei Köztársaság, kivált pedig mi nem fogunk segély nélkul hagyni...

...És ha még nőtlenul élsz, s házasságra akarsz lépni, s azok kozul, kik sógorságban vagy rokonságban vannak velunk, akarnál egyet tőlunk hitvesul kérni, tettel fogjuk tanúsítani, hogy mind barátságodat, mind sógorsagodat mennyire becsuljuk."

Ugyanezen a napon, februar negyedikén útnak is indította kovetet, Antoine Rincon kapitányt Magyarorszagra; sőt, ami kulonosen érdekes, szemelyes uzenetet intezett Báthori István nádorhoz, kérve őt, hogy álljon I. Janos pártjára, feledje a személyes sérelmeket és a gyűlolködést. Alighanem János kérte erre a francia királyt, nem valószínű, hogy Ferenc ilyen jol tájékozott lett volna a magyar belugyekben. Ha viszont I. János kérése volt ez – egy francia király személyes uzenete egy magyar főrendhez –, joggal bízhatunk szándekai komolyságában.

Londonban, VIII. Henrik udvarában mar nehezebb dolga volt a magyar kovetnek. Henrik király elvileg szinten ellenezte a Habsburg világhatalom kibontakozását, kulonosen a tengerentúlon, hiszen Spanyolorszag sorra szerezte a gyarmatokat: de most még,

1527 februárjában, mégiscsak Ferdinánd sógora. Felesége ugyanis, Aragóniai Katalin angol királyné: Ferdinánd nagynénje, édesanyjanak húga; s ekkor Henrik még nem dontotte el végleg, hogy attól az asszonytól, aki nem volt képes fiút szulni neki, megszabaduljon-e? Boleyn Anna udvarhölgy sem bukkant még fel a láthatáron. Tükrözi ezt a felemás helyzetet az angol kormány diplomáciai lépése is. Mivel ugyanis Csehországnak és Magyarországnak Lajos személyében kozos uralkodója volt, az angol kormány közös kovetet akkreditált mindkét királyhoz, talán azt vélve vagy azt tettetve, mintha most is kozos lenne az uralkodó személye. Így történt, hogy az állítólag I. Jánoshoz útnak indított Wallop angol kovet Ferdinándhoz érkezett meg, Prágába. Tény, hogy Wallop panaszkodó levélben jelenti március tizenkettedikén Wolsey bíboros angol kulügyminiszternek: Ferdinánd voltaképpen fogva tartja, nem engedi továbbutazni Magyarországra:

„E levelet azért kuldom, mert akadhatna, ki leveleimet útközben kikutatni akarná; szolgám tehát ezt a levélnyalábtól elkulonítve fogja magánál tartani. Ideérkezésem után Magyarország királya íratott nekem titoknoka által, hogy megtudhassa: vajon őhozzá utasíttattam-e vagy sem? Én válaszoltam neki: hogy igenis, hozzá kuldettem, de Csehország királya által itt feltartóztattatom... Nekem úgy tetszik: a német rendek Ferdinandot nem fogják segíteni, hogy Magyarországot elfoglalhassa... hiteles forrasbol tudom, hogy a választófejedelmek nem szeretik Ferdinándot, sőt fel se veszik..."

A német választófejedelmek valóban küldtek követet Jánoshoz. Ez volt János legkomolyabb diplomáciai sikere: a német rendek nem bíztak Ferdinándban, a magyar királyt tekintették szovetségesuknek. A kovetet, akire Wallop levele céloz, Ludwig és Wilhelm bajor hercegek kuldték, akik kozul az idősebb Ferdinánd riválisa volt a cseh trónért folytatott versengésben. Kaspar Winzerer bajor kovet márciusban ért Budára, s érdekes jelentést kuldott haza, melyre még visszatérunk; most megérkezésének tényén kívul még csak azt jelezzük, hogy Budára jottevel egy időben Mária királyné,

február óta Ferdinánd hivatalosan kinevezett magyarországi helytartója (ami kulonben Báthori nádor tokéletes semmibevevését mutatja) azt írja Ferdinándnak: ez a Winzerer nevű bajor kovet az ő embere, ő, Mária fizeti, hogy neki is kémkedjen...

Akár kém volt azonban ez a Winzerer, akár nem: tény, hogy a német fejedelmek, lényegében egész Németorszag gyanakodva és ellenségesen figyelte V. Károly akcióit. Két fő sérelmuk volt: első az akkorra már Németország-szerte elterjedt reformació elnyomása; második, hogy Károly Spanyolországban lakott, onnan irányította birodalmat, és onnan messziről nem ugyelt a németországi helyi érdekekre. Ebben a helyzetben Janos joggal szamíthatott az 1527 tavaszán Regensburgban osszeult német birodalmi gyűlés rokonszenvére. Ferdinánd mint osztrák főherceg és mint cseh kiraly, bár bátyja németországi helytartójának tekintette, semmit sem nyomott a latban a német választófejedelmekhez képest, akik kulonben is saját hadsereggel, pénzzel, onkormányzattal bírtak. Leopold von Ranke, a múlt század kozepének német nacionalista történetírója úgy vélekedik ezekről az 1527. kora tavaszi honapokról, hogy „soha ennél veszélyesebb helyzet az osztrák ház világhatalma szempontjából még nem volt". János e helyzet előidézésében komoly szerepet játszott; ugyes sakkhúzasait még von Ranke is elismeri; idézi I. János egyik kijelentését, melyet az Ferdinánd valamelyik alkudozó levelének láttán tett: „Nicht auf diese Weise erobere man Konigreiche." – „Nem így szokas királyságokat hódítani."

Janos kiraly akkor meg nem sejtette, hogy a látszólag pragai ugyeibe bonyolódott Ferdinánd is nagyon jól tudja ezt. Csak még vár, várja a nagy akciót, amikor az ő órája is ut.

A János-párti Frangepán Kristóf erélyes, de elszigetelt katonai akciói Steyr tartományban (január 16.) nem jartak sikerrel, Frangepán képtelen volt a kulugyi helyzetben bízó I. Jánost nagyobb szabású hadműveletre bírni Ausztria ellen.

Ferdinánd elcsípte a regensburgi birodalmi gyűlésre kuldott magyar koveteket is, kik marcius tizenotodikén indultak útnak Budáról: a sors iróniája, szinte komikus, hogy megint Bánffy János az

aldozat, az a Bánffy, aki éppen most szabadult Ferdinánd fogságából, s aki a december hetediki incidens szenvedő alanya volt. Banffyt ezúttal szabadon engedték Ferdinándék, de irományaikat elvették. Vessunk egy pillantast erre az „irományra":

„A magyaroknak lett volna ugyan módjuk, szovetségre és barátsagra lépniok a torokokkel, fegvvernyugvast, békét kotniók vele: de ez a tobbi keresztény orszagok végromlását jelentette volna. Ók tehát mint a keresztenyseg valósagos tagjai, inkabb magokat akartak veszelyeztetni, mint a keresztény koztársaság romlására és pusztulásara okot s alkalmat szolgaltatni."

Erre hivatkozva János sereget kért a torok ellen.

Fáradozása azonban hiábavalónak bizonyult; Ferdinánd szinte minden lépését ellenőrzi.

Ugy látszik, valamiféle bojkott alá fogta Magyarországot; a kereskedelmi forgalom pangott, I. János fegyvereket sem tudott szerezni. Korszerűtlen volt a tuzérseg, a kor legmodernebb és legfélelmesebb fegyvere, nem akadt fegyver- vagy ágyúkészítő uzem az egész országban. A Ferdinánd prágai koronázásáról álruhában Budara érkezett (kalmárnak oltozott) Winzerer bajor kovettel is erről targyalt:

„Őfelsége Zápolya Janos előtt konyv fekudt az asztalon, s hadugyekről mindenféle kérdéseket tett nekem... mennyibe kerulne havonkent tiz, húsz Landsknecht elelmezese, tartása, zsoldja, mily aron kaphatni nagyobb, milyenen kisebb ágyúkat... deákul szólott, igen nagy jártassággal, mit nem értettem, azt tolmacsolta nekem Frangepán Kristóf gróf. Úgy látszik, hogy az én válaszaim a konyv tartalmával osszevágván őfelsegenek tetszését megnyerték, mert sok szó utan tudni kívánta: ha akarok-e az ő kedvéért részt venni egy hadjáratban a torokok ellen? Számos év óta, mondá, nem voltak ily kedvezőek a korulmenyek; aztán tobb jeles tervet kozlott velem, melyeket hercegi nagyságtok elébe fogok terjeszteni.

...Parancsolta nekem őfelsege, jelenteném hercegi nagyságtoknak, hogy koveteit a cseh kiraly elfogdossa es eljárásukban gátolja,

pedig még nem üzent háborút neki... Ám választassanak bírákul őszentsége, a pápa, Anglia és Lengyelország királyai, Lajos rajnai őrgróf és Vilmos bajor herceg, s bírjon kötelező erővel végzésök ez ügyben... Nem fog oltalomért a portához folyamodni..."

János királynak a levél végén olvasható javaslata már csak ábránd, hogyan is remélhetné ebben a nemzetközi helyzetben, hogy a pápa, két király és két választófejedelem a kedvéért döntőbíráskodásra összeül. Bár azért nem nélkülöz a javaslat minden reális alapot; a francia királyt kihagyta a javaslatból. Azt azonban még nem sejti, hogy sógora, a lengyel király már Ferdinándra kacsingat; hogy Anglia királya már fontolóra vette Ferdinánd levelét, melyben az VIII. Henrik pártfogását kéri:

„Zápolya János számos hadait nem akarta a királyi sereghez kapcsolni, mely Mohácsnál várta a törökot. Ha e gonosz tettet el nem követi, Magyarország fővárosa, Buda még most is épen állana, s a boldog emlékezetű király élne még most is, élne és uralkodnék...

...Fog-e még öröklési jog akármely monarchiában érvénnyel bírni, ha a vakmerőnek és hatalmasnak szabadságában álland... magát csalárdság és erőszak által királlyá vagy fejedelemmé tenni s a lakosokat engedelmességre kényszeríteni?

...Kérjük és intjük felségedet, tessék... jogunkat, mellyel Magyarország kormányára bírunk, oltalmazni és védeni, érdekeinknek... kedvezni, s követének mielőbb meghagyni és megparancsolni, hogy felséged korábbi utasítását velünk közölje, s minket Magyarország királyául elismerjen."

Az ország gondjaival, az ellenőrzése alatt álló jelentéktelen területtel Ferdinánd egyelőre nem törődik. Világpolitikai összefüggésekben gondolkodik. A német fejedelmeket – akiknek iránta érzett ellenszenvét I. János megválasztása nyíltan leleplezte – látványos hadi sikerrel kell elkápráztatni és megfélemlíteni; olyan akcióval, mely a Rómát gyűlölő lutheránus német közvéleménynek kedves. Közeledik ez az akció. Fontos nagyon, mert V. Károly elképesztően nagy kiterjedésű birodalmának igazgatása kozben egyre inkább elhanyagolja Közép-Európát. Gondoljuk meg: Károly, aki Spa-

nyolországban székel, és még a szomszédos országokba sem szívesen látogat el: minden erejét az egész Európánál sokszorosan nagyobb Közép- és Dél-Amerika, valamint a nyugat-indiai szigetek gondjainak megoldására fordítja.

Amint tehát mondottuk, Ferdinánd elhanyagolni látszik a Pozsony székhellyel működő magyarországi kormányának ügyeit. Csip-csup kalmárkodás folyik, de azért e kalmárkodás lassan-lassan elszívja a nemességet János udvarából. Eltűnik János környezetéből lekötelezettje, akit évekig tartott magánál, mikor a húszas évek elején kegyvesztetté vált: Török Bálint; Perényi Péter Füzérvárott őrzi a koronát, de oly buzgón, hogy onnan elmozdulni se hajlandó; Várday Pál pedig, akit János tett egri érsekké, azt üzeni a tavasszal Esztergomból a rendbe hozott Budára költözködött királynak, hogy nem jöhet, mert „a feje nagyon fáj, éjjel-nappal fogbetegséggel fekszik". Sokba kerültek Ferdinándnak az ilyen fogbetegségek meg főfájások. A híveket toborzó kampány olyan arányokat öltött, hogy egész sor furcsa karrier indul most útjára; jelentéktelen közemberek tíz év múlva országos főméltóságokká lesznek, mint Majláth István apród, konyhamester Mária pozsonyi udvarában, apja állítólag Lajos király főszakácsa volt; „Hű szolgálatokat tett volt ő konyhaügyekben", írja száraz humorral Jászay, mikor január huszadiki jutalmazását említi. Ebben a lassú átszivárgásban ritkaság az olyan eset, mint Brodarics Istváné, aki befejezvén a mohácsi csata „tökéletesen igaz leírását" – meg is jelenik Krakkóban, latin nyelven, április tizennyolcadikán –, levélben bejelenti Ferdinándnak, hogy I. János király oldalán tudja hazáját igazán szolgálni, s majd teszi is ezt haláláig.

János ez ellen úgy védekezik, hogy körlevelet bocsát ki: mivel tudni való, hogy „a német a magyarral miképp fér meg s miképp egyezik" – „mindenfelé titkosan tudakozódjatok és vizsgálódjatok", nem kap-e valaki Pozsonyból átpártolásra csábító leveleket.

Ez persze még csak titkos levélháborúság. Ferdinánd gyümölcsei lassan érlelődnek. A János által március tizenhetedikére, Budára összehívott országgyűlésre még szép számban összesereglik az

ország nemessége. Jelen van ötvenhárom vármegye képviselete; tíz szabad királyi város küldöttsége – Buda, Pest, Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes, Kisszeben, Nagyszombat, Székesfehérvár, Esztergom; Erdély küldöttei; a szászok küldöttei; az erdélyi városok küldöttei; a főpapság: Várday Pál, akinek, úgy látszik, elmúlt a fogfájása; Erdődy Simon zágrábi püspök; Czibak Imre nagyváradi püspök; Sulyok György pécsi püspök; Podmaniczky István nyitrai püspök; Homonnai Gábor győri püspök; Muchnai János csanádi püspök; Brodarics István szerémi püspök; Jozefics Ferenc zenggi püspök is megérkezett diplomáciai körútjáról. Megjelent egy sor főméltóság, összesen kétszáz főrangú család képviselői.

I. János királynak ez az országgyűlés jelentős belpolitikai siker. Figyelemre méltóak ennek a budai tavaszi gyűlésnek a határozatai. I. János uralkodásra termettségéről tanúskodnak. Mivel a későbbi nyári események elsöpörték ezt a gyűlést, a határozataival együtt, az utókor nem sok ügyet vetett rá.

Először is az ország katonai viszonyait igyekezett rendbe tenni. Láttuk az imént – a bajor követ jelentéseiből –, hogy pontosan ugyanekkor milyen komolyan tanulmányozta a szakirodalmat tüzérség és lőfegyverek alkalmazásáról. Most rendeletet hoznak, hogy „kik a mohácsi ütközet előtt kihirdetett közönséges fölkelésből magokat ok nélkül kivonták, fejdíjakban marasztassanak el". Ez a rendelkezés egy esetleges újabb, török elleni gyors mozgósítást akart nyilván megkönnyíteni.

Nagy gonddal igyekezett a kormány az inflációt is megakadályozni. A 24. és 25. cikkely maximálta az élelmiszerárakat, viszont legfelsőbb kormányengedélyhez kötötte az élőállat, a bőr és a halfajták exportját. Mivel ekkoriban a magyar export elsősorban élőállat-kivitelből állt, ez a rendelkezés voltaképpen az egész külkereskedelmet kormányellenőrzés alá vonta. Sőt: Ferdinánd ellen irányult, hiszen Ausztria és Németország marhahúsfogyasztásának igen jelentős százalékát a magyar piac fedezte; a lábon kihajtott hatalmas gulyák elmaradása érzékenyen érintette volna Bécs, Breslau, Nürnberg vásárait.

Mire azonban ezek a rendeletek hatályba léptek, mindjárt érvényuket is vesztették.

Alig széledt szét áprilisban a diétara osszesereglett nemesség: addig soha nem látott erejű, korszerűen felfegyverzett német–spanyol császári hadsereg indult meg Itália szíve, Róma és a pápai állam meghódítására.

A német hadigépezet feladata volt, hogy az V. Károly szervezte Habsburg világhatalom csúcsa elé az utolsó lépést megtegye. Róma ellen minden német szívesen vonult; V. Károly elvetette birodalma németországi részének gondjait.

1527. május hatodikán a német hadsereg elérte Rómát.

I János király számára ez volt a vég.

Hallgassuk meg von Rankét, aki nemzeti buszkeségtől dagadó kebellel meséli el Róma kifosztását:

„Május hatodikának hajnalán, hétfői napon a császáriak támadásba lendultek a Vatikánt korulvevő falak ellen. Karókat szedtek ossze a kertekből, ezeket venyigevel szoros létrává kotozték. Jobb felől, a Szentlélek-kapu irányában rohamoztak a németek, bal felől, kozvetlenul a Szent Péter-templom mellett pedig a spanyolok. Sűrű kod akadályozta a nem túl távoli Angyalvár tuzéreit, hogy lovegeikkel az ostromlókra tuzeljenek... Elsőul Klaus Seidenflicker harcedzett vén kapitány hágott a falakra, kezében hatalmas pallosával; őt pedig Michael Hartmann kovette társaival. Oly csekény ellenállásba utkoztek, hogy szinte észre se vettek, amint behatoltak; evangéliumi buzgalmukban úgy érezték, maga az Úristen jár előttuk a kodben."

Ez a sajátságos evangéliumi buzgalom – ami pár hónap múlva magyar foldre is elkalauzolta a derék hadfiakat - nem merult ki a Vatikán katonai elfoglalásaban; megrohanták a Trastevere városnegyedet, a Vatikán, a Tevere folyó és a Gianicolo nevű domb kozott; innen pedig a folyó bal partját szállták meg:

„Akadálytalanul nyomultak előre a győzők az ures, elhagyatott utcákon; mindenki a házakba menekult. Napszállta előtt egy órával már egész Róma a kezukben volt Éjfélig még megőrizték a fe-

gyelmet; a spanyolok a Piazza Navonán, a németek a Campo de Fiorin táboroztak. Aztán, mivelhogy ellenség se közel, se távol nem mutatkozott, rárohantak a házakra, hogy kifosszák őket."

Alapos munkát végeztek. Tízmillió márka értékű kincset raboltak össze; kifosztották a templomokat; a pápacírolat; II. Gyula pápa tetemének ujjarol leláncigaltak az aranygyurut; szent Peter sírját feldúlták. Bíborosok, püspökök ruháit öltötték magukra, úgy vonultak végig az utcákon, fáklyafénynel, részeg diadalmenetben; egy zsoldos a pápa tiaráját rakta a fejére. Hajnalban a német és a spanyol zsoldosok összeverekedtek a zsákmányon; egymast irtották.

Megható Ranke német nemzeti öntudata; szelíd szemrehányással emlegeti Róma kifosztását – ejnye, fiúk! –, sőt még mentséget is talál: „*Ahol nem találtak ellenállásra, ott még barátságosak is voltak.*"

Benvenuto Cellininek minderről más volt a véleménye. Ő az Angyalvárban rekedt, ide menekült a pápa, VII. Kelemen is kíséretével: Cellini néhány üteget irányított. Cellininek nem tűnt fel, hogy a német zsoldosok kíméletesek lettek volna ott, ahol nem találtak ellenállásra:

„Egy Giuliano nevű firenzei tüzér kihajolva az Angyalvár fokán tehetetlenül nézte, hogy fosztja ki az ellenség a háza népét, s kínozza a feleségét meg a gyerekeit: nem is mert közibük lőni, mert az övéit féltette; eldobta a kanócot, amit már a kezében tartott, és rettenetes zokogással az arcát marcangolta fájdalmában..."

Az Angyalvár még egy hónapig tartotta magát, aztán feladták. VII. Kelemen pápát és vele Itáliát tönkreverték. Alaposabban elintézték, mint a magyar államot a törökök; s méghozzá nem is törökök, hanem a császár katonái; s bizony nem is Allah nevében, hanem evangéliumi buzgalmukban.

A pápa a császár foglya. Csak Firenze állt még ellen, ahol május tizenhatodikán nagyarányú felkelés tört ki; kisiparosok és kiskereskedők vezetésével kikiáltják a köztársaságot.

Ütött Ferdinánd órája!

De még nem támad. A hadak most vonulnak át Ausztrián, hadd gyülekezzenek.

Békekonferenciát kezdeményez; időt nyer.

I. János elfogadja a meghívást.

A békekonferencia színhelye Olomouc (Olmütz) csehországi város. Azért éppen Olmütz, mert a legértelmesebb, legfüggetlenebb és leggazdagabb Ferdinánd-párti magyar főúrnak, Thurzó Eleknek itt él a bátyja, Olmütz püspöke. Thurzó Szaniszló püspök vendégeli az urakat. Június elsején megkezdődnek az ülések. I. János megbízásából jelen van Giovanni Statileo dalmát olasz születésű diplomata, magasrangú pap, kiváló tehetségű férfi, Beriszló Péter püspök unokaöccse, I. János rendületlen híve; Ferdinánd képében többek között Thurzó Elek országbíró; a döntőbírák lengyelek.

Jogi csűrés-csavarás folyik; Jánost le akarják mondatni; mikor Statileo átlát a szitán, kedvetlenül és dolgavégezetlenül hazatér.

De ezalatt máris időt nyert Ferdinánd.

És még valamit. Illetve valakit.

Követséget küldött a Bács megyében táborozó Cserni Jovánhoz, a törökök elől menekült, hontalanná vált szerb, szlavón és horvát hadak vezéréhez, aki magát cárnak neveztette, és ajándékok fejében János királyra uszította. Könnyen ment az uszítás, mert János hívei közül sokan rá-rácsaptak; de könnyen ment azért is, mert ezek a szerb jobbágyhadak nagyon kedvelték a Dózsa György tanítását, és nem szívelhették a földesúri erőszakot.

Ferdinánd tehát máris ellenfele hátába került, egyetlen puskalövés vagy kardcsapás nélkül. János király háta, országának belterülete zavargások színhelye lett.

Nem tudni pontosan, hibázott-e maga a király a Cserni Jovánnal való viszonya ilyen súlyos megromlásában. Arra mindenesetre figyelmeztetnünk kell magunkat, hogy Cserni Jován hadát ne értékeljük túl, ne magasztosítsuk egy Dózsa-féle paraszthad forradalmi jellegű csapatává, bár e mozgalom jegyei megvoltak benne.

Tény az, hogy I. János hajdanában jól megfért ezzel a Cserni Jovánnal.

De ezt a históriát előbbről kell kezdenünk.

1526 októberében egy különös külsejű szerb vitéz jelent meg tizedmagával Zápolya János vajda tokaji táborában. Zápolya nem sok ügyet vetett rá, országos gondjai, királlyá választásának előkészületei erősen lekötötték figyelmét. Kár pedig, mert ez a különös jelenség igen fontos ember volt már akkor, még ha csak tizedmagával jött is ide Tokajba. Azért volt ez a Cserni Jován különös jelenség, mert testén, fejét is beleszámítva, egy vastag fekete csík húzódott végig. Anyajegy; csodás jel! Ezért el is nevezték e jegyről Fekete Embernek.

A Fekete Ember Mohács előtt János vajda magánhadseregének lovásza volt. Aztán, hogy, hogy nem, köréje gyűltek a török elől menekülő szerb katonák, jobbágyok, kurtanemesek. Hadsereget szervezett belőlük. Ez a sereg a Szerémségben meg a mostani Bácskában táborozott. Hatalmas, félelmet nem ismerő erőt képviselt. Vezérüket cárként, tehát királyként tisztelték; még udvartartása is volt. Mikor ez a Fekete Ember jelentkezett Tokajban volt földesuránál, Zápolyánál, tulajdonképpen szolgálatait ajánlotta fel. Ballépés volt nem élni a szolgálatokkal. Bár ami igaz, az igaz: Zápolya nem küldte el gorombán, hanem engedélyt adott, hogy embereivel letelepedjék Bács megyében. Csak éppen nem vette komolyan.

Aztán elmúlt a tél, és kitavaszodott. Cserni Jován serege egyre több bosszúságot okozott a környék földbirtokosságának. Emiatt különböző villongások törtek ki.

Először Török Bálint csapott le rá hatvanhét lovasával, mert Szabadkát is megszállta ez a had, márpedig Szabadka Török Bálint birtoka volt. Ez a hatvanhét ember meg se kottyant a Fekete Iványnak. Következett Csáky László. Ez a Csáky László nagyon haragudott a fegyveres pórnépre: családjának is, neki is csúnyán meggyűlt a baja Dózsa keresztesivel. Akkor, 1514-ben szégyenben maradtak a Csákyak, így hát Csáky László úr elérkezettnek látta az időt, hogy kiköszörülje a csorbát. Soha rosszabbkor! Ráadásul Csáky László, mintha eleven példával akarná bizonyítani a magyar uralkodó osztály tökéletesen idejétmúlt gondolkodásmódját, erejében

bízva lovagi párviadalra hívta ki Iványt; személyes elégtételre vágyott. Háromszáz lovasa tétlenül nézte, amint uruknak fejét veszi a Fekete Cár:

„Csáky László, ez a tiszta szittya magyar, az apáti révnél, Csanáddal szemközt átlovagolt a Maroson túlra. És amikor nyíltan mindketten szemben álltak egymással, vitézi párbajt vívtak, s mindkét részről sokan elestek az ütközetben. De az Isten ott mégis Jován cárt segítette. A bajvívásban az a nagyságos magyar, Csáky leesett, fejét levágták..." – írja Szerémi, mintha valami vitézi ének prózai változatát mesélné el.

Ez az epizód nagy ijedelmet keltett. Kárörvendve emlékezik meg Szerémi György udvari káplán a Budára panaszra gyűlt főrangúak rémületéről:

„Hogy Csáky László halálát megtudták a magyar főemberek és nemesek, eljöttek János királyhoz Budára...

– Méltóztassék felséged őt a velünk szemben elkövetettek miatt megbüntetni, ne uralkodjék rajtunk... hogy az isteni sors folytán megmenekedtünk a török kezéből, most ez a pogány bestye akar rajtunk uralkodni.

Monda János király:

– Ha én nem uralkodhatom felettetek... uralkodjék ő, mert neki van hadinépe, rácok sokasága. Én bizony kicsiny vagyok, mert királyi jogaromat kivettétek kezemből. Engedetlenek vagytok iránтam, így hát nem tudok ellene fellépni.

– Engedelmesek leszünk és megfizetjük az adót is felségednek, *mint a keresztesek idején* – könyörögtek ismét a felségnek.

És meg voltak rémülve a magyarok, és reszkettek a Fekete Embertől is meg János királytól is."

A dialógusból nyilván kiderült, hogy I. János ott Budán, valamikor júniusban, legnagyobb gondjai idején, az általános ijedtséget adófizetés kicsikarására akarta felhasználni. Neki tehát érdeke volt, hogy a Fekete Ember egy bizonyos határig kellemetlenkedjék a nemességnek. Ez bizony rossz taktika volt.

Mert ezután az történt, hogy Török Bálint nekibúsulván, há-

romszáz lovassal tért vissza hatvanhét helyett; kisebb ütközetben vissza is foglalta Szabadkát. Ez neki elég volt, ő csak a maga bajával, a maga birtokával törődött, mint mindenki más is.

Hanem ettől viszont Iván cár haragudott meg.

„...és igen gyakran jöttek Jován cár követei János királyhoz; nagyon panaszkodtak a nemesek ellen."

Most már tenni kellett volna valamit, de ezt János elmulasztotta. Dózsa vére megbosszulta magát Zápolyan. Annyi bizonyos, hogy ha Zápolya most komolyan veszi ezt a Fekete Embert, rendesen letelepíti és békén hagyja; ha visszaparancsolja a török helyett ezen a rác jobbágyhadon kardot köszörülő nemes urait; megfordíthatja a sorsát. De hát a Dózsát kaszaboló János akkor sem tehette ezt meg vélt presztízse elveszítése nélkül, ha szerette volna megtenni. Pedig milyen jól jött volna Ferdinánd német hadai ellen!

Így történt, hogy a megsértett Fekete Embert éppen sértődött hangulatában találta Ferdinánd követsége: „és átadtak neki költségül ötezer forintot, szolgáinak ötszáz vég posztót, tíz aranyozott serleget és öt török lovat." Ferdinánd okmányt is küldött Iványnak, mégpedig Botos Márton pécsi kereskedő közvetítésével. Ebben Ferdinánd jó érzékkel a kereszténység árulójának, törökökkel paktálónak nevezte Jánost, és Cserni Jovánnak – mi is annyiféle nevén emlegetjük őt, mint kortársai – a maga királyságában sereget, hópénzt, tisztességet ígért.

Cserni Jován így Ferdinándot támogatta.

Ez azért már nyugtalanította János királyt; tudakozó küldönceit azonban a Fekete Cár elegánsan sértő és sértődött gesztussal visszaküldte:

„Már négy hónapja, hogy népemmel elpusztított földön fekszem. Őfelsége süketségbe burkolózott, nem akart velem halászni vagy javát velem megosztani, semmi segítséget nekem nem adott. És Budán ül őfelsége, mint néma. A legkegyelmesebb Ferdinánd nagyon sok zsoldot adott nekem, azonfelül birtokokat is ígért, és van egy adománylevelem is, függő pecsétekkel. Így tehát nem szol-

gálhatok többé, mert én hit alatt Ferdinánd király szolgája vagyok, ezentúl hát ne bízzék bennem.

És ezer forintot küldött János királynak."

Ilyen regénybe illő fordulattal veszíté el János király félesztendős uralkodásának legválságosabb pillanatában azt a hadsereget, mellyel a fenyegető Habsburg-támadást elháríthatta volna, és azt a vezért, aki pedig alig egy éve még az ő lovászlegénye volt. Hunyadi Mátyás egy Kinizsit nevelt volna ebből a Fekete Ivánból; a Dózsát süttető Zápolya János vele szemben álló zsoldoskapitánnyá tette, aki maradék katonai erejét is elszívta.

Mert bizony ez történt.

Ferdinánd igen jól számított, s igen jó pillanatban lépett közbe. Az ország szinte már az ölébe hullott. Délen erős, fegyelmezett hadsereg fenyegette ellenfelét; nyugatról ő maga a Sacco di Roma német–spanyol zsoldosaival állt ugrásra készen. Más kérdés persze, hogy Ferdinánd is túl könnyelműen dobta oda prédául Cserni Jován kincset érő hadát Zápolyának. Az ugyanis nem lehetett kétséges, hogy János király koncentrált katonai erejével szemben nem állhat meg soká Fekete Iván; várható volt felmorzsolódása; de hát hiszen éppen ez kellett Ferdinándnak: mire János az ellene támadó Fekete Embert megsemmisíti, addigra legyengül, és következik ő, Ferdinánd. Neki pedig már nem lesz gondja ezzel a veszélyes forradalmi ideológiájú csapattal, mert már elpusztult, szétszórták. Hol volt ebben a ravaszul és okosan felépített tervben a hiba? Ott, hogy ez a Bácskában állomásozó erős had volt eddig az a retesz, mely az előző év augusztusában sikerrel támadó török sereg útját elzárta a Magyarországba özönlés elől. Ferdinánd is, János is azért vívhatta oly nyugodtan egyelőre békés mérkőzését a trónért, azért folyhattak oly nyugodt és zavartalan diplomáciai intrikák, mintha nem fél, hanem tíz esztendővel lennénk egy mohácsi csata után, mert ez a Cserni Jován irgalmatlan törökgyűlöletével ott táborozott a Duna és Tisza torkolatvidékén, állandóan zaklatva a határ menti török alakulatokat.

Ezzel a Cserni Jovánnal került most Ferdinánd ügyességéből és

a maga ügyetlenségéből János király szembe. Mivel máris újabb összecsapásokat jelentettek délről, a király kénytelen volt komolyan intézkedni.

Perényi Péter koronaőrt, erdélyi vajdát bízta meg Cserni Jován hadainak megsemmisítésével.

Perényi meglepően jelentékeny sereget toborzott össze alig három hét alatt. Igazolja ez korábbi véleményünket: akadt még számottevő katonai erő a Mohács utáni Magyarországon. És most uramisten, ez a nagy sokaságú hadnép, ahelyett hogy a trónra áhítozó Ferdinánd vagy a török ellen vonulna, egy török elől menekült, klasszikusan népi összetételű sereg ellen támad.

„Perényi Péter hópénzt kiáltatott ki, a lovasoknak három forintot, a gyalogosoknak kettőt, átadta nekik a nagy aranyos zászlót, amelyet a király adott neki Székesfehérvárott a vajdasághoz."

Szerémi György pap emlékiratából jól kiolvasható az a nyugtalanság, ami az udvart ennek a rossz időben, rossz cél ellen viselt hadjáratnak a hírére elfogta:

Perényi papja, Verebélyi Gáspár így szólt Szerémihez:

„– Bizony, György úr, csodákat fogsz látni a vajda úrtól.

Én mondtam:

– Ó, ti balgák, azt hiszitek, hogy olyanok vagytok, mint az oroszlánok. Bizony megfricskáznak benneteket azok a rácok... Ugye hallottátok, hogy megverte Török Bálintot. Hallottátok, ugye, hogy lefejezte Csáky Lászlót, és földre terítette egész csapatát. A te urad meg, Perényi Péter, esküszegő, hűtlen és állhatatlan; *azt hiszed, nem tudjuk, hogy voltatok Ferdinánd királynál is, és elárultátok János királyt?*

– A fejedre mondom, hogy hazudsz! – kiáltotta Verebélyi. Én erre megragadtam őt hajánál, és megvertem, ahogy csak tudtam; ő is engem, ahogy csak tudott; de az Isten segítségével ő volt alul, én pedig felül."

A két, udvar körül sündörgő pap összeverekedéséből sok minden kiderül: az például, hogy egyikük Cserni Jovánnak szurkolt;

de az is, hogy jogos és jogtalan gyanúsítások légköre megmételyezte a levegőt; Ferdinánd jó munkát végzett.

Cserni Jován és Perényi Péter seregei a Maros partján, Szöllős mezővárosnál csaptak össze. A végső csata előtt Cserni Jován még utoljára megkísérelt szót érteni Perényivel:

„Nagyságod miért gyűjtött annyi hadinépet ellenünk, rácok ellen? Mi is keresztények vagyunk, jobb, ha egyetértünk, s így megszabadítjuk a Szerémséget a pogányok kezétől."

De ezt a békejobbot Perényi a félelem jelének tartotta; „mindjárt megütötte a dobokat, trombitát fújtak" – a harc megkezdődött.

Szomorú csata volt ez, 1527 nyarán, két török űzte nép és két szemben álló társadalmi osztály között. Néhány óra alatt megsemmisült Perényi serege: számos halottja maradt a csatatéren. A krónikás sóhajtva írja: vajon pusztultak-e el ennyien Mohácsnál?

Perényi Péter nagy üggyel-bajjal vergődött át a Maroson; a vesztett csata után nem is mert Budán jelentkezni, Füzérvárott húzódott meg, s jó időre kikapcsolta magát a politikai életből.

Ezzel azonban még mindig nem ért véget ez a szerencsétlen háborúskodás. I. János számára most már presztízskérdésnek tűnt, hogy országa belső rendjét helyreállítsa. Felfoghatjuk ezt úgy is, hogy rendezett belügyekkel akarta várni a Habsburg támadást; de még így gondolkodva is érthetetlen, hogy miért nem sürgette a Cserni Jovánnal való megegyezésre és a dunántúli–felvidéki részek katonai megerősítésére Róma májusi kifosztása; a pápai–velencei–francia szövetség katonai veresége; és az olmützi tárgyalások kudarca? A távoli Maros vidékén folyik el értelmetlenül a katonák vére.

Perényi veresége után tehát újabb sereg indult, ez is Erdélyből. Ezt már tapasztaltabb és jobb katona vezette: Czibak Imre nagyváradi püspök. Czibak Imre hada szemben Perényi zsoldos, toborzott seregével tipikusan nemesi had volt; maga Czibak nem is hagyott kétséget afelől, hogy ez a küzdelem voltaképpen osztályharc, ellenséges osztályok közötti élethalál-küzdelem: a tét most nem az állam, a haza vagy az ország védelme, hanem a nemesi osztály léte:

„Czibak úr így szólt:

– Egy jövevény bejött Magyarországra; nem tudjuk, honnan való. Már sok nemes birtokát elfoglalta, feleségüket és leányaikat erőszakkal paráznaságba hurcolja.

Hogy ezt... a had meghallotta, felkiáltottak:

– Inkább mindnyájan haljunk meg veled, Czibak nagyságos úr, mintsem hogy ezt kelljen eltűrnünk."

Ez már szabályos parasztháború.

Mohács árnyékában tehát újabb parasztháború zajlik Magyarországon, tizenhárom esztendővel Dózsa György felkelése után.

Mint mondottuk, Czibak Imre jó katona volt.

Cserni Jován serege szívós küzdelem után megsemmisült; ő maga Szeged városába húzódott vissza. Sebesülten feküdt, mikor szállására törtek, és fejét vették. Egyik krónikás szerint Török Bálint, másik szerint Török Bálint egy katonája, harmadik szerint egy szegedi paraszt.

Cserni Jován feje ecetbe áztatva került egy tálon a budai királyi várkastélyba I. János király asztalára. Ebéd alatt „hogy evett és ivott a király, mindig mondta:

– Hol van a te hited?"

Zápolya János életében már a második parasztháború győztesének mondhatta magát; s ahogy ott evett-ivott, a levágott, ecetbe áztatott fejjel társalogva, nem sejtette, hogy első döntő csatáját veszítette el most Habsburg Ferdinánddal szemben.

Ez a Hieronymus Bosch ecsetjére méltó sátáni jelenet, mely különben Zápolya már említett, különös jellemvonására is fényt vet, július huszonhetedikén történt. Csekély vigasztalást jelentett azonban a szerb lovas katonából lett hadvezér feje ott a királyi abroszon: akkor már János is tudta, mi vár rá. Július másodikán ugyan még ünnepélyesen kihirdette a februárban kötött francia–magyar szövetséget, s ebben a vasárnapi mise utáni beszédében külpolitikai irányelveit is vázolta; de három nap múlva már csüggedten magába roskadt. Magára hagyottságában kitörő örömmel üdvözölte a leghétköznapibb vendéget is. Albrecht Sternberg kö-

vet jelenti július ötödikén Ludwig bajor hercegnek: „Jobbjával jobbomat fogta, a ballal karomnak felső részét:

– Sternberg úr, szívemből örvendek, hogy láthatom..."

Ez a követi vizit azonban nem jelentette a német hadak távolmaradását: 1527. július harmincegyedikén Habsburg Ferdinánd először lépett Magyarország földjére tizenegyezer főnyi serege élén.

Pontosan egy éve, hogy Szolimán török szultán seregei magyar földre léptek.

Von Ranke a rá jellemző hazafias meghatottsággal ecseteli ezt a magasztos pillanatot: még fejezetének címe is sokatmondó: „Besitznahme von Böhmen und Ungarn" – „Csehország és Magyarország birtokbavétele."

Július harmincegyedikén Ferdinánd Dévény vára alatt leszáll a lováról, és Báthori István nádor üdvözlését fogadja. A helytartó, Mária özvegy királyné már júliusban elhagyta az országot, Bécsbe utazott. Báthori tehát a legfőbb méltóság. A nádor ünnepélyesen föleskette az osztrák főherceget és cseh királyt a magyar alkotmányra. A nyolcezer gyalogos *Landsknecht*-ből és háromezer lovas katonából álló sereg parancsnokainak üdvözlése következett ezután.

Vegyük sorra ezt a parancsnoki kart.

A sereg főparancsnoka Kasimir von Brandenburg őrgróf.

A lovasság parancsnokai Georg von Sachsen gróf és báró Erich von Braunschweig.

A főparancsnok helyettese – ma úgy mondanánk: a hadsereg vezérkari főnöke – Nikolaus von Salm gróf, az észak-itáliai hadjárat hőse.

A gyalogos erők parancsnokai Johannes Katzianer és Wilhelm Roggendorf tábornokok, hivatásos katonák; Roggendorf egyenesen Spanyolországból érkezett a hadjáratra. Még sokat hallunk kettőjükről.

Van itt egy érdekes kis rohamosztag is, Róma kifosztásának legtapasztaltabb talpasaiból, két viharedzett kapitány parancsnoksága alatt: ezek Marx Sittich és Eck von Reisenach.

Lényegében tehát a májusi–júniusi itáliai villámháború német hadseregcsoportjának egy (vagy két) hadtestét dobták át ide, a „magyar frontra".

Bizony, a legnagyobb jóakarattal sem nevezhetjük ezt a vállalkozást magyar ügynek. Megkezdődik Magyarországnak a Habsburg-birodalom számára történő bekebelezése.

A kezdet már csak azért is jelképesen ünnepélyes, mert az üdvlövések eldördültének pillanatában itt, Dévénynél jelentik Ferdinándnak, hogy fia született. A huszonnégy éves spanyol fiatalembernek az első gyermeke. Van már trónörökös!

Báthori nádor körül ott sündörögnek a koncra éhes magyar főurak; meg azok, akik most belátták, hogy csakis a Habsburg-birodalomtól várhatják üdvüket. Von Ranke szerint már Perényi Péter is csatlakozott az új királyhoz; de akár most és itt, akár később, nekünk hasznos emlékezetünkbe idéznünk, hogy alig pár héttel csúfos veresége után teszi ezt, amikor a Ferdinánd által nyakára küldött szerb paraszthad megfutamította. Török Bálint is megjött Szigetvárról; mint láttuk, vele nagyon sok jót tett Zápolya, Török Bálint neki lekötelezettje volt; higgyük el, hogy hazája sorsát látta biztosítva a Ferdinánd hadaihoz való csatlakozásában. Közrejátszott itt persze a rokoni kapcsolat is: a zseniálisan szervező, fáradhatatlan Nádasdy Tamás édesanyja, Török Orsolya révén rokonságban áll a Török famíliával; Nádasdyt nagybátyja, Török István neveltette Itáliában. Nádasdy Tamás kétszáz lovassal adja a szerénynek is alig mondható magyar „hozzájárulást" Ferdinánd hadához.

A jól szervezett, zsákmányra éhes német zsoldoshad olyan gyorsasággal száguldja be a Dunántúlt és az Észak-Felföldet, hogy azt ma is villámháborúnak nevezhetnénk. Napok alatt elesik Győr, Tata, Visegrád.

Augusztus tizenötödikén I. János király elhagyja Buda várát, és áthajózik Rákosra, majd Kerepesre, végül Hatvanban pihen meg. „Hallottuk az ágyúk dörgését Hatvannál" – emlékezik Szerémi.

Érthetetlen János király pánikszerű menekülése. Igaz, hogy a budai vár kastély volt akkor inkább, semmint erődítmény; igaz az

is, hogy imént láttuk haderejét Cserni Jovánnal vívott értelmetlen csatározásokban felmorzsolódni; de hát valami haderő mégis maradt itt-ott, azonkívül a pánikszerű menekülés semmire sem vezető struccpolitika: előbb-utóbb úgyis utolérik, hacsak ki nem szalad az országból.

Ferdinánd fényes diadallal vonul be az előtte is éppúgy üresen hagyott Budára, mint ahogyan a szultán előtt is tárva-nyitva maradt. Jó érzékkel választotta ki Ferdinánd az időpontot: Szent István király napján, augusztus huszadikán tartja bevonulását.

A német vezérkar berendezkedik a budai várkastélyban. I. János asztalánál most Ferdinánd vacsorázik. Innen irányítják a további hadműveleteket az ország teljes birtokbavételére. Az eddig meghódított várakban, városokban, községekben német őrség táborozik; ellátásuk a magyar lakosság gondja.

A harcoló (üldöző) alakulatok főparancsnokságát Nikolaus von Salm gróf veszi át, ez a mintaszerűen kiváló katona, taktikusnak, elméleti stratégának éppoly jó, mint közelharcot vívni, bár csak fél karja van. Salm gróf különben az egyetlen ebből a parancsnoki gárdából, aki katonai sikerei után megtelepedett Magyarországon, és haláláig hősiesen és eredményesen harcolt a törökök ellen, és kivívta a magyar lakosság megbecsülését. A főparancsnoki cserére azért került sor, mert Kasimir von Brandenburg őrgróf Budán váratlanul meghalt. De mi ez a kényszerű, hivatalos gyász Ferdinánd öröméhez képest! Végre hozzájutott ahhoz a birodalomhoz, amelyet a Jagellók birtokoltak, és oly könnyelműen elveszítettek: Csehország és Magyarország összefüggő területe, Ausztriával együtt, olyan gazdag és nagy lehetőségeket nyújtó birodalom megalkotását teszi lehetővé, amely fölényesen ellenállhat az újabb török támadásoknak. Pontosan ezt a területet uralta Hunyadi Mátyás király is, azzal a különbséggel, hogy neki sokkal több vérbe és költségbe került Csehország és Ausztria meghódítása. Ferdinándnak egyelőre csak pár katonájába került ez a családja jövője szempontjából oly fontos vállalkozás. Hogy a János királyt üldöző Salm gróf győzni fog, abban biztos lehet; ügyes és alapos előkészítő munkája meg-

hozta gyümölcsét. Itt, Budán mond le Ferdinánd először korábbi dédelgetett ábrándjairól, hogy a zord éghajlatú Ausztria helyett Észak-Olaszországba költözzék. Most már nem jószágkormányzó többé, nem az ősi Habsburg-birtokok igazgatója; most már Csehország és Magyarország tényleges ura, fegyverrel hódította meg magának a királyságát. Fegyverrel is, de cselszövénnyel is: kortársa, a firenzei diplomata Machiavelli tanácsa szerint azokra az elégedetlenekre támaszkodott, akik szívesen megnyitották előtte az ország határát.

Salm gróf a kezdeti lendülettel üldözte tovább János királyt. „A németek siettek utánunk; ahol előbb tábora volt János királynak, a németek is elfoglalták azt a helyet" – írja Szerémi György pap, aki mint udvari káplán a királlyal menekült. Hatvanig, illetve az Ónod melletti Sajóládig, ahol egy erődszerű vagy inkább jobb híján annak is tekinthető pálos kolostor állt, s ahol János király körülbelül augusztus huszadikától szeptember huszonkettedikéig megtelepedett: Sajóládig tehát azt is gondolhattuk volna, hogy János menekülése gyors, de tervszerű visszavonulás bizonyos védhető célig. Hanem ez a sajóládi egy hónap, ez a tétlenül elvesztegetett idő egy stratégiailag éppúgy rossz, mint jelentéktelen ponton: ez már I. János teljes lelki összeroppanását mutatja. Egyetlen híve jelent csak meg itt Sajóládon, Czibak Imre, aki Erdélyből sietett hozzá. Vagy háromezer főnyi sereg gyűlt össze.

János király lelki összeroppanásának sok jelét figyelhetjük meg. Kapkodva intézkedett; egy Kászon nevű török követféle, aki ki tudja, honnan került elő, csóválta is a fejét ezen a kapkodáson: „Ó, ti ostoba németek és magyarok, akik nem tudjátok meggondolni a kezdetet és véget, nem tudtok egyetértőek lenni, s békében birtokaitokon megmaradni... állhatatlanok vagytok..."

A kapkodáson, az ebből folyó semmittevésen túl itt vannak megint szadista rohamai. Talán nem túlzás ezeket ilyen távolról rohamoknak nevezni: a tények azt mutatják, mintha erre a szemlélődő típusú, kedélyes és sok önirónával rendelkező emberre, akinek nyájasságát sokan bizonyítják, meglepő váratlansággal rohannának

rá dühöngései, kegyetlenségei; és mindig fölöslegesen és értelmetlenül, mindig a legrosszabb pillanatban. Most is elcsípnek valami papot, aki esküdt ellenségének, Báthori István nádornak kedvenc káplánja; iratokat lelnek nála, leveleket, melyek a környék lakosságát János elleni felkelésre biztatják; bár több ilyen deákot meg papot elfogtak, s valamennyiöket váltságdíj ellenében szabadon engedték – ami különben a legrosszabb, amit tehetett János, tekintélyének csődjét mutatja –, éppen ezt a szerencsétlent nemcsak hogy kivégezteti, ami végül is érthető, hanem kéjes kegyetlenséggel karóba húzatja (szeptember elsején történt), és kínjaiban gyönyörködik.

Itt Sajóládon meglepetéssel fedezi fel János király, hogy a pálos kolostor főnöke nem más, mint hajdani huszárhadnagya, aki jó tízegynéhány esztendővel ezelőtt – bár akkor még írni-olvasni sem tudott, csak a kardforgatáshoz értett – gondolt egyet, és pálos barátnak állt. Azóta, íme, felvitte az Isten a dolgát, mert lám, nemcsak itt főnök ő, hanem már a lengyelországi kegyhelyen, Częstochowában is megfordult, ahol évekig volt a rendház főnöke. Ez az egykori Zápolya-huszártiszt, most kolostorfőnök, szerényen csak György barátnak – „Fráter Györgynek" – nevezi magát; atyai neve Utyeszenics, bár a későbbi századok történetírói – ki tudja, miféle logikával – anyjáról nevezgették szívesebben Martinuzzinak. A hadihelyzet nem engedi, hogy az ismeretség feleleventéséből elmélyültebb barátság vagy hivatali kapcsolat fejlődjön; de János király megjegyzi magának, hogy a Sajó-parti kolostorban odaadó hívére lelt.

Az a kevés nemesúr, aki még János király körül maradt, minden további időzésre alkalmatlannak ítélte a sajóládi kolostort. Fölkerekedett hát a tábor, és Tokajnál állapodott meg; elhatározták, hogy itt ütköznek meg az őket üldöző német sereggel. Ismét Tokajban van hát Zápolya, saját birtokán, ugyanott, ahonnan tíz hónappal ezelőtt elindult a trón felé.

Érdemes szemügyre vennünk a király híveit. Úgyis jelképes már

csak ez a jelenlét; a javarészt lengyel zsoldosokból álló hadosztályi csapattal nem sokra fognak menni, tudják jól ők is.

Czibak Imre az intézkedésre, parancsolásra legrátermettebb vezér; a tett embere, nem a meditációé. Itt van Pösztyéni Gergely, a Kalandosok Társaságának hajdani vezére; még mindig kitart hajdani ellenfele mellett, és ki is fog tartani. Ő is jó katona, tapasztalt ember. Bebek Ferenc a pillanatnyi elhatározások embere. Hol itt van, hol ott, érdeke szerint, amit azonban nem nagyon gondol át; különben elég ügyes harcos, ez már szakmájából folyik: Bebek nagyságos úr ugyanis hivatásos rablólovag a Felvidéken, számos kereskedő réme és régi ismerőse. Dóczy János sötét jellemű intrikus, vakmerő karrierista; ki tudja, mi szél hozta ide, vagy milyen érdek tartja itt. Erdődy Simon püspököt a hirtelen menekülés szele csapta ide Zágrábból; meglátja, mire fordul a dolog. Itt hangoskodik Bodó Ferenc is, János királynak húsz éve életre-halálra hű serviense. Ha emlékezünk még rá: ő vezényelte Székesfehérvárott a választáskor az igent ordítók kórusát.

De hová tűnt a vitéz Frangepán Kristóf, János király támasza? Varasd várát vívja éppen innen, Tokajtól több száz kilométerre délnyugatra; keményen és konokul harcol az ott bevetett Habsburg-csapatokkal. Tavaly nyár vége óta szinte ki sem került a kard Frangepán Kristóf kezéből; amíg ilyen zászlósurak tartanak ki János mellett, ügye nem veszett el végleg.

Szeptember huszonhatodikán érte be Salm csapata Zápolyát; ezen a napon folyt le az ütközet.

Ha meggondoljuk, hogy János király egyetlen és döntő ütközete ez az őt száguldva üldöző német csapatokkal: szomorú kis csatának kell neveznünk. Az egyik múlt századbeli történetíró fitymálva meg is jegyzi, hogy a tokaji csatában mindössze háromezer halott maradt a csatatéren. Persze, ha meggondoljuk, hogy János király egész serege háromezer főnél alig többet tett ki, mindjárt másképp látjuk ezt a háromezer halottat. Árulást is rebesgetnek; ez nem valószínű. Ezt a csatát el kellett veszíteni. A had nagyobbik része nem is magyarokból állt, hanem lengyel zsoldosokból, akik feleségüket,

gyereküket, egész pereputtyukat magukkal cipelték táborról táborra; így bizony nem könnyű csatát nyerni, gyereksírással meg nagymosást rendező asszonyokkal a csatamező mögötti füzesben. A szinte kortárs Benczédi Székely István kijelentését tehát: Ferdinánd János királyt „megveré az önnön híveinek árultatása által" – nem kell szó szerint vennünk, inkább úgy, ahogyan igaz is volt, hogy tudniillik cserbenhagyták.

Elég annyi, hogy Tokajnál szétverték János király maradék seregét; maga a király is alig tudott megmenekülni. Ez viszont Salm gróf mulasztása volt; egyszer s mindenkorra megoldhatta volna ezt a kérdést, ha Jánost elfogják vagy megölik.

Tragikus véletlen, hogy a tokaji csata másnapján Varasd vára alatt egy ágyúgolyótól találva elesett Frangepán Kristóf is, Zápolya leghívebb és leghatalmasabb szövetségese és barátja. Bánffy Jánossal együtt hadakoztak – azzal a Bánffy Jánossal, aki kétszer is oly balszerencsés módon esett Ferdinánd fogságába, mind a kétszer mint békés követ, egyszer Bécsben, másodszor pedig a regensburgi birodalmi gyűlésre menet –, és Bánffy János éppen kilépett sátrából, mert a tábornak az a része ágyútüzet kapott, mikor egy lovon Frangepánt látta feléje vágtatni. Meglepődve sietett barátja elébe, s jókor, mert Frangepán lefordult lováról és összeesett. Hasát lőtték szét; rettenetes szenvedések között halt meg napok múlva. Hogyan történt? – kérdezte tőle Bánffy. – Amint istennek tetszett – felelte akkor Frangepán.

Felesége elvitte a holttestet, és Modrušban, családi birtokukon temette el. Így halt hősi halált a mohácsi idők legtisztább, legbecsületesebb főrendje, a Buda ellen vonuló Szulejmán egyetlen megtámadója; történelemkönyveink alig emlegetik, éppen ezért illik megemlékezni róla már csak azért is, mert ha még pár évet élhet, nagyot segíthet az egyre nagyobb zűrzavarba süllyedő magyar államon.

János király a tokaji vereség után az egyetlen vidékre menekült, ahová még menekülhetett: Erdélybe. Ha Erdély befogadja, van még reménye. Ez az erdélyi út azonban I. János életének legszé-

gyenteljesebb, legtöbb megaláztatással teli szakasza lett. Debrecenen át Kolozsvárra vágtat szűk kíséretével; Kolozsvár városa azonban egyszerűen nem akarja befogadni, sőt a polgárok el akarják fogni. Innen Gyulafehérvárra vezet útja; onnan Gyalu, aztán Tasnád, aztán, januárban, megint Debrecen. Erdély három hónap alatt szinte kilökte magából hajdani vajdáját.

Erdélyi tartózkodásának legfontosabb állomása Gyulafehérvár. Itt azért, bár rövid időre, berendezkedik. Töpreng. Terveket sző. Bosszút forral. Országa lakosságára már alig számíthat. Hívei úgyszólván nincsenek. Erdély nagy része Ferdinánd pártján van.

S akkor hívatja a papokat, és megtudakolja tőlük, szabad-e keresztény uralkodónak a törökkel szövetkeznie?

Két barát bújja helyette a bibliát, és rövid nap múlva megleli a választ: *szabad*. Mindegy, hogy hogyan csűrték-csavarták a dolgot, az a fontos, hogy saját lelkiismeretét elaltatta. Vagyis inkább meggondolta szövetségesének, I. Ferenc francia királynak példáját, aki lelki háborgás nélkül, nagy haszonnal kötött a törökkel katonai szövetséget vetélytársa, V. Károly ellen. A Velencei Köztársaság is kereskedik velük!

Tárgyalásokba kezd egy lengyel származású hivatásos diplomatával, és megbízza, hogy jelentkezzék nevében a török szultánnál.

1527. december huszonkettedikén Lasky Jeromos, I. János Törökországba akkreditált követe bemutatja megbízólevelét Szulejmán szultán udvarában.

Ferdinándot azonban, fejezetünk hősét mindez nem érdekli.

Ellenfele egy távoli erdélyi várban rejtőzik, s hogy bosszút forral-e vagy nem, édesmindegy. Övé az ország. A német hadsereg mintaszerű villámháborúban, gondos és alapos előkészítés után, három hónap alatt elfoglalta és megszállta Magyarországot. Ezzel Magyarország a Habsburg-család birtokába került.

Most szépen megfontoltan Ferdinánd is hozzáfog ugyanahhoz a szervező munkához, amihez vagy egy éve Zápolya.

Először is összehívja az országgyűlést, melyet Budán 1527. októ-

ber hatodikán, alig két héttel a tokaji csata után személyesen nyit meg.

Habsburg Ferdinánd először találkozik a magyar nemesi nemzettel. Jelen van itt az egész nemesség, szinte ugyanazok, akik tavaly ilyenkor Székesfehérvárott éljeneztek.

A király személyesen mondotta el latin nyelvű beszédét, szokás szerint a főrendek előtt a palotában, a köznemesség előtt pedig a vár alatti mezőn, valahol ott, ahol most a tabáni parkkal szemben a Dózsa-szobor áll. Díszes tribünt ácsoltak itt Ferdinánd számára; selyemmel, arannyal kárpitozták az emelvényt. Innen mondotta el másodszor szózatát a király; fényes kíséretével az egybegyűlt és szanaszét sátorozó köznemesség kíváncsiságtól kísérve lovagolt le a palotából.

Fél évvel ezelőtt, márciusban, Róma kifosztása és a hatalmi helyzet megváltozása előtt itt még komoly törvényhozó munka folyt. Most Ferdinánd beszél:

„Hihetetlen uralomvágy, düh és őrültség által elragadtatva, isteni és emberi törvényeket megvetve, a szerződésekről megfeledkezve koronáztatta magát királlyá az erdélyi vajda... Tanúi voltatok annak, mily sikerrel űztem ki őt a királyi székvárosból, és a Tiszán is túlra menekülni kényszerítettem..."

A győztes magabiztos beszéde ez.

Ugyanilyen higgadt rendben tették meg a koronázási előkészületeket is. Ferdinánd október huszonkilencedikén indult el Fehérvárra, háromezres sereggel – pontosan kétszer akkora a fegyveres díszkíséret, mint a Bécsből Prágába utazó koronázási meneté: talán emlékezik még az olvasó, hogy ott ezernyolcszáz főre rúgott – „az éjt egy romokban heverő várban töltötték", és harmincegyedikén értek Fehérvárra.

1527. november harmadikán, majdnem pontosan egy esztendővel Zápolya koronázása után, ugyanaz a Podmaniczky István nyitrai püspök, aki I. Jánost is királlyá koronázta, ünnepélyesen felteszi „az angyali koronát" – ahogyan akkor szívesen nevezték – Habsburg Ferdinánd és felesége, Anna királyné, II. Lajos húgának fejé-

re. Még a temetési szertartást is újra megrendezik a spanyol etikett összes szabályai szerint. Hátborzongató komédia zajlik le előttünk: úgy kell tenni, mintha mi sem történt volna közben; ezért hát előszedik szerencsétlen Lajos király meggyötört testének koporsóját, újra felravatalozzák, újra beszentelik, újra eltemetik. A koronázást is ugyanaz a püspök tartja; a koronát is ugyanaz a koronaőr hozza elő ünnepélyes díszlépésben: a Cserni Jován ellen a szöllősi csatában oly csúfosan levitézlett Perényi Péter. Öt híján itt van valamennyi főrend. Mintha egy ügybuzgó rendező, okulva a főpróba apróbb gyengeségein, ismét eljátszatná az első felvonást, némi átrendezéssel. Új szín csupáncsak az, hogy jelen van most a nádor is, Báthori István, aki a velencei követ szerint hajnaltól éjszakáig és éjszakától hajnalig részeg; jelen van, ezúttal józan, és mivel köszvényes lába miatt béna is, ülve viteti magát egy hordszéken a király elébe. Ki tudja, vajon nem bírta volna-e ki sántán, bottal erre a pár órára az agyafúrt nádor; lehet, hogy csak tettette a súlyos bénaságot a sánta Báthori, hogy ülve maradhasson Ferdinánd jelenlétében. Amikor ugyanis tavaly a pécsi káptalant fosztogatta a mohácsi csata után, ennél sokkal fürgébbnek mutatkozott.

Ez volt az utolsó székesfehérvári koronázás a magyar történelemben; ez volt a középkori magyar állam utolsó ceremóniája. Még tizenöt év, és a királyi sírok, a koronázási ékszerek, a gazdag templomi kincsek között zsákmányra éhes török martalócok nyüzsögnek, szanaszét hajigálva az iszákjaikba nem férő palástokat, edényeket, a koporsókból kiforgatott királyi csontokat.

Ott, akkor a koronázáson ezt még senki sem sejtette, bár a mohácsi csata után voltunk.

I. Ferdinánd ezzel valóságosan is megkezdte uralkodását Magyarországon. A katonai hatalmat szilárdan kezében tartotta. Erdély néhány városát kivéve övé az ország. Szlavónia és Horvátország is feléje hajlott; a rebellis Frangepán Kristóf szerencsétlen halála óta a horvátországi királyi hadak főparancsnoka, a dalmát eredetű tiroli kapitány: Mikola Jurišič régi és megbízható híve.

Még utoljára pazar fényben ragyog fel a középkori magyar állam

udvari pompája. Miközben Ferdinánd jobbján húgával, Mária özvegy királynéval, balján feleségével, Anna királynéval a Szent Szűz templomából gyalogosan áthalad a Szent Péter-templomba, apródjai pénzt szórnak az összesereglett tömeg közé: a tömeg éljent ordítozva veti magát az utca porában szerteguruló aranyak után, van, aki röptében kapja el a fényes pénzeket. A vitéz magyar urak sorra mérték össze erejüket, ügyességüket egymással is, a vendégekkel is; a kopjalökések, kardviadalok, lófuttatások láttán az egykorú néző nem is érthette, hogy ez a sok jeles bajnok hol maradt a mohácsi csata idején.

Az erősen Zápolya-párti északkeleti Felvidék meghódítása is sikerrel folyik. Bár ez a terület János király magánbirtoka, mégis akadnak gyenge pontjai. Ilyen Kassa szabad királyi város; október huszonötödikén Kassa is átállt Ferdinánd pártjára. A mód, ahogyan a kassai polgárok I. János uralmától búcsúztak, jellemzi a helyzetet, és Ferdinánd tartós, a közvéleményben sem megvetendő sikeréről tanúskodik:

„János király címerét, a farkast, mely a falra volt felakasztva, lerántották, szalmával egy kiskutyára kötötték, majd levizelték és leszarták. Aztán meggyújtották a szalmát a kutyán és gyalázkodva kiáltozták:

– Kutya-király! Íme, a kutya-király."

A fallal kerített városok polgárai egyelőre sehogy sem tudtak egyezni János királlyal. Láttuk ezt már az imént Erdéllyel kapcsolatban is; Kolozsvárról, ahol pedig annyi kedves legendát mesélnek Mátyás királyról, valósággal elüldözték. János a városokkal, általában a polgársággal alig tudott mit kezdeni. Olyan hiba volt ez, ami nagyon mélyen tárja fel a középkori Magyarország egy végzetes fejlődési rendellenességét. I. János annyira csak a nemességre támaszkodott, annyira a szó klasszikus értelmében feudális gondolkodású úr volt, akinek számára a vagyon és az élet alapja, értelme a föld birtoklása, az élet formája pedig a birtokolt földön termelt javak behajtása, felélése, elfogyasztása, hogy másfajta életmódot még csak elképzelni sem tudott. Látni fogjuk később, hogy mennyire

hagyományosan – és ekkor, a XVI. században már elavultan – uralkodott: sorra utazta országát, s különböző megyei és egyéb központokban bíráskodva, intézkedve, helyi problémákat egyengetve felélte a vidék termésének neki járó részét. Vele szemben Ferdinánd mérhetetlenül haladottabb elképzeléseket hozott. Ahogyan azt többek között Engels leírásából is jól ismerjük – *A német parasztháború* –, Németország, általában pedig a Habsburgok uralta Európa rohamos ütemben fejlődő terület volt, ahol nagyarányú termelőmunka bontakozott ki a termelőeszközök és termelőerők fejlődése folytán; egyes könyvnyomtató, fegyvergyártó, szövetkészítő, élelmiszer-feldolgozó és más üzemek messzi földre szállítottak. Mindez a városok, tehát a polgárság fejlődését jelentette. Rég tudták már ezt az értelmesebb királyok, és köztudott, hogy a magyar történelem során is milyen ügyesen támaszkodtak az uralkodók a városokra a nemességgel szemben. János ezt még ha akarta, sem tehette meg, lévén ő a nemesség jelöltje és választottja.

Mindebből pedig az következik, hogy Ferdinánd, aki most erőszakkal beült az ország birtokába, újabb, korszerűbb és modernebb gazdálkodási rendszert segíthetett elő; uralma tehát végeredményben sok jóval kecsegtetett.

Persze ehhez végleg birtokba kellett venni az országot, főleg pedig az Erdélyben megbújt ellenfél, I. János ügyét kellett radikálisan rendezni.

Erdély „nehéz" hely volt ebből a szempontból: a történelmi tapasztalatok szerint akár évtizedekig is eltengődhetett valaki ott egy biztos várban, szerényen persze, nem király módra, de anélkül, hogy élete vagy biztonsága veszélyben forgott volna. Különös módon azonban I. János nem élt ezzel a természetes rejtekhellyel, és némi sereget gyűjtve, toborozva, 1528 januárjában ismét Debrecenben jelent meg.

Amilyen meggondolatlan és katonailag hibás lépés volt ez, annyira meggyőzően bizonyítja, hogy I. János még ekkor sem számított a török hadsereg konkrét támogatására, mert ha igen, ha „eladta volna az országot a töröknek", ahogy azt már kortársai is szí-

vesen mondogatták, akkor nyugodtan megvár egy török fegyveres akciót. Igaz ugyan, hogy lengyel születésű követe, Lasky Jeromos december huszonkettedike óta a török kormány székhelyén tárgyal; de az is igaz, hogy János e tárgyalások eredményétől függetlenül cselekedett, amikor 1528 januárjában oly könnyelműen felbukkant tokaji veresége közelében, mintegy kihíva a sorsot maga ellen.

Nagyon kevés reménysége maradt az Erdélyből előbújt Zápolyának.

De elő kellett onnan bújnia, mert ügyei nagyon szerencsétlenül végződtek. Hogy az erdélyi városokból valósággal szöknie kellett, mert a fejlett és ezért független városok kiüldözték, megint elfogta vérszomjas, vad dühe, és oda csapott, ahová a legfölöslegesebb és legkárosabb volt, de éppen azért, ahonnan nem kellett azonnali megtorlástól tartania: kegyetlenül és szadista módon lemészároltatta a Ferdinánd-párti Gosztonyi János püspököt. Ezzel nemcsak egész Erdélyt uszította magára, de leghívebb vitézét is elveszítette, Bodó Ferencet, aki a koronázáskor is olyan hangosan kurjongató választója volt.

Lássuk ezt a históriát; olyan jól jellemzi egy több mint tíz esztendőn át tartó belháború kezdetét, hogy érdemes felidézni, már csak azért is, mert ezt az angol piros meg fehér rózsa harcát mesélő Walter Scott regényeibe illő kerek elbeszélést mintha valami históriás énekből írta volna át prózába Szerémi György pap.

Késő ősz van; már erősen jelenti jöttét a tél. Zápolya Gyulafehérvárott tűnődik sorsán. A német zsoldosok szerteszáguldanak az országban rabolva, fosztogatva. Méltó társaik a magyar urak, versenyt rabolnak ők is. Keresztény fejedelmek katonái marják egymást a török kitátott torkában.

A tudós, olvasni szerető Gosztonyi János püspök, a néhai Ulászló francia feleségének, Anne de Foix-nak tolmácsa mégis meghúzatja a gyulafehérvári harangokat örömében; rázendít az orgona, meggyújtják az összes gyertyákat, felzendül a Te Deum laudamus.

A püspök hálamisét mond, hogy János királyt elkergette Budáról meg Magyarországból Habsburg Ferdinánd.

Tűrhetetlen *injuria* ez; hát még ezt is el kell tűrnie Zápolyának? Rárohan féktelen, vérszomjas dühe;

„És éjjel a szegény püspököt ketten, Bodó Ferenc és Dóczy János, mint valami hóhérok, heréjénél fogva s más többféle meggyalázásával megkínozták, úgyannyira, hogy a következő nap a nevezett püspök kegyetlen halállal kimúlt a világból. És házából mindent elvittek, s prédává tettek, amit csak találhattak.

Mikor ezeket meghallották az erdélyiek, hogy oly rettenetes és megcsúfoló halála volt a gyulafehérvári püspöknek, felkeltek őfelsége ellen, mert... *János vajda ott tartotta fülét a kulcslyukon.*"

Dóczy János nevét jegyezzük meg jól: még hallani fogunk róla. Hogy Bodó Ferenc miért keveredett ebbe az ocsmány históriába, azt csak azzal magyarázhatjuk: rárohant a végleges vereség elkeseredése. Bár azért ez csak magyarázat, nem mentség.

Ettől kezdve Bodó Ferenc sorsa meg volt pecsételve. Mintha végzet ülne Nagyvázsony várán: a gyilkos asszony, Magyar Benigna után most Bodó Ferencé János király adománya. Oda is indul, hazafelé, ki Erdélyországból. Közben azonban más feladatokat is kapott János királytól. Hazáig el sem jut. Ferdinánd mint gyilkosra vérdíjat tűzött ki Bodó fejére: ilyen borzalmas bűntényt nemesúron nemesúr még ezekben a zavaros időkben sem követhetett el. Ferdinánd tehát Tata várát ígéri minden jövedelmével annak, aki Bodó Ferencet és Dóczy Jánost élve elfogja.

Megindul a hajtóvadászat. Karácsony van; János király közben Debrecenbe költözött kíséretével. Bodó Ferenc Eger felé lovagol, hogy a várost János pártjára vonja. Keresztesnél tábort üt. Leghamarabb Török Bálint fülébe jut el a hír.

Odalovagol Bodó Ferenc lovasai elé, mintha baráti kézszorításra jönne.

„A sík mezőn a két magyar vitéz megölelte egymást. Török Bálint igen beszédes volt, s mézes szavaival részedte Bodót; az bőbeszédűen mesélte, mint járt Erdélyben. Pedig Bodónak nagyon

mondták kísérői, hogy ne higgyen neki, s egyedül ne menjen. Nagyságos urunk, rászednek téged – mondogatták a hajdúi.

És ahogy így mindketten a földön álltak, egy csapattal rájuk törtek. Bodó Ferencet mindjárt elfogták. Mondta Ferenc:

– Hol a te hited, Bálint, hogy hitedre a csapatomtól elhívtál?

Mondta Török Bálint:

– Jöjj csak, barátom, hitemre, melyet neked ígértem; semmi bajod nem lesz, csak azt szeretném, hogy szolgálj az én uramnak, Ferdinánd királynak.

És elvezették mindjárt Egerbe."

Innen Buda felé kocogott Török Bálint meg Bodó; emez becsületszavát adta elfogójának, hogy nem szökik meg, csak engedje szabadon mozogni. Így aztán szabadabbra engedték, és egy falunál mégis megszökött. Azt fontolgatta magában, hogy nyugodtan szökhet, mert árulónak adta a becsületszavát, s az nem érvényes, különösen, mert kényszer alatt adta.

„Mikor Ferenc már két mérföldnyire lovagolt a Tisza felé, egy kis faluban, egy házban világosságot látott. Mindjárt odament egyenesen. Kocsma volt."

A kocsmáros bort forralt, és szóba elegyedett az idegennel:

„– Nemzetes uram, mondd meg nékem, miért szomorkodol?

– Ha jó tanácsot adnál nékem, megmondanám.

– Tudomásomtól telhetően adok.

– Én vagyok Bodó Ferenc. Erdélyben voltam a királlyal, és megöltem az erdélyi püspököt. Hűségemben Török Bálint ellen mentem. Most nem tudom, mit tegyek. A hit nagy, s hittel vagyok lekötve. Nem tudom, vajon visszamenjek-e azokhoz a vitézekhez?

– Higgye el, uraságod; akinek hite nincs, annak istene sincs. Aki kicsiben hű, az nagyban is hű.

– No, akkor én meghalok a hitem mellett."

Azzal visszament Bodó Ferenc Török Bálinthoz, „mert lelkiismerete félt az örök haláltól".

„Ferdinánd királyt meglepte a hír, hogy Bodó Ferencet foglyul hozzák hajón Budára. Az egész pesti és budai nép rohant Ferenc vi-

téz látására, hogy győzelemmel hozták. Némelyek azt mondták a népből:

– Jól tette vele az Isten. Azelőtt a törököket verte, de most bezzeg a keresztényeket.

Más pedig ezeket mondta:

– Mily derék vitéz fog kegyetlen halállal kimenni a világból!"

Ferdinánd Bécsbe vitte foglyát; ott is halt meg a tömlöcben. Török Bálint viszont nem kapta meg jutalmát, Tata várát, mert Ferdinánd így szólt:

– Ebet ebbel maratok.

Három éven át biztatták Bodót tömlöcében, hogy álljon át Ferdinánd pártjára; mindig megtagadta.

„Ferdinánd nagy urakkal kérette, hogy szolgáljon neki hűséggel, ő semmiképpen sem akart, hanem mindig azt mondta:

– A hitem János királynál van, semmiképpen sem akarok hűtlen lenni."

Még a be nem avatott olvasónak is feltűnhet e história kereksége; a derék vitéz szótartó hűsége; a beszélgetés a kocsmárossal, aki megvilágítja az igazi és egyedül helyes utat; Bodó bűnhődése, de egyszersmind katarzisa – alighanem valami széphistória lehetett ez, amit lantosok adtak elő szerte az országban.

Részleteiben nem valószínű, hogy így történt, legkevésbé pedig az, hogy Bodó magától visszament elfogójához (éppen ő, aki nem restellt kiherélni egy jámbor püspököt!), de hangulatában jól idézi fel a história a kort; Ferdinánd machiavellista módszereire is rávilágít – „ebet ebbel maratok", tehát összeveszítette egymással a magyar urakat, ellenfeleit –, és fő vonásaiban mégiscsak megtörtént az eset; s így fordult, hogy a Debrecenből Sárospatak, majd Sátoraljaújhely felé induló János király ezt a hívét is örökre elveszítette.

Maradt tizenháromezer főnyi lengyel meg hajdúserege; használható, kemény katonák; csakhogy folytonosan civakodtak, egy éjszaka például a hajdúk rátörtek a feleségestül táborozó-utazó lengyel zsoldosokra, és egy fergeteges tömegverekedésben úgy ellátták egymás baját, hogy több volt a sebesült, mint egy közepes csata

után. Még Czibak Imre sem bírt ezzel a féktelen martalócnépséggel; pedig ő meg Pöstyéni Gergely igen jó katonák voltak. Velük tartott – mire lassan Sátoraljaújhely alá értek, január vége felé – Ártándy Pál is; természetesen a János mellől elmaradhatatlan hátramozdító fiskális Werbőczi, aki még mindig az 1505-ös országgyűlésen kivívott határozat érdemeiből élt; Dóczy János, Gosztonyi püspök másik gyilkosa (alighanem a kegyetlenebb, amint az majd kiderül) és még jó néhányan.

Hogyan szaporodott fel ismét, 1528 januárjára, a német hadak elsöprő győzelme után, János erdélyi megaláztatásai után ez a hadsereg?

Ismét csak világpolitikai összefüggései vannak ennek.

VII. Kelemen pápa, akit Róma kifosztásának kalandfilmbe illő jeleneteinél hagytunk el az Angyalvárban, Benvenuto Cellini ötvösmester tüzérségének védelmében, november huszonhatodikán kiszabadult a császáriak fogságából (június ötödikén esett fogságba, s mikor a német zsoldosok cipelték, látta, amint a Sixtus-kápolnában jászlak előtt katonalovak abrakoltak), és Orvieto városába menekült. Itáliában újraéledt az ellenállás; Firenzét még mindig nem foglalták el, a velencei–francia–pápai liga újra alakulóban volt, vagy legalábbis így tűnt.

Aki kétkedve gondolja: hogyan jutott volna Gyulafehérvárra vagy Debrecenbe ennek a híre mindössze pár hét alatt, az olvassa el a bajor kancellár levelét urához, Vilmos bajor herceghez, János király szövetségeséhez:

„Mindent összevéve, azon fordul meg a dolgoknak sarka: hogy a pápa felmentessék, s hogy Ferrara Franciaországhoz álljon; ha ez csakugyan megtörtént, mint hírlik, akkor lesz mód a cseh király (tudniillik: Ferdinánd) terveit meghiúsítani. Nem ártana az olasz híreket Csehországba írni, *onnan talán elszivárognának a vajdához (Jánoshoz) és a magyarokhoz, s Ferdinándnak meggyűlne a baja miattok.*"

Íme, ez a december másodikán keltezett levél a bizonyság: János királyhoz sikerült „elszivárogtatni" a kedvező újságot.

Csakhogy persze mindezt Ferdinánd is tudta. Ő még ennél is

többet tudott. Például azt, hogy a pápa a császáriak titkos egyetértésével szökött; hogy szabadon engedésének feltételei is voltak, például az, hogy VII. Kelemen megígérte: nem teljesíti VIII. Henrik megalapozott válási kérelmét, s így az angol király nem válhat el feleségétől, V. Károly császár nagynénjétől.

Így hát még jól is jött Ferdinándnak ellenfele fölbukkanása: most végleg megsemmisítheti.

A Felvidék különben is jó terület volt; teli volt Ferdinánd híveivel; a többször említett bécsi emlékirat is egy felvidéki hadjáratot javasolt Ferdinándnak mint János megverésének legbiztosabb helyszínét. János hadseregének állapotáról, anyagi és egyéb helyzetéről Ferdinánd tökéletes hírszerző szolgálata különben is részletes információkat szerzett; tudták, hogy az irdatlan földbirtokok a korszerűtlen kezelés miatt mindössze harminckétezer forintnyi készpénzt tudnának összeadni (ami persze magánvagyonnak tényleg óriási: mai pénzben több millió), sőt azt is tudták, ki kémkedik Budán és Bécsben Jánosnak; János király bécsi kémje például a Stubenthor nevű városkapunál szokott titokzatos képpel vegytintát vásárolni – Ferdinánd kémjétől. Ferdinánd tehát hagyta készülődni János királyt; tűrte és figyelte híveit, akik körülötte gyülekeznek.

Közben folytatta ő is berendezkedését az országban, mint elődje, János: január huszonegyedikére Budára országgyűlést hirdetett, s ezzel hadiadót szavaztatott meg; felhatalmazást kapott lényegében arra, hogy ezen a címen rendkívüli adókat hajthasson be tetszése szerint. Intézkedései erélyt és céltudatosságot mutattak, ugyanakkor bölcsen nem keresett magának fölöslegesen ellenséget; János híveit nem büntette.

Ferdinánd jól szervezett, begyakorlott hivatalnoki apparátusa – ebbe természetesen a régi magyar kancelláriát is beleértjük, azt, amelyik Mohács napjaiban Pozsonyba menekült – elérte, hogy az élet lassan a megszokott kerékvágásba lendült. Nemzetközi kapcsolatai is jól alakultak; még János sógorát, Zsigmond lengyel királyt is megnyerte. I. János hivatalnoki sereg, irodák és tisztviselők

nélkül működő, hol itt, hol ott táborozó „rideg" udvara nagyon rossz benyomást keltett külföldön, még Lengyelországban is. Frangepán Ferenc krakkói magyar követ – aki 1526 végén a római aracoeli kolostorból Magyarországra jött, és János mellé állt – január huszonharmadikán elkeseredetten írja Werbőczinek:

„Fogalmatok sincsen arról, mint szoktak országos ügyek államférfiak között tárgyaltatni... Felséges urunk ügyei itt rosszul állnak, igen rosszul. Az urak nagyobb része Ferdinándhoz szít; segédet ne várjatok innen... Én, ha Magyarországból örökre kizáratom, találok ezer helyet, hová magamat megvonhatom... de titeket, ha onnan kiszorultok, nem fog örökségtek, hivatalotok Magyarország határain túl kísérni... Óvakodjék minden becsületes ember attól, hogy ti küldjétek őt nehéz ügyben valamely fejedelemhez követül, mert csak szégyen, gyalázat lesz jutalma... Ha nincsen pénzetek a futár kifizetésére, fordítsd, uram, e célra azt, amit ebédre és vacsorára szoktál fordítani: aznap kis pénzen vett kenyérrel és ingyen merített vízzel is beérheted."

Pedig itt állomásozott a tokaji vereség után Lengyelországba vezényelt Antoine Rincon, I. Ferenc francia királynak Jánoshoz akkreditált követe is.

Ebben a helyzetben szinte kegyelemdöfésnek számított, hogy a német hadsereg egy Johannes Katzianer vezényelte felvidéki hadteste 1528. március tizenhatodikán elérkezettnek látta az időt, és rajtaütött János táborán. János király úgy tervezte, hogy Kassára veszi be magát; de hát mit várhatott attól a várostól, melynek lakói kivonulásának hírére úgy megcsúfolták címerét! Be sem engedték Kassa falai mögé; így a közeli Szina mezőváros mellett ütközött meg Katzianerrel.

Valóságos irodalmi remeklés, ahogyan Szerémi György ezt a tragikomédiát a maga boccacciói fordulataival előadja.

„Boza Bence kamarás gyorsan beöltöztette a királyt páncéljába, de sarkantyúját nem bírta a lábára kötni a nagy reszketéstől..."

Felvonul a János-féle sereg. György papnak óriási ötlete támad:

ezek a lengyel zsoldosok hithű katolikusok; a pénzt a csata előtt nem sajnálják; nosza, gyerünk, nyújtsunk nekik lelki vigaszt!

„Én pedig a gyalogosok között álltam derekamra övezett karddal, s a közös gyónást mondtam el a gyalogosok előtt térdelve; nagy sírással szóltam, s bátorítottam őket. Azután otthagytam őket papi áldásommal, és elmentem a királyi felség tábora felé. (Vagyis vissza, hátrafelé.) Vitéz Kállaynak egy fából faragott kard volt a kezében, azzal püfölte a maga hadinépét előre, a csatába... De én tovább igyekeztem a tábor felé, mert pénzt szedtem be a gyalogosoktól... Tíz forint volt, amit az átalvetőmbe tettem.

Aztán visszasiettem ismét a csapathoz. Reménykedtem: hátha valami zsákmányt rabolhatok..."

A derék György pap elég sokáig matatott a sátrában, amíg a csatába induló katonáktól kikunyerált pénzét eldugta; mire a csatába visszatért, szegény király már javában futott; a mellette álló Szász Andrást ugyanis eltalálta egy ágyúgolyó – „mindjárt elaludt, de hogy az Úrban-e, azt nem tudom, mert lutheránus volt" –, és szalad ő is, a többi is, ki merre látott. Szaladtak a lengyelek feleségei is: „egy lengyel asszony csecsemőt vitt a karjában, a nagy hidegben a bepólyálatlan kisbaba kiabálva sírt."

„Engem otthagytak" – jegyzi meg panaszosan György mester. A németek elcsípték, és elvették a subáját, a süvegét meg a kardját, sőt megtalálták az iszákot is a tíz forinttal.

Mire Szerémi György subátlanul, hajadonfőtt, bukszája nélkül elindult gyalog az országúton Kassa felé, a csata véget is ért. Úgyszólván nevetségbe fulladt. A nagy étvágyú Czibak Imre visszalovagolt Nagyváradra, Szent Lászlót bosszantani (mert hogy nem volt fölszentelve még papnak sem, nemhogy püspöknek, bár a címet viselte), János király meg Homonnán keresztül kimenekült Lengyelországba. A határon kellemetlen incidense volt: a lengyel zsoldosok ki akarták rabolni fizetésük fejében. Alig tudott megszökni előlük.

Így érkezett 1528. április negyedikén I. János magyar király a lengyelországi Tarnow városába.

I. Ferdinánd tökéletes győzelmet aratott. 1528 tavaszán Ferdinánd Magyarország megválasztott, megkoronázott és egyedül uralkodó királya; ellenfelét nagy katonai erővel kiverte az országból; híveit megsemmisítette, letörte, megfélemlítette vagy megnyerte.

Az országban béke és nyugalom uralkodik.

Úgy látszik, igaza volt Nádasdy Tamásnak és híveinek: bármilyen újabb török támadás ellen most már Európa legerősebb hatalma fogja védeni az országot.

Hol van már Mohács!

Azóta a hatalomért vívott harcokban sokszorosan több halott borította a csatatereket, mint ahányan Mohács alatt a lapályon elestek.

De megérte.

Olyan szép békesség van, hogy egy 1527. november végén befejezett magyar nyelvű karthauzi kódex írójának Mohácsról meg a Mohács körüli eseményekről egy szava sincs; prédikációgyűjteményébe csak a *pestifera lutherana heresis*, a dögletes lutheránus eretnekség szidalmát szúrja be, mint ami végveszélybe sodorhatja Boldogasszony országát. Pedig magyar ember akkoriban még nemigen volt a lutheri reform híve; a magyar reformáció későbbi élharcosa, Dévai Bíró Mátyás 1527 decemberében még Boldogkő várában káplánkodik, Tomori István papja, „nagyon buzgó volt a mi katolikus hitünkben". Inkább a német városok voltak lutheránusok. Az „átkozott Luther nagy sok országot megdögletött", panaszkodik mégis az Érdy-Codexnek nevezett remek magyar beszédgyűjtemény szerzője, aki a mai Városlőd karthauzi kolostorában, a Bakonyban írdogálta kéziratban fennmaradott művét. Így, kéziratban születnek még Magyarországon könyvek. Európa minden jelentős városában nyomda működik, nálunk még egyetlenegy sincs. Mi tűrés-tagadás, nagy elmaradottság ez! A Nyulak szigetén, a mai Margitszigeten, a Domokos-rendi apácák zárdájában (majd később a Felvidéken) – előkelő intézet, ahová csak főrangú családok küldhetik leányaikat – Sövényházi Márta soror úgy rója egymás után be-

tűit, mintha századok óta mi sem változott volna, mintha a török, Zápolya, Habsburg Ferdinánd meg se fordult volna a közeli Buda városában. Csend és békesség van mindenütt, főleg errefelé, hiszen a dunántúli részeken már 1527 nyara óta Ferdinánd az úr. Egy krakkói nyomdában készül Sylvester János egyetemi hallgató elemi iskolás tankönyve: *Gyermeki beszélgetések példákban.* Ez a latin társalgási segédkönyv lengyel nyomdában készült ugyan, de elsőnek őrizte meg a kor összefüggő magyar beszédét nyomtatásban.

Mintha megállt volna az idő a „gyermeki beszélgetések" felett; török lándzsája, német zsoldos puskája, magyar lovas katona kardja nem fogott rajta; ott ül a kis kölyök az iskolában, a mester pálcájával veri az ütemet, a sok gyerekhang kórusban zengi:

– Kicsoda itt jajgat?
– Én vagyok, nyavalyás.
– Hogy vagy, nyavalyás?
– Vesszővel veretim.
– Miirt ezt irdemletted?
– Semmit nem tanultam volt.
– Miltán verettél.
– Te is bosszantasz engemet!
– Miirt nem tanultál volt?
– Ennekutána okosb liszek.

Ferdinánd nyugodtan uralkodik ebben az elcsöndesedett országban. Csak a német hadsereg okoz gondot és bosszúságot neki is, kormányszerveinek is, mert rengeteg a panasz rájuk; emellett nincsenek központi táborokba vagy várakba elszállásolva, hanem falukra, mezővárosokra, városokra osztották őket, mindent felzabálnak, zaklatják a lakosságot, fosztogatnak. Ezt még von Ranke is elismeri, aki, miután közli, hogy „Niemals hatten die deutschen Truppen sich wackerer gezeigt" – soha német csapatok bátrabbnak nem mutatkoztak – sajnálkozva állapítja meg, hogy: „Gyakran voltak kenyér- és hússzűkiben, s így az ősz kerti gyümölcseivel kényszerültek táplálkozni." Vagyis kifosztották a kerteket meg a gazdákat.

De ez még egyelőre nem katasztrofális, el lehet viselni. Végül is gondolni kell a törökre: bármikor rátörhet az országra, bár Ferdinánd, igen helyesen, követséget indított útnak Esztergomból Törökországba február folyamán, mely áprilisban ér a szultán udvarába. Alkudozni óhajt, békét akar mindenáron.

Ezzel véget is érhetne a Mohács utáni Magyarország napjait bemutató könyv; véget érhetne, ha históriánkat a józan ész vagy a logikus gondolkodás szabta volna meg. De másképp történt.

És így történetünk csak most kezdődik igazán.

I. Ferdinánd 1528 márciusában Bécsbe, majd onnan április elsején Brnóba utazik. Elhagyja a meghódított Magyarország területét; mint cseh királynak is uralkodnia kell. Mintha sejtené e rákényszerített ballépés következményeit – V. Károly sürgetésére távozik Magyarországról –, ezt írja bátyjának:

„Nincs kétségem aziránt, hogy felséged ismeri a magyarok természetét, állandóan változó akaratukat. Ezért kordában kell tartani őket, ha az ember biztos akar lenni a dolgában."

Vonakodva távozik.

Joggal vonakodik. Alig hagyja el az országot, a sajóládi pálos kolostor perjele fölkerekedik, és az egykori huszártiszt, most szerzetes barát, titkos utakon Lengyelországba szökik, fontos hírekkel. Fráter György üzenetet visz I. János királynak.

TARNOWI KÖZJÁTÉK

Némely fejedelem védekezés helyett szökésre gondol a bajban, s arra vár, hogy népei újra visszahívják őt. Ez az eljárás pedig, ha másra nincs mód, megfelelő; hanem nagyon rosszul teszi, aki a többi orvosságot ezért az egyért mellőzi.

(Machiavelli: *A fejedelem.*)

„Tarnow város Dél-Lengyelországban, a Dunajec folyó völgykijáratában. Lakosainak száma hatvankétezer. Vasúti csomópont. Gépgyártás, élelmiszer-, kerámia-, konfekcióipar. Nitrogénművek. Bem József születési helye."

Ezt tudjuk meg a lexikonból Tarnowról. A Krakkóval egy magasságban, de attól keletre fekvő városka akkoriban jelentéktelen fészek volt csupán.

Itt lakott a száműzött I. János király. A nem is olyan messzi Krakkóból Zsigmond, a több mint tíz éve meghalt első felesége révén János sógora, a lengyel uralkodó nemigen érdeklődött utána. János nem is járt Krakkóban; ez a város viszont, Tarnow, bizonyos értelemben saját birtokának számított, anyai örökségként.

1528 áprilisában nagyon lehangoló volt a helyzete; úgy tűnt, osztozik ő is ötszáz esztendő száműzött magyar uralkodóinak sorsában: egy határhoz közel eső városból küldi átkait a vele mit sem törődő győztes uralkodóra, valamilyen soha be nem következő csodában vagy erős szövetségeseiben reménykedve.

Ami az erős szövetségest illeti, arra szert tett I. János, mégpedig hamar. És ez különbözteti meg őt már most, áprilisban az átlagos trónkövetelőktől.

Míg ő Erdélyben uralkodásának legmegalázóbb hónapjait élte, követe, Lasky Jeromos a szultán udvarában tárgyalt. Kitűnő lélektani érzékkel csak fokozatosan bocsátották Laskyt egyre nagyobb

hatalmasságok elé; minden egyes újabb kihallgatásnál azt vélte: most végre a szultán elé kerül, de nem; mindig valami más főméltóság faggatta, fenyegette, hízelgett neki, mártogatta hidegből melegbe, úgyhogy a végén még az agyafúrt Lasky se tudta, hol áll a feje.

Legtöbbet Ibrahim nagyvezírrel tárgyalt, aki gyakorlatilag a kormány feje volt. Ez az Ibrahim, egy török szolgálatba állt görög, művelt és tehetséges államférfi volt, különös ember, akinek sok érdekes lépését alig lehet utólag másra magyarázni, mint hogy menteni igyekezett Európából, amit lehetett; az ő tanácsára távozott oly hamar Budáról Szolimán 1526-ban; és hogy valami furcsaság volt körülötte, azt váratlan és tragikus bukása is bizonyítja: a harmincas évek közepén a szultán meggyilkoltatta. De erről később.

Most egyelőre Laskyval tárgyal; szemrehányást tesz neki, amiért I. János csak most jelentkezik nála, mikor bajba jutott; ebből arra következtet, hogy egyébként nem kereste volna velük a békét; ami nagyon szomorú, mondotta Ibrahim, mert ha nem tudnák, úgy ő most emlékezteti Laskyt, hogy a török sereg másfél évvel ezelőtt meghódította Magyarországot, és ezért ezt a földet ma is birtokának tekinti.

Lasky feleletül azt dadogta, hogy I. János küldött már követeket két ízben is, de valahogy nem tudtak a török fővárosig elvergődni, talán Ferdinánd fogta el őket. Ez nyilván olcsó kifogás volt, semmi egyéb.

Az Ibrahimnál lezajlott kihallgatás után egy olasz kereskedő lépett be váratlanul és hívatlanul Lasky szállásának kapuján. A követ meglepődött, mert tudta, hogy szállása ajtaját kettőzött őrség ellenőrzi, s hogy ő voltaképpen fogolynak tekintheti magát. Ez a kereskedő most mégis mosolyogva belép hozzá, mint akinek mindenhová szabad bejárása van. Aminthogy így is volt: az olasz azt állította ugyan, hogy titokban jött, mint a magyarok nagy barátja, megvesztegette az őrséget; gyakorlatilag azonban Ibrahim és a török kormány megbízásából érkezett, s ezt a második látogatásakor, december huszonkilencedikén már be is vallotta.

Az olasz kereskedő közvetítő szerepe igen egyszerű volt: amit Ibrahim nem tehetett volna meg méltóságának csorbulása nélkül, azt az olasz nyugodtan megtehette: szemrebbenés nélkül pénzt követelt a béke fejében, s hosszas alkudozásba bocsátkozott. Már évi tízezer arany adónál tartottak, amikor Laskyt a szultánhoz hívatták. De még mindig nem a szultánnal tárgyalt, pedig ő már láthatatlanul jelen volt a követ fogadásán: egy külön e célra épített fal mögül hallgatta Laskyt, megfigyelte, és volt ideje felkészülni.

Az olasz másnap persze feljebb srófolta az igényét.

Így került idegileg végleg elcsigázva Lasky a szultán színe elé több mint egy hónap múltán, 1528. január huszonkettedikén, akkor, amikor János kimerészkedett Erdélyből. Lasky hasra vágta magát, és nem győzött hízelkedni a szultánnak, akit ez azért is töltött el megelégedéssel, mert titkos rejtekhelyéről látta, hogy a többiek előtt nem vágja hasra magát, tehát megérezte az ő végtelen fenségét és hatalmát. Ebben alighanem az olasz kioktatásának volt jelentékeny szerepe.

De ki ez az olasz, aki alig pár év múlva oly végzetes szerepet játszik majd a magyar történelemben? Luigi vagy Alvise Gritti a neve, ékszerkereskedő; itt él a török fővárosban már évtizedek óta. Érzi, hogy most ütött az ő érvényesülésének órája: úgy szolgálhat a töröknek, hogy európai maradhat.

De ehhez messzibbre kell visszanéznünk; az előző század végére.

Az 1480-as évek elején Andrea Gritti velencei kormánytisztviselő volt a Velencei Köztársaság konstantinápolyi követe. Az olasz diplomata kényelmes és nyugodt életet élt akkor a török fővárosban; török szeretőt tartott, akitől négy fia született; a legkisebbik volt Luigi. 1496-ban visszahívták Velencébe; itt magas kormánytisztséget töltött be. A török fővárosban hagyott szeretőjéről tisztességesen gondoskodott, törvénytelen fiait is neveltette, de közelebbről nem óhajtott érintkezni velük. Luigi Gritti tehát kénytelen-kelletlen megtanult a maga lábán állni; kereskedő lett; pár esztendei világcsavargás után 1507-ben, huszonhét évesen ékszerüzletet nyitott Konstantinápolyban. Jól ment a bolt, Gritti meggazdagodott. Így

is élt volna nyugodtan haláláig mint megbecsült ékszerkereskedő, mikor egy váratlan szerencse folytán csillaga emelkedni kezdett. Barátja és üzletfele, Ibrahim, Görögország helytartója 1523-ban nagyvezír és miniszterelnök lett, tehát a török hatalom első kormányférfia. Ibrahim kedvezett Grittinek, Gritti Ibrahimnak; így támogatták egymást eddig a pillanatig is, 1528 januárjáig. Szerepet játszott ebben – tehát abban, hogy Gritti ilyen szépen „befutott", úgy is mint a szultán udvari szállítója – Gritti apjának karrierje is. Andrea Grittit 1523-ban – tehát ugyanakkor, amikor Ibrahim is nagyvezír lett – a Velencei Köztársaság elnökévé választották: Andrea Gritti lett tehát a *dózse*.

Történetünk idején tehát, egészen 1534-ig, ő a *dózse;* ő fogadja 1526 decemberében Jozefics Ferenc püspököt is, Zápolya követét. Andrea Gritti dózse egyáltalán nem volt elragadtatva fattyú fia népszerűségétől, főleg attól nem, hogy untalan reá hivatkozik. (Tulajdonképpen a nevet sem lett volna szabad viselnie.) Lasky Jeromost is ezzel vette le a lábáról: ő a velencei *dózse* fia, érdemes vele jóban lenni. Ibrahimot viszont azzal hitegette, hogy ő jobban szót ért ezzel a magyarral, mint a törökök.

Így aztán Luigi Gritti afféle magyar-szakértőként kezdett az udvarnál szerepelni, annál is inkább, mert Lasky fűt-fát megígért, és módfelett alázatosan viselkedett. Lasky tán még annak is örült, hogy ép bőrrel megúszta ezt a követséget – gondoljuk meg: az első hivatalos magyar követséget Mohács után –, és úgy vélte, ezt is Grittinek köszönheti, aki olasz létére ügyük védelmezője Konstantinápolyban.

A szultán mindenesetre katonai segítséget ígért I. Jánosnak, és a követ ezt hírül is vitte szabály szerint.

Most itt hagyományosan illenék megbotránkozni János király elvetemültségén, hogy a törökkel szövetkezett – ahogy Szekfű is mondotta: elvetette magától a szemérmet –, de erre nem vagyunk hajlandóak; a török birodalom Délkelet-Európában reális tény volt, nagyhatalom; ez a nagyhatalom csapást mért a középkori magyar államra; akár katonai erőhatalommal, akár békés tárgyalások

útján rendeződött volna a viszony ezzel a birodalommal: a diplomáciai tárgyalásokra szükség volt. Ferdinánd is most indított követséget a szultánhoz, de ez majd csak egy év múlva ér vissza Bécsbe.

A katonai segítség már sötétebb pont. Ez mindenképpen nagyon veszedelmes ügy; még ha János nem is vette komolyan – amint valóban nem vette komolyan, mert a törököt meg sem várva tért vissza, igen könnyelműen, Magyarországra az ősz során –, akkor sem lehetett tudni, mi lesz a dologból; bár viszont másfelől az is igaz, hogy a török támadás végeredményben kizárólag a török elhatározás kérdése volt, I. Jánostól függetlenül, s ilyen támadás bármikor lecsaphatott Magyarországra. Végül azt is meg kell gondolnunk, hogy jelentős európai hatalmak katonai és politikai szövetségben álltak a törökökkel, így a velenceiek és a franciák; különben is kérdés, hogy szörnyűbb pusztítást vitt volna-e végbe egy török sereg például Rómában, mint a német keresztény hadsereg; aligha; Buda könnyebben megúszta a török zsákmányolást, mint Róma a németet.

A törökkel folytatott kedvező tárgyalások után János itt, Tarnowban is kedves munkájához fogott, amihez leginkább értett: követeket küldött szerte a világba, ami egyébként egy külföldi emigrációban élő uralkodótól ha nem is szokatlan, de ritkaság. Május tizenhatodikán a frissiben kinevezett erdélyi püspök (a megölt Gosztonyi helyére került) – Giovanni Statileo Franciaországba és Angliába küldetett; augusztus tizenegyedikén már VIII. Henrik udvarában tiszteleg, ahol illő udvariassággal fogadják. Ez megfontolandó; tehát nemcsak János az aktív ott Tarnowban, hanem a londoni kormány is követnek tekinti Statileót, pedig éppen úgy udvariasan el is háríthatná; csakhogy ekkor már VIII. Henrik is értesült a pápa szabadon kerülésének titkos záradékáról, ami az ő házasságának kérdését illeti.

Még a regensburgi birodalmi gyűlésre is indul követ április nyolcadikán, és szinte komikus, hogy ezeket nem tudja elcsípni Ferdinánd, amit pedig könnyűszerrel megtehetett volna, ha Ma-

gyarországról jönnek a követek. De Németország már nem volt az ő felségterülete, mint ahogyan Regensburg sem az. A két bajor herceg, János régi szövetségesei, valamint a hesseni őrgróf buzgón támogatták I. János ügyét ezen a birodalmi gyűlésen.

De itt talán már elkerülhetetlen, hogy az olvasót erről a furcsa németországi helyzetről tájékoztassuk: német hadak Magyarországon egyfelől; német zsoldosok Itáliában; Habsburgok Magyarországon és Ausztriában; egy Habsburg uralkodó, V. Károly a német-római császár: és mi mégis független bajor, hesseni meg egyéb fejedelmeket emlegetünk, akik I. Jánost támogatják Ferdinánd, sőt Károly ellen?

Németország ezekben az évtizedekben számtalan kisebb államra tagolódott. Bár nyelvileg egységes, de politikailag is, gazdasági fejlettség szempontjából is erősen különböző részekre oszló terület volt, voltaképpen csak földrajzi egység, melyet a német-római császárság középkori fikciója tartott össze. A császár jogilag egész Németország ura volt, de gyakorlatilag minden erősebb és ügyesebb helyi fejedelem önállóan politizált, sőt a nagyobb városok is meglepő önállósággal rendelkeztek. A reformáció sok helyütt szakadékká szélesítette a birodalom kisebb-nagyobb repedéseit, hogy aztán a következő században, a harmincéves háború során véglegesen megszűnjék a középkori német birodalom. Ez a magyarázata, hogy a reformáció is Németországból jött; hogy a humanizmus egyik fontos fészke lett Németország; hogy a nép ügyét szolgáló reformátorok Wittenbergben tanultak; hogy sok haladó szellemű magyar „országlakos" Németországban talált menedéket (mint majd nemsokára Dévai Bíró Mátyás), s hogy ugyanez a nép, ugyanez a terület, mely a Landsknechteket, a Habsburg uralkodóházat, az Itáliát és Magyarországot megrohanó német hadakat küldte: az emberi haladás nagy ügyét is szolgálta.

I. János tehát számíthatott Bajorország és Hessen tartomány támogatására.

Mindez éppúgy következménye egy adott nemzetközi helyzetnek, mint I. János személyes buzgalmának, aki nem akart egykönyv-

nyen beletörődni, hogy elveszítette országát. Nincs benne semmi különös tehát.

Nagyon is különös azonban az, hogy a Ferdinánd által meghódított, megszállt és aránylag tisztességesen kormányzott Magyarország nemesei és főrendjei, ugyanazok, akik nemrégen, a novemberi koronázáson és a márciusi országgyűlésen Ferdinándot támogatták, mert állítólag felismerték, hogy a történelem a Habsburgok mellé kényszeríti a török ellen egymagában védekezni nem tudó országot, s akiknek egyetlen és legfőbb feladatuk a török elleni védelem megszervezése lett volna: alig húzta ki a lábát Ferdinánd – és ez kétségkívül nagy könnyelműség volt! –, máris ismét Tarnowban kopogtattak.

Nagyon súlyos cselekedet ez; újabb bizonyíték, hogy a középkori magyar államot sem egyedül Zápolya, sem egyedül Ferdinánd, hanem a kormányzásra képtelen magyar nemesség veszítette el.

Végül is Zápolya ellen éppen annyi érv szól most, mint ahány mellette szólt megválasztásának pillanatában.

Először is katonailag csődött mondott. Képtelen volt egy fegyelmezett és megbízható hadsereget megszervezni. Az ellenséges uralkodó csapatainak közeledtére pánik fogta el, fővárosát szabadon és őrizetlenül hagyta. Hadvezetésében kapkodott, csatát csatára veszített.

Aztán: nem nyerte meg a nép bizalmát. Maradék erejét egy második parasztfelkelés leverésére fordította; ez volt egyetlen hadisikere. Erre tékozolta országa minden katonai tartalékát. De erre a célra mozgósítania is sikerült; a *nemzet* tehát (a nemesség összessége) a jobbágyságtól való félelmében tart ki mellette, emiatt ragaszkodik hozzá. Meg az idegenektől, a németektől való félelmében; a németellenesség volt közös bennük. Ez újabb érdekes bökkenő. Engels óta helyesen úgy tudjuk, hogy a nemzet fogalma a szó mai értelmében a polgárság felemelkedésének egyik kísérőjelensége, vívmánya, és a XVI. század közepe táján alakul ki, igen nagy részben a reformáció hatására is, mely nagymértékben tudatosította az anyanyelvűséget. Mindez még nem mondható el az 1528-as Ma-

gyarországról. Az anyanyelvűség majd csak a harmincas években diadalmaskodik átütő erővel. A gazdasági-társadalmi fejlődés pedig még sokkal messzebb van. Nemcsak Itáliához képest, hanem Németországhoz képest is igen el van maradva Magyarország.

És éppen itt fogható meg ez a furcsa „szittya" öntudat. Nem is nemzeti öntudat volt ez – a nemesség csak önmagát tudta nemzetnek, a jobbágyot, a népet afféle „semleges" lénynek tartották, s mint látni fogjuk, ennek írott nyoma is maradt –, hanem valamiféle ösztönös, maradi védekezés az új ellen; az új ellen, ami éppen Németországból jött, németek hozták, mert ez volt a legközelebbi nyugati szomszéd. Mi volt ez az új? Például az, hogy a puszta földbirtok sokkal kevésbé jelentette a hatalmat, mint régen; kialakult egy korszerűbb gazdálkodási forma. Még a jobbágy fejlettebb, magasabb szintű kizsákmányolásának is volt a XVI. századi Európában új és emberségesebb módja; még a nemesnek is tudnia kellett valamit, ha mást nem, hát katonáskodnia, de a magyar nemes, *horribile dictu*, a korszerű hadviseléshez sem értett; hadba vonulni lusta volt; a városok növekvő hatalmától pedig egyenes irtózott. Nemes ember Magyarországon ezekben az években már alig épít; képet magának magáról nem festet; nem olvas; kivéve persze egy aránylag csekély réteget. Büszkék vagyunk páratlan ötvösművészetünkre, de ne feledjük, egy veszedelem esetén könnyen menthető, ládikában ide-oda cipelhető kincsfajtának megbecsülését jelentette ennek a művészeti ágnak a pártfogása; ami nehezen mozdítható, ami nem közvetlenül pénzzé tehető ingóság: kép, freskó, szobor, ház, palota – az művészileg érdektelen a nemesúr számára, így aztán néhány templomot kivéve festészet, jelesül pedig világi festészet, szobrászat, építőművészet nem virágzik nálunk, és ne is mentegessük magunkat: Michelangelo, Tizian, Dürer, Holbein éveiben ez példátlan elmaradottság. Szólunk majd még erről, most itt elsősorban az a következtetésünk, hogy ebben a furcsa németgyűlöletben, ami Mária királynét oly szégyenletes futásra késztette 1526. augusztus harmincadikán éjjel, jogos indulatokon, egészséges védekező ösztönön túl egy retrográd befelé fordulás, a parlaghoz való ra-

gaszkodás is szerepet játszott. Hangsúlyozni kell persze, hogy mindez egy aránylag szűk nemesi tábor világnézete, virágzó városaink vannak szerte az országban, melyek ritkábban vad dühvel – lásd a kassaiak akcióját János bukása után –, többnyire pedig legyintő közönnyel figyelik nemesi pártok és királyok küzdelmét. Pécs, Sopron, Szeged, Kolozsvár, Gyulafehérvár, a felföldi városok alig szerepelnek a krónikákban, vagy ha igen, csak mint olyan közösségek, melyek nem fogadták be a királyt, melyek dacoltak akaratával.

Így magyarázható, hogy a Tarnowban jelentkező György barát már első útja alkalmával hívó üzenetet vihetett Zápolyának. A Tiszántúlon kívül, mely úgyszólván János személyes birtoka volt, s melyről írja is Benczédi Székely István *Ez világnak jeles dolgairól* szóló krónikájában, hogy „a Tiszán túl való földet Ferdinánd nem bírhatá, mert azok minden hívséget tartának a János királnak, amint neki megesküdtek vala" – a dunántúli részek is üzentek érte. György barát egyelőre valóban csak közvetített, szervező munkába csak később fogott. Von Ranke nagyon világosan látja ezt: „Amíg Ferdinánd Magyarországon tartózkodott, úgy-ahogy rendet tartott. Alig távozott azonban, kitört a meghasonlás. Saját hívei sem tudtak egyetérteni... Általános panaszkodás kezdődött a német sereg erőszakoskodásai miatt, melyre Katzianer, aki a helyszínen hajtotta be a zsoldot a lakosságtól, és mégsem tudott újabb sikereket felmutatni, durva gorombasággal válaszolt."

Ha von Ranke mondja ezt, hinnünk kell minden szavát. Azt talán már kevésbé, bár szintén igen figyelemreméltó, hogy Katzianer azzal védekezett zsoldosai durvasága miatt, hogy a nép meszet sütött a kenyerükbe, így törvén pusztulásukra.

Újra kezdődött hát a belső meghasonlás, mely szinte csalogatta a törököt az országba.

De ha a törököt nem is, János királyt mindenesetre csalogatta. György barát útjai most már rendszeresekké váltak, augusztus végére valóságos összeesküvést sikerült összeeszkábálnia Ferdinánd

ellen. Teljességgel érthetetlen, miért tűrte ezt tétlenül Ferdinánd vagy olyan helytartói, mint például az okos Thurzó Elek?

Ráadásul Jánosnak mindenáron fel kellett kerekednie, ha nem akarta, hogy udvara morálisan szétzülljön. Már úgyis nagyon demoralizálódott, ami emigrációban természetes. Figyelemre méltó, hogy itt, ekkor, a tarnowi száműzetésben bukkannak fel a legendák Lajos király meggyilkolásáról; itt kezdik rebesgetni, hogy Zápolya György is ludas lenne a dologban, pedig János király Lasky útján öccse sorsa iránt is tudakozódott, azonban a törökök esküdöztek, hogy sem holttestéről, sem hollétéről nem tudnak semmit. Szerémi György is ekkor hallja a rémhistóriákat, a tétlen semmittevés e tipikus gyümölcseit.

János király mellett van tehát az ország nagy része ismét; csak egy a nagy baj megint: hol a hadsereg? Van-e serege?

Megint nincs.

Előreküldi hát szeptemberben Athinai Deák Simont egy lengyel lovascsapattal: derítené fel a helyzetet. A portya során történt is egy kisebb összecsapás Sárospataknál János és Ferdinánd hívei között, szeptember huszonötödikén. Katonai jelentősége ennek az ütközetnek nem volt; azt viszont nagyon is jelezte Ferdinándnak, hogy baj van.

Ferdinánd erre végre reagál. Azonnal országgyűlést hívat egybe, október tizenharmadikára. De milyen súlyos, bár aprónak látszó hiba, hogy Pozsonyba! Buda az ország fővárosa; Buda szabad város; I. János Lengyelországban van még, ha készülődik is haza; Budán vagy Rákoson kéne azt tartani, semmi esetre sem Pozsonyban, ami mindenképpen vagy a gyengeség jele, vagy azt mutatja, hogy Ferdinándot nem érdeklik az ország szokásai, melléktartománya ez csak neki, Pozsony az osztrák határhoz legközelebb eső város, ott a legkényelmesebb. Szekfű Gyula erősen bizonygatja, hogy Ferdinánd komolyan vette magyar királyságát, igyekezett Budán rezideálni és így tovább. Ez, sajnos tévedés; az 1528-as őszi pozsonyi országgyűlés nagyon világosan mutatja ezt. Neki az országgyűlés azért kell, hogy fenntarthassa az alkotmányos kormányzat lát-

szatát; meg is jelenik személyesen Pozsonyban Mária királynővel, akit, úgy látszik, a magyar ügyek szakértőjének tekint, és megvitatja vagy inkább megvitatná az ország védelmének kérdéseit. Fontos téma; de ki utazik Pozsonyba a Duna–Tisza közéről vagy még messzebbről? Még a közel lakókat se érdeklik az ügyek, annyira se, mint Ferdinándot. Ezt nagyon kell hangsúlyozni! Ferdinánd is ügyetlen ezzel a pozsonyi helyszínnel; de az alattvalói még inkább azok, sőt felelőtlenek. Megosztódott itt is az ország, mint Németországban; kisebb területek vannak, helyi központokkal, ezek a saját szakállukra védekeznek, a szomszéd ügye már nem érdekli őket, idáig nem terjed a szittya öntudat, mert nincs is. Thurzó úr most például éppen szerelmes, házasodni készül. Folyton ez jár az eszében, szeptember kilencedikén például azt írja Németújvárról, egy különben igen szép és formás magyar nyelvű levélben a Mohácsnál elesett Széchy Tamás özvegyének, Székely Magdolnának, hogy:

„Szerelmes Magdolna Asszony! Hogy én hozzád oda nem mentem, azt semmi idegenségre ne vegyed, mert embert senkit örömesebben nem látok náladnál. De tegnap megírám, hogy oka vagyon, mért én oda Lindvába most nem mehetek, kit időjártában megértesz. Azért kérlek nagyon, szerelmes atyámfia, hogy ebből ne végy magadnak semmi nehéz gondolatot, és egyébre ne véljed, mert szívem szerint kívánnálak látnia. Volna is miről szólnunk elég ilyen dolgokról, ha helye és idő volna. Úristen tartson meg, én szerető Magdolnám, nagy jó egészségben. Minket el ne feledj!"

Nem csoda, hogy Thurzó Elek nem mert Lindvára menni, mert az a Bánffyak fészke, ők pedig János király pártján vannak, s úgy látszik, már újra nyeregben érzik magukat.

Érezhetik is; Ferdinánd ezzel a féloldalas megoldással sokat rontott a helyzetén, s nem győzzük hangsúlyozni, teljesen érthetetlenül. Gyermeki könnyelműséggel hagyja kicsúszni kezéből a hatalmat, a magyar urak buzgó segédkezésével.

Ebben a hangulatban kerekedik föl János király, hogy ismét birtokába vegye az országot. Serege ugyan nincs, és a török támogatására sem számíthat még vagy egy esztendeig, mégis megindul. Ok-

tóber huszonötödikén kel át a lengyel Kárpátokon, és megpihen rokonának, Homonnay Drugeth Ferencnek egyik falujában. Nagyon érdekes, hogy a király ebben az ünnepi pillanatban, amikor ismét országa földjére lépett, nem mer húga férjének várkastélyába fölmenni; cseltől tart. Így hát egy szegényes, kisszerű, suta ünnepséget tartanak az országúton, mint afféle vándorló kalmárok. Homonnay Drugeth leküld három hordó bort a kíséretnek; azok pillanatok alatt berúgnak a jó magyar bortól, és részegen kurjongatnak, fölverik a havasi táj csendjét. Közben lejön a kastélyból, Jeszenő várából Zápolya húga; három óra hosszat beszélget a két testvér, fel és alá sétálgatva a fenyőerdő szegélyezte országúton. Úgy villan elénk ez a kép, mint egy réges-régi tátrai kirándulás: vidáman éneklő pityókos férfiak a füvön, három csapra ütött hordó mellett; a fenyőfák között megy az út szélén csöndesen beszélgetve egy középkorú férfi; néha egymásba karolnak, aztán meg távolabbra lépnek egymástól; meg-megállnak; elindulnak.

Egy magyar király készül haza, a birodalmába.

KÉZCSÓK A MOHÁCSI CSATATÉREN

Fegyveresek tartása telepesek helyett sokkal többe kerül, az őrködésben elfolyik az állam jövedelme, a gyarapodás így veszteségbe fordul, és az államnak kárára válik. A mozgó hadseregnek szállás kell, s ezt a nyűgöt mindenki érzi majd, és mindenki ellenséged lesz miatta, mégpedig olyan ellenség, aki ártani tud, mert saját házában győzted le.

(Machiavelli: *A fejedelem.*)

A franciaországi Fontainebleau városában századok óta nem volt akkora sürgés-forgás, mint idén, 1528-ban: ennek a Párizstól délre, a Szajna partján elterülő városnak az erdejében építtette a művészetkedvelő I. Ferenc király legkedvesebb lakó- és pihenőhelyét, a fontainebleau-i kastélyt. Olasz építész tervezte, olasz festők és szobrászok díszítették pazar gazdagsággal a franciaországi reneszánsznak ezt a talán legnagyobb szabású épületét. 1528-ban indult meg a munka, és még be sem fejeződött, mikor a legszívesebben itt időző király már rendszeresen minisztertanácsokat és követi fogadásokat rendezett. Ide érkezett vissza londoni tárgyalásairól Giovanni Statileo erdélyi püspök is, I. János magyar király követe; itt fogalmazták meg, és itt hirdették ki azt az okmányt, mely írásban és szerződésszerűen is leszögezi a francia és a magyar uralkodó barátságát és kölcsönös segítőkészségét.

A fontainebleau-i szerződést természetesen örök időkre kötötték, mint általában a barátsági és kölcsönös segélynyújtási szerződéseket. Történetírásunk hangsúlyozza a szerződés megalázóan egyoldalú voltát, azt, hogy I. János többet ígér, mint Ferenc; hogy még a francia örökösödést is elismeri Magyarországon; mi azonban, ismerve János pillanatnyi helyzetét, kiszolgáltatottságát és

fegyvertelenségét, diplomáciája sikerének könyveljük el inkább, hiszen I. János 1528-ban egyáltalán nem is volt tárgyalópartner.

Az ékesszólóan megszövegezett szerződés éle természetesen a Habsburg-ház, különösen pedig Ferdinánd ellen irányul:

„A mondott fejedelmek között lészen örök testvériség, egyezség, frigy és barátság, valamint utódaik és örököseik között is, amely annyira állandó és szilárd legyen, hogy soha, semmi időben se szakasztassék félbe; az egyiknek barátai és ellenségei legyenek barátai és ellenségei a másiknak is... A lehető legnagyobb erővel és ügyekezettel fog Ferdinánddal, Csehország királyával ellenségeskedni, hadat viselni, nem kímélvén költségét, sőt saját személyét sem... A követ, királyának nevében, fiául és országaiban utódául fogadja Henrik orléans-i herceget, azon esetre, ha Magyarország királya fiörökös nélkül találna kimúlni. Ezen fiúvá fogadást Magyarország királya országának közgyűlésében fogja megerősíteni és jóváhagyni."

Azon a napon, amikor Fontainebleau-ban ezt a szerződést aláírták, I. János magyar király Lengyelországból Ungvárra érkezett. Ungvárról erős ütemű lovaglással november elsején Kisvárdára, innen Kállóra, Kállóról Debrecenbe utazott. Debrecenben megpihent – szeretőjénél, Kardosnénál, teszi hozzá a krónikás a bennfentesek jólértesültségével –, és várta híveit, akik a György baráttal folytatott megbeszélésekhez híven meg is jelentek: a nagyétkű Czibak Imre; Ártándy Balázs és Pál, két testvér Kereki váráról; mind régi ismerőseink. Lengyelországból vele jött Frangepán Ferenc, Werbőczi István, Pösztyéni Gergely. Akiket az olvasó még nem ismer, és később se lesz szerepük, nem is érdemes elsorolni; elég annyi, hogy amint látjuk, csupa családi ismerős, régi fegyvertárs van együtt, s mind a Tiszántúlról vagy környékéről valók. Nem az ország tehát, hanem annak csak egy része, a Zápolya család irdatlan magánbirtokának vagy lakói vagy haszonélvezői vagy szomszédai. Ismét csak kiderül, hogy darabokból áll a középkori magyar állam, darabokból, melyekre egyáltalán nem szaggatták, hanem melyek így élik és élvezik a maguk meglepően független életét, mindenféle

országos központ nélkül. Ez a Tiszántúl is ilyen külön vidék, teljesen függetlenül él, gondolkozik Budától. De persze nem jelenti ez azt, hogy nem érzi és nem tudja magát egy nagyobb egész részének, s éppen ezért igen nagy baj, hogy János király most, hogy visszatért, meg sem próbálja az egészet visszaszerezni; óvatosan sündörög birtoktestről birtoktestre, néhány hívének oltalmában. Nem igazi visszatérés ez. Jellemző az egész vállalkozás katonai jelentéktelenségére, hogy Debrecenből november tizedike körül elindulva, és Nádudvar–Kenderes–Nagytúr–Sebestyénháza–Szeg–Makó útvonalon lovagolva, mindössze egyetlen katonai vállalkozásra merészkedtek Ferdinánd, úgy látszik, ímmel-ámmal mégiscsak létrehozott laza védelmi rendszerével szemben. Ez pedig úgy történt, hogy a püspökgyilkos Dóczy Jánosnak volt egy tornya Szegen; ezt a kis erődféleséget – éppen, mert egyáltalán erődféleség volt – Ferdinánd katonái tartották megszállva. Valaki azt mondotta a királynak:

– Kegyelmes király uram, ha meghallják a latrok királyi felséged nagy hatalmát, talán megfutnak a szegi toronyból.

Nosza, mindjárt neki is támadtak Telegdi Miklós parancsnoksága alatt. De csak annyi történt, hogy a toronyból rásütöttek valami mordályt a feléjük vágtázó lovascsapatra; Telegdinek mindjárt meglőtték az egyik lábát, sántított is rá egész életében; erre az egész társaság megfordult és továbblovagolt.

Ilyen portyázó martalóccsapathoz illő sete-suta módon óvakodott be ez a János király az országba, még egy torony megvívására sem lévén ereje.

De hová lovagol a király? Mi a célja?

Ezt bizony még legszűkebb környezetének is csak az utolsó pillanatban merte bevallani.

A magyarok királya a törökkel fog találkozni.

A Szegedhez közeli Tápé községnél várta I. Jánost egy török csapat, Mehmed bég vezetésével. A szultán és a magyar király közötti találkozót jött megbeszélni.

Mikor a király Makón bevallotta híveinek úti célját, kíséretének

tagjai sorra megtagadták az engedelmességet. Egyikük sem akart Jánossal Mehmed bég elé lovagolni; ki büszkeségből, ki meg féltében, hátha elfogják.

„Menjen, ha tetszik neki, magában!" – mondogatták a magyar urak.

Tipikus magyar nemesi struccpolitika ez: Ferdinándhoz nem állunk, mert idegen; Zápolyával tartunk, ám békülgessen a törökkel, hátha sikerül; de békülgessen egymaga, mi nem nézünk oda. Klasszikus pilátusi kézmosás.

„Amikor ezt János király meghallotta, a fájdalmak nagy szomorúsága fogta el, és szállásán az ebédlőben le-föl járkált. Kezében kis korbácsot tartott, és a szomorúságtól sóhajtva mondta:

– Ó, ha az Isten velem tartana, és meghallgatná szavaimat, bizony mondom, hogy a törököktől sok jót tudnék kieszközölni, s végül a keresztény hitre vezetném őket."

Azzal parancsot adott, hogy ha már az urak nem akarják elkísérni, legalább jöjjenek a szolgáik, így valami tömeget vagy csoportot fognak majd mutatni. Így is lett; Boza Bence – akinek a szinai csata előtt úgy reszketett a keze, hogy alig bírta a sarkantyút a király csizmájára kötni –, a belső inas előkészített mindent az útra.

Nekivágtak: I. János, Pöstyéni Gergely, Ártándy Pál, Werbőczi István.

„Amikor a király megérkezett a kijelölt helyre, két sátor volt kifeszítve a Tisza partján: Mehmed bég a magáét, János király a magáét feszítette ki. A két sátor közé két padot tettek, s csak ketten beszéltek egymással több mint négy órát. Hogy ott mit határoztak, senki sem tudja."

Most itt lenne az alkalom, hogy mi, akik alighanem tudjuk vagy legalábbis sejtjük e beszélgetés témáját, a következő évi Bécs elleni török hadjárat tervét, megbotránkozzunk a magyar király árulásán. Ez a Tisza-parti furcsa idill a két sátor közti két padon beszélgető két férfival – meseszerű motívum – nagyon csábít, hogy felkiáltsunk: íme, most kezdődik a török szolgaság!

De nem kiálthatunk fel. Ha abból indulunk ki, hogy a török had-

sereg 1526-ban bár nem végzetes, de döntő csapást mért a magyar államra; ha meggondoljuk továbbá, hogy egy újabb csapás viszont már kétségkívül végzetes lenne, hiszen magyar hadsereg egyszerűen nincsen, két év sem volt elég ahhoz, hogy valamiféle harcképes katonai bázis kialakuljon; ha meggondoljuk, hogy az egész Magyarországon diadalmasan végigsöpört német hadsereget a nép gyűlöli, mert éppúgy pusztít, mint a török; hogy a másik magyar király, Habsburg Ferdinánd két-három hónapnyi Budán való rezideálás után elutazott az országból, s oda vissza sem szándékozik térni; végül, hogy olyan jeles keresztény király, mint I. Ferenc vagy olyan állam, mint a Velencei Köztársaság, évek óta sikeres és békés szövetségben vannak a törökkel, akkor I. János elhatározását, hogy tárgyalni és alkudozni fog a törökkel, *egyelőre* semmiképpen sem kárhoztatjuk. I. Jánoson keresztül Magyarország tagja lett egy Habsburg-ellenes nemzetközi koalíciónak.

A többi a jövő kérdése.

Ami nagyon is zavaros még; mert török sereg ugyan nincsen sehol, viszont Jánosnak valahogyan be kellene rendezkednie országában, ha ugyan beszélhetünk ilyenről. Tárgyalásainak híre futótűzként terjedt el; kedvezőtlen hatást tett. Mióta Lengyelországból kijött, egyetlen fallal kerített város, melyhez vár is tartozott, meg nem hódolt neki. Temesvárt szemeli ki átmeneti székhelyül, azt a Temesvárát, melyet a rémülten bezárkózott Báthori Istvánnal együtt oly kétes diadallal hódított vissza Dózsa Györgytől, aki körülzárva tartotta. Dicsőségének színhelyére viszi hát türelmetlensége: végül is itt a tél, ideje volna megpihennie királyi módra. A régi dicsőség azonban megfakult; Temesvár Török Bálint tulajdona volt, aki viszont Ferdinánd híve, ráadásul a kapitánya azt üzeni ki, hogy a törökkel paktáló Jánosnak még akkor sem adná át a várat, ha maga Török Bálint nagyságos úr parancsolná is. Megint egy félszeg nekirugaszkodás, mint amott Szegváránál: valami ágyúkat hozat elő a király, de aztán csak legyint, és odébbáll, Lippára. Ettől kezdve Lippa maradt kedves tartózkodási helye haláláig; szerette

ezt az erdélyi hegyek tövében, a síkság felé néző Maros-parti várkastélyt.

Katonasága most már csak annyi maradt, amennyiből egy testőrségre futotta; jött vele valami lengyel zsoldoshad, de ezek megszökdöstek, itt, Lippán már csak háromszázan lebzseltek. Várta, csak várta János a híveit; de nemigen jött senki, pár régi hívét kivéve. Leesett a hó, és megbénult az ország. Téli álmát aludta az egész birodalom, Horvátországtól Erdélyig, a Tisza torkolatától a Tátráig. Béna, szinte eszméletlen álom volt ez; a süppedő hóból alig-alig rebbent föl varjú egy-egy kocogó lovas közeledtére; kóbor farkast, rókát, vágtató hírvivő, utazó nemesurat kísérő csapat nemigen vert föl. „Egész télen át nagyon sok ideje volt a királynak a pihenésre" – ennyi, amit Szerémi György mester erről a télről közölni tud, pedig pletykál ő akkor is szívesen, ha nincs mit mondania, mert már nem emlékszik, hogyan is esett a dolog.

Ez a bénult, néma tél volt Magyarország utolsó nyugodt tele. De bár ne lett volna az.

Egyszerűen érthetetlen például, hogy Ferdinánd maga vagy hívei vagy kormánya miért nem tett lépéseket akár Zápolya kiűzésére, akár a vele való másmilyen leszámolásra vagy a közelgő török elleni védekezésre. Bizonyos, hogy Ferdinánd kormánya értesült I. János és Mehmed bég tárgyalásairól; értesült nyilván a fontainebleau-i egyezményről is; tudhatta, hogy újabb török támadás várható a legközelebbi jövőben. Követei gyanúsan régóta időztek már a török fővárosban; novemberben indultak vissza, de csak február végén érkeztek Bécsbe. Fantasztikus és szinte hihetetlen: a követek hozta szultáni levél, melyet persze törökül írtak, „sokáig olvasatlanul hevert tolmács híja miatt", amint azt Szalay László közli jogos felháborodással, mire pedig nagy nehezen spanyolra fordították a német fordítást – hogy Ferdinánd jól értse –, addigra se füle, se farka nem maradt, annyira összezagyválták. Akárhogyan is kutatjuk ennek a mulasztásnak az okait, képtelenség, ha nem is magyarázatot, de valami emberi vagy politikai okot lelni. Mivel 1529 nyarán V. Károly sorra kiegyezett, és „tartós" békét kötött ellenfeleivel, a

pápával, majd I. Ferenccel; feltehető, hogy ezek az 1528–29 telén folyó előkészítő béketárgyalások töltötték el olyan derűs optimizmussal Ferdinándot; de ekkora felelőtlenséget ez sem magyaráz.

Mindegyik fél azt hiszi, csatát nyert, és nyeregben ül. Brodarics István, I. János legjobb diplomatája és egyetlen kancelláriai tapasztalatú államférfia, aki már Mohács előtt is miniszteri rangban működött, és a hivatali országigazgatás minden csínját-bínját ismeri, Lengyelországban időz, és meghatott leveleket írogat Rotterdami Erazmusnak, átlagon felüli irodalmi műveltségét bizonyítva; Statileo püspök hazaparancsolja Itáliából unokaöccsét, Verancsics Antalt, szerencsés és gyors előmeneteli lehetőséget látva számára I. János udvaránál – mintha nem is 1529-et, hanem valamelyik Mohács előtti évszámot írnánk. A derék Bánffy János, Zápolya rendíthetetlen híve a nyugati végeken, nem tud jobb időtöltést, mint templomot építtet Lindván, hálából, amiért élve megmenekült a mohácsi csatából. (Bár az igaz, hogy ő legalább építtet valamit, mert az építőkedv szomorúan aláhanyatlott Magyarországon.) Mindenki a maga kis ügyével piszmog, Thurzó Elek dűlőre vitte ügyét a szép özveggyel, Székely Magdolnával; csak Nádasdy Tamás panaszkodik Budáról, melynek most ő a parancsnoka, hogy a német katonák egész télen nem fürödtek, és olyan éktelenül büdösek, hogy nem szabad őket a királyi lakba engedni; múltkor is beszabadultak egynéhányan valamelyik terembe, és egy álló hónapig kellett utánuk szellőztetni.

Azaz: egyvalaki világosan látja a súlyos mulasztásokat és azok következményeit: Mária, özvegy királyné. A csehországi Znaim városából ír ingerült levelet bátyjának: vádolja, hogy nem váltja be ígéreteit, hogy pipogya, hogy semmi sem érdekli, hogy tehetetlensége katasztrofális lehet: *„A nép morog felséged ellen."* Úgy látszik, Ferdinánd kezdeti sikerei, az a tény, hogy V. Károly átdobta Magyarországra egyik itáliai hadseregét: Mária energikus intézkedésének az eredménye volt. De ezt a levelet Mária már a nyáron írta, 1529 júniusában.

Jellemző volt azonban ez a még magas kormánykörökben is

érezhető ingerültség az egész tétlen télre, mert Szalay László egy január huszonnyolcadikáról datált levelet is közöl:

„Felséged hadai... roppant kárba és elszenvedhetetlen nyomorúságba ejtik felséged alattvalóit. Az eleségen túl még pénzétől, vagyonától, öltvényétől is megfosztják a jobbágyot, s meztelenül hagyják; a hadak gyalázatos fajtalankodását most említeni sem akarjuk."

Közben azért, tavasszal, április és május fordulóján történt valami: egy összecsapás János és Ferdinánd hívei között. Pontosabban Török Bálint és egy török parancsra János segítségére siető moldvai román vajda, Rares Péter között.

Nem nagyon lehet kinyomozni, hogy Török Bálint jelentős sereggel központi kormányintézkedésre indult-e valamikor márciusban, tehát amint kitavaszodott I. János ellen, végső leszámolásra; vagy pedig egyszerűen a maga szakállára kalandozott-e csupán, pár száz, esetleg egy-két ezer emberrel ott Erdély táján; láttuk már korábban is, hogy Török Bálint szinte örökké úton volt, hol ide, hol oda száguldott, ellenőrizte birtokait, melyek szerte feküdtek az országban, és közben ragadozott is, ahonnét tudott. Annyi mindenesetre tény, hogy Török Bálinttal a fiatal Majláth István is ott lovagol; ez arra mutat, hogy valami nagyobb arányú központi akcióról lehetett szó, ugyanis Török Bálint meg Nádasdy rokonok voltak, Majláth meg nemsokára Nádasdy rokona lesz; ő az a buzgó ifjú, aki Jászay Pál szerint Pozsonyban oly jelesül vitézkedett a királynői konyhán. Most a csatában már kevésbé vitézkedett, mert az ütközet vége felé, mikor már eldőlt a csata sorsa, és Török Bálintot megfutamították, Majláth Istvánt valami híd alól húzták elő nagy keservesen és nagy rábeszélések után.

Ez az ütközet Brassó mellett, Földvár közelében zajlott le. Van, aki véres és rettentő viadalnak mondja, sok ezer halottal; van, aki inkább csak amolyan portyának. Akárhogy is, kiderül az esetből, hogy János Rares Péter moldvai vajdával is szövetségben volt már ekkor, s az nagyon tudatosan, szabályos hadművelettel lépett köz-

be. Meg is kapta jutalmul Beszterce városát összes adóival, s bírta is azt haláláig, 1538-ig.

Így jött el a nyár minden eredmény nélkül, mikor V. Károly a szó szoros értelmében felrakta a koronát addigi életművére: békét kötött ellenfeleivel, számára kedvező békét, és elindult Itáliába, hogy hagyományos módon megkoronáztassa magát. A ceremóniákat kedvelő Károly ugyanis ragaszkodott hozzá, hogy mint a német-római birodalom császára, Itáliában koronáztassék meg Nagy Károly vaskoronájával, az összes formaságok között.

Június huszonkilencedikén Barcelonában a pápával köt egyezményt V. Károly; I. János ettől kezdve elveszítette VII. Kelemen erkölcsileg nem megvetendő támogatását. Augusztus harmadikán viszont Cambrai-ban I. Ferenc francia király írja alá a békét.

V. Károly megnyugodva hajóra száll, és Barcelonából Genova felé vitorlázik, koronázása színhelye felé.

Fantasztikus versenyfutás ez; egy különös és baljós, párhuzamos vonulásnak vagyunk tanúi, illetve volnánk, ha a Földközi-tenger és a Balkán félsziget fölött repülve lepillantanánk a magasból: a Földközi-tenger nyugati vizein Károly császár gályái hasítják a vizet, útban az itáliai koronázásra; ugyanekkor pedig a Balkán félszigeten át roppant hadoszlopként a legnagyobb török hadsereg vonul, mely valaha is elindult Európa meghódítására. Maga a szultán vezeti seregét, de itt van egész kormánya vele; száz kilométernyire is elnyúlik az irdatlan menetoszlop előőrseivel, törzsével, utóvédjeivel, tüzérségével, málháival, markotányosaival, udvari mulattatóival, a vezérkar irodájával, mely a parancsokat írja, és az eseményeket rögzíti; papjaival és szerzeteseivel.

Vajon János király szólította-e fegyverbe ezt az iszonyú sáskahadat, mely a szó szoros értelmében úgy fölzabál minden ehetőt, még a legelők füvét is, hogy nyomában a puszta föld marad?

Ezt csak nagyzási hóbort hitethetné el bárkivel is. A szultán előbb-utóbb mindenképpen megindult volna; a mohácsi csata végkövetkeztetéseit törzsével már rég elvégezte; tudja, hogy egy katonailag szervezetlen, védtelen, viszályokban szanaszét hullott ország

felé tart, melyet még csak legyőzni sem kell, egyszerűen el kell özönleni, birtokba kell venni, bele kell ülni városaiba és váraiba, melyeknek kapuit a rémület és a pánik nyitja meg előtte. Annyira világosan látja a helyzetet a szultán, hogy voltaképpen nem is Magyarország ellen vonul; neki az csak fölvonulási terület, hátország, az utánpótlást biztosító mögöttes terület; a törökök most Bécs ellen vonulnak. Ez az igazi cél, ez méltó egy Szulejmánhoz!

János király a török sereg közeledtének hírére azonnal fölkerekedik, és útnak indul. Valahol a Tisza torkolatánál szeretne találkozni a szultánnal, vagy talán, ha a régi útján vonul, a Dráva környékén; az azonban ravaszul csak csalja maga után, kikerülhetetlenül és a végzet könyörtelenségével Mohács felé.

Augusztus tizenkettedikén V. Károly flottája kiköt Genovában. A császár díszes spanyol kísérettel száll partra. Ünnepi pompa. De már elkésett; a szultán előtte jár, a koronázási ünnepségeket elfújja a háború szele.

Augusztus tizennyolc. A török sereg a mohácsi csatatérhez ért. A Pécsett várakozó I. János, Magyarország királya kénytelen éppen itt tisztelegni a szultán előtt. Pontosan három évvel ezelőtt, 1526 augusztusában Zápolya messziről várta a helyzetjelentéseket. Akkor sikerült kívül maradnia; Szegedről nézte végig a tragédiát. Most azonban nem menekülhet. Meg kell jelennie a csatatéren felállított pompás császári sátorban. Zseniális húzás ez a szultántól: a magyar király a magyar állam mohácsi veresége után három évvel hűbéresként hódol a szultán előtt.

Ide, ebbe a sátorba már nagyon nehéz követnünk Zápolya Jánost. Egy törökkel kötött béke, még adófizetés fejében is, magyarázható és indokolt. Ez a teljes megalázkodás már semmiképpen. A Dózsa-gyilkos Zápolya, aki képtelen volt az egyetlen lehetséges erőre: a népre támaszkodni, elveszítette minden ellenőrzését az események és önmaga felett; ettől kezdve már egy nála sokkal nagyobb erő tehetetlenségi ereje vitte-hurcolta magával, akár akarta, akár nem. Valószínű, hogy a dolgok – mai nyelven szólva – proto-

koll-mozzanataiba se bele nem szólhatott, se tenni ellenük semmit nem tehetett.

János e lépésének határozottan *pacifista* vonásai egykorú írott szöveggel bizonyíthatók, nem ugyan részéről, hanem tanácsosai részéről. Frangepán Ferenc, a római aracoeli kolostorból még VII. Kelemen biztatására hazautazott szerzetes, most már püspök, részletesen és nagy hévvel indokolja később többször is e mohácsi lépésüket, magát inkább szentté avatásra találva méltónak, semmint szemrehányásra. Szerinte egyrészt adva volt a török sereg; másrészt adva volt az, hogy magyar sereg nem létezett; harmadszor adva volt az a tény, hogy Ferdinánd meg se mozdul; következésképp mindenképpen csak egy józan út maradt: békésen kiegyezni a törökkel, megalázkodni előtte, ha kell; békét és nyugalmat mindenáron. Békét attól kell kérni, aki háborút is határozhat, s ezzel tönkretehet egy országot.

Ez a mohácsi lépés olyan láncreakciót vont maga után, melyet I. János nem tudott megállítani.

I. János most itt áll a mohácsi mezőn, és ünnepélyesen jelentkezik a török szultánnál. Vele van Frangepán Ferenc kalocsai érsek, Brodarics István püspök, Werbőczi István, János kancellárja, Czibak Imre, Pösztyéni Gergely, az egykori kalandos lovag és a nagyon használhatónak bizonyult sajóládi szerzetes, György barát.

„Az a kis mérföld, melyen a király a császárhoz ment, le volt terítve bársonnyal s különféle puha kárpitokkal egészen a császár sátráig.

Amikor János király megérkezett az első sátor, Ajaz basáé elé, az mindjárt drága ruhát hozott János királynak; ezt ráadták, s a sajátját átadták a királyi felség kamarásainak. Amikor pedig elérkeztünk Ibrahim basa sátrához, másik drága és Ajaz basáénál is gyönyörűbb ruhát hoztak; amazt levetették a királyról, és Ibrahim basa ruháját neki ajándékozva, ezt újra ráadták. Amazt Boza Bence kezébe adták, és elhelyezték a szekéren. És amikor harmadszorra már a török császárnak sátra elé értek, a pogányok sokasága körös-

körül csodálkozott János királyon... a föld igen díszesen le volt terítve drága bársonyokkal és különböző puhaságokkal.

Amikor János király már megpillantotta a császárt, nyomban leszállt a lóról, gyalog ment a törökök császára felé, s vele a magyar főurak, akik a királlyal voltak.

Amikor a császár megpillantotta sátra alól a királyt, mindjárt kisietett a sátorból, s a király és a császár, egyik a másikat karjával körülfonva, megölelte egymást oly módon, mint ahogyan Júdás Krisztust. És ott már szemben beszélt a császárral a király magyarul, egészséggel és jó szerencsével üdvözölte, s az ajándékot, melyet az ifjú tartott, átadta, azonfelül mondta, hogy ő császári felsége nagy irgalmasságot cselekedett vele a hűtlenjeitől való szorongattatása nagy szükségének idején. E szavakat a *magyar török Mehmed*... mind előadta a császárnak török nyelven.

Viszont a császár olyképpen ajánlotta magát, hogy ha a magasságos Isten őt megőrzi, akkor kétségtelenül, egészen biztosan visszahelyezi őt székébe, budai királyi székébe, s azonfelül visszaadja neki a Szerémség egész tartományát, várakat, kivéve kettőt, Nándorfehérvárt és Szabácsot. Azonfelül még, míg én e világon élek, megvédelek ellenségeidtől, míg csak egy dárda lesz török kézben. Azért ne félj!

Ezeket a szavakat a nevezett magyar török pontról pontra elmondta János királynak.

Akkor a császár megfogta kezénél János királyt, s bevezette sátrába. Ez valóban csodálatos volt, szerfelett szép és drágakövekkel díszített, de az ő drágakövekkel díszített trónusa még értékesebb és ragyogóbb volt.

– Barátom – mondta a császár a kiralynak –, látod drágaköveimet. Mégis ez a kő, amit most tőled ajándékba kaptam, felülmúlja az enyéimet. Sok év óta kívántam és kerestettem ilyen követ, de nem tudtam találni. Ugyan hol szerezted ezt a követ?

– Mátyás király hagyta családunkra, mivelhogy atyám magának Mátyás királynak volt a kincstárnoka."

Megtalálhatjuk ebben a leírásban is azokat a népmesei-balladás-

széphistóriás sajátságokat, melyek Szerémi György mester többi leírásaira is jellemzők; a lényeg azonban tagadhatatlanul bennefoglaltatik. Hagyjuk most magára a királyt és a szultánt, aki Szerémi szerint most éppen a drágakő tüzetes vizsgálatába fog, s egymást licitálják túl a drágakő értékét illetően; János szerényen ötvenezer márkára becsüli a gyűrűt, mire a szultán égre-földre esküdözik, hogy náluk ez többe van százötvenezer márkánál is. Gritti, aki persze jelen van, és még szerepe lesz, savanyú képpel hallgathatta ezt a hihetőleg képzelt diskurzust, hiszen ő volt a szultán udvari ékszerszállítója. Mi sem természetesebb, hogy ezek után a lovakra terelődött a szó; a török császár szerint a földkerekségen nincs tüzesebb paripa, mint János király *Kopott* nevű lova, mire persze János király habozás nélkül odaajándékozza a *Kopott*-at a szultánnak, s e nagylelkű gesztus után – miután országot *kapott* egy lóért – átsétálnak az istállóba, ahol szakszerűen megvitatják a török és a magyar lovak közötti különbséget.

Hagyjuk tehát magára a szultánt és Jánost a sátorban, mert valójában nem tudjuk, miről beszélgettek, inkább csak tárgyalásaik eredményéből következtethetünk a témára. Mielőtt azonban továbbmennénk, búcsúzzunk a népi fantáziával szerencsénkre – az utókor szerencséjére – oly dúsan áldott Szerémi György e leírásától azzal a megjegyzéssel, hogy íme, milyen kimeríthetetlen régi irodalmi kincsünk, csak nyúlni kell utána. Itt is rajtacsípjük a nagy képzelőerejű mesélőben a régi magyar úri élet egy tipikus pillanatát, amint két hatalmasság az üdvözlés után drágakövekről és persze lovakról társalog. Különösen szép, hogy a magyar király lovát, melyen egy országot szerzett – éppen fordítva, mint Shakespeare III. Richárdja –, *Kopott*-nak nevezi el Szerémi mester.

Istvánffy Miklós már sokkal fanyarabbul és szófukarabban meséli el a nevezetes találkozást, a zord valóság szintjére szállítva azt: „A szultán kezet fogott vele, kifejezésre juttatta előtte nagy jóakaratát, s buzdítván, hogy nyerje vissza bátorságát, és reméljen. Táborában alkalmas helyet jelölt ki neki, a *janicsárokból őröket állít, hogy azok őt minden erőszaktól és jogtalanságtól megvédjék.* Naponként

változatos ételfogásokat tálalnak neki, néhány lenyúzott bőrű juhot, kellő mennyiségű cukrot és mézet s éjszakai világításra elegendő gyertyát adnak."

Diszkrét házi őrizet, amit néhány finom falat enyhít...

Az igazság valahol a két leírás között lehetett. Annyi bizonyos, hogy I. János azt a gyűrűt ajándékozta a szultánnak, amit apja, Bécs kapitánya és Ausztria kormányzója Mátyás királytól kapott. Ez mindenképpen ízléstelenség, és nem is volt elkerülhetetlen. Mint ahogy ízléstelenség – viszont alighanem *elkerülhetetlen* – volt a hódoló kézcsók is, amit sem Istvánffy, sem Szerémi nem említ, csupán Ferdinánd-párti historikusok, valamint Szalay László. Szinte bizonyosra vehetjük, hogy ez a kézcsók megtörtént. A szultán sokat adott az ilyen ceremóniákra, meghódított országok fejedelmeinek többnyire hason csúszva kellett elébe járulniuk, s aki ezt tenni nem akarta, azt szép ügyesen hasra vágták, akár tetszett neki, akár nem. Ilyen előzmények után Zápolya még örülhetett, ha egy kézcsókkal megúszta. De ez a kézcsók különben is szimbólum, mint ahogyan abban az időben már a törökök számára is az volt: a középkori magyar állam meghódolásának szimbóluma. A középkori magyar állam megbukott; önerejéből nem volt képes többé fenntartani magát. Most, 1529-ben már csak az a kérdés, hogy a török szultán vagy a Habsburg-dinasztia legyen-e az a külső erő, mely ezt az életképtelen államot támogatja és gyámolítja.

Különben nem is ez a kézcsók érdekes igazán. Megtörtént; szomorú. Sokkal szomorúbb viszont, hogy nem tudunk mit felelni arra a kérdésre: *hol volt, és mit csinált ugyanekkor Ferdinánd?* Akár érdekelte őt magyar királysága sorsa, akár nem, most már többről volt szó: egész birodalmáról és főleg Ausztriáról, legfőképpen pedig Bécs városáról. Miért nem intézkedett Ausztria védelmére? Miért nem csapott le a Magyarországon táborozó és már idestova két esztendeje a népet nyúzó német lanckenézeivel, ahogy akkoriban a landsknechtet jó magyarosan ejtették? Az isten szerelmére, mi lesz Buda várának sorsa? Megint be fog sétálni a szultán a kitárt kapun? Nádasdy Tamás, a vár parancsnoka helyén van ugyan, de

íme, a sánta Báthori nádor már hurcolkodik. Olyan ez már, mint egy rossz tréfa, amit ha nem az élet produkálna, meg se lehetne írni, annyira „túlírt": Magyarország nádora ki tudja, hányadszor, hanyatt-homlok menekül a török elől. De komédiába illő a többi nagyúr viselkedése is. Hol bujkálnak? Miért nem merészkednek elő?

Itt van például Perényi Péter, a koronaőr, aki oly csúfos vereséget szenvedett Cserni Jován pórhadától, s akire még Ferdinánd is megharagudott, mert éppen az ő lakosztálya előtt pofozkodott összse Révay Istvánnal. Apró, de jellemző villanásnyi kép a magyar urakról: Ferdinánd kijön a zajra; rendre utasítja Perényit; Perényi szolgáira fogja a botrányt, és közli, hogy szolgáiért nem felel még a királynak sem; Ferdinánd erre így pirít rá: „Aki szolgáinak nem tud parancsolni, maga fog azokért lakolni." Perényi most nagy szekérkaravánnal hurcolkodik Siklósról északi fekvésű birtokára, Sárospatak felé. Viszi a koronát, s von Ranke, a német történetíró nem jár messze az igazságtól, mikor azt mondja: „Perényi Péter legalább a szent koronát igyekezett *Ausztria számára* megmenteni." A nagy hűhóval vonuló szekérkaraván természetesen azonnal feltűnést keltett; a Sárvíz mellett, Jadács falunál egy János-párti magyar portyázó csapat elcsípte, és mindenestül Bánffy Jánoshoz irányította Kapronca ra. Hogy, hogy nem, a korona a Perényi családdal együtt a szultán táborában kötött ki, nem egészen világos, miféle úton-módon. A szultán a koronát magának tartotta, Perényit meg asszonyostul-gyerekestül elküldte János királyhoz, aki szabadon engedte őket. Nem lenne érdektelen János és Perényi Péter diskurzusát felidézni, ezt azonban nem tehetjük, mert nem ismerjük. Pedig a Cserni Ján-féle had óta most látja először János egykori hívét, s bizonyára akad számára mondandója. Jegyezzük meg Perényi Péternek ezt a szerencsés megmenekülését a török kezéből; másodszorra már nem lett volna szabad kitennie magát ilyen veszélynek; rá is fizetett alaposan.

Ez a Perényi-féle menekülés szomorúan tipikus eset. Micsoda képtelen vállalkozás, katonai kíséret nélkül, fegyveresek nélkül ek-

kora szekérkaravánnal menekíteni a koronát, a legfontosabb állami jelvényt, az ország szimbólumát! A korona megmentésének ügye – bár von Ranke szerint az Ausztriai Ház számára igyekezett biztonságba helyezni Perényi – egy magyar főúr magánügye lett, semmi több. De hagyjuk a koronát, és tegyük fel ismét a kérdést, egyre ingerültebben: hol van Ferdinánd hadserege? Hol vannak a Ferdinánd-párti főurak csapatai, akik azért álltak a Habsburgok oldalára, mert hazájukat a török ellen így vélték megvédeni? Szinte mindegyik történetírónk megfeledkezik erről, a Zápolya János kézcsókja miatt érzett jogos haragjában. I. János a Magyarország területére érkező törökökhöz csatlakozott; rendben van. De hol van Ferdinánd?

Hol van például a híres-nevezetes Török Bálint, a nagy törökverő? A híres-nevezetes Török Bálint még mindig Erdélyben kószál a csapatával, mármint azokkal, akik megmaradtak, miután Rares Péter moldvai vajda szétverte őket. Mialatt a török Mohácsnál táborozik, Török Bálint – akinek pedig a közeli Szigetvárában van a fő családi fészke – Lippa körül ólálkodik, és mint valami martalóc zsivány, rácsap a gazda nélkül maradt királyi kastélyra. Amíg pedig a török sereg felcihelődik, és Buda felé vonul, Bálint vezér lemészárolja a maradék pár száz lengyelt, I. János otthon hagyott testőrségét, és kirabolja Lippát, amúgy istenigazában, kifosztja annak az embernek a magánlakását, aki lehetett ilyen vagy olyan, de vele – amikor gyáván cserbenhagyta a rábízott Belgrádot – nagy jót tett, és kegyvesztettsége idején bújtatta, gyámolította. „Nagy tömeg kincset" zsákmányolt Török Bálint Lippán a krónikás szavai szerint, de mivel még volt hely a szekerein, betért Csanádra is, a csanádi püspök székhelyére; Szent György vértanú templomából „ami arany és ezüst edényt csak talált a sekrestyében, azt mind elvitte Szigetvárra".

Talán nem tolakodás megkérni e ponton a nyájas olvasót, hogy tegye le kezéből egy pillanatra a könyvet, és gondolkozzék el: milyen furcsa véletlen is, istenem, hogy Mohács után is az első dolga volt az ország nádorának, hogy magyar egyházi kincseket rabol-

jon; és íme, most a második Mohács után is a vitéz bajnok Török Bálint milyen ráérős lelki nyugalommal rakatja teli az iszákokat a csanádi püspök meg a saját királya kincseivel...

Ezek után szinte csodálatos, hogy Buda várának kapui nem várták tárva-nyitva a török szultánt, mint három esztendeje. Ami persze nem jelenti azt, hogy a szultánnak végül is nem sikerült könnyen behatolnia.

Buda várának Nádasdy Tamás volt a parancsnoka. Amennyire lehetett, igyekezett helytállni. Csakhogy a német katonák föladták a várost, és fegyelmezetlen futással a vár felé menekültek; vagy hatvanan jutottak be a biztonságot adó várkastélyba. Tudnunk kell ugyanis, hogy Buda városát akkoriban az egykori sikló helyén árok és felvonóhíd választotta el magától a vártól.

A továbbiakról hallgassuk meg Istvánffy Miklóst: „A régi királyoknak azt a várát, melyet egykor inkább az élvezetekre és a gyönyörködtetésre emeltek, mintsem arra, hogy védelmezzék, a törökök akkor aknák ásásával is meg az ágyúgolyóknak állandó, záporszerű lövetésével akarták alapjáig lerombolni, s minden erővel törekedtek elfoglalni. Maga Nádasdy is iparkodott, hogy ami bátor vezérhez és katonához méltó, semmit se mulasszon vagy hanyagoljon el. Minthogy azonban a szerencse a magyarok ügyét végzetes pusztulásba sodorta, míg ő az egyik részen, ahol a törökök nyomták őket és támadtak, az ellenséggel katonáinak egy bizonyos számú csapatával szembeszáll, s azokat, amint a várfalak résein felnyomulnak, nagy mészárlás közepette visszaszorítja, addig a másik részen a németek csak nehezen tartják fel az ellenséget. A törökök a nagy erőfeszítéssel vívott küzdelem közben a németeknek felajánlják, hogy ha csak kétségtelenül meg nem akarnak halni, adják meg magukat, és a várat adják fel; így szabadon, minden holmijukkal sértetlenül elvonulhatnak, s azt ígérik, hogy ezt Szulejmántól kiadott és saját kezével aláírt levéllel nyomban megerősítik. Amikor ehhez a németek hozzájárultak, Nádasdy, akit ez a váratlan esemény felizgatott, haragjában és fájdalmában tombolva, szigorú arccal, fenyegetően iparkodik őket a megadás feltételeitől eltéríteni,

egyszersmind szemükre veti gyávaságukat és árulásukat, s parancsot ad, hogy az ágyúkat az ellenségre irányítsák. Ők azonban a hangosan kiáltozó Nádasdyt megragadják, egy közeli boltozatos szobába dobják, s nemsokára a törökökkel a vár feladására nézve megegyeznek, s páratlan gyalázattal, az ellenség nagy örömével és ujjongásával a várba bebocsátják őket. A németek a várból kivonultak, s miután a Keresztelő Szent János-templom mellett levő várfal körfolyosójára, ott poggyászuktól és fegyvereiktől megfosztva levezetik őket, azt a parancsot adják nekik, hogy ott várjanak a szabad elmenetelt biztosító levélre. De a törökök szokásos cselének és álnokságának áldozatául estek; néhány fiatal kivételével körülfogták, valamennyiüket a városon kívül vezették, s ott galádul és kegyetlenül egy szálig megölték. Csak kevesen voltak, akiknek sikerült futással elmenekülniük.

Nádasdyt a boltozatos szoba őrizetéből a janicsárok kivezetik, s Ibrahim elé állítják. Miután Ibrahim, nem türtőztetve magát, megszidta, hogy Budát, a magyar királyok székhelyét, ő, magyar létére, János magyar királlyal szemben is meg a törökök hatalmas császárának legyőzhetetlen csapatai ellen is, páratlan makacssággal védelmezte, két futárnak – török szóval csausznak – átadja őt, hogy azok néhány janicsár kíséretében a Duna partjára vezessék, azzal az ürüggyel, hogy János királynak átadják, valójában azonban azért, hogy a folyóvízbe dobják, miközben őt szolgái közül csak egyetlenegy, az akkor még ifjú Sennyei Ferenc kísérte, kit később magas tisztségekre emelt. Mikor ott lelkében sok nyomasztó gondolat megfordult, hanyatt-homlok hirtelen egy csónakba ugrik, melyet a folyó partja mellett a véletlen és a szerencse éppen oda szembehozott. A janicsárok iparkodtak őt köpenyénél fogva visszarántani, ő azonban leszakítja azt magáról, és nekik otthagyja. Hajtja a csónakot, s kemény küzdelmet vív a folyóval, mert evezője nincs; estefelé nagy nehezen a túlsó partra ér, ahol János király táborozott övéivel. Őt ott sátrában találja, amint Grittivel éppen vacsorázott."

Így került másodszor is török kézre Buda vára; mégpedig 1529-ben, három esztendővel Mohács után. Anélkül hogy a ma-

gyar nemesség felelősségét ezzel csökkenteni igyekeznénk, észre kell vennünk, hogy mind a két alkalommal a Habsburg-dinasztia tagjai, illetve szolgái hagyták cserben a várat; először Mária királyné menekül el a magyaroktól való félelmében, másodszor a város német katonái és polgárai árulják el a várat, csellel foglyul ejtve a magyar kapitányt. Sovány vigasz, hogy az árulókat utolérte magukra hívott végzetük; Szerémi írja, hogy mikor a szabad elvonulás reményében „a logodi mezőn Bécs felé mentek, akkor titkon felkészültek a janicsár gyalogosok és a lovasok, s nagy zászlót vittek maguk előtt. És rárohant a török hadinép a németekre. Míg egy óra lefolyása volt, az egész népet a földre terítették kardokkal és botokkal. És azok szegények halálukig küzdöttek a pogányokkal, s nagyon kiáltoztak fel a városba, hogy segítsék meg őket, hogy oly szörnyű halállal el ne pusztuljanak. De a keresztények közül senki sem volt, aki merte volna őket megsegíteni; mi csak fenn a város falán bámultunk."

Később lemerészkedtek a magyarok, a törökök elvonulván; „Wolfgang posztónyíróról mondják, hogy mellénye színaranyból volt szőve". De mire leértek, már mind ki volt fosztva: „a holttestek olyanoknak látszottak, mint a rózsák; piroslottak a síkságon, és semmi utálat nem látszott azokon a testeken."

De térjünk vissza Nádasdy Tamáshoz, aki 1526 óta következetesen Ferdinánd pártján van, és most, íme, ott áll Gritti előtt. Gritti, aki mint a szultán magyar ügyekben szakértő tanácsadója van jelen, s azért is ül oly barátinak álcázott meghittségben Jánossal, mert a magyar királyt rá bízták; örömmel hall végre olasz szót. S ez mentette meg Nádasdy életét. Nádasdy, aki évekig tanult Itáliában, kitűnően beszélt olaszul, és a félolasz nagylelkűen jutalmazta ezt a Magyarországon ritka képességet. Nádasdy ettől kezdve évekig I. János lekötelezettje; nagy nyereség Zápolya táborának. Persze hasznot is húzott az ügyből Nádasdy, ráadásul Ferdinándot sem hagyta cserben, hiszen kényszerből állt János királyhoz, illetve Grittihez.

A török pedig szépen elhelyezkedett Budán; ki merné remélni,

hogy valaha is távozik innen? „A császár már másodszor járt vidáman az aranyos palotákon át. A párnákból sok tollat kidobáltak a padlóra..." Fantasztikus kép: a török szultán Mátyás palotájának termeiben bolyong, kardokkal széttépett fehér párnák tollai úsznak a levegőben, az ablakkeretek és ajtónyílások között, furcsa libegésükkel szinte körültáncolva a török császár szikár alakját.

A szultán azonban nem alszik a várban; karhatalommal felhozatja János királyt, aki úgy látszik, vonakodott a szultán jelenlétében budai birtokába ülni, és török módra hűbéresként beiktatja; Jánosnak valami sebtében előkerített templomi karosszékbe kell ülnie, és végigkínlódnia egy török ceremóniát. Megalázó aktus; hanem megérte, mert a török sereg – csodák csodája! – megint, most már másodszor, elvonul. Ottmarad János király egyedül a budai palotában; igaz, hogy a török elkötelezettjeként, de egyedül. Kivonult a török!

Sajátságos dolog ez. Azt szoktuk erre mondogatni, hogy igen, mert neki Magyarország és Buda csak felvonulási területnek kellett a német ellen, Ausztria és Bécs ellen, minek tartotta volna hát meg Budát, amikor abba őrséget kell ültetni, miegymás. Csakhogy! Hamis az okoskodásunk, mert akkor miért foglalta el végül is 1541-ben? Ezek az érvek akkor is ugyanilyen érvek voltak és maradtak! Valami más is közrejátszott itt, főleg persze az, hogy Szulejmán ekkor még hitte annyira erősnek Jánost, hogy az ő török katonáinak vére hullása helyett, Zápolya bosszanthatja Ferdinándot a saját magyar katonáinak vére hullásával; de talán az is, hogy I. János számára valami kedvező titkos záradékot sikerül kikötnie Statileónak ott Fontainebleau-ban, mondjuk, azt, hogy a szultán nem fogja végérvényesen és katonailag megszállni Magyarországot. Az bátoríthat fel bennünket ilyen merész következtetésre, hogy I. János a tavaly ilyentájt kötött fontainebleau-i szerződést csak most írja alá, pontosabban az ellenjegyzést csak most, szeptember elsején kanyarítja alá, ami legalábbis érdekes.

Annyi mindenesetre tény, hogy a törökök elvonultak, s mint valami mesebeli csoda után, mikor a tűzokádó sárkány elvonul, s a rét

ismét kizöldül: Buda ismét szabad lett. Valami apró különbség persze azért már van az első helyzethez képest: Hasszán bég parancsnoksága alatt hatszáz török lovas katona táborozik Buda alatt, és itt maradt Luigi Gritti is, az udvari ékszerész... Azaz dehogy mondhatjuk csak úgy egyszerűen, hogy itt maradt. Hiszen 1529. szeptember tizenhetedikén már mint magyar királyi „főkincstárnok, kamarás, helytartó és egri püspök" írja alá nevét. Bár ezeknek a címeknek mindegyike országos főméltóság, ennek folytán pedig politikai kulcsállás, Grittinek egyelőre nem a politikai hatalom kell, hanem a meggazdagodás lehetősége, s irónia nélkül mondhatjuk, hogy nagyon kell igyekeznie, ha annyit akar ez az olasz összerabolni magának, amennyit a magyar nádorispán vagy a vitéz Török Bálint raboltak össze maguknak. Sajnos, az igyekezetben nem volt hiány, Gritti élt a lehetőséggel. Az különben már egyenest komédiába illő fordulat, hogy az ügybuzgó ékszerész üzelmeit csupán egyetlenegy férfiú nézte igen rossz szemmel és gyanakodva, de nem ám János király vagy valamelyik bizalmasa, hanem a szultáni udvari szállító tulajdon édesapja, Antonio Gritti velencei dózse, aki kémet küldött Magyarországra fia után, nehogy valami világraszóló szégyent hozzon a fejére, és netán őt, az apát is belekeverje.

A török sereg közben Bécs felé vonult. Biztonság kedvéért útba ejtették Esztergomot is, és most már ne is csodálkozzunk, hogy Várday Pál esztergomi érsek, először János, majd Ferdinánd híve – most éppen Ferdinándé! – ijedtében nemcsak hogy megadja magát a töröknek, ami hagyján, de még csatlakozik is a szultáni kíséréthez háromszáz lovas és háromszáz gyalogos katonával, s így adódik az a nem mindennapos látvány, hogy a legfőbb magyar egyházi méltóság szépen ott lovagol a szultán hadoszlopában, sőt, letáborozik Bécs városa alatt, és az ostromló törökök pártján nézi végig a háborús eseményeket, mialatt katonái buzgón harcolnak a török oldalán. Nincs az a regényíró, aki írói hitelének kockáztatása nélkül ilyen fordulat kitalálására merészkedne.

Meglepően hamar elért Bécs alá a szultáni had. A német parancsnokok sorra menekültek a rájuk bízott várakból, büntetés és fele-

lősségrevonás nélkül; Győr várát például Christof Lamberg egy puskalövés nélkül feladja és elfut. Szeptember huszonharmadikán már Bécset ostromolja a szultán. Bécs mindenesetre nincs tárvanyitva, mint Buda; Bécset a polgárai is, az uralkodója is, az uralkodó osztály is mindenáron meg akarja védeni, s ezért meg is védi: mindössze ennyi a különbség a vitéz magyar nemzet meg az osztrák, a bécsi nép között.

Meg kell persze jegyezni, hogy még Istvánffy is, aki lelkesen és részletesen ismerteti Bécs ostromát és hősies védelmét, hangot ad annak a gyanújának, amelyről futólag már mi is szóltunk egyszer: szerinte Ibrahim fővezér, a kormány elnöke (talán emlékezik még az olvasó: Gritti barátja, volt görögországi helytartó) szabotálta a hadműveleteket, elhanyagolta a tüzérséget, s általában mindent elkövetett, hogy a védelemnek könnyű dolga legyen. Annyi tény, hogy Bécs alá nem érkezett meg a török nehéztüzérség; ennek azonban a magyarországi utak botrányosan elhanyagolt állapota is oka lehetett, mert az őszi esőzések által feláztatott talajban egész ágyúk merültek el nagy bugyborékolva. Mindenesetre apró, de nem érdektelen nyom ez, még akkor is, ha a legnagyobb gyanakvással kell kezelnünk; mégis, gondoljunk a már másodszor szabadon hagyott Budára, Kőszeg furcsa ostromára – erről még szó lesz –, végül pedig Ibrahim kivégeztetésére.

Október tizennegyedikén éjjel huszonkét órakor vonult el a szultán Bécs alól, a török sereg bámulatos fegyelmezettségével, szinte hagtalanul, tülekedés nélkül, gyorsan, majdnem nyomtalanul. A Habsburg-család óriási győzelme volt ez, rá is nyomta a bélyegét további öt-hat esztendő világpolitikájára. Ausztria és vele egész Európa megszabadult a török hódítás veszélyétől, s ez a császári koronázás előtt álló V. Károly nagy sikere lett. Ebben a helyzetben I. János helyzete az európai udvaroknál némileg meggyöngült, viszont hazájában változatlan maradt, hiszen Magyarországot Ferdinánd is martalékul dobta a töröknek.

Október tizennyolcadikán már ismét Buda alatt van a visszavonuló török sereg. I. János elébük lovagol, szokásos kíséretével:

Pöstyéni Gergely, Frangepán Ferenc, Werbőczi István és rokona, Petrovics Péter. Ibrahim nagyvezír felmutatja a Perényitől zsákmányolt koronát, és ünnepélyesen visszaadja I. János királynak. Nyolc napon át vonult az irdatlan török sereg Buda és Pesten keresztül; János tiszteletből meg persze főleg örömében, hogy távoznak, ágyúival díszössztüzet adatott. Íme, egy szemtanú leírása, aki naphosszat ott ácsorgott a hajóhíd mellett:

„A híd nagyon jó volt. Tizenhat embernyi lépés szélés volt, úgyhogy három teve mehetett egymás mellett; s mindkét oldalon korlát volt. A következő napon kezdtek átmenni éjjel-nappal a csapatok a hídon át. A főbasák a híd mellett ültek a réven, s ülve mindegyik jogart tartott a kezében. És aki közülük az egyenlő sorban egyszerre lépőknél gyorsabban akart menni, akkor jogarukkal megcsapták és megverték. Nagy rend volt köztük; nem olyan, mint a magyar urak közt, mikor ezek Lajos királlyal Mohácson voltak. És fáklyákat – négy nagy volt, gerenda alakú – égettek éjszaka a népük miatt, hogy a Duna folyóba ne essenek; a mi budai oldalunkon kettő és a pesti oldalon kettő. Minden éjjel égtek. A nyolcadik napig futottak a hídon át.

Demeter vértanú ünnepén már megindult Szelim Zoltán császár. Először Mehmed bég ment át táborával, azután Ibrahim basa tábora kelt át a hídon; ennek termete kicsi volt. Hogy ez már népét átfuttatta a pesti részre, ő maga mindjárt visszatért a császárhoz. És a császár már ott állt a királyi felség istállójánál, s mi a várból csodálkozva szemléltük őt.

Már itt figyeljetek, milyen volt elvonulásuk Buda vára alatt. Szelim Zoltán császár kis fekete lovon ült. Fején piros selyemből felcsavart turbánja fehér szalaggal volt átkötve. A császár mellett szaladt gyalog Ibrahim basa. Háromszáz apród ült lovon zöld aranyos színű ruhában, s fejükön arany skófiumos párta volt. Majd négyszáz gyalogos; zulakoknak mondták őket; semmi más nem volt kezükben, csak egy-egy jogar, mely beleillett a kezükbe, ruhájuk pedig végig, egészen a lábszárig fehér lepel, az ágyéknál mindegyikük fekete bársonnyal volt övezve, s fejükön fehérből készült süveg;

így illően futottak a császár előtt. A harmadik menetben futottak a csauszok; négyszáz lovas. Az ötödik menetben futottak mindezek a mondottak előtt a gyalogosok, kiket janicsároknak neveztek. Mikor már megérkezett Szelim Zoltán császár a rév hídjához, mindjárt felkeltek előtte lehajtott fővel, és kiabálva és mondva: Allah, Allah, Allah! – háromszor, s azután a végén: Ő! – És két puskából valami fojtást és füstöt lőttek ki, s mikor a császár a hídon át akart menni, és futtatták őt a Duna vize fölött, a tűz füstöt bocsátott ki.

A király Buda várából nézte. Volt ott huszonnégy német ágyú; a császár elvitt tizenkettőt, melyek szépek és jobbak voltak, s tizenkettőt meghagyott János királynak Buda várában. És ezekből lőttek, és dörögtek oly erősen, hogy fülünk szinte megsüketült. A szakállasok közül tizenkettőt megszólaltattak, s közülük négy szétrepedt; egyiknek a támasztékja egy embert megölt; fiatal volt. És azután a királyi felségnek a síposok sípjaikon szépen énekeltek kellemes hangon.

Hogy már a császár megérkezett a rév hídjának túlsó részére, ott hasonlóképpen elkezdtek füstölni. Rákos mezején a császár Gubacs közelében kifeszítette sátrait. Ennek láttára mind az egész izmaelita nép hozzáfogott sátrait kifeszíteni. Majd a császár kihirdette, hogy mindenki vásároljon, és szerezzen be élelmet Nándorfehérvárig. A császár Buda várába küldött tizenkét nagy tevét, és azokat a tevéket megrakatták liszttel, amennyit csak rájuk tudtak rakni."

A török hadsereggel együtt távozott Gritti is, a kamarás, helytartó és egri püspök. Egyelőre tehát nem sok vizet zavart.

Hihetetlen, hogy három évvel Zápolya királlyá koronázása után ismét pontosan ugyanott vagyunk, amint akkor, 1526 novemberében. A török kivonult; az ország teljes egészében I. Jánosé; a rivális Ferdinánd nincs az országban, és hatalma sincsen az ország felett; itt állomásozó hadseregét, mely 1528-ban oly diadalmasan verte ki Zápolyát, a törökök megsemmisítették. Mindössze bizonyos tekintélyvesztesége van azóta Zápolyának; a tarnowi emigráció, a mohácsi kézcsók, Mátyás király gyűrűje. Ha most létrejönne egy egységes közigazgatás, ha megalakulhatna egy akár csak viszony-

lag erős hadsereg, ha kiépülhetne egy még oly hevenyészett védelmi rendszer: a török sohasem szállná meg az országot.

Még csak három év telt el abból a tizenötből, melynek végén a török valóban és visszavonhatatlanul birtokába veszi Budát. Még sok minden történhet.

Csak a külpolitikai helyzet kedvezőtlen; de ezt elvileg ellensúlyozhatná az eddig Ferdinánd-párti főurak tapasztalata, hogy tudniillik a Habsburg érdekszövetség sem képes az országot megvédeni a töröktől, tehát talán mégis jobb lenne egy nemzeti-nemességi egységet létrehozni. A külpolitikai helyzet azért kedvezőtlen, mert Bécs ostroma, sikeres védelme után V. Károly Észak-Itáliában azonnal hozzálát a helyzet rendezéséhez. Ismét erőteljesen nekilát Firenze ostromának, hiszen Firenze jelenti Itáliában az ő császári akarata elleni nyílt lázadást; most már a pápa is nyíltan támogatja a császárt. A védelmi műveket Michelangelo tervezte, és a műszaki védelmet is ő irányítja. A Bolognában – és Cambrai-ban – kötött részletes egyezmények és békekötések szabályozzák az európai helyzetet: a pápa, a császár, Velence, Mantova, Milánó, Savoya elkötelezi magát egy közös érdekvédelemre: Nápolyt és a Németalföldet V. Károly megtarthatja. VII. Kelemen pápa a törökkel szövetkezett I. Jánost egyházi átokkal sújtja; ennek erkölcsi következményeinél is súlyosabb a jogi következmény. I. János ugyanis kirekesztődött a keresztény európai uralkodók közösségéből. Egyedül VIII. Henrik angol király tiltakozik emiatt a Vatikánban.

De mi ez ahhoz képest, hogy most megint Ferdinánd van a határokon kívül, megfélemlítve a török katonai erő támadókedvétől. Gondoljuk meg: az elmúlt két és fél év, Ferdinánd jelentkezése és föllépése, az országba hatolása közjátéknak is tekinthető. Még mindig mindent újra lehetne kezdeni.

Annál is inkább, mert a közvélemény – az „országlakosok" – I. János mellett van. Érdekes irodalmi bizonyítéka ennek Pécsi Ferenc plébánosnak egy olasz szerző latin verse nyomán szerzett magyar rekordáló éneke. Pécsi Ferenc 1529 novemberében írta magyar nyelvű énekét szent Miklóshoz: az ének arra kéri azt, aki hall-

gatja, hogy adjon alamizsnát az éneket előadó szegény sorsú tanulónak. Van ennek az éneknek egy részlete, mely azt tanúsítja: a közvélemény, de legalábbis Pécsi Ferenc plébános, valamint egy elég széles körű hallgatóság, melyre számított, örvendezik az új helyzet miatt, tehát hogy a törökkel szövetkezett János király ül ismét a trónon, hogy övé az ország; nemcsak hogy nem lát az 1529. őszi eseményekben tragédiát, hanem egyenest a világrend helyreállításán örvendez. Ez a részlet így hangzik:

„János király vala kéncses jó Budába, Vígságába volna."

Vegyük ehhez Szerémi György mester tömör mondatát az 1529–1530-as télről:

„Ezután pedig már békén maradtunk Budán az egész télen át, táncolva, énekelve, vígan, négy hónapig."

Csábító gondolat egy pillanatra elidőzni a budai királyi palotában vigadó János királynál és kíséreténél, amint azokban a termekben, ahol régen Mátyás király, a minap pedig a szultán lépdelt fölalá, most hegedősök és lantosok dalolnak, hihetőleg János királyról és vitézeiről zengve históriákat, talán a Bodó Ferenc históriáját is, de talán még a Szent Miklós-éneket kántáló gyerekek hangja is behallatszik, melyet frissen szerzett Pécsi Ferenc mester; mégsem időzhetünk hosszabban a kellő írott anyag híján; így hát figyeljünk inkább egy kellemesen mosolygó diplomatára, aki éppen Esztergomban, az érsek előszobájában vár bebocsátásra: ajánlólevelet vár Várdaytól János királyhoz Budára, mondván, hogy Ferdinánd küldte őt fontos ügyben. Talán még Várday Pál érsek sem sejti, hogy ez a fontos ügy milyen természetű. A diplomata ugyanis bérgyilkos.

A BELHÁBORÚ MAGYARORSZÁGON

Segédcsapatokra akkor kerül sor, amikor egy hatalmassághoz fordulsz, hogy saját fegyvereseivel segítsen, és siessen védelmedre. Ezek a csapatok saját céljaikra jók és hasznosak, de annak, aki őket behívta, mindig kárára vannak; vereség esetén tonkrejutsz, a győzelem pedig rabjukká tesz.

(Machiavelli: *A fejedelem.*)

1530. január: a Mohács utáni negyedik esztendő. Annyi minden történt 1526 augusztusa óta, mint máskor egy kerek évszázad során: paraszthad; Cserni Jován; két király csatái; több halott, mint Mohács mezején; a török hadsereg másodszor is Magyarországon; Habsburg Ferdinánd legyőzi Zápolya Jánost, és kikergeti az országból: Zápolya János visszatér; a törökkel kikergetteti Ferdinándot az országból; néhány ismeretlen család rohamosan gazdagodik, a főúri családok között új hatalmi csoportosulások támadnak. Véres és kegyetlen gyilkosságok, erőszakosságok; János király két leghívebb embere meghal, egy isten háta mögötti kolostor ismeretlen szerzetese helyükre lép.

Egy azonban már egészen biztos: egyik király sem tudja megvédeni az országot. Vagy szövetkezniük kell, vagy el kell pusztítaniuk egymást.

A nemesség – a „nemzet" – eleinte örült ennek az állapotnak. A törvények lassan feledésbe merültek, az igazságszolgáltatás megszűnt; közbiztonságról 1530-ban már beszélni sem lehetett. Mindenki be-becsapott a gyengébbnek vélt szomszéd birtokára, rabolt és fosztogatott. Se szeri, se száma a panaszos leveleknek, amelyekben kisnemesek és jobbágyok kérik földesuruk pártfogását és támogatását nagy bajukban; a királyhoz vagy valamilyen központi kormányzathoz nem fordulhattak, de még a vármegyékhez sem igen. Egy Akácz Pál nevű kisnemes így kesereg ez év decemberé-

ben a környék leggazdagabb földesurának, a Ferdinánd-párti Batthyány Ferencnek:

„Kegyelmes uram! Szolgálatomat ajánlom kegyelmednek mint uramnak, mert énnekem Isten után nagyobb bizodalmom nincs, mint kegyelmed. És ezt írhatom kegyelmednek, hogy míg Bécsben kegyelmednél voltam, addig *Nadazdy Marthon személye szerént és Nadazdy László,* fia Ferencnek, jobbágyaival egyetembe udvaromba ki jobbágyot tartottam, *minden barmát elvették* és mind fejér ruhájokat és az én magam pajzsát, kivel kegyelmedet es szolgáltam és kegyelmed után királynak őfelségének es használt. Kegyelmes uram! Mind avval sem elégedtek, hanem *az én anyám,* ki az világra szült engemet, ki külön osztályba volt velem, annak es egy jobbágya házára mentek és *barmafiában elvittek és egyéb ruháiban,* és tikjokat, ludokat azt es mind elvették. Kegyelmes uram, bizon Nadazdy Marthonnak én semmi(jét nem) vehetem (el), mert nem tudom, és ezt őtüle jó néven sem veszem, mert az én anyámat bestye kurvának szidta, kiben az lator hazudott, mint nem jámbor és moslék ember. Kegyelmes uram, továbbá való szolgálatomért vessél gondot rám, kit tudjak megszolgálni kegyelmednek. Adatott Újváratt..."

Ez a teljes anarchiába fúló káosz még a gonosz életű öreg Báthori nádort is megmozdította; egy világos pillanatában maradék méltóságát összeszedve 1530. május nyolcadikára Pozsonyba országgyűlést hívatott egybe; elhatározta, hogy számon kéri Ferdinánd mulasztásait, gyenge uralkodását, a tavalyi őszi török hadjáratot, amikor sorsára hagyta Magyarországot. Ez a Ferdinánd-párt első nyílt lázadása Ferdinánd ellen. Báthori István és baráti köre beadványt fogalmaz, amit majd elmondanak az országgyűlésen:

„Mit eszközölt ki felséged a lefolyt négy év alatt, előttünk ismeretlen; de igyekezetének gyümölcseit nem élvezte még az ország. Bármerre járt felséged serege, mindenütt a legkegyetlenebb ellenség módjára dühöngött; nem tévén különbséget a hű rendek és a lázadók között. Számos városokat és helységeket felgyújtott; számos ártatlanokat, egyháziakat és világiakat legyilkolt; a népet bő-

rig kifosztotta; elvette gabonáját, barmait, bútorait és ruháit. A városok pusztításakor mintegy rendszeresen legelőbb is templomokba rontottak; mindent, amit ott találtak, elragadoztak; sok helyen az Úr testét sem kímélték. Semmi különbséget sem tettek az Isten háza és az istállók között; csak hogy tán ezekben kevesebb gonosztettet követtek el."

Talán jutott volna valamire ez az országgyűlés, ha nem is Ferdinánddal, de a nemesség egymással, ha Báthori István hirtelen halála miatt az általa vezetett szövetkezés fel nem bomlik. Báthori azonban 1530. május nyolcadikán, éppen azon a napon, amikorra az országgyűlést összehívatta, Dévény várában meghalt.

Az a szomorú, hogy ugyanekkor I. János sem jutott messzebbre; összehívatott ő is egy országgyűlést február tizenegyedikére, de alig néhány nemes jelent meg, ismét csak jól ismert híveit számolhatjuk össze, Czibak Imrét, Pöstyéni Gergelyt, Frangepán Ferencet és másokat, általában a tiszántúli és bihari nemességet. Új arc csupán Várday Pál esztergomi érseké, aki mióta ijedtében a szultánnal együtt vonult Bécset ostromolni, kénytelen I. János udvarához tartozónak tekinteni magát. I. János nem is igen tudott mit kezdeni ezzel a gyűléssel, egyetlen ténykedése az volt, hogy megválasztatta és kinevezte nádorrá – bár Báthori még élt – dunántúli hívét, Bánffy Jánost. Bánffy János e korban ritka derék ember volt, egyenes jellemű, bátor, ügyesen hadakozó, hátsó gondolatok nélkül tárgyaló férfi, de az adott helyzetben ő sem volt képes nádori minőségében átfogni a szertehullott ország ügyeit. Szinte már minden vármegye egy másik ország volt; egy saját érdekeit védelmező, a mezsgyéjén túl nem tekintő zárt egység, mely a legközelebbi hatalmasság parancsainak engedelmeskedett. Buda már régen nem volt az ország igazi fővárosa; a kereskedők a török múlt őszi bevonulása óta elmenekültek, legyilkoltattak; alig egynéhányan merészkedtek csak vissza. A városban nagy a drágaság, ruházati cikkeket, fegyvereket, élelmiszert alig kapni. János király úgy kucorog a palotájában, mintha saját maga rabja lenne; a Buda környéki falvak is olyan messze esnek ettől a palotától, mint Erdély vagy Kassa. Já-

nos senkivel sem érintkezik, a palotát kettős őrség védelmezi, kapuja nagy láncokkal van elreteszelve. Hol vannak a három hónap előtti táncos, vidám esték! János király a leki betegség határára jutott; fél, nyugtalan, képzelődik; rádöbbent, hogy hatalma egyszerűen megszűnt, hiába került kezébe jogilag és katonailag a török segítségével az egész ország, még Buda városának sem tud parancsolni.

Ennek a félelemnek, ennek az ijedt zárkózásnak azonban más alapja is van.

Januárban, amikor még élt benne a Budára visszaköltözés öröme s a remény, hogy most végre rendbe teheti országát, váratlanul követ jelentkezett Ferdinándtól.

Szinte valószínűtlen diplomáciai siker: Ferdinánd belátta volna vereségét, és most tárgyalásokat javasol?

Bevezették a követet, Hoberdanác vagy Hobordánszky János diplomatát, szlavóniai lovaskapitányt, aki 1528-ban Jajca védelmében tűnt ki egy törökkel vívott párviadalában. Ferdinánd követeként járt már a szultáni udvarban is. Ide Esztergomból érkezett, Várday Pál ajánló soraival, hozzá pedig Észak-Magyarországról, a Thurzó Elek és Katzianer német tábornok által szilárdan Ferdinánd-párti kézben tartott vidékről. Ferdinánd nevében ez a Katzianer tábornok küldte Hoberdanácot.

A követ a szokásos formaságok után átadott egy levelet Jánosnak. János király világosságot keresve az ablakhoz lépett, közben hátat fordított a követnek.

Ebben a pillanatban Hoberdanác tőrt rántott elő köpenye alól, és a háttal álló király felé sújtott. De az éppen ekkor pillantott hátra, talán megérezte, hogy a követ közeledik felé. Csak ketten voltak a teremben, mert a követ bizalmas tárgyalást kért. A király elkapta a feléje sújtó kezet, rövid dulakodás után segítségért kiáltott, és a berohanó őrség lefegyverezte a merénylőt.

Hoberdanác Szalay László szerint beismerő vallomást tett: azt vallotta, hogy Ferdinánd – vagyis inkább valamelyik híve vagy tábornoka – megbízásából akarta megölni a királyt.

A merénylőt tömlöcbe vetették, megkínozták, és a Dunába dobták. Történetírásunk fenntartásokkal kezeli ezt a merénylet-históriát. Mégis lehet benne valami, mert bár lehetséges, hogy Ferdinánd személyesen nem tudott az ügyről, annyi mégis bizonyos, hogy János király ezután annyira elvesztette bátorságát, nyugalmát és biztonságérzetét, hogy ilyen változást csak valamilyen súlyos eseménnyel magyarázhatunk.

Ide jutott hát a két király küzdelme: most már egymás személyére törnek. A legtanulságosabb az egészben az, hogy Ferdinánd vagy pártja most már semmilyen más módot nem lát uralma visszaállítására, mint ellenfelének legyilkoltatását.

Miközben Magyarországon az egész belpolitikai helyzet a holtpontra jutott, Észak-Olaszországban V. Károly császár a tavaly őszi török támadás miatt félbeszakadt koronázási ünnepségre készül. Ezért nem tud, és ezért nem is akar öccsének segíteni; ki tudja, vajon nem azért tartózkodik-e ennyire, hogy öccsét, aki kis híján helyette lett Spanyolország királya s így az óriási birodalom örököse, távol tartsa. Mindenesetre furcsa, hogy annyira nem érintkezik bizalmasan Ferdinánddal, hogy az még magyarországi híveivel is levelez bátyja terveiről, Batthyány Ferenc például körmendi kastélyából tudósítja Ferdinándot Károly tervéről: *„A császárnak szándéka előbb véget vetni a lutheri felekezetnek, és a segédhadakat csak aztán öreghíteni."*

Batthyány vélekedése nem állt messze az igazságtól. V. Károly Spanyolországból nézte Európa ügyeit, egy akkori mértékkel nézve beláthatatlanul és a világtörténelemben addig elképzelhetetlenül hatalmas birodalom igazgatási központjából, mely birodalomba beletartozik a harmincas évek elejétől kezdve már Chile és Peru is, sőt a mai USA déli része is; India, Afrika nagy része – mit számít ehhez képest Közép-Európa a maga bajaival. Valószínűleg úgy gondolta ezt a megszállottak egyoldalúságával és szívósságával megvert tehetséges uralkodó, hogy ha a hatalmi harc közte és I. Ferenc közt végleg eldől, a török kérdés is mintegy magától megoldódik mint ennek a hatalmi birkózásnak mellékeseménye. Tehát

csak arra ügyelt, hogy birodalma keleti határain Ferdinánd öccse elfoglalja magát a helyzet puszta fenntartásával. Ehhez persze némileg több hatalmat kellett adnia Ferdinándnak, s adott is császárrá koronázása után.

Ez a koronázás minden pompája és spanyol luxusa ellenére nagyon suta és baljós ceremóniává sikerült. Tükrözte V. Károly felemás helyzetét, azt a sajátságos állapotot, hogy ez a hatalmas uralkodó éppen Németországban nem volt képes hatalmát megszilárdítani.

Mialatt itthon Zápolya rosszul sikerült budai országgyűlése ülésezik, Bolognában, a Szent Péter-templomban – sovány vigasz a név azonossága, mégsem a római San Pietro ez! – V. Károly fejére kerül a vaskorona. Egyetlenegy német választófejedelem van csak jelen, Fülöp pfalzi őrgróf, aki az őszi bécsi ostrom idején kitűnt katonai sikereivel, de még őrá sem bízott a császár jelképes feladatot ezen a koronázáson. A római császárkoronázásokon a német nemesség szokta átkísérni a császárt a Tevere hídján a San Pietro felé; most háromezer zsoldos, landsknecht helyettesítette őket, de azok is egy spanyol tábornok parancsnoksága alatt. Amikor február huszonnegyedikén a menet a templom felé elindult, a választófejedelmek és más német főurak tisztségeit spanyol hercegek és grófok töltötték be; a francia követ, Tarbes püspöke, maliciózus megjegyzéseket váltott a rosszkedvű pápával; alighogy a császár és kísérete átdübörgött az ilyen pompás menetekhez nem szokott fahídon, ami a templomhoz vezetett, a híd nagy dübörgéssel összeomlott, még jó, hogy nagyobb szerencsétlenség nem történt. „Az utolsó koronázás ez!" – suttogta ijedten a nép, és valóban így történt. Ez volt az utolsó itáliai császárkoronázás.

Május elején most már teljes császári hatalmával és pompájával indulhatott Károly Németországba, hogy – amint vélte – ennek az utolsó formalitásnak az elintézése után a lutheri eretnekségtől megzavart belügyeket végleg elrendezze. Bámulatos, hogy ez a zseniális uralkodó mennyire nem értette meg a reformáció jelentőségét, lényegét és azt az erejét, amit ha felismer, szolgálatába is állíthat.

Egy kézlegyintésnek tűnt számára a dolog elintézése; a spanyol légkörben élő császár el sem tudta képzelni, hogy ilyen eretnekségek komoly gondot okozhatnának az állami ügyvitelben, főleg Róma leigázása után, ami a reformáció híveinek is tetszett. Pedig ekkor már szinte egész Németország, főleg pedig Észak-Németország a reformáció hívévé vált, jobbágyoktól a fejedelmekig; gazdaságpolitikailag ez azt jelentette, hogy megszüntették a Rómából irányított egyházzal való financiális kapcsolatokat; a szerzetesrendek megszűnvén, birtokaik magánkézbe kerültek; létrejött egy nemzeti egyház, az anyanyelvűség elterjedésével pedig a nemzeti nyelv.

Károly talán nem is sejtette, hogy a régi ceremóniák szerinti ünnepélyes itáliai koronázás a pápa jelenlétében csak Spanyolország számára bírt némi jelentőséggel. Németországban ez egyenes ellenszenvet váltott ki; ott annak örültek volna, ha meg sem koronáztatja magát a pápával.

1530. június tizenötödikén estefelé érkezett V. Károly Augsburg városába, Münchentől vagy hatvan kilométerre északnyugatra, a Lech és Wertach folyók találkozásához, oda, ahol a honfoglalás utáni időkben a Lech-mezőn oly súlyos csapást mértek a Németországot rabolgató magyar törzsfőkre. Ide hívták össze a birodalmi gyűlést.

A császárt meglepte az a hihetetlen pompa és gazdagság, ami fogadta; mintha egy ellenkoronázási ünnepséget akartak volna bemutatni: „Hogyan fogadtunk volna mi, ha nálunk koronáztatod meg magad." Harsonások fogadták a császárt, üdvrivalgó tömeg, az ide már egybesereglett választófejedelmek kíséretének tarka kavargása. Rövid üdvözlés után megindult a menet Augsburg városába; tarka forgatag, mint egy méltóságteljes Moritz von Schwindkép a múlt századból: harsonások színes ruhákban; válogatott zsoldoscsapatok küldöttségei; a fejedelmek; mindegyikük másmás színű nyeregtakaróval, zászlókkal. A menetet az augsburgi polgárok hada zárta le, kíváncsi gyerekek serege szaladgált, lábatlankodott, éljenzett. Szabályos ünnepi bevonulási hangulat.

De aztán megkezdődtek a tárgyalások.

Még mielőtt a birodalmi gyűlés hivatalosan megnyílt volna, Károly a fejedelmekkel igyekezett az eretnekség bagatellnek tűnő kérdését tisztázni. De váratlanul éles szóváltás lett a beszélgetés vége; a császár fenyegetőzik; s ekkor a szász választó indulatosan felkiált: inkább itt, ezen a helyen végeztessen ki mindnyájunkat, de hitünket nem hagyjuk el; akár a fejemet vágassa le a hóhérral felséged.

Károly megdöbbent ettől a spanyol udvari etikett világában ismeretlen indulattól, és – ami ritka pillanat fegyelmezett életében – végtelen zavarában elvesztve fejét, riadtan mondogatta gyatra tört németséggel (mert, mint említettük, sem ő, sem öccse nem tudott németül) – „nicht Köpfe ab", „nicht Köpfe ab": „fejeket nem leszedni" – „fejeket nem leszedni".

A továbbiakban Károlyt egyszerűen elsöpörte a fejedelmek, általában pedig a nemesség, a polgárság és szinte az egész nép ellenállása. Tárgyalni kényszerült; hetekig tartó teológiai vitákba bonyolódott, végül már azt sem tudta elérni, hogy a reformáció hívei által megfogalmazott hitvallást, melyet nálunk azóta ágostai (vagyis augsburgi) hitvallás néven emlegetnek, német nyelv helyett latinul olvassák fel és hirdessék ki.

V. Károly tökéletes és Németországban végleges vereségével végződött ez az 1530 nyarán lezajlott augsburgi birodalmi gyűlés; azért is időztünk el hosszabban ennél a látszólag magyar belügyeket egyáltalán nem érintő eseménynél, mert V. Károlynak ez a veresége hosszú időre meghatározta a Habsburgok magyar politikáját is, elsősorban a Ferdinándét, akit bátyja teljesen magára hagyott a gondjaival; Károly belátta, hogy ha befolyását csak némiképpen is meg akarja erősíteni, öccsének nagyobb hatalmat kell adnia, s így annyit sikerült elérnie, hogy Ferdinándot római királlyá választatta – meg is koronázták Aachenben 1531. január elején –, ami megint csak fontos kihatású a magyar helyzetre, mert ez annyit jelentett, hogy Károly ettől kezdve öccsét tekinti utódának a császári trónon. Ferdinánd, 1531-től „római" király mint a császári trón hiva-

talos várományosa elvileg egész Németország törvényes ura lett, nemcsak egy főherceg – ausztriai főherceg – a sok közül. Itt látta be azt is Károly, hogy a török és ezzel összefüggően a magyar kérdésben nem lehet többé a régi módon taktikázni; arra biztatta Ferdinándot, hogy béküljön ki a törökkel, s az így megvásárolt nyugalmat kihasználva rendezze – most már mint egész Németország királya – magyar királyságának zavaros belügyeit. A török békének az is előnye lenne, vélte Károly, hogy Ferdinánd I. János kikapcsolásával tárgyalhatna és alkudozhatna közvetlenül a törökkel. Ez annál is fontosabb volt, mert kiderült, hogy a magyar állam tökéletesen megbukván, a magyar uralkodó osztály pedig csődöt mondván, a maga erejéből képtelen katonailag megvédeni magát, s így előbb-utóbb úgyis alkudozni fognak a törökkel talán még azok az oligarchák is, akik eddig Ferdinánddal tartottak. Újabb Bécs elleni hadjárat veszélyének sem akarták kitenni magukat.

Végül hatott ez az augsburgi gyűlés a magyar viszonyokra a reformáció szempontjából is: *hivatalosan elismert vallássá lett, méghozzá olyanoké, akik a magyar üggyel éreztek a katolikus Habsburgokkal szemben; ettől kezdve Magyarország magyar lakossága körében is rohamosan terjed a reformáció;* az 1529 decemberében Wittenbergbe, Lutherhez utazott Dévai Bíró Mátyás boldogkői káplán rövidesen megjelenik Budán, és megkezdi térítő munkáját.

De más fontos következménye is volt ennek az augsburgi gyűlésnek. Az északnémet fejedelmeket annyira meglepte a császár minden realitást elutasító, makacs magatartása, hogy félniük kellett: első meglepetése múltán erélyesebb lépéseket tesz majd ellenük. Ezért politikai szövetségbe tömörültek. Mivel az 1530. december huszonkettedikén összegyűlt Johann von Sachsen, Ernst von Lüneburg, Philipp von Hessen, Wolfgang von Anhalt, Gebhard von Mansfeld és Georg von Brandenburg (akit a Mohács előtti időkből a magyar történelem is jól ismer, és akinek még most is vannak Gyulán és környékén birtokai), valamint néhány város küldöttei tárgyalásaik színhelyéül Schmalkalden türingiai várost választották, ezt a szövetséget schmalkaldeni szövetségnek neve-

zik. Ez a schmalkaldeni szövetség – nyílt német szervezkedés V. Károly, a pápa és általában a Habsburgok, így Ferdinánd német, cseh és magyar király ellen is – a harmincas években igen erős volt, és I. János király is számíthatott támogatására.

Ferdinándnak tehát 1530 tavaszán, mikor elvileg már nincs is az országban, és gyakorlatilag is csak a nyugati és az északnyugati megyékben uralkodik, elsősorban bátyja tanácsát kellett megfogadnia, és a törökkel közvetlenül egyezkednie. Ez annál is fontosabb volt, mert Hoberdanác János merénylete óta az egész országban, az általa ellenőrzött területen is, olyan anarchikus állapotok uralkodtak el, hogy az már a nyílt belháborút jelentette, szemben az 1527-es nagy hadjárattal, amikor a közte és János közötti hatalmi kérdést még reguláris hadsereg igyekezett rendezni. A belháborút tulajdonképpen Török Bálint Bodó Ferenc elleni, majd 1529 őszén Lippa elleni támadó portyái kezdték meg; de most, 1530 januárjában már német zsoldosvezérek is harcolnak, mégpedig I. János oldalán. Nickel Minkwitz német zsoldosvezér például végigszáguldja a Thurzó Elek által eddig oly sikerrel védelmezett Északi-Felvidéket, felgyújtja és kirabolja Késmárkot és Lőcsét, és berendezkedik Késmárkon (amit Batthyány Ferenc kapott méltatlanul Jánostól). Fenyegető volt a helyzet, Minkwitz ugyanis nemcsak egyszerűen ügyes rablólovag volt: politikai meggyőződésből küzdött Ferdinánd ellen, és kapcsolatai voltak cseh nemesekkel is. Ez volt az igazi veszély!

Nacionalista elfogultságú történelemszemléletünk 1945-ig mereven elzárkózott a szomszéd népekkel való hajdani reális kapcsolatoknak még csak puszta felmérésétől is. Így például szinte senki sem mérte fel komolyan azt, hogy Magyarország és Csehország igen hosszú időn át perszonálunióban élvén, az Északi-Felvidék és Csehország között milyen szoros kapcsolatok alakultak ki. Íme most is Ferdinánd cseh király ellen éppen annyi a panaszuk a cseh rendeknek, mint a magyaroknak Ferdinánd magyar király ellen; a cseh nemesség kapcsolatokat keres I. Jánossal, és Ferdinánd ezt látva, 1530 januárjában – még bátyja koronázása és az augsburgi gyű-

lés előtt – azzal az elhatározással siet Prágába, hogy szigorú intézkedésekkel és személycserékkel biztosítsa egyeduralmát.

Zápolya sajnos nem ismerte fel egy cseh szövetség jelentőségét; nem nyúlt a feléje nyújtott kéz után; inkább Zsigmond lengyel királyban bízott, aki pedig, bár egykor sógora volt, inkább a Habsburgokat támogatta. Látni fogjuk, hogy egy erdélyi nemesi liga felismerte a cseh–magyar szövetség előnyeit, de akkor már késő volt.

Ferdinánd tehát bátyja tanácsára megpróbál tárgyalni és egyezkedni a törökkel. Szomorú, hogy éppen az a Habsburg-ház kényszerül alkura, melyet azért választott királyul a nemesség egy része, hogy megvédje őket a töröktől. De az adott helyzetben aligha lehet mást tenni, hacsak azt nem, hogy egy újabb hadsereggel birtokba vegye az országot. Ez azonban nehezen menne, mert Nádasdy Tamás János híve, s így Ferdinánd legmegbízhatóbb magyar támogatóját veszítette el.

Ezt a törökországi követséget gondosabban készítette elő Ferdinánd kormánya, mint az előzőt. Frangepán Kristóf egykori ellenfelét, a Habsburg-ház szilárdan hű katonáját, Mikola Jurišič egykori tiroli kapitányt, most horvátországi főkapitányt szemelték ki követül, mivel ő a délkeleti határvidék parancsnokaként hivatalból ismerte a törököt. Az a Mikola Jurišič nevű dalmát–német katonatiszt Jurisics Miklós néven vonult be később a magyar történelembe, bár magyarul alighanem rosszul tudott, és nem is a magyar állam tisztviselője volt. De erről később.

Jurišič októberben ért el Konstantinápolyba; a november hónapot töltötte tárgyalásokkal, és december végén indult haza, hová 1531 tavaszán érkezett meg. Már ekkor tudta, hogy 1532-ben nagyobb arányú török hadjárat indul majd Magyarország, de elsősorban Ausztria és Bécs ellen; tájékoztatta is erről Ferdinándot. Jurišič ugyanis a diplomáciai szokásoknál közelebbi kapcsolatokat alakított ki Ibrahim nagyvezírrel, így szerezte értesüléseit.

Ezt a csaknem egy álló esztendeig tartó követjárással eltelő haszontalan várakozási időt Ferdinánd is, I. János is tétlenül töltötte; Ferdinándnak amúgy is elég baja volt a maga német királlyá válasz-

tásával meg csehországi problémáival; a császár Itáliában bajlódott még mindig, sehogy sem bírt Firenzével. 1530. augusztus tizenkettedikén azonban Firenze kapitulált; Francesco Carducci gonfaloniere vezetésével tizenháromezer firenzei harcolt tizenegy hónapon át negyvenezer pápai és német zsoldos ellen. Michelangelo Buonarroti, a védelem műszaki irányítója a pápa foglya lett; VII. Kelemen nyájas közvetlenséggel állította a szobrászt válaszút elé: vagy fogoly marad, vagy befejezi azoknak a Medicieknek a sírkápolnáját, akik ellen Firenze városa és maga a művész is fellázadt. Ilyen szokatlan megrendelésre készül a világ e legnagyobb szobrászati remeklése, a firenzei Medici-sírkápolna a San Lorenzo-templom egyik oldalszárnyában, miközben a Medici pápa, három esztendeje még maga is a császár áldozata, gonosz gyönyörrel üldözi a megszállt városban ellenfeleit, s miközben Magyarországon a török hatalom árnyékában belháború dúl. Az ötvenöt éves Michelangelo, akit a Szent Miklós-templom harangtornyából szedtek le a pápai zsoldosok, „kedvetlenül, mintha rabszíjra fűzték volna, tért vissza 1530 őszén újra a sírkápolnába, melytől lelkileg az évek folyamán teljesen elszakadt. Vad kétségbeeséssel és félelemtől üzve fog neki a munkának. 1531 júniusa és szeptembere között befejezi az *Éj*-t, az *Aurórá*-t és a *Crepusculó*-t, a *Nap*-ot pedig munkába veszi. Az erőltetett munka és a kápolna rossz levegője megrendítik egészségét. Álmatlanság, szédülés és étvágytalanság gyötri. Barátai életéért aggódnak... Az Alessandro Medici zsarnokuralma alá került Firenzét szűknek és fojtónak érzi. Alig várja a percet, hogy hátat fordíthasson a városnak, melybe élte egy darabját temette el." – Így ír Michelangelo e korszakáról magyar életírója, Hekler Antal.

Amint látjuk, Európa más részei: országai és városai sem voltak ment a tragikus konfliktusoktól; az a fajta nemesi széthúzás, ami a mi hazánkat akkor tönkretette, Németországban sem mutatkozott meg kevésbé; a császári-pápai zsoldoshadaknak az a pusztítása, amire ez év tavaszán már Báthori nádor is panaszkodni kezdett, Itália legvirágzóbb, leghaladottabb városait tette tönkre; az a vallásháború, ami nálunk még csak kezdődik, Svájcban sok ezer em-

ber vére hullásába kerül, 1531-ben Ulrich Zwingli, Zürich reformátora elesik egy csatában, amit azokkal a kantonokkal vívott, melyek vezetői felismerték reformjának messzemenő társadalmi következményeit. Látnunk kell ezt is; látnunk kell nem is a vigaszért, hanem mert a nagy különbség az, hogy Magyarország parlagon hever, művészi alkotómunka szinte egyáltalán nem folyik határai között, míg íme a legyőzött Firenzében Michelangelo, ha a leírt körülmények között is, de alkot, és halhatatlant alkot, mint ahogyan halhatatlan műveket alkotnak ekkor mindenütt Európában, a szakadatlan hatalmi háborúkban évek óta vérző Franciaországban Rabelais a *Gargantuá*-t írja, Luther a német bibliát, Lucas Cranach most festi *Páris ítélete*-t, Correggio *Karácsonyéj* című képét, mely napjainkig a karácsonyi művészi levelezőlapok elmaradhatatlan motívuma, Parmeggianino a *Rózsás Madonná*-t és íme, Michelangelo a Medici-kápolna szobrait.

Vagy gondolják, hogy ez nem a tárgyhoz tartozik?

Szívesen s következetesen feledkezünk el arról, hogy történelmünk folyását annak az Európának a fejlődésében figyeljük, melynek oly büszke tagja, és amint azt elcsépelt szónoki frázisok mondogatni szokták, éppen most, 1530-ban állítólag védelmezői vagyunk, „Nyugat védőbástyája".

Egyszóval, szívesen mondogatjuk, hogy nálunk a helyzet más volt, Mohács és török és német és belviszály; de ez volt Itáliában is, és igenis gondolnunk kell végre arra, hogy 1530-ban Magyarországon az egyetlen kulturális esemény, hogy János király vadászik (Machiavelli, aki a vadászatot fontos uralkodói sportnak tartotta, örülne, ha hallaná, de már nem él), és hogy Sövényházi Márta kódexet, uramisten, *kódexeket* másol a könyvnyomtatás korában, hogy már megjelent pár nyomtatott betű meg szó meg mondat magyarul, persze Krakkóban, Lengyelországban, miközben ugyanekkor Michelangelo a szobrait faragja és Correggio a *Karácsonyéj*-t festi. Hol vagyunk mi ettől! Sehol se vagyunk, és nincsen erre mentség, mert még pár évtizede még a középkori magyar állam végvonaglásának kezdete előtt nekünk is volt egy M. S. meste-

rünk, aki világszínvonalú festő volt, de most már nincsen, és majd látni fogjuk, hogy nálunk a reformáció is azt jelentette, hogy el kell tüzelni a festményeket a templomokból.

Nyugat védőbástyája az egész 1530-as esztendőt belháborúval tölti, amint azt a fejezetünk elején idézett levél is bizonyítja; június végén János király otthagyja Budát, Bánffy nádorra meg Athinai Deák Simon kapitányra bízza a várost meg az országot, és elmegy Lippára vadászni. De tegyük fel, hogy nemcsak vadászni ment, hanem Erdélyben rendet teremteni. Mindegy; a gazda nélkül maradt Budán máris kitört az anarchia, s a jelet a szultán kivonulása után itt hagyott pár száz török katona adta meg:

„Felhévizen évenként szokott lenni országos vásár, s a pestiek elmentek Németországba a jövendő vásárra való árukért. A Duna folyó vizén Esztergomig jöttek. Az egyik rész félt a vízen jönni, hogy meghallották, hogy a törökök vannak Szent Margit szigetén; a másik rész bízott bennük, hogy nem akadályozzák őket. Az első szekereken jött az úton; ők békén jöttek. A másik rész vízen jött. Hogy a törökök megtudták, hogy a vízen értékes holmikat hoznak a vásárra, Szentendre felett a rácokkal egy rejtekhelyen lesték őket. Amikor az elhagyott helyre érkeztek, a rácok és a törökök nagy ütközetet vívtak velük. Délután négy órakor volt az ő lemészárlásuk, s mindnyájan holtan estek el. Volt két szép nő is a pestiekkel; azokat is megölték. Véres hajóikat éjfélkor lebocsátották a Duna folyón Keve felé. Az egyik véres hajót elfogták, s erről tudták meg, hogy megölték szegényeket a pogányok. De közülük egynek a testét sem tudták megtalálni. Hogy Pesten megtudták, hogy kegyetlen halállal vesztek el, úgy jajgattak, hogy Budára hallottuk. Ki a fiát siratta, menyasszony a vőlegényét, ki meg az urát.

Megidézték a pestiek Budára a törököt, Momen vajdát a helytartó, Bánffy János elé. És az igazságszolgáltatásra megjelentek. A törvényszéken azonban sohasem tudták bebizonyítani, hogy kik látták ezt a borzasztó gyilkos pusztítást. Sok jelből bizonyították, a pestiek annyiban, hogy azok ruháiban jártak a törökök; s ezzel akarták őket elítéltetni. De ők azt mondták:

– Nézzétek meg jól, mit beszéltek, mert ez a ruha a miénk, és saját pénzünkön vettük. Ne adja az Isten, hogy mi ilyet cselekedjünk; mi ártatlanok vagyunk.

S hogy a törvényszéken fenyegették a törökök a pestieket, mondta a helytartó, Bánffy János, magyar nyelven:

– Íme, magyar barátaim, ha itt a törvényszéken szemtől szembe fenyegetnek bennünket, ha megölnek minket nyilvánosan, akkor mindent tehetnek, amit csak akarnak."

A másik török, a szárazföldi csapatok parancsnoka, Kászon sem volt jobb: „Mindegyik pesti házban nemsokára kezdték meggyalázni a férjes nőket, paráználkodtak a hajadon nőkkel, nem szégyellték magukat az emberektől; fajtalankodtak az utakon és a templomkertekben, úgyhogy a keresztények futottak a nyilvános bujaság elől."

Körülbelül ugyanekkor ostromolta Nádasdy Tamás Szigetvárott Török Bálint garázda seregét, török segédlettel. Nagyon keveset tudunk erről az ostromról, de már maga a tény is furcsa. Felfoghatjuk persze úgy is, hogy az akaratán kívül János pártjára tért Nádasdy Tamás komolyan vette a dolgát, és most ugyanazzal a buzgalommal, amivel előbb Ferdinánd számára toborzott híveket, Dunántúlt szeretné meghódítani János számára. Az első akadály valóban Szigetvár volt, Török Bálint családi fészke. Így tökéletesen rendben is lenne, csak hát az a furcsa, hogy Nádasdynak Török Bálint szegről-végről rokona, és az ostrom sem akar sehogyan se dűlőre jutni; Török Bálint kiüzenget meg kikurjongat a várából, és az egész ostrom nagyon hasonlít azokra a kedélyes kis háborúkra, amiket történelmi színes filmek oly szívesen dolgoznak fel a közönség szórakoztatására. Mindenesetre tény az, hogy Magyarország két legfontosabb főura egymással hadakozik, szabályos háborút visel egymás ellen a törökkel a hátában. Ez a szigetvári ostrom kedélyesebb ugyan, mint az 1566-os, amit Zrínyi Miklós is megénekelt, de nem kevésbé tragikus.

Ahogy így szépen ostromolgatja Szigetvárt Nádasdy Tamás, hírt kap, hogy a német hadak Buda felé törnek, jöjjön azonnal. Való-

ban, őszre Ferdinánd meg akarta ismételni 1527-es diadalmas hadjáratát: Roggendorf tábornok parancsnokságával sereget küldött Buda elfoglalására. Addigra azonban I. János is ott termett, s ezúttal személyesen irányította a védelmet. Roggendorffal számos magyar úr is megérkezett a táborba; magyarok a falakon kívül, magyarok a falakon belül...

Ha az első ilyen hadiesemény lenne Mohács után, kellő komolysággal mérlegelhetnénk mind a lehetőségeket, mind Ferdinánd és Zápolya katonai erőviszonyait; hiszen ha most Ferdinánd elfoglalná Budát, akkor... Ha János király megfutamítaná és kiverné a német hadakat, akkor... De már tudjuk, hogy ennek semmi értelme: mindkét verzió megtörtént már, egyiknek sem lett történelmileg hasznos folytatása. Tulajdonképpen mindegyik ostrom nevetségbe fulladt, csak a vér folyt hiába.

Itt vagyunk tehát Buda vára alatt. Roggendorf generálissal érkeztünk, s mint említettük, szinte mindegy, ki győz, csak győzzön végre valamelyikük: kerüljön egy kézbe, erélyes kézbe az állam kormánya. Roggendorf bizakodik: Esztergomot könnyűszerrel megszerezte, felkínálta neki Várday Pál érsek, ez a boccacciói figura, akit még Zápolya tett érsekké, és aki mindig ahhoz pártol, aki éppen közelebb esik hozzá; ilyen egysíkú jellemnek a legsematikusabb vígjátékban sincs helye, csupán itt, ebben a krónikában. Legutóbb éppen a török táborában hízelgett a szultánnak, Bécs alatt, a derék bécsiek nagy szörnyülködésére; most persze azonnal Ferdinánd hívévé válik. Az Esztergomnál kisebb Visegrádot ugyan nehezebb volt Roggendorfnak elfoglalnia, de elfoglalta azt is. Nincs tehát ellenség a hátában, nekiláthat Buda ostromának. Október harmincegyedike van. És ezt a dátumot elég is leírni, hogy láthassuk: Roggendorf ügye elveszett. Mint Istvánffy írja: „A derűs őszi napokat, melyek hirtelen változással rendszerint szeszélyes és rossz időre szoktak fordulni, Visegrád ostromlásával töltötte el, hogy ellenség ne legyen a hátában."

A derűs őszi napoknak vége. Beáll az irgalmatlan őszi esőzés. Sokszor fordítja még vissza ez az idő a törököt is magyar várak

alól, így majd 1552-ben Eger vára alól is, hogy a bentiek, a védők azt sem tudják majd, hova legyenek a csodálkozástól. Rettenetesek a novemberi napok a tizenhatodik századi Magyarországon. Ázott a föld, az utak rosszak, térdig süpped az ember lába a sárba; szekerek, málhák, ágyúk egyszerűen szállíthatatlanok. Európa legroszszabb útjai a magyar utak: ősszel lehetetlen közlekedni nálunk. Még az utánpótlás is nehéz. De Roggendorf ezt nem tudja, Itáliában, melynek kirablásában részt vett, másféle időjáráshoz szokott, Ausztriában pedig, hol a mienkéhez hasonló az időjárás, jobbak és gondozottabbak az utak.

De lássuk, mit ír Istvánffy:

„Roggendorf három helyen fogott hozzá a város ostromlásához. Három helyen sáncokat emeltetett, hogy azokon az ágyúkat elhelyezzék. Ezek egyikét azon a részen építette, ahol a városból Logod faluba visz az út; a másikat nem messze a várfaltól, ahol belül az Országh-palota állott; a harmadikat pedig a város északi részénél, ahol Ráskai Balázs háza volt. E helyektől ágyúlövésekkel megszakítás nélkül törették a falakat.

János ily nagy veszélytől körülvéve, nem mulasztott el semmit, hogy lélekjelenlétével, amennyire tehette, buzdítsa és bátorítsa övéit, hogy a rövid ideig tartó ostrom kellemetlenségeit nyugodt lélekkel viseljék el. A maga és a város üdvéért nyugtalankodva, Nádasdyhoz, Szerecsen Jánoshoz és másokhoz, akik Szigetvár ostromát még nem hagyták abba, külön-külön, saját kezűleg írt rövid levelet küld, melyben ez állott:

»Tudjátok meg, hogy a németek Budát ostrom alá vették, s bár a város még hatalmunkban van, mégis, ha hűségesek vagytok, s azt akarjátok, hogy mi megmeneküljünk, mindent félretéve siessetek ide, vagy még inkább repüljetek.«

Ezeket a leveleket készséges és hű emberei útján Szaniszló székesfehérvári préposthoz küldi, hogy a szigetvári táborba eljuttassa. A prépost váltott lovakon a leggyorsabban Tolnába küldi, s onnan váltott lovakon ugyanolyan gyorsasággal a táborba viszik. Nádasdy, Szerecsen és a török Kászon nyomban felhagy Szigetvár

ostromával, Török Bálint nagy örömére, s Székesfehérvárra mennek... És amikor ők övéikkel Székesfehérvárról Budára tartanak, s Roggendorf erről értesült, magyar meg német lovasokat is küldött minden útra, s különböző helyeken leseket állított, s megakadályozta őket abban, hogy bemehessenek. Amint erről Nádasdyék kiküldött kémeiktől értesülnek, ismét Székesfehérvárra térnek vissza. Minthogy azonban ott egy alacsony származású fuvaros, Budai Balázs vezetőjüknek ajánlkozott, a vidék és az utak ismeretében először Nádasdyt vezette be szerencsésen Buda várába lovasaival, majd a szerencse éppen olya jótéteményéből, Szerecsen és a török Kászon is, három nappal később, ugyancsak Balázs vezetésével, kikerülve mindenütt a leseket, az ostromlottak hihetetlen örömére, sértetlenül Budára érkeztek."

Furcsa egy ostrom lehetett ez: a körülzárt várba szépen behatol egy erős katonai alakulat, anélkül hogy Roggendorf katonái észrevennék. De vannak itt más furcsaságok is. Török Bálint, akit az imént még Nádasdy Tamás ostromolt nagy bőszen, szintén felbukkan Roggendorf táborában; beüzenget a várba János királynak – „kétszer lőttek be két nyílon cédulákat, teleírt cédulákkal volt a két nyíl becsavarva, s átadták János királynak; az volt írva, hogy ő királyi felsége ne féljen, már készülnek a visszavonulásra", írja Szerémi, sőt, mivel Török Bálint tudja, hogy odabenn szűkében van az élelem, hat élő csukát küldet egy tarisznyában a királynak. Figyeljük csak meg, mi történik: a Ferdinánd-párti magyaroknak sem tetszik ez a német ostrom Buda ellen – nyilván a német parancsnok személye sem –, és titokban Jánoshoz húznak. Nádasdy Tamás például most nyugodtan visszapártolhatna Ferdinándhoz, ahonnan Buda tavalyi török ostromakor (amikor a polgárok meg a német védők elfogták és kiszolgáltatták a törököknek) kényszerűségből kellett átállnia Zápolyához. Rendkívül érdekes, hogy Nádasdy – aki majd később mégis visszapártol Ferdinándhoz – most nem használja ki a lehetőséget, és fontosnak érzi, hogy Buda I. János, tehát a magyarok kezén maradjon. Nyilván Török Bálint is így gondolkozott, különben ha már egyszer felbukkant Roggen-

dorf körül, mellé állt volna, már csak a szigetvári ostrom miatti bosszúból is. De I. János mellett áll az egész környék; Székesfehérvárról rendszeresen szállítanak élelmet a körülzárt várba, a német őrséget kijátszva:

„Szaniszló, a prépost mégis eljuttatott a király éhségének csillapítására a kellő időben bizonyos ételeket, fácánt, rigót, foglyot, gesztenyét, sózott halat, kemencéből éppen kivett fehér kenyeret és az éhség más ellenszereit, amennyit egy-két teherhordó lovon bevitethetett alkalmas emberek által."

A novemberi sötétségben – gondoljuk meg, hogy akkoriban az a pár fáklya meg mécses szinte semmit sem tudott eloszlatni a délután négy óra körül beálló sötétségből! – mindössze pár óra jut az ostromra; akkor is nagyon zavarja a német katonákat a sár, az eső, a hó:

„Azalatt azon a három helyen ágyúkkal nagy erővel ostromolták a várost, s már a várfalaknak a Logodra vezető út melletti része mintegy kétszáz lépés hosszúságban úgy ledőlt, hogy az ágyúmesterek és maga Roggendorf is úgy vélték, hogy sikerrel betörhetnek. Bár az állandó esőtől és havas esőtől nagyon sáros utak akadályozták őket, s a puha és csúszós talaj nem engedte meg, hogy lábukat szilárdan megvessék azok, akik a dombon, melyen a város fekszik, fel akartak menni, Roggendorf mégis parancsokat adott a parancsnokoknak, hogy másnap a katonák fele részével törekedjenek a falat, ahol megnyílt, két helyen megtámadni s nagy erővel ostromolni. Gritti és a törökök vállalták, hogy a leomlott várfalat egyik részen megvédelmezik, a másik részt pedig, mely szemben volt az Országh-palotával, Czibak, Szerecsen és a többi magyar védte. De volt a Szent György téren egy fegyveres tartaléksereg is felállítva, hogy azoknak a védőknek, akik küszködnek, tüstént segítségükre futhassanak. A falakat nagy erővel támadó németek vitézül harcoltak, úgyhogy több mint két óráig egyenlő hadiszerencsével folyt a küzdelem, s mindkét részről sokan elestek és megsebesültek. Végül is azonban a szerencse nem kedvezett a németeknek, s vitézségüket és erőfeszítéseiket oly nagy rosszindulattal játszotta ki, hogy visz-

szanyomva és visszaveretve, nagy mészárlással és vereséggel táborukba űzték őket, s sok katonájukat, tisztjüket és zászlótartójukat elvesztették."

Egy-egy derűsebb napon viszont sportesemények színhelyévé válik a tábor; Bánffy Boldizsár – nem a nádor, Bánffy János, aki János kedvelt híve – párviadalra hívja ki Nádasdy Tamást; Nádasdy ki is lovagol az ostromlott várból, a széles mezőn összecsap Bánffyval a sport összes szabályai szerint; „mindketten a másik pajzsán eltörték lándzsáikat" – aztán, mikor látták, hogy a németek odavágtatnak, szétugrottak, és Nádasdy visszalovagolt a várba, Bánffy pedig a maga táborrészébe. Tehát Bánffy sem számított a németekre, szövetségeseire, sőt, rossz néven vette közeledésüket; pedig azok az ő segítségére jöttek, s ő elfoghatta volna Nádasdyt! De hát ez csak sport volt, mint még jó néhány más ilyen összecsapás; ami persze nem jelenti azt, hogy nem akadtak szép számmal halottak, főleg a németek közül, akiknek levágott fejeit János király szokása szerint kirakatta az ebédlőasztalra, s úgy társalgott velük:

„Barátom, ellenem jöttél, mint ellenség. Hát nem sok jót tettem én veled, s nagy szeretet volt köztünk kölcsönösen?! – Mondta még a király: Ez nagy úr volt Morvaországban; volt tíz vára. Ez a másik is nemes volt; hét vára volt. Ez, aki tátott szájjal van, Sziléziából volt – és a hét fejet a serlegek asztalára tetette. Jókor ebédet készíttetett, s Gritti urat elhívatta a vártáról a várba ebédelni. Evett és ivott a király, s közben gyakran ránézett a levágott fejekre; nem utálta."

Van az egész ostromban valami a *Turandot* harmadik felvonásából; az embernek az a benyomása, hogy az előadás végén a levágott fejű, tátott szájú sziléziai vitéz is előjön, és meghajol a függöny előtt. Mert amíg Nádasdy párbajozott, a kisebbek is burleszkfordulatokkal küzdöttek. Szerémi György atya például – akit, úgy látszik, sértett, hogy a trénhez osztották be, és az ebéd kiporciózása volt a feladata – a lótrágyát gyűjtötte össze, és azt öntözte kifelé a vár faláról, akkora buzgalommal, hogy egy ízben a lótrágyás edénnyel

együtt leesett a várfalról, de szerencsére az alacsonyabbik részen, s így „zúzott arccal futottam a Budai várba".

Íme egy másik kaland ebből az 1530-as budai ostromból:

„Vagy tíz török állt a kapun kívül, fenn a szemétdombon, s kezükben nem volt semmi fegyver. Egy olasz, páncélban, gyors lovon támadást intézett a törökökre; a törökök elfutottak be a budai kapu közé, hogy megláttak az olaszt kivont karddal. Csak egy török maradt a helyén, hogy meglátta a szép skarlát köpenyt az olaszon. A török pirosban volt. A török megragadta kezével a köpenyt, s az olasz kardjával csodálatos módon gyorsan kezdte csapkodni a törököt a budai kapu előtt. De az egyetlen török csak nem akarta kiengedni kezéből a köpenyt, hanem kerülgette egyik a másikat, mint Ezékiel látomásában keringett a négy evangélista jelképes alakban. Végül a török lehúzta a skarlát köpenyt, s az olasz már ettől megfosztva futott lován sátraik felé."

Persze azért Roggendorf néhány komolyabb rohamot is intézett Buda vára ellen, s meg kell hagyni, János király, Gritti, Czibak, Pöstyéni Gergely, Dóczy János derekasan védekeztek. Katonailag nézve a dolgot, a helyzet körülbelül az lehetett, hogy egy ügyetlen hadvezér hadi vállalkozásait magyar szövetségesei szabályosan szabotálták.

Bent a várban pedig, sőt a városban is, szabályos és aránylag nyugodt élet folyt; Bebek Imre prépost például, az, aki nem sokkal ezután a Wittenbergből visszaérkezett lutheránus Dévai Bíró Mátyást támogatta, aktívan és lelkesen, az ostrom idején romantikus körülmények között megnősült: egy görög szolgálólányt vett feleségül, amiért a király nagyon haragudott. Bebek Imre élete végéig kitartott e mellett az egyszerű görög leány mellett. Dévai Bíró szép szavakban emlékezik meg erről a házasságról, amint azt a hagyomány közvetíti.

Az egyre hidegebbre fordult időt, az állandó sötétséget, az élelemhiányt, a feneketlen sarat, melybe már a tábor is kezdett belemerülni, Roggendorf és katonái nem bírták tovább. December ti-

zenkilencedikén Roggendorf serege elvonult Buda alól, Buda vára tehát – ki tudja, hányadszor Mohács óta – felszabadult.

Ezt a különös ostromot szinte párhuzamosan kísérte egy diplomáciai tárgyalássorozat is, amit Ferdinánd nyilván abban a reményben hívott össze, hogy Budánál katonai győzelmet fog aratni, s így a feltételeket diktálhatja. Ehelyett kudarcot vallott, s így a tárgyalásokon I. János képviselői igyekeztek feltételeket szabni; így aztán a megbeszélések eredménytelenül félbeszakadtak.

Poznanban folytak a tárgyalások, I. Jánost Frangepán Ferenc és a lengyel diplomata, Lasky Jeromos képviselték. A magyar küldöttség sem értett mindenben egyet, Lasky például szívesen megalkudott volna, ha I. János megkapja Poroszországot és Litvániát. Ez a képtelen csereüzlet Frangepán ellenállásán megbukott. Később fölmerült egy házassági terv is Zsigmond lengyel király leányával; mivel azonban a leány, Izabella még gyermek volt, ez a tárgyalási vonal is félbeszakadt. Zsigmond ugyanis szívesen vállalta volna továbbra is a közvetítő szerepét, Magyarországtól is, a Habsburg-családtól is bizonyos engedményeket remélve.

Ez az egész alkudozás, amit talán egyedül a lelkesen naiv és békeszeretetében mindent vállaló Frangepán püspök vett komolyan, éppen olyan szomorúan jellemző a helyzet tökéletesen lehetetlenné válására, mint a budai ostrom. Odáig eljutott a két fél, hogy tökéletes csődjét bevallva, tárgyalni kezdjen; de értelmes javaslatok és érvek híján a tárgyalás is csupán egy kihasználatlan lehetőség maradt, éppen úgy, mint Roggendorf nevetségbe fulladt katonai akciója.

Így hát tulajdonképpen kacaghatnánk is ezen a furcsa kutyakomédián: magyar urak a törökkel a hátukban lovagi tornát vívnak egymással, a szemben álló felek is összekacsintanak a német ostromló csapatok háta mögött, és Török Bálint, aki egy éve sincs, hogy kirabolta a gazdátlanul hagyott lippai kastélyt, halcsemegét küldözget I. Jánosnak; mindezen tehát nevethetnénk, ha nem szakasztja végét ennek a komédiának a török felbukkanása. Két veszekedő között megint csak a harmadik győzelme igazolta ezt az ősi latin közmondást.

Amikor tehát azt vártuk, hogy vajon most ki győz a nagy hűhóval megindított háborúban: Ferdinánd-e vagy János, mert hiszen végül is szinte édesmindegy, csak győzzön már valamelyikük: ekkor kihagytuk a számításból a törököt, elfeledkeztünk róla éppúgy, mint ezek az akkori magyarok.

A belgrádi török parancsnokság ingerülten értesült az újabb csetepatéról. Alig egy éve, hogy elvonultak Bécs alól, s most, íme, megint baj van Budán. Nagyobb sereget a szultán akkor sem küldhetett volna, ha akar, mert hiszen késő őszre járt; így tehát a belgrádi határvidéki katonai körzetet riadóztatta a helyi csapattest parancsnoka, s kötelességéhez híven – mert a szultán őt tette felelőssé a magyar ügyekért – személyesen indult meg Magyarországra.

Sajnos, Mehmed török bég már csak akkor ért Buda alá, mikorra Roggendorf elvonult. Bár találta volna még ott az ostromló német hadat, mert akkor alighanem úgy kiveri az országból, hogy Jánosnak juthatott volna pár békés esztendő, hogy birodalmát rendbe hozza. De hát, mint láttuk, Roggendorf elvonult, és nem maradt más hátra, mint hogy I. János nagy buzgón hálálkodjék a segítségére sietőtöröknek.

Mehmed azonban változatlanul ingerült volt. Hiába érkezett? Hiába tette meg télidőn ezt a keserves utat? Most talán még nevetnek is rajta, felsült, a magyarok is megoldották a maguk ügyét? Itt volt aztán a bég fegyelmezett, de zsákmányra éhes serege. Így hát a török bég elhatározta, hogy végigpusztítja Magyarországnak Ferdinánd uralma alá eső részét, különösen pedig az eddig szinte érintetlen Mátyusföldet, tehát a Felvidék északnyugati részét, Thurzó Elek birodalmát. Thurzó saját kastélya előtt, Sempténél, a Vág hídját felégetve tudta csak megállítani a száguldókat. Török szemmel nézve, katonailag helyes és világos akció volt. El kell pusztítani az ellenségnek azt a területét, ahonnan támad, ahonnan utánpótlását szerzi, ami a felvonulási területe; egyszersmind pedig erkölcsi riadalmat kell kelteni a lakosságban. Csakhogy amilyen természetes és szinte várható akció volt ez a török parancsnokok részéről, annyira tragikus nekünk. Először is azért, mert az ország addig háború ál-

tal nem sújtott, békés és fejlett részeit pusztította végig, a lakosság igen nagy részét hurcolva rabszolgaságba; másodszor pedig azért, mert I. János már-már kedvező belpolitikai helyzetét egy csapásra tönkretette. A török szörnyű pusztítása jogos és óriási elkeseredést szült, világossá tette a János-érzelmű, a német zsoldosok ellen hangolt lakosság előtt is, hogy a magyar király tehetetlen játékszer a törökök kezében, és íme, képtelen megvédeni saját országát a török dúlásától.

Nem írhatnánk le drámaibban ezt az 1530. decemberi török hadjáratot, mint Istvánffy Miklós:

„Otthagyja tehát a pesti mezőn a poggyászt és a gyalogságot, mely nem tudta volna őket követni – parancsot ad nekik, hogy várjanak –, s a sereg többi részével a Duna bal partján Esztergom felé indul, éspedig oly nagy gyorsasággal, hogy még mielőtt a nép ezt gyaníthatta vagy várhatta volna, máris a Vág és a Nyitra folyók között mindent, ami csak útjába esett, felégetett és elpusztított, s az emberek nagy sokaságát részint levágta, részint szolgaságba hurcolta. Azután pusztítva és perzselve vonult át Nyitra városán, s azokat a népes és mindenféle élelemmel teli helyeket, melyek Gimes, Léva és a Garam folyó mellett fekvő Szentbenedek között vannak, hasonló csapással sújtja, nagy rémületet és ijedelmet keltve a bányavárosokban. Verebélyt, Cifert, Marótot, Komjátot, miután összes lakosaikat elhurcolta, felgyújtja. Végül továbbvonul egészen Semptéig, Galgócig és Pöstyénig, melynek meleg fürdője van, s az egész vidéket, mely a Vág partja mellett van, s amely tele van mezővárosokkal, falvakkal és sok lakossal, s mindenben bővelkedik, tűzvésszel, gyilkolással és rablással széltében-hosszában pusztítja.

Muradnak pedig megparancsolja, hogy hercegovinai csapataival Bajmóc felé portyázzon, amely hely hasonlóképpen meleg fürdőiről híres, s arról nevezetes, hogy ott ered a Nyitra folyó. Minthogy ezt a városkát – a lakosok a várba menekültek – üresen találta, felgyújtotta, s mikor Murad azoktól az ottani lakosoktól, kik a foglyok közt voltak, megtudta, hogy a kis és nagy jószágot az ellen-

ségtől való félelmükben a szomszédos hegyek közé hajtották, s azok meg is mutatták a helyet, felkutatta, megtalálta és elhajtotta. Ez a csapás annál is inkább szánalmas és kegyetlen volt a lakosoknak, mert Krisztus urunk születésének ünnepe táján történt, melyet a lakosok mindenütt tréfás mulatozással szoktak eltölteni, de amely most, váratlan gyászba és könnyekbe fordulva, még jobban sújtotta őket.

Végül a törökök, miután több mint tizenöt napon át szerteszét büntetlenül kószáltak, s ami csak elébük került, kegyetlenül elpusztították, azonfelül hatalmas nyájakat és csordákat hajtottak, s körülbelül tízezer embert foglyul vezettek el, nemcsak zsákmánnyal megrakva, hanem meggazdagodva is visszatértek Pestre övéikhez, akiket ott hagytak.

Amint János király messziről, a vár ablakából meglátta, hogy az ártatlan férfiak és nők nagy sokaságát kegyetlen szolgaságba hurcolják, azt mondják, nem tudta visszatartani könnyeit, s sóhajtva és szomorúan azt mondta környezetének, hogy ennek a csapásnak és szerencsétlenségnek nem ő, hanem Ferdinánd és a németek az okai; bűnének mentségére hamisan ezt hozta fel ürügyül.

Ez volt annak a tartománynak vagy vidéknek, mely a Vág és a Nyitra folyók közt fekszik, s melyet régi nevén Mátyusföldjének neveznek, az a súlyos és emlékezetes elpusztítása, melyet a lakosok még ma is Mehmed pusztításának neveznek, nagy lelki szomorúsággal idézve annak emlékét.

Ezután Mehmed a rablott holmival és a zsákmánnyal sértetlenül visszavezette seregét Nándorfehérvárra, s miután ott szétosztotta a foglyokat, és elosztotta az egész zsákmányt, a csapatokat, mindegyiket a maga helyére, téli táborba küldte."

Valóban nem maradhatott közömbös még ez a Dózsát kaszaboló oligarcha sem a budai palotából elébe táruló látvány hatására: ezernyi foglyot hajtanak a diadalmas török portyázók végig a Duna mentén...

Ez az örömből katasztrófába forduló lelkiállapot magyarázza nyilván, hogy I. János hosszú hónapokra elveszítette az uralmat

önmaga felett. Egyik súlyos baklövést a másik után követi el, végleg elrontva ezzel nemcsak saját maga, hanem az egész középkori magyar állam ügyét. Bár nyolc esztendő múlva mindent megtesz, hogy hibáit helyrehozza, akciója már elkésett.

Értelmetlen csapkodását azzal kezdi, hogy elfogatja és lecsukatja leghívebb fegyvertársát és támogatóját, aki eddig mindvégig vele volt, Ártándy Pált és öccsét, Balázst, akik pedig most is ott voltak Buda védelménél. Ez a két egykori „kalandos" híven szolgálta I. Jánost, Tarnowban is meglátogatták; most azonban valami baklövést követtek el. Szerémi arra hivatkozik, hogy Ártándyék összeszűrték volna a levet Roggendorffal; de ez a katonai helyzet ismeretében nevetséges állítás. Inkább azt kell hinnünk, hogy Ártándyék súlyosan megsérthették a váratlan török dúlás láttán a roppant hiú és éppen sértett hiúságában elvakultan dühöngővé váló királyt. Mindenesetre tény, hogy lecsukatta őket. Történetírásunk szinte egyértelműen Grittinek tulajdonítja ezt, és a következő év januárjára teszi; Ártándy Pál feleségének levele azonban, mely 1530 decemberében kelt, semmi kétséget nem hagy az iránt, hogy Ártándyék János elvakult dühének áldozatai, alighanem ugyanúgy, mint ahogyan Erdélyben Gosztonyi János püspök is I. János megaláztatásaiért bűnhődött Bodó Ferenc és Dóczy János keze által.

Íme, egy magyar nemesasszony levele börtönbe csukott férjéhez anno domini 1530, „sabati post festa sancti Johannis", tehát valószínűleg (több János-nap volt egy évben) a december huszonhetedikét követő szombaton.

„Szerelmes uram, értem ez Chaky Elektül, királyi űfelsége emberétül kegyelmedet egészségben lenni, kin Istennek nagy hálákat adunk, és tekegyelmed tudjon minket es mind fiaiddal és liányiddal és egyéb árváidval is egészségben lennünk, de mely igen kévánum élted, azonképpen *kévánnám* az én gyermekeimmel *megszabadulásod az te atyádfiával;* de kell várnunk az nagy Istentül, azután az felséges királytul. Továbbá tekegyelmed azmit énnékem írt, hogy az tharnoy porkoláb levelét megkerestessem, tudja azt kegyelmed, hogy benne el akarok járni. Ím elküldöm Valkay Mihálhoz, és erősen

ütet kérem, hogy ez dologban eljárjon, mert akarok kegyelmednek az én gyermekeimmel szolgálnia Istenben és ez világ szerént, míg az lélek énbennem tart, mert még is vagyok kegyelmednek igaz társa és szolga, mint annakelőtte és leszek azmíg élek. Nosque filie v. d. commendamus divinis orationibus. Isten tartsa meg kegyelmedet nagy jó egészségben. Datum ex Kereky..."

Ártándy Pál tehát egy fontos dokumentumtól remél segítséget, azt keresteti feleségével; talán ez a Valkay Mihálynál lévő levél Jánoshoz való kétségtelen hűségét bizonyította volna. Nem tudta még, hogy a király beteges bosszúszomja ilyen válságos pillanatokban minden ok nélkül csap le. Most is lecsapott, ügyesen Grittire hárítva minden felelősséget; Gritti ugyanis mint kormányzó 1531. január huszonötödikén, mialatt I. János vadászni volt, kivégeztette az Ártándy-fivéreket, vagyonukat magának kobozta; Ártándyné Ferdinándhoz menekült.

Íme haláluk Szerémi szerint:

„...Ők is szegények reménykedtek, hogy kiszabadulnak.

Ezek után, hogy eljött a nap és óra, tüstént hívatták káplánjukat, név szerint Szatyor papot. Hajnalban meggyóntak papjuk előtt. Az a Szatyor pap jól megkapott tizenhat gyűrűt s mindkettőjük ruháját; két cobollyal béleltet hagytak neki, a nevezett káplánnak. És a tizenhat gyűrű körül volt rakva különféle drágakövekkel, úgyhogy Boza Benedek száz forintot kínált értük; de a pap nem mutatta meg, hanem ravaszul letagadta, mert ha Boza kezébe kaparinthatta volna a gyűrűket, soha egy fillért sem kapott volna tőle. Egy öregasszonytól kapott a pap hagyatékul több mint hatvan forintot, és titkon kapva magát elfutott Csákra, a Temesközbe, a plébániára. Mert a káplán félt végül Ártándy özvegyétől, hogy a jövőben erőszakkal kicsikarja tőle.

Mindkettőjüket kivezették már napkelte előtt Szent Pál első remete napján, s lefejezték őket benn a várban a csatornakút mellett. Először testvérének, Balázsnak fejét vágta le a budai bakó. Amikor Pál meglátta testvére levágott fejét, mondta: Bizony testvéremnek nem volt annyi bűne, mint nekem, hanem az én vétkem miatt szen-

vedte el a halált. – Azután ő is letérdelve háromszor kiáltotta Jézust, s mindjárt eltávozott a világból. Majd hoztak két koporsót, testüket felemelték fejükkel együtt a ravatalra, kivitték a városba Szent György vértanú kápolnája mellé, s egész nap ott feküdtek fekete vászon alatt a népek megbámulására. Vecsernye után kivitték őket eltemetni Buda külvárosába, Szent Mihály főangyal kápolnájába."

Gritti... Ez a másik, az Ártándyak kivégzésénél is sötétebb pontja János király uralkodásának; újabb bizonyság, hogy ezek az 1530-as évek fordították csak igazán válságosra a magyar állam sorsát.

Gritti, aki másodszor tartózkodott Magyarországon, ezúttal nem tér vissza rögtön a szultán udvarába. Nyilvánvalóan ő a magyar ügyek végleges megbízottja. I. János, éppen a török sereg iszonyú mátyusföldi dúlásának idején, kormányzóvá nevezi ki.

Luigi Gritti, a velencei dózse törvénytelen fia, szultáni udvari szállító, ékszerész: Magyarország kormányzója! Olyan kormányzó, amilyen Hunyadi János volt: királyi hatáskörrel felruházott fejedelem, több mint a nádor. Fantasztikus!

Ez a kinevezés szinte érthetetlen; érthetetlen még akkor is, ha egy sor nyomós okot számításba veszünk. Az első ok valószínűleg az, hogy maga a török kormány kívánta Grittit kormányzóul, de legalábbis barátja, a különös és nem mindig megfejthető politikát képviselő Ibrahim nagyvezír. A második ok lehet az, hogy Gritti félig olasz lévén, és magát egészen olasznak tekintvén, talán jobbnak, kezelhetőbbnek számított János király szemében; talán azt hitte, hogy a jelenleg is uralkodó velencei *dózse* fia segítségére lehet. Talán nem látta, hogy ez a ravasz kereskedő nem politikus, de még csak nem is a hatalomra törő kalandor, hanem egyszerűen meggazdagodni vágyó üzletember, aki ügyesen kap a kínálkozó alkalmon, és magas állami tisztségeket is elfogad, csak hogy vagyonát növelhesse. Mert mással Gritti nemigen törődött; fiát rögtön megtette maga helyett egri püspöknek, ami persze csak a javadalmak megszerzését jelentette.

Hol voltak János okos tanácsosai? Frangepán, Brodarics, a hóbortos fiskális Werbőczi? Nádasdy Tamás, Pöstyéni Gergely, Czibak Imre?

Ezek a tanácsosok és hívek valamennyien ellenezték Gritti kinevezését; sőt felháborodtak, és sokan végleg el is fordultak Jánostól. Hogy mi történhetett Jánossal, amiért egyetlen kipróbált hívére, köztük tapasztalt diplomatákra sem hallgatott, lélektani rejtély. Egyetlen magyarázat, hogy a súlyos válság, tehetetlenségének érzése, a segítségére siető török hadak pusztítása és az emiatti országos felháborodás jellemének legsötétebb vonásait hozták napvilágra. Talán csak egyedül Fráter György törődött bele Gritti kormányzóságába, ha ugyan nem javasolta. Ennek a csöndes és szívós szerzetesnek nagyon lassan, de egyre határozottabban befolyása támadt Zápolyára. Most, 1530-ban még csak cipóosztó ugyan – amint az egykorú krónikás nevezi –, tehát az udvar „főkönyvelője", gazdasági ügyintézője, de máris érezhető jelenléte a politikai életben is. Persze szó sincs arról, mintha a kormány vagy a királyi tanács tagja lenne; ügyes és remekül használható üzletember ő, aki mindig tud pénzt keríteni, s akinek feltehetőleg hallatlanul imponál a hasonló erényekkel ékes Gritti.

Gritti tehát Budán rezideál; Nádasdy, Czibak, Statileo, Athinai Simon, Várallyai László budai prépost sorra távoznak Budáról. Távozott I. János is, aki annyi büszkeséggel azért bírt még, hogy nem akarta Gritti „uralkodását" végignézni; hazament Lippára meg Erdélybe, ügyeit intézni; megpróbált ott kormányozni. A tüskét azonban, amit hívei ezúttal jogosan a szívébe döftek:

„Hát vajon gyermek vagy te, királyi felség? Illett volna őt akkor megtenned, ha te gyermek volnál!" – ezt a sebet még Ártándyék kivégzése sem enyhítette. Erdélyben időz tehát János király, mialatt az általunk pár lappal előbb még oly reményteljesnek ítélt budai ostrom után egy olasz kalmár kormányozza Budáról Magyarországot. Ilyen esetről még Machiavelli sem tud, pedig ő sorra vette a hatalom megszerzésének minden általa ismert lehetőségét.

Nem akkor, 1527-ben, hanem most „vetette el magától a szemérmet" Zápolya.

Érdekes azonban, és a helyzet teljesen megkavarodott voltára jellemző, hogy Gritti sem bírta ki sokáig Budán; nyilván azért, mert valóban csak harácsolásra és vagyonszerzésre törekedett, a konkrét uralkodás feladata képességeit is meghaladta, kedve sem volt hozzá, és az általános felháborodásban talán még életét sem érezte biztonságban. Így hát Gritti március végén fölkerekedik, és visszatér Konstantinápolyba jelentéstételre.

Figyeljük meg a helyzetet: Buda ismét üres. Gritti távozott. Pár hónappal ezelőtt sikeresen védték meg Roggendorf ellen. I. János Erdélyben tartózkodik; Ferdinánd mint mindig, az ország határain kívül. Ferdinánd utolsó józan tanácsadóját – sőt néha bírálóját – is elveszítette: Mária királyné, titkárával, Oláh Miklóssal, februárban Németalföldre utazik, hogy átvegye az ottani kormányt, helytartói minőségben. Fel kell sóhajtanunk, bármily különös is: ha Magyarországnak olyan Habsburg-kormánya lett volna ebben az évtizedben, mint amilyen Németalföldnek volt Mária királyné alatt!

Ebbe a budai *vacuumba* új és a magyar lakosság között eddig aránylag ismeretlen szellemi erő hatol be: a lutheri reformáció. Dévai Bíró Mátyás, az egykori boldogkői káplán, hazaérkezik Wittenbergből, és mint lutheránus igehirdető megtelepedik Budán Bebek Imre házánál; annak a Bebek Imre prépostnak vendégszeretetét élvezi, aki a budai ostrom idején kötött házasságot, a király ellenkezése ellenére, egy egyszerű görög leánnyal.

Nem szabad továbbsiklanunk e pillanat felett.

Ezt az eseményt általában a protestáns vallástörténet sem helyezi el a történelmi folyamatban. Inkább csak amolyan ünnepi dátum. Pedig éppen a dátum az, ami jellemző és igen figyelemre méltó. Magyarországon a Mohács utáni négy esztendő során nem tudott országos méretű és hatású mozgalommá vergődni a reformáció. Csak a németlakta városok váltak a lutheri reform híveivé, a magyarok idegenkedtek a lutheri eszméktől. Sok oka van ennek: egyik, hogy magyar városunk alig volt; a magyarlakta mezőváro-

sok a politikai belháborúkba bonyolódtak; Mária királynénak a reformáció iránti rokonszenve a magyar nemességet gyanakvással töltötte el e „német ügy" iránt. A háborúk sem kedveztek egy új mozgalom kibontakozásának. Sokan voltak ugyan a reformáció hívei, de felekezeti összetartozásról még nem beszélhetünk. Így hát a Karthauzi Névtelen szemrehányásai inkább csak szórványosan előforduló esetekre vonatkoztak. Vegyük még mindehhez, hogy Zápolya hívei hithű katolikusok voltak; sőt, legtöbben magas egyházi méltóságokat viseltek: Frangepán, Czibak, György barát, Statileo, Brodarics; a világi főúr, Bánffy János nádor mélyen vallásos volt, templomot építtet Mohácstól való szabadulása emlékére. Ráadásul a pogány török közelsége éles szembenállásra ösztönözte a lakosságot: ha a török pogány, maradjunk mi a szó klasszikus, régi értelmében keresztények, tehát Róma hívei. Róma, a pápa 1530 januárjáig különben is támogatta János ügyét.

Jött azonban a pápai átok: a pápa cserbenhagyta I. János ügyét; emellett még a kereszténység lelki közösségéből is kitagadta. Ugyanakkor az augsburgi gyűlésen az a német reformáció győzött, melynek hívei a Habsburgok ellenfelei és a magyar függetlenség támogatói voltak. – Ezzel szinte egy időben utazik egy addig hitbuzgó katolikus pap, Dévai Bíró Mátyás Wittenbergbe. 1531 tavaszán tért vissza Budára, ahol már várják, s ahol, mint láttuk, ismét nincsen hatalom. Statileo, Frangepán, a többiek messze járnak. Az elkeseredés országos; az ötödik éve tartó belpolitikai válság általános válsághangulattá vált. Isten bűneinkért sújt bennünket; felül kell vizsgálnunk istennel való eddigi kapcsolatunkat. Püspöki ellenőrzés nincsen; olyan csirkefogók a püspökök, mint Gritti meg a fia; ez égbekiáltó és semmi ahhoz képest, hogy magyar főurak bitorolják felszenteletlenül a püspöki címeket.

Ilyen hangulat hozza haza a wittenbergi tanokkal eltelt Dévai Bíró Mátyást.

Innen, Budáról indul el Dévai Bíró Mátyás az igét hirdetni; a nyáron már Kassán működik mint magyar nyelvű prédikátor; kiváló szervezőképességével leszüreteli az érett gyümölcsöt: az addig

egyéni szigetként bátortalanul jelentkező lutheránus eszméket megszervezi, egyházat hoz létre. Keveset tudunk erről az alighanem zseniális első szervezőmunkájáról – bár János király tudott volna így szervezni! –, de igen hatásos lehetett, mert Ferdinánd katonája, Pekri Lajos elfogatja; november hatodikán eretnekség gyanújával Pozsonyba hurcolják, ahol Szalaházy Tamás püspök, aki 1526 szeptembere óta egyfolytában ott él mint Ferdinánd kormányának megbízható tagja, kihallgatja, és Bécsbe viteti. Csaknem két évig raboskodik Bécsben Dévai Bíró Mátyás, az első magyar reformátor, ki tudja, talán éppen Bodó Ferenc tömlöcének a közelében.

És ez a váratlan börtön megint olyan mozzanat, melyre az egyháztörténet-írók nem figyeltek kellőképpen. Az általánosan elfogadott szöveg Horváth János nyomán az, hogy Szalaházy Tamás püspök elfogatta mint eretneket és így tovább.

Ha azonban ismerjük az általános politikai helyzetet, jól tudjuk, hogy Szalaházy már nagyon régen nem működik püspökként, cím az csupán; ez a művelt és felvilágosult, bár kényelemszerető udvari tisztviselő, egyébként Mária királynőnek odaadó híve (aki pedig nyíltan rokonszenvezett a lutheri eszmékkel!) – 1526 óta Pozsonyban lakik. Ferdinánd ügyeit intézi a Habsburgok, pontosabban Thurzó Elek által ellenőrzött területen. Éppen ennek a területnek a városai, köztük sok németlakta város, telis-teli vannak a reformáció híveivel; mégse hurcoltak meg így senkit, mint éppen ezt a Dévai Bírót. Azt a Dévai Bírót, aki különben a Ferdinánddal ellenséges területen terjesztené azt a hitet, amit éppen nemrégiben vett kényszerűen tudomásul maga V. Károly császár is Augsburgban, s aminek Ferdinánd osztrák kormányában is sok híve akad.

De hát éppen ez az! Dévai Bíró Mátyás Wittenbergből egyenest a János-párti Budára tért vissza; mégpedig Wittenbergből, olyan területről, mely mind Habsburg Ferdinánddal, mind V. Károllyal nyíltan ellenszenvet érez; ezek a területek már eddig is gyakran szövetkeztek I. Jánossal.

Dévai kassai elfogatása tehát egyáltalán nem egyszerű ügy, sem-

miképpen sem foghatjuk fel úgy, mintha egy katolikus püspök az egyházmegyéjében fellépő eretnekkel szemben járt volna el, s sújtotta volna őt ilyen szigorú börtönnel éppen Bécs városában, ahová Zápolya politikai híveit vitték. Könnyen lehet tehát, hogy Dévai Bíró Mátyás a reformációnak olyan társadalmi és politikai vonatkozásait terjesztette, amely vonatkozások Ferdinánd és általában a Habsburg-birodalom érdekeit sértették.

Persze ebbe a váratlanul keletkezett, minden előzetes számítást megcáfoló légüres térbe nemcsak a reformáció szelleme hatolt be, hanem a belháború is fellángolt. Regényeket lehetne írni arról a sok ravaszul kitervelt és rabló módra végrehajtott támadásról, amelyeket különböző főurak a Felvidéken és a Dunántúlon – éppen a török által leggyakrabban fenyegetett részeken! – politikai álca alatt egymás ellen intéztek. Annak ürügyén, hogy Ferdinánd vagy János oldalára akarják hajtani valamelyik falu vagy város lakosságát, perzselték, fosztogatták (néha több száz főnyi katonasággal is) az általuk elérhető környéket. Hol van már az a remény, hogy ezekből a több száz főnyi csapatokból valamiféle egységes hadsereg alakuljon ki! Török Bálint, Serédi Gáspár, Bakics Pál, Pekri Lajos garázdálkodtak a legtöbbet, mérhetetlenül sok kárt okozva saját nemzetüknek és államuknak, teljesen felrúgva a közbiztonságot is, mert csakhamar közönséges rablóbandák is kinevezték magukat hol ennek, hol annak az úrnak bosszúálló híveivé. Figyeljük csak meg a névsort: valamennyien Ferdinánd hívei, még Török Bálint is, aki egyáltalán nem az a törökverő vitéz, akinek Gárdonyi Géza regénye, az *Egri csillagok* oly meghatóan beállítja. A leggarázdább közülük Pekri Lajos. Ez a Pekri Lajos, akárcsak Serédi Gáspár, 1526-ban még közönséges zsoldoskatona volt, afféle birtok nélküli nemes, aki fegyverét és a köréje sereglett katonákat bocsátotta rendelkezésére annak, aki jobban megfizette. Szalay László szerint „a szegény pórt a töröknél is inkább sanyargatta"; ha valahol felbukkant, a parasztok eszeveszetten menekültek előlé, jószágukat is hátrahagyva, és csak távozása után merészkedtek elő az erdőből, mint például egy ez évi május huszonegyediki támadás-

kor. Erről a Pekri Lajosról Bornemisza Péter is legendákat tud; olyan híre volt még a század vége felé is, mint valami rettegett haramiavezérnek:

„Pekri Lajos az plébánost jól tartotta, és meghagyta azután, hogy egy egész hétig aludni ne hagynák, Sessel-székbe ültetvén; és éjjel-nappal darabontok felrázták, mihent elalutt volna. Könyörgött, hogy csak egy kicsint hagynák aludni. De míg ezer forintot elő nem hozatott, addig nem engedték."

Micsoda furfangos egy zsivány volt ez a Pekri! Szemet vet a plébános jól eldugott vagyonára; meghívja a papot ebédre; jóllakatja; kényelmes fotelbe ülteti; mikor aztán a derék pap elszunnyadna, felrázza. Újra elbóbiskol; újra felrázzák. Addig, amíg kínjában elő nem ad ezer forintot, hatalmas nagy vagyont...

Csóron Andrásról viszont azt tudja Bornemisza, hogy „felhozatta gazdag jobbágyát, az imegkötőt bekötötte neki, és az fejét tapogatta", vagyis istenigazában elverte, lecsukatta; száz forint váltságdíjért engedte csak szabadon.

Szépen fel is sorolja ezt a gárdát Bornemisza:

„Sok hadakozók, vérontók, nyúzók-fosztók, kik sok szörnyű dolgot míveltek ezelőtt húsz esztendő felé is csak Magyarországban is: Török Bálint, Móré László, Bacsó, Bebekek, Balassiak, Homonnayak és többek, egyik másikra törvén kevélységekben, irigységekben, bosszúállásokban és fösvénységekben."

1578-ban – az *Ördögi kísértetek* kiadásának évében – éppen úgy éltek a harmincas évek belháborújának borzalmas emlékei, mintha csak tegnap történtek volna.

Az imént Homonnay Drugeth Ferencet emlegette Bornemisza, János király rokonát, aki Tarnowból hazatértében három hordó bort küldetett le neki. Íme, ő hogyan végezte. 1532-ben a leleszi prépostságot rabolta ki; hatvanezer forintnyi értéket rabolt össze, de még ezt is keveslette. Fölkerekedett hát Tőketerebes felé; azt azonban már nem sikerült kifosztania; várták, megszalasztották; egy sűrű erdőben vágtatva lova fába ütközött, ő pedig úgy beverte a fejét, hogy szörnyethalt. Így hal meg egy magyar úr Mohács évei-

ben; vajon nem lett volna-e szebb halál a törökkel vívott küzdelemben elesni?

Sokan közülük igen jelesek voltak a hamis pénz verésében is; különösen felvidéki, nehezen hozzáférhető várakban vertek aranyként forgalomba hozott rézpénzt, végleg tönkretéve ezzel az ország gazdasági életét. (Mint 1530–32 között Bebek Ferenc és Bacsó Mátyás Krasznahorkán.) A polgárháború miatt persze az ilyen bűnök üldözése eleve reménytelen volt. Serédi Gáspár Strapkó várában fészkelt, onnan csapott le gyanútlan kereskedőkaravánokra; Bacsó Mátyás Murány várából művelte ugyanezt. Bacsó Sziléziába és Lengyelországba is át-átcsapott. Őt 1531. szeptember tizennyolcadikán sikerült ugyan Nyári Ferencnek elfognia, fél kezét ott is hagyta az ütközetben, de aztán ki tudja, hogyan, mégis kiszabadult, és folytatta szépen üzelmeit, meg a hamis pénz verését a Bebek-família vállalkozó szellemű tagjaival együtt. Mert hát természetesen János király hívei sem voltak jobbak a Ferdinándéinál, különösen a felvidéki urak használták ki hamar a teljes anarchiát a maguk pecsenyéjének sütögetésére, mint ez a Bebek vagy a Bacsó Mátyás. I. János híveire panaszkodik Batthyány Ferenc Körmendről keltezett levele is, jelentvén Ferdinándnak, hogy „e napokban Szombathelyt megtámadták, nagyobb részét felgyújtották, embereim közül néhányat megöltek, megsebesítettek, foglyul ejtettek"... Valóban nem szónoki kérdés ezek után, hogy vajon egy töröknek adót fizető, ha úgy tetszik (a későbbi Erdélyként), *hűbéres*, de belpolitikailag független és gazdaságilag nyugodtan fejlődő állam nem lett volna-e jobb, mint ez az állapot? Mert hiszen még a nem rabló főurak is a maguk levesét főzték, Nádasdy Tamás például megkezdi csaknem egy évtizedes, nagyon nagy gonddal felépített érvényesülési tervének végrehajtását: Gyulafehérvárott 1531. április huszonötödikén oklevélben kapja meg János királytól Buda védelmében tett szolgálatai elismeréséül Fogaras várát, amelyet ő szinte azonnal továbbajándékoz lekötelezettjének, a *Ferdinánd-párti* Majláth Istvánnak (aki annyira kitüntette magát Mária királyné konyháján) azzal az ürüggyel, hogy jegyajándékul, hozományul adja Majláthnak,

mivel az feleségül vette az ő húgát, Annát. Így tehát Nádasdy igen ügyesen kulcspozíciót szerzett a neki mindenben engedelmeskedő sógora révén Erdélyben; s ez a sógor Ferdinánd-párti! Hogy I. János ezt látta-e vagy nem, édesmindegy; az adományozó oklevélben mindenesetre számos dicsérettel halmozta el hívét, Nádasdy Tamást:

„Qui primus pro nobis in civitatem nostram Budensem per tela hostilesque custodias cum ducentis circiter equitibus ingrederetur, ibique toto tempore obsidionis, quae per quinquaginta dies duravit, cum effusione sanguinis, et mutilatione corporis sui ad suorum familiarium tam in crebris eruptionibus faciendis, quam in sustinendis impetibus hostium fidelissime ac constantissime impendit."

Jól kamatozott tehát a vitézi öklelés, a látványos sportviadal Bánffy Boldizsárral ott, a budai kapuk előtt! Mert amint a fenti oklevél ünnepi stílusban közli, Nádasdy mintegy kétszáz lovasával elsőként sietett a király segítségére, és az ötvennapos ostrom idején sem saját, sem familiárisainak vére hullását nem kímélte, sőt ki is tört a várból az ellenség ellen...

Ez az adom-veszem állapot egyfelől, ez az egyre vadabb és elkeseredettebb belháború másfelől néhány hónap múltán olyan képtelen helyzetet teremtett, hogy az már az addig zavarosban halászgató nemességnek, maguknak a rabolgató főuraknak sem kedvezett. Akkora lett ugyanis az anarchia, hogy lassanként a korai középkorra jellemző *bellum omnium contra omnes* állapot lett úrrá, mindenki harcolt mindenki ellen, amíg az egyik nemesúr rablóportyára vonult csapatával szomszédja ellen, addig és azalatt a szomszédja viszont őellene... Mivel tehát a belső rendetlenség olyan stádiumba jutott, hogy az mindenkinek egyaránt kedvezőtlen volt – gondoljuk meg: a paraszt, a jobbágy képtelen volt termelni az uraságnak, hiszen állandóan zaklatták –, a nemesség tárgyalni kezdett egymással, *de a királyok bevonása nélkül.* Új és roppant érdekes jelenség ez a Mohács utáni tizenöt év meglepő eseményekben gazdag történetében. Perényi Péter volt a fő kezdeményező, aki egyes történetírók

szerint ezzel egyszersmind hatalomra is tört; nem feltétlenül bizonyos ez, mindenesetre egészséges kezdeményezést indított el.

1531. március hatodikán ült össze az első szűk körű tanácskozás Babócsán, körülbelül Gritti távozásával egy időben. Ezen a babócsai tanácskozáson Báthori György, Sulyok György pécsi püspök, Lengyel János, Pethő Tamás nemesek, Pekri Lajos, a legnagyobb haramia és Perényi Péter elhatározták, hogy a saját szakállukra országgyűlést hívnak egybe, ahol saját maguk megkísérlik kidolgozni egy normális belpolitikai helyzet létrehozásához szükséges feltételeket. Két hét múlva, március tizenkilencedikén már össze is ült vagy száz fő részvételével az első ilyen „királytalan" titkos nemesi gyűlés Bélavárott. Ez a gyűlés, Perényi Péter irányításával, a törökkel folytatandó békepolitika mellett szállt síkra. Érdekes, hogy a Habsburg-verzió már föl se merült. Ez a harmincéves, értelmes és művészetkedvelő főúr, aki a mohácsi csatában ifjan a jobbszárnyat vezényelte, aki az egyetlen szép és ízléses kastélyt építteti ekkoriban Sárospatakon, amit I. János jóvoltából kapott (éppúgy, mint az erdélyi vajdaságot), s aki ráadásul a korona őre – valóban kulcspozícióban van; talán sikerül eredményre vergődnie.

Egy harmadik tanácskozás, mely ezúttal már Veszprém püspöki városban, tehát nyíltan és titkolódzás nélkül gyűlt össze, szép vallomást is megfogalmaz: „Félretéve minden gyűlölséget, viszályt, pártoskodást és az idegen javak utáni vágyakozást, egyedül Isten és hazánk nyugalmát tartva szem előtt... összefogunk a haza védelmére."

Hanem persze mindebből semmi sem lett. A három országgyűlés ősi magyar szokás szerint meghatott hangú nyilatkozatokat fogalmazott, aztán szerteoszlott ismét fosztogatni. Pedig a helyzet rendkívül kedvező volt, kedvezőbb, mint talán maga Perényi vagy az értelmesebbje is gondolta volna. A három, sűrű egymásutánban tartott dunántúli tanácskozás, mely Ferdinánd területén egy Zápolya-féle koncepció mellett tört lándzsát, valósággal megrémítette a Habsburg-kormányzatot, és arra kényszerítette Ferdinándot, hogy ismét tárgyalni kezdjen Jánossal. De még a világpolitika irányítói-

nak figyelme is ráterelődött ezekre a gyűlésekre, különösen, mivel Csehországban nagyon hasonló hangulat alakult ki Ferdinánd ellen. A mantovai herceg követe 1531. június tizenhetedikén azt jelenti Prágából, hogy a magyarok egyetértenek királyukkal (tudniillik Ferdinánddal), és egyetértenek ebben a csehekkel: „non si sta senza suspicion, che Francia non tenghi mano in questi disturbi" – „gyanítható, hogy a franciák keze is benne van ezekben a belzavarokban". Sajnos, ezt a kedvező pillanatot a magyar nemesség nem használta ki, újabb és ki tudja, hányadik bizonyságát adva államalkotásra és kormányzásra képtelenségének.

Pedig Ferdinánd és Zápolya küldöttei újra tárgyalnak, s ami igen nagy szó, ezúttal nem Breslauban vagy Poznanban, hanem I. János területén, Visegrádon. Ferdinánd előzőleg, áprilisban még fegyverszüneti szerződést is hajlandó volt aláírni; eszerint I. Ferdinánd és I. János egyéves fegyverszünetet kötnek, 1532 májusáig. Ezzel az intézkedéssel elsősorban a belső háborút igyekeztek megfékezni.

A májusi visegrádi tárgyalásokat Frangepán Ferenc vezette. Figyelemre méltó a római iskolázottságú Frangepán érvelése; benne van ebben mind a Habsburg-befolyás elutasítása, mind a törökkel való kényszerű béke szükségessége, mind I. János uralkodásra képtelenségének elismerése. Frangepán Ferenc gondolatmenete a következő: nem a két király személyében, azok indulataiban és szándékaiban, képességeiben és kormányaiban keresendő az a hiba, amit el kell hárítani, hanem egyszerűen abban a jogi tényben, hogy a nemesség két királyt választott meg és koronázott egy év leforgásán belül. Adva van tehát két király. Nyilvánvaló, hogy közülük csak egyik maradhat az. Mivel a szultán, aki az országot katonailag két ízben is meghódította, és aki az ország tényleges urának tekintendő, Ferdinándot semmiképpen sem fogja királyul elismerni: Ferdinándnak kell visszavonulnia; mivel ő ezenfelül cseh és német király is, mondjon le a magyar trónigényről. Viszont ha az a király, akit a szultán, a magyar birodalom katonai meghódítója kedvel és támogat, tehát I. János meghal: szálljon a magyar trón Ferdinánd-

ra vagy utódaira. Ezzel a Habsburg-ház különböző szerződésekkel kapcsolatos igénye sem szenvedne csorbát.

Ez a kétségkívül logikus és értelmes gondolatmenet – amit azonban egy Habsburg nem szívesen fogadott volna el – érvényesül bizonyos módosításokkal az 1538-as, tehát hét évvel későbbi váradi békében is, bizonyságul, hogy az nem annyira Fráter Györgynek érdeme, amint azt a közhit véli, hanem Frangepán Ferenc koncepcióját rejti.

Mondanunk sem kell, hogy ez a tárgyalás eredménytelen maradt, éppen úgy, mint a nemesi gyűlések, s az ország éli tovább a megszokott életét, a belviszályok rémtetteitől megkímélt vidékeken a középkori kultúra tenyészik tovább, szinte levegőt sem hagyva a reneszánsznak: Sövényházi Márta Domokos-rendi apáca idén fejezi be Alexandriai Szent Katalin verses legendájának másolását, mintha a zárda falain kívül mi sem történt volna azóta, hogy a ma *Érsekújvári Kódex*-nek nevezett könyv másolását jó pár évvel ezelőtt elkezdte; a reformáció szervezése megtorpant, Dévai Bíró Mátyás egy bécsi börtönben ül (az Ábránfy család kolostort alapít Gerlán!), János király, aki, mint láttuk, tökéletesen elveszítette a fejét, otromba mulatságokkal tölti idejét, kedvelt inasának, Boza Bencének például úgy adja ki az útját, ki tudja, miért (alighanem mert sok szégyenének volt akaratlan tanúja), hogy a derék inast, aki közben kamarássá lépett elő, s nagy utat tett meg, mióta reszketve kötötte fel a sarkantyút urának csizmájára a szinai csata előtt, és aki Lengyelben is Zápolya hű embere maradt, az egész udvar nagy gaudiumára meztelenre vetkőztette és bekenette a testét ökörtrágyával.

Mivel a nemesi gyűlések semmi konkrét eredménnyel nem jártak, november elsején Török Bálint, Bakics Pál és Nádasdy Tamás Zákányban főúri ligát alkotnak legalább egymás védelmére; jellemző, hogy *„bárki ellen, bármilyen veszélyben"*, ahogy a szerződés szövege mondja. A minap még Szigetvárott szemben álló Török Bálint és Nádasdy Tamás tehát egymás mellé sodródtak, bár különböző királyokat szolgálnak. Ez volt a maximum, amire Mohács

után öt évvel, három pusztító török támadás után a magyar uralkodó osztály képes volt. Így múlt el a karácsony, mely akkor még – akárcsak napjainkban is például Franciaországban – nem a családba zárkózott mélabús, csöndes elmélkedésnek, hanem a vidám mulatozásnak az ünnepe volt, amit tavaly, 1530-ban úgy elrontottak a Mátyusföldjén, Istvánffy szavai szerint. A tél ez idén nem volt olyan zord, mint korábban – és amilyen lesz majd a következő esztendőben –, s így a politikai mozgolódás a tél ellenére megélénkült. Feltűnő, hogy a háttérbe szorult Perényi után (akit, úgy látszik, fiatal kora miatt sem nagyon akceptált a gyűlés) a különben szintén aránylag fiatal Nádasdy veszi kezébe a kezdeményezést, de ő már a Perényinél sokkal okosabban, Ferdinánd tudtával és talán titkos egyetértésével. Nádasdy Tamás 1532. január másodikára Balatonkenesére szabályos országgyűlést hív egybe; ez már különbözik a Perényi vezette tanácskozások törökpárti hangjától: „Az legyen végérvényesen a király, aki az ország oltalmára képesebb." Ha e képességen a katonai és gazdasági hatalmat értjük, Ferdinándra kell gondolnunk, János is így értelmezhette a tudtára jutott kenesei határozatot, mert igen megharagudott Nádasdyra. Bár az Innsbruckban lakó Ferdinánd tudott erről a kenesei tanácskozásról, taktikából vagy feledékenységből – hiszen annyira nem számított neki ez a „királysága" – Thurzó Eleket, gyakorlatilag helytartóját, nem értesítette, aki így letiltani igyekezett a gyűlést; ami viszont Nádasdynak kedvezett, mert Thurzó tiltakozása miatt semleges – és nem Ferdinánd-párti – összejövetelnek hatott. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha arra gondolunk: alighanem Ferdinánd kormányának ügyes lépéséről van szó. Ferdinánd látja az elégedetlenséget; jelentik, hogy elsősorban ellene hangolódott a nemesség, mellyel különben valóban nem törődött semmit; kapcsolatot keres Nádasdyval, aki Gritti kormányzóvá kinevezése óta elégedetlen I. Jánossal (bár azért Fogaras várát még megszerzi sógorának), és megbízza, hogy folytassa a három tavaly tavaszi gyűlés óta félbeszakadt nemesi kongresszusokat. Azért kell erre gondolnunk, mert a Spanyolországban tartózkodó V. Károly két héttel a

balatonkenesei gyűlés után már nemcsak hogy tud erről az összbirodalmi szempontból oly jelentéktelen eseményről, hanem még azt is tanácsolja Ferdinándnak, hogy támogassa a Berenhidára összehívott újabb gyűlést: „Il me semble bien conforme a vostre aduis de empécher la diette de Berenhida, et a cest effect vous envoye les lectres, que desirez aux commisaires pour Passau."

Így történik, hogy egy január másodiki kenesei előkészítő tárgyalás után 1532. március tizenkettedikén olyan nagyszabású országos tanácskozás ül össze Berenhidán, amilyent még az 1526-os, illetve 1527-es koronázások se láttak. Szinte hihetetlen, de V. Károly ügyes „odafigyelése" folytán külföldi követek is eljönnek; itt van a pápa követe, a császár követe – mint e levélrészletből láttuk, Passauból irányították őket a Dunántúlra –; Lengyelország követe, sőt Moldova, Oláhország és a töröknek hódolt Bosznia képviselője is. Ez az egész országgyűlés olyan furcsa, olyan valószínűtlen: miközben I. János Erdélyben utazgatva a szó középkori értelmében „uralkodik", felélve mindenütt a rá eső porciót, azalatt Európa számos nagyhatalma összegyűlik egy falucskában, ki tudja, hogyan zsúfolódva össze a falusi kastély szobáiban, és megmenteni igyekszik a magyar államot. Talán Veszprém volt a szálláshely: ott sokan elfértek az egykori királynői palotában meg Mátyás király művészetpártoló püspökének házában.

Most sem hiányoztak a szép szólamok; Ferdinándhoz folyamodvány ment: „A királyi felség legyen meggyőződve afelől, hogy ha az országot meg akarja tartani, hadakat kell küldenie és kimutatnia készületeit. Ha ezt megtette volna, a magyarokat mind megnyeri, és az ellenséget elijeszti. Ha ezt nem teszi, Magyarországot bizonyosan elveszíti. Ezt az országot már nem lehet többé levelek, követek vagy bármi fényes ígéretek által megtartani és oltalmazni, hanem csak tettekkel..." Ami az idézet második felét illeti, való igaz a dolog; de már ami a sereg küldését illeti, abban nem volt hiány, hiszen nagyon is megutálta a lakosság a német katonákat, meg azután 1530 őszén is volt itt sereg Roggendorf vezetésével. Az viszont tény, hogy Ferdinánd annyira szerette az ígéreteket, hogy

mostanáig, eddig az 1532-es gyűlésig koronázása óta ezerháromszáz adománylevelet adott ki, s ez az ezerháromszáz adománylevél mind korábbi királyi birtokokat ajándékozott el! Volt-e haszna? Már 1532-ben is világos volt, hogy nem.

Annyira nem, hogy semleges követeknek is feltűnt Ferdinánd tökéletes uralkodásra képtelensége ebben az országban. A pápai követ például valami ilyesmit jelenthetett Rómába, ugyanis VII. Kelemen ez év májusában, a gyűlés után két hónappal azt javasolja Ferdinándnak, hogy mondjon le Magyarországról I. János javára. A pápa érvelése meglepően hasonlít Frangepán Ferenc érveléséhez, aki ezek szerint most is állandó érintkezésben áll a szentszékkel. Mi több: VII. Kelemen felajánlja, hogy kárpótlásul megszerzi Ferdinándnak az észak-itáliai részeket, melyekre még 1527 előtt oly mohón áhítozott. Figyeljük meg a pápa javaslatát: akkor teszi ezt, amikor I. János egyházi átok alatt van; VII. Kelemen tehát – aki ekkor már teljesen V. Károly befolyása alatt állt – 1532-ben még I. János javára látja alakulni a helyzetet, és Ferdinándot kormányzásképtelennek tartja. Először figyelhetjük meg itt a magyar ügyben az okosabb és tapasztaltabb V. Károly és a csökönyös, nehézfejű, sértődött öccse, Ferdinánd közti véleménykülönbséget a magyar kérdésben. V. Károlyt most már nyugtalanítani kezdte a magyarországi helyzet, belátta, hogy nem lokális konfliktusról van szó, hanem olyan veszedelemről, ami az ő egész birodalmát fenyegetheti, különösen, mióta tudomására jutott, hogy ellenfele, I. Ferenc francia király a törökkel egyetértésben nagyszabású inváziót tervez Európa ellen. A szultán egyelőre még Perzsiában van elfoglalva, ki kell használni ezt a rövid időt a magyarországi konszolidációra, még Ferdinánd presztízsvesztesége árán is. Ferdinánd mindebből csak annyit ért meg, hogy ismét alkudoznia kell a törökkel; követeket küld hát mindjárt Berenhida után a szultán udvarába; százezer forint adót ajánl fel egész Magyarországért, ötvenezret pedig a saját maga ellenőrizte területért; vagyis lényegében ugyanoda jutott, ahová I. János.

Érdekes Ferdinánd másik lépése is Berenhida után: Pozsonyba

országgyűlést hívat össze. Ez az április huszonhetedikén összeült országgyűlés abból a szempontból helyes és okos taktikai húzás, hogy íme, ő most megfogadva a nélküle zajló berenhidai tanácskozásokat, komolyan veszi az uralkodást, immár saját híveivel, a saját maga ellenőrizte terület nemeseivel; meg is szavaztatja azt a hadiadót, amit Berenhidán annyira hiányoltak. Másfelől viszont semmit sem használt fel Ferdinánd ezen a pozsonyi gyűlésen mindabból, ami Berenhidán rá nézve kedvezőnek látszott; először is nem jelent meg személyesen Pozsonyban, hiába könyörögtek neki hívei, így például Apaffy Miklós, de még V. Károly követe, Monfort gróf és Don Pietro della Cava, a pápai küldött is. Amennyire hibája, sőt bűne volt Zápolyának a vak dühében fellobbanó szadista tombolása, annyira hibája és bűne volt Ferdinándnak az elképesztő csökönyösség, a rest mozdulni nem akarás, érdekes módon főleg akkor, ha bátyja nógatta valamire. Emellett egyszerűen utálta ezt az egész, a neki oly idegen, a hazai spanyol szokásoktól annyira eltérő magyar világot.

Miközben Ferdinándnak ez az országgyűlése szép csöndben csődöt mond, s ezúttal Ferdinánd az, aki képtelen helyzeti előnyeit kihasználni, s miközben Ferdinánd követei Konstantinápolyban tárgyalnak: ismét, immár harmadízben megindul a félelmetes nagyságú szultáni sereg Magyarország, pontosabban Ausztria és a német birodalom ellen.

A szálláscsináló ezúttal is Gritti. A „kormányzó úr" 1532 kora nyarán jelenik meg Erdélyben, I. János számára is váratlanul és kínos meglepetésként. Hiába, Zápolyának le kell nyelnie a levest, amit főzött, méghozzá azon forrón. Íme hát, itt van az ő kormányzója és helyettese; fogadni illik. Ez lesz Gritti leghosszabb magyarországi tartózkodása; pontosan egy évig uralkodik nálunk. János pedig tűri, csaknem hízelkedik. Talán valami taktikai meggondolás vezeti; de bár ne vezetné, mert az ország nagy kárát látja Grittinek. Íme, mindjárt Erdélyben a konfliktusok sorozata: Brassó és Nagyszeben be sem engedik falaik közé; Nagyváradon Czibak Imrével összevész, Czibak nem hajlandó a szultáni udvari szállítóval társalkodni,

nyíltan lebecsmérli, és faképnél hagyja (ez két esztendő múlva Czibak életébe fog kerülni); Statileo püspök pedig valósággal megszökik Gritti elől, valahová Olaszországba, valami félhivatalos üggyel. Nádasdyval is összetűz Gritti: levélben, mint kormányzó, Erdélybe parancsolja; Nádasdy természetesen még csak nem is válaszol három évvel ezelőtti „életmentőjének".

Gritti ezt a szomorú megérkezést július negyedikén fényes budai bevonulással pótolja. Kilencvennyolc teve, harminc öszvér, négy kocsi cipeli málháját; hatalmas szolgasereg követi, sőt egy hárem is. Természetesen a szokásos katonai kíséreten kívül. Ez a fiatalos mozgású, mértékletes, bort sohasem fogyasztó, ötvenkét éves kalmár olyan keleti bevonulást rendez Buda várába, amilyent fényes kiállítású operák ambiciózus rendezői produkálnak szabadtéri előadásokon. Persze az ilyen bevonulás, akárcsak az operában, a képzelet szülötte, mint ahogyan Gritti sem egy igazi török bevonulást rendezett itt, hanem olyasmit, amilyent elképzelt magának konstantinápolyi üzletházában. Harangzúgás, borravalók osztogatása, ágyúdörgés közepette nyílt meg előtte a budai palota kapuja.

Közben pedig a szultán serege lassan hömpölygött előre, mint a lávafolyam; már Eszékhez ért. Gritti Budáról mint helytartó a szultán elé lovagolt. Július tizenhetedike. A harmadik vészhozó július Mohács után. A szultán azonban most közvetlenül Ausztria felé fordul, a lehető legrövidebb úton át, Délnyugat-Dunántúlon keresztül egyenesen az osztrák hegyek felé.

Most, hogy a szultán egyenest Ausztria felé fordul, Perényi Péter úgy érzi, ütött az ő órája. Felbuzdulva az előző esztendei nemesi tanácskozásokon, a török sereg elé lovagol; tárgyalni akar a szultánnal. Tárgyalni, ő, aki csaknem az életét veszítette el nemrégen, mikor a koronával együtt a Sárvíz mellett elfogták! Perényi hihetetlenül naiv; olyan, mint osztályának egész politikája. Boldogan jelentkezik a török sereg előőrseinél hétszáz lovasával. Ettől kezdve sebesen peregnek az események: a hétszáz lovast levágják, őt magát elfogják (nincsen önálló politika többé Magyarországon!), és csak kisfiának, Ferencnek csúfos túszul adása fejében szabadul meg.

Vérfagyasztó történet: Perényi Péter magyar főnemes fia túszként a török kezébe került, atyja akaratából. Soha többé nem sikerült kiváltania; a gyermek eltűnt; valószínűleg janicsárt neveltek belőle, és nem lehetetlen, hogy magas rangú török tisztként számos hadjáratot vezetett Magyarországra, hajdani hazája ellen.

Persze a török hadsereg számára ez csak intermezzo.

Lustán mozdult a had tovább, Ausztria ellen. János király ezúttal nem kényszerült a szultánnal való találkozásra; ő azt a feladatot kapta, hogy míg a török főserég Kőszegen át Ausztriába nyomul, ő az északibb részeken, elsősorban Esztergomon át indítson támadást Ferdinánd területe ellen. Így került I. János király kormányzójával, Grittivel 1532 augusztusában Esztergom alá. Zápolya egyfelől könnyű szívvel látott az ostromhoz, s ez emberileg érthető is: annyiszor rászedte őt a boccacciói jellemű Várday Pál, hogy semmi csodálnivaló nem maradhatott azon, hogy egyszer úgy istenigazán el akarta látni a baját. Másfelől viszont nem az ő kezében volt a hatalom, hanem Grittiében, akinek esze ágában sem volt komolyan ostromolni; ki tudja, honnan kerített pénzen, drága áron zsoldosokat toborzott, „a tíznagyok a pénzüket nagy jó köpenyükben a vállukon vitték mindnyájan szállásukra... a király pedig hallgatott, s részben szomorkodott azon, hogy ugyan mi lesz ez".

Míg Esztergom így lassacskán, de eredménytelenül ostromoltatott, a főserég Ibrahim vezénylete alatt megérkezett Kőszeg városa alá. 1532. augusztus tizedikét mutat a naptár.

KŐSZEGI KÖZJÁTÉK: EGY LEGENDÁVAL KEVESEBB

„Amint a törökök felmentek Kőszeg falaira, s szokásuk szerint nagy hangon az égi istenséget szólították, otthagytak egy díszes bíbor zászlót, melynek közepén fehér színű arab betűk voltak kihímezve, s nemsokára visszatértek táborukba. Ezt a zászlót pedig, melyet a város templomában őriznek, mi is láttuk."

(Istvánffy Miklós: *Historia de rebus ungaricis.*)

Mikola Jurišič zenggi születésű dalmát nemesember, negyvenkét éves, tapasztalt katona és diplomata a Habsburg-család régi kipróbált, hű emberének számított. Fiatalabb korában Tirolban katonáskodott, sőt, egész Tirol kapitánya lett; karrierjét egy szerencsés véletlen indította el még magasabb pozíciók felé; Mohács után Frangepán Kristóf szembefordulván Ferdinánd osztrák főherceggel, szükségessé vált Horvátországban egy katonáskodáshoz értő bizalmi ember kinevezése. Jurišičra esett a választás, és ő meg is felelt a rá bízott feladatnak: Varasd közelében a legveszedelmesebb ellenfél, Frangepán Kristóf egy ügyesen irányzott ágyúgolyótól találva elesett, a szlavón–horvát egység megbomlott, az I. János-párti magyar orientáció lassanként megszűnt, s már csak Bánffy János, aki a nádori tisztséget viselte, maradt meg I. János oldalán. Jurišič, mint a horvát részek főkapitánya, a gondjaira bízott csapatok révén viszonylag gyakran került érintkezésbe a törökökkel, mindenesetre gyakrabban, mint bármelyik osztrák főtiszt. Ezért Ferdinánd 1530-ban őt küldte követségbe a szultán udvarába, mintegy a magyar (a János-féle) – török szövetséget megbontani és az ottani helyzetet kipuhatolni. Jurišič így afféle törökszakértőként került vissza Ausztriába, s mivel Ibrahim nagyvezírrel a szokásos diplomáciai érintkezésnél közvetlenebb kapcsolatba került, megerősítették horvátországi megbízatásában, bár a rendek őt semmilyen tiszt-

ségre nem választották meg. Ez azonban nem jelentett semmit az uralkodója parancsait tekintő katonának, akire az Innsbruckot, Tirol fővárosát székhelyének tekintő Ferdinánd éppen ezt a számára oly fontos tartományt, Tirolt bízta annak idején. Ferdinánd azért is kedvelte a dalmát Jurišičot, mert a számára oly megbízhatatlan magyarokhoz kevés köze volt – élete végéig glagolita szerb írással írt! –, és így szilárd pontot jelentett a különben magyarokhoz is húzó horvát–szlavón nemesség, a Frangepánok, a Zrínyiek, a Krusithok között. (Bár felesége, Dersffy Potenciána révén több előkelő magyar családdal is rokonságot tartott.)

Amikor a török hadsereg 1532 augusztusában a szokásos iránytól hirtelen eltérve Szombathelyen át Ausztria felé fordult, Jurišič Güns várában tartózkodott, ebben a stájer határkastélyban, amit magyarul Kőszegnek mondottak. Kőszeg 1529 óta zálogbirtokként Jurišič tulajdonában volt, s úgy látszik, számított egy esetleges ostromra. Kőszeg városa, bár államjogilag Magyarországhoz tartozott, immár a múlt század második fele óta zálogjogon Güns stájer város volt. Lakosai között akadtak ugyan magyarok is, a lakosságnak körülbelül egyharmada, de maga Güns városa az ausztriai főhercegnek, Ferdinándnak jogos birtoka volt. A csinos kis város, mely egy Ausztria és Dél-Magyarország közötti forgalmas útvonal mentén feküdt, hirtelen nagy fontosságúvá vált. Sajnos azonban vára szinte használhatatlan; nem is korszerű vár, hanem inkább egy erősített kastély, mely még akkoriban épült, jó kétszáz évvel 1532 előtt, amikor Magyarországhoz tartozott, s a szomszédos Ausztria felé nézett. Panaszkodik is Istvánffy:

„A vár falait réges-régen, hozzá nem értő módon építették, négy sarkán egy-egy kör alakú bástyával, továbbá egy nagy toronnyal, mely a kapu felett van. De ezeket is néhány helyen az idő vasfoga kikezdte. A vár maga nyugat felé fordul, négyszegletes alakú, kis tornyokkal, s árokkal van körülvéve, sem a természet, sem az építkezés nem tette elég erőssé."

Valószínűleg éppen ezért fordult Kőszeg városa felé a török hadsereg. Stratégiailag amilyen fontos, annyira gyenge pont volt;

könnyen bevehető; mögötte az út egyenest Ausztria belsejébe vezet. Lélektani-erkölcsi jelentősége is nagy volt a törökök szempontjából: zálogjogon nem magyar, hanem stájer város és vár volt Kőszeg, Habsburg Ferdinánd birtoka, lehetséges tehát, hogy azt remélték; hogy egy rosszul vagy sehogyan meg nem erősített vár elfoglalása tekintélyüket is növelné, s a stájer lakosságot is megfélemlítené. Egyszersmind pedig az I. Jánossal kotött szövetséget sem szegné meg így a török vezérkar; hiszen magyar várat vagy várost, tehát gyakorlatilag *magyar koronához tartozó várost az 1532-ben átvonuló török sereg* (feltehetően az olvasó által 1527-ben már megismert és talán még el nem felejtett Antoine Rincon konstantinápolyi francia követ erélyes kérésére!) *lényegében nem bántott.*

Jurišičnak nehéz dolga lett volna Kőszeg várát megvédeni; így hát, katonailag érthető és magyarázható módon, az őrség nélküli, jelentéktelen erősséget egy ottani tisztre bízta, és tíz nehéz vértessel, húsz könnyűlovassal, összesen harmincfőnyi csapatával Ferdinánd tábora felé indult, illetve arra, ahol azt sejtette. Az utak azonban már teli voltak menekülőkkel, sőt itt-ott egy-egy vágtató török előőrs is felbukkant; Jurišič tehát elhatározta, hogy visszatér a védhetetlen kastélyba, és majd meglátja, mi lesz.

Így érte a török fősereg 1532. augusztus tizedikén Mikola Jurišič magas rangú, Habsburg zsoldban álló tisztet Kőszeg várában.

Ha a mai látogató a bájos kis város középkori főtere és utcái nyújtotta örömét egy pillanatra feledve, figyelmesen körülnéz a várban, illetve a vár falairól, majd kívülről is körüljárja a kastélyt: lehetetlen, hogy arra ne gondoljon: vajon miképpen védekezhetett ez a vár több tízezer, ha nem százezer török harcos ellen? Ráadásul a várnak nem is volt védőserege, körülbelül hét-nyolcszáz katona gyűlt össze a környékből; ennyi volt az egész őrség. Természetes, hogy Ibrahim roppant hadai valósággal körülfolyták ezt a várat; elég volt a környező, a várnál jóval magasabban fekvő dombokra néhány üteget felvontatni, hogy egy alaposabb ágyútűz az egész várat megsemmisítse. Igaz persze, hogy mint Istvánffy is írja, a tö-

rok seregnek megint nem volt korszerű nehéztuzérsége, akárcsak Bécs ostromakor. De könnyű tábori ágyui azért voltak.

Természetes, hogy néhány napos – körülbelül egyheti – ostrom után, ami lényegében tüzérségi tüzet jelentett, a török seregnek sikerült rést nyitnia a kastély falain, és a vár védőit megrohamozni.

A továbbiakban idézzük Istvánffy szövegét, ami lényegében azonos a Jovius-féle szöveggel (Jovius Ferdinánd udvari történetírója volt) és a napjainkig keringő legendákkal, sőt Hans Sachs egy dicsőítő versezetével is:

„Ibrahim Kőszeg falait megszakítás nélkül verette, s áknákat ásva és azokban a lőport felrobbantva, azokat ledönteni törekedett. Az ostromlottak azonban földsáncokat emelve, s a réseket gerendákkal és más anyaggal belül buzgón elzárva, a megrongált falakat megerősítették; Nikolics Jurišić jónak látta, hogy a városiak és a katonák közül senki se pihenjen, s meg magukat az asszonyokat is raszorította, hogy munkához lássanak. Végül Ibrahim a falat részint áknákkal, részint az állandó lövésekkel egy helyen megnyitotta, s parancsot adott, hogy a katonák azt nagy erővel megtámadják. Mikor ezek serényen támadást intéztek, Nikolics óvéit, kik az őrségen voltak, habozás nélkül szembevetí véluk, s adaz és veres csata támad, annyira, hogy kezdetben az ellenség győzelme megingott. Később azonban, amikor észrevették, hogy a janicsárok mégiscsak feljutnak a fal tetejére, a védők közül sokan megremulve, és megfutamodva azt a hírt terjesztették, hogy a várost elfoglalták, bajtársaikat leölték, s le vannak verve. Ettől a hírtől meg a félelemtől megrettenve az asszonyok, gyermekek és erőtlen öregek sokasága, kiket nem messze a városházától egy helyre összezártak, éktelen nagy lármát csaptak. A törökök ezt hallva inkább megdöbbentek, semmint megijedtek, a támadást abbahagyták, abban a hiszemben, hogy az a segítségükre futó új katonáknak a kiabálása. Az ellenségnek ez a megtorpanása Nikolicsban és a védőkben növelte a bátorságot, akik kevéssel előbb már maguk is úgy látták, hogy a várfalakat alig védhetik meg. Mint valami csoda folytán, bátorságra és erőre kaptak, s a falak omladékán felkúszni törekvő ellenséget

nagy erővel kezdték letaszítani. És bár a törököket tisztjeik és parancsnokaik a csata megújítására nemcsak szóval buzdították, hanem buzogányokkal is ütötték, s veréssel is ösztökélték, a csata mégis abbamaradt, miután minden kísérletük meghiúsult, s visszavonultak.

Azt mondják, úgy látszott, hogy egy hatalmasabb termetű és tekintélyes külsejű lovas fénylő fegyverekkel kirontott a várból, s a küszködő városbeliek segítségére sok katonát hozott magával, aki a törökökben oly szokatlan félelmet és rettegést támasztott, hogy fejvesztett futással vonultak vissza a falaktól. Őt a városbeliek közül is sokan hasonlóképpen látták, s úgy magyarázták, hogy védőszentjük, Szent Márton jelent meg a kellő pillanatban, hogy az ostromlottaknak segítséget vigyen, s övéinek visszaadja bátorságát.

Ez a meghiúsult támadás Ibrahimot nagyon megzavarta, s hogy az ostromlottaknak ne legyen pihenőjük, parancsot adott a katonáknak, hogy másnap ugyanazon a falon ismételjék meg a támadást, s a katonák napfelkeltére felkészülten várják a parancsot."

Ha most az iskolai tanévzáró ünnepélyek pátoszától megszabadítva értelmünket, újra áttanulmányozzuk a szöveget, világosan látszik, hogy a szöveg két részre különül: egyik a harc leírása, melynek lényege, hogy a törökök behatoltak a várba, de ezt az első ostromot még azért sikerül „csodával határos módon" elhárítaniuk; a másik egy legenda leírása, mely szerint:

a) a törökök megijedtek a bennszorult fehérnép sikoltozásától;

b) egy tündöklő szent feltámadt, és elkergette a törököket.

Miért ilyen egyöntetű mindenütt ez a legenda, ahol csak megemlékeznek Kőszeg ostromáról? Mert azt a tényt, hogy a várat valóban nem szállta meg számottevő török katonai erő – mindjárt látni fogjuk, miért nem –, valamint hogy ez a török hadjárat nem sikerült: Ferdinánd a közvélemény előtt a lehető legalaposabban ki akarta aknázni, már csak azért is, mert a török által szinte ellenállás nélkül feldúlt stájer részekhez képest Kőszeg még mindig a legjelentősebb ellenállást fejtette ki, huszonöt napig tartóztatva a török sereget. Innen a nagy hűhó, az elővágtató szent, Hans Sachs nürn-

bergi mesterdalnok dicshimnusza (melynek másolata a kőszegi vármúzeum falán is látható) – és a szerencsés és ügyes Mikola Jurišič halhatatlansága.

De lássuk csak, mi történt később.

Később az történt, hogy Jurišič értesült arról, hogy az ő ellenfele nem kisebb ember, mint a vitéz Ibrahim, a nagyvezír, akivel ő olyan kellemes és békés órákat töltött el Konstantinápolyban, követsége idején. Fogta magát tehát Jurišič, és szépen kiüzent a töröknek, hogy beszélni akar a nagyvezírrel. (Más források szerint a török üzent neki.)

A nagyvezír örömmel fogadta az üzenetet, és meghívta sátrába az előkelő várparancsnokot, hajdani kedves vendégét.

Jurišič Miklós pedig szépen kiballagott a várból, föl a nagyvezír sátrába és ott négyszemközt hosszan tartó tanácskozásba kezdett.

Hogy mit tanácskoztak azok ketten, a horvátországi királyi főkapitány meg a török nagyvezír, azt örök homály fedi. De hogy mi lett a végeredmény, azt tudjuk pontosan.

De lássuk előbb a beszélgetést Istvánffy és Jovius szerint:

„Ibrahim, ismét más fortélyhoz folyamodva, azt mondta, hogy Szolimán nevében ő a várat neki ajándékozza, azzal a feltétellel, ha nem tagadja meg azt, hogy testőrkatonaságának egy részét oda bevezetteti, hogy a falakon néhányszor az egy Allahnak nevét kiáltsák – ami persze jelképesen azt jelentette volna, hogy a város megadta magát...

Mikor azonban Ibrahim látta, hogy Nikolics még ennek megtagadásában is hajlíthatatlanul szilárd, s ő maga is meg Szolimán is, sok okból, még a téli viharok és kellemetlenségek beállta előtt haza akartak sietni, de meg azért is, mert nagyon megijesztette egy hatalmas keresztény sereg érkezésének híre, s Nikolics azt válaszolta, hogy a német és spanyol csapatok a törökök elleni engesztelhetetlen gyűlöletükben azt – Károly és Ferdinánd táborának elfoglalását – mindenképpen meg fogják akadályozni, végül is csak azt sikerült elérnie, hogy Nikolics megengedte, hogy néhány testőr beléphet a

városba, annak jeléül, hogy a város megadja magát, a szultán iránti hűséget fogad, s annak védelmét elfogadja."

S így is lőn. Szent lovas ide, szent lovas oda, Mikola Jurišič jobbnak látta a szerencséjében bízni, és szépen kiegyezett a törökkel. Másnap megjelent egy török katonai küldöttség, felmentek a várba, ünnepélyesen imádkoztak, és kitűzték a török hadilobogót a falakra. Mivel pedig Jurišič ígéretet tett, hogy az őrséggel továbbvonuló sereget zaklatni nem fogja, tehát Ibrahim a várat *stratégiai szempontból lényegében elfoglalta:* fölkerekedett és továbbvonult a jelentéktelen vár alól. Istvánffy még hozzáteszi mindehhez:

„Ezt a zászlót pedig, melyet a város templomában őriznek, mi is láttuk."

Ez tehát Kőszeg védelmének igaz története.

Szó ami szó: ünnepelhetnénk mi Jurišič Miklóst azért, amit tett, hogy tudniillik megadta a várost, a várat, amit védeni tökéletesen értelmetlen dolog lett volna; mondhatnánk: íme, egy okos ember; de nem ezt tesszük, hanem a magyar nacionalizmus Európában szinte egyedülálló módján nyugodtan és zavartalanul meghamisítjuk a saját történelmünket, csak és kizárólag odáig olvasván az egykorú forrást, ameddig nekünk ez hízelgő; a megadás tényét pedig addig csűrjük-csavarjuk, amíg az ravasz fondorlattá válik, a *„vitéz magyar végvári hős"* agyafúrt ötletességévé, aki úgy kergeti el a törököt, hogy úgy tesz, mintha látszatból megadná a várat, pedig tényleg megadja, vagyis kitűzik a török lobogót a vár fokára. Nem tagadhatjuk meg elismerő szavainkat a várba menekült magyar jobbágyoktól, német, magyar és horvát polgároktól, akik derekasan helytálltak; sőt magától Jurišičtól sem, aki vállalta a tragikusan egyenlőtlen harcot: de nem szabad túlzott ábrándokba ringatva magunkat azt képzelnünk, mintha 1532-ben Kőszeg vára védte volna meg Európát a törököktől.

GRITTI RÉMURALMA

„Figyelembe kell venni, képes-e arra az uralkodó, hogy államát önerejéből fenntartsa, vagy mások védelmére szorul..."

(Machiavelli: *A fejedelem.*)

A kőszegi intermezzo, bármennyire fájdalmas is ezt tudomásul vennünk, semmiféle lényeges szerepet nem játszott a további hadjárat során, mely sajnos, amilyen végérvényesen visszavetette a szultánt a német birodalom határaitól, annyira kétségbeejtően nem hozott semmi eredményt Magyarország szempontjából. Ez a pillanat ugyanis Habsburg Ferdinánd számára ismét olyan kedvező volt, mint még soha, mint talán 1527-ben, a villámháború után sem. Éppen ezért, régebbi történetíróink, különösen a Habsburg szemléletűek, erről a nagyon is győzelmes – tudniillik a császári hadak szempontjából győzelmes – hadjáratról szinte semmit sem szólnak. Ferdinánd a számára kedvező helyzetet éppoly képtelen volt kihasználni, mint Zápolya. Hányadszor ismétlődik meg ez a furcsa komédia!

A török hadsereg ugyanis egyáltalán nem vonult vissza Kőszeg alól, melyet, mint láttuk, katonailag semlegesített, kikapcsolt, hanem továbbnyomult előre Graz és Bécs felé.

A török vezérkar új taktikához folyamodott: nem vonultak fel teljes erejükkel az ellenséges hadsereggel szemben – mint például Mohácsnál –, hanem előreküldtek egy körülbelül tizenötezer főnyi könnyű lovascsapatot, mintegy hadtestnyi erőt, hogy a helyzetet kipuhatolja, a számukra teljesen ismeretlen terepet felderítse, és az ellenséges főerőket lekösse. Meg is jelent a török könnyű lovasság Graz és más osztrák városok falai alatt, kimondhatatlan rémületet keltve – talán a honfoglaláskori magyarok fölbukkanásakor érezhettek ilyet őseik vagy hatszáz évvel ezelőtt –, és sikeresen pusztít-

va a falvakat, kisebb kastélyokat, néhány ütközetet is megnyertek; azonban hírül hozták, hogy az ellenség, a német hadsereg igen nagy erőkkel gyülekezik a Bécs környéki, Duna menti alföld vidékén.

Ibrahim ettől megijedt, és nem merte a nyílt csatát vállalni. Ahogy közeledett a német sereg, úgy vonult vissza a nyílt csatát megkezdeni nem merő török had; visszavonulásuk a Dunántúl területén már oly gyors, szinte menekülésszerű volt, hogy a tizenötezer főnyi lovashadtesttől is leszakadtak, amit aztán a szó szoros értelmében egyenként kaszaboltak le V. Károly csapatai. Ilyen kedvező helyzetbe a német-római császár 1686-ig nem került; ilyen súlyos erkölcsi vereség a török hadsereget a Hunyadiak óta nem érte. Ha a történelmi események közbe nem szólnak – s ezek mindig megcáfolják a regényekben törvényszerű fordulatokat –, most ünnepi megemlékezéssel arról kellene írnunk, hogy íme, Magyarország Mohács után hét esztendővel a Habsburg-dinasztia jóvoltából végleg és örökre megszabadult a török veszedelemtől.

A császári hadak ugyanis meglepően erősek voltak; a szultán felderítői meghökkentek a roppant erőn, ami Regensburgnál összegyűlt, és lassan hömpölygött Ausztria és Magyarország felé. Európa először fogott össze *valóban* a török veszedelem ellen; Bécs 1529-es ostroma, úgy látszik, jó lecke volt. A csapatok egy részét maga V. Károly szemlélte meg még Augsburgban, de katonákat küldött a ferrarai herceg, a pápa, a Firenzét visszaszerzett Medici herceg is; nyolcvanhatezer olasz, spanyol, német, cseh katona vett részt az ünnepi misén a Tulln városa melletti mezőn. Még Török Bálint is ott volt a díszszemlén; Bakics Pállal együtt (aki később állítólag életére tört) díszes zászlót és pazar olasz fegyvereket kapott a pápai nunciustól.

Szinte egy karcolás nélkül nyomultak előre a magyar határig, végig hajszolva maguk előtt a teljesen megzavarodott törököket, akik úgy vélték, hogy a reformáció miatt megoszlott Németország megtagadja majd a segítségét a császártól. Ugyanekkor a Földközitengeren Andrea Doria a szó szoros értelmében tönkreverte a tö-

rök flottát, behatolt a Dardanellákba, és hosszú időre biztosította V. Károly tengeri hegemóniáját. Egész Itália ünnepelt; a genovai katedrálisban zúgtak a harangok, amikor a zsákmányolt török lóvegeket kirakták a mólóra. Istenem, hol van mindettől a kis Kőszeg városa, melyet ravasz kapitánya ügyesen feladott, okosan számítva a nyolcvanhatezer főnyi német sereg fölényes erejére, mely előre kiszámítható bizonyossággal tönkre kellett hogy verje a törököket.

És éppen ez a szörnyű tragédia a magyar állam szempontjából. A hatalmas és fölényes erejű császári hadsereg ugyanis megtorpant a magyar államhatáron, és nem volt hajlandó tovább üldözni a törököket. Pedig ha akkor ez a sereg a törököket tovább üldözi, még Belgrádot és a Szerémséget is könnyűszerrel felszabadíthatja!

Egyszerűen érthetetlen ez a megtorpanás. Von Ranke szerint Ferdinánd valósággal könyörgött a határon, hogy nyomuljanak előre; a hadsereg főparancsnoka azonban, Frigyes őrgróf, császári személyes parancsra hivatkozva megtagadta az engedelmességet Ferdinándnak. Ha ez igaz, és kétségkívül igaz, mert tény, hogy a német hadak ezúttal a lábukat nem tették be Magyarországra, szemben 1527-tel, mikor V. Károly egyszer már kihúzta öccsét – akit, úgy látszik, valóban, nem nagyon kedvelt – a pácból: ha tehát ez igaz, akkor ez azt jelenti, hogy V. Károly a maga részéről feladta Magyarországot, életképtelennek és csak bosszúságok forrásának tartva azt. Nyilván ezért is tanácsolta eddig, és tanácsolja is majd később öccsének, hogy béküljön ki a törökkel, engedje át Magyarországot Jánosnak, mert szerinte ez a széthúzó ország annyi rendetlenség forrása, hogy nem érdemes hadsereget tartani benne. Felvonulási területnek jó. V. Károly nem járt messze az igazságtól. Von Ranke szerint a német hadsereg azért nem nyomult tovább előre, mert a főparancsnokot is beleértve, utálták Ferdinándot: „Elveszítette a nemzet kegyeit, s így nem akartak *új országot (!)* megszerezni számára. Inkább gyengének, semmint erősnek akarták látni."

Így esett, hogy Magyarország az Úrnak 1532. esztendejében, mi-

kozben a Nyugat védőbástyajának szerepében tetszelgett – holott valóban nem volt az, hanem csak egy belviszályok dúlta torok vazallusállam –, elveszítette a Nyugat támogatását, Magyarország a szó szoros értelmében kizáratott az európai államok kozosségéből.

Egy fényes és erős hadsereg pillanatnyi habozas nélkul, nyugodtan visszafordul a határairól; visszafordul akkor, amikor, a történelemben először, egy idegen hadsereg valóban megmenthetné az országot egy másik idegen hadtól.

Magyarországon ez a helyzet csak fokozta a végleges szétzullést, az anarchiát. A belső háború soha nem latott méreteket oltott. Móré László olyan félelmetes rablóva zullik, hogy I. János katonasagot kénytelen kuldeni ellene, szabalyos ostrom után beveszik Várpalota várát, felgyújtjak; Móre Szlavóniaba menekul, és ott garazdálkodik tovább. A Felvidéken egy ugyes és erős lengyel nemes, Kosztka Peter sorra szerzi meg a gyengébb kastélyokat, sorra fosztja ki a kereskedőkaravánokat, ot kassai, eperjesi és lőcsei varosi kuldottet, akik Ferdinándhoz igyekeznek valamilyen hivatalos ugyben, elfog és Árva várába csukat. Ferdinánd kormánya szabalyos diplomáciai jegyzékváltást folytat ez ugyben Zsigmond lengyel királlyal, de az arra hivatkozik, hogy nem tehet semmit alattvalója ellen, mert az garazdaságait magyar felségteruleten kovette el. E tehetetlenség miatt Seredi Gáspar, egy másik rablóvezér (ő azonban Ferdinánd pártján) úgy áll bosszút, hogy Tokaj vára korul elfogja a lengyel királyi koveteket, akik viszont éppen I. Jánostól igyekeztek Zsigmondhoz. Hosszas és nevetséges alkudozás kovetkezik, hogy melyik fél bocsassa előbb szabadon a másikat...

Ebben a vigasztalanul sivar és reménytelen helyzetben hív ossze Budara orszaggyűlést I. János, meghozzá kormányzója, Gritti jelenlétében. Szomorú gyűlés, a budai ferences kolostorban lézengenek az egybegyűltek, s osszes ténykedésuk az, hogy konokul gyűlolik Grittit és kornyezetét. Hallgassuk meg Szerémi Gyorgyot, hogyan látta ő ezt az országgyűlést, ha a teljes igazságról nem is, de a kozhangulatról mindenképpen értesulunk:

„Mielőtt még a kormanyzó úr elment volna Torokországba,

nagy országgyűlést tartott Budán a magyar főurak, a vármegyei nemesek és nem nemesek kozott. Amikor megjelentek, a gyűlés helyét Keresztelő Szent János kolostorában jelolték ki. Az országlakosok kozé ment, s vele Dóczy János alkormányzó. Felemelkedett az országlakosok kozott, elmondta véleményét és szíve kívánságát így: Hallja meg kedvességtek! Kozuletek mindnyájan látjátok a napról napra folétek alulról és felulről jovő veszedelmet. Hatalmamnak van akkora ereje, hogy a jovőben az Isten segítségével megfékezhetem őket. Kulonosen pedig a torokok császárát konynyen, míg él és uralkodik fiaival. Halaluk utan nagy nyugalomban lesztek, mert nem lesz szukséges nektek haborúskodnotok. És a szerémi vidék szigetét is felszabadítom számotokra. Felső ellenségunket, Ferdinánd királyt saját erőimmel fogom megfékezni. Íme, látjátok, magyar uraim, hogy nekem nincsenek, s nem is akarom, hogy legyenek mások a ti szolgálatokra, csak magyarok. Azt ne gondolja valaki, hogy az előttetek, mágnások előtt tett előterjesztésem hamis. Minthogy már magamra vettem háborús terheteket s e mondott ugy nagy gondjat, koltség nélkul semmit sem tehetunk.

A kormányzó úr e szavainak Dóczy János volt a tolmácsa. Ez mindig mellette állt, mint a satan. Benne már annyira megbízott a kormányzó úr, hogy ha ő azt mondta volna neki, hogy három napig ne egyék, nem evett volna. Úgy szerették egymast, hogy később legyőzetett a szegény kormanyzó Dóczy János botor tanácsa által, amit majd jobban megtudunk a további írásban. Gritti kormányzó urunk előterjesztése ellen zúgás tamadt az országlakosok kozott Voltak, kik mondták, hogy végtére is nem tokéletes, mások pedig azt mondták, hogy ígéretében nem kitartó, mivel idegen népbeli, hogyan lehetne hű hozzánk? És így masok is kulonbozőképpen beszéltek. Végul, akarva, nem akarva, nem tudták, mit csináljanak· ez kovetelni fogja, amit akar.

Mások mondták, hogy van királyunk. Nem gyerek, hanem érett férfi; kuldjunk tehát hozzá. Mit akar a kiraly, vajon kell-e nekunk engedelmeskednunk neki vagy nem, mert koltseget kér tőlunk. – És két kovetet kuldtek a királyhoz, Bajomi Bencét és Bekényi

Bencét a nemesek közül; ezek így adták elő a királyi felségnek az előterjesztés cikkelyeit. János király keserűen hallgatta ezt Buda várában, s ily választ adott az országlakosoknak: Jól emlékezzék vissza Magyarország országlakó nemessége, mily nagyokban szolgáltam neki és Magyarország országlakó báróinak. Ezért négyszer tettek nekem esküt, hogy hallgatnak reám; és nem hallgattak. Inkább elárultak Tokajon, Szinán és Budán. Hogyha nem lett volna nekem ez az idumeus nép, már régen eltávoztunk volna a világból. Ő tehát a ti kormányzótok, őt hallgassátok!

Jöttek a követek ismét az országlakosok közé, s ily módon adták elő valamennyi országlakosnak. Hogy ezt a választ az ő előadásukban meghallgatták, nemsokára igen nagy csendbe merültek, s nem tudtak bármit felhozni a király felség válasza ellen. Nagyon noszogatták Werbőczi Istvánt, hogy mondjon valamit a magyarok országlakosai javára. Semmit sem felelt, hanem hallgatott, mint az esztelen, s végül ezt mondta nekik általában: Mit vagytok csendben, és mit hallgattok? Kérdezzétek meg már a kormányzó urunkat, mit akar tőlünk, országlakosoktól kérni."

Kitetszik ebből, hogy a közvélemény szerint János király a nemesség iránti bosszúból csapta oda a gyeplőt Grittinek: tegyen velük, amit akar. De kitetszik az is, hogy az egykorú közvélemény György barátot vélte a Gritti-vonal hívének János kormányzatán belül; és alighanem igaz ez a vélekedés. A kalmárkedvű számtartó nagyon ambiciózus ember, s úgy látszik, azt reméli, hogy Gritti segítségével talán megszabadulhat olyan előtte álló kormányférfiaktól, akiket különben soha át nem léphetne, és akik megvetik őt. Itt van aztán Dóczy János is, ez a fantasztikus alak, ez a setét lelkű sátán, ahogyan Szerémi nevezi, Gosztonyi János gyilkosa; azt suttogják róla, hogy feleségét is átengedte Grittinek, akivel éjjel-nappal együtt súg-búg, fajtalankodik, sőt maga Gritti sem tud megmozdulni nélküle. Tény, hogy ez a Dóczy, aki még nagyon rosszul végzi, sokat ártott pusmogásaival magyar osztályos társainak, mert tudta, kit mikor és miért kell följelenteni. Ő a maga részéről mindent Grittire tett föl, és ez feltétlenül szűklátókörűségére vall.

Dóczyban Szerémi szerint „már annyira megbízott a kormányzó úr, hogy ha ő azt mondta volna neki, hogy három napig ne egyék, nem evett volna".

Sajnos, nem ezt tanácsolta Dóczy Grittinek. Hanem inkább olyasmiket, amiktől a budai várkastély rövid időn belül egy olcsó kalandregény színterévé vált. Itt van például az a híres eset, amelynek pontos idejét nem tudjuk ugyan, de Gritti uralkodásakor, 1532 vagy 1533 farsangján történt. Nagy hófúvás volt, hideg, zord tél; Nádasdy Tamás, Athinai Deák Simon várkapitány és Pozaka Pál kincstárnok csúfolódó komédiát rendeztek Gritti rovására; amint Szerémi írja, „a városokból szép fiatalasszonyokat hívattak ebédre és vacsorára, férjeiket leitatták, s paráználkodtak a fiatalasszonyokkal". Aztán valami kigúnyoló komédia során nagy dáridót csaptak; Gritti ezt sohasem bocsátotta meg a résztvevőknek; leghamarabb az alacsony termetű adóbeszedőt, Pozaka Pált érte utol bosszúja: „Pozaka Pált pünkösd nyolcadikán felakasztották... a saját házában felakasztva bitófán hagyták..." Gritti titkára négyezer forintot talált a lakásán, s alighanem igazat mond Szerémi, amikor azt véli: hogy ha ezer forintot adott volna belőle, nem szenvedett volna halált Pozaka Pál.

De a legszörnyűbb nem is ez volt, hanem Gritti őszi visszatérése. Nyár elején ugyanis szokása szerint a török fővárosba utazott Gritti, részben nyaralni, részben ügyeit intézni, részben pedig azért, mert értesült róla: Ferdinánd követeket küldött Szulejmánhoz, és ott akart lenni a tárgyalásokon. Mivel azonban itthagyta fiát, nemigen lélegzett fel az ország; János király folytatta ide-oda utazgató nyugtalan „országlását" a szó legközépkoribb értelmében; apró sikereket ért el, például augusztusban felbukkant Pécsett, és „meghódította" ezt a számára eddig idegen várost; de ez nem enyhített semmit az ország lassú pusztulásán. A legsúlyosabb figyelmeztetés, amit a magyar állam ebben az esztendőben kap, hogy a Fugger bankház, Európa legnagyobb pénzügyi és kereskedelmi vállalata, feladja magyarországi érdekeltségeit, felszámolja és bezárja irodáit: távozik Magyarországról. A Fugger bankháznak ez a menekülése

nagyon rossz jel, s éppen úgy következménye a császári hadak megtorpanásának, mint előhírnöke a török további terjeszkedésének és János tekintélye csődjének.

Ugyanekkor nem mondhatjuk, hogy a magyar uralkodó osztály mindebből érez akár csak valamit is. Éppen az a tragikus, hogy a nemesi osztály szépen gyarapodik; új családok bukkannak fel, és erősödnek meg; Pekri Lajos például, 1526-ban még Batthyány Ferenc szolgája, ez idén ünnepli esküvőjét egy Báthori lánnyal, egyesek szerint Báthori nádor özvegyével, mások szerint – és ez a hihetőbb – Somlyai Báthori Istvánnak, az 1529-es erdélyi vajdának Erzsébet nevű leányával. De akárhogy is, ez a nagy rabló, Dévai Bíró Mátyás elfogója, számtalan jobbágytelek réme és kirablója, aki a magyar nemzetnek és hazájának soha egy szemernyi szolgálatot nem tett, hazájáért vérét nem ontotta, most megkapja Likava és Liptó várakat környékükkel; a hajdani szolga főrenddé lesz. A szó szoros értelmében az ország véréből, húsából, zsírjából híznak kövérre ezek az újarisztokraták, az ország tragédiájának igazi okozói.

Van persze az országban nyugodt és békés hely, ilyen például az északkeleti Felvidék, Perényi Sárospatak környéki birtoka, ami rövidesen a reformáció egyik központja lesz, aztán Nyalábvárott Frangepán Ferenc húgának, özvegy Perényi Gáborné Frangepán Katalinnak kis udvartartása; itt működik nevelőként Komjáthy Benedek, aki a ház úrnőjének sürgető kívánságára magyarra fordítja Szent Pál leveleit, és ez a munka meg is jelenik Krakkóban, 1533-ban. Hogy örülünk ennek a könyvnek! Milyen jelentős fordulópont a magyar irodalom történetében: az első végig magyar nyelven írott, nyomtatott könyv! És bár korántsem eredeti munka, hanem szent szöveg fordítása, valóban esemény a hazai viszonyok között, belháborúk dúlásai között egy végvonaglásait élő államban; dicséretes bizonyítvány ez a munka az udvarház úrnőjének, Frangepán Katalinnak is, aki ápolta a magyar kultúra tűzhelyét a maga szerény módján, nemesi rablóbandáktól körülvéve, könyvnyomtatásra áldozva. De hát mégis: még mindig nincs egyetlen könyvnyomda sem Magyarországon; könyvkultúráról tehát egy-

általán nem beszélhetünk. Elmaradásunk körülbelül ötven év Európához képest.

Ferdinánd valamivel aktívabb, mint János: a császári hadakkal tapasztalt kudarca cselekvésre serkenti. Bár ami azt illeti, bátyja véleménye nemigen változott, mert most is ezt írja öccsének: „Minél tovább gondolkozom az Ön szükségei s az én helyzetem felől, annál inkább meggyőződöm, hogy az én ügyeim rendezetlensége miatt Önnek érdeke, hogy minél előbb békére lépjen."

A császár ügyei valóban enyhén szólva rendezetlenekké váltak. A baj éppen onnan jött, ahonnan évek óta nem is várta, mert békességben volt ezzel az országgal: Angliából. V. Károly már hosszú évek óta azzal tartotta sakkban Angliát, hogy VIII. Henriket a pápával zsaroltatta; ezért VIII. Henrik nem folyt be zavarólag a magyar ügybe, bár rokonszenvezett I. János kormányával, és a magyar követtel is jó viszonyt ápolt. De mivel zsarolta a pápa s a pápán keresztül V. Károly az angol királyt? Mint már említettük, azzal, hogy VIII. Henrik felesége egy idős hölgy volt, Aragóniai Katalin, spanyol királyi hercegnő, V. Károly nagynénje, akit Henrik még Artur nevű bátyjától örökölt, annak volt a hitvese. Ez a tisztes matróna nem tudott fiúgyermeket szülni az angol királynak, s azért az el akart válni tőle; ez különben az egyház szabályai szerint is törvényes válás lett volna, de a pápa engedélye kellett hozzá. Mivel ezt az engedélyt – amilyent már többször is kiadott a pápa a történelem folyamán, tehát nem volt rendkívüli ügy – VII. Kelemen, a tisztes nagynénire való tekintettel, nem adta ki, VIII. Henrik 1533-ban döntő lépésre szánta el magát; olyan döntő lépésre, amit a reformáció ügyeiben még mindig abszolúte tájékozatlan és értetlen Károly el sem tudott képzelni: szakított a római egyházzal, „saját hatáskörében" elvált Aragóniai Katalintól, és feleségül vette egyik udvarhölgyét, Boleyn Annát, aki még 1533 folyamán gyermeket szült neki, egy Erzsébet nevű leányt, Anglia későbbi híres királynőjét. V. Károly azonnal – de még így is nagyon későn – átlátta, hogy ez már több mint egy házassági vagy egyházjogi aktus: VIII. Henrik és vele az angol birodalom végleg függetlenítette magát Rómától, s

ilyen kötöttségeitől szabadulva, a spanyol világuralomra nézve is veszélyessé válhatott. Mint ahogyan később valóban azzá is vált. 1533-tól tehát V. Károly nem számíthat VIII. Henrikre; ez az új helyzet kedvezőtlenül befolyásolja mind a földközi-tengeri helyzetet – francia–török szövetség, közös flotta –, mind pedig az északnémetországi helyzetet; az Augsburgban nagy nehezen helyreállított nyugalom felborult, a schmalkaldeni szövetség erősödik, és az Angliával rokonszenvező és sok közös kapcsolattal rendelkező Dániában olyan arányú népi felkelések törnek ki máris (az ürügy: a keménykezű I. Frigyes dán és norvég király halála), hogy félő: a parasztháború újra átterjed Németországra. Annál is inkább, mert Csehországban, Ferdinánd területén is fellángoltak a parasztmozgalmak, főleg Domazlicében. Ebben a nemzetközi helyzetben érkezik meg Ferdinánd követsége a szultán udvarába; ezért rohant haza Gritti is. Csakhogy ott is nagyot fordult a világ! Ibrahim nagyvezír, Gritti barátja, az európai ügyek szakértő kormányelnöke Perzsiában hadakozik; Gritti még nem tudja, de talán sejti, hogy ez már bizony olyan száműzetésféle. A diplomáciához nem szokott, a politikában tanulatlan ékszerész egyedül kényszerül előkészíteni a tárgyalásokat, mielőtt a követek szokás szerint a szultán elé kerülnének. Gritti az előkészítő munka során hibát hibára halmoz; elveszíti a fejét, kapkod. A szultán egyelőre szó nélkül figyeli a tárgyalások menetét. Persze Gritti helyzete sem könnyű. Mert nézzük csak: Gritti azonkívül, hogy kereskedő és udvari szállító, János magyar király követe is a Portán; továbbá a szultán miniszteri rangú főtisztviselője, aki most a szultán nevében tárgyal; végül pedig annak a Magyarországnak a kormányzója, amellyel Ferdinánd háborúban áll. Október huszonötödikén aztán kirobban a botrány. A szultán olyan méregbe gurul, hogy Gritti alig tudja menteni az irháját; valósággal menekül vissza Magyarországra, ahol most a török udvarhoz képest biztonságban és fölényben érezheti magát.

Így érkezik vissza Gritti Erdélybe az 1533-as év végén; s így éri az új esztendő megszaporodott gondok sorával V. Károlyt és általában a Habsburg-birodalmat, melynek pedig nem is oly régen még

annyira biztató volt a helyzete, a török 1532-es diadalmas kiverése után.

V. Károly gondjai a münsteri kommunával kezdődnek. Most már örülne, ha csak a lutheri reformációval kellene megbirkóznia; de íme, itt van az újrakeresztelők veszedelmes mozgalma, egy új és „kommunista" társadalom hirdetőinek gyülekezete. Ez a gyülekezet törvényes módon elsöprő győzelmet arat az 1534. február huszonnegyediki városi tanácsválasztásokon egy gazdag és fontos német városban, Münsterben. Első lépésük, hogy elkergetik a gazdagokat. Futótűzként terjed a hír egész Németországban! A Mária kormányozta Németalföldről is érkeznek Münsterbe küldöttek; mi lesz ebből! Ahová csak nyúl Ferdinánd, mindenütt bajok: Magyarországon, Csehországban és most Németországban is. Mi már tudjuk, hogy ez nem is Ferdinánd személyes képességein múlott – de talán sejtette ezt maga V. Károly is –, hanem azon, hogy a robbanásig feszülő Németországban társadalmi forradalom megy végbe, a reformáció vallásos köntösében megszületik a polgári osztály. Csakhogy mégis sok múlik személyi képességeken is, mert hiszen ugyanez a forradalom Franciaországban, I. Ferenc kormánya alatt, kevésbé véresen zajlik; a francia polgárság erősödik és gyarapszik, ráadásul támogatja az uralkodót, aki gyakran támaszkodik rájuk a nemességgel szemben.

Münsterben tehát megalakul a kommuna; csak azt tűrik meg maguk között, aki dolgozik; a gazdagokat elkergetik; és bár két hónap múlva, áprilisban már körül is van kerítve a város császári katonasággal, sőt egyik vezetőjük, Matthis elesik a város védelmében, még nagyon sokáig fognak sikerrel védekezni és példát mutatni a világnak.

Persze az olvasó ismét joggal kérdezheti: de mi köze ennek a münsteri kommunának Magyarország belső ügyeihez?

Lássuk csak, mit mond húsvét vasárnapján I. Ferenc francia király I. János párizsi követének? Azt mondja: „János király rövidesen olyan békét kaphat, amilyent csak kíván" – neki sok német feje-

delem és tartomány szövetségese, és az újabb felzúdulásokban is szerepe van...

János királyunk azonban sajnos nem ura itthon a helyzetnek. Egyáltalán nem tudja kihasználni a váratlanul ismét feléje billenő szerencsét; de talán nem is akarja, mert ő minden népi megmozdulásnak ellensége. Ez is a tragédiája. Erdélyben Gritti tombol, s míg ő, I. János ezúttal Budán székel, Gritti rendcsináló körútján újra összekülönbözik Czibak Imrével. Amint a krónikás meséli, „Czibak úr igen vádolá a királyt, hogy kormányzóvá tétette Gritti Lajost" – ámde Gritti „megtudta Czibak e szavait, mert Dóczy János és Batthyány Orbán nagyon gyűlölték az Imrét gyalázatos csúfolódásai miatt..." Dóczy tehát, a setét lelkű Dóczy besúgta Czibakot Grittinél; méltó társa volt Batthyány Orbán, a neves família elfajzott tagja, aki majd évtizedek múlva megható verssel könyörög az Úristenhez „kórágyában" halála előtt, de akit majd gyulafehérvári kriptájából a szemétdombra hajíttat Fráter György; egyszóval, ez a Batthyány Orbán, aki a mohácsi csatát is megúszta, mert Itáliából frissen hazatért, ifjú királyi apród létére éppen hírt vitt a Budáról elindult Lajos király nevében Erdélybe Zápolyának – valamilyen oknál fogva szintén rossz szemmel nézte Czibakot, az egyetlen, haddal is rendelkező János-párti főnemest, mert erősen biztatta Grittit, állna bosszút a nevét ért sérelmen. Mivel ez a Batthyány Orbán Dóczyval Törökországba is elkísérte Grittit, és most vele együtt jöttek elő, a királyra fittyet hányva: alighanem a János körüli nemesi párt kiirtására szövetkezett Grittivel. Czibak Imre sajnos semmibe se vette a Gritti nagyhangú fenyegetőzését, és mikor az kormányzói minőségben magához hívatta, nagy bátran el is indult huszonöt jó lovasával az olasz kalmár elejbe. Meg kell jegyeznünk, hogy Czibak rendkívüli erejű férfi volt, amolyan Toldi Miklós vagy Kinizsi Pál, fél tucat támadót elsöpörni maga elől, neki az semmibe se került. Szerémi szerint a „szamár húzta malomkövet egymaga felemelte, és feltette a garatra". Csakhogy Gritti nagyon ravaszul támadt Czibakra valahol Segesvár körül: kora hajnalban, napkelte előtt sátrára támadtak, s azon ingben, mezítláb, kasza-

bolni kezdték a váradi puspokot. De mivel még így se bírtak vele, a sátor koteleinek támadt a sok poroszló, azt kezdték vagdosni, úgyhogy a sátor végul is rászakadt Czibak Imrére, támadói pedig nyugodtan és zavartalanul agyonszurkalták a sátorponyván keresztul.

Ez lett a vége a vitéz Czibak Imrének, így veszítette el János király utolsó maradék katonáját, parancsolni képes hadvezérét, Frangepán Kristóf és Bodó Ferenc meg a tobbiek után.

Az egymásnak némileg ellentmondó forrásokból nem derul ki világosan, János király hogyan reagált minderre. Az is feltehető ugyanis, hogy Czibak már János parancsat tudva lovagolt Gritti elé, talán, hogy fogságba ejtse, mert megelegelték garázdaságait, és neszét vették, hogy a szultán is haragszik rá. I. János ugyanis Budán csaknem ugyanekkor, augusztus tizenegyedike korul – ekkor olték meg Czibakot – letartóztatta Lasky Jeromost, egykori kovetét, aki az első tárgyalásait vezette Konstantinápolyban; letartóztatta, és pár hónapos budai borton után hazaengedte. Lehet, hogy ez a letartóztatás megelőzte a Czibak megolését, de az is lehet, hogy amiatt volt retorzio, mert Laskyt talán Grittivel egy kovet fújónak vélte, egyébként joggal.

Igaz ugyan, hogy Czibak életét már nem lehetett megmenteni – „Dóczy János kivágatta fejéből nyelvét, mindig előtte volt egy vesszőre szúrva" –, de az is igaz, hogy ez a gyilkos merénylet volt Luigi Gritti halálos ítélete.

Erdély népe felzúdult; szinte egysegesen tamadt a szultán hajdani bizalmi emberére. Halálának sokféle leírasa kozul egy múlt századbeli osztrák életrajzírónak feldolgozasát fogadjuk el leghitelesebbnek. Eszerint Gritti Czibak megoletése után, vesztét érezve, Meggyes várába zárkózott csapatával. Míg a felduhodott erdélyi nép és Czibak hadserege a kastélyt ostromolta, a mar nem fiatal Gritti – elmúlt otvenéves – félig eszméletlenul fetrengett ágyan, mert epebaja kínozta. Maradék erejét osszeszedve menekulni próbált, s kiszokott az ostromgyűrűből; az orszagúton csípték el. Azon nyomban ítéletet mondtak felette, és kivegzéséhez készulődtek Mikor az eperohamokkal kuzdő ferfi erőtlenul térdre esett az

ország porában, könyörögve így szólt a fejére suhintani készülő katonához: „Úgy ölj meg, hogy fájdalmat ne érezzek; jutalmul neked adom csizmámat és köntösömet, teli van varrva mindkettő kinccsel."

Így halt halálnak halálával Luigi Gritti, ez a regénybe illő életű reneszánsz kalandor 1534. szeptember huszonkilencedikén, és így múlt el egy háromesztendős lidércnyomás a végvonaglásban kínlódó magyar állam felől.

Ha ez a furfangos kalmár olyan időben vetődik Magyarországra, amikor itt rend és nyugalom van: szerencsés kereskedelmi kapcsolataival sokat tehetett volna gazdasági életünk fellendítéséért. Szerémi például neki tulajdonít olyasféle terveket Buda városának fejlesztéséről, amilyeneket Heltai Gáspár nagy sóhajtva Mátyás királyról mesél:

„Az utca egyik oldalán, mely a város közepe felé esik, az egyméretű paloták aranyozott bronzelemből való fedél alatt lennének. Az utca másik, a Duna felőli szakaszán, s magasságuk négy ablakrésznyi lenne... A hegy felől gyantával befestett piros cseréptető alatt egyméretű paloták lennének Buda várától egészen a szombati hetipiac helyéig. Gritti úr fejleszteni akarta a várost kereskedelemmel úgy, hogy nem lett volna párja Budának."

Amint mondják, Gritti egy hétnél nem viselte tovább ruháit; utána szolgaseregének ajándékozta őket. Bőkezű volt; busás felárral továbbadható angóramacskáról levelez, és ugyanakkor, közvetlenül halála előtt, drága pénzen fizeti meg a mindenre kapható bértollnokot, Pietro Aretinót, hogy dicsőítő verseket írjon róla. Aretino hatvanhat soros hízelgő költeménye, melyben Grittit Magyarország megmentőjének nevezi, pár nappal halála előtt készült el...

Batthyány Orbán egyelőre megmenekült, idejekorán átállt a másik táborhoz, valószínűleg ő árulta el Grittit és a rémülten nyüszítő Dóczy tartózkodási helyét. Dóczy azonban meglakolt bűneiért; Szerémi így meséli el halálát, nyilván neki is így mesélték el:

„Kun Gotthard kapitány úr röviden ezeket mondta neki:

– János uram, már kész számodra, hogy elmenj e világból az Atyához, ezért mondd utánam: »Uram, nem vagyok méltó, hogy hajlékomba jöjj.« Mondd csak ezt, és meggyógyul a te lelked. Légy jó reményben.

És azok a jó keresztény urak rendeltek egy gyóntatót, és Dóczy János meggyónt.

Ülve ütötték agyon, mint a kutyát.

Meggyesen temették el, tiszta takaróban."

SENKI FÖLDJE EURÓPA HADITÉRKÉPÉN

A király meglátá, hogy ő nem birhatná
Pogány törököknek temérdek sokaságát,
Bölcsen cselekedék, frigyet vélek vete
Hogy csak épülhetne a megnyomorult ország

Azért mi is kérjük szüntelen az Istent
jámbor királt hogy nékünk is rendelne
Magyari uraknak ő kemény sziveket
a nagy jámbor király mellé egyenesítse

(Farkas András:
A zsidó és a magyar nemzetről, 1538.)

1534 októberében két gyanúsan viselkedő marhakereskedő tűnt fel a Szlavóniát Horvátországgal és a Velencei Köztársasággal összekötő országúton, a Dráva egyik gázlója közelében, a Habsburg Ferdinándot szolgáló és Mikola Jurišič közvetlen parancsnoksága alatt álló határőrző katonáknak. Bár a marhakereskedők így visszafelé állatok nélkül, sőt különösebb málha nélkül, csapatokba verődve, kedélyesen beszélgetve szoktak Magyarország felé lovagolni, hiszen marháikat már rég eladták valamelyik német vagy északolasz városban, és a pénz ott lapult tüszőjükbe varrva; meg aztán kifele menet sem igen látszott rajtuk a marhahajtás, hiszen hajdúk terelték kifelé a szép szarvú fehér barmokat, a magyar állam fő exportcikkét – mégis: a két idegen fehér arca, finom keze, tettető viselkedésén is átütő jó modora, a többiektől való kicsit félénk elkülönülésük gyanússá vált. Az igazoltatáskor még gyanúsabban viselkedtek, így hát biztos őrizet alatt Innsbruckba küldték őket mint feltehetőleg I. János kémeit vagy Franciaországból hazafelé tartó követeit.

Milyen kínos volt azonban I. Ferdinánd meglepetése, mikor a

foglyokat vallató tiszt zavartan jelentette, hogy a két utas valóban nem marhakereskedő ugyan, csakhogy nem a riválisa magyar király szolgálatában állnak, hanem a pápa őszentsége közvetlen szolgálatában álló püspökök, akik I. Jánoshoz igyekeznek.

Példátlan eset! János király Bécs török ostroma óta egyházi átok alatt állt mint a keresztény Európát megsemmisítéssel fenyegető muzulmán hatalom szövetségese; püspökeit sem ismerte el a Vatikán felkent püspöknek; s ha érkezett is addig valamilyen pápai küldött a János ellenőrizte Magyarországra, az mindig Ferdinándnál tisztelgett először. S most íme, nyilván titkos megbízatással, úgy, hogy arról a Habsburg-ház egyelőre ne szerezzen tudomást, tehát Jánossal mintegy szövetkezendő, két püspököt küld őszentsége a kitagadott magyar uralkodóhoz!

Váratlan fordulat a világpolitikában, váratlan még akkor is, ha köztudott, hogy az agg VII. Kelemen pápa, V. Károly ellenfele, majd Róma kirablása óta kezes kiszolgálója, szeptember hónap huszonötödikén elhunyt, és most a bíborosi kollégium új pápát készül választani. Meglepő, hogy már a *sede vacante* kormány ilyen gyorsan intézkedik.

Az új pápa személye pedig csak fokozta Ferdinándnak és bátyjának zavarát. Az 1534. október tizenharmadikán megválasztott III. Pál pápa, a hatvanhat esztendős Alessandro Farnese már bíboros korában ellenszenvvel figyelte a Habsburg-ház korlátlan világuralmi törekvéseit. Franciaország és a Habsburg-birodalom között legalábbis tartós és nyugodt békét óhajtott teremteni, ha ugyan nem inkább I. Ferenc pártján érzett. Ez a viharos ifjúságú, gazdag és kicsapongó természetű bíboros most, hatvanhat éves korára már lehiggadva nézett fiatalkori botlásaira, és hallatlan energiáit, szervezőkészségét és széles áttekintőképességét az egyház hatalma megszilárdításának igyekezett szentelni. Habsburg Ferdinándot információi alapján gyenge és habozó uralkodónak tartotta, úgy vélte, hogy Magyarországot mindenképpen egy nemzeti király lenne képes a török ellen megvédeni, ezért – részben a hajdani római szerzetes, Frangepán Ferenc tanácsára is – I. János leghatározottabb tá-

mogatását határozta el. Amint azt magyar vonatkozású levelezésének kiadója, Óváry Lipót 1879-ben írta: „Mindjárt uralkodása kezdetén rendkívüli érdeklődést tanúsított a magyarországi viszonyok iránt, a legnagyobb erőfeszítéssel oda törekedvén, hogy a két ellenkirály, I. Ferdinánd és Zápolya János kibékítése és egyesítése által Magyarországot ismét védképessé tehesse."

Ez a III. Pál ifjúkorában az öreg és hírhedt VI. Borgia Sándor pápa kegyeltje volt, aki azért egyengette az akkor fiatal ember karrierjét, mert húga volt a pápa szeretője. VI. Sándorhoz hasonlóan ő is kedvelte az intim családi életet, ezért négy fiát igen jó állásokba helyezte el, sőt egyik unokáját bíborossá nevezte ki, így elérte, hogy pápa korára a legfontosabb világi és egyházi pozíciókat közvetlen rokonsága, tehát bizalmi emberei tarthassák kézben. Aki ismeri Tiziano híres képét, melynek eredetije a nápolyi Capodimonte Múzeumban van, a másik változat pedig a római Palazzo Venezia fogadótermét díszíti, s melyről szép számú reprodukció látható: az Tiziano bámulatos ábrázolókészsége folytán minden nehézség nélkül képet alkothat magának erről a ravasz és minden hájjal megkent öregemberről, aki most kezébe vette Magyarország sorsát.

Magyarország 1534 őszén valóban kulcsfontosságú területté vált; fontos államérdek lett egy pápához hű, a törökkel sem ellenséges, tehát ezen a fronton semlegességet biztosító uralkodó pártfogása. Ferdinánd ebből a szempontból nem jöhetett számításba, mert őt a török ellenségnek tekintette. Azért lett ez hirtelenében fontos érdek, mert V. Károly szerencsétlen európai politikája ennek a harmincas évtizednek a közepén annyira összekuszálta a helyzetet, hogy birodalmában sorra lobbantak fel a vallásos mezben jelentkező társadalmi ellentétek, Csehországtól a hollandi határ közelében fekvő Münster városáig terjedt a nyugtalanság; Münstert, hiába zárta körül szoros ostromgyűrű, nem tudták bevenni a császári ostromlók; Angliában a pápa huzavonája VIII. Henrik válási kérelme ügyében – és emögött is V. Károly állt – nyílt szakításhoz vezetett a Szentszékkel, ami a pápa hatalmát erősen megtépázta: 1534 az *act of supremacy* esztendeje, azé az okmányé, mely törvényes

formában körvonalazta egy független államvallás jogi helyzetét; Franciaország pedig immár teljesen nyílt katonai szövetséget kötött Törökországgal, a francia és a török flotta közös főparancsnokság alatt tökéletesen elvegyült egymással, és az Atlanti-óceántól az Égei-tengerig állandó gondot okozott a többi európai országnak, megbénítva kereskedelmüket. Ráadásul Svájc után – ahol véres harcok után kezd végérvényesen meggyökeresedni a vértanúként elesett Ulrich Zwingli reformációja – Franciaországban is felüti fejét az eretnekség tanítása: egy Jean Calvin nevű, huszonöt éves északfrancia fiatalember nyíltan a lutheránus hitre tér, és a reformáció tanait a maga bővítéseivel Párizs-szerte hirdetni kezdi. A már a középkorban is a leghaladottabb társadalmi nézeteket valló eretnekségek hazájában Calvin fölbukkanása veszedelmes az egyházra nézve, hiszen ez a fiatalember messze túllépni látszik Luther nézeteit.

A reformációnak egyelőre lutheri ága Magyarországon is erősen terjedni kezd, éppen ekkor. Bár a katolikus konzervativizmus melegágyában, Spanyolországban már meg is alakult egy harcias új szerzet, szintén éppen 1534-ben, egy negyvenhárom éves spanyol nemes, volt katonatiszt, Ignacio de Loyola irányításával, a Jézus Társasága: Róma még mindig defenzívában van.

Így hát III. Pál igen nagy energiával kezd a magyar királyság ügyének rendezéséhez.

Kedvez tervének, hogy Gritti megölése után I. János is mintha lidércnyomás alól szabadult volna: a nemzetközi helyzetet áttekintve, megújult erővel fog diplomáciai mesterkedéseibe, ismét a külügyek vonatkozásában mutat több energiát, mint a belügyekben. Az öreg Brodarics püspök agilis unokaöccsét és tanítványát, akit a húszas évek végén hívott haza Itáliából az egyetemről, és aki azóta szünet nélkül diplomáciai szolgálatban áll, főleg Lengyelországban, de járt már 1532-ben Rómában is: Verancsics Antalt III. Pál pápához küldi, azzal a kéréssel, hogy akkreditáljon a pápa hozzá, I. Jánoshoz is követet, éppen úgy, mint Ferdinándhoz, ezzel is könnyebbé téve jövőbeli érintkezésüket. Rómából Párizsba, majd on-

nan Londonba utazik a harmincéves diplomata. Mindenütt szívesen fogadják, s Verancsics rövidesen sikereket jelenthet kormányának. III. Pál rövidesen valóban küld nunciust I. Jánoshoz: az 1534 őszén Ferdinánd által elfogott Casale püspök és Andrea Corsini helyett Rorario püspök személyében. Ugyanakkor I. Ferdinándhoz Vergerio püspököt akkreditálja. Ferdinánd emiatt valósággal tombol; sorra küldözgeti sértődött tiltakozásait a pápához, és jobb híján lesben áll a Magyarországról kifelé vezető utak mentén, hátha elfoghat egy-egy János-párti követet vagy ügynököt. Nem lehetetlen, hogy a János területén száraz rőzselángként hatalmasan és váratlanul fellobbanó reformáció elleni kormányintézkedések is ennek a kedvezőbb pápai kapcsolatnak az érdekében történtek; Dévai Bíró Mátyás például, akit még 1533 júliusában sikerült megszöktetni – mikor börtönéből kihallgatásra vezették Bécsben –, s aki ismét Bebek Imre oltalmába húzódott: ezúttal I. János kormányának fogságát szenvedi. Dévai Bíró, aki pedig, mint sejtésünket korábban közöltük, alighanem János-pártisága miatt is szenvedett oly sokáig Bécsben, talán azért került ezúttal a másik király fogságába, mert Jánosnak fel kellett mutatnia valamilyen reformáció elleni akciót. Így esett, hogy miközben „a bálványozást rontaná Budán" – ahogy később Bornemisza Péter írta róla –, 1534 tavaszán elfogták, s majd csak 1535-ben húzódhat az akkor már Ferdinánd-párti Nádasdy Tamáshoz, Sárvárra. Igaz, persze, hogy Dévai budai fogsága semmi esetre sem lehetett igazi tömlöc, inkább csak – ahogy ma mondanánk – afféle „rendőri felügyelet" vagy házi őrizet. János, mint később látni fogjuk, felekezeti szempontból türelmes és szinte közömbös volt. Egyébként János kormányának felekezeti nézeteire jellemző Brodarics püspöknek egy, még 1533 augusztusában a pápához, VII. Kelemenhez írott levele, amelyben mintegy vállvonogatva közli: nincsenek érvei a reformáció ellen, mert a katolikus papság között általános az erkölcstelenség, zsinatot kéne tehát egybehívni, mely a vallást a kor eszméihez közelebb hozná.

Különben az egyházi vagyon éppen ebben az esztendőben Ferdi-

nánd területén is, a reformáció terjedésétől függetlenül olyan mértékben pusztult s került magánkézbe, hogy III. Pál I. János elismerésével semmit sem kockáztatott. Érdekes ugyanis, hogy Magyarországon, akárcsak Angliában már a század elejétől kezdve, a főnemesség felekezeti elhatározásoktól vagy egyáltalán bármiféle vallási meggondolástól függetlenül sorra tette rá a kezét a belviszályok miatt rendezetlen jogi helyzetű egyházi birtokállományra; még a kincsekkel sem törődött, azok műbecsét nem méltányolta, csak aranyértékét nézve vagyonához csatolta. S éppen 1534-ben ölt ez fantasztikus méreteket. A tavaly, 1533-ban elhunyt híres és szigorú, kitűnően szervező Tolnay Máté pannonhalmi apát helyébe Török Bálint nyomult be, s az elképedt papok elől magának kaparintotta a birtokot, Nyáry Ferenc huszárkapitánnyal osztozva a vagyonon; Zircre, a cisztercita apátságba I. János egyik híve furakodott be; Tihanyban Csóron András, akiről olyan sok rosszat tud Bornemisza, nyúzta az apátság jobbágyait; a zalavári apátságot pedig Hassági Ferenc, Nádasdy familiárisa kapta bizonyos szolgálatai jutalmául. A derék nemes családostul beköltözött az ősi apátság helyiségeibe, és kitűnően érezte magát a kényelmes lakásban. Ezek a kolostorok ugyanis a kor átlagszínvonalához képest igen magas lakáskultúrájú intézmények voltak, mosdókkal, fürdőkkel, központi fűtéssel és rendes árnyékszékkel; a magyar nemesség ilyesmit talán még csak hírből sem ismert; ő maga nem épített, hanem inkább a készbe ült be.

Volt ennek a mohó vagyonszerző akciónak bizonyos belpolitikai előnye is: a belső háború öt éve során a legnagyobb birtoktestek elrendeződtek, kialakultak az új főnemesi famíliák – Pekri Lajos! –, és a különböző nemesi családok közötti nagyobb arányú háborúságok átmenetileg csillapultak. A ravasz Nádasdy, miután I. Jánosnál megszedte magát, és sógorát beültette Fogaras várába, Gritti rémuralmára hivatkozva erkölcsi felháborodásában visszapártol Ferdinándhoz, szabályos szerződést kötve vele, amiben még azt is körülírja, hogy mikor kell neki, Nádasdynak, személyesen háborúba mennie (csak akkor, ha a király is személyesen megy!), és egy ügyes

házassági sakkhúzással megháromszorozza vagyonát. Ferdinánddal kötött szerződését – ami e kor feudális anarchiájára oly szomorúan jellemző – Thurzó Elek közvetíti. A szerződésben ilyen kitételek vannak: *„Ha az egész ország János kezébe kerülne"; „Ha az ország kétfelé oszlanék"* – mi lenne Nádasdy jogi helyzete. Házassága sem lehetett valami korrekt vállalkozás, már ami a vagyonszerző részét illeti, ugyanis Istvánffy is, mások is támadják emiatt Nádasdyt. Rebesgették, hogy Nádasdy eltétette láb alól leendő feleségének, a gazdag Kanizsai Orsolyának gyámját és vagyonának kezelőjét; ami ha nem is bizonyos, de feljegyzésre érdemes szóbeszéd; Forgách Ferenc is állítja hitelességét. Ami azonban ennél is fontosabb, és ami a kor országvezető rétegére szomorúan jellemző, az Nádasdy hihetetlen egocentrizmusa. Valóban: egy apró példán figyelhetjük meg, hogy hull a középkori magyar állam vármegyényi kis darabokra; a *Hazának*, a *Pátriának* az a fogalma, mit Zrínyi óta minden magyar ápol a szívében, és amit szívesen visszavetítünk a régi korba is: a hazának ez a mai fogalma valóban nem létezett például Nádasdy Tamás számára, pedig ő jelesebb és tisztességesebb főrendjeink közé tartozott. Igaza van Engelsnek és a marxista tanításnak: a nemzet, a haza fogalma még nem alakult ki. Íme, micsoda Nádasdy Tamás hazája: a saját földbirtoka. Miközben Gritti éppen Czibakot mészárolja, és a török fenyegette országot ez a ravasz olasz kalmár a tönk szélére sodorja, Nádasdy Tamás, aki nemrég vágott zsebre egy hatalmas várat, amiért kétszáz lovasával elparádézgatott Buda alatt a mafla Roggendorf szeme láttára, egyszerűen fütyül az országra, az államra, saját rangja parancsolta kötelességeire: Hódmezővásárhelyt lakodalmat ül, és szerződést körmöl, amelyben a fő szempont annyira saját maga, hogy az ország is csak őhozzá igazodik a gondolatvilágában: *„ha az országgal ez lesz, akkor én..."* És bizonyára büszkeséget érzett, hogy ilyen ügyes szerződést tudott kicsikarni az Innsbruckban ülő és az egész magyar üggyel torkig levő királlyal, akit ő választott meg roppant ügybuzgalommal, mikor pedig volt már egy királya az országnak. És mindannyian így cselekedtek, így gondolkodtak; mindegyikük számára a maga kis

birtoka volt a „haza", azt meg is védték életük árán is; de a szomszéd már idegen volt, ellenség, szinte mint a török. Csak a nyelv fogta egybe ezt a sok országtöredékből álló konglomerátumot, a nyelv, ami valóban kezd éppen mostanában végérvényesen elfogadottá válni még az írásbeli érintkezésben is.

Werbőczi nagy dühösen vén fejével újra nősül, csak hogy fia, aki Ferdinándhoz pártolt, ne örökölhessen tőle; Bebek Ferenc Ferdinándhoz csatlakozik, mert rablásai miatt Jánostól már nem remélhet kegyelmet; Török Bálint viszont 1536-ban János királyhoz pártol vissza, s most már pártján is marad, amíg a török a Héttoronyba nem zárja: ajándékul kapja Debrecent. Török Bálintnak Ferdinándtól már nincs mit várnia, az elosztogatta egész magyarországi birtokállományát. Így hát Török Bálint büszkén utazhat szerte az országban, fölzabálni a csirkét meg ludat meg birkát meg marhahúst, beszedni a különböző adófajtákat Debrecen városától Pápa városáig; mert 1536-ra már Török Bálinté Szigetvár, Enying, Ozora, Somogyvár, Sümeg, Szigliget, Kaposvár, Zala... Így hát Török Bálint valamivel többet fog mozogni az „ország" védelmében, mert szanaszét fekszenek birtokai, ezért is szúr szemet a töröknek, no meg főleg a ravasz György barátnak. Figyeljük meg Török Bálint „átállásának" előzményeit, a feudális anarchia klasszikus példáját. Éppen Bakics Pálnál ünnepelte Török Bálint a házigazda név- és egyben születésnapját Lak várában, mikor hazafelé ballagva, alighanem részegen, zördülni hallja a bozótot. Felneszel; fegyveréhez kap; ebben a pillanatban Bakics Pál egy tisztje sújt felé szekercéjével. Rövid párviadal; Török Bálintot nem sikerül megölni; de a merénylet után tőkét kovácsol a kínos esetből, azt állítja, hogy Ferdinánd rosszindulata sejthető mögötte. Ezért hát átpártol Jánoshoz, de előbb megalkuszik vele Debrecenre.

Ebben a helyzetben I. János király aligha várhat valamit is híveitől és általában az uralkodó osztálytól; helyzete rosszabb, mint valaha, legföljebb a belháború heve csitul, mert a zsíros falatokat most éppen emésztik a zsákmányolók. És mégis: valami csekély, de érezhető fellendülést figyelhetünk meg az országban, valami el-

rendeződést és nyugalmat, élénkebb kereskedelmet, higgadtabb helyi (megyei) közéletet és főleg egy új réteg teljes és feltétlen bizalmát. Ez a réteg a mezővárosok polgársága, egy nagyon lassan alakulgató magyar polgári osztály csírája; velük együtt pedig a lutheránus hitű alsó papság, de még bizonyos értelemben a hajdan kegyetlenül elnyomott, de most némi jogokat törvényesen is visszakapott jobbágyságból is a függetlenebbje és módosabbja. A magyar nyelvű irodalom is fellendül, mégpedig túlnyomórészt János király területén. Láthatjuk a fejezetünk elején mottóként idézett éneket: Farkas András prédikátor teljes szívvel támogatja I. János király politikáját.

A sokféle ide-oda pártolgatás zűrzavarában nehezen tájékozódó irodalomtörténet-írás – mely különben is, a máról visszanézve, a későbbi események utólagos tudatában Ferdinándra figyel inkább – nem sok ügyet vet arra az érdekes tényre, hogy a harmincas évek közepe táján valamivel nagyobb erővel megszólaló magyar nyelvű irodalom *szinte teljesen János-párti, sőt szinte agitációs lendületű irodalom János király mellett.* Kivétel csupán a Nádasdy Tamás melengette sárvári kastély, ahol Dévai Bíró Mátyás és Sylvester János lel otthonra és bőkezű mecénásra. Mert különben még a gazdag és művelt Perényi Péter is a törökkel való egyezkedés politikájának híve, tehát függetlensége és „pártatlansága" ellenére is *e tekintetben* a jánosi koncepció híve.

Figyeljük meg például Farkas András versét *A zsidó és a magyar nemzetről,* melyben összeveti e két méltatlanul üldözött nép történetének eseményeit, és azokból tanulságot próbál levonni. Farkas András valósággal agitál I. János mellett: szerinte János a törvényesen választott uralkodó, és Mohács után a végzetes lépést a *magyari urak* tették meg, akik *„elhajlának koronás királyuktól, pártokat ütének János király ellen, királyt választának ím a Németországból";* Farkas András annak tudatában méltatlankodik ezen, hogy szerinte János király már rögtön megválasztásakor, tehát a Ferdinánd-féle választás előtt eldöntötte a törökbarát politikát, amit ő határozottan és félreérthetetlenül békepolitikának tart: *„A király meglátá,*

hogy ő nem birhatná pogány töröknek temérdek sokaságát, bölcsen cselekedék, frigyet vélek vete, hogy csak épülhetne e megnyomorult ország." Farkas András szerint mindez előbb történt, mint a Habsburg-király megválasztása. Szerinte tehát János elsőrendű célja az volt, vagy legalábbis a mezővárosi polgárság, melyhez a buzgó reformátor szól, céljának vélte, hogy az ország épüljön, gyarapodjon, hogy kiheverhesse sebeit. Ezzel szemben álltak az urak, vagyis az uralkodó osztály; megválasztották Ferdinándot, aki miatt *„sok pártolással Felföldet elveszték, és annál is inkább az ország nyomorodék"*. Érdekes: tehát a Felvidék éppúgy és végérvényesen elveszett – Farkas szerint –, megszűnt a magyar állam tagja lenni, mint a töröknek hódolt legdélibb részek; elveszett, mert nem Jánoshoz tartozik. Meg is mondja Farkas nyíltan: az Isten a magyar népet *„egyfelől* vereté pogány törökkel, *másfelől* némettel és ím az pártolókkal"; s véli ezt Farkas András akkor, amikor nem titkolja a János-párti kormány mulasztásai és ügyetlenségei miatti török dúlásokat, például az 1530. decemberi mátyusföldi dúlást; a törökök *„az Sarlóközből, az bőv Mátyusföldéről, Zalából, Somogyból, az Szerém földéről, az széles Alföldről sok népet elhajtának"*.

Mindezt természetesen összekapcsolja a reformáció ideológiájának hirdetésével; a János-párti politika és a reformáció ügye a szerző számára egy és ugyanaz: régebben „mi kápolnáinkban voltak éneklések, de a szentírásnak nem volt prédikálása", most viszont „az Isten közinkben bocsátott sok bölcseket és jámbor tanyítókat, akik az ige által hirdetik minekünk áldott Jézus Krisztust"; ez az újfajta tanítás és igehirdetés nem könnyű, mert „pokolbeli ördög ellenünk feltámaszt földi királyokat, hatalmas nagy urakat". Versezete végén Farkas András ismét János király mellett szól, és azt a jámbor óhajtását tudatja az olvasóval, illetve az ének hallgatójával, bárha az Isten „magyari uraknak ő kemény sziveket a nagy jámbor király mellé" egyenesítené.

Függetlenül most a mából visszatekintő olvasó mérlegelésétől, tény, hogy egy nagyon tudatos, nagyon világos koncepció formálódik ki szemünk előtt Farkas András énekének olvastán. A refor-

máció ügye, a magyar állam fennmaradásának ügye János király kezében van; sőt, mintha még azt is sejtené a szerző, hogy a magyari urak, tehát az uralkodó osztály inkább a másik táborban van. Ez persze, mint látjuk, egyáltalán nincs így; mégis érdekes, hogy ezeknek a törököktől viszonylag háborítatlan területeknek a magyar mezővárosi lakossága mennyire a hajdan oly kegyetlenül jobbágynyomorító I. János pártján áll. Nem közömbös figyelembe venni azt sem, hogy ezt az éneket 1582-ben Bornemisza Péter is kiadta; ha pedig kiadta, közölte, nyilván egyetértett vele. A János király területén felvirágzó reformáció, Farkas Andrásnak és társainak lelkesedése nincs ellentétben azzal, hogy I. János hivatalosan a pápai hit mellett tört lándzsát, sőt, ha szükségét érezte, karhatalommal is fellépett érdekében. János számára életkérdés volt a pápával ápolt jó viszony; a Habsburg-ház ellenszenvét a pápai rokonszenvvel ellensúlyozhatta. Különösen így volt ez III. Pál pápa uralkodásakor. Heltai Gáspár feljegyzése az 1538-ban tartott segesvári disputáról (*Háló* című könyvének előszavában) igen jól mutatja ezt a kettősséget, melynek hátterét persze Heltai nem értette. Egyfelől szigorúan fellép a katolikus nézetek mellett, támogatva nélkülözhetetlen diplomatáit, mint Statileo püspököt; másfelől összekacsint az eretnekséggel vádolt prédikátorral, és szökni hagyja. Már maga az is érdekes, hogy *„disputatiót"* hív össze, tehát vitát provokál, melyben mindkét nézet jogosultságát elismeri. Ugyanakkor persze arra is jó alkalom ez a *disputatio,* hogy nyilvánosan állást foglalhasson a váradi béke oly fontos esztendejében – erről még később szó lesz – a pápa ügye mellett, bizonyítva, hogy erélyesebben képes fellépni, mint riválisa, Ferdinánd a maga területén.

Ezért hiszi a derék Heltai, hogy „még a fejedelmek és királyok is féltenek a herélt Statilustól, meg a nagy kápájú egri érsektől, Frangepántól", hogy még *„a boldog emlékezetű nagy János király"* is rettegett tőlük. Fráter György azonban mégis hasztalan követelte Szántai István mester megbüntetését, János azt mondotta:

– Törvénytelen nem akarok senkit megölni.

Aznap éjjel, titokban „bőv költséget adott" Szántai mesternek, és intette, hogy békével távozzék.

Íme, ezért kedvelte Heltai Gáspár meg Farkas András meg még sokan mások János királyt. Mert az a néhány többi szerző is, akik ekkor az első magyar nyelvű prózai munkákat kiadogatják: így vagy úgy, de mind János király hatalmi körében működnek, alkotnak, sőt politikájával is egyetértenek. Gálszécsi István, hittételek megfogalmazója, vallásos író, akinek könyvéhez kötve Farkas András éneke is megjelent; Ozorai Imre, aki a negyvenes években adta ki az első önálló (tehát nem idegen nyelvből fordított) – magyar prózai könyvet; a már többször emlegetett Dévai Bíró Mátyás mind ismerősök, talán barátok is, akik együtt jártak a wittenbergi egyetemre 1530–31 körül, és nagyjából egy vidéken is működnek, Dévait kivéve (aki azért, mint láttuk, szintén nem kevés János-párti kapcsolattal rendelkezik, mint Bebek Imre például) a Tiszántúlon és a Felső-Tisza vidékén. Bár írásaikban, főleg a Farkasében, föllelhetők annak a bizonyos 1505-ös rákosi országgyűlésnek középnemesi frázisai, mégis az a tény döntő munkásságukban, hogy az őket megválasztó és eltartó mezővárosi polgárság nézeteit terjesztik. Azok pedig, ezeknek a fallal körül se kerített, lazán szétterülő, valamelyik földesúrral némi kapcsolatban élő terebélyes községeknek a lakói, akik idegenkedve és kicsit irigyen figyelik a pár száz éves múltú, rendezett, kerített városok lakóit éppúgy, mint a palánkjaik mögé váratlanul be-betörő oligarchákat és rabló nemeseket; akik a kerített városoknál is könnyebben fogadják be a reverendáját levetett papot, a földesurától valahogy megszabadult jobbágyot, az egyetemet frissiben végzett diákot; aki termel is, ipart is űzöget, kereskedik is, de még azért a földjét is művelgeti; ez a fajta „országlakos", bárhogyan is ítéljük meg magatartását, helyesli a törökbarát politikát, megveti a nagy kiterjedésű földbirtokok foggal-körömmel való megszerzésének főnemesi törekvéseit, viszont békességben akar élni, megfelelő jómódban és kiegyensúlyozott életszínvonalon a maga házában; tehát Jánost támogatja, ami viszont azt jelenti, hogy lassanként kialakul Zápolyának, pon-

tosabban kormányának az a társadalmi bázisa, amilyen bázisa sem 1526-ban nem volt még, sem ő maga nem is számolt ilyen támogatókkal. 1526-ban még azért nem volt, mert éppen ezekben az évtizedekben ért el hozzánk annak a nagyarányú, bár lassú és fokozatos társadalmi átalakulásnak a hulláma, ami a XVI. század elején úgy megmozgatta például a német társadalmat, és a parasztháborúkhoz meg a reformációhoz vezetett, s amiről Engels ad találó rajzot *A német parasztháború* című, 1850-ben írott munkájában.

Farkas András tehát egy új és alakuló társadalmi réteg gondolatának adott hangot. Ezt a réteget képviseli Ozorai Imre is, aki reformiratában, mellyel a lutheri reformot támogatja, a Gyula környéki, Békés megyei mezővárosi polgársághoz szól. Ozorai könyvében jól megfigyelhetjük, hogy a reformáció nagyon is konkrét gazdasági követeléseket hozott: arról ír, hogy rendezni kellene a papi adófajtákat, könnyíteni az így keletkezett terheken, a papi vagyont részben közvagyonná, részben a mezővárossal rokonszenvező főúr magántulajdonává tenni. Ozorait nyugtalanítja, hogy a papi szolgáltatások lényegében üzleti tranzakciók; a pápa megfelelő javadalmazásért hajlandó a hívők érdekében közbenjárni Istennél. A mise is egy ilyen üzletkötési móddá vált: tévesen és helytelenül érintkeznek a hívők Istennel. Írott szövegeknek, dokumentumoknak, hiteles adatoknak kell csak hinnünk. Ezzel a gyanakvó kritikával juthatunk el igazán Istenhez, tanítja Luther nyomán Ozorai – aki különben még nem akar nyíltan szakítani Rómával, ő inkább egy egyházon belüli reform híve –, s ezzel is kifejezi az újkor emberének törekvéseit. Olvasni kell a szent szövegeket, tanulmányozni és elemezni, nem kritika nélkül tudomásul venni; de ahhoz, hogy olvassuk őket, értenünk kell; hogy érthessük, nemzeti nyelven kell megszólalni. *„Amellik valami írást jobban magyaráz, azt kell követnünk"* – tanítja Ozorai a derék békési „országlakost", s ezzel közvetve társadalmi bírálatra is ösztönzi. Mint ahogyan valóban a reformáció minden esetben a feudalizmusnál haladottabb társadalmi áramlat felbukkanását is jelentette: hiszen ezért fújtattak ellene még Mohács előtt Werbőcziék és általában az uralkodó osztály.

Egyelőre persze csak a legszelídebb, a lutheri áramlat söpört végig diadalmasan országszerte, főleg a Tisza vidékén, a svájci és a francia szele csak később ér ide hozzánk: viszont ne feledjük, hogy a huszitizmus eszméivel már jó évszázada megtermékenyült a „nagy magyar ugar", és az 1514-es parasztfelkelés is előkészítette a talajt. Több ága volt a reformációnak, mert amilyen igaz, hogy az 1525-ös német paraszthábor úban Luther Márton a pórnép ellen fordult, olyan igaz az is, hogy Thomas Münzer viszont, a német Dózsa György, pap és igehirdető prédikátor volt. És bizony ezeknek az igehirdető prédikátoroknak puszta létezése is szinte társadalmi forradalom. A reformáció papját, legyen az a német Luther, a francia Calvin, a svájci Zwingli híve, már nem egy felsőbb egyházi méltóság nevezi ki; az ilyen prédikátort a köznép választja; *így hát azoktól a polgároktól függ, akik kenyeret adnak neki.* Nálunk ez akkoriban, a harmincas években még annyiban különbözött ettől, hogy a prédikátorok nem a püspöki hierarchiától függtek többé, de még nem is mindenütt a városoktól (bár Dévai Kassán, ha rövid ideig is, de városi prédikátor volt), hanem az egyes területek földesuraitól. Ezek feudális urak voltak, akik többnyire inkább csak azért támogatták a reformációt, mert ideológiai alapot teremtett számukra az egyházi birtok megszerzésére (így történt ez Angliában is, ahol VIII. Henrik saját külön reformációja meg is állt az egyházi birtok felosztásánál), és így kolostorok, falvak, mezővárosok egyházi vagyonát erkölcsi gátlás nélkül szerezhették meg.

A magyar ugart egyébként egy bekezdéssel följebb nemcsak költői célzásként említettük. Egy Magyarországra elvetődött bajor miniszter csüggesztő képet fest az 1530-as évek Magyarországáról:

„A köznép olyan módon el van itt nyomva, mint soha és sehol máshol nyugati országokban."

Ez a tömörségében megrázó mondat indította arra a századforduló jeles magyar történetíróját, Acsády Ignácot, hogy a lenini „két nemzet" tanítást elfogadva sóhajtson:

„Tényleg két nemzet élt ekkor Magyarországban: egy uralkodó és egy elnyomott nemzet."

Acsády bizonyítja azt is, hogy a főurak oly kegyetlenek voltak sok helyütt – helyi kiskirályok, a szó legszorosabb értelmében, fél, egész vármegyékre kiterjedő élet-halál hatalommal –, hogy a parasztság, ahol csak tehette, a török ellenőrizte területekre menekült. (Főleg persze 1541 után.) Pedig a jobbágyság már nem volt mindenütt abban a csaknem rabszolga-állapotban, amilyenbe annak idején a Dózsa-felkelés után taszították; sokan aránylag függetlenek maradhattak, sőt szabadnak érezhették magukat, ha volt annyi szerencséjük vagy ügyességük, hogy készpénzben, rendszeres fizetéssel megválthatták magukat. Különben a földesurak nem mindenütt követelték már a szolgáltatást természetben, hanem inkább pénzben. Másfelől viszont az is igaz, hogy hiába kapott akár a földesúr, akár az uralkodó sok pénzt, annak vásárlóereje nemigen volt, mivel Magyarországon egyszerűen nem volt országos méretű ipar. A termelőmunka a legszűkebb helyi kisipar méreteire korlátozódott; mint Acsády írja, az egész országban nem volt papír, hártya még kevésbé; Jozefics zenggi püspök – aki, ugye emlékszünk, a velencei dózséval tárgyalt János megbízásából 1526 decemberében – azzal menti magát megbízólevele hitványsága miatt a velencei tanács előtt, hogy egész Magyarországon nem lehet papirost kapni. Ugyanígy nem akadt szabó, kardműves, fegyverkovács olyan értelemben, hogy az tömegesebb igényeket ki tudott volna elégíteni. I. János ugyan megpróbált Lippán egy ágyúöntő műhelyt felállítani, de kevés sikerrel. Mint azt a bajor követtel folytatott társalgásának leírásakor láttuk: egész birodalmában alig akadt korszerű tüzérségi lőfegyver. Viszont a hamispénz-verés annál inkább dívott, főleg a Felvidéken, ahol Bebek Ferenc és társai rézpénzt vertek arany gyanánt. Így hát aztán a harmincas évek közepére visszatért a régi, középkori cserekereskedelem; ezzel pedig együtt járt az infláció. Hasztalan igyekezett János uralkodásának legelején legalább az élelmiszerárakat maximálni: 1535-re például a zab vékája öt dénárról húsz dénárra szökött. Üzlet, bolt, árusítóhely az egész országban alig akadt, néhány fallal kerített várost kivéve; a legtöbb ember az országos vásárokon szerezte be egész évi ruha- és haszná-

laticikk-szükségletét. De ilyen országos vásárokra is nehezen vergődött el külföldi kalmár, mert ha valamelyik rablónemes ki nem fosztotta: árujával, targoncájával a gyalázatosan rossz utakon, melyekre minden egyes itt járt utazó és még Oláh Miklós is panaszkodik, megfeneklett. Budán voltak ugyan olasz, német, lengyel, török kereskedők, sőt Pécsett, Kassán, Pozsonyban is; de az igazi nagy külföldi cégek távol maradtak, láttuk, hogy a Fugger bankház is feladta magyarországi képviseletét.

Ezeken az állapotokon remélt javítani a Farkas András-típusú mezővárosi prédikátor és polgár; azért bízott I. Jánosban, azért pártolta a reformációt, mert a békés kereskedelem folytán az ország gazdasági életének felvirágzását remélte tőle. És mivel egy gyulai „országlakos" érdekei erősen hasonlítottak egy, mondjuk, ozorai, tehát dunántúli országlakos érdekeihez, talán inkább, mint például egy dunántúli vagy egy tiszántúli birtokos nemes érdekei egymáshoz: ezek kezdték formálni a közvéleményt, ezeknek volt inkább érdekük egy egységes állam fennmaradása, bár arról az egynyelvű országról, amit a felszabadulás előtt oly szívesen képzeltettek el az iskolás gyermekekkel, természetesen szó sem volt. Mert íme, mit olvashatunk a Verancsics-évkönyvben: „Bár ilyen annyira különböző nemzetek laknak ugyanazon földön, csodálatos, hogy mily egyetértésben és lelki összhangban élnek" – ami azt jelenti, hogy a nemzeti gyűlölködés akkor még ismeretlen volt. Oláh Miklós is, aki ezekben az években Mária királyné titkáraként Brüsszelben lakik, és aki éppen 1535. december 31-én, szilveszterkor fejezte be Homérosz *Iliász*-ának olvasását – saját kezű bejegyzése szerint – azt állapítja meg *Hungária*-jában, hogy „a mi időnkben különböző nemzetek laknak a magyar birodalomban: magyarok, németek, csehek, tótok, szászok, székelyek, oláhok, rácok, kunok, jászok, rutének, törökök. Mindezek maguk között különböző nyelveken beszélnek."

Ez a *Hungária* a tizenhatodik századi Magyarország leírását adja; legyen ez a mi kalauzunk is. Milyen lehetett 1535 körül, a viszonylagos békesség pár esztendejében Magyarország?

Oláh Miklós 173 várat sorol fel, főleg az ország déli és nyugati részében. Bár ez a szám nyilván pontatlan, mégis szembetűnő, hogy a Duna–Tisza közén, valamint a Tiszántúlon nincsenek várak, tehát fallal kerített városok sem igen. Ezt különben Szeréminek az a részlete is igazolja, amikor a Lengyelországból visszatérő János Szegen talál egy tornyot, amit a Habsburg-pártiak őriznek. Oláh a városok felsorolásában is bizonytalan, de hangsúlyozza, hogy ezek a legcivilizáltabb települései az országnak: Pécsett például vízvezeték van. Mint ahogyan van a kolostorok legelőkelőbbjeiben is, bár megdöbbentő, hogy Oláh szerint már Mohács előtt is mennyi kolostor volt pusztulóban, például a tihanyi apátság (ezért is tudott olyan könnyen beleülni Csóron András!) vagy Somogyvár, Szekszárd.

A települések általában sokkal elmaradottabbak voltak nemhogy az olasz, francia vagy angol, de még a német és cseh településeknél is. Csatornázás, közvilágítás, utcakövezet alig-alig akadt. Képzeljünk el egy téli estét vagy délutánt Magyarországon, például 1535-ben: koromsötétségbe burkolózik az ország, alig-alig pislákol itt-ott egy-egy mécses. Mécsese is csak a módosabb nemeseknek, polgároknak van, de az is milyen rossz minőségű, és milyen rosszul világít! Könyvet alig látni faluszámra; nyomda nincs az egész országban. Szobor, díszként is alig. Ekkorra Németország, Lengyelország, Csehország, Ausztria, sőt Horvátország északi és nyugati része teli van műemlékekkel; nálunk ilyen alig akad. Egy-egy díszes közkút, szobrászilag némileg megmunkált lámpástartó oszlop bukkan a vándor elé itt-ott (például Sopronban; ma is megvan), de már szobor, pompásabb épület, főleg magánkézben, szinte egyáltalán nincs. Tudunk ugyan Szent László váradi lovas szobráról, Gyulafehérvár díszes épületeiről, Pécs városi civilizációjáról, Kassa gazdagságáról, ma is láthatók a szepesi városok csodás épületei (melyek azonban Lengyelországhoz tartoztak), de feltűnő, hogy Oláh Miklós a legpompásabb építészeti műremeknek az esztergomi Bakócz-kápolnát tartja, meg Mátyás király visegrádi palotáját. Oláh mindent ezekhez viszonyít, tehát nekünk is ezekhez kell

viszonyítanunk, ha reális képet akarunk kapni. Oláhnak a visegrádi palota sokkal jobban tetszik, mint a budai, s ez azt jelenti, hogy Visegrád lehetett a maximum akkor Magyarországon; s ez, bár joggal vagyunk rá büszkék, s mutogatják az ásatások eredményeit a turistáknak – mégsem sok, szinte semmi például az éppen ekkoriban felépült krakkói Zsigmond-kápolnához vagy az éppen akkor épülő prágai kastélyhoz képest. Ha az Oláh Miklós által nem ismert – vagy nem méltányolt – műemlékeket is számba vesszük: itt van még az ozorai kastély, a nagy Masolino freskóival; vajon áll-e még egyáltalán 1535-ben? Aztán a csütörtökhelyi Zápolya-kápolna, ez a késő gótikus remek; meg néhány szép templom, a század elején még virágzó magyarországi festőiskola táblaképeivel, Vitéz János esztergomi freskói. De alig több. Oláh Miklósnak kell hinnünk, vele együtt kell elképzelnünk az akkori Magyarországot: Visegrád az ország legnagyobb kastélya, minden más csak utána következik:

„Egyedül csak magában Párizs városában, azon a helyen, melyet a nép a parlament palotájának nevez, és amelyben bíráskodnak, s a királynak ügyeit tárgyalják, ott láttam én egyetlenegy termet, mely ezeknek és a budai termeknek hasonmása volt."

Bizony ez már Oláh Miklósnál is csak nosztalgia a régi jó idők után.

Termelőmunkáról Oláh nemigen szól; dicséri a marhakereskedelmet, megállapítva azt, amit az utókor is jól tud: hogy tudniillik a magyar külkereskedelem alapja a marhaexport volt; Debrecenben és Székesfehérvárott voltak ekkoriban a legfontosabb marhavásárok. A borkereskedelemnek viszont Pest a központja; itt gyűjtik össze, s innen viszik külországba a szerémi borokat; ez volt akkor a leghíresebb, Tokajról még szó sem igen esett.

Viszont természeti kincsekben gazdag volt az ország, és éhen halni sem lehetett: a vadászat és a halászat szabad mesterség volt, senki sem tiltotta. Nem is kellett, mert az ország vizei olyan bővek voltak halban, hogy a Tiszába elég volt csak a hálót lemeríteni, máris teli lett hallal. Rákot is szekérszámra hordtak haza a rákászok. Az erdőket se tiltották: a legnagyobb erdő a Vértes; ez is,

más erdő is egyaránt alkalmas vadászatra, fagyűjtésre, bogyók gyűjtésére.

Ősszel mindig felgyújtották a tarlókat, hogy a tavasszal belévetett mag jól teremjen; országszerte parázslottak a tarlók, október táján, a deres-csípős hajnali hidegben mintegy világítva a magányos utasnak.

Ezzel szemben viszont az Alföld már akkor is pusztaság volt: *„víznek és fának szűkiben vannak."* Trágyával tüzelnek, a fát messziről hordják; képzelhetni, hogy az akkori közlekedési viszonyok között milyen nagy dolog volt egy-egy kőház!

Dicséri Oláh Miklós a melegforrásokat: „oly nagy erővel törnek ki, hogy gabonaőrlő malmokat is hajtanak" – de fürdeni is hasznos a hévizekben, Budán például még uszoda is van: a Duna partjától alig húsz méterre terül el az iszapfürdő Budán: parasztok és szőlőművelők gyógyítják benne reumás tagjaikat, „csak a válluk meg a fejük áll ki a vízből".

Tud egy-két különlegességet is Oláh Miklós, úgy látszik, az ország némely vidéke még olyan erősen őrizte a tizenharmadik század körüli telepítések nyomait; van például a táncosoknak egy települése, Miskolc; Oroszi a királyi testőrség, az „ajtónállók" falva; sőt, a koldusoknak és nyomorékoknak is külön falujuk van a Bihar megyei Simándon:

„Simánd lakói csaknem mind sánták, vakok... oda ép embert nem bocsátanak, s úgy látszik, főképpen arra büszkék, hogy testüknek éktelensége oly szembeötlő. Maguk alkotta nyelven beszélnek, ezt mi a vakok nyelvének hívjuk."

Énekelve koldulnak ezek a nyomorékok, régi históriás meg bibliai tárgyú énekeket adtak elő, mint Thurzó Elek vak lantosa, aki Bornemisza szerint a szent kereszt legendáját énekelgette kastélyról kastélyra.

Voltak persze képzettebb lantosok is, bár név szerint majd csak 1540-től bukkan elénk az első s mindjárt a legnevesebb, Török Bálint lantosa, Tinódi Sebestyén; voltak aztán hegedősök is, akik a szórakoztató mulató-nótákat húzták. A hírt is ezek a lantosok hoz-

ták-vitték. Ugyanígy a prédikátorok, akik legelőször is a gazdagabb földbirtokos urak házánál telepedtek meg, s csak egy második fázisban kerültek az udvar közeléből a földesúr birtokának távolabbi részére, faluba vagy mezővárosba. Ezek a prédikátorok tanítottak is. Kolostori iskolák alig működtek, bár jó néhány kolostor kínlódott még, a tanítás a nemesi udvaroknál folyt, aztán egyikmásik mezővárosi iskolában is; főiskolai tanulmányokat a kevésbé tehetősek Krakkóban, az igazán előkelők vagy szerencsések Itáliában végeztek; kisebb részben Bécsben; az évtized közepétől kezdve mind nagyobb számban Wittenbergben. Nagy volt tehát a csönd, a tudománytól nem volt hangos az ország. Mária királyné udvari humanistái Pozsonyba húzódtak, hatósugaruk a szepesi városokig ért. Külön szigetet jelentettek az erdélyi szász városok; ezek kicsiben a német birodalmi városok életét másolták, s megvolt a maguk belterjes kultúrája, a magyarokénál lényegesebb, nagyobb és természetesebb. A peres ügyek nagyon nehezen döcögtek, mivel normális bíróságok alig működtek, s a földesúri igazságszolgáltatás is a fosztogatás, rablás, önkényeskedés határán járt, ha ugyan túl nem lépte ezt a határt:

„A nagyobb vétkeknél büntetéséül a birtok feldúlása szerepel... Ha észreveszik, hogy közülük egy az állam vagy a közjó ellen vét, vagy titokban a szabadság ellen tervez valamit... kirabolják annak birtokait s javait, és házát földig lerombolják. Ha pedig őt magát is hatalmukba tudják keríteni, megölik."

Közbiztonságról először Mohács után komolyan csak 1535-ben történt intézkedés; Ferdinánd rendelkezett a nemesi bíróságok működéséről a maga területére vonatkozólag.

Ilyen körülmények között szinte csoda, hogy a hírek eljutottak az ország egyik részéből a másikba, mégpedig meglepően gyorsan; annak ellenére, hogy tulajdonképpen nem is beszélhetünk már egységes országról, hanem inkább külön-külön védekező, politizáló, kereskedő és ármánykodó birtoktestekről, melyeket a szomszéd birtoktesttel talán csak a közösen beszélt nyelv köt össze. Az viszont igenis köt; a magyarnyelvűség erősen terjed, és éppen ezek-

ben az években a levelezésben, sőt, még az okmánykiadásban is megtűrtté, illetve természetessé válik. A török például nem tűrt latin nyelvű diplomáciai érintkezést, a magyar nyelvet viszont elfogadta, sőt természetesnek tartotta. Így hát lassan a számadáskönyveket is magyarul kezdik vezetni az egyre inkább szaporodó és majd 1541 után bizonyos fokig társadalmi tényezővé is váló deákok, egyetemet járt, de a papságot nem vállalt fiatalemberek, tisztviselők, írástudók.

Várakat, városokat nemigen erősítenek, a török veszedelem ellenére. Mint láttuk, esztétikai igényű építkezés sem folyik. Ha meg még utak sem épülnek, hová folyik az ország pénze, az adó? Mármint az adónak az a része, ami valóban befolyik a kormánykasszába, és nem tűnik el valamelyik nagyúr pénzesládájának a fenekén? Ez a pénz János kasszájából a törökhöz vándorol – Gritti például utolsó hazatértekor ládaszámra öntötte a kincset a szultán lába elé a vastag perzsaszőnyegre. Ferdinánd kasszájából meg a hadi költségekre. Nézzük csak meg a számokat: az 1527-es hadjárat kétszázhetvenhétezer forintba került; az 1528-as – a legdiadalmasabb! – százkilencvenkilencezerbe, tehát a legkevesebbe; viszont az az 1532-es hadjárat, ami csak Ausztriának és a német birodalomnak volt diadalmas, de nekünk semmi hasznot nem hozott, még a Ferdinánd ellenőrizte területnek sem: tehát ez a hadjárat, amikor a császári sereg Ferdinánd rimánkodása ellenére is megtorpant a magyar határon (és amely hadjáratról mi azt hisszük, hogy Mikola Jurišič kőszegi ügyeskedése kergette el a törököket Ausztria alól): egymillió-nyolcszáznegyvenháromezer-kettőszáz forintba került, ebből csak Frigyes őrgrófnak és törzskarának fizetése havi tizenegyezer forintra rúgott! Az erődítési munkák is sokba kerültek: Győr várát 1537-ben 254 munkás napi tíz órában erődíti.

Így éldegél az ország, az akkori Európára jellemző bámulatos kultúra legcsekélyebb nyoma nélkül. És nem védekezhetünk a szokásos sóhajtással: jaj, a török, jaj, az a százötven év! A százötven év még el se kezdődött. Azaz: *azért* kezdődött el végül is 1541-ben, mert a magyar állam széthullott, szinte önmagától.

De hát éppen az európai – az olasz, a cseh, a lengyel kultúra hiányában kell örvendenünk az olyan jeleknek, mint Farkas András éneke, mint Ozorai vitairata vagy mint Pesti Gábor meséi. És mindez, ne feledjük, I. János király területén. Mindenképpen figyelemre méltó dolog ez. Mert íme, a Bécsből hazatért Pesti Gábor is János Budájában telepedik le, mikor elhatározza, hogy inkább világi pályára lép, bármekkora csalódást okoz is édesanyjának, aki katolikus papnak szánta. És bár Pesti Gábor meséiben nincsen nyoma az ország politikai válságának, mint Farkas Andrásnál, ezópusi meséi azért hoznak valamit a feudális nagyurak ellen, ha nem is lázadó, de berzenkedő deák világszemléletéből. A farkas: akárcsak valami garázda, kötekedő katona, kóborol az országban, és lesi a juhokat; a róka: a ravasz polgár, aki túljár nemesurak eszén; és a nemesúr, az oroszlán, milyen pompás és milyen vérfagyasztóan logikus tömörséggel fejti ki az életfilozófiáját:

„Enyim, úgymond, egyik része (tudniillik a zsákmánynak), mert méltóságos vagyok; az másik is enyim, mert erősb vagyok, és miért, hogy a szarvas után többet futottam, a harmadikat is magamnak tulajdonítom, és ha a negyedik részét ide nem engeditek, megbomol a barátság."

Vajon nem Török Bálint, nem Bebek Ferenc szólal-e meg ebben az állatmesében?

Tanulságot is biggyeszt Pesti Gábor meséi végére, és ezek a tanulságok is a humanista polgár életfilozófiáját adják:

Ha hatalmas ellen erőddel nem állhatsz,
Vedd elő eszedet, lássad, mit használhatsz.

Az fejedelmeknek ő méltatlanságok
Nagyon sok városoknak lesznek pusztaságok,
mert ott távol vannak minden igazságok.

Ilyen meséken épülhetett az ezerötszázharmincas évek szórakozni és tanulni vágyó olvasója; s ez a mese már nemcsak tanított, hanem nyíltan szórakoztatott is, esztétikai örömöt kívánt nyújtani. Mindez persze csak pár ezer olvasóhoz jutott el, az akkori szellemi *elithez* – ami korántsem volt azonos az uralkodóosztállyal! –; a java „közönség" még a lantosokon és a karácsonyi meg farsangi komédiákon, tréfákon szórakozott.

Az igazi műélvezetet az ötvösművészet remekeiben való gyönyörködés jelentette. Mint már egyszer erről röviden szóltunk: a könnyen mozdítható, ruhára tűzhető, fegyverre, szerszámra erősíthető, asztalra kirakható s onnan ládikába zárható gombok, kösöntyűk, függők, veretek, kelyhek, poharak, tálak, villák, kések, sótartók az arany és a különböző drágakövek felhasználásának ezer csodás változatát varázsolták a műértő tulajdonos, a kíváncsi és irigy szomszéd, az ebédre hívott familiáris elé; gyönyörködtettek, és egyszersmind közvetlenül pénzzé tehető értéket jelentettek, közvetlenebbet, mint a táblakép vagy a szobor.

Ez volt a régi magyar uralkodó osztály és a tehetősebb polgárság műpártolása; ötvösre szívesen költöttek, és virágzott is az ötvösművészet. Már ruhára is kevésbé; a belháború éveinek ruházkodása sokkal szerényebb lehetett, mint amilyennek későbbi ábrázolatok hatására el szokás képzelni. Minden későbbi szerző is, Heltai Gáspár is, Bornemisza Péter is, olyan egyértelműen és határozottan írja, hogy 1541 előtt a „mainál", tehát az ötvenes–hetvenes éveknél sokkal szerényebb volt az öltözködés, hogy el kell hinnünk. De az egykorú Verancsics-évkönyvek is azt írják, hogy bár a magyarok „színekben nagy örömüket találják", aránylag olcsó kelmékbe öltöznek, a selymet se igen kedvelik, kalapra, cipőre kevés gondot fordítanak. Ennél sokkal nagyobb dicsőség „az ellenséget kopjával kiöklelni"; persze nem ám az ellenséget, hanem sportviadalban az ellenfelet. Úgy látszik, ilyen sportviadal, ami pedig Nyugat-Európában inkább az előző századra jellemző, nálunk még erősen divatozott. Nem is igen használhatták fel az ősöktől örökölt páncélt – akkoriban páncélt már egész Magyarországon nem készítettek!

– másra, mint sportra, mert a mohácsi csata után inkább gátat, semmint védelmet jelentett. Nyilvánvaló, hogy a lőfegyverek elterjedése a mellvért és a sisak kivételével fölöslegessé tette a nehézlovasságot és annak teljes páncélzatát.

S ne feledjük, hogy mindez az uralkodó osztályra vonatkozik, a „nemzetre", tehát a nemességre, annak is a módosabbjára meg a városi, főleg a fallal kerített városi polgárságra; a jobbágy, a paraszt, az elnyomott osztály sokkal differenciáltabb volt ugyan, mint sokáig hittük volna, mégsem számított a nemzet tagjának, és még ha módos vagy akár viszonylag gazdag is volt, roppant szerényen, egyszerűen, civilizálatlanul élt, házilag előállított köntösökben járt, és amit otthon elő nem tudott állítani, azt vásárokon vette meg. Városba „bevásárolni" szinte egyáltalán nem járt, nem is igen engedték volna be. János területén persze mindez változott: a Tiszántúlon, a Tisza felső vidékén még társadalmilag is keveredett egymással a mezővárosi polgár, a föld nélküli nemes, a városi polgár meg az újonnan alakulgató értelmiség.

Így élt, így igyekezett erőre kapni az ország lakossága a Mohács utáni felelőtlen esztendők során.

Ezek az 1535–1538 körüli évek, Gritti megölése után, a világpolitikai helyzet jóvoltából is kedvezőbbek voltak. Mint láttuk, az új pápa kapcsolatot keresett Jánossal, békét és nyugalmat akart Magyarországon, mert érdeke így kívánta. V. Károly fokozatosan kiveszi öccse kezéből a magyar ügyek vitelét, lassan-lassan az ő közvetlen küldöttei tárgyalnak I. Jánossal vagy követeivel, Ferdinándot pedig csak utólag értesítik. Károlynak azért kell a fegyverszünet Magyarországon, mert a francia–török szövetséget Andrea Doria égei-tengeri győzelme után most a Földközi-tenger nyugati részén óhajtja tönkretenni; nagy leszámolásra készül Tunisz partjainál. Minden katonai erejét ide összpontosítja. Keresztes hadjáratot hirdet a török ellen.

Május végén indul el a Cagliari kikötőjében gyülekező olasz–spanyol flottával; június tizennegyedikén Andrea Doria tengernagy vezetésével a világ addig ismert legnagyobb flottája fut ki Tu-

nisz ellen. A partraszállási hadműveleteket V. Károly személyesen ellenőrizte, és a legnagyobb gonddal, hónapokig készítette elő. A hajók megrakva élelmiszerrel, korszerű lövegekkel, kiképzett tengerészgyalogsággal, mely jó előre gyakorolta a tuniszi partraszálláshoz hasonló terepen a kellő magatartást: így bukkan fel a félelmetes flotta 1535. július tizenhatodikán, hogy a világ addig legnagyobb tengeri és szárazföldi hadműveletében legyőzze a török birodalmat. V. Károly abban reménykedett, hogy egy tuniszi győzelem az oszmán birodalom egészének bukását vonja majd maga után. Nem így történt; Tuniszt és környékét azonban az a félelmetes hadsereg aránylag rövid idő alatt elfoglalta, a török tengeri hegemóniát megtörte, és súlyos csapást mért a török birodalomra. A partraszállási hadművelet aránylag kevés vérveszteséget kívánt; 1535 júliusában indították az első rohamot Tunisz vára ellen; augusztusra a hadműveletek már be is fejeződtek, hála a kiváló olasz tengerésztiszt, Andrea Doria katonai zsenijének, aki szakítva az addig szokásos tengeri harcmodorral, újszerű taktikával félemlítette meg és tette ártalmatlanná a török gályákat. Ez a súlyos vereség adta meg a kegyelemdöfést Ibrahim nagyvezírnek, ennek a különös és kiismerhetetlen görög miniszternek, akit a szultán már Gritti halála óta gyanakvással figyelt; 1536. március tizenötödikén Ibrahimot a szultán meggyilkoltatja, és ez komoly fordulatot hoz a törökök magyarországi politikájában is. Ibrahim véres és tragikus bukása után a magyarországi török intervenció lassan ugyan, de egyre agresszívabbá válik, hogy majd 1541-ben érje el tetőfokát.

Mi történt ugyanekkor, tudniillik 1535-ben, a sikeres tuniszi hadjárat idején Magyarországon?

Ferdinánd egyre indulatosabban tiltakozik, fenyegetőzik és kapkod a Jánossal tárgyaló pápai követek miatt: „Sua maesta si dismostra ogni giorno piu malocontento che Rorario sia passato in Ungheria..." – „Őfelsége napról napra elégedetlenebbé válik, amiért Rorario Magyarországra utazott" – jelenti haza a Ferdinándhoz akkreditált pápai nuncius Bécsből, 1535. március huszonötödikén, hozzáfűzve, hogy Ferdinánd jól tudja, mindez nem csu-

pán a pápa akarata, hanem a pápa, Anglia és Franciaország közös akciója. Ugyanez a nuncius április tizedikén azt jelenti, hogy Bécsbe érkezett I. János követe, Brodarics István püspök, előkészítendő a Ferdinánddal való tárgyalásokat; Ferdinándot annyira idegesítette Vergerio jelenléte, hogy valami ürüggyel Németországba küldte, nehogy tanúja legyen Brodarics megérkezésének. Vergerio június huszonnegyedikén tért vissza Bécsbe Németországból, Ferdinánd azonnal magához kérette, és ingerülten felelősségre vonta, ahogy ma mondanánk, „jegyzéket nyújtott át" a pápai követnek. A „jegyzékváltás" oka, hogy Ferdinánd kémei elfogtak egy levelet, amelyben a pápai követség Bécsben maradt tanácsosa udvariasan tapogatózik I. János további tervei iránt.

Ferdinánd ebben a helyzetben igyekszik az alkotmányosság látszatát keltve kormányozni, magyarországi jelenlétét ezzel is bizonyítva: sűrű egymásutánban két országgyűlést hív egybe, október tizedikén Nagyszombatba, decemberben pedig Pozsonyba. Nyilván bátyja tuniszi sikereit is ki akarja használni. Sajnos, most sincs személyesen jelen; Thurzó Elek elnököl, aki közli, hogy „Őfelsége látván, hogy az országban számtalan gonosztettek, hatalmaskodások követtetnek el... a rendek javaslatait kéri, miként lehessen a múltban történt bajokat orvosolni... Mivel pedig mindezeknek foganatosítására őfelségének nem csekély pénzösszegre van szüksége" – kéri újabb adók megszavazását.

Még ha az adóra lyukadtunk is ki, a hang egészen más, mint eddig. A nemesség vérszemet kapva, decemberben Pozsonyban már egész listával állt elő; főleg azt kívánták, hogy házaikba ne szállásoljanak többé német katonaságot. Jellemző a válasz, illetve a határozat:

„Őfelsége megnyugszik abban, hogy a katonáknak tiltva legyen a nemesek és papok házaiban megszállni; de nem tartja kivihetőnek azt, hogy csak háború idején szállhassanak meg parasztoknál, mert béke idején is, főleg télen és a nagy esőzések alatt, szabad ég alatt táborozniok nem lehetséges."

Ez más szóval az ország végleges katonai megszállását jelenti.

Ugyanitt fontos és végleges határozatok is születtek, olyanok, melyekből világosan kitetszik, hogy *Ferdinánd 1535-ben lemondott az egész magyar állam birtokbavételéről:* fővárosul ugyanis Pozsonyt jelölte meg, ehhez igazította a bíráskodást is, szabályozta a pénzügyeket, s előírta a törvényes fizetési eszközöket (Mátyás, Ulászló, II. Lajos aranypénzei) és így tovább.

Ugyanekkor azonban a nemesség igen határozottan – bár eredménytelenül – fellép a Habsburg-kormány túlkapásai ellen:

„A tizedszedők a szegény jobbágyoktól, kiknek termésük alig megy két akóra, egy akót követelnek; és mi eddig sohasem volt szokás, a hordókat is erőszakkal elveszik a jobbágyoktól; a tized fejében járó gabonát a jobbágyokkal díj nélkül csépeltetik ki; a gabonát és a bort a jobbágyok által szállíttatják távoli helyekre; szabadon ragadozzák szét a jobbágyok élelmiszereit, s amennyiben maguk fel nem emészthetik, házaikba vagy a vásárokra szállítják, gyakran az éhhalál veszélyének téve ki a szegény jobbágyokat, gyermekeikkel együtt; lovaikat nem az istállókban, hanem a jobbágyok házaiban helyezik el, kiszorítva a lakosokat; ásnak és mindent széthánynak, hogy netán elrejtett vagyonukat felkutassák; a jobbágyok lovait is elrabolják, s gyakran ötven dénárért árulják a vásárokon. A katonák is a poggyászukat a jobbágyok lovain szállíttatják, melyeket ekként elvonnak a földműveléstől; úgyhogy sok helyütt már csak két vagy éppen négy jobbágynak van egy ekéje. A földesurak drága pénzen bort méretnek a kocsmáikban. A Felvidék leginkább van kitéve e zaklatásoknak. Némely hatalmas főurak mintegy felosztották ezt az országrészt szolgáik között; úgyszólván minden helységbe tisztviselőket rendeltek, kiket lovaikkal együtt a jobbágyoknak kellett ellátniok... E hatalmaskodó urak a nemességet sem kímélték meg; többet saját házukban öltek meg."

Precíz krónika ez a kor tragikus helyzetéről: kitapinthatjuk a később állandósuló kettős elnyomás első jeleit. A nemes ember azért védi jobbágyát, azért panaszkodik a parasztok kifosztása miatt, mert a saját megélhetését is kockáztatja, ha tűri a német hadak további önkényeskedéseit. A jobbágy úgyis az övé, neki termel; mi

lesz vele, ha mással kell osztozni a zsákmányon? A ferdinándi hadak persze mindezzel mit sem törődnek; ők meg az adószedők, akik tehát nem a földesúrnak, hanem a királynak közvetlenül szedik az adót, csak a maguk hasznát lesik. Hozzájárul mindehhez az a panasz, hogy még a nemességen belül is kiéleződött a század eleje óta lappangó konfliktus: a középnemesség az országgyűlésen panaszt tesz a főnemesség ellen – „a saját házukban ölik meg őket" –, a király védelmét kéri ellenük; sőt, azt is láthatjuk, amiről már korábban szóltunk, hogy az ország megyényi területekre hullott szét, ahol a bárók meg az újgazdag főnemesség kiskirályként kormányoznak.

Ferdinánd és kormánya ezen persze nem akart, de nem is tudott segíteni. Hasonló problémákat sem Németországban, sem Csehországban, de még Ausztriában sem oldott és nem is oldhatott meg, hiszen az osztályharc kiéleződése egy általános és feltartózhatatlan gazdasági folyamat következménye volt. Energiáit inkább I. János elszigetelésének szentelte; nagy gonddal figyeltette a határait, elfogdosta János nyugatra küldött vagy onnan érkező követeit, így például 1535. október hatodikán Martin Ecker bajor követet, aki I. Jánoshoz igyekezett Budára. Ennek ellenére a császár és Zápolya közötti közvetlen kapcsolat az év végére véglegessé vált, és az előzetes tapogatózások után diplomáciai szintre emelkedett. Ahogy von Ranke is írja: „Hier zeigte sich zum erstenmal öffentlich der beginnende Gegensatz zwischen Karl und Ferdinand, der seinen Grund in der Umgestaltung Osteuropas gehabt hatte" – „Most jelentkezik először nyilvánosan Károly és Ferdinánd kezdődő ellentéte, *melynek alapvető oka Kelet-Európa újrarendezésének kérdése volt.*" Németül is idéztük ezt a mondatot, mert megdöbbentően emlékeztet a századunkbeli harmincas évek német stílusára. A diplomáciai kapcsolat úgy realizálódott Károly és I. János között, hogy 1535 decemberében Brodarics István és Frangepán Ferenc püspök, I. János leghívebb és legtapasztaltabb diplomatái, megérkeztek Nápolyba, V. Károlyhoz. A két magyar püspök érkezésének időpontja rendkívül szerencsés volt. V. Károly a tuniszi hadjárat után dia-

dalmenetben vonult be Nápolyba, ahol ezúttal valóban mámoros lelkesedéssel fogadta a tömeg az Itáliát annyiszor leigázó spanyol Habsburgot, hiszen a szó szoros értelmében életüket mentette meg a tuniszi hadjárattal: török–arab kalózok ugyanis naponta csaptak le Dél-Olaszország partjaira s hurcoltak el rabszolgaságba egész falvakat. 1535. november huszonötödikén futott be a diadalmas inváziós flotta Nápoly kikötőjébe: száz hadihajó, háromszáz szállítóhajó, több száz kísérő bárka, csónak és vitorlás. A nápolyi nép virágerdőt szórt a császár és katonái, nem utolsósorban az olasz admirális, Andrea Doria lába elé; rögtönzött dicsőítő énekeket daloltak, s itt, Nápoly utcáin hangzott fel először a versbe szedett híres mondat: V. Károly birodalmában sohasem nyugszik le a nap. V. Károlynak ez az ügyes húzása – hogy tudniillik nem Spanyolországba tért vissza diadalmenettel, szokása szerint, hanem Nápolyba érkezett meg – azt a reményt ébresztette a császárban, hogy talán egy csapásra megoldhatja itáliai problémáit az északi tartományokban is. Ebben a kedvező hangulatban érte a hír, hogy I. János magyar király követei kihallgatást kérnek tőle. V. Károly azonnal fogadta a követeket, és hosszan tanácskozott velük. A tanácskozás tartalmára csak a későbbi lépések alapján következtethetünk: Frangepánék megegyeztek a császárral, hogy fenntartják a török szövetséget, békét biztosítva „Kelet-Európa térségében"; béketárgyalásokat kezdeményeznek János és Ferdinánd között, mely tárgyalások kedvező kimenetelét a császár személyesen biztosítja.

Ugyanakkor azonban, mikor Frangepán és Brodarics Nápolyban V. Károllyal tárgyal, Magyarországról egy másik, hasonló tartalmú ajánlat is érkezik nem ugyan a császárhoz, hanem a Bécsben tartózkodó Ferdinándhoz. Az ajánlkozó levelet I. János gazdasági ügyeinek intézője, az egykori sajóládi perjel, aki a tarnowi emigráció idején a király hazatérését megszervezte: Fráter György írta. S itt lép a porondra 1535 decemberében Fráter György, akit a későbbi történetírók Martinuzzinak is neveznek, s akinek személyéhez annyi ellentmondásos legenda fűződik. György barát eddig a pillanatig alig több, mint a királynak afféle pénzügyminisztere; mint ilyen,

megbízható és főleg ügyes ember, aki bármikor tud szinte bármennyi pénzt előteremteni. Egy zseniális bankár veszett el benne. Gritti halála után azonban, miközben I. János tanácsosai részben utazgatnak, részben elpusztultak – mint legutóbb Czibak Imre vagy az 1534-ben meghalt Bánffy János –, kezd a király bizalmasává is válni, személyes tanácsadójává. Ellenszenves modorú, törtető és műveltséghiányait – csak meglett férfi korában tanult meg írni-olvasni – agresszivitással ellensúlyozó, okos férfi volt. Mivel 1541 *utáni* szerepe minden szélsőséges ellentmondása ellenére is pozitív, s mivel Ferdinánd 1551-ben meggyilkoltatta: az utókor az 1541-et megelőző korszakra is szívesen visszavetíti érdemeit, feledve, hogy 1536 előtt az államigazgatásban szerepe egyáltalán nem volt, valamint, hogy I. János legkülönbözőbb vérmérsékletű, tehetségű és ambíciójú hívei és tanácsadói egyaránt megvetéssel, gyanakvással, ellenszenvvel beszélnek róla. Olyan tény ez, amit súlyos hiba lenne figyelembe nem venni; el kell fogadnunk, hogy egyrészt György barát általános ellenszenv tárgya volt, másrészt pedig 1541 előtti politikai szerepe *enyhén szólva kétes*. Mint látni fogjuk, a neki tulajdonított 1538-as váradi békét nem is annyira ő, mint inkább Brodarics és Frangepán készítették elő. Egyetlenegy korabeli tanút nem találunk, aki jót tudna róla mondani; nemcsak Heltai és Bornemisza tartja országvesztőnek, hanem V. Károly diplomatája is lesújtólag jellemzi. Íme, Johannes Wese dán érsek leírása:

„Semmi hitel, semmi igazság, semmi szemérem és semmi állhatatosság nincs benne. Ne higgyen felséged az ő leveleinek, habár esküvel pecsételi is meg azokat: mert ő mindennap megszegi hitét, és hasonló csalások és esküszegések által gyarapította eddig is, gyarapítja most is uralmát."

Ugyanez a Wese elismeréssel szól pénzügyi remekléseiről, de azt is észreveszi, hogy Czibak váradi püspök halála az az időpont, amitől fogva a barát hatalma egyre nő: ekkor lett váradi püspökké is.

Íme, most is milyen furcsa lépését figyelhetjük meg: bár tudja, hogy Frangepánék Nápolyban vannak, sőt azt is tudja, hogy Brodarics előzőleg Ferdinánddal alkudozott még az év tavaszán: ő kü-

lön jelentkezik mint a béke követe. Mivel később – amint látni fogjuk –, a váradi békekötés után is azonnal kérte jutalmazását Ferdinándtól egy meglepően üzleti hangú levélben, feltehetjük, hogy itt nem is annyira a békés rendezést meggyorsítani igyekvő párhuzamos és megbeszélt lépésről van szó, mint inkább olyan magánakcióról, mely a Gritti után keletkezett vacuumba besodródni próbáló ambiciózus György barát karrierjét segítheti. Ferdinánd 1535. december huszonnegyedikén Bécsből keltezett válaszlevelében örömmel fogadja Fráter György jelentkezését, hogy működni óhajt a béke ügyében, s kitér néhány Erdélyben lakó főnemes személyére, így például arra, hogy ő, Ferdinánd, nem bízik a pártján álló Mayláthban (aki pedig később János ellen fordult), amiből nyilvánvalóan következik, hogy Fráter György részletes személyi tájékoztatást is nyújtott Ferdinándnak.

Igaz persze, hogy amilyen furcsa és különös Fráter Györgynek ez a fellépése, annyira nyilvánvaló: mindkét fél a polgárháború lezárását és az ellentétek békés rendezését kívánja.

Így virrad fel az 1536., mind a császár, mind a magyar állam sorsát tekintve kedvezőnek ígérkező esztendő; V. Károly katonai sikereinek éve (egyesztendei ellenállás után 1535 nyarán a münsteri kommünt is vérbe fojtották, tehát a császári csapatok a reformáció jobbszárnyának támogatását elnyerve diadalmaskodtak Németországban is), amit még olyan, a pápa és a császár számára baljós előjelek sem befolyásolnak egyelőre, mint az angol király egyre határozottabb és véglegesebb elszakadása (1535-ben VIII. Henrik kivégezteti ötvenhét éves, nagy tehetségű miniszterét, az utópista írót, Thomas More-t, Morus Tamást, mert helytelenítette lépéseit) vagy mint Ibrahim nagyvezír kegyvesztettsége, akit 1536 tavaszán meggyilkolnak.

V. Károly egyelőre még folytatja békepolitikáját. 1536 áprilisában Nápolyból Rómába utazik, hogy az új pápával, III. Pállal személyesen találkozzék.

Ez a nemzetközi diplomáciai érintkezések történetében oly szokatlan találkozás csaknem végzetesen megfordította a kedvezőnek

tűnő helyzetet, s éppúgy jellemző V. Károly minden zsenialitása ellenére is tökéletes tájékozatlanságára, mint arra, hogy személyi fellépések alapvető gazdasági-politikai ellentéteket nem oldhatnak meg.

A példátlan lefolyású „csúcstalálkozó" azzal kezdődött, hogy III. Pál pápa egyáltalán nem is óhajtott szóba állni V. Károllyal. A pápa meg akarta őrizni semleges közvetítő szerepét a még mindig parázsló Habsburg–francia konfliktusban. V. Károly, miután április ötödikén fényesen és nagy pompával, bár korántsem olyan dicsőségesen, mint Nápolyban, bevonult Rómába, jelentkezett a pápánál. A császár elképedt, hogy a pápa nem hajlandó őt fogadni. Egyszerűen nem értette a helyzetet: hát ő csak akkor tud egy pápával szót érteni, ha először katonailag tönkreveri, mint 1527-ben VII. Kelement? Mikor látta, hogy minden közeledése reménytelen: a legnagyobb titokban, egy kalandregény ponyvaízű fordulatával, álruhában, a svájci gárda éberségét kijátszva beosont a Vatikánba, és húsvéthétfőn a magánlakosztályában miséző Pál pápa elé állt. Mielőtt a pápa magához térhetett volna meglepetéséből, a császár előhúzott zsebéből egy előre megírt szónoklatot, és azt felolvasta. A pápa megkísérelte félbeszakítani, sőt egyik-másik merészebb gárdista taszigálni is kezdte a császárt – talán nem is tudták, ki ez az ember? –, de a császár lerázta őket, és csak szónokolt. A pápa miseruhában áll magánkápolnája oltára előtt, toporog, és fogalma sincs, mit tegyen (alighanem abban a kápolnában történhetett ez, amit Fra Angelico festett ki, és az úgynevezett Borgia-lakosztályból nyílik, egy szinte kamrácska nagyságú szoba; a nagyobbik magánkápolnát, a másik folyosóról megközelíthető sixtusit ugyanis Michelangelo éppen festette, azt nem lehetett használni). Előtte pedig egy császár áll, és mit sem törődve a körülötte nyüzsgő rémült vagy goromba pápai kísérettel, felolvas egy hosszú papirosról. Mindez pedig kora reggel; a pápa éhes és ingerült, mert mise előtt nem reggelizhetett. Pontosan ismerjük a beszéd tartalmát, mert ez a különös férfi, ez az V. Károly, akinek anyja, őrült Johanna elmebetegen bolyong egy eldugott spanyolországi kastély ter-

meiben, nyomtatásban is kiadta beszédét, és több nyelvű röpirat formájában szétküldte a római diplomáciai képviseleteknek. V. Károly azt fejtegette, hogy teljességgel lehetetlen, hogy Európának, mely szerinte egységes és zárt politikai övezetté kellene hogy váljék, két vagy több feje legyen. Mivel pedig éppen ő a császár, ez az egyesült Európa legyen az ő uralma alatt. Ő a maga részéről személyesen is hajlandó párbajt vívni például I. Ferenccel, aki képtelen megérteni az ő nemes egységesítési törekvéseit, és országa függetlenségének makacs híve; ám döntse el egy ilyen párviadal, ki alkalmasabb egész Európa, sőt az egész akkor ismert világ kormányzására. Mondanunk sem kell, hogy a császár fellépésén, beszédén és koncepciójának irrealitásán saját kormánya is megbotránkozott.

A beszéd végén a pápa félretolta a papirost összehajtogató hallatlanul ünnepélyes császári Don Quijotét, és szobájába zárkózott. Károly egy darabig még álldogált az oltár lépcsőjén, aztán elkullogott.

Mondanunk sem kell, hogy ennek a sajátságos fellépésnek végzetes következményei lettek. Az még csak a kisebb baj volt, hogy a császár azzal kezdte meg a reálpolitikát – ha már egyszer nemes eszméivel nem boldogul –, hogy meggyilkoltatta törvénytelen leányának, Margitnak férjét, Alessandro Medicit (aki még az előző pápa rokona lévén, elveszítette jelentőségét), és sebtében hozzáadta a jelenlegi pápa unokájához, Ottavio Farneséhez, akit egyben hercegi rangra emelt, ezzel igyekezvén megtörni a pápa semlegességét; hanem ezenkívül Franciaországra is újból rátámadt. Július huszonötödikén északról, Németalföld felől és délről, Spanyolország felől lépték át a határt a spanyol–német hadak, és öldöklő pusztításba kezdtek francia földön. Ezzel egy időben Genova kikötőjében gyülekeztette a flottát, mely október nyolcadikán újból kifutott, most már nemcsak a török, hanem a francia hajóhad ellen is. Fellángolt a háború Európában.

Magyarországon ugyanekkor különös, bár nem logikátlan következményei lettek a békepolitika felé tapogatózásnak. Újból fellángolt a belső háború, mégpedig egy eddig aránylag békés nyugal-

mat élvező részen, a Felső-Tisza vidékén és Szatmárban. Ez a terület ugyanis érintkezési pont volt János és Ferdinánd országrészei között, s nem alakult ki még egy olyan hallgatólagosan elismert határ, mint, mondjuk, a Dunántúlon vagy a Palócföldön. Mivel pedig mindegyik fél arra számított, hogy egy esetleges megegyezés vagy békeszerződés nem valamelyik király önkéntes lemondásával fog végződni, hanem az adott és elfoglalt területek megtartásában realizálódik: a rendezetlen hovatartozású, „semlegességüket" addig féltékenyen őrző országrészek birtoklásáért öldöklő harc indult. Az augusztusban Szatmárban fellángolt polgárháborút Ferdinánd katonái kezdeményezték; János hívei azonban, Kun Gotthárd kapitány vezetésével, kiverték Szatmárból a német csapatokat, és akasztások, nyúzások, karóba húzások követték mindenütt a terület-visszafoglalást. Kun Gotthárd persze vérszemet kapott, és a képzeletbeli „demarkációs vonalon" túlhaladva, Kassa felé nyomult előre. Kassáról pedig tudnunk kell, hogy Ferdinánd országrészének kulcsvárosa volt; Magyarország egyik legfejlettebb, leggazdagabb városa. Kassa parancsnoka, a kalandor Serédy Gáspár, aki, akárcsak Pekri Lajos, a Mohács utáni zűrzavarban avanzsált zsoldoskapitányból főrenddé, tüzérséggel és építkezésekkel annyira megerősítette Kassát, hogy az szinte bevehetetlennek tűnt. Kun Gotthárd azonban nemcsak jó katona volt, hanem agyafúrt fickó is, és kiszimatolta, hogy Serédy Gáspár nagyon biztos lévén a dolgában, gyakorta és szívesen távozik a várból. Így aztán, mikor a szokásosnál is nagyobb dáridót szervezett Serédy Gáspár Nagyidán lakó feleségének neve napjára, december negyedikére, Borbála napján; Czeczey Lénárt tállyai kapitány lovascsapatával együtt titokban megindult Kassa felé. Mialatt tehát Serédy Gáspár meg helyettese, Feledy Lestár Nagyidán ittak a tiszteletre méltó Borbála asszony egészségére: a sűrű ködben, kora reggel kilenc órakor benyomultak a János-párti katonák Kassára, és szép csendesen elfoglalták. Mire Serédyék a nagy vigalom után gornyadozva felbukkantak úgy délután felé, a vár alatt, Czeczeyék mosolygó képe nézett le rájuk; Kassa I. János kezére került.

Ennek a gazdag városnak a megszerzése igen nagy győzelem volt, s bár a háborúságot Ferdinánd zsoldosai kezdték, a Habsburg-kormányzat mégis akkora lármát csapott miatta, hogy az a további tárgyalásokat fenyegette; lehetséges, hogy ez is volt Ferdinándék célja, akik egy adandó békén semmit sem nyerhettek, csak presztízsükből veszíthettek.

Közben azonban megérkezett Nagyváradra, János király második „székvárosába" V. Károly követe, Johannes Wese dán érsek, diplomata. Wese megérkezése I. János nagy diadala volt; ünnepélyesen is fogadták, bár János itt sem mondott le szívesen alkalmazott fogásáról: a dán férfiú megérkezésének napján véletlenül éppen vadászott, és csak nagy nehezen lehetett előkeríteni, de mikor megjött, akkor aztán díszes fogadtatást rendezett neki. A szeptember elsején megérkezett Wese napi tárgyalópartnere Fráter György volt, ez volt a barát első hivatalos diplomáciai szereplése. Az érseknek, mint láttuk, nem tetszett György barát: hiúnak, hatalomra vágyónak nevezte jelentéseiben. János király országgyűlést is egybehívott az érsek-követ tiszteletére, részben, hogy a pártján érző nemességet felvonultassa, másrészt pedig, hogy alkotmányosságból példát mutasson. De talán azért is, hogy az új helyzetben komolyan kézbe vegye az ország ügyeit. Ez az október elsejei országgyűlés fontos határozatokat hozott, így például adókat szavaztatott meg a Pösztyéni Gergely parancsnoksága alatt álló budai vár erődítésére (valószínűleg azért nem is fogadta Budán a követet, nehogy az olasz mérnökök által irányított nagyarányú katonai építkezések a kelleténél nagyobb feltűnést keltsenek), rendezte a vámügyeket, a törvénykezést, és ami a legfontosabb, ünnepélyesen megerősítette egy korábbi intézkedését, ami így most törvényerőre emelkedett: megsemmisítette az 1514-es Dózsa-féle parasztfelkelés hatására hozott jobbágyellenes rendelkezéseket, és visszaadta a jobbágyok szabad költözködési jogát. Ugyanezekben a napokban Frangepán ismét elutazott V. Károlyhoz, nyilván már a Wese-féle tárgyalások anyagának ismeretében: ez az utazása azonban nem lett olyan sikeres, mint az előző: V. Károllyal éppen a flotta behajózásának nyug-

talan perceiben, a hadjárat megkezdése előtti utolsó napon, október hetedikén sikerült beszélnie Genovában. János arra is nagyon vigyázott, hogy a török a tárgyalások miatt – melyekről nyilván úgyis értesült – ne sértődjék meg: György barát „Erdélyben kiásott drágalátos régiségekkel" és más kincsekkel kedveskedett a szultánnak. Ugyanakkor a bajor kapcsolatok is, lassan-lassan tízesztendős jubileumukhoz közeledve, végre megértek, és mindkét fél számára haszonnal jártak: a bajor hercegek kibérelték az erdélyi ezüstbányákat, s a használat fejében magyar ezüstpénzt, dénárt vertek: volt már tehát normális fizetési eszköze János királynak.

Ily módon tehát a helyzet mindenképpen normalizálódni látszott. A külügyek kedvezően alakulnak: Verancsics Antal bizonyos sikereket ért el Londonban; VIII. Henrik hónapról hónapra következetesebben kezdi kialakítani a maga független nagyhatalmi politikáját; elkobozta és felosztotta az egyházi vagyont. 1536-ban, Thomas More után, kivégezteti második feleségét, Anne Boleynt is, Erzsébet leánya anyját. A huszonkilenc éves szép asszony, hajdani udvarhölgy elleni vád: házasságtörés. Amilyen megrendítő ez a könyörtelen királyi ítélet, olyan kedvező az angol külpolitikai helyzet Jánosnak.

Így érkeztünk el az 1537. évhez; Ferdinánd idegesen intrikál bátyjánál I. János ellen, olyan kicsinyes, bár nem hatástalan fogásokhoz is folyamodva, mint például, hogy megtagadta a Rómába utazandó Giovanni Statileo vízumának kiadását, ilyen menlevél nélkül Statileo nem utazhatott Ausztrián, illetve Ferdinánd területén (Horvátországon) át Rómába. Ugyanez a Morone pápai nuncius, aki ezt a vízumügyet jelenti a pápának, számol be egy titkos jelentésben Ferdinánd jelleméről és kormányáról. Morone modenai püspök új követ volt Bécsben, Vergeriót váltotta fel, és mint új seprű, buzgón működött. Morone szerint Ferdinánd „è di una natura di non pronto ingegno... povero dei denari et poco accurato nel regimento suo": nem valami fürge észjárású ember, kevés a pénze és nem tartja kézben a kormányát. Tanácsosai – folytatja a modenai püspök – tolvajok, sőt még a király vallásossága is kétes,

mert igaz, hogy van benne valami természetes jámborság és egyszerűség, viszont nem adakozó, és maga is szívesen tenyerel rá az egyházi vagyonra.

Ferdinánd a vízumügyekben való kellemetlenkedésen kívül a maga kicsit lassú, de konok észjárásával folytatta a tavaly oly balszerencsés hadi vállalkozásait János ellen; Kassa elvesztése nemhogy elvette volna a kedvét, inkább sarkallta a háborús nyugtalanság ébren tartására; semmiképpen sem akarta Jánost nyugton hagyni, ezért zaklatta, és bizonytalanságba igyekezett hajszolni. Januárban országgyűlést hívott egybe, amelyben bár – várhatóan – alig jelentek meg, mégis fel tudta használni afféle szavazógépezetnek, adókat szavaztatva meg. Az amúgy is bizonytalan Perényi Pétert, akinek éppen a zaklatott vidéken feküdtek legfontosabb birtokai – Zemplén, Abaúj, Sáros megyék –, alkudozásokra kényszerítette; annál is inkább rákényszerült Perényi az alkudozásokra, mert Ferdinánd kapitánya, Leonhard Vels harminckét szekérnyi leányt meg fiúgyereket fogott el Regéc közelében egyik portyáján, s ez a harminckét szekérnyi magyar gyerek mind váltságdíjnak volt szánva Perényi Péter Ferenc fiáért, akit még mindig nem tudott visszaváltani, mikor maga helyett túszul hagyta 1532-ben, négy esztendővel ezelőtt. Így uralkodott hát egy magyar főnemes, a korona őre akkoriban Magyarországon: négy-ötszáz gyereket fogdostatott össze, mint valami Heródes, hogy életükért egyetlen életet kapjon cserébe.

Persze ez a hadjárat azzal a hátránnyal is járt, hogy Ferdinánd saját területének lakossága is megbolydult, s így esett, hogy Körmöcbányán hét bányaváros, egy vármegye – Zólyom – és egész sereg nemesúr – Várday Pál érsek, Thurzó Elek, Révay Ferenc, sőt a Lengyelországból ideszármazott Kosztka Szaniszló, János híve: ligába tömörültek egymás megvédésére. Ugyanekkor Ferdinánd a töröknél is készülődött megbontani a harmóniát János meg a szultán között; megnyerte magának a Gritti-ügyben lecsukott, majd kiszabadulása után lengyelországi birtokán gazdálkodó Lasky Jeromost, I. János hajdani diplomatáját; ezt a János ügyeit jól ismerő

machiavellista lengyel nemest küldte Konstantinápolyba, mintegy I. János befeketítésére.

De erre már nem is volt szükség, mert a franciaországi háború teremtette nemzetközi helyzet, az újabb földközi-tengeri győzelmek és III. Pál V. Károly melletti megmozdulása (Ottavio Farnese házassága) egy nagyarányú szárazföldi hadjárat gondolatát vetette fel. III. Pál meggyőzte a császárt, hogy azt a kedvező alkalmat, amit 1532-ben oly könnyelműen elszalasztott, most végre használják ki: Törökországban belpolitikai válság van; rá kellene támadni a törökre Szlavónián keresztül, és végleg kiverni Európából. Ferdinánd buzgón támogatta ezt a gondolatot, s mivel a Velencei Köztársaság is csatlakozott: 1537 nyarán már a hadműveleti terv kidolgozásánál tartottak, János tudott ezekről a készülődésekről, de nem mozdult: neki is érdeke volt a török távozása az országból, még ha ez saját helyzetét veszélyezteti is.

Annál is szükségesebbnek látszott egy erélyes szárazföldi – nemcsak tengeri – fellépés Magyarországon keresztül a törökök ellen, mert V. Károly képtelen lévén hatalmas birodalmát központilag kormányozni, amint egyik székhelyét elhagyta, s a másikba távozott, az ellenség azonnal helyére nyomult. Ez történt 1537 nyarán is Dél-Olaszországban: a törökök egy könnyű mozgású kisebb flottája partra szállt Apuliában, meghódított néhány olasz várost, és ezzel rémületbe ejtette egész Itáliát, különösen a pápát. Ugyanekkor Savoyában is fellángoltak a harcok, a franciák helyi sikereket értek el, méghozzá velük szövetséges északnémet katonai alakulatok segítségével.

Így hát egy újabb hadjárat csak jót hozhatott a Habsburgok ügyének.

1537 augusztusában Horvátországban gyülekezett a Habsburg haderő Johannes Katzianer tábornok parancsnoksága alatt. Rövid idő alatt tizenhatezer gyalogos és nyolcezer lovas gyűlt össze: tehát huszonnégyezer főnyi korszerűen felszerelt ütőképes sereg. Magyar, cseh, német, olasz, horvát katonák.

Szeptemberben tervszerűen mozdult előre a hadsereg, megszállt néhány kisebb török helyőrséget; a hadművelet sikeresen indult.

1537. október kilencedikén folyt le a döntő ütközet, Eszéktől délre, Diakovár közelében. Mindenki bizakodott. Morone szeptember tizenkilencedikén szinte bizonyosra veszi a győzelmet: „il capitano generale Katzianer è piena di speranza", a tábornok teli van reménységgel.

Vessük most egy pillanatra minden reményünket ebbe a hadjáratba. Hányadik reménységünk ez már 1526 óta! Ha most a Habsburg-csapatok győznek, Ferdinánd ügye egy csapásra jóra fordul, így vagy úgy kiegyezik Jánossal, vagy akár katonai erejével leveri, s Magyarország végre békességben fejlődhet tovább.

Katzianer csapatai szám szerint fölényben voltak a Szerémségben és környékén állomásozó török csapatokhoz képest, melyek főparancsnoka Belgrád – Nándorfehérvár – várában székelt. Hihetőleg még hadi felszerelésben is fölényben lehetett: tüzérsége minden bizonnyal mozgékonyabb és nagyobb tűzerejű volt.

Így roppant egybe a két sereg október kilencedikén.

A császári katonaság néhány órai harc után megingott, megfutamodott. A fővezér, Katzianer, még összeszedhette volna a maradék fegyelmezett katonaságot, például a tartalékot; Katzianer azonban sehol sem volt; az első sikeres török roham láttán megszökött, és senki sem találta. Röviden: a császári sereget órák alatt tönkreverték, lövegeit zsákmányul ejtették és megsemmisítették, a menekülő katonákat összefogdosták, lemészárolták vagy rabszolgaként Törökországba hurcolták.

Nem tudunk sokkal többet erről a szégyenteljes ütközetről, mert a Habsburg történetírás mélyen hallgat róla, források pedig nincsenek. Így hát a magyar történetírás is mintegy mellékesen említi meg, az utólagos helyzet tudatában akarva-akaratlanul csökkentve ennek a második Mohácsnak katasztrofális következményeit.

Annyi mindenesetre tény, hogy ezzel a hadjárattal valami nem volt rendjén, azon kívül is, hogy Katzianer ügyetlen, gyáva és

rossz katona volt, hogy a feldúlt Szlavóniában a seregnek nem volt utánpótlási lehetősége, és hogy a sereg magyar tisztjei, mint például Pekri Lajos, csupán rablóbandák élére voltak jók, védtelen parasztok kifosztására, amint azonban szervezett ellenséggel kerültek szembe, megfutamodtak és csődöt mondtak. Mindezen kívül is lehetett valami suskus a dologban; még azt is megkockáztatjuk, hogy talán valamiféle árulás tette végzetessé a csata kimenetelét. Katzianert ugyanis meg magyar alparancsnokát, Pekri Lajost Ferdinánd elfogatta, illetve köröztette. Pekri hosszú éveken át raboskodott Grazban, s elmélkedhetett a szerencse forgandósága felől meg Fitos Pelbárt kemény akarata felől is, Pekri ugyanis Fitos Pelbártnak szerette titulálni Ferdinánd királyt. Katzianerrel nehezebben bánt el Ferdinánd: a tábornok Horvátországban bujkált (mikor Bécsben hadbíróság elé állították, megszökött) különböző, nehezen hozzáférhető várakban – ide menekült a Várpalotáról kifüstölt haramia, Móré László is –, mígnem a Zrínyi testvérek rátörtek Katzianerre és lekaszabolták. Azt beszélték, Katzianer törökké akart vedleni, meg át akart állni János pártjára. Az mindenesetre bizonyos, hogy a közfelháborodás is rendkívüli volt: a vereség után egy héttel, október tizenhatodikán már gúnyirat jelent meg a bécsi Stefanskirche főkapuján:

Katzianer, Ungnad und Schlick
Die möchten hangen an einem Strick

– ami annyit tesz, hogy bár lógna Katzianer az alvezéreivel együtt minél hamarabb az akasztófán.

Ha meggondoljuk, hogy ilyen nagyarányú nyomozás, felháborodás, ilyen következetes és kegyetlen királyi bosszú még egyetlen császári generálist sem ért utol, pedig elég sok vereséget szenvedtek csak Magyarországon is: akkor mindenképpen valami nagyarányú gazemberséget kell a dolog mögött sejtenünk. Persze az is lehet, hogy Ferdinánd meg az osztrák közvélemény csak most döb-

bent rá igazán, hogy tábornokai egy fabatkát sem érnek, mert rablóvezérek, nem pedig katonák.

Mindenesetre az eszéki vereség mohácsi méretű volt. Hadakat összeszedni ezek után a maga területéről Ferdinándnak most már hosszú évekig nem sikerülhet; a török birodalom még erős, friss, még nincsen a biológiai elöregedés állapotában; nincs más hátra, Ferdinándnak meg kell egyeznie János királlyal, tizenegy esztendő óta makacsul kitartó ellenfelével.

MEGHALT A KIRÁLY

Alig kezd az ember egy derék dolgot, mindjárt ott terem a halál, és félbehagyatja vele kevély szándékait: ímé, héjában munkálkodtál, héjában kezdetted dolgaidat.

(Zrínyi Miklós: *Vitéz hadnagy.*)

Az eszéki vereség után Ferdinándnak Magyarországon csak egy útja lehetett; az, amelyik Bécsből Budára és Budáról Váradra, onnan meg Lippára vezet, János király udvarába.

Zápolya kihasználta az eszéki katasztrófát: 1536 óta ismét megszerzett – elég drágán megszerzett – hívét, Török Bálintot a Dunántúl meghódítására indította: Török Bálint 1537 őszén Győrig nyargalt, Győrt kirabolta és felégette. Mozgolódott a Felvidék is, hiszen Kassa, immár János király városa, jó bázisnak bizonyult: a békekötés halaszthatatlanná vált. Surgette V. Károly is, akit az eszéki vereség híre felduhített, a török balkáni katonai ereje pedig nyugtalanított. Hiába nevezték ki Katzianer utódává Mikola Jurišičot, hiába tették meg horvát bánná a megbízható Nádasdy Tamást: küszöbön állt egy újabb végzetessé válható török támadás.

Élénk diplomáciai surgés-forgás, levelezés, követjárás, alkudozások és előkészítő tárgyalások után 1538. február huszonnegyedikén Nagyváradon megkötötték a békét I. János és Habsburg Ferdinánd, a magyar nemesség által 1526-ban megválasztott két király között. Ferdinándot Leonhard Vels tábornok, Észak-Magyarország katonai parancsnoka képviselte; Károly császárt Johannes Wese dán érsek, a császár magyar ügyekben meghatalmazott minisztere és nagykövete; I. János nevében Frangepán Ferenc, Giovanni Statileo, Brodarics István, a három meghitt tanácsos, természetesen a vén fiskális Werbőczi István és – hallj csudát! – Perényi Péter koronaőr tárgyaltak.

A nagyváradi békében megállapodtak abban, hogy azt a területet

bírja majd mindegyik király, amelyiket a békekötés pillanatában ellenőrzött; a foglyokat kölcsönösen szabadon bocsátják; közös pénzt használnak; közösen lépnek fel egy vegyes bizottság révén a közbiztonság érdekében és a rablólovagok ellen; kölcsönösen Magyarország királyának fogják egymást hivatalos okmányokban is nevezni:

„Leveleinkben és mindenütt másutt felséges János királyt testvérünknek és Magyarország, Dalmácia, Horvátország királyának fogjuk írni és nevezni" –

És ha I. János netán megnősülne, és fia születnék, ez a fiú Ferdinánd leányát vegye feleségül, vagyis egyesüljön a két királyság János halála után. János halála után egyébként Ferdinánd örökli az országot.

A legfontosabb paragrafus a török elleni közös katonai szövetség volt. Megegyeztek abban, hogy János tűrni fogja területén Ferdinánd csapatait egy fenyegető török támadás esetén, sőt együttműködik ezekkel a csapatokkal a török kiverésére; elhatározták tehát, hogy közösen lépnek fel a török ellen. A békeokmánynak ezt a paragrafusát, egyáltalán pedig ezt a szerződést egyelőre titokban tartják, nehogy a szultán erről értesülve, bosszúhadjáratot indítson az ország ellen.

A békekötés János tragikus uralkodásának kétségkívül fénypontja volt; kétségtelen az is, hogy a király és kormánya ezt a békét komolyan vette, meg nem szegte, és nagy energiával látott a feladatok végrehajtásához. Először is Budára utazott, hogy az erődítési munkálatokat személyesen ellenőrizze: az egykori királyi kastély bástyákkal, falakkal körülvett erőddé vált. Ekkorra, 1538 áprilisára alakul ki a budai vár déli szakaszának az a képe, amit legújabban feltártak, és amit a Duna-partról is, meg a Gellérhegyről is jól láthat a sétálgató közönség. János küldöttséget indított Rómába is, hogy az általa már évek óta kinevezett püspökök pápai jóváhagyásának ügyét elintézhesse; Statileo végre megkapta „vízumát", és nyugodtan utazhatott. Rómából Párizsba utazott tovább Statileo, ahová novemberben ért; Frangepán Ferenc pedig Spanyolország-

ba indult, hogy V. Károllyal személyesen írassa alá a békeokmányt, garanciát kérve ezzel a gesztussal Ferdinánd ellen. V. Károly 1538. november huszonkettedikén fogadta Toledóban Frangepán Ferencet, s ezzel a maga részéről a békét végleg megerősítette.

Eközben otthon belpolitikailag is határozott lépéseket tett I. János. Szinte megfiatalodva intézkedik, szervez, utazik: végre azon a területen mozoghat, ahol otthon érzi magát: katonai akciók helyett a béke biztos tudatában lát a kormányzáshoz. 1538 nyarára Kolozsvárra országgyűlést hirdet – tiszteletben tartja tehát a megállapodást, hatalmát a saját területére érvényesíti –, és ezen lelkes és meghatott beszédben körvonalazza koncepcióját. Ez a beszéd I. János ellentmondásokban gazdag, göröngyös és sok, kétségbeejtően ellenszenves fordulatban bővelkedő pályájának csúcspontja:

„Szulejmán ellenséges szándékkal közeledik, hazánkat és minket végromlással fenyeget; megirigyelte békességünket és egyesülésünket, melyet hogy nektek megszerezzek, tartós és nehéz fáradalmakat kellett elviselnem, veszélyekkel dacolnom, ellenségeim gyűlöletét, támadásait, rágalmait és bántalmait eltűrnöm. Emellett a magam kincstárát és a ti vagyonotokat évenkénti nagy ajándékokra kimerítettem, a török hadak által országomban véghezvitt pusztításokat és dúlásokat gyakran könnyebben, mint a kár nagyságánál fogva illő lett volna, elnéztem. A hódolat semmiféle jelét sem mulasztottam el kimutatni; követeim által gyakran kinyilatkoztattam, hogy Isten után a szultánnak tulajdonítom szerencsémet. Minden gondomat és igyekezetemet oda irányoztam, hogy barátságát a ti és az egész kereszténység érdekében megőrizzem. Ha nem járok el ily módon, több keresztény országra súlyos szenvedéseket vontam volna; az én romlásom a ti és egész Magyarország veszedelmét idézte volna elő. Miként az orvosok az emberi test gyógyítására óvakodnak mindjárt kezdetben erős szereket alkalmazni: kerülvén a háborút, az ellenségnek, mely fegyverével levert, barátságát minden módon, nagy ajándékok, roppant pénzösszegek által törekedtem megszerezni.

Ekként a viszonyokhoz alkalmaztam magam, míg a nemzet némileg felüdül, hajdani fényét, erejét és bátorságát visszanyeri.

Nem kell többé haboznunk: ragadjunk fegyvert, nehogy Erdély vesztét és Magyarország végső enyészetét okozzuk. A visszavonulás gyalázatot és romlást hozna reánk; szolgaság és szüntelen rettegés volna sorsunk. Keljünk tehát harcra, tegyük kockára életünket, édes lesz vérünket ontani a hitért, gyermekeinkért és a szabadságért.

Igyekezni fogok Isten segítségével vagy visszaállítani a magyar nemzet szabadságát, vagy legalább dicső halállal kimutatni, hogy óhajtottam azt visszaállítani."

I. János beszédének további részében külpolitikai expozét tartott; elemezte a szultán perzsiai hadjáratának tapasztalatait, latolgatta a császár kezdeményezte, törökellenes liga esélyeit, közölte az I. Ferenc és a császár között megkötött békét; majd így folytatta:

„A franciák, spanyolok, olaszok és németek közötti egyenetlenségek megszűntek; Ferenc király kibékült Károly császárral; a többi keresztény hatalmakkal szövetséget kötöttek a közös ellenség leküzdésére, sőt máris számos és erős hajóhadat küldöttek ellene. A törökök ereje úgyszólván az egész világ ellen igénybe van véve; bárhová fordul, mindenütt ellenséggel áll szemben" – a győzelem reménye tehát jogos.

Sajnos, János király itthon maradt tanácsosai közül leghívebb bizalmasa, Fráter György már nem mozgott ilyen eszmei régiókban. Mindjárt március hetedikén, két héttel a békekötés után tollat ragadott, és egy alázatos, de határozott hangú levélben kérte Ferdinándtól jutalmát, mintha egyes-egyedül az ő üzleti tranzakciója lett volna ez a béke. György barát Tokaj várát kérte jutalmul, nemes egyszerűséggel mindjárt meg is nevezve a kívánt ajándékot.

Ferdinánd sem volt olyan lelkes, mint amilyennek Jánost látták ebben a Fraknói által közvetített szép beszédében; még nem jelenti fel ugyan Jánost a töröknél – rövidesen megteszi, ezzel a gyalázatos lépésével az utolsó kapa földet húzva a középkori Magyarország sírjára –, de miközben Breslauban fanyalogva aláírja a Brodarics

hozta békeokmányt, rászabadítja lovasait a János-párti területre. György barát már március harmincadikán panaszkodik Budáról, hogy a nyughatatlan rabló Nyáry Ferenc, Bakics Pál meg Kápolnay Ferenc végigdúlták János király birtokát. Ferdinándnak tetszett ez az apró háborúskodás; vég nélküli jegyzékváltások következtek, vegyes bizottságok szálltak ki, miközben persze Török Bálinték is visszacsaptak – Török Bálint a szépreményű Balassi Menyhértet vette maga mellé csatáihoz, akinek árultatásairól huszonöt év múlva egyik első drámai jellegű irodalmi emlékünk szól –, úgyhogy a nagy dolgok helyett ilyen apró ügyekre fecsérlődött a figyelem. Ferdinánd kormánya jól értett az ilyen apró cselszövényekhez: a Rómába utazott Statileót például feljelentették a pápánál, hogy liliomtipró, vén kéjenc és gyilkos. A Zápolyáéval egy időben Sellyére összehívott országgyűlésen így ügyesen érezteti, hogy ha már egyszer így alakult a béke és utána a helyzet, a rá eső országrészt ő tartományaként fogja csak kezelni, mert személyes biztosául Sigismund Herberstein bárót küldi ki, amin Thurzó Elek úgy megsértődik, hogy el se jön, hanem beteget jelent, és otthon duzzog.

Mindez persze nem zavarja V. Károly terveit, s így a váradi békét sem rendíti meg egyelőre. Annál is kevésbé, mert – amint azt János királynak kolozsvári beszéde során láthattuk – V. Károly, a váradi békével mintegy párhuzamosan, a pápa közvetítésével ünnepélyes békét kötött I. Ferenccel. A békekötést nagyszabású csúcstalálkozó előzte meg a francia Riviérán, Aigues-Mortesban. Napjaink aránylag gyakori csúcstalálkozóinak ismeretében nem minden érdek nélkül való ez az érdekes összejövetel, ami a bár rövid életű, de hasznos békét megelőzte. 1538 júniusában III. Pál pápa Nizzába költözött; itt berendezkedett, s innen küldte követeit a szomszédos községekbe. I. Ferenc ugyanis Villeneuve-ben lakott, V. Károly pedig Villefranche-ban. Egyik uralkodóval sem jöttek jelentős csapatok, csupán a személyes biztonságukról gondoskodó testőrség; ezek zárták le a környéket is, hogy a három község között jövő-menő követek, tisztviselők, küldöncök zavartalanul közlekedhessenek. Az előkészítő tárgyalások után június tizenegyedi-

kén találkoztak személyesen az uralkodók, Európa vezető államférfiai. Négy napon át tárgyaltak személyesen, tolmács nélkül, francia nyelven; tizennyolcadikán kihirdették a békeszerződést és a közös megállapodást, ezt követőleg pedig fényes fogadást adtak. A fogadást több napos ünnepségsorozat követte, talán a legpazarabb, amit ez a látványosságokban gazdag század fel tudott mutatni.

V. Károly egyelőre komolyan vette ezt a békét; annyira komolyan, hogy személyes megbízottjaként Máriát rendelte Párizsba, aki a párizsi diplomáciai testület nagy szenzációjaként versenyt lovagol I. Ferenccel a vadászatokon, minden sporteseményen és ünnepségen jelen volt, mindenről értesült, és kitűnően érezte magát.

Ferdinánd fanyalogva fogadta ezt az egyelőre „komolyan vett" békességet. Presztízsét féltette. A bécsi hangulatról jó képet ad Fabio Mignanelli bécsi nuncius és Brundusino kardinális közös levele Bécsből a pápához. Leírják, hogy 1538. november huszonnegyedikén együtt ebédelt a két pápai küldött, a velencei követ, Thurzó Elek, a kormány több más tagja és a Jánostól Párizsba jelentéstételre hazaindult magyarországi francia követ; arról beszélgettek, hogy János király milyen szellemesen menekült meg a végső bukástól, és vált fontos tényezővé, valamint hogy a török elleni védekezés címén bevehetetlen erőddé változtatta Budát; megbeszélték a reformáció szerintük végleges és általános győzelmét is, s általában fenntartásokkal fogadták a riviérai csúcstalálkozó eredményeit.

Pedig János komolyan gondolta, hogy Buda várát a török ellen erősíti meg elsősorban: már 1538 augusztusában német és spanyol csapatokat kért Ferdinándtól, ezek meg is érkeztek, és János a Szilágyságban telepítette le őket. Egyelőre háromezer német és kétezer spanyol katona állomásozott Erdély partiumi részén; kevés ahhoz, hogy a törököt megfutamítsák, de elég sereg ahhoz, hogy az erdélyi magyar hadakat esetleg ők, a szilágysági német alakulatok futamítsák meg. János mégis vállalta a kockázatot, bizonyítva, hogy még 1538 decemberében is komolyan vette a kora tavasszal kötött békét és nyári országgyűlési beszédét. Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert látnunk kell, hogy János házassági terve, majd

1539 kora tavaszán kötött házassága nem feltétlenül jelentette a váradi béke „megtorpedózását", sutba dobását, ahogyan azt sok történetíró értelmezni hajlamos. Hiszen a váradi béke számolt János esetleges házasságával, intézkedett fiúgyermek születése esetére is. János már korábban is megnősült volna, nem talált azonban királyi rangjához méltó házastársat. Máriával tervezett házassága nem sikerült; Izabellát pedig, Zsigmond lengyel királynak második házasságából született leányát csak akkor kaphatta feleségül, ha Ferdinánd és a Habsburg-ház hivatalosan elismeri Jánost magyar királynak. Zsigmond ehhez – érthetően – ragaszkodott, és ez a feltétel most realizálódott. Különben már 1527 óta kísért egy lengyel királykisasszonynak és Jánosnak házassága.

1539. január huszonkilencedikén történt a hivatalos leánykérés és eljegyzés a lengyel udvarnál, Krakkóban: Brodarics István, Werbőczi István és Perényi Péter mentek leánykérőbe, ők is kísérték lovasaikkal a húszesztendős, életvidám, értelmes királylányt, Bona Sforza olasz hercegnő leányát Budára. Izabella több nyelven beszélt, olaszul is, egész kultúrája életvidám, olasz kultúra volt, amit anyja környezetében szívott magába. Február közepén koronázták királynévá Székesfehérvárott Izabellát, március másodikán tartották az esküvőt, március harmadikától Budán már állt is a lakodalom. Ferdinánd is küldött követet a menyegzőre, Nicolaus Salm grófot, aki igen nehezen viselte el a török diplomaták jelenlétét, és alig akarta üdvözölni őket. Ez azonban jelentéktelen incidens maradt csupán, a hangulat fesztelen és vidám volt. Buda most tartja utolsó fényes vigalmát, már csak két esztendő, és a magyar fővárosból török határerődítés válik. I. János is jókedvű, egyelőre nem gondol arra, hogy felesége csaknem harminc évvel fiatalabb nála, hiszen mikor őt 1526-ban királlyá koronázták, felesége még csak hétéves kisgyerek volt.

Megérkezett a lakodalomba Istvánffy Pál baranyai nemes is, alispán, negyvenéves férfi, aki 1519–1528 között, a legnehezebb években Itáliában tanult meg utazgatott, 1532-ben pedig barátjával, Perényi Péterrel átmenetileg török fogságba került, és csak nagy ügy-

gyel-bajjal, váltságdíj lefizetése ellenében szabadult. Most háromhónapos kisfiát hagyta otthon Baranyában a királyi lakodalom kedvéért. (Ez a csecsemő a későbbi Istvánffy Miklós történetíró, akitől mi is gyakran idéztünk.) Az Itáliát járt Istvánffy Pál ajándékot is visz a királynak a lakodalomba: magyarra fordította és versbe szedte Giovanni Boccaccio mester egyik novelláját a meghurcoltatások árán is hűséges asszonyról. *Historia regis Volter* az ének címe, magyarul *Voltér és Grizeldisz* címen is emlegetik. Az éneket bizonyára lantszókísérettel adta elő valamelyik lantos – nem valószínű, hogy a szerző maga, bár nem is lehetetlen –, mégpedig az ünnepi műsornak talán mindjárt az elején, tekintettel a rangos szerzőre, aki annyit közöl magáról és a szerzés időpontjáról, hogy *„mikor vala jó kedvében, hertelen indula király örömében"* – tehát váratlanul kerekedett fel, hirtelen szánta magát a lakodalomban való részvételre. Ilyen megjelenés nyilvánvalóan több volt, mint egy uralkodónak kijáró udvariassági gesztus: szavazást jelentett a király politikája mellett.

Egy pillanatra úgy tűnik, mintha helyreállt volna a régi rend. Virágzik a régi Magyarország; Buda várában egy király mulat, vele vigad főúri kísérete, s a fiatal lengyel királykisasszony vidám szívvel válik magyar királynéasszonnyá. Török diplomata és német katona, spanyol gróf és francia főnemes, magyar alispán és lengyel udvaronc táncol, nyájaskodik és lakomázik a budai kastélyban, melynek erős falai most már a legkeményebb ostromot is bizonyára kibírják, hiszen olasz mérnökök a legmodernebb műszaki tudomány szerint építették újjá. Mátyás király palotájának még halvánnyá nem fakult freskói, a belső udvarok márványszobrai, az udvari élet örömeit ábrázoló cserepekkel kirakott, színes kályhák még úgy néznek le erre a színes és harsányan jókedvű kavargásra, mint egy reneszánsz festmény hirtelen életre varázsolódott háttere, s csak a nagyon figyelmes szemlélő veheti észre a fáklyákkal kivilágított termek árnyékos-komor zugaiból előmerengő kaszás csontváz sejtelmes rajzát, a balvégzet düreri szimbólumát, mely oly váratlanul bukkan elő a német mester nyuszikat, táncoló párokat, lakomázó-vigadó nemeseket ábrázoló rajzai közül; váratlanul, de mégsem

marad el soha, ott bujkál a rajzok között, mint az apokalipszis négy lovasának sokféleképpen felvázolt látomása.

Mire igazán kitavaszodott, mire az utak járhatókká, a hírek és intrikák könnyebben közvetíthetővé váltak, mire a lovagolni vágyó nemesurak kimerészkedtek udvarházukból, hogy szokásos tavaszi körútjukon rajtaüssenek a még telet érző szomszéd majorságain: eltűnt a vidám jókedv, gondok és betegségek gyötörték az országot is meg a királyt is.

János király súlyosan megbetegedett; nem tudni, hogyan és miben, de igen beteg volt hónapokig. Több követ is jelenti ezt kormányának, a legkárörvendőbb hangon Held Mátyás osztrák kancellár Ferdinándnak. Érdekes módon a betegséghez mindig hozzáfűzik, hogy retteg is; talán a láz okozta vagy valamilyen idegbetegség, hogy balsejtelmek gyötörték nem is indokolatlanul. Hiszen Rorario nuncius azt írja haza a pápának: „Tutti costoro portano odio un all'altro... e poi tutti insieme a fra Giorgio." „Mindenki gyűlöli a másikat, és mindenki együtt Fráter Györgyöt." György barát, úgy látszik, ezekben a hónapokban ragadta végleg magához a kormányt; körülbelül ettől kezdve – 1539 nyara – kormányoz szinte teljhatalommal, mai szóval élve, miniszterelnökként. Teheti: János királynak megint egy régi kipróbált híve halt meg az idén, Brodarics István váci püspök, akinek utolsó kedves kötelessége és diplomáciai tevékenysége Izabella Magyarországra kísérése volt. Teli van bajokkal az ország, semmi sem oldódott meg; Oláh Miklós, aki csaknem tízesztendei távollét után úrnője, Mária ügyeit intézni hazatér (Mária jogállása és így jövedelme is változott a váradi béke után), ezt írja Nádasdy Tamásnak, miután szétnézett Pozsonyban és környékén:

„Az ország már csak alig lélegzik. Az urak jellemtelenségökben csak a pénzt, a kincset szomjazzák. A nép oly nyomorú állapotban van, hogy gyász, jajveszékelés, könnyek édes mindenét teszik."

Az ország már csak alig lélegzik...

Pedig János, amint fölépült, folytatni igyekszik tavaly Kolozsvárott meghirdetett politikáját: Esztergomban közös igazságügyi

kérdésekkel foglalkozó vegyes bizottsági ülést szervez, Thurzó Elek elnökletével, 1539. október elsején; elintézi püspökeinek pápai jóváhagyását; katonai szervezőmunkát kezdeményez. Rorario nuncius október tizennegyedikén így vélekedik Jánosról Villach osztrák városból írott levelében:

„Nekem pedig, aki igen jól ismerem János király ügyeit, és a törökkel való kapcsolatáról is mindent tudok, az a véleményem, hogy ez az egyetlen mód, mellyel országát a kereszténység oldalán tarthatja, mely ország különben nélküle már rég az ebek harmincadjára jutott volna."

Heltai Gáspár a hetvenes években úgy emlékszik vissza erre az esztendőre, mint a király nagy bizakodásának évére.

„Az urak előtt az asztalhoz támaszkodván mondá:

– Istennek hála, az én ellenségim annyira lecsépelve vagynak, hogy senkitől immár semmit nem tartok. Hanem a két nagy bakot bocsátom immár össze; aki nyerheti, megválik."

Még Fabio Mignanelli bíboros is, aki nem nagyon rokonszenvezik I. Jánossal, némi malíciával csak ennyit tud mondani (1533. március tizenkilenc), hogy „Rex Johannes vivit solum cum tractatibus" – János királyt a tárgyalások éltetik. Ugyanitt viszont határozottan kijelenti, hogy György barát csak egy dologra alkalmas, de arra nagyon: pénzt tud előkeríteni akárhonnan.

Úgy tűnik, mintha most már minden a két király értelmességén, ügyességén és szervezőképességén múlna, meg természetesen az egyelőre – lassan tizenöt éve! – várakozó állásponton levő nemességen, mikor I. Ferdinánd váratlan és végzetes lépésre szánja el magát.

1539 szeptemberében követséget indít Konstantinápolyba, és följelenti I. Jánost a török kormánynál: titkos békeszerződést kötött vele, Ferdinánddal a török ellen.

Lasky Jeromos, tíz esztendeje még I. János ügyes tótumfaktuma a portán, de most, Gritti halála óta, amikor ő is csak nehezen menekült meg ép bőrrel János haragja elől, már Ferdinánd megbízottja: ez a Lasky Ferdinánd nevében részletesen előadja a váradi békét,

összes cikkelyeivel, a török szultánnak. Még ha esetleg tudott is a török kormány arról, hogy János és Ferdinánd valamiféle megegyezésre jutottak – mint ahogy hihetőleg tudott róla kémszolgálata jóvoltából –, akkor sem tudhatott mindent, és akkor is gyalázat, hogy a másik szerződő fél jelenti fel, árulja el azt a szerződő felet, akinek léte, sőt, személyes létén túl: az egész közösen birtokolt ország forog kockán.

Ilyesmi persze nem ritkaság a diplomácia történetében; ezúttal azonban a történelemkönyveinkben szokásos fejcsóválásnál egy fokkal indulatosabban kell néznünk ezt a ferdinándi lépést. Nyilvánvaló ugyanis, hogy Ferdinánd az egész váradi békét nem vette komolyan. Valószínűleg úgy vélekedett, hogy János vagy maga sem tartja be a békét, s ezt képzelte valószínűbbnek; vagy ha betartja, hát ő akkor elárulja szövetségesénél, a töröknél. Lépését két körülmény teszi igen súlyossá. Az egyik, hogy Ferdinánd, illetve kormánya ezt a lépést akkor tette, mikor már három ízben is bebizonyosodott, hogy hadserege képtelen a törökkel szemben győzni Magyarország területén. A másik, hogy Ferdinánd ezek szerint nyilván arra sem gondolt komolyan, hogy közösen védekezik majd Jánossal együtt egy esetleg támadó vagy most már biztosan támadó török haddal szemben, mert ha védekezni akar, nem árulja el Jánost, és nem provokálja ki a szultán haragját, ami egy büntető hadjárattal volt egyenlő. Mindebből viszont az következik, hogy Ferdinánd annak érdekében, hogy vetélytársától megszabaduljon, habozás nélkül hajlandó volt lemondani országa nagyobbik részéről, arról, amit János birtokolt, Budát is beleértve.

Nem lehet pontosan kibogozni, hogy V. Károly milyen mértékben tudott öccse végzetes lépéséről, s hogy a terv minden részletébe be volt-e avatva. Ha figyelembe vesszük a két fivér közötti megújuló feszültséget, arra gondolhatunk, hogy nem, mert V. Károly mindenképpen helytelenítette volna egy kelet-európai háború kiprovokálását. Hiszen ő is alig vonult vissza felesége halála miatt hosszabb időre a politikától, egy kolostor magányába zárkózva, máris Németalföld lázadása figyelmeztette arra, hogy Németor-

ságban és a Németalföldön semmilyen lényeges kérdés sem rendeződött el; a genti felkelés olyan komoly és veszélyes társadalmi forradalom körvonalait sejtette, hogy Károly maga indult hajdani gyermekkora színterére rendet csinálni; sőt I. Ferenc hozzájárul ahhoz, hogy Károly hadaival Franciaországon át vonuljon fel Gent ellen. Ferenc ugyanis felismerte a mindkét, mégoly ellenséges uralkodót veszélyeztető mozgalom forradalmi tendenciáit, hiszen Lyonban is nemrégiben zajlott le a véres nyomdászsztrájk, amit csak katonai karhatalom tudott letörni.

Ilyen körülmények között lehetséges, hogy Ferdinánd a szokottnál önállóbban járt el.

A szultán katonai bosszúakciója vagy a legenyhébb esetben megszálló serege a következő év késő nyarára volt várható: a török hadak eddig mindig augusztus vége felé értek a Dráva környékére.

Mi történt ezalatt Magyarországon?

Akár a ferdinándi árulás ismeretében, akár csak a két király tehetetlensége miatti elkeseredés hatására: nemesi liga alakult, szervezkedett, mely egy János ellen Erdélyben kirobbantandó összeesküvés és felkelés után az egész országban kezébe akarta venni a hatalmat. Bár, mint látni fogjuk, ennek az összeesküvésnek messze ágazó szálai komoly és nem is érdektelen koncepciót sejtetnek, mely koncepció tíz évvel ezelőtt talán még megmenthette volna az országot: ez a pillanat a lehető legrosszabb volt, amit ezek a hatalomra éhes főurak csak választhattak. Közrejátszott ebben persze János házassága is. Ezt a nemesi ligát Mayláth–Balassi összeesküvésként szokás emlegetni, s általában Erdélyre korlátozzák hatósugarát, mivel valóban ott robbant ki és ott zajlott le. Mégis országos méretű kellett hogy legyen, és egyik vezetője alighanem Nádasdy Tamás lehetett, aki nélkül Mayláth jóformán mozdulni sem tudott, s aki – némiképpen a többiektől eltérőleg – lényegében Ferdinánd kezébe akarta átjátszani az országot.

Nagyon nehéz ma már ennek az érdekes szervezkedésnek minden ágát-bogát kinyomozni, mert a csehországi, morvaországi és sziléziai részre vonatkozólag nálunk még csak adatpublikáció sem

igen jelent meg. Csak annyi a bizonyos, hogy a liegnitzi herceg, néhány cseh és morva főúr a magyar főnemességgel szövetkezve akarta lerázni a Habsburg-családnak, személy szerint pedig Ferdinándnak tűrhetetlen és nehézkes igáját.

Az első megbeszélések a Csallóközben folytak, 1539 májusában, tehát mindjárt János házassága és György barát kormányra jutása után. 1540. január másodikán már tízen aláírják a „frigylevelet", ahogyan Acsády Ignác nevezi. Acsády ezt a ligát Ferdinánd-párti szövetkezésnek tartja. Horváth Mihály azonban másként vélekedik:

„Az összeesküvésnek két külön ága és célja volt: az egyik, mely Magyarországra és Erdélyre szorítkozott, János megbuktatását célozta. A másik, mely az örökös tartományokban messze szétágazott, Ferdinánd ellen volt intézve... Végcélja mindkettőnek nem kevesebb volt, mint Magyarországból, Erdélyből s az osztrák ház örökös tartományaiból egy *svájcihoz hasonló szövetséges köztársaságot alkotni, melyben külön nemzeti s népszerű kormányok alatt a lelkiismeret szabadsága kiküzdtassék.*"

Szép és nemes célok, s még akkor is figyelemre méltóak, ha szinte semmi továbbit sem tudunk róluk, s ha Horváth Mihály megfogalmazásában az 1848-as forradalom előtti Kossuth-párti magyar függetlenségi mozgalom ideológiáját is megtaláljuk. Bár az alig valószínű, hogy a mozgalom valamennyi tagjában ott élt volna egy ilyen „svájci államszövetség" eszméje, Frangepán Ferenc egy 1540 nyarán keletkezett levele mégis mutatja, hogy nagyarányú összeesküvésről volt szó: szerinte „Ausztria, Morva- és Csehország főbbjei mind Ferdinánd ellen szövetkeztek" – amiben az az érdekes, hogy Frangepán a dolog Ferdinánd-ellenes élét hangsúlyozta inkább. A tapasztalt és ebben a korban szinte egyedülállóan önzetlen Frangepán, aki pedig János híve volt, mégsem látja a mozgalom közeli sikerét. Igen rossz véleménye volt a magyar nemességről; ugyanebben a nyilatkozatban kifejti, hogy a magyaroknak minden mindegy, bánják is ők, akár a török, akár a német parancsol nekik, csak hagyják őket megszokott módjuk szerint élni, s ebben a politi-

kai nyugtalanságban is csupán a régi megszokások nyugalmának a biztosítása dolgozik legtöbbjükben.

Mindenesetre érdekes, hogy Horváth Mihály vélekedése előtt jó négy évtizeddel Budai Ferenc is hasonlóképpen vélekedett; Mayláth Istvánról ezt írja Polgári Lexikonában: „Sok hír szárnyalt akkor őfelőle. Némelyek azt mondották, hogy a pap urakat akarta jövedelmeiktől megfosztani, azt állítván, hogy elég azoknak, ha élhetnek s ruházkodhatnak." Mások szerint önálló erdélyi államot s politikát akar; ismét mások szerint csupán Ferdinándhoz akar átpártolni.

Hiába volt azonban ez az összeesküvés Ferdinánd-ellenes, hiába célozta egy „svájci jellegű államszövetség létrehozását" – gyakorlatilag csupán I. János területén robbant ki, és ellene is irányult.

És ekkor derült ki, hogy Mayláth, a konyhaügyek kiváló értője, János király közeledtének hírére semmi másra nem képes, mint Fogaras várába bezárkózni, és odabújva várni a jó szerencsét.

János király megmozdulása előtt azonban történt még egy s más.

Legfőképpen az, hogy Mayláth István Balassi Imrével együtt adópanaszokra és a közigazgatás rendetlenségére hivatkozva Kolozsvárra országgyűlést hirdetett. Ezen a gyűlésen szép sorjában felhánytorgatta a rengeteg adót, ami tizenegy év során befolyt, s nem gondolva arra, hogy ezen a sok adón, ha győztes sereget nem is, de a töröktől való átmeneti függetlenséget azért megvásárolta János király, felzúdította a gyűlés résztvevőit. Valóban óriási számokra hivatkozhatott Mayláth: kétmillió arany forintot gyűjtöttek be az adószedők, százezer ökröt, néhány millió mérő gabonát és így tovább. A gyűlés megszavazta, hogy követek menjenek Budára Jánoshoz, mintegy felelősségre vonva őt; János ezeket a követeket lecsukatta, mert rádöbbent, hogy itt egy Mayláth vezette hatalomátvételi akció folyik. Valóban, Mayláth a törökhöz is küldött követeket, fejedelemként akart tárgyalni a szultánnal, s ez lett végzete, akárcsak Perényié – aki kisfiát hagyta ott áldozatul –, mert felhívta magára a szultán figyelmét, aki nehogy terveit keresztező újabb magyar királyjelölt válhasson belőle, később csellel elfogatta, és

Török Bálinthoz csukatta a Héttoronyba. De még ez is messze van. Egyelőre János király, bár fáradt és beteges, megindul Erdélybe, hogy rendet csináljon. Nagyon nagy csapásként érte ez az összeesküvés; most, hogy programját meghirdette, abban reménykedett, mögé sorakozik az ország nemessége. Csalódott.

Ezúttal azonban nem keserű iróniába, nem is szertelen kegyetlenkedésbe fojtotta csalódását, hanem sereget gyűjtött, és annak élén lovagolt be Kolozsvárra. Budától, fiatal feleségétől, munkatársaitól úgy búcsúzott, mint aki örökre hagyja ott a királyi palotát. Egyik titkára, Mindszenti Gábor szépen írja le a korán megvénült, ötvenhat éves uralkodó búcsúzását:

„Másnap, vasárnap, urunk ő felsége Izabella asszonnyal szent misét hallgatván az nagy templomban, áhétatosan imádkoztak vala; de asszonyunk királynénk Jaksith Ilona asszonyommal ő kegyelmével előbb mene ki az templomból nagyon lévén már akkor viselős, és tovább az térdeplést, imádkozást ki nem állván. Kísérte vala ki asszonyunkat királynénkat kancellárius Werbőczi uram és Eszéki uram, kik midőn kimennének az templomból, és az sok nép látná királyné asszonyunkat jőni, nagy örömhang lőn és kiáltás, mondván: Adja Isten, hogy legyen magyar hazánknak magyar királyfia; ne szoruljunk más nemzetre, és ne haljon ki a magyar vér! Így méne haza az Mátyás király palotájába vissza királyné asszonyunk őfelsége; jobban is lőn nemsokára. János király urunk őfelsége ámbár nyavalyás lenne már, de kihallgatta végig az templomban az szent misét; történt vala akkor ily dolog pedig, hogy midőn az pap, budai prépost uram, elvégezné szent áldozatját, és király urunk ő felsége már ki akarna indulni maga is az templomból, a gyertyák csak egyszerre magoktól kialuvának anélkül, hogy valami szél fútt volna, vagy pedig valaki hozzájárult volna: ezt magam is láttam – nagy csuda dolgot, de mü kegyelmes urunk őfelsége nem láthatta, miért hogy az ajtó felé fordult vala; nem is mondottuk neki soha ez dolgot, mert már erősen elbúsult vala az erdélyi hírek miatt és nyavalyás is vala már, mert akkor is szinte szédülve mene ki; mü is nem kevéssé megháborodánk ez nagy csuda dolgon; hal-

lám is vala hátam megett mondani: bizony vége nekünk. De a sok nép szemeit az királyra függesztvén, nem látja vala az oltáron történt csudát, mert szeretik vala nagyok, kicsinyek mind az királyt, urunk őfelségét, és sajnálják vala nyavalyás voltát."

Végrendeletet is tett a király, Izabellának átadott „egy öreg csomó írást", amit le is pecsételt Werbőczi meg György barát jelenlétében.

Április tizennyolcadikán ért János király Kolozsvárra; május hetedikén már országgyűlést tudott tartani Tordán, Mayláthék megfutottak előle, Balassi Imrétől pedig visszafoglalta Almás, Diód és Léta várát. A huszonkilenc éves Balassi Menyhért most látja elérkezettnek az időt, hogy megkezdje politikai karrierjét: futár útján üzen az elzászi, tehát igen távoli Hagenauban időző Ferdinándnak, hogy itt az alkalmas pillanat: János király Erdélyben bíbelődik holmi összeesküvéssel, csapjon le hamar sereggel Magyarországra. Ferdinánd azonban, érdekes módon, sereg helyett követet küldött Jánoshoz Cornelius Scepper személyében, aki május huszadikán ért Pozsonyba, és Thurzó Eleknél szállt meg. Talán Ferdinánd is értesült az összeesküvés mindkettőjük ellen irányuló éléről?

Scepperrel János már nem találkozhatott. A tordai gyűlés után, ahol úgy-ahogy ráncba szedte a nemességet meg a városok polgárságát, Fogaras ellen indult; de már igen fáradt volt: „Lábait gyakran fájtatván, jókor fekszik vala le." Még ilyen megtört-fáradtan is az ország báróinak civódásaival kénytelen foglalkozni. Török Bálint nem restelli becsületbíróság összehívását kérni; ez a bíróság – tagjai: György barát, Eszéki János pécsi püspök, Batthyány Orbán és a király – azt kell hogy eldöntse: vajon szabad-e neki, Török Bálintnak az összeesküvő Mayláth ellen haddal vonulnia, ha egyszer barátja és fegyvertársa volt? A becsületbíróság több ülés után, miközben csak úgy repültek a drága napok és órák, úgy döntött, hogy felmenthető Török Bálint a Mayláthnak adott elkötelezettsége alól. De addigra Mayláth már jól berendezkedett a védelemre.

Ebben az állapotban éri fia születésének híre, július hetedikén. A nagy örömhírt maga vitte szét a táborban, végignyargalva a sok

sátrat, és sikerült is a nép lelkesedését felkeltenie maga mellett. Ez volt az a pillanat, amikor János király még utoljára sikerrel próbálkozhatott volna meg azzal, hogy a népre támaszkodjék; végzete lett, hogy ezt a lépést sohasem tudta megtenni. Korának gyermeke volt; főnemesi család sarja; megválasztását is osztálya bizalmának köszönhette; nem tudta keresztüllépni a saját árnyékát, nem tudott szakítani saját neveltetésével; számára a nemzet az uralkodó osztállyal volt egyenlő, ezen kívül az ország érdekét keresni szerinte nem lehetett, még akkor sem, ha ennek az osztálynak sok tagja elárulta és becsapta őt, és tönkretette az államot, melyet kormányozni volt hivatott. Ez volt és ez lett János király igazi tragédiája: az előző század módszereivel kormányzott, és egy felfelé törekvő osztályban nem látta meg a jövő erős uralkodó rétegét, mint ahogyan kortársa, I. Ferenc ezt felismervén, sikerrel támaszkodott a nemességgel szemben a francia városok polgárságára. Zápolya János még most, 1540 júliusában is így töprengett Mindszenti Gábor emlékezete szerint:

„Ilyen volt azelőtt is a pórnép: oda hajlik, amerre az szél fúv; ma jöjjön a török, és megcsókolta kaftánját; holnap jöjjön az magyar, annak hízelkedik, holnapután pedig jöjjön az német, azt áldja; örökké csak maga hasznát keresvén, hazáját, ha kell, el is tagadja."

Amint látjuk, János király a pórnépet nem tekintette magyarnak se; hanem egyszerűen jobbágynak, a szó klasszikusan középkori értelmezése szerint. De még a városi polgárságot is idesorolta, feledve, hogy pedig mennyivel találóbbak szavai – „örökké csak a maga hasznát keresi, hazáját ha kell, el is tagadja" – a nemesi osztályra!

Tordáról Gyulafehérvárra jutott el a király; a nyári hőség, gyermeke születésének váratlan híre, a sok idegizgalom, a nagy fizikai megpróbáltatások túlságosan is igénybe vették erejét. Rosszul lett; orvost hívtak.

„Estve felé penig visszajövén a városba, midőn urunk lováról le akarna szállni, szegény urunk igen nagy nehezen jöhetett le az lóról; ott állván penig az urak, mondá nékiek vidám arcával:

– No, atyámfiai, nagyon megnehezedtünk, de nem is csuda, mert már gyermekünk is nyomott gondot nyakunkra; de te kegyelmetek segítségével már csak ezt is elhordozzuk."

Ez az orvos, egy olasz ember, később azt mesélte, hogy a király meggyógyulhatott volna, ha hallgat rá és pihen; azonban nyughatatlanul mocorgott, és egy ízben orvosa ellenére föl is kelt és kilovagolt. Valószínűleg sűrű egymásutánban több szélütés érhette.

Titkára, Mindszenti Gábor így írja le János király utolsó napjait:

„Másnap penig rosszabbul lévén urunk, magához parancsolá György barát uramat, kivel is igen hosszason traktál vala az országról, fiáról és az jövendő dolgokról. Ezeknek utána béparancsolá személyünket magához; mondá:

– Te kegyelmed készüljön, mert ígéretünk szerént küldjük te kegyelmedet Budára; mondja kegyelmed ott: rosszul vagyunk ugyan, de ha Isten meggyógyít, megyünk majd mü is Budára.

Ez szavak után megfordulván nagy nehezen urunk, mondja azután ezt:

– Vagy halva Székesfejérvárra, azhol élve koronánkat kaptuk.

Ez szavak után elhallgata urunk, és nem sokára ezután halljuk vala mondani:

– Uram, segíts! Uram, segíts!

Visszafordulván penig egy fertály óra múlva int vala urunk, hogy adnék vizet, de nem ivott, ámbár nagy melege vala.

Harmadnap reggel hívatá magához urunk az urakat; inti vala őket az egyességre; ajánlja vala nekik hazáját, feleségét, gyermekét; főbizodalmát penig György barát uramba vetvén, reábízza gyermeke dolgát."

Zápolya János király 1540. július huszonkettedikén halt meg. Fiát nem is láthatta.

Perényi Péter koronaőr, aki pedig egy évvel ezelőtt a királynéasszonyt hozta díszkísérettel Krakkóból, s aki látszólag véglegesen János király mellé állt, július huszonötödikén Sárospatakon, a frissiben elkészült reneszánsz palota kápolnájában meg a község templomában meghúzatta a harangokat örömében. Harangzúgással bú-

csúzott a magyar főnemesség főnemesi királyától; örömünnepet ült Perényi Péter és még sok más nemesúr, nem is sejtve, hogy számlálva vannak már napjaik. Már csak egy esztendő, és Magyarország elveszett, a középkori magyar állam végleg megszűnt létezni.

Zúgnak a harangok Sárospatakon, és örül az ország nemessége. Mintha minden megoldódott volna, mintha a király halálával az a bűnük is eltűnt volna, hogy egyszerre két királyt választottak. Hiszen most már csak egy maradt! Örül Perényi Sárospatakon; örül Mayláth Fogaras várában; örül Nádasdy Tamás Sárvárott, Thurzó Elek Semptén. Megszűnt minden probléma!

Zúgnak a harangok Magyarországon; Konstantinápolyban pedig már készülődik az újabb sereg, hogy a jövő nyár elején megindduljon Buda felé.

A halott király utolsó akarata szerint György barát lett az ország korlátlan ura.

Első lépése, hogy Werbőczit és Eszéki János püspököt a szultánhoz küldi hűségnyilatkozattal, ajándékokkal.

Második, hogy gondoskodik a temetésről.

Harmadik, hogy frissiben érkezett cseh és morva követeket fogad, akik azt hiszik, György barát is be van avatva a Mayláth-féle összeesküvésbe; előadják terveiket, jövetelük célját, és nem tudják mire vélni a pálos szerzetes farkasmosolyát. Szerencséjük, hogy szépszerével szabadulhatnak; úgy jártak, mint a napkeleti bölcsek egy modern Heródessel. Ez lett a vége a „svájci államszövetségnek".

Szegény nyomorult király temetése is olyan, mint amilyen az élete volt.

A rettentő nyári hőségben – akkora aszály volt 1540 nyarán, hogy ami bor a hordókban maradt, a marháknak meg a lovaknak adták inni, mert kiszáradtak a kutak és kiapadtak a folyók – bomladozni kezdő testét Székesfehérvárra kellett szállítani, az a királyok temetkezési helye. Szurokkal bélelt koporsóba tették a testet, erős őrizettel indították útnak.

A halottas menetet, mivel kincseket sejtettek a koporsóban, rablók hordái kísérték, mint éhes farkasok csordái, bele-belemarva a kísérő katonaságba. A Maros menti erdőségekben valóságos csatát kellett vívnia az ezer lovasból, négyszáz gyalogosból álló kíséretnek egy különösen erős rablóbandával. Stílszerű halottas menet: rablók és katonák viaskodnak, ölik, csépelik egymást a király holtteteme fölött.

Szeptember elején érkezett Székesfehérvárra a halottas menet. 1540. szeptember tizenötödikén temették el János király földi maradványait; éppen olyan romlott és alig felismerhető állapotban, mint tizennégy évvel ezelőtt elődjének, II. Lajosnak tetemét. A királyné, aki alighogy felépült a gyermekágyból, szólani sem tudott. Egy idegen világban, gyűlölettől övezve áll a koporsó mellett.

Az utolsó temetés ez Székesfehérvárott; alig néhány év, és török katonák kutyái fognak vonítva osztozni János király, Lajos király meg a többi királyunk szanaszét hányt csontjain. 1545-ben a török adószedő kihajíttatja a testet, s azt a bíró temetteti majd el a külvárosban.

A Budára visszaérkezett Izabella hisztérikus izgatottsággal túrta föl királyi férjének holmiját, ládáit, szekrényeit: semmi kincset, semmi emléket nem talált. Egyetlen szakadt, viseltes köntös lógott az egyik szekrényben: ez volt János király minden ingósága.

Akárhogy is uralkodott János király; bármennyire is nehezen birkózott a változó kor szabta, erejét meghaladó feladatokkal: annyi bizonyos, hogy magának és utódainak nem gyűjtött. Kormányának tagjai, hűtlen és hűséges szolgái, barátai és ellenségei vagyonokat harácsoltak össze, megannyi szeget verve Magyarország koporsójába; György barát is gazdag és pompás várat építtet magának Erdélyben, Bálványos várát; – János király után nem maradt semmi. Ez a gazdag és hatalmas úr, a középkori Magyarország leggazdagabb embere, mesebeli kincsek, várak, erdők, vármegyék tulajdonosa, Ausztria kormányzójának és egy hercegnőnek a fia, a lengyel királyné bátyja: mint király szinte egész magánvagyonát felélte. Nem szerzett, nem kuporgatott, száműzetés idejére nem tett

félre semmit. Király volt, a maga koncepciója szerint uralkodott, és kormányozni igyekezett nemzetét, azt az osztályt, amely őt megválasztotta, azt az államot, melyet atyja is szolgált. A történelmi helyzet, jelleme, képességei, erkölcsi, szellemi és fizikai tulajdonságai meghatározták uralkodását. Annyi azonban bizonyos, hogy bármennyi hibát követett is el, uralkodói pályája bármennyi sötét ponttal van is tele: a rábízott országot a legjobb tudása szerint igyekezett szolgálni. Nem kormányzott koncepció híján; volt egy koncepciója, mellyel egy jobban szervezett, egységesebb államot talán sikerül megmentenie a török hódítástól.

Jelleméről érdekesen nyilatkozik Caspar Winzerer bajor kancellár:

„Ha néhány évig nyugta lenne, rendbe hozná az országot, mert olyan szorgalmas és munkás, mint más úrnál még nem láttam."

Szemlélődő, hallgatag ember volt; szeretett epigrammaszerű tömörséggel nyilatkozni, fanyar humorát az utókor méltányolta; majd mindegyik jelesebb XVI. századi írónk hivatkozik elmés mondásaira, ami akkor is érdekes és figyelemre méltó, ha e mondásokat vagy azok egy részét csak utólag tulajdonították neki. Heltai Gáspár, Bornemisza Péter egész kis János-adomakört gyűjtött össze és írt le.

Nem szívesen parancsolgatott, közemberekkel nyájasan társalgott; ezért sokan tartották félénknek, pedig bátor és kemény ember volt. A hatalom közigazgatási megszerzésén és megtartásán túl a kultúra, a közjó, a közegészségügy is érdekelte. Sokat olvasott, művelni igyekezett magát; állambölcseleti könyveket szerzett be; Erasmus Rotterdamus: *Institutio principis Christiani* (A keresztény fejedelem oktatása) című könyvének egy 1516-os kiadásába ezt írta be saját kezűleg:

„Sum Johannis, electi regis Hungariae." – „Jánosé vagyok, Magyarország választott királyáé."

Nagy figyelemmel kísérte az általa alapított budai kórház építkezését; a budai várat ő erősítette meg korszerűen, s nem az ő hibája, hogy halála után a török csak úgy besétálhatott a várba.

Dózsa György átka, az 1514-es parasztfelkelés kegyetlen leverése azonban haláláig elkísérte. Nem bízott a népben; nem mert azokra támaszkodni, akiknek apáit egykor szadista kéjjel szétmarcangoltatta. Váratlan tombolásai, véres bosszúi sok jó hívét riasztották el, s megkönnyítették politikai ellenfelei dolgát. Értelmes és megbízható tanácsosait gyakran mellőzte, mégpedig karrieristák, léhűtők, gonosztevők és politikai kalandorok kedvéért. Eszméi az előző században, egy letűnt korban gyökereztek: a lassan sírba szálló középkort képviselte egy új kor küszöbén.

De azért nem feledhetjük, hogy a magyar nyelv az ő uralkodása alatt vált írott, nyomtatott, használt nyelvvé; a magyar kultúra, politika és vallásos élet nyelvévé.

Ha Perényi Péter meg is húzatta örömében a sárospataki harangokat: az a köznép, elszegényedett nemesség, polgárság és jobbágynép, melynek ha uralkodásakor rosszat nem is akart, de nem bízott benne, és nem támaszkodott rá: ez a köznép megsiratta, mert tudta, hogy a török meg a Habsburg császári katonák csak rosszabbat hozhatnak. János királyra is vonatkozik Tinódi Sebestyén két sora:

Sírva veszsziköl mast szegin Magyarország,
Mert tőle távozék hangosság, vigasság.

„AZ ÍTÉLET IMMÁR ELKÖZELGETT"

Bolondság tőletök fejenként magyarok
Terek álnok hitit meg nem gondoljátok.

(Tinódi Sebestyén: *Prini Péternek, Majlát Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról*, 1542.)

Elérkezett az 1541. esztendő.

Mintha a későbbi Batizi András költő-prédikátor által megfogalmazott balsejtelem válna valóra: „Az ítélet immár elközelgett."

Amilyen világos volt a jogi helyzet János király váratlan halála után elvileg, olyan zavaros lett a valóságban.

Jog szerint a váradi béke megfelelő paragrafusát kell csak alkalmazni. Ez úgy szól, hogy ha János király meghal, Ferdinándé legyen az egész ország. Fia pedig, ha ilyen születnék, felnevelkedvén, vegye feleségül Ferdinánd valamelyik leányát. Ha nem is hirdették ki hivatalosan a váradi békét az „országlakosoknak" 1540 őszéig – a törökre való tekintettel –, azért tudott róla mindenki.

Ferdinánd meg is tette a kellő lépéseket; követet indított Izabellához, Nicolaus Salm gróf személyében, aki már találkozott is a királynéval, mert ő képviselte a Habsburg-dinasztiát az esküvőn. Lázas diplomáciai sürgés-forgás kezdődött; rendeleteket és leveleket küldözgetett mindenfelé Ferdinánd; a pozsonyi és bécsi kancellária „szinte özönével gyártotta a leveleket" Iványi Béla szavai szerint. Ferdinánd még arra is gondolt, hogy György barátot és Török Bálintot elfogassa, de ennek végrehajtásához nem volt elég befolyása az országban.

Marad tehát a hadsereg.

Bármily sok kudarc is érte a császári sereget Magyarországon az utóbbi tíz esztendőben, más lehetőség nincsen. Szeptemberben

megindult Ferdinánd serege Buda felé, Leonhard Vels tábornok parancsnoksága alatt. Mint mondottuk, a helyzet világos; értelmes politikusok, mint például Frangepán Ferenc, már jelenkeztek is Ferdinándnál, felajánlva szolgálataikat. Frangepán komolyan vette a váradi békét, melyet létrehozott, s aminek érvényesítése az utolsó pillanatban még megmenthette volna az országot.

Közben azonban György barát erőszakossága – és semmi mással nem lehet ezt magyarázni, mint hatalomvággyal – új helyzetet teremtett: szeptemberben a Rákos mezején királlyá kiáltatta a kéthónapos csecsemőt mint „II. Jánost". (Jánost azonban még majd egy évig Istvánnak hívják az apai nagyapjáról, ezt a nevet szánta neki János király; csak 1541-ben keresztelték meg, apja és anyai nagyapja nevére, s így lett belőle János Zsigmond, a későbbi erdélyi fejedelem.) Ez az államcsíny ellenkezett a váradi béke szellemével, és a török fenyegető közeledtének tudtával pedig valósággal hazaárulás volt. György barát tisztelői, akik különösen századunk harmincas éveiben szívesen láttak benne okos „hintapolitikust", azzal magyarázzák lépését, hogy Jánosnak a halálos ágyán tett esküje kötelezte őt a „dinasztia" iránti hűségre; ez azonban csak amolyan lárifári, mert vagy reálpolitikus volt ez a György barát, amilyennek beállítják, s akkor nem érdekes az állítólagos hűségeskü; vagy nem az, s akkor romba dől az egész György baráti zsenialitásra épített „reálpolitika" elmélete.

Egyszóval, György barát királynak tekintette I. János fiát, és könyörtelenül magához ragadta a hatalmat. Úgy adódott, hogy egyetlen jelentékenyebb államférfi volt csak a közelében: Török Bálint, ő is inkább hatalomravágyó katona, semmint politikus. Török Bálint viszont egyelőre osztozott vele a hatalomban, tehát egyetértettek. (Werbőczi most nem számított, különben is a Portán időzik; Petrovics Péter pedig magának való földbirtokos, a politika nem érdekli.)

Ez a hatalomvágyó, gátlásokat nem ismerő férfi ül most a török ellen jól megerősített Budában; nem lesz könnyű kifüstölni onnan. A háború tehát kemény és nehéz lesz.

Mire a Vels vezette sereg Neszmély közelében tábort üt, már tudott dolog, hogy a hatalmat csak kemény ostrommal szerezheti meg Ferdinánd. A pápa szigorú és ingerült levele sem használ, aki pedig október harmadikán inti György barátot, hogy hajtsa végre a váradi békét, sőt; megtiltja Györgynek mint papnak, tehát alárendeltjének, hogy a törökkel paktáljon és alkudozzék.

Buda város lakosságának sem volt egyértelmű az álláspontja. Az „országlakosok" körülbelül úgy morfondírozhattak, ahogyan azt akkor Budán lakó régi ismerősünk, Szerémi György mester tette.

„A magyarok szívesen átadták volna a németeknek a budai várat, de volt három okuk a magyaroknak, hogy ezt ne tegyék. Először: hogyha bejönnének, vagy beengednék őket Budára, akkor végül a németek ezt nem tudnák megvédeni a törökök császára ellen; másodszor: a németek nem kedveznének sem a magyar előkelőknek, sem a nemeseknek, hanem a magyarokat egyszerre mind kiirtanák egy szálig; harmadszor azért, mert a magyarok a törökök császárával szemben esküszegők lennének, a császár pedig meg tudná tartani hatalmával Budát a németek ellenében."

Igaz ugyan, hogy Székesfehérvár például minden ilyen okoskodás ellenére is Ferdinánd mellé állt – meg is büntette a várost Török Bálint egy rajtaütéssel –, de az is igaz, hogy Esztergom kivételével (ahol Várday Pál átállása a mindenkori ostromló oldalára már régi hagyomány volt) a többi Buda előtti várakat és kastélyokat erőhatalommal kellett Velsnek elfoglalnia.

Így ért Leonhard Vels 1540. október tizenhetedikén Buda alá. Helyzete kedvező: Erdélyben Mayláth jelentős erőt képvisel Ferdinánd oldalán (bár Balassi Imre már elpártolt tőle, Izabellához állván, és bár a törökkel is alkudozik), itt Budán pedig Izabella egyre nagyobb ellentétbe kerül György baráttal; Izabella is a város feladása mellett van.

Sajnos azonban az a katona, akinek ezt a, ha nem is könnyű, de nem is reménytelen feladatot meg kellett volna oldania, a magyar állam balszerencséjére éppen ama ritka kivételek közé tartozott a német tisztikar körében, aki utálta a vérontást, az erőszakot, és ra-

jongott az irodalomért. Ezért aztán Leonhard Vels 1540. őszi budai tábora inkább valami országos vásárra vagy nagyarányú búcsúra emlékeztetett, semmint ostromló hadseregre. November másodikán kétségbeesve jelenti egy vatikáni megbízott a pápának:

„Vels már tizenhat napja táboroz Óbudán, de inkább az irodalommal, mint a fegyverforgatással foglalkozik."

Zavarba ejtő, hogy az ország életének ezekben a tragikus pillanataiban milyen kikerülhetetlen biztonsággal fordul minden akció pillanatok alatt komédiába; kevés állam süllyedt ilyen fintorokkal a történelem temetőjébe, mint a középkori Magyarország.

Perceken, de legalábbis napokon múlna egy állam sorsa; és akkor a derék Vels verseket olvas, reggelente meg fürdőbe jár, mert vesebántalmaitól igyekezne megszabadulni, ha már egyszer ilyen híres fürdővárosba vetette sorsa. Mindez nem akadályozza meg katonáit, hogy a maguk szerencséjét egy kis rablással fülön ne fogják: „A németek mindenütt zsákmányoltak, sok barmot tereltek. Nem tettek különbséget a nem vétkesek és lázadók között; egyaránt pusztították őket. Az ártatlan népnek nagy kárt okoztak, és elviselhetetlen csapással sújtották."

De hol van itt a komédia, kérdezheti joggal az olvasó. Például ott, hogy ilyen fosztogató bandák miatt gyakorivá vált az összecsapás a tábor magyar és német katonái között; leggyakrabban azonban nem azért tört ki az eszeveszett küzdelem, gyakran valóságos kis csata a császárpárti magyarok meg a németek között, a várbeliek nagy gaudiumára, mert a magyarok védték a lakosságot, hanem mert összeverekedtek a kirablott falvak zsákmányán: kié legyen? Így történt, hogy egy kalandfilm tömegverekedési jelenetére emlékeztető összecsapás hírére Vels tábornok is odacsapta verseskötetét, és belevetette magát a küzdelembe; nemkülönben a magyar csapatok parancsnoka, régi ismerősünk, Perényi Péter. Az irgalmatlan verekedésnek az lett a vége, hogy Vels tábornok uramat úgy bokán rúgták, hogy kificamodott, Perényi Pétert viszont egy kő találta el a vállán, de úgy, hogy hetekig görnyedten járt utána. Nemzeti büszkeségünk azonban, istennek hála, nem szenvedett

csorbát, mert a magyarokkal rokonszenvező olasz segédhadak segítségünkre siettek, s így a barátságtalan mérkőzés a császári tábor magyar seregtestének győzelmével végződött.

Ezek után azon már meg se lepődhetünk, ha arról olvasunk Istvánffynál, hogy a császári tábor magyar tisztjei be-bejárogattak az ostromlott Buda várába egy kis jó bort inni. Németeket azonban nem látott vendégül a várvédő sereghez tartozó, „ostromlott" Török Bálint, csak magyarokat; ebből megint sértődések lettek. Vels tábornok nagyon meg is haragudott, és példás szigorral megtiltotta beosztottjainak, hogy a jövőben az általa ostromlott várba járjanak vendégeskedni; mi több, még azt is kilátásba helyezte, hogy ismételt fegyelemsértés esetén a vétkestől megvonja a havi zsoldját.

Körülbelül ugyanekkor, mikor az említett nagy verekedés kitört – január negyedikén történt –, Bebek Imre, Dévai Bíró Mátyás pártfogója az évtized elején (az, aki görög lányt vett feleségül), Izabella megbízásából, személyes követként Bécsbe utazott. Újabb tragikomikus helyzet: mivel Ferdinánd azt hiszi, hogy az ostrom keményen és jól folyik (mást nem is jelenthet a derék Vels, mert különben megszüntetnék a zsold folyósítását), és talán rövidesen győzelemmel végződik: nem hajlandó Bebek Imrét fogadni. Az hiszi, Bebek feltételeket akar szabni, pedig szegény feje csak közölni óhajtaná, hogy Izabella a feltétel nélküli megadás híve, és mint magyar királyné a váradi béke értelmében, apja tanácsára, lemondana minden igényéről fia nevében is. Bebek, akinek nem sikerült Ferdinánddal beszélnie, csak a kancellária egy alantasabb tisztviselője fogadta, február nyolcadikán visszatér az ostromlott Budára, ahová természetesen könnyűszerrel besétál, mert hiszen semmi sem változott, a vidám háború tovább folyik, csak a bor van fogytán.

Azaz valami apróság közbejött.

Megérkeztek a török csapatok, és egy lovashadosztály most ott áll Kelenföldnél, hogy György barát Budáját fölmentse, és a németeket elkergesse.

Hátborzongató pillanat. Még akkor is, ha tudjuk, a török sereg java része Tolna alatt táborozik, mert „befagyott", ahogy az egy-

korú krónikás írja, vagyis a tél és hó miatt nem képes továbbmozdulni.

Buda északi felén áll tehát a vidám ostrom, a német tábornok fürdőzik, és általános műveltségét gyarapítja, miközben a török könnyűlovasság alig egy mérföldre áll a császári tábortól.

Hátborzongató a pillanat, de az istenek egyelőre nevetésre és nem vérre szomjaznak; ezen az utolsó télen minden komédiába fordul. A törökök parancsnoka ugyanis belgrádi utasítás értelmében az ostromlottak haditervéhez alkalmazkodik, s onnan pedig György barát a németek megszállta Pest város elfoglalására utasítja őt. Nem rossz terv: György barát biztonságban akarja tudni a túlsó partot; a jelentéktelen kicsi várost, Pestet könnyűszerrel elfoglalhatja ez a török hadosztály.

Csakhogy...

Idézzük szó szerint Istvánffy Miklóst:

„A török lovasok kijelentették, hogy *ők nem kötelezhetők arra, hogy falak ellen támadást intézzenek... a gyalogosokat pedig sem fenyegetéssel, sem ütlegeléssel nem lehetett arra rávenni, hogy támadjanak.*"

Jól figyeljünk: az Úr 1541. esztendejének februárjában a török katonákat *sem fenyegetéssel, sem ütleggel nem lehet rávenni, hogy Pest városát megostromolják...*

Történt pedig ez nem egy Boccaccio-novellában, hanem hat hónappal azelőtt, hogy Buda s vele fél Magyarország százötven évre török tartománnyá vált...

Jókedvükben voltak tehát az istenek, s a *sors bona,* amire később Zrínyi Miklós annyira áhítozott, ott lebegett galambszárnyakon Buda vára fölött...

György barátnak csak ki kell sétálnia Buda várából, átadni a kulcsokat Vels tábornok úrnak, kezébe nyomni egy ritka Erasmus-kiadványt, hogy legyen mit olvasnia; jól megebédelnie a tábornok sátrában; aztán szépen visszavonulni a frissen fölépített, pazar Bálványos várába, és élni gazdagon a gyűjtött kincsből, amíg meg nem hal.

György barát azonban a hatalomra vágyik. Így hát György barát

„megvédi" Buda várát, s ezzel megpecsételi az ország sorsát; csekély vigasz, hogy a magáét is, mert itt írta alá azt a halálos ítéletét, amit majd tizenkét év múlva hajtanak végre rajta Castaldo császári tábornok zsoldosai, holtteteme hetekig fog heverni az erdélyi kastélyában, kóbor kutyák meg hollók zabálnak bele húsába.

György barát tehát megvédi Buda várát, mint mondotta, II. János királynak. Leonhard Vels pedig, miután keserűen csalódott a budai fürdők vesegyógyító erejében, hazamegy Bécsbe.

Ferdinánd persze nem fogta fel azt olyan anekdotikusan, mint Vels tábornok; Ferdinánd pontosan tudta, hogy az utolsó alkalom ez a magyar királyság megszerzésére is, a török hatalom távoltartására is. Szokatlan eréllyel elrendelte az ostrom folytatását; s miután két tábornokában már annyira csalódott, hogy azokat szinte árulással kénytelen meggyanúsítani – 1537-ben Eszéknél Katzianert, most Velset –, egy harmadikat küld Magyarországra, abban a reményben, hogy a kapott feladatot végre fogja hajtani. Ez a harmadik tábornok azonban nem más, mint Wilhelm Roggendorf, aki pedig szintén fel tud mutatni egy korábbi sikertelen budai ostromot.

Roggendorf május harmadikán ér Buda alá. Átveszi a parancsnokságot; tüzérséget, erősítéseket, műszaki alakulatokat hoz. Intézkedik. Ki tudja: ha Ferdinánd személyesen vesz részt Buda 1541. májusi ostromában, mind Roggendorf jobban dolgozik, mind pedig V. Károly jobban odafigyel öccse akciójára, segítséggel, tanácsokkal látja el. Így azonban Roggendorf akciója is elszigetelt hadi vállalkozás maradt, amit a magyar nemesség tökéletes közönye kísért. S ez már valóban tragikus; ezen nem derülhetünk már úgy, mint Vels tábornok maflaságán. A magyar nemesség sunyít; figyel, mint egy párviadalon, lesve, melyik fél győz, hogy annak kiáltson vivátot; de nem tesz semmit, egyáltalán semmit, mondhatnánk, még rosszat sem. Vihar előtti csönd van Magyarországon.

Ráadásul Roggendorf ostroma erélyes és véráldozatokat követelő katonai akció. De védekezik György barát is.

Üssük fel Istvánffyt:

„Amint Roggendorf átvette ezt a súlyos tisztséget, első dolga volt, hogy annyi élelmet gyűjtsön, amennyi a folyón leszállítva, három hónapra elegendő egy jókora hadsereg ellátására. Átveszi a nagy faltörő ágyúkat a szükséges felszerelésekkel együtt a bécsi fegyverraktárból, melyeket Ferdinánd kiutaltatott neki, s ezeket hajókra rakatta. Csehországban, Morvaországban és Sziléziában segélycsapatokat toborzott. A magyarokat felszólította, hogy meghatározott napon Esztergomban várjanak érkezésére. Bécsből elindulva átvette régi serege felett a parancsnokságot, ezt az új seregheż csatolta, s Buda felé indult. De ezt a várost egészen másnak találta, mint ahogyan tíz évvel ezelőtt otthagyta, amikor hiábavaló erőfeszítéssel ostromolta; most új bástyákkal hozzáértően nagyon meg volt erősítve. Az Országh-palota felől, ahol tíz éve a falakat lövette, egy kőből épült hatalmas erődítmény látszott. A Szombatikapunál is, a zsidók utcája mellett, ahonnan Óbudára visz az út, egy jókora nagyságú bástyát emeltek. Azután a vár keleti oldalán egy eléggé magas kőtornyot építettek, mely magasságban felülmúlta a várat. Ez védelmére is lehetett a várnak, de meg az ostromlottaknak a Dunából szabad és kényelmes vízhordást is biztosított; az előbbi ostrom idején csak a városon át megtett nagy kerülővel, életveszedelem közepette hordhattak vizet, mert a röpködő vasgolyók a vízhordókat gyakran megölték.

Roggendorf látta, hogy azokat a helyeket, amelyek tíz évvel azelőtt ostromlásra alkalmasak voltak, erődítményekkel és bástyákkal vették körül; ezért az ágyúkat arra a közeli hegyre vontatta, mely nevét a Szent Gellért-templomról kapta – Gellértet azért ölték meg a magyarok, mert fellépett az ellen, hogy a szittya pogány vallásba visszatérjenek –, s a vár falait törette. Mivel azonban úgy gondolta, hogy ha a fényes és díszes palotákat leromboltatja, akkor azokat vagy soha, vagy csak nagy sokára állítják helyre, ezért inkább akarta azokat épen, mint lerombolva birtokába venni. Jónak látta tehát az oly sok király palotáját megkímélni, s úgy gondolta, hogy a királynét és az ostromlottakat inkább nagy ígéretekkel és

tisztségek felajánlásával kísérti meg. Megemlítette, hogy Ferdinánd mily bőkezű és kegyes az árva iránt, akit fiává fogad, annak, ha felserdült, visszaadja szerződésük szerint örökségét s hatalmas és gazdag birtokát, hatalmas fejedelemmé teszi, s leányát is hozzá adja feleségül. De minthogy ez süket fülekre talált – György barát és Török Bálint semmit sem válaszoltak rá –, a Gellérthegyről a zsidók temetője felé indította táborát, s oda vontatott át minden ágyút. Ez a délkeletre fekvő hely igen alkalmasnak látszott arra, hogy ott tábort üssön, bár, ami a vízhordást illeti, azt – a tábor a Dunától kissé távol esvén – az ellenséges lovasok támadásai és a röpködő ágyúgolyók némiképp megnehezítették. Ez ellen azonban könnyűszerrel védekezett: alkalmas helyeken lovas őrségeket helyezett el. Az ostromot Roggendorf két helyen kezdte meg. Perényinek és a cseheknek, akiknek parancsnoka Sdislav Lippa volt, parancsot adott, hogy a várfalnak az Országh-palota és a Szombatikapu közötti részét töressék ágyúkkal. Roggendorf pedig a németekkel a várat a páratlan szépségű királyi kertek felőli oldalon oly nagy erővel ágyúzta, hogy nemcsak a falak omlottak le nagy részén összelőve és szétrombolva, hanem még a sánc is, amelyet az ostromlottak belül emeltek, váratlanul kifelé zuhant. Ez Török Bálintban és a védőkben nagy félelmet keltett, mert úgy látták, hogy végső veszedelembe kerültek, s nincs idejük arra, hogy az erődítményt kijavítsák. De Roggendorf, valószínűleg azért, mert a többször egymás után kilőtt sok ágyú sűrű kénes füstjétől és a leomló fal porától nem vette észre, hogy a fal leomlott, nem adott parancsot a katonáknak a támadásra, mint az szükséges lett volna, hanem ezt hajnalra halasztotta, hogy addig pihenjenek. Ez alatt az egy éjszaka alatt azonban Török Bálint, Petrovics és a város többi védője, de főképpen György barát, aki csuklyáját levetve, zöld ruhát öltve, sisakosan és fegyveresen gyorsan hol itt, hol ott jelent meg, szerfelett örvendezve, hogy erre van elég idejük, s kirendelve bármily rendű polgárt, sőt még a gyenge női nemet is, a falakat kijavították, földdel és fával megtöltötték, s az oly szükséges munkát ugyanazon az éjszakán, a katonaság segítségével is, hihetetlen

gyorsasággal befejezték. Amint felvirradt a hajnal, a németek, maguknak akarván tulajdonítani a város elfoglalásának minden dicsőségét, a magyarokat nem is fogadva maguk közé, támadást intéztek a romos, meredek falak ellen. Bár látták, hogy a létrákat, melyeket éjjel csendben a falakhoz támasztottak, a budaiak elvették, mégis elszánt és bátor lélekkel s oly nagy erővel támadtak, hogy közülük sokan a falak szomszédságában lévő házakba nyomultak, a többieket pedig, akik bajtársaik vállán felkapaszkodtak, kézzel felhúzták. Arra törekedtek, hogy a zászlókat a romokban fekvő falak tetejére kitűzzék. A budaiak azonban páratlan szívóssággal feltartóztatták a várba betörők támadását. De György barát, Török Bálint, Petrovics, Batthyány Orbán és mások ott harcoltak, ahol a szükség követelte. A németek, akik vakmerően törtek előre, kénytelenek voltak visszavonulót fújni. Minthogy pedig a visszavonulók hátát, de meg oldalát is szörnyű kegyetlenséggel kitartóan kaszabolták, s puskagolyókkal a sűrűn tolongókat lőtték, rút futás támadt. Minél messzebb vonultak vissza a falaktól, annál nagyobb veszteséggel terítették le őket a kis és nagy skorpióágyúk lövései."

Míg ez a nagyon is komoly háború folyik, júniusban összeült a német birodalmi gyűlés. V. Károly kilencévi távollét után Spanyolországból visszatér Németországba, hogy Wormsban és Regensburgban a birodalmi gyűlésen rendezze Németország ügyeit, melyekkel e kilenc év során, mióta Ferdinánd önálló hatáskörrel Németország királya lett, sehogy se sikerült zöld ágra vergődnie. Károly császárt annyira lekötötte a német belügyek egyre kuszább állapota, a számára oly érthetetlenül idegen protestantizmus sikere, hogy egyszerűen képtelen volt a magyarországi helyzetre is koncentrálni. Alig várta, hogy távozhassék; július huszonkilencedikén már Genovába utazik, onnan hajón haza, Spanyolországba, hogy a törökkel vívott háborúnak számára *egyetlen* csataterén, Algírban és Tuniszban folytassa a véget nem érő tengeri csatározást.

Így hát Frangepán Ferenc, aki pedig személyesen is ismerte V. Károlyt, és kölcsönösen becsülték egymást, magára hagyatva küzdött a regensburgi német rendekkel némi katonai segélyért Fer-

dinánd és Magyarország érdekében. Frangepán ügyes beszédében azt szánta fő érvnek, hogy – mint von Ranke írja – „kezdjék Németország védelmét Magyarországon", de szinte semmit sem tudott elérni, így a határozatlan, öreg és beteges Roggendorf – ezek is von Ranke jelzői – nem kapott további katonai segítséget. Frangepán, ez a kiváló elme, ügyes diplomata és hazájának kortársai közül talán legtisztább, legönzetlenebb fia, semmit sem tudott elérni a Ferdinánd elleni általános ellenszenv kellős közepén. Búcsúzzunk azzal Frangepántól, aki pár évet él még 1541 után, ettől a magas növésű, torzonborz, rosszul öltözködő, sovány, vékony karú, köszvényes, kis kerek pocakkal rendelkező férfitól, hogy elmondjuk regensburgi beszédének hasonlatát: „Arra a mesére emlékeztetlek benneteket – mondotta a német rendeknek –, melyben az egymással veszekedő egeret és békát az ölyv egyszerre kapta el."

Így is történt.

Ezalatt pedig „sírva veszikölt szegin Magyarország", és a véget nem érő, véres és pusztító ostrom alatt, a török „felmentő" sereg közeledésének hírére a nép: a budai polgárság kísérelte meg, hogy kezébe vegye saját sorsának intézését. Buda – az éppen ekkoriban hatéves, pesti születésű Bornemisza Péter emlékei és rokonaitól szerzett értesülései szerint – afféle Sodomaként várta a végzetet; „Buda veszedelme előtt röttenetes undokságban éltek: sok lator bujaság, éjjel való gyilkosság, boltok feltörése, nagy lakás, sok versengés volt..."; Balassi Menyhért és főrangú társai afféle XVI. századi „édes élet"-orgiákat rendeztek; sőt, még földrengés és napfogyatkozás is rémítette a polgárokat.

De a végveszedelem, úgy látszik, kijózanította a várost.

Megható és ünnepélyes a pillanat. Az ostromlott városban titkon összegyűlnek a budai tanács vezetői. Egyetértenek abban, hogy városukat és városukkal az egész magyar államot csak úgy menthetik meg, ha Budát az ostromló Roggendorf kezére játsszák, mielőtt még a szultán serege Buda alá érne. Magyar és német polgárok gyűlölködés nélkül fognak össze. Bornemisza Tamás tanácstag kérvényéből ismerjük ennek a kétségbeesett vállalkozásnak a rész-

leteit. Bornemisza Tamás ugyanis, akinek élve sikerült megmenekülnie, vagy húsz esztendővel később egy felvidéki városból folyamodik Ferdinándhoz: juttatna neki valami segélyt, hiszen minden vagyona a felséges úr miatt veszett ott Budán.

A budai tanács titokban követeket küldött Roggendorf táborába, megkeresték Révay Ferencet, a haditörvényszék elnökét, és előadták szándékukat. Révay Ferenc azonnal Roggendorf tábornokhoz sietett, és továbbterjesztette a budai polgárok javaslatait.

Roggendorf rövid töprengés után úgy döntött, hogy élni kell a budai polgárok adta lehetőséggel.

Újabb titkos tanácskozások után haditervet készítenek. Eszerint éjszaka kinyitják a mai Mátyás-templom melletti kis temetőkert falán levő, Dunára nézö, apró vasajtót, a mai Szent István-szobor környékén; akkor ugyanis a templomot még kőfal vette körül, s mivel a Halászbástya nem állt, újabb kori konstrukció lévén, a fal Dunára nézö része egyenest a mélységbe szakadó városfalra nyílt, ahonnan ösvény vezetett a hegyoldal házaihoz. A kinyitott kis vasajtón, melynek őrzéséről a különben körültekintő védők megfeledkeztek, annyira eldugott, rozsdás és jelentéktelen kis nyílás volt, éjszaka behatol majd egy pár száz főnyi csapat, elég erős ahhoz, hogy meglepetésszerű támadással az őrséget lefegyverezze. Birtokukba veszik a kulcshelyeket; ugyanekkor Roggendorf általános ostromot indíttat, a várkapukat belülről kinyitják, és Buda Ferdinánd kezébe kerül.

Értelmes terv.

Percekkel a török sereg megérkezése előtt.

Azonban...

A budai polgároknak egyetlen kérésük volt: a Budára segítségükkel titkon behatoló császári csapat tagjai magyarok legyenek. Azzal indokolták ezt a kérésüket, hogy a magyarok Budát jól ismerik, helyismeretük megkönnyíti a tájékozódásukat; magyarul beszélnek, tehát a netán elősietö őrséggel szót tudnak váltani, míg a német beszéd azonnal gyanússá válhat. Roggendorfnak ez az egyetlen, értelmes feltétel nem tetszett. Gyanút fogott. Gyanúját

nem osztotta meg magyar vezértársával, Perényi Péterrel sem, aki így az egész akcióról semmit sem tudott. A budai polgárokat azonban úgy tájékoztatta, hogy a tervbe Perényit is beavatja, és kérésüket teljesíti; a segítségükkel benyomuló császáriak között javarészt magyarok lesznek.

Így érkezett el a cselekvés éjszakája.

Roggendorf a számára megbízható németek közül választott ki egy csapatot, sőt állítólag fiát tette meg vezérnek, hogy övé legyen a diadal, ő tűzze ki a császári zászlót Buda várára.

A német katonák szépen, csendben és fegyelmezetten, libasorban be is hatoltak a kinyitott kiskapun. Ott toporognak a temetőkertben; sötét az éjszaka. Már indulnának is kifelé, egyenest a város főterére, mikor zavar támad. A vasajtónál álló két magyar tanácstag ugyanis, Bornemisza Tamás és Pálczán Péter bíró észrevették, hogy nem magyarok, hanem németek jöttek. Nem tudtak velük szót érteni. Először suttogó, majd egyre ingerültebben hangos magyarázkodás kezdődött. Révay Ferencet keresték, akivel először tárgyaltak, s aki megígérte, hogy az érkező csapattal lesz. Persze sehol sem volt. Szemrehányások; indulatos szóváltás. A németek egy szót sem értenek az egészből. Őket sem tájékoztatták minden részletről, így tehát azt sem tudták, hogy a budaiak magyarokat vártak.

Perceken belül általános lárma, ordítozás és német káromkodás verte fel a csendet.

De még mindig nincs baj; a német zsoldosok kinyomulnak a temetőkertből, a mai Szentháromság térre. S itt tört ki a botrány:

„A német csapatok midőn a piacra értek, nem tudták megmondani a velük szembejövőktől – ezek fegyvertelenek is voltak – kérdezett jelszót, melyet az összeesküvőktől kellett volna megtudniuk. A piacon először csavargók vették őket észre, kik, nem lévén lakásuk, ott ténferegtek, vagy a kocsmák közelében bóbiskoltak. Amint ezek ökölnyi kődarabokkal megdobálták a benyomulókat, azok elkezdtek kiáltozni, elkezdték a dobot verni, egymást harcra buzdítani és a támadókat kaszabolni.

E váratlan éjszakai zűrzavarra és értelmetlen kiáltozásra felfi-

gyelt Batthyány Orbán, aki azon az éjszakán az őrségeket járta körül. Gyorsan odafutott. Ugyanekkor vezette oda Petrovics is erős lovas- és gyalogcsapatait, melyek a vár közelében levő Szent György téren a háború minden eshetőségére számítva, őrségben állottak. Amint ezek megjelentek, támadásukat a németek nem foghatták fel. Ezért, amint az a lopáson vagy gaztetten rajtakapottakkal történni szokott, mindjárt megijedtek, s hosszú dárdáikat elhajigálva menekültek azon a kis kapun át, melyen beléptek, kijutni s a táborba érni igyekeztek. Minthogy azonban az a kapu túlságosan is kicsi volt, s a dárdák halmaza, melyeket az elsők eldobáltak, az utánuk nyomulókat a menekülésben akadályoztak, nagy részüket összekaszabolták és megölték; sokat el is fogtak.

Az összeesküvők néhányát, Pálczán bíró barátait meg azt az őrt, aki a kapu kulcsát átadta, elfogták. Ketten, Bornemisza Tamás és Pálczán ugyanis, amint várakozásuk ellenére a kapuban a németeket pillantották meg, a sikerben nem bízva, tüstént, mint mondottuk, elmenekültek. A németeket őrizetbe vették. Az összeesküvők ellen kemény vizsgálatot tartottak. Különféle elviselhetetlen kínzásokkal feltárták az egész összeesküvést. Akik bűnüket bevallották, azokat kegyetlenül kivégezték. Bárkit, aki szerencsétlenségére nem tudott biztos helyre menekülni, rejtekhelyéről kihúzva, az őrrel együtt, mint árulókat, darabokra vágták. Másokat, akikről akár a legkisebb gyanú is támadt, lenyakaztak. Bornemiszát és Pálczánt örökre száműzték; valamennyiük javait, házait, birtokait, áruit, és ami vagyonuk csak volt, a kincstár javára eladták."

György barát borzalmas vérengzéssel sújtott le a budai polgárokra: más forrás szerint „kit néggyé vágának, kinek pedig fejét vevék".

György barát kegyetlen bosszúját más is magyarázza.

A budai polgárok akciójával párhuzamosan ugyanis a várban szorult és a palotában szinte fogságban őrzött Izabella is megkísérelt egy átadási manővert. Kísérőit, akik Zsigmond érdekeinek képviseletében jelentek meg nála János halála után: Czernahorszki prépostot és Andrzej Gorka poznani várnagyot, akik mint semle-

ges felek szabadabban mozoghattak, kiküldötte Roggendorfhoz, hogy az átadásról tárgyaljanak. A szerencsétlen vén tábornok, akinek valósággal az ölébe hullott volna a győzelem, ezt a jelentkezést egyáltalán nem vette komolyan, viszont mindenütt elfecsegte. Így a dolog kitudódott, és, amint Szalay László írja, „a királyné kincsei már szekerekre voltak rakva, midőn... az országtanács a lengyel urakat a várból kiűzte, s Martinuzzi szorosabb őrizet alatt tartotta a királynét".

Bornemisza Tamás emlékiratából színesebben, drámaibban és mozgalmasabban bontakozik ki ez a kaland, Izabella különös kis tragédiája.

Bornemisza Tamás ügyesen fogalmazott, eleven, hatásos drámai párbeszédet költ művében; vitázik az urakkal:

„– Immár most nekem senki sem parancsolhat, azmit akarok, azt mielem. Látom, hogy törökké akartok lenni, és mind engem, mind fiamat, az országot, Budát török kézre akarjátok ejteni. Ezokáért kimegyek közületek, mert én inkább akarok, míg élek, keresztény fejedelem foglya lenni, hogynem az én fiam török császár után király legyen.

Mikoron az urak ezt hallották volna, sokat hallgattak; végre kéncstartó Fráter György erre így felele Izabellának:

– Kérünk szép szóval, mert ha az kérésnek nem engedsz, oly dolog fog rajtad esni, kit nem örömest látsz!

Mikoron Izabella asszony ezt hallotta volna, hogy ugyan hatalommal is őtet megtartanák, mindjárt nagy sírást kezde tenni, és az uraknak semmit sem szóla, hanem a tanácsból közülük sírva kiméne..."

György barát tehát szilárdan tartotta Buda várát; tartogatta a töröknek. Ki is jelentette: *„Kész inkább törökké válni, mint Budát Ferdinándnak átadni."* Hajdani pálos szerzetes főnök, egykori török ellen küzdő huszártiszt szájából sajátságos kijelentés.

Így érkezett el az augusztus, 1541 augusztusa.

Roggendorf húszezer emberével táboroz Buda körül. Buda várában György barát parancsol.

Augusztus huszonkettedikén, menetrendszerű pontossággal – emlékezünk, tizenöt év során mindig ekkor bukkant fel a szultáni sereg – megérkeznek a török hadsereg előőrsei, a könnyűlovasság.

Roggendorf meglepő módon ezúttal helyes katonai intézkedéssel védekezik. (Hiszen húszezernyi seregével ostromlóból védekezővé vált.) Tüzérségét a Gellérthegyre vontatja, s onnan mind a budai várat, mind a túlsó, a pesti partot, mind a Kelenföld felől érkező törököket szemmel tarthatja. A Gellérthegy meredek sziklái három irányból megmászhatatlanok, csak délnyugat felől vehetnék ostrom alá. Roggendorf viszont nehéztüzérségével kárt tehet a török táborában.

Ez a gellérthegyi stratégia egyelőre beválik:

Szent Gellértnél vannak némötök barlangba
Magukat beásták környül nagy veszőkvel
Szent Gellért hegyére az német szorula
Budáról akkoron sok magyar kiszálla
Elegy terekkel együtt sokszor ostromla.

– írja Tinódi Sebestyén, az akkor éppen a várban, György baráttal tartózkodó Török Bálint deákja.

A stratégia tehát egyelőre bevált. Egyelőre, mert még csak egy kisebb török seregtest érkezett meg, néhány hadosztálynyi lovasság.

De már itt is elkövetett egy hibát Roggendorf: Csepel szigetét már nem szállta meg, bár Perényi Péter kitartóan sürgette. Így aztán a törökök, látva a Gellérthegyen elhelyezkedő németeket, nem a szokásos kelenföldi táborhelyet választották, hanem az őrizetlenül hagyott Csepel-szigetre vonultak, ahol tökéletes biztonságot élvezhettek, vizük s élelmük volt elég, s ahonnan ki-kitörhettek, nyugtalanítva ellenségüket. Ráckevén voltak a török parancsnokság irodái. Roggendorf tehát passzív védekezésre kényszerült, károkat a csepeli törökökben tenni nem tudott. Kisebb folyami csatározások zajlottak inkább, látványosabbak, semmint jelentősek, kö-

rülbelül a mai Szabadság-híd és Petőfi-híd közötti Duna-szakaszon. Ezekben a folyami harcokban kitüntette magát Mario Specciacasa olasz hajóskapitány, aki kétevezősoros hajóival és naszádjaival néhány napos kemény harc után biztosítani tudta, hogy legalább a Duna Csepel fölötti szakaszát Roggendorf ellenőrizhesse. De Roggendorf tétlenségén ez mit sem segített; ha a török főhad százezernyi tömegével megérkezik, Roggendorf a lehető legpasszívabb és szinte reménytelen védekezésre lesz kárhoztatva.

Így is történt. Csak azért nem húzódott sokáig az eleve reménytelen küzdelem, mert Roggendorf egy tüzérségi párbaj során súlyosan megsebesült – sátrába csapott egy török ágyúgolyó –, eszméletét vesztette; a fővezér híján maradt sereg pedig rémülten és rendetlen futásban menekült a félelmetes erővel előrehömpölygő törökök elől. Jóformán érdemleges csatára sem került sor a török főerőkkel.

Így semmisült meg Roggendorf tábornoknak annyi kedvező helyzetet kihasználni nem tudó hadserege. Maga Roggendorf a csallóközi Somorja községben, a visszavonulás során, sebeibe belehalt.

A szultán pedig itt van ismét Magyarországon, 1526, 1529 és 1532 után immár negyedszer. Ezúttal nem János király hódolatát fogadja, hanem csecsemő gyermekének jelképes hódolatát; természetesen augusztus huszonkilencedikén, a mohácsi csata évfordulóján.

Roppant ellentmondásosak az adatok arra vonatkozólag, mi történt a budai várban a szultán személyes megérkezésének hírére; mi volt György barát terve; volt-e ilyen egyáltalán; be akarta-e engedni a várba önszántából a szultánt, vagy talán vele szemben is védekezésre készült; hogyan képzelte a kormány további programját és személyi összetételét? Mindezt homály fedi.

Az azonban bizonyos, hogy György barátra óriási felelősség hárult, különösen a véresen elfojtott polgárfelkelés után.

A szultán különben semmiféle hajlandóságot nem mutatott, hogy Buda várát katonailag birtokába vegye. Kényelmesen elhe-

lyezkedett nagy hozzáértéssel felállított sátorvárosának középpontjában, ajándékokat küldött Izabellának és a csecsemő királynak, s arra kérte Izabellát, látogatná meg őt a csecsemővel. A kérés voltaképpen természetes; sőt, örvendetes, hogy a szultán nem személyesen óhajtja tiszteletét tenni, mert ha maga jönne, igen nehéz lenne a kíséretét a palotából kitiltani.

Így hát nekikészülődnek, és csitítgatva a remegő Izabellát, augusztus huszonkilencedikén megjelennek a szultán sátrában. Izabella nem megy velük; a várban marad; a csecsemőt dajkája és a Budán védekezett valamennyi főrangú úr kíséri; *mindenki, aki a János halála után megalakult Fráter György-féle kormány tagja.* Tehát: a nemrégiben Konstantinápolyból hazaérkezett Werbőczi; Batthyány Orbán, Gritti hajdani cimborája; Petrovics Péter; Pösztyéni Gergely, a budai vár katonai parancsnoka, az egyetlen katona, aki hajdani Kalandos Lovag létére 1526 óta rendíthetetlenül és egyfolytában János híve; és Török Bálint, mint emlékezünk, 1536 óta I. János híve, de azért a Nádasdy–Mayláth–Thurzó érdekszövetségnek is tagja, aki pedig semmiképpen sem akart a táborba menni, seblázára hivatkozva, de György barát kényszerítette.

Ez a csapat lovagol le a budai várból; ez halad végig a janicsárok sorfala között a szultán sátra felé; ez hódol ünnepélyesen a szultán előtt a gyermek nevében; a szultán „erszényéből nagy pénzdarabokat vett ki, s maga adta át a dajkának"... Idillien ünnepélyes hagulat.

Később aztán tárgyalni óhajt a kormány fejével, György baráttal és a konstantinápolyi magyar követtel, Werbőczivel. A gyermeket visszaküldi a városba anyjához. Általános megnyugvás.

Nem tudni, miről tárgyalt a szultán György baráttal és Werbőczivel. Erről még sejtéseink sincsenek. Annyi tény, hogy Török Bálintot e tárgyalás után visszatartották; a szultán egy szép sátrat jelölt ki számára alvóhelyül, mondván, hogy másnap részletesen óhajt vele tárgyalni. Az is tény, hogy Török Bálint, mint az olvasó azt az *Egri csillagok*-ból is tudja, sohasem tért vissza Budára. Benczédi Székely István krónikája szerint a szultán *„örök tisztül ada neki*

Galatába egy tornyot". Ugyanezt a tornyot megkapta Mayláth István is, aki ugyanekkor Erdélyben ült, még mindig Fogaras várában, ahová az előző esztendőben szorult János király elől; a konyhamesterség vitéz bajnoka naivitásában még tárgyalt is a törökkel; csellel elfogták, mert mikor túsz ellenében tárgyalni ment a törökhöz, nem főemberek érkeztek Fogarasba túszként, hanem jelentéktelen közkatonák, szépen felöltözve. Nem is kétséges, hogy akár György barát tanácsára, akár a maga értesülései alapján – Istvánffy gyanakszik Fráter Györgyre –, de a szultán azt a két embert kapcsolta ki, akik az úgynevezett Mayláth-féle összeesküvés részesei voltak, és most a kezére kerültek, s akik azt a bizonyos „svájci államszövetséget" akarták volna létrehozni. Mást egyelőre nem bántott. Azt feltételezni, hogy a szultán éppen ezt a nagyon is nyomorult jellemű, haszonleső, hazája érdekénél a vagyonszerzést előbbre tartó rablóvezért vélte volna olyan kitűnő magyar honfinak, akitől félnie kell, mert egyesíthetné ellene Magyarországot: naiv tévedés; hiszen láttuk, hogy Török Bálint nem a Gárdonyi-regény kemény és szilárd jellemű magyar nemesura. Istvánffy szerint is „méltó büntetést nyerte el, amiért hazáját pusztította, minden régi méltóságától megfosztotta, s végül a barbárok szolgaságába adta át". Bornemisza Péter is úgy vélekedik, hogy „ő is kegyetlen volt, az keresztény vért önkezével levágván, törökhöz való hívséget mutatván". Bornemisza még azt is tudni véli, hogy elfogatása után a törökök kegyetlenül megkínozták, kicsúfolták, gúnyt űztek belőle, és ő „úgy kopogott, mint egy medve, hal vagy oroszlán". Így járt ez a bővérű reneszánsz főúr, akiről még azt is mesélték, hogy húsvéti gyónása után félórával egy városka piacán, az emberek szeme láttára tett erőszakot egy polgárasszonyon nagy gerjedelmében, pedig még a vezeklőcsuha is rajta volt.

Török Bálint tehát fogoly:

Fohászkodik mostan sok gyakor sírásval
Asszonyfeleségöd az két szép fiával

amint Tinódi mondja; de György barát még nem tudja, mi történt azalatt, míg ő a szultánnal szép csendesen tárgyalt. Vagy tudja? Sohasem fog kiderülni; csak annyit tudunk, hogy mikor jó tíz esztendő múltán erdélyi palotájában udvari bolondja rákiáltotta György barátra, hogy „áruló vagy"! – az ijedten és sápadtan hebegve védekezni kezdett a vendégsereg előtt, és bár az udvari bolond nem célzott valamilyen konkrét eseményre, azt kezdte magyarázgatni, hogy nem ő árulta el Budát a törököknek, nem ő tehet arról, hogy Buda török kézre került.

De térjünk vissza oda, hogy mi történt, míg György barát a szultánnal tárgyalt, és ezalatt Török Bálintot szép csendesen őrizetbe vették.

Mivel az eseményeket Gárdonyi Géza olvasói jól ismerik, idézzük a hosszabb leírás helyett Istvánffy Miklós tömör szövegét:

„A pasák, a szultán parancsára, a budai főurakat hosszú ideig, egészen késő délutánig tartó lakomával, iddogálással és szándékosan keresett beszéddel visszatartották. Ezalatt a város megtekintésének ürügyével a lovas- és gyalogoscsapatokat – mindegyiknek megvolt a maga parancsnoka – kioktatták, hogy mit tegyenek, majd később a városba küldték őket. Először a Szombati-kaput, majd hamarosan egyik kaput a másik után elfoglalták, oly csendben és minden civakodást támasztó zavar nélkül, hogy úgy látszott, az őrök, a polgárok és mások alig vették észre, mi történt. Midőn így valamennyi kaput, utcát és keresztutcát gyorsan csellel elfoglalták, a janicsárok parancsnoka odalovagolt, s a piactéren és nagyobb helyeken hírnökök által kihirdette, hogy a hatalmas Szolimán szultánnak az a parancsa, hogy a városban mindenki nyomban tegye le s adja át a fegyverét; ki-ki békésen és nyugodtan maradjon odahaza; aki nem engedelmeskedik, kivégzik. A polgárok ettől a nagy és nem várt bajtól megrémülve átadták fegyverüket. A janicsárok és a többi törökök – lehettek vagy tízezeren – a házakat szállásukul elfoglalták. Ekkor Szolimán, megtudva, hogy a nép csendben s a város kezén van, a gyermeket arra a kocsira téve, melyen a táborba hozták, visszaküldte a városba anyjához."

Olvassuk el újra Istvánffynak ezt a mondatát:

„a város megtekintésének urugyével" sétált be a torok Buda várába. Abba a Buda várba, melyet hetekkel ezelőtt még oly elkeseredetten védett meg Fráter Gyorgy Ferdinánd katonái elől. És amelyet a torok ellen is sokáig védhettek volna. Kerek tehát a tragikomédia: ami nem sikerult a budai polgároknak meg a templom melletti kis vasajtót kitáró Bornemisza Tamásnak, az sokkal konnyebben sikerult most a torokoknek. Kíváncsi turistaként sétáltak be Buda várába. Mohács után tizenot esztendővel; abba a várba, ahová már tobbszor bevonultak, de mindig el is mentek.

Ezért nem védekeztek volna a várbeli katonák?

Erről sem szólnak források, ez is szerfolott homályos pont.

Általában bele szoktunk torődni: besétáltak a torokok, lefegyverezték az ijedt őrséget; kész.

De hogyhogy? Rengeteg katona volt abban a várban, akárhány nemesúr maradt is a táborban, a toroknél! Mit csináltak ezek? Megijedtek? Mitől? Ha éjszaka, a sotétben le tudták fegyverezni a benyomuló németeket, most miért nem tettek még csak kísérletet sem a vár védelmére?

Rejtély.

Parancsot kapott volna a védősereg, hogy ne fejtsen ki ellenállást?

Mindez a kétely fel sem merulhetne, ha nem egy kemény ostrom után lennénk, ha nem tudnánk, hogy sok ezer katona tartózkodik a várban jól felfegyverkezve, harcra készen.

De hasztalan találgatunk.

Buda várába besétált a torok.

Mire Gyorgy barát visszaindult a várba, mar kész tényeket talált. Izabellát a csecsemő trónorokossel egyutt Lippara koltoztette a szultán; meghatóan komikus, ahogyan a királyné rakott szekerei elé fogandó lovakért konyorog a szultánnak. Szerémi Gyorgy, mint legtobbször, bizonyára most is torzít, de a helyzetre nagyon jellemző az okrosfogattal Budáról kihajtó magyar királyne.

1526 augusztusának utolso napjaiban Mária éjszaka, faklyafénynel menekult Budáról. Sebteben csomagolt

1541 augusztusának végén Izabella okrosszekereken, nagy hóhakiáltások között, cammogva vonult ki az Európától sikerrel megvédett Budáról. Ő is sebteben csomagolt, de vásári karaván módjára távozott:

„A királyné megparancsolta Gyorgy barátnak, hogy készítse el a szekereket. Mondja Gyorgy barát: Szekerunk van elég, de nincs lovunk, mert mind megettuk az ostrom alatt. – Erre a királyné: Menj mindjárt a császárhoz, mondd meg neki az én szavammal, s kérj tőle lovakat a szekerekhez. – Gyorgy barat sietett a császarhoz, s kért tőle lovakat a királyné szamára. Mondja a császar· Nincs lovatok? – Mondja Gyorgy barat

– Nincs, mert a németek megették velunk egyutt.

A császár nevetett Gyorgy barát e szavain. Mondja a császár:

– Nekem olyan lovaim nincsenek, de van sok okrom a táboraim kozott. Ezekből vegyetek el, amennyi tetszik és kell, s fogjátok szekereitekbe.

Gyorgy barát otven darabot kiválasztott a marhák kozul, felhajtotta a várba, s tíz szekérbe fogatta. És a királynét javaival és kincseivel együtt az egyik szekérre ultették."

Így kerult Buda torok kézre, tizenot esztendővel Mohács után, 1541. augusztus végén.

Szeptember másodikán a szultán bevonult a palotába; unnepi istentiszteleten vett részt. Birtokába vette a várat.

Buda a torok birodalom tartománya lett. Mert, amint Benczédi Székely István véli 1558-ban kinyomtatott krónikájában: *„Igen nehéz a benyelt kolcsot a gyomorból kivonni."*

1541 októberében végleg berendezkedett a Budara kijelolt torok helyőrség; megszervezték a kozigazgatast; az adófizetést; a bíráskodást; a keresztény gyaurok jogait; szabályozták a magyar lakosság helyzetét. Esténként a muezzin énekelt Budáról.

Ugyanebben a hónapban Rómában, a pápa magánkápolnájában, melyet Sixtus pápáról Sixtus-kápolnanak is neveznek, unnepélyesen leleplezték Michelangelo Buonarroti építészmérnok, szobrasz és festő *Utolsó Ítélet* című freskoját.

Elfelejtett évtized

Tíz esztendő magyar krónikája

1542–1552

EURÓPA PEST VÁROS FALAINÁL
1542

Nem hiszem, hogy valaha is ekkora szégyen és gyalázat érte volna a birodalmat.
(I. Ferdinánd magyar, cseh és német király levele bátyjához, V. Károly császárhoz, 1542. október 21.)

1541 szeptembere óta török zászló leng Buda várának tornyain. Tizenöt hosszú év belviszályai után a szultán hadserege, csellel ugyan, de elfoglalta Magyarország fővárosát.

Megkezdődött a török hódoltság kora.

Megkezdődött?

Nézzünk szét az országban.

A főváros kétségkívül a töröké. Jól felszerelt, harcra kész katonái vigyáznak a bástyákon. Ellenőrzik a környéket is.

De a déli határtól Budáig terjedő rész még mindig nincs megszállva!

Siklós, Pécs, Pécsvárad, Simontornya, Szekszárd, Székesfehérvár változatlanul éli a maga zavartalan életét; a várakat magyar, német, olasz, spanyol katonaság őrzi. Bármely török utánpótlási alakulatot könnyűszerrel megsemmisíthet egy Siklósról, Pécsről, Fehérvárról kitörő magyar csapat. Szinte hihetetlen. A korszerű hadviselés szabályainak ismeretében elképesztően könnyelműen járt el a szultán, amikor felvonulási területét, a megszerzett országot őrizetlenül hagyta. Az idő persze őt igazolta, de ekkor, 1541 őszén mégis képtelenül groteszknek tűnik ez a helyzet.

Értelmetlenség lenne ennek okán sokáig töprengeni; maradjunk tehát a tény megállapításánál: 1541 őszén *csak* Buda (és Pest) van török megszállás alatt, a többi városok és országrészek szabadok.

A Dunántúl, a Felvidék nyugati része, az Alföld egy tekintélyes darabja Ferdinánd királynak hódol. Az ország északkeleti része,

Erdély, Temesköz, az Alföld, Bihar megye, a Maros torkolata: a csecsemő II. János érdekterülete. Ezt a II. Jánost, akit később János Zsigmondként fognak emlegetni, az 1538-as váradi béke határozványaival ellentétben az 1540-ben elhunyt atya: I. János által kijelölt gyámok, György Barát váradi püspök, helytartó és Petrovics Péter temesi gróf kiáltatták ki királynak.

György Barát – a váradi békét figyelmen kívül hagyva, mely szerint János király halála után az ország Ferdinánd jogara alatt egyesüljön – 1541 nyarán fegyverrel akadályozta meg, hogy Ferdinánd csapatai megszállhassák Buda várát, s így megvédjék az ország fővárosát a közeledő török sereg ellen. Mikor aztán a hódítók a szultán személyes vezetésével megérkeztek, György Barát a keresztény nyugat csapataitól megvédett fővárost a török kezére játszotta.

A szultán János király kedvelt kastélyát, Lippát jelölte ki az özvegy királyné és udvara tartózkodási helyéül; néhány hónap múlva azonban, 1541 decemberében György Barát már püspöki székhelyén, Váradon tartózkodik, Izabella pedig a csecsemővel 1542 májusa óta Gyulafehérvárott, a püspöki palotában rendezkedett be. Petrovics Péter Temesvárott él a maga külön birodalmában.

Igaz ugyan, hogy az ország közigazgatásilag egyre inkább széthullik, s most már voltaképpen csak főúri birtoktestek lazán összefüggő láncolata – a Tisza felső folyásánál, Sárospatak székhellyel például Perényi Péter kiskirálykodik, a Nyírségben és Szatmárban Báthory András a koronázatlan úr, a Felvidék váraiban Basó Mátyás, Bebek Ferenc, Balassi Menyhért, Serédy Gáspár fosztogatja tetszése szerint a kolostorokat és kereskedőket –, de a török akkor sincs jelen; valamit még mindig tenni lehetne.

Ferdinánd király például érvényesíthetné a váradi békét, katonai erőhatalommal megszállhatná az országot.

Ehhez azonban Ferdinándnak nincsenek katonái, de az ország nagy részében hívei se igen.

György Barát mint helytartó segítségére lehetne; ha ő is egyetértene a váradi békével: az általa még mindig keményen kézben tartott területeket könnyűszerrel átjátszhatná Ferdinándnak.

Mit tesz György Barát?

Ez a kiváló szervező képességű, szívós férfi, aki hatvanesztendős létére – ami ebben a XVI. században szinte aggastyáni kor – még mindig munkabíró, 1541 őszén saját életének és az addigi magyar történelemnek kétségkívül legnagyobb tragédiáját idézte elő. Az eredményt tekintve mindegy, hogy készakarva-e vagy véletlenül, jóhiszeműen-e vagy ostobaságból. Valószínű, hogy elbizakodottságában, az alig megkaparintott hatalom részeg bódulatában vált egy pillanatra figyelmetlenné; hogy azóta százszor és ezerszer megbánta ügyetlenségét; de akkor is tény, hogy az ország fővárosát ő játszotta a török hódítók kezére, ezzel önmagát is kiszorítva a megszerzettnek vélt országos hatalomból. Ha ekkor, Buda veszése után éri a halál: joggal emlékezhetnénk meg róla úgy, mint történelmünk egy gyászfigurájáról.

György Barát azonban egészségesebb, mint valaha, és máris terveket kovácsol. Ettől kezdve arra teszi fel életének minden percét, hogy tragikus vétségét jóvátegye.

Vétkes tévedésének felismerése után – *„Eddig nem tévedtem cselekedeteimben, csak akkor, amikor a török kezére adtam Budát"* – vallja be önvádlólag Ferdinánd küldöttének – munkához lát.

Módszeresen dolgozik.

Levélben jelentkezik Ferdinándnál, közli, hogy mint János király végrendeletének végrehajtója és helytartó egyetért a váradi békeszerződéssel, hajlandó az általa ellenőrzött területeket a Habsburg-királynak átadni, csak hogy az ország egysége megőrződjék. Ferdinánd kap az alkalmon: megbízottat küld Erdélybe, hogy tárgyaljon György Baráttal.

A megbízott személyét nem a legszerencsésebben választotta ki. A tárgyalások eredménnyel jártak ugyan, de feltűnő, hogy Ferdinándnak mennyire nincs nagyobb összefüggéseket áttekintő, képzett magyar államférfija. Serédy Gáspár, a király személyes megbízottja, egyetlen erényt tud felmutatni: Ferdinánd iránti rendíthetetlen hűségét. Az idős nemesúr, felvidéki kapitány már a mohácsi csata előtt udvari szolgálatban állt, s mindig kéznél volt, ha az ural-

kodónak szuksege volt rá. 1534-ben például Csehországban rendszabályozott meg rebellis foldesurakat. Kulonben, hűségén kívul, mohón harácsolo, erőszakos oligarcha. Szekfü Gyula az „érdemnélkuli urak" kozé sorolja, akik méltatlanul emelkedtek a mohácsi csata utáni légures tér szívóhatására oly magasra. Az 1526-ban még alsóbb papi rangot es javadalmakat élvező Seredy, aki 1528-ban plébánosságért folyamodik, e negyvenes évekre már dúsgazdag nagybirtokos, gőgos, fennhéjázó, cinikus ember. Ezzel a mindenutt pénzszagot szimatoló, kozepes szellemi képességű férfival tárgyal most, 1541 decemberében a minden hajjal megkent hivatásos diplomata: Statileo erdelyi puspok, a maga teruleten nagyhatalmú, kemény és elszánt Petrovics Péter temesi gróf; és egy igazi államférfi: Gyorgy Barát. Ők Izabella királyné megbízottai. Elképzelhető, hogy nagyobb intelligenciajú targyalópartner tobb és főleg gyorsabb gyakorlati sikert ért volna el Ferdinánd nevében Gyorgy Barátnál.

De így is hamar létrejon a megegyezés, hiszen Gyorgy Barát így akarja. A váradi puspokséghez tartozó, Kolozsvártól nem messze fekvő Gyalu kozség kastélyában Izabella – csecsemő fia nevében – lemond a trónigényről, a váradi békét érvényesnek ismeri el, és az egész országot Ferdinánd kezére adja. Ő maga megelégszik Szepes várával, ezzel a hajdani Zápolya-birtokkal. Mondhatnánk most: bár előbb jutott volna eszukbe, bár Buda torokké válása előtt alkudtak volna meg ilyen szépen és logikusan; de kár a fejunket csóválni. Fél évvel ezelőtt még Izabella akart így cselekedni, akkor Gyorgy Barát erőszakkal akadályozta meg, kivégeztetve Izabella cinkosait, a budai polgárokat

A gyalui szerződés kelte: 1541. december 29. 1542-re tehát elvileg egész Magyarország Ferdinándé az ellenpárt onként visszavonult.

Ferdinánd elégedetten jelenti csaszári bátyjának 1542. február 18-án: „Nem kis sikernek tartom az elértet s nem csekély mértékben alkalmasnak minden más dolgom kedvező előmozdítására."

1542. április 23-an Innsbruckban ratifikalja az egyezményt, elég-

tétellel állapítva meg, hogy *concordia finalis finita, conclusa, et stabilita fuerit:* a végső egyezség megtörtént, lezárult és megszilárdíttatott.

A máskor tétovázó, habozó Habsburg-uralkodó most azonnal cselekvéshez lát. Egy hét múlva, 1542. április 29-én levélben közli György Baráttal, hogy a birodalmi gyűlés segélyt szavazott meg Buda felszabadítására. Rövidesen erős hadsereg indul Magyarországra, hogy a törököt kiverje.

Ezúttal ez a jó hír nem maradt üres ígéret.

A haderőt a Német Nemzet Szent Római Birodalmának Speyer városában megtartott gyűlése szavazta meg: negyvenezer gyalogost, nyolcezer lovast. Azonnal a legkorszerűbb katonai előkészületek történtek: Bécstől Esztergomig a Duna mentén étkeztető- és sütőhelyeket állítottak fel, több ezer jobbágy éjjel-nappali munkájával parti út épült, hogy az utánpótlásért ár ellen tartó hajókat lovak vontathassák. A hadbiztosság és a birodalmi szállásmesteri hivatal teljes gépezettel működött. Élelmiszer- és lőszerraktárak létesültek, Olaszországból matrózokat toboroztak, tábori valutaátváltási szabályzatot dolgoztak ki – *„Münzordnung zu dieser christlichen Expedition gemacht"* –, hogy minden katona tudhassa: hogyan viszonylik a harmincféle európai valuta a magyar dukáthoz és forinthoz. A katonákat még a nehéz magyar borok hatására is kioktatták. Megerősítették a pécsi, székesfehérvári, komáromi, győri, esztergomi helyőrségeket.

Már csak néhány hónap, és Buda felszabadul. Ekkora haderőnek senki sem fog tudni ellenállni, ezek hódították meg Rómát is annak idején.

György Barát megteszi az előkészületeket az általa ellenőrzött országrész átadására. Ferdinánd mint kincstartót teljhatalommal ruházza fel: felmenti az elszámolási kötelezettségek alól.

Gyülekezik a haderő. Júniusra már összegyűlt 28 ezer főnyi német gyalogos és lovas, valamint további tízezer főnyi magyar huszár.

Aggodalomra legföljebb csak a fővezér személye adhat okot. Ez a fővezér egy harminchét éves német herceg, II. Joákim branden-

burgi választófejedelem. Soha életében nem volt háborúban, de még harcizajt se hallott. Pompakedvelő, kártyás, piperkőc férfi. Ebben atyjára ütött, néhai I. Joákimra, akinek a müncheni állami képtárban őrzött, Lucas Cranach festette képe a beavatatlan szemlélőt is meghökkenti nőiesen felékszerezett keblével, dúsan gyűrűzött ujjaival, cifra kalapjával. „Asszonykapitány, ki soha véres kardot nem látott" – zsörtölődik e korszakról írott történeti munkájában Acsády Ignác. Törzse egy kancellárból, hat titkárból, nyolc szakácsból, tíz tolmácsból, hat futárból, négy orvosból, egy gyógyszerészből, három tábori lelkészből állt, a szolgákról és a testőrszázadról nem beszélve. Ez a pazarlóan nagy létszámú törzs még nem lenne baj; hanem ügyetlenkedése, mellyel jó képességű, harcedzett hadosztályparancsnokait sem tudta eligazítani: ez már nagy hiba.

De hát miért éppen ezt a Joákimot ütötte a császár fővezérré?

Mert ő volt az egyetlen magasrangú német főúr, akitől nem kellett tartania. A többiek, protestánsok lévén, nyílt vagy titkos ellenségei voltak a katolikus császárnak, szerettek volna vele leszámolni. Egyedül II. Joákim személye volt a biztosíték arra, hogy a rábízott félelmes haderőt nem fordítja a császár ellen.

De vajon a török császár ellen képes lesz-e ezt a hadsereget sikerrel felhasználni?

Mindenki remélte a legjobbakat. Végül is a hadosztályparancsnokok kiválóak voltak: Konrad Bremmelberg és Wolfdietrich von Pfierdt. 57 zászlóalj sorakozott a kezük alatt. A lovasságot Georg Haydeck vezényelte, a tízezernyi magyar huszárt pedig furcsa módon egy stájer báró: Ungnad János.

Ferdinánd egy Bécs alatti mezőn július hetedikén szemlélte meg az ünnepi díszben felsorakozott csapatokat, ellovagolva a torkaszakadtából éljenző 57 zászlóalj és tízezernyi huszár előtt.

A hadsereg augusztus huszadikán érkezett Esztergomba. Joákim fővezér először is megtekintette a város nevezetességeit, elismeréssel adózott az érseki palota freskóinak, megcsodálta néhai Bakócz Tamás bíboros még 1520 előtt befejezett, reneszánsz ízlésű márványkápolnáját, és ünnepi vacsorát adott parancsnokai és a

megjelent magyar előkelőségek tiszteletére. A hatezernyi dalmát, olasz és magyar hajóssal és ezerszáz olasz tengerészgyalogossal rakott százhetvenöt folyami hadihajót díszesen kivilágították. Lobogtak a fáklyák, szólt a muzsika, a parton dudaszóra táncoltak a közkatonák, folyt a bor, melynek részegítő erejére a szállásmesteri hivatal mindenkit oly körültekintően figyelmeztetett volt.

A megjelent magyar előkelőségek – Thurzó Elek helytartó, Perényi Péter országos főkapitány, Balassi Imre, Batthyány Ferenc, Bebek Ferenc, Serédy Gáspár, Nyáry Ferenc és Nádasdy Tamás – idős úr, jól tud németül, jelenti haza egy német ezredes – a magukkal hozott, nem jelentéktelen katonai erő ellenére sem tudják megakadályozni, hogy Joákim és törzskara föl ne tegye a kellemetlen kérdést: *hol vannak a magyarok?*

Milyen magyarok? Hát azok, akik ősi szokás szerint meg kellene hogy jelenjenek itt e táborban. A nemesek! Akik azért nem adóznak, hogy vérükkel áldozhassanak a hazának. Akik a speyeri birodalmi gyűlés határozatának hírére még februárban, Besztercebányán mindenfélét megszavaztak, ígérték, hogy hadba szállanak, fölajánlották a kereskedők vagyonának megfelelő százalékát is... Hol vannak? Harminckét megye nemesi küldöttei gyűltek össze akkor ott Besztercebányán, a Dunántúlról és a Felvidékről.

Thurzó Elek helytartó zavartan szabadkozik: lassan készülődnek, fegyverük sincs, ha volna, se mernék otthagyni birtokukat, mert távollétükben el találja azt foglalni a szomszéd, immár tizenhatodik éve, hogy zavaros viszonyok vannak, meg kell ezt érteni. A németek és olaszok azonban nem értik, nem akarják érteni. Igazuk van. Először fordul elő, hogy a magyar országlakos fásult közönnyel, de titkos reményekkel eltelve mástól várja a szabadítást; ő maga semmit sem tesz, lesi, vajon sikerül-e a németeknek – meg a tízezernyi hivatásos magyar katonának – kikergetni a törököt. Addig ő kiballag a szőlőjébe, megnézi, mi a helyzet a hordókkal, megrendszabályozza a jobbágyait jó keményen, mert úgy kell azt, főleg 1514 óta; vadászni is elvadászgat, lovagolni is ellovagolgat, de hogy hadba szálljon? Minek? Menjen a szomszéd.

S ne higgyük, hogy ez a szőlő-hasonlat huszadik századbeli írói elképzelés. Wathay Ferenc, török hadifogságba esett székesfehérvári alkapitány 1604-ben a török hadisikerein elmélkedvén, verseskönyvébe ezt jegyezte fel:

Más bánatom terjed a főuraimra
Hogy mely nagy gondjok van öreg poharakra
Nincs gondjok annyira magok ótalmára,
Mint ha bor nem teröm, vagy hágand drágábbra.

„Kegyelmed mi hírt hall?" egymást úgy szólétják
„Nálatok az szőlők magok mint mutatják?"
S ha hallják: tatárok az földet rabolják,
„Haj-haj" – mond; az fejek csak rajta csóválják.

Thurzó Elek után Perényi Péternek is van a kérdéshez egy-két megjegyzése. Hogy volt idő, amikor összegyűltek a magyarok, mégis háborút vesztett Katzianer császári generális akkor ott Eszéknél. Meg hogy mi a helyzet a magyar rendi követelésekkel? Miért Bécsből dirigálják a pénzügyeket? A közigazgatás miért nem magyar jellegű? És őfelsége miért nincsen itt? Ha itt lenne, a magyar urak is mind egy szálig itt lennének. Ha őfelsége ezt az országot a sajátjának tekinti, akkor miért máshol időzik? Miért küld maga helyett idegeneket, harcban nem edzett, tudatlan piperkőcöket?

Vesztére feleselt Perényi Péter. Vesztére hívta fel magára a figyelmet, vesztére sértette meg Joákimot. Ettől kezdve figyelték. Nagy hatalmú, gazdag úr ez a Perényi Péter, birtokain királyként uralkodik. Rebesgetik, hogy a törökkel is tárgyal. Suttogják, ő akar itt király lenni. Hogy volna is pártja. Hogy a tavaszon ligát szervezett a felvidéki urakkal, saját hatáskörében nemesi gyűléseket tartott.

Nagy nehezen megmozdul a tábor, csurog lefelé a Dunán a százhetvenolcvan folyami hadihajó. Giacopo Melignani, a tengerészgyalogság parancsnoka szeptember 17-én elfoglalja a Margitszigetet. Más-

nap a sereg tábort ut Pest város északi falánál, a mai Szent István korúttól a Vorosmarty térig terjedő teruleten. Három nap múlva, október elsején Perényi Péter és a fiatal Moric szasz herceg – akı fegyverforgatást jott tanulni a táborba – utkozetbe bocsátkozik egy torok elővéddel, háromszáz torok katona holtteste marad a rovid, de heves ütkozet színhelyén. Perényi magyar katonái kozott egy név szerint nem ismert mezítlábas cseri barát, hatalmas csuhajában, irdatlan nagy kardot suhogtatva csépeli a torokot, s kozben eléggé el nem ítélhető módon vadul káromkodik.

A táborban remek a hangulat. Most már kis híján otvenezer katona vonult fel a torok ellen. Buda és Pest torok helyőrsége viszont egyuttesen sem lehet tobb tízezer főnél.

Október otodike. Joákim parancsot ad az első rohamra, mégpedig Pest városa ellen. Az első roham eredménytelen. A torokok oromtuzeket gyújtanak. Hans Sachs, a nurnbergi cipészmester-költő, ezt a strófát faragta a torok oromtuzeiről:

Dieselbig macht der Turk ungeheuer
Macht ein wunderlich Freudenfeuer
Zu Pest und Ofen uns zu trauern
Auf allen Thurmen, Pastei und Mauern
In allen Hausern, lochern und Fenstern

(Der ungluckhafte Scharmutzel und Sturm des Romischen Reichs vor Pest in Ungarn.)

Gyanús ez az oromtűz. Inkább jeladás lehetett, segélykérő jeladás. Hogy kinek? A felmentő seregnek, mely október első napjaiban kelt át a Dunán, majd a Dráván, és erőltetett menetben útban volt Buda felé. A torok felmentő csapat azért érkezett ilyen késve, mert Ferdinánd – mikozben serege felvonult – figyelemelterelő béketárgyalásokat kezdett Sztambulban. A hadmozdulatokról értesult szultán kivégeztette a kovet titkárát, a „bekekovetet" pedig elzavarta.

György Barát Erdélyből október hatodiki kelettel jelenti Bécsbe Ferdinándnak, hogy a török felmentő sereg Péterváradnál hidat vert a Dunán.

Ugyanezen a napon, október hatodikán a haditanács Joákim elnökletével úgy dönt, hogy a birodalmi sereg, mely jóformán meg sem érkezett rendeltetési helyére, a katonák jószerint el se foglalhatták elhelyezési körletüket: *visszavonul!*

Perényi Péter és a haditanács német tagjai között heves szóváltás támad. Nem tudjuk, mivel fenyegetőzött Perényi, miket mondott haragjában, de nagyon súlyosakat mondhatott. Mindez azonban nem változtatott a tényeken: Joákim választófejedelem, fővezér elrendelte a visszavonulást. *A birodalmi sereg egyetlen nagyobb ütközet nélkül elhagyta a csatateret, ahová harcolni küldték.*

Olyan ez, mint egy rossz álom. Történetírók légiója írt tanulmányokat erről a rejtélyről. Kiderítették, hogy a hadbiztosok és a magasabb parancsnokok elsikkasztották a zsoldot, emiatt a katonák lázongtak; egyes csapattesteket járvány tizedelt; hogy a felderítők észlelték és jelentették a török felmentő sereg közeledtét; de mindez nem ok, hogy egy hadsereg szó nélkül megforduljon és hazamenjen, veretlenül, még csak meg sem ijesztve.

Mire a török felmentő csapatok Buda alá érnek, egyetlen német katonát se találnak a térségben.

Van-e a rejtélynek megfejtése?

Úgy érezzük, van.

Nézzük a helyzetet V. Károly császár szemszögéből! V. Károly egy akkora birodalomnak feje, melynek nyugati széle Mexikó, keleti széle pedig Litvánia. Ezt a birodalmat Spanyolországból kormányozzák. Háború van; a császár ellenfele, Ferenc francia király a birodalom szinte mértani középpontjában állandóan fenyegető gócot jelent. A franciák a török szövetségesei; a török birodalom főleg délről, Afrika felől fenyegeti V. Károlyt. A Földközi-tenger uralmáért tíz esztendeje véres harc folyik. A francia haderő ez idén, 1542-ben megtámadta Spanyolországot és Hollandiát; félő, hogy sikerek esetén a Károllyal elégedetlen német protestáns fejedelmek

is csatlakoznak a franciákhoz. Károlynak lélegzethez kell jutnia, főleg birodalma gócpontjában, Spanyolországban és a Franciaországgal határos részeken. Ha a török haderő nincsen valahol lekötve, és délről, Spanyolország felől vagy a déli tengerpart felől rátámad Károlyra: a franciákkal olyan harapófogóba szoríthatják a Habsburg-uralkodót, hogy abból nehezen menekülhet.

Ha viszont Közép-Európa keleti részén a török haderő – mely pedig Buda elfoglalásával úgy hitte: itt egyelőre *tabula rasát* teremtett – valamilyen okból igénybe vétetik, akkor V. Károly a messzi Spanyolországban nyugodtan összpontosíthatja figyelmét a franciákra, nem kell kétfrontos háborútól tartania. Károlynak tehát érdeke volt, hogy Magyarországon jelentős török haderő vonuljon fel.

Figyeljük csak meg a dátumokat:

Május huszadikán francia hadüzenet V. Károlynak.

Június hatodikán II. Joákim átveszi a fővezérséget.

Június folyamán a francia csapatok győzelmesen nyomulnak előre Spanyolország északi részén és Hollandiában.

Júliusban a császári birodalmi haderő megindul Magyarország felé.

A török flotta, mely a Károly kezén lévő Nizza felé tart, elhalasztja a partraszállási kísérletet.

A török haderő felvonul a magyar hadszíntéren.

A főleg protestánsokból álló német birodalmi hadsereg, az, amely a francia király potenciális szövetségese lehetne, le van kötve Magyarországon. A török haderő szintén le van kötve.

V. Károly időt és életet nyert. Lélegzethez jutott.

Ezután már szükségtelen további birodalmi vért pazarolni. Az engedelmes Joákim hazaindul. Magyarország immár nem mint birtok, hanem mint hadműveleti terület fontos.

Szegény Ferdinánd őszintén kétségbe van esve. Bátyjaura ismét az orránál fogva vezette. Dühös levelet ír Károlynak: „je ne pance, que oncques advint si grant honte et desreputation de l'empire." – „Nem hiszem, hogy valaha is ekkora szégyen és gyalázat érte volna a birodalmat."

Mérgében elrendeli a veszedelmesen ellenzéki Perényi Péter letartóztatását. A gyanútlan és még mindig az érthetetlen visszavonulás miatt bosszankodó Perényit Esztergomban tartóztatja le Liscan spanyol kapitány. Az elképedt és meglepetésében megszólalni sem tudó magyar főurat Liscan tettleg bántalmazza, melléről letépi az aranyláncot, és saját zsebébe gyömöszöli. Lerugdalják egy bárka mélyébe, Bécsbe szállítják. Bécsben Tornielli tengerészkapitány már udvarias; fedeles hintót hozat, nyájas mosollyal tessékeli Perényit a kocsi belsejébe, elnézését kéri. Perényi csak annyit mond: sajnálja őfelségét, mert az ő meglepetésszerű letartóztatása miatt most már minden magyar, még Perényi rosszakarói is elfordulnak Ferdinándtól. Valószínű, hogy elfogatásának igazi oka a tavaszi sárospataki főúri liga: öt hatalmas felvidéki főúr (Báthory András, Bebek Ferenc, Drágffy Gáspár, Homonnay-Drugeth Bálint és Ráskay Gáspár) Perényi vezetését elismerve önvédelmi szövetséget kötött. Szekfű Gyula szavaival: „Ez a szerződés a legmagasabb ponton, már királytalan magaslaton mutatja a nagybirtokosoknak állami funkciót teljesítő hatalmát."

Néhány napot Bécsben tölt Perényi. Senki sem hallgatja ki. Arról értesül, hogy felségárulással vádolják. Aztán átszállítják Bécsújhelyre, ott egy viszonylag kényelmes fogdát kap, ugyanazt, ahol Bodó Ferenc, János király vitéz híve raboskodott haláláig. Soha ki nem hallgatják, soha el nem ítélik, soha vele a vádakat hivatalosan nem közlik. A megtört és megrokkant férfit 1548-ban áthozatják Bécsbe, itt hal meg. Özvegyének megengedik, hogy férjét Sárospatakon, az általa megerődített reneszánsz várkastélyban temethesse el.

Egy éven belül két, Magyarország birtoklásáért vetélkedő ország államfője fogatta el és kapcsolta ki potenciális ellenfelét: a törökök 1541 őszén Török Bálintot szállították Sztambulba, és tartották ott haláláig; Ferdinánd pedig 1542 őszén Perényi Pétert semlegesíti ugyanígy.

Csoda-e ezek után, ha György Barát kezdeti határozott lépései után most óvatosan visszahúzódó; hogy személyes biztonságát

féltve kerüli a találkozást az uralkodóval, és hogy a gyalui szerződés végrehajtásában is halogatóbb, taktikázóbb? Mint Ferdinándnak írta: „Bennem ne kételkedjék Felséged... Míg azonban az Isten Felséged ügyeinek jobb sikert nem ad, magam fogok igyekezni... távol tartani az ellenséget." Nem indítja útnak Izabellát Szepes várába, pedig Ferdinánd „vízuma" – ahogy ma mondanánk – október 19-én megérkezett számára. Ferdinánd azt is tudja, hogy Perényi elfogatása vihart kavart – tehát elérte célját: megrettentette s így megzabolázta a főurakat –, és október 17-én Bécsből keltezett levelében erre vonatkozólag magyarázkodik. György Barát viszont október 19-i levelében kifejti, hogy nemcsak Perényi elfogatása okozott Erdélyben elbizonytalanodást, hanem főleg a hadi vállalkozás botrányos sikertelensége.

További óvatossági intézkedésekre az hatalmazta fel György Barátot, hogy Petru Rares moldvai román vajda november elején rajtaütésszerűen Erdélyre támadt. Ez a nagy képességű, ügyes államszervező 1529 óta minden kínálkozó alkalmat kihasznált, hogy a magyar belháborút a maga népe javára fordítsa: hol János király híveként támadta meg Erdélyt az oda betört Ferdinánd ellenében, hol Mayláth Istvánt ejtette foglyul csellel a szultán nevében; most meg (Ferdinánd titkos biztatására? A szultán szemhunyorítására?) a nyugat felé tekintő Erdélyt remélte olcsó prédának. György Barát azonban résen állt, kiverte Petru Rares csapatait, és erről hírt adva Ferdinándnak – november 30. –, közli a Habsburg-fejedelemmel, hogy további ilyen rajtaütések és netáni pártoskodások ellenszereként kénytelen országgyűlést hirdetni. Ebben pedig burkolt fenyegetés van: ha te nem vagy képes a gyalui szerződés érvényesítésére, mi itt kialakítjuk a magunk külön állami rendjét.

De levonta György Barát ennek a szégyenletesen furcsa katonai kalandnak a konzekvenciáit akkor is, amikor 1543-tól kezdve egyre inkább csak magával Károly császárral levelez, Ferdinándot mint lényegtelent megkerüli. György Barát tekintélyére jellemző, hogy Károly császár elfogadja tárgyalópartnerül, s a püspök-helytartóval öccse háta mögött beszéli meg a dolgokat.

Pedig Ferdinánd igyekezik ura maradni a helyzetnek: novemberben Pozsonyban országgyűlést tart, hogy kimagyarázkodhassék. Nagyon kevesen gyűlnek össze. Ennek okát a vatikáni követ így jelenti Rómába: „Pochissimi unghari sono comparsi, per timor del turco, et per sdegno della captura del Perényi Pietro." „Igen kevés magyar jelent meg, mert félnek a töröktől, és Perényi Péter elfogatása miatt méltatlankodnak." Valóban nem lehetett tudni, nem csapda-e ez az országgyűlés – volt már ilyesmire példa a fordulatokban gazdag magyar történelemben –, nem éri-e valamilyen bántódás a jóhiszeműen Pozsonyba utazó urakat?

A kevés egybegyűltet egy álló hétig váratja Ferdinánd: néhány alázatosan hűséges lakájának kedvéért nem óhajt Pozsonyba utazni. Végül, miután ki tudja, hányadszor kérette be a megjelentek listáját, felkerekedik; november 15-én és 19–21-én tartózkodik Pozsonyban. Előadja az uraknak, mi akadályozta abban, hogy a csúfosan hazaszéledt sereget személyesen vezényelje; hogy jövőre újabb csapatokat fog toborozni; hogy a hitványul álló igazságszolgáltatás ügyét is rendbe teszi.

A nemes urak is magyarázkodnak: azért nem mertek a hadjárat idején elmozdulni otthonról, mert féltek, hogy szomszédjuk vagy valamelyik rablólovag távollétükben otthonukra tör. Kérlelik őfelségét: folytassa le Perényi Péter perét, de Magyarországon, lehetőleg Pozsonyban. A király kegyesen megígéri, hogy ha majd Nürnbergből hazajön – mert most sürgős ügyei oda szólítják –, intézkedik Perényi ügyében.

Ez a sete-suta, kis létszámú országgyűlés jó ürügy Ferdinándnak, hogy ezentúl arra hivatkozhassék: meghallgatná ő szívesen a rendeket, de hát egybe se gyűlnek, kénytelen adminisztratív eszközökkel kormányozni...

Ki is nevezi – a Perényi elfogatása miatt lemondott Thurzó Elek utódaként – Várday Pál esztergomi érseket helytartójául, Pozsony lakhellyel. A nádorokhoz szokott büszke magyar rendeknek immár nem két királyuk, hanem két *helytartójuk* van: az egyik Pilátus Pozsonyban székel, a másik meg Váradon.

A királyi helytartótanács tagjai: a győri, a veszprémi, a nyitrai és a váci püspök; Révay Ferenc igazságügyi előadó; Nádasdy Tamás országbíró; Julius Salm gróf és Báthory András főkapitányok és néhány főúr: Balassi Imre, Mérey Mihály, Sibrik György, Batthyány Ferenc.

Ez a helytartótanács, főleg a negyvenes évek második felétől állandóan hivatalban volt, évi két hónap fizetett szabadsággal. De sem a külügyekbe, sem a pénzügyekbe nem volt beleszólása; ezeket Bécsben intézték, a magyarok meghallgatása nélkül.

Magyarországnak tehát a maradék, szabad része is elveszítette közjogi függetlenségét, önkormányzatát, pedig a török oda soha a lábát be nem tette.

Közben pedig az országlakosok élik a maguk zavartalan életét. A törököt ugyan nem sikerült kiverni Budából, de hol van ide Buda! Más országrészekben egy szál török sincs.

Baranyában, Tolnában, Székesfehérvár környékén egyelőre minden maradt a régiben. A nemességnek is csak a nyugtalanabbja költözött el, de Török Bálintné például Szigetvárában maradt. Csak Tinódi Sebestyénnek kellett elköltöznie – nem illik egy lantosnak ott maradnia, ahol gyász van, és ahol asszony parancsol. De ő sem ment messzire: még mindig a környéken, az Istvánffy családnál, majd Werbőczi Imrénél próbálkozik. A tavaszon még éneket is szerez:

Ezerötszáz negyven és két esztendőben
Baronyában ki szörzé szent György innepében
Nevét jelöntötte versnek kezdésében

Baranyában tehát éneket szöröznek Buda eleste után; a veszélyt ugyan érzik az országlakosok, de hogy az ország százötven évre a pogány martalékává vált volna: erre még csak nem is gondolnak. Pedig jó Tinódi Sebestyén valóságos prófétai adottságokkal rendelkezett, mert ez az említett tavaszi szerzeménye *Prini Péternek, Majlát Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról* szól, pedig ekkor Pri-

ni Péter még csak készülődött a birodalmi táborba, és szó sem volt elfogásáról. Tinódi Perényinek egy korábbi, átmeneti török fogságát énekelte meg, de mégis milyen jellemző, hogy a két áldozatot és bűnbakot: Török Bálintot, tavalyig még gazdáját, és Perényit együtt emlegeti.

Persze azért nem voltak ideálisak a viszonyok; de hogy az országutakon még 1542-ben is a magyar katonák kezében volt a kezdeményezés, sőt, hogy a Budára vezető kulcsfontosságú utat is ők ellenőrizték, arra megint csak Tinódi a bizonyíték:

Sőt igön bánkódik Kászon bég magában
Szabad útja nincsen neki az Tolnában
Sőt, gyakorta vagyon nagy kárvallásában
Hozzátartozókban és jó szolgáiban.

Ezeknek a török utánpótlást zavaró tolnai–baranyai huszároknak Werbőczi Imre parancsolt, Tinódi akkori gazdája:

Őmagában Kászon azon bosszonkodik
Hogy Werbőczy Imre véle tusakodik

(Werbőczy Imrének Kászon hadával Kozári mezőn viadalja.)

Gondolható, hogy ha ilyen volt a helyzet a török hadiút közelében, milyen zavartalanul békés lehetett távolabb.

Az ország nagy élménye ekkor még nem a török, nem is a félresikerült birodalmi hadivállalkozás, hanem: a reformáció. Ez az évtized a magyar hitújítás kibontakozásának és országos diadalának kora. Jószerint csak Várad és környéke, György Barát egyházmegyéje; a Dunántúl nyugatibb megyéi; és részben Nagyszombat maradnak meg szilárdan katolikusnak. Mindenütt másutt Luther Márton tanítása hirdettetik, ami elsősorban nem is azt jelenti, mintha a reformátorok csak azt magyaráznák, miben különbözik az ő

tanításuk Rómáétól, hanem sokkal inkább azt, hogy századok után végre anyanyelven prédikálják az igét, a biblia kritikus tanulmányozására buzdítanak, és elhagyják az egyszerű nép számára értelmetlen ceremóniákat. Ilyen értelemben ez a vallásos köntösben jelentkező mozgalom a társadalmi és közélet bizonyos demokratizálódását jelenti. A főurak mégis támogatják, mert a reformációra hivatkozva tiszta lelkiismerettel tehetik rá kezüket az egyházi nagybirtokra, kincsekre, püspökségekre és kolostorokra. Perényi Péter birtokain, Sárospatakon egy Padovát járt volt szerzetes, zenekedvelő, verselgető férfi: Sztárai Mihály hirdeti az igét, valamivel északabbra egy másik ferences, Szkhárosi Horvát András, északkeletre a Batizi testvérek, kik közül András idén utazott Wittenbergbe. Gyulán és Békésben Ozorai Imre és Gálszécsi István működik, fent északon, a Bükk vidékén Dévai Bíró Mátyás; Petrovics Péter temesi birtokain pedig Szegedi Kis István és Kálmáncsai Sánta Márton, Brassó városának szászait Honterus mester reformálja, Luther személyes jóváhagyásával. Szkhárosi Horvát Andrást, aki később oly emésztő haragú verseket ír a nagyurak ellen, ez idén még csak a vallásfelekezeti problémák érdeklik; Buda eleste vagy visszavétele számára még nem közvetlen élmény, ez most még a mélyebb rétegekbe le se szivárgó magasabb politika „magánügye". 1542-ről az a nagy élménye, hogy akkor

keresztyénség vala tévelygésben

– és felsorolja a tévelygés bizonyítékait és okait. Legföljebb csak az a kurjantás emlékeztet a hazánkba vetődött német zsoldosok erkölcseire, mely szerint

> Trink Urbán! – *sokszor részegségben mondják,*
> *Bornak bőségét mert ötüle várják.*

Bár ez talán régebbi szólás, ha német eredetű is. Hanem mindenképpen 1542 és a német birodalmi seregek itteni tragikomikus szereplésének emléke az a Berlinben 1587-ben kiadott német népkönyv, melyben Bartholomäus Krüger írnok és orgonista egy Hans Clauert nevű lakatoslegény kalandjait beszéli el. Ez a Clauert valóban élt, kalandos élete során ismerősünk, a kártyakedvelő fővezér, II. Joákim választófejedelem szolgálatában Pest alá is elvetődött. Magyarországi kalandjaival a negyvenes és ötvenes években a német nemzet szent római birodalmának valamennyi kocsmájában eldicsekedett, egészen 1566-ban bekövetkezett haláláig. E kalandokat aztán továbbmesélték, mint hajdan Till Eulenspiegel csínyeit. Hansunk az elbeszélés szerint egy magyar gróf szolgálatába szegődött, akinél vígan élt, amíg ez a gróf „Buda és Pest török megszállását követően" fogságba nem esett. Akár Török Bálint fogsága, akár ami valószínűbb, Perényi Péter sorsa szövődött bele megfelelően átszínezve ebbe a német népies elbeszélésbe, kétségtelen: az 1542-es magyarországi eseményeket annyi hazatért zsoldos mesélgette, hogy ezek a német anekdotakincsbe is bekerültek. Így például megtudjuk, hogy a szerelmi játéknak egy különösen heves, társas fajtáját akkoriban „Buda és Pest együttes ostromának" nevezték Némethonban. Aki bővebb részletekre kíváncsi, megtalálhatja Krüger német népkönyvének modern kiadásában. S hogy ismét csak nem képzeletünk jogosít fel arra a következtetésre: a hazatért zsoldosok kocsmáról kocsmára mesélgették magyarországi élményeiket – pedig „csak igen kevés pénzt sikerült hazamenteniök" –, hanem valóban így is történt, arra bizonyságunk Hans Clauert kijelentése, aki – miután gazdáját elfogták – trombitásnak állt, s így kürtölte világgá a budai és pesti *Neue Zeitung*-ot, új hírt, „a legelőkelőbb kocsmákban és fogadókban", ahol „az előkelő vendégek jó falatokkal látták vendégül, amiért elmesélte, mint ostromlották meg Budát és Pestet" a zsoldoshadak.

Hát ez lett jó Magyarországból 1542-re: érdekes újsághír, kocsmai szenzáció.

Bár az ország végérvényes török megszállásáról egyelőre még

mindig nincsen szó (tizenhat esztendővel a mohácsi csata és egy esztendővel Buda török megszállása után) – ez úgyszólván csak véletlen. A birodalmi német haderő kudarcot vallott, elvonult; a törökkel szemben sikerrel harcolni tudó, korszerű fegyverzetű, jelentős létszámú magyar hadsereg nincsen; hadvezérek, nagyobb létszámú csapatot sikerrel elvezényelni tudó kapitányok se igen vannak; aki volt, azt elfogta vagy a török, vagy a német; politikusunk csak egy van, György Barát, az is csalódottan látja, hogy országegyesítő terve nem sikerült, legalábbis elhúzódik; a magyar főurak ijedten zárkóznak kastélyukba, maradék pár száz katonájukkal saját birtokukat védelmezve. Nem tudni, kitől rettegnek jobban: a töröktől-e vagy a magyar királytól, aki elfogatta Perényit, s aki bár Thurzó Elek helytartóhoz írott levelében mentegeti magát: „Perényi olyan terveket szőtt, melyek az országot és az egész kereszténységet fenyegették, bűnösségére nézve a legkétségbevonhatatlanabb bizonyítékokkal rendelkezünk" – Thurzó Elek mégis tüntetően nyugalomba vonul, felvidéki birtokára, hiszen tudja, soha ezt a vádat senki bizonyítani nem fogja.

Az új helytartó pedig, a György Baráttal egykorú Várday Pál érsek, nem egyéb pipogya bábfiguránál; emlékezhetünk, milyen hitvány szerepet játszott a Zápolya-háznak ez a régi, elkötelezett híve, amikor 1529-ben érsek létére Bécs alá kísérte a szultán ostromló hadait, természetesen a kényszernek engedve; majd szintén „kényszernek engedve" végleg átállt a Habsburg-párthoz; most meg, ahelyett hogy érseki székhelyét, Esztergomot erődítené, amint azt ilyenkor tenni illik, Pozsonyban kuksol, és helytartóskodik. Minden figyelme a reformáció megfékezésére összpontosul, de mert semmiben sem erélyes, semmiben sem eredményes, szerencsére ez sem sikerül neki.

De hol vannak azok a hatalmas dunántúli nagyurak, kiknek nincs mit félniök Ferdinándtól, mert 1526 óta rendíthetetlen hívei? Váraikban ülnek, és Nyugat felé lesnek; birodalmi báróságot, grófságot, birtokot, rangot igyekeznek szerezni, cserélni, kialkudni, kikönyörögni, néha még ki is érdemelni; bánják is ők a törököt!

Csak a horvátországi meg a szlavóniai főnemesség cselekszik még, családjaik orok dicsőségére: a Zrínyiek, Erdődyek, Frangepanok. De most kozottuk sincs országos elme. A Sárvárott korszerűen berendezkedő, mintagazdálkodó Nádasdy Tamás meg még nem férkőzott annyira a trón kozelébe, mint majd később, amikor sok jót tesz hazája érdekében Pedig azért most sem tétlen: az egyetlen magyar főúr, beleértve a királyt, az ozvegy királynét és a két helytartót, aki kész anyagi áldozatokat hozni a magyar kultúraért: birtokának kozpontjában néhány evvel ezelőtt nyomtatóműhelyt rendezett be, itt jelent meg tavaly, Buda veszésének évében Sylvester János fordításában az *Ujtestamentum magyar nyelven*. Sylvester mester ez idén, 1542-ben is Sárvárott tartózkodik, de újabb konyvek kinyomtatására már nem kerul sor. Az anyanyelvű konyvnyomtatás még sokáig szunetelni fog Magyarországon.

De Nádasdy ha akarna, sem érne rá most nyomdájaval törődni: kellemetlen ugybe keveredett, az Istvánffyak családjuk egyik férfitagjának vízbe fojtatasaval vádolják, s ha a vád nem is igaz, alighanem koholmány, annyit elértek, hogy Nádasdy Tamás egy időre szintén kikapcsolódott az országos politika irányításából.

De ez talán nem is volt cél. Már az ármányok és cselszovenyek sem a régiek.

Kulonben Európában sem történik semmi kulonos.

Ferenc francia király, mint jeleztuk, ez idén két ország ellen visel hódító háborút, Spanyolország és Hollandia ellen, emiatt meghal pár tízezer ember; Angliában is a megszokott ritmusban zajlik a megszokott élet: VIII. Henrik ezúttal otodik feleségétől, Catherine Howardtól szabadul meg: kivégezteti; a skótok megint elveszítenek egy háborút az angolok ellen, fuggetlenségük ugye megpecsételődott; két protestans német fejedelem vallásos buzgalmában megrohanja egy harmadiknak, a katolikus Heinrich von Wolfenbuttelnek kis országát; Wolfenbuttel városát véres ostrom után hősileg beveszik, és a zsakmányon megosztoznak, ugyanakkor, amikor a tobbi német fejedelem seregei Magyarországon toltik idejuket. Az európai uralkodó osztályok tehát nemigen tehetnek egy-

másnak szemrehányást: egyformán romlottak, pontosabban: egyformán emberek valamennyien; a különbség köztük meg a magyar uralkodó osztály között csupán annyi, hogy Anglia, Franciaország, Németország, Spanyolország nem szűntek meg létezni – erre az egymással civakodó főurak kínos gonddal ügyeltek –, sőt felvirágoztak, a középkori Magyarország viszont egyre visszahozhatatlanabbul tűnik el a történelem süllyesztőjében.

És valahogy ez a Ferenc francia király, aki V. Károly ellen háborúzik, 1542-ben is tud időt szakítani magának, hogy hadigondjai között francia állampolgársággal jutalmazza Benvenuto Cellini firenzei ötvöst, pedig, mint Cellini maga írja, „sajnos akkor megint kitört a háború a császárral, és ezért nagyon ideges volt... a kétórás haditanács ingerültté tette". De ahogy a király elnézegette Cellini műveit, terveit, ahogy szétpillantott az ötvös-szobrász műhelyében, jókedvre derült:

„Hozzám lépett, vállamra tette kezét, és így szólt: »*Mon ami* (ez azt jelenti: barátom), én igazán nem tudom most már, hogy melyik a nagyobb öröm: az-e, ha egy fejedelem ilyen szíve szerint való emberre akad, vagy pedig az, amikor egy tehetséges ember olyan fejedelmet talál magának, aki minden kényelmet és módot megád néki, hogy pompás gondolatait kifejezhesse és megvalósíthassa.« Azt feleltem én a királynak, hogy ha én ez az ember vagyok, akiről őfelsége beszél, akkor én vagyok a szerencsésebb. »Mondjuk, hogy mindketten azok vagyunk« – mondta a király. Nagy örömben váltunk el egymástól, és én munkához láttam."

Mindössze ennyi volt a különbség akkor, az úrnak ezerötszáznegyvenkettedik esztendejében a magyar király meg a francia király között.

PÉCSTŐL ESZTERGOMIG
1543

Mint mondják, a franciák osztonozték Szolimánt, hogy a németeket támadja meg, aki az Úr 1543. évének nyarán Magyarország három nevezetes városát, ovéinek nem nagy küzdelmével és véráldozatával el is foglalta, mialatt a keresztény fejedelmek átkos esztelenségükben egymás kozott állandóan harcolva, a szomszédos Magyarország épségével és fennmaradásával semmit sem törődtek.
(Istvánffy Miklós: *A magyarok története*, 1590-es évek.)

1543 júliusában Pécs város helyőrségének parancsnoka, Székely Lukács kapitány halaszthatatlan családi ugyben szabadságolta magát: kozelebbről nem ismert, de nagy osszeget igérő pénzugyi vállalkozást ment lebonyolítani az ausztriai Graz városába. „Alkalmasabb volt arra, hogy aranyat gyűjtson, mintsem katonai tisztséget lásson el" – jegyzi meg róla keserű jólértesultséggel otven esztendővel később Istvánffy Miklós, akinek családi birtokai voltak Baranyában.

Székely Lukács surgős uzleti útja valóban kulonos, és amennyire megbotránkoztató, annyira jellemző e kor magyar viszonyaira. Két év sem telt el Buda veszése óta, és még esztendeje sincs, hogy a birodalmi hadivállalkozás Pest alatt oly sete-suta véget ért. Torok futártisztek, kereskedői karaványok, kisebb-nagyobb csapatok vonulnak el szabályos időkozokben Pécs kozelében, útban Buda felé. Még a legtudatlanabb, legbárgyúbb katonának is látnia és sejtenie kell, hogy előbb-utóbb e Buda és a határ kozötti várakra is sort kerít a török. Idő kérdése csupán.

Székely Lukács ennek ellenére oly fontosnak ítélte saját pénzugyeit, hogy éppen akkor utazott Grazba, amikor egy szokatlanul

nagy létszamú torok alakulat a Pécstől nem messze fekvő Siklós várához kozeledett.

Sebaj, maradt Pécsett vitéz katona eleg. Egy stájer gyalogezred meg egy magyar huszárezred állomasozott a várban, zsoldjukat pontosan kapták, fegyveruk, lőszeruk, élelmuk volt bőven.

De talán éppen ez volt a baj. Hogy jól éltek, s volt vesztenivalójuk.

Egyelőre nem nyugtalankodnak. Banffy István, Magyar Balint, Bocskai Ferenc, Kasztellánfy Menyhért és más parancsnokok tartjak a fegyelmet; nyugalom van. Kulonosen Magyar Balintban bíznak sokan; mióta lovagi párviadalban legyőzte Musztafa Hasszan torok lovassági ezredest, nagy a tekintélye.

Bár ami azt illeti, a vár állapota nem a legjobb. Istvánffy szerint az erődrendszer mar a század eleje óta pusztulóban volt, ami egyébkent érthető, hiszen kitől, mitől kellett volna megvédeni 1526 előtt ezt a vidám, szívélyes egyetemi várost? „A nem hozzáértők által épített falak és tornyok tobb helyen félig leomolva és megrongálódva vették korul" – csóválja a fejét Istvanffy. Persze, ha arra gondol az ember, hogy ez a varos, alig negyven kilométernyire Mohácstól, ahol tizenhét esztendővel ezelőtt a végzetes csata lezajlott, ennyire elhanyagolta magát, ennyire nem gondolt védekezésre: bizony megborzong. Minel hosszabb időn at foglalkozunk ezzel a kulonos korral, annal erősebb a gyanúnk, hogy az országlakosok szinte a bárányok megadásával mentek a végveszedelembe, valami fatalista kozonnyel és beletorődéssel várva a rájuk sújtó végzetet; vagy talán ellenkezőleg; úgy érezték, azt hitték, hogy jobb lesz nekik a torok alatt, de semmi esetre sem lesz rosszabb, mint magyari urak igájában. Kecskemet esetében bevált ez az előérzet – ha volt ilyen –, hiszen gazdagabb lett, mint volt valaha; és ki tudja, talán Pécs se jart rosszabbul, mindenesetre, mint később látni fogjuk, sokan telepulnek ide át, torok teruletre, a „szabad" Magyarországból.

Maga Pécs nyájas-szíves egyetemi város volt már akkor is. Ezernél tobb diák tanult főiskoláján – „ozonlott ide a tanulóifjúsag", ír-

ja Istvánffy –, piacain mindig bőven volt áru, ipara és kereskedelme is virágzott.

„A mindenfajta, bőséges és olcsó gabona s a nagyon kiváló és gazdag termésű bor mellett ugyanis, melyet messzi vidékekre, Szegedre s a nagy kiterjedésű debreceni pusztára is elvisznek, földje nagy számban tenyészti a kis és nagy barmok hatalmas csordáit, s a Duna és a Dráva makktermő erdeiben nevelt sertéseiket is nagy mennyiségben szállítják a szomszédos vidékeknek. A hal pedig annyira olcsó, hogy kilenc darab kéttenyérnyit két pénzen lehet kapni."

Ha erődítései pusztulóban voltak is, állt a székesegyház, sőt éppen nemrégiben restaurálták; állt a tettyei püspoki nyári lak, zöldelltek a szőlők a Mecsek lejtőin, és kereskedők meg iparosok boltjainak-műhelyeinek zajától voltak hangosak az utcák, a vendégfogadókban diákok és a környező falvakból besereglett parasztok iddogáltak.

A kellemetlenségek akkor kezdődtek, amikor július hatodikán híre jött, hogy egy nagy török sereg tizenegy napig tartó ostrom után elfoglalta a közeli Siklóst, a Perényi család erős, nagy várát, ahonnan 1526-ban özvegy Perényiné Kanizsai Dorottya temetni indult a halottakat, s amelyet, ki tudja, miért, pedig jobban útjukban állt, mint Pécs, a törökök sohasem bántottak.

Nyilván azért nem, mert Siklós vára János királynak hódolt. Most viszont a tulajdonos, Perényi Péter Bécsben raboskodik; ha tehát a török mégis megszállja Siklóst, akkor annak nagy oka van, akkor itt most más várak és városok is sorra kerülnek. Ráadásul Siklóst keményen ostromolták; a csekély létszámú őrség nem egykönnyen adta meg magát. A törökök addig rombolták kitartó tüzérségi tűzzel a bástyákat, míg az őrség kénytelen-kelletlen megadta magát: értelmetlen volt a további ellenállás. A reneszánsz ízlésben átépített várkastély kápolnájába lovakat kötöttek, késő gótikus zárt erkélyablakából pedig az új török parancsnok kémlelte a tájat.

Siklós elestének hírére Pécsett legelsőnek a püspök, Szaniszló

nevezetű beteges oregúr szedelőzkodott. Sajnos, vagyonát és kincseit a városban hagyta. Ő maga csak szűkebb kíséretével kelt útra. Székesfehérvárra menekult, ahol az úti izgalmakba és betegségébe belehalt. Azért roppant sajnos, hogy kincseit hátrahagyta, mert ettől a parancsnok nélküli katonák vérszemet kaptak. Jól megszedték magukat – mint Székely Lukács ugyanekkor a messzi Grazban –, és a zsákmány birtokában már nem volt kedvuk életuket kockára tenni. A dicső párbajhős – és mi tagadás, későbbi élete során vitéz katona – Magyar Bálint bontotta meg a fegyelmet: „túlságosan is veszteségesnek látszott... ha erőszakkal és csalárdsággal felhalmozott sok zsákmányukat a torok elrabolná."

Így hát szép csondben elkezdtek kiszivarogni a városból. Először Magyar Bálint, aztan a tobbi nemesi parancsnok. Nahát erre aztán megindult a fejvesztett menekulés. Napok alatt eltűnt a pécsi helyőrség, mintha a fold nyelte volna el. Nyomukban meg az apacák, szerzetesek, papok. De bár ne menekultek volna szegények, bár emlékeztek volna, hogy ama mohacsi csata után sem a torokok rabolták ki őket, hanem az ország nadora! De nem emlékeztek, hanem szekéren és gyalog szaladtak a szanni való apácak, a Mecsek erdeiben pedig ott leselkedtek rajuk vedelmezőik, a Pécsről szokott katonák, akik kiraboltak a menekulő apácákat, de előbb megerőszakolták őket. „Az erdőben hagyták őket, hogy a vadállatok és madarak szétmarcangolják tetemuket."

A torok hadsereg meg ezalatt szépen besétált az őrizetlenul hagyott Pécs városába.

Július huszadikát mutatott a naptár.

„Szolimán szultán nem sokat időzott itt – írja Istvanffy –, hanem Budának tartott. Miután itt mindent megszemlélt és elrendezett, gyors menetben Esztergom felé sietett."

De mielőtt Esztergom alá kísérnénk a szultánt, vissza kell kanyarodnunk az előzményekhez. Nem mindenkit ért olyan váratlanul ez az 1543-as torok hadjárat, mint a pécsi helyőrséget. Gyorgy Barát is, Ferdinánd is számított rá.

Ferdinánd már az év legelején, 1543 januárjában Nurnbergbe

sietett, hogy az ide összehívott birodalmi gyűlessel újabb katonai segélyt szavaztasson meg. A német rendek azonban ehelyett hónapokig tartó huzavonákba fulladó javaslatokat tettek jogaik védelmere és sérelmeik orvoslása érdekében; mindkét fél, Ferdinánd és udvara, valamint a német nemesség, többször is olyan kijelentésre ragadtatta magát, hogy inkább pusztítsa el a török egész Magyarországot és akár Ausztriát is, semmint beleegyezzenek a másik fel kínálta feltételekbe...

Habsburg Ferdinánd, erőskezű bátyjának árnyéka, végképp kiengedte a gyeplőt a kezéből, és elvesztette uralmát a német rendek felett. Azaz dehogy engedte ki a gyeplőt: kitépték azt a kezéből, erőszakkal. A nurnbergi gyűlés zajos veszekedéssé fajult, tettlegességekre is sor került, Ferdinánd német királyt, osztrák főherceget – hogy ezenkívul magyar és cseh király is, az Nurnbergben vajmi keveset számított – kis híján insultusok érték. Kuszobon állott egy általános német rendi felkelés.

Ferdinánd kétségbeesetten, szinte konyorogve írja április negyedikén Nurnbergből Gyorgy Barátnak:

„Amíg én itt időzom, te tégy meg az ország javára és védelmére mindent, amit bolcsességed es nagy tapasztalatod a rád bízott országrész érdekében szükségesnek lát."

Valamit valóban tenni kellett volna, mert Gyorgy Barát már februarban tudta, hogy a szultán személyesen készul hadjáratot vezetni Magyarországra, nyilván azert, hogy a még szabadon hagvott varakat és varosokat birtokba vegye. Erről értesítette is a királyt.

Mint láttuk, e figyelmeztetésnek éppúgy nem lett gyakorlati eredménye, mint a nurnbergi gyűlésnek. A csaszar figyelme az egyre rakoncátlanabb német fejedelmekre terelődik; Ferenc francia királlyal folytatott vég nélkuli jatszmájában a sakktábla egy eddig érintetlen pontjan tesz határozott lépest: valogatott spanyol es olasz csapataival felbukkan Németorszagban, marcona zsoldosainak élén végiglovagol a megszeppent Rajna-vidéken, és szabályos ostrommal, hadjárattal meghódít egy hagyomanyosan franciabarát fejedelemséget. Ily módon északról a Hollandiaban garázdálkodó

franciak hatába kerult, stratégiailag előnyos pozíciót szerzett, ugyanakkor figyelmeztetőleg lépett fel a rebellióra hajlamos német protestáns fejedelmekkel szemben. Ez a hadjárata még a gyanakvóan óvatos VIII. Henrik rég óhajtott szovetséget is megszerezte Károly számára: az angol csapatok, a császarral szovetségben, partra szállnak Franciaországban, és megostromolják Calais kikotőjét.

De hogy Károly diadala se legyen teljes: az egyesult torok–francia foldkozi-tengeri flotta augusztus huszadikán megrohanja és elfoglalja Nizzat, Károly hadikikotőjet. Torok tengerészgyalogsag Nizzában! Ki torődik ilyenkor a messzi Magyarorszaggal!

Ezekkel az eseményekkel párhuzamosan, mint egy régi némafilmben, Magyarorszagon javában folyik a torok hadsereg felvonulasa. Míg V. Karoly a bevehetetlennek vélt Duren várát ostromolja Koln től és a belga hatartól egyformán negyven kilométernyire, azalatt Szolimán szultán Esztergomot és Székesfehérvárt foglalja el a tavalv még érdeklődni látszó Európa tokéletes kozonvétől kísérve. *Germanis dormientibus, hungaris divisis* ' – irta pennajaval egy, e korszakról írott krónikas osszefoglalas margojara a szazad vege felé Verancsics Faust dalmát-magyar tudos és szerzetes, aki rovid ideig maga is kapitánykodott Veszprémben, legalábbis ez volt a rangja. Ha a németek aludni nem is aludtak, de jelképesen, a mi szemszogunkből nézve, így tűnt ez akkor; a magyarok meg csakugyan partoskodtak, mint mindig.

Ezért is gyűlt ossze oly kínlódva egy magyar nemesi csapat Pécs elestének es a torokok Esztergom ala érkezésének riasztó hírére a biztonságos Győrben. Mindenki a másikat varta, vagy talán, hogy ezúttal is befutnak a birodalmi csapatok. De mert azok most nem jottek, a magyaroknak kellett volna gondoskodniok onmagukról. Ez pedig sehogy se ment, legalabbis augusztusban még híre-hamva sincs egy utőképes tamadó alakulatnak.

Nagy sok csuda vagyon urak tirajtatok
Ennyi sok ínségben meg nem tanulhattok
Mire kozottetok ti egymast rágjatok

– kesereg Tinódi, aki saját bőrén tapasztalta a dolgok rosszabbra fordulását, végleg menekülni kényszerülve kincses Baranyából.

Augusztusban tehát Esztergom városát és dombjait folyta körül a török katonák tarka tengere. Minden harcoló alakulatot temérdek csellengő nép kísért: élelemárusok, kereskedők, italhordók, zenészek, bordélyosok, tevehajcsárok, küldöncök, futárok, papok, tisztviselők.

Esztergom kisebb város volt, mint Pécs, párezer lakosával nem is foglalt el nagy területet, viszont fontosságát mindenki tudta. Jelkép volt, mint Buda vagy mint Székesfehérvár. Hajdan, amikor Buda még jelentéktelen falu volt, királyok uralkodtak itt. Itt székelt az érsekprímás; iskolák, tudós műhelyek, építészek, faragók, kőművesek, könyvdíszítők, ötvösök városa volt. Tavaly még Joákim őfensége tekintette meg, elégedetten nyilatkozva a látottakról. Most a szultán is kedvet kapott a nevezetes város megtekintésére. Az érsek úr, Várday Pál természetesen nem tartózkodott székhelyén; őt helytartói mivolta Pozsonyba szólította.

Ezerhatszáz főnyi olasz és német zsoldos védte a várat. Parancsnokaik spanyolok voltak. Jól éltek ők is, mint a pécsiek. A török közeledtének hírére hetvenkedve üzenték Bécsbe: küldenének nekik unaloműzőül sólymokat és vadászebeket, hogy az ostrom idején legyen mivel elütniük az időt.

Mikor aztán a törökök tábort ütöttek, egykettőre megfeledkeztek a sólymokról meg vadászebekről. Két hétig se tartott az ostrom: a török tüzérség szétlőtte a régi, málladozó bástyákat, a spanyol kapitány tárgyalni ment a szultán táborába, ottmarasztották, az őrség megadta magát. Szabad elvonulást kaptak, Pozsonyban Salm gróf, főparancsnok, tábornok lecsukatta az egész díszes társaságot, tisztestül, kapitányostul.

Sok minden nem világos Esztergom ostromában. Kevesen írnak róla, az áttekinthetőségre törekvő Istvánffy is ellentmondásokba bonyolódik. Szinte bizonyos, hogy már az egykorú jelentések is ellentmondásosak voltak.

Azért lenne jó kibogozni ezt az esztergomi „rejtélyt", mert nem

is olyan természetes, hogy a torokok könnyűszerrel elfoglalták. Ha a mából nézzuk a dolgot, persze hamar kész a válasz: a torok hadsereg korszerűbb volt, kulonben is Buda birtokaban csak idő kérdése maradt: mikor szállja meg a szultán az egész országot. A Mohács utáni tizenot év krónikájában láthattuk, hogy mai kozvéleményunk már a mohácsi csatától elintézettnek veszi a dolgot: jott a torok, három részre szakadt az ország, s így maradt ez a XVII. század végéig.

Maradjunk meg megis annál a makacs feltételezésnel, hogy mégsem volt minden szukségszerű pusztán azért, mert így történt. Gondoljuk meg először is azt, hogy Mohács ide, Buda oda: a torok hadsereg, lett légyen akármilyen korszerű, 1526-tól eddig, 1543-ig egyetlen komolyabb magyar várat sem foglalt el ostrommal! Budát csellel szállták meg, Pécs sorsát az imént láttuk. Továbbmegyunk: a torok hadsereg csatát is ritkán nyert Magyarország teruletén; a mohácsi csatát kivéve, tobbnyire jott, pusztított, távozott. Ha viszont így van, és bizony így van, akkor *Esztergom volt az első országos fontosságú erődített magyar város, melyet torok sereg megostromolt.* (A falucskányi meretű Kőszeg kulonleges esetét most ne bolygassuk, egyébiránt sem volt országos fontosságú város, mint ezúttal Esztergom.) A jól erődített, de csak egy rabságban levő nemesúr *magánhadseregének toredéke* által védett Siklós annyi ideig vedekezett, mint Esztergom, az érsekprímási székhely! Igaz, hogy Siklóst magyar katonák védték, akik egyrészt a saját hazájukban harcoltak, másrészt volt harci tapasztalatuk. De akkor is nagyon furcsa nemcsak Esztergom mintegy mellékes eleste, hanem az is, hogy ezt a főleg Buda megszállása után oly kulcsfontosságú varost ennyire elhanyagolták.

A térképre se kell néznunk, hogy elképzeljuk: a Budától légvonalban alig negyven kilométerre fekvő, sebes folyók és meredek hegyek kozé szorult város természetes ellen-erődje lehetett volna a torok Budának. Esztergomot legkésőbb az 1542-es birodalmi hadivállalkozás kudarca után éjjel-nappal erődíteni kellett volna, megrakni nagy létszámu, fegyelmezett, harcedzett helyőrséggel; felelős

parancsnok kezére bízni; védelmében magyarokat is érdekeltté tenni. S ha már a pipogya Várday Pálnak nem jutott ilyesmi eszébe, akkor Ferdinándnak vagy akárkinek gondolnia kellett volna rá, saját érdekében. Ha Esztergom megmarad magyar királyi várnak: az országnak jóval kisebb része esik török uralom alá, Budának is mindvégig kellemetlenkedhetett volna, ellenőrizhette volna a Buda környéki nehezen járható hegyvidéket le egészen a Vértesig és tovább. Sőt: Székesfehérvár sem esett volna el, hiszen nem véletlen, hogy a délebbre fekvő koronázó várost csak Esztergom eleste *után* kezdte ostromolni a szultán.

Esztergom tehát kulcsváros. Hadifontosságú erőd. Hová lett belőle a magyar őrség? Istvánffy előadása szerint Horváth Bertalan magyar kapitánynak „még a korülzárás előtt sikerult kicsúsznia az ostromgyűrűből", és Komáromból utánpótlást kuldetett be a várba. De miért kellett „kicsúsznia"? Miért kuldték el? Horváth ugyanis nem magától hagyta ott a várat, erre ő parancsot kapott. Aztán itt van ez az ezerhatszáz ember. Ne higgyük, hogy harmincezer vagy akár negyvenezer főnyi ostromlóhoz képest kevés. Dobó István 1552-ben ennél alig több, nagyrészt kiképzetlen jobbággyal védte sikerrel Egert. Hogyan védekeztek Esztergom védői? Istvánffy szerint a törökök gyalogsági fegyverekkel, célzott lövésekkel sorra lepuffantgatták őket a várfalról. De mit kerestek ott? Miért nem fedezték magukat? Nem tudták, milyen messzire hord egy lőfegyver? A várfalon csak akkor mutathatja magát fedezetlenul a védő, ha ember ember elleni harc folyik, de akkor meg nem kell messziről célzott lovésektől tartani. A torok tuzérség jól dolgozott, ezt tudjuk. De hogy ilyen gyorsan ekkora eredményt értek el? Hogy minden bástya sorra omlott?

Nyilvánvaló, hogy a spanyolok, olaszok, németek elunták az életveszedelmet és megadták magukat. Eleguk volt az egészből. Árulást is emlegetnek; valami olasz tüzér átállt volna a törökökhöz, és elárulta volna nekik a gyenge pontokat. De hiszen látták ők a gyenge pontokat szabad szemmel, nem kellett ahhoz áruló. Tovább: hol maradt a még mindig igen erős dunai flotta, mely isme-

rősünk, Torniellı parancsnoksága alatt Komaromnál ringott a vízen? Mire várt, miért várt? Torniellı már a torok hajóhad felvonulását is megakadályozhatta volna, elébük evezve, és kierőszakolva egy utkózetet.

Ezek az emberek egyáltalán nem vették komolyan ezt a háborút. S közben elveszett Esztergom. Újra hangsúlyozzuk, hogy *az első országos fontosságú vár, amelyet a torok ostrommal vett birtokába.* Eddig ilyenre példa nem volt. Ehhez képest mind a kortársak, mind az utókor elég furcsa legyintéssel tért és tér napirendre a dolog folott. Ez is ennek az elfelejtett évtizednek egyik csúnya titka. Mert hiszen most sem mulaszthatjuk el a kellemetlen kérdést: hol voltak a magyarok? A nemesurak? Ha mások nem, hát akiknek birtokai a kozelben terultek el, s így létérdekuk volt Esztergomot magyar kézen tudni? Újra elismételjuk, ami Pécsről szólván tolakodott először a szánkra: vajon nem várták-e a magyarok valami furcsa vállrándító belenyugvással a törokot? Vajon nem érezték-e úgy, hogy olyan mindegy, ki szedi az adót: Habsburg harmincados vagy torók defterdár? Az pedig, ahogyan a nemesség kucorog a pénzesládáján, minden más iránti kozonnyel, ahogy nem néz és nem lát, nem akar látni messzebb, mint saját birtokának a határa: az kotetekre menő, mégoly tárgyılagos és tudós magyarázatok-érvelések ismeretében is lehangoló, szégyenletes és botrányos. És megbocsáthatatlan. Nem huszadik századbeli írói ábrándozás, hogy Esztergomot meg lehetett volna védeni, s ezáltal az ország helyzete lényegesen jobb maradt volna. Ez objektív lehetőség volt. Ha 1552-ben Dobó István nem védelmezi sikerrel Egert, hanem a török elfoglalja, s fölnyomul egészen Kassáig vagy még tovább: akkor ma nagy tudósan azt bizonygathatnánk, hogy ennek így kellett történnie. Esztergom elveszítése tehát a magyar uralkodó osztály felelőtlenségének, országos koncepciójú, átfogó politizálásra való képtelenségének újabb, bár nem utolsó bizonyítéka. De Ferdinánd királyunkról sem alakít ki bennünk előnyös képet: szánalmasan alamuszi, ide-oda tárgyalgató, félszemmel császári bátyjára pislogó ember, aki birodalmának egyik sarkából a másikba rohangál tuzet oltani, és csak

akkor veszi észre, hogy ures a vodor, amikor zúdítani kellene a vizet a tűzre. Most éppen Csehországban próbál csapatokat toborozni a magyarországi harcokhoz. Ráadásul Ferdinánd mindig a legrosszabbkor veszíti el fejét és turelmét. Ha 1542 őszén nem fogatja el Perényit, most biztosan tobb magyar úr gyűlt volna ossze Esztergom alatt. De így az amúgy sem áldozatkész, szűk látókorű, hitvány kis rendi érdekeikbe belegabalyodott nemesurak joggal tartottak a király újabb cselszovevényétől, joggal duzzogtak, és maradtak tavol a kellemetlen ugyektől. Látni fogjuk, hogy lesz még ilyen felelőtlen lépése Ferdinándnak, az a fajta lépés, amelyről újkori diplomaták szerették mondogatni, hogy nem bűn, hanem rosszabb: hiba – például Gyorgy Barát meggyilkoltatása. De ezt még az idők méhe rejti magában.

Esztergom tehát augusztus tizedikén a torok kezére kerul. A szultán megunnepli, s már indul is visszafelé, délnek: Székesfehérvár alá.

Székesfehérvárnak az volt a veszte, ami az előnye: nemcsak a varat: az egész várost mocsaras-lápos terulet ovezte. Emiatt bevehetetlennek tűnt, és a védőőrség parancsnokai szenvedélyes vita után úgy dontottek, hogy az egész várost fogják védelmezni, nemcsak magát a várat. Itt is olasz és német helyőrség állomásozott, olasz, spanyol és német parancsnokokkal. Előre kell bocsatanunk, hogy bátor és jó katonák voltak. A varkapitány egy Matyas király korában hazánkba telepult előkelő szilíziai családnak leszármazottja: Varkocs Gyorgy. A Varkocsok Zápolya János édesanyjának, Hedvig hercegnőnek kíséretével jottek Magyarorszagra.

A torokok kiváló műszaki csapatai órák alatt megszuntettek a város századok óta érintetlenul hagyott természetes védelmét: a mocsarat mint katonai akadályt. A kozeli erdőkből óriási mennyiségű fát termeltek ki, a fával feltoltották a mocsarat, utat épitettek, és már benn is voltak a város pereménél.

Rettenetes oldoklés kezdődott, Istvanffy Miklósnak adjuk át a szót:

„Tervuknek kedvezett a reggeli sűrű kod, amint az mocsaras he-

lyen szokásos, melynek áthatolhatatlan homályától védve, amily csendben csak tudtak – a dobok és trombiták sem szóltak –, a legnagyobb titokban úgy támadtak az erődítményekre, hogy még mielőtt a mieink észrevehették volna és kiálthattak volna, hogy »fegyverre«, máris osszecsapásra kerult sor, főként az erődítményen, melyet a német katonák védelmeztek, kik sűrű csatasorban várva a torokök támadását, a magasba előreszegezett lándzsákkal – puskások is voltak koztuk – őket visszaszorítani torekedtek. De oly heves volt az ellenség támadása, s oly nagy volt ereje, hogy a mieink első sorait, bár keményen álltak ellent, megzavarták, s ezután már senki sem akadt, aki fel tudta volna tartóztatni a rohamot. Ugyanekkor az olasz csapatok, akiket nem annyira az ellenség vitézsége, mint inkább nagy száma győzott le s taszított le minden sáncról, hátat fordítottak. A futókat uldozőbe vette az ellenség, s előrenyomult, miután az egész kulvároson át kaszabolta hátukat, s terítette le őket. De a menekulés egyáltalán nem volt udvukre, mert a szovetségesek és a székesfehérváriak azt a rácsot és korlátot – ezt a magyarok katonai műszóval sorompónak hívják –, mely a belső vár fából készult kapuja előtt van, s amely kapu és korlát kozott egy előcsarnokszerű tér képződik, cselből vagy feledékenységből, avagy a jelenlevő veszedelemtől való félelemből, éppen a legroszszabbkor lezárták, s semmi konyorulet nem indította meg őket a menekulők iránt.

Elesett ebben a zűrzavaros kuzdelemben Sicca Károly néhány zászlótartóval és hadnaggyal; Scrusa Oktaviánt, aki a kulváros megvédésének szerencsétlen indítványozója volt, ott kaszabolták le; vakmerő tanácsának bűnéért halállal lakolt. Tornielli Domonkos, kitűnve aranyos sisakjával, míg a bátor zászlótartó, az olasz Cecolino egy darabig hiába védte, letaszítva lováról, minthogy a barbárok az ádáz utkozet hevében senkinek sem kegyelmeztek, megoletett. Mindhárman vitézul harcoltak. Nem messze tőle hasonlóképpen esett el Wurzburgi Erasmus, a németek zászlótartója, az a nagy vitézségű férfiú; ágyékán golyó találta. De semmi sem rettentette meg úgy a székesfehérváriakat is meg a katonákat is,

mint magának Varkocsnak, a város és a védősereg parancsnokának kegyetlen lekaszabolása, akit, midőn lovára ülve a kapuhoz vágtatott, s a kaput nem nyitották ki, s hogy kinyissák, hiába könyörgött, a rátörő janicsárok megölték. Minthogy sok aranygyűrű díszítette ujját, s azokat a halottról másképpen nem lehetett lehúzni, fejével együtt jobb kezét is levágták.

A sokaság, midőn végső kétségbeesésében elvesztette az életbe vetett reményét, a mély vízzel teli árokba vetette magát, de a futásnak ez a neme is rút és szerencsétlen volt, mert a legtobben nem tudtak úszni, s nyomban elmerültek, mások meg, míg az iszapos mocsárral küszkodtek, és gázlót kerestek, a barbárok dárdáitól és nyilaitól találva pusztultak el. Ezek között sok volt az olasz. Közülük Rufus Károly azonban, az a legyőzhetetlen erejű öreg katona, szerencsésen kiúszott a városba.

A magyar hajdúk és parasztok csapata, kiknek száma már csak néhány főre apadt, kétségbeesésében nem a városba menekült, hanem, bízva a vidék és a mocsár ismeretében, arra futva iparkodott ki-ki életét menteni, amerre lehetett. Legnagyobb részüket azonban, küszködve az iszappal és a sással, vagy az üldöző barbárok vagdalták össze, vagy megfulladva rút halállal pusztultak el, s csak nagyon kevesen úsztak ki, jószerencséjük csodálatos jótéteményétől segítve.

Rufus a cremonai Uscasalét, aki mindjárt a csata kezdetén sebet kapva, otthon maradt, s a német csapat egyik parancsnokát a városban találta. Tanácsot tartva hősiesen elhatározták, hogy akik a katonák közül még életben maradtak, azokból a falon őrséget állítanak, s a belső várat megvédik. Minthogy azonban a jelen levő veszély és rémület mindnyájuk lelkét elfogta, s elveszítették a vezéreket, közülük már senki sem volt, aki úgy tudott volna parancsolni, hogy annak foganatja is legyen, vagy aki olyannak mutatkozott volna, hogy engedelmeskedni akar. Mivel azonban már a védelembe vetett remény is csökkent mindnyájukban az egész városban, Uscasalénak és Rufusnak, akik, bár minden elveszett, mégis azt ígérték, hogy segítséget visznek, mindnyájan köszönetet mondtak,

de azt válaszolták, hogy nekik, akik a végső helyzetbe jutottak, már nem a város védelméről, hanem, a megadás méltányos feltételei mellett, életük megmentéséről kell gondoskodniuk. Közülük elsőnek a városbíró beszélt a falról a törökökkel, s kieszközölte, hogy elküldhessék a táborba követeiket. Miután erről az olasz és német katonák értesültek, a polgárok követeivel együtt Rufust szemelik ki, hogy az ellenséggel az őrség szabadságáról és életéről szemtől szemben tárgyaljon. A pasák az olasz és német katonáknak életükkel együtt a szabadságot is megígérték, a polgárok azonban kétértelmű és bizonytalan választ kaptak; adnak ugyan nekik kegyelmet, de nem mindenkinek.

Ahmed beglerbég szeptember 4-én bevonult a városba. Az olaszoknak és a németeknek kihirdettette, hogy másnapra poggyászaikkal készüljenek fel az útra. A székesfehérváriakkal más volt a megállapodás. Ezeknek ugyanis megparancsolták, hogy tartózkodjanak házaikban, s a szultán parancsára várjanak. Az olaszok és németek a megjelölt napon eltávoztak. Melléjük adták Omer agát, a lovasság parancsnokát, hogy őket biztos helyig elvezesse. Ő e feladatát a legnagyobb lelkiismeretességgel és buzgalommal végezte el. Megvédte a mieinket a kegyetlen tatárok támadásától, akik az erdőkből és leshelyekről kitörve útjukat veszélyessé tették. A székesfehérváriak nagy részének, köztük Tamás bírónak, azoknak, akik vagyonosak voltak, s a tőlük elszedendő zsákmányra a vad barbárok áhítoztak, megparancsolták, hogy a táborban jöjjenek össze. Ott kegyetlenül lemészárolták őket. Javaikat, házaikat és földjeiket a közösség tulajdonába vették, vagy a Székesfehérvárott őrségül hagyott lovasoknak – szpáhiknak – kiosztották."

A hős Varkocs György várkapitány emlékét ma szép szobor őrzi Fehérvárott.

Így került török kézre a Dunántúl egy része, rövid megszakításokkal 143 évre. A többi erősségeket: Simontornyát, Ozorát, Szekszárdot a szultán tartalékcsapattestei szinte észrevétlenül foglalták el, míg a nagy ostromok tartottak. Tatát viszont, ahonnan egy bolognai olasz kapitány megszökött, meg se szállták. A szép, késő gó-

tikus kastély, fuggőkertjeivel, halastavával, furdőivel, vadászó- és horgászhelyeivel a senki foldjévé vált.

Jellemző egyébként, hogy miután Tornielli és Salm ezt az olaszt az Esztergomot feladó spanyolokkal egyutt hadbíróság elé állíttatta, és halálra ítélte őket, „a szelíd lelkuletű és a spanyolokat nagyon kedvelő király az ítélethozatalt egyre halogatta, majd megelégedett hosszabb ideig tartó bortonbuntetésukkel, s végul mindhármukat szabadon engedte".

Vajon mekkora bűne lehetett Perényinek, hogy a szelíd lelkuletű uralkodó nem kegyelmezett meg neki, ki se hallgattatta, viszont egy egész orszagot romlásba dontő zsoldoskapitányt nagylelkűen futni hagyott?

Kulonben némi fényt derít ez az Istvánffy-részlet arra is, hogy miért voltak ennyire hasznavehetetlenek a Ferdinánd spanyoljai. Nyilvánvaló, hogy a java spanyol Károly csaszár elitalakulataiba nyert beosztást. Nem szulethetett annyi rátermett férfi, hogy hely ne jutott volna számukra Mexikóban, Dél-Amerikában, az óceani szigeteken, az Indiákon, Szicíliában, Nápolyban, Németországban, egyszóval Károly birodalmában. Akit Ferdinandnak sikerult a nem kulonosebben kecsegtető magyar hadszíntérre csalogatni, az bizony már csak a hitványa volt.

Mire a torok hódítás 1543 szeptemberére a Dunántúl keleti reszén baljós politikai fenyegetésből megmásíthatatlan tennye valt, az osszekoldult cseh, morva és magyar rendi seregek is megjelentek Győrnél. Még csak haditanácsra sem volt szukség, Salm gróf mindenkit hazakuldott. A jelesebb magyar urak kozul megjelent a minden torokellenes harcra saját koltségén onként jelentkező Zrínyi Miklós; Tinódi átmeneti gazdaja, aki tolnai *comes*-ként a Budára vonulgató torok csapatokat zavarta 1543 nyaraig: Werbőczi Imre, és a kelet-magyarorszagi nabob: Bathory Andras szabolcsi es szatmári *comes*. Tudatában voltak-e annak, hogy mi történt, hogy most tetőzott az igazi tragédia, Esztergom és Fehérvár elestevel? Valószínűleg. Mindharman eletuk végeig elszántan, áldozatkészen és reménytelenul kuzdottek az ország egységeert, Zrínyi a déli vége-

ken fegyverrel, Werbőczi Tolna megye torok megszállása utan a Felfoldon vagy ahová sorsa vetette, Báthory András pedig – bár országos főkapitány – inkább a diplomácia eszkozeivel, Erdély és a királyi birtokok kozott elterulő hatalmas foldtulajdonával mintegy egyensúlyként és onkéntes lokhárítóként szerepelve.

Rajtuk kívul országos jelentőségű főúri politikus alig van; Nádasdy valamivel később lép színre, bár éppen 1543-tól kezdve országbíróként fontos méltóság; Oláh Miklós kancellár, a napi kozigazgatási ugyek legfőbb intézője, zagrábi puspok még csak ismerkedik az újnak tűnő, mert oly régóta elhagyott hazai kornyezettel: hosszú éveken át Németalfoldon élt mint Mária ozvegy királyné németalfoldi helytartó titkára.

El kell mondanunk, amit ritkán szoktak, hogy Horvát-Szlavóniát és Erdélyt kivéve az ország egyetlen pontja, ahol még 1543-ban is sértetlen az eredeti déli határ: a Petrovics Péter kormányozta Temeskoz, Temesvár kozponttal. Ez a Petrovics zárkozott, furcsa agglegény, János királynak és emlékének tántoríthatatlan híve, aki 1514-ben mint Zápolya János erdélyi vajda testőrlovassagának ifjú kapitánya a sebesult Dózsa Gyorgyot élve elfogta. Petrovicsot ritkán említik, akkor is csak futólag, éppen névről; de viselt dolgairól keveset tudunk. Pedig ez a Gyorgy Barat okos terveit sokszor értetlen, csokonyos, sőt szinte buta makacssággal keresztező, Izabella királynét mindenki masnál jobban befolyásoló férfi – 1543-ban hatvanadik éve korul járhatott –, aki szerb hitű létére oly elszánt támogatója lett a reformációnak: ketségkívul megőrizte a rábízott vármegye teruleti sértetlenségét, tette ezt akár ravaszsággal, akár a torok koruludvarlasával, akar katonai szakértelemmel, akar mindharommal Az a Temeskoz, melyet előtte a leggyakrabban pusztított végig a torok, szinte már rutinszerűen száguldva be a vármegye folperzselt falvait, most nyugodt, békésen, bar eréllyel kormányzott vidékké vált, ahol a reformácio Gyorgy Barát uldozte hívei mindig szíves fogadtatásra találtak. Sőt: itt gyokeresedett meg először a reformáció helvét – ma úgy mondanánk: református – irányzata.

Egyébként magában Erdélyben is teljes a nyugalom: a kormánypálca György Barát kezében van, aki egyelőre még vár: mi történik Habsburg Ferdinánd jogara alatt. Ehhez méri majd saját lépéseit. Adót fizet a szultánnak, ezen a pénzen békét vásárol. Gyulafehérvárott, a betöltetlen püspökség vagyonából, Izabella özvegy királyné tartja udvarát, s nevelgeti a csecsemő trónörököst, illetve most már a gyalui szerződés óta, a szepesi grófot. Az özvegy szó azonban ne tévesszen meg bennünket: Izabella huszonnégy éves, viruló, szép fiatalasszony. Hisztérikus kitörésekre hajlamos, okos, elkényeztetett nő; olasz és lengyel udvaroncokban, muzsikában leli örömét. Gyulafehérvárott, de György Barát környezetében is sok az olasz. Orvosok, titkárok, inasok, szakácsok, zenészek, kereskedők. Ez a lassan, fokozatosan burjánzó-terebélyesedő udvartartás (1541 őszén, Budáról menekültében, semmije se volt Izabellának) előbb-utóbb öncéllá válik, s ürüggyé, hogy a lengyel királykisasszonyból lett magyar királyné ragaszkodhassék kényelméhez és rangjához. Minél ügyetlenebb Ferdinánd, annál inkább elkülönül Erdély. Az igazságszolgáltatást, adózást, honvédelmet már úgyis György Barát ellenőrzi. Nagyobb a tényleges hatalma, mint egy birodalmi kancelláré.

A maga módján Ferdinánd is megpróbál uralkodni országrészében: az alkotmányosság látszatát keltve, ismét, szinte már menetrendszerűen összehívja az országgyűlést, hogy ősszel, Besztercebányán megbeszéljék mindazt, amit a nyáron tenni elmulasztottak. Előbb azonban októberben külön tanácskozik a főrendekkel, akik egy végvári erődvonal kialakítását javasolják Esztergom és Szolnok között, tehát a Dunától a Tiszáig. Szigetvár, Veszprém, Pápa, Tata, Komárom, Győr megerősítése halaszthatatlan. Azt is kérik a főrendek, hogy költözzék a király Magyarországra, lakjon népe között, akkor egyszerűbben és gyorsabban intéződnének a dolgok.

Valóban: talán még Erdélyt is birtokba vehetné, talán így elrendeződnének a dolgok. Milyen természetes: a magyar király lakjék a népe között.

De itt meg kell állnunk. Ezekből a főurakból mintha kiveszett

volna a politikai valóságérzék. Tetszetős kívánságaik ugyanis legalább annyira nevetségesek, mint amilyen meghatóan természetesnek tűnnek. Ferdinánd 1543 őszén Magyarországból már csak egy jelentéktelen darabkát birtokol, viszont egy személyben az érintetlen Csehországnak is királya, a szintén integer Ausztriának főhercege, továbbá a németek királya, ami ugyan területbirtoklást nem jelent, mert csak elvi cím és rang, de bizonyos központi kormányzati kötelezettségekkel jár, például jelen kell lennie a birodalmi gyűléseken. Ha így vesszük: Ferdinánd valósággal erőlteti, hogy eleget tegyen magyar királyi mivoltából fakadó kötelezettségeinek, hogy két tucat vármegyét alig jelentő területtel is eljátssza, mintha az ország lenne. Tíz-tizenkét főnemessel tanácskozik, elhitetve önmagával és a megjelentekkel, hogy ez a tanácskozás valóban egy országnak gyűlése. Külön helytartótanácsot, külön kancelláriát működtet, külön főkapitányokat, országbírókat tart és fizet, tudomásul veszi, hogy ez a kis terület külön igazságszolgáltatásra tart igényt, hogy a nemeseknek örökké saját kis külön sérelmeik vannak, miközben gonoszabbul tartják jobbágyaikat, mint a német vagy mint a cseh földesurak. Eltűri, hogy gőgös, erőszakos, pénzéhes, rátarti nemesurak évről évre eljátsszák előtte, hogy ők egy birodalom vezető rétege, miközben a birodalom már rég a szultán markában van, s az országnak nevezett kis terület is évről évre zsugorodik.

A kései krónikásnak, e kor eseményeit tárgyilagosan rendszerezni próbálván, az a benyomása; hogy a középkori magyar birodalom a török közbejötte nélkül is szétesett volna, sőt már 1514 körül szétesőben volt. Az a világ, melynek szélső déli határa a középkornak nevezett századokban a Földközi-tenger partja volt, s mely világban Magyarországnak fontos szerep jutott, mert kereskedelmi utak vezettek rajta át – ez a világ kitágult, a Földközi-tenger beltengerré zsugorodott, a világ határai Indiában és Amerikában voltak, spanyol és francia jezsuita szerzetesek, koruk ideológusai úgy hajóznak Indiába, mint ahogyan magyar nemesek Nyírbátorból indulnak Nagyszombatba. Ebben az óriásira tágult világban, mely-

nek ügyeit Madridból, Párizsból, Londonból intézik, s melynek immár Nürnberg, Bécs, Prága, sőt Róma is a szélére esik és alig számít – a magyar birodalom a török közbejötte nélkül is nagyot veszített volna eredeti földrajzi jelentőségéből. Így hát szinte magától hullik szét.

Miféle központi érdek fűzné Kassát Zágrábhoz, Kolozsvárt Pozsonyhoz, Győrt Kecskeméthez, főleg Buda eleste után? Minden országrész a maga regionális érdekei szerint rendezkedik be és kezdi meg önálló gazdasági fejlődését. Nemcsak Erdély más világ, hanem a királyi Magyarországon belül is más ismérvek jellemzik a Felvidéket, mint a Dunántúlt vagy mint Horvátországot.

Egyetlen közös vonás azonban van még, s ez nagyon fontos: *a közösen beszélt nyelv*, mely éppen most terjed írásban is, éppen most születik az a magyar anyanyelvű irodalom, mely Kolozsvártól Pozsonyig egy és oszthatatlan.

Viszont éppen ezért fordíthatjuk meg eddigi okoskodásunkat is: ha Ferdinánd a kezdeményezést magához ragadva, megtartja Esztergomot és Fehérvárt, ha akár erőszakkal is, de megszállja Erdélyt, mit György Barát és Izabella szerződésileg neki ígért: akkor olyan gazdag és fontos országot mondhatna magáénak, melynek birtokában többi országait is jobban sakkban tarthatná.

Ezek tehát Ferdinánd lehetőségei és realitásai. Tudomásul véve, hogy bátyja birodalmának csak a csúcske jutott neki, még ezt a csúcsköt is kiépíthette volna egy erős zuggá, s talán akkor Nizza elfoglalására sem jutott volna annyi török katona, mert le lettek volna kötve itt Magyarországon.

Egyelőre azonban megint csak alig hagyott itt hírmondót a szultán.

Budát és Székesfehérvárt őrzi a legtöbb katona: mintegy háromezer fő. Csaknem ugyanennyi, kétezernyolcszáz ül Esztergomban. Pesten ezerötszáz török állomásozik: együttesen tehát, a Fehérvár–Esztergom–Buda háromszögben tízezer-háromszáz török katonát hagyott a szultán. Nem sok, bár várvédelemre elég. A környék fékentartására azonban alig. A délibb vidékeken ennél lényegesen

kevesebb a török helyőrségi létszám: Pécsett nyolcszáz-egynéhány katona unatkozik, Siklóson négyszázötven, ami nagy létszám; viszont Szabadkát tizenkilenc török védelmezi, ami jelképnek is kevés. 1543-ban tehát még mindig nincs tizenötezer török katona az országban!

Ehhez képest a besztercebányai országgyűlés elég sivár képet mutat. November 23-án gyűlt össze, miután a király, mint említettük, a főnemességgel, ezzel a talán tucatnyi családdal tanácskozott. Megint előhozzák Perényi ügyét, adópanaszokkal és sérelmekkel jönnek, Serédy erőszakosságai miatt jajgatnak, és még arra is jut idejük – feltehetőleg Várday helytartó és Oláh kancellár, a két püspök unszolására –, hogy törvényt hozzanak a lutheránusok ellen: *„secta lutherana extirpanda"* – mennydörgi a rendek kórusa, miközben közülük minden második már rég lutheránus. György Barát személyes küldötte: Pázmány Péter bihari birtokos nemes, a nagy érsekprímás és főkancellár nagyapja, csudálkozva és méltatlankodva figyeli ezt a fontoskodó, nagyhangú zsinatolást. Mikor lesz ebből egységes ország! – gondolhatja.

Ferdinánd, a király, nincsen jelen; ő majd a jövő év januárjában, Prágában fogadja az országgyűlés küldötteit, kegyesen megígérve, hogy amint ideje engedi, kivizsgáltatja Perényi Péter ügyét. Addig is legyenek türelemmel.

Az országgyűlés tehát békében szétoszlik, mindenki hazamegy telelni; bezárulnak a kúriák, kastélyok, udvarházak nyaranta sarkig tárt kapui, füstölög a kémény, csak egy-egy elkésett lantos zörget bebocsátásért, hogy aztán karácsony táján megkezdődjék a vigasság, éneklés, nóta, és a dicső ősök tetteit hallgatva elfeledkezzünk a jelen nyomorúságáról. Így történik ez még a megszállt vidékek kisebb falvaiban, mezővárosaiban is. Az udvarházakban és kastélyokban pedig fejüket csóválva adják szájról szájra a Besztercebányáról hazatért, jól értesült urak a nagy hírt és gyanút: a francia király őfölsége haragította ránk a törököket, hogy itt is zaklassák a Habsburg-család birodalmának nyugalmát, s ezt a hírt és gyanút még az óvatos Istvánffy Miklós is méltónak tartotta följegyzésre,

aki gyerekfejjel hallhatta apjától (éppen ez idén veszítette el ősi birtokát Baranyában, és koltozott föl Pozsonyba), és aki egyébiránt gondosan mérlegeli, hogy mit írjon meg, s mit ne:

„Mint mondják, a franciák osztönözték Szolimánt, hogy a németeket támadja meg, aki az Úr 1543. évének nyarán Magyarország három nevezetes városát, övéinek nem nagy küzdelmével és véráldozatával el is foglalta, mialatt a keresztény fejedelmek átkos esztelenségükben egymás kozott állandóan harcolva, a szomszédos Magyarország épségével és fennmaradásával semmit se törődtek."

Így volt-e, vagy mégse: ki tudná bizonyosan. De hogy a kortársak így tudták és így hitték, arra Istvánffy Miklós a tanú.

NÉMET VILLÁMHÁBORÚ FRANCIAORSZÁGBAN 1544

Azért az ítélet immár elközelgett
Mert már jobb részére az jegyek meglöttek
(Batizi András: *Meglött és megleendő dolgoknak históriája*, 1544.)

1544 júniusában a német birodalmi hadsereg húszezer főnyi gyalogsági elit-hadteste, öt és félezer főnyi lovassága, négyezer főt kitevő, gyalog és lovon egyaránt harcoló rohamalakulatai, hatezernégyszáz közelharcban edzett válogatott spanyol harcosa a megfelelő mennyiségű szállító-ellátó-orvosi-egészségügyi alakulatokkal átlépte a francia–német határt, megkerülte az I. Ferenc király által gondosan kiépített erődrendszert, és a kor adottságaihoz képest száguldó iramban közeledett Párizs felé.

A franciák között pánik tört ki, a lakosság tömegével menekült, a közéjük keveredett visszavonuló katonák között csak fokozva a szétbomlást. A kormány éjjel-nappal ülésezett, rendeleteket bocsátott ki, szükségintézkedéseket hozott, de hasztalan. Már nem volt ura a helyzetnek.

Mindez nem 1940 júniusában, hanem pár év híján négyszáz évvel korábban történt.

Minden addigi európai háború közül ez volt a legszervezettebb, a legjobban előkészített, a legkorszerűbb. V. Károly vezérkara mindenre gondolt. A császár személyesen irányította a hadműveleteket. A lőszer- és élelmiszerutánpótlás kifogástalanul működött. Szekerek, öszvérek végtelen sora vitte a zsákokat, hordókat, ládákat; kirakodtak, és már fordultak is. Tábori sütőüzemek, orvosi segélyszolgálatok működtek előre megállapított pontokon. A hadsereg minden este arra a pontra ért, ahová a tervek szerint érnie kellett.

A korai középkor óta nem fordult elő, hogy német csapatok ilyen mélyen nyomultak volna be Franciaországba.

1544. szeptember elejére a páncélos lovas-ék elérte Chateau-Thierryt, a Marne folyó mellett. A birodalmi seregek hetvenöt kilométerre voltak Párizstól.

Ferenc francia király parlamenterek útján fegyverszünetet kért. A francia hadsereg 1544. szeptember közepén kapitulált.

1544. szeptember 18-án Crépy-en-Valois községben (csak a párhuzam kedvéért jegyezzük meg: husz kilométernyire Compiègnetől), a császár és a francia kormány békét kötött.

A számtalan paragrafusból és kikötésből álló békeszerződés egyik pontja szerint:

Ferenc francia király, e néven az első, kötelezi magát, hogy szakít török szövetségesével, és a jövőben a Német Nemzet Szent Római Birodalmával együtt, fegyverrel fog kuzdeni az Európát fenyegető török veszély ellen.

De még érdekesebb a crépyi béke titkos zaradéka, az igazi ok, amiért Károly hadba indult: *Őfelsége, a francia király nem fogja támogatni a vele baráti kapcsolatban álló német fejedelmeket, ha Károly Németország területén egy netáni háborúban eljárna ellenük.*

Ferdinánd sietett bejelenteni és az összeharangozott magyar urakkal is közölni, hogy a keresztény Európában megszűntek az egyenetlenkedések, most már közösen fordulhatnak a török ellen, a jövő évben a császár személyesen fog hadjáratot vezetni Magyarországon. A francia király is küld majd csapatokat, és „auch in Ungarn möge man sich rüsten, damit nicht die Schuld der Verzögerung bei der Ankunft des Kaisers auf dies Land selber falle". Tehát: Magyarországon is készüljenek-fegyverkezzenek, nehogy a netáni késedelem miatt, ha majd a csaszar ideérkezik, bennünket terheljen a felelősség.

Olyan ez a lebilincselően érdekes korszak, mint a Shakespeare-színjátékok: katasztrófák és vakszerencsék, örömek és bánatok, mérgek, gyilkok, udvözült boldogságot adó csodaszerek követik egymást forgószínpadszerű változatosságban, aki egyik pillanatban

még ármánykodott, azt a következőben gyilkos tőrszúrás éri, és a publikum üdvrivalgása közepette hanyatlik a színpadra.

Hányadszor ébred remény ebben a szerencsétlen magyar országlakosságban, hogy valami csoda történik! Két éve jött a birodalmi sereg, de cselekvés nélkül távozott; tavaly aztán beballagott a török, és begyűjtötte, amit aratott; most megint itt a nagy, a csodálatos ígéret: jön a császár, aki egyedül és csakis azért fenyítette meg példaszerűen a törökkel szövetséges francia királyt, hogy most már nyugodtan köszörülhesse kardját az ősellenség: az Európára támadó pogány ellen.

Milyen szép is ez így.

Elhitték a birodalmi rendek is, akikkel Károly, nagy hadivállalkozását előkészítve, azon a címen szavaztatott meg adót, pénzt, fegyvert, ellátást, hogy ő most igazán és végleg a pogány ellen indul. „Der Krieg, den man gegen Frankreich unternahm, ward nur als der erste Teil eines Türkenkrieges betrachtet" – írja von Ranke múlt századbeli német történetíró, akit még utólag is feszélyez ez az átlátszó ürügy, az erre való hivatkozás.

A lényeg az, hogy Károly, két évvel egy magyarországi terepasztal-háború után, lényegében ugyanakkora sereggel, amekkorát annak idején II. Joákimra bízott, ezúttal tönkreverte legveszélyesebb ellenfelét, és biztosította európai egyeduralmát. A német rendek egyébként alighanem akkor is megszavaztak volna mindent, ha gyanújuk támad: hátha mégse a törökellenes ügyet szolgálja ez a háború, hiszen emlékezhettek rá, hogy tavaly milyen látványosan fenyítette meg a császár az egyik renitens fejedelmet, éppen a francia határon, közvetlen birtokába véve azt a területet, ahonnan az idei hadjárat elindult.

Bár Károly, mint tudjuk, nem váltotta be ígéretét: bámulatra méltó diplomáciai körültekintéssel ügyelt mindenre, még a magyarok érzékenységére is, főleg a franciaországi hadjárat előkészítési szakaszában.

1544. július hetedikén kis létszámú, jelentéktelen nemesi gyűlés kezdődött Sajószentpéter községben, közel ahhoz a Sajóládhoz,

ahol húsz esztendeje György Barát volt a pálos kolostor elöljárója. A környék nagybirtokosai, felismervén, hogy rajtuk már semmiféle birodalmi hadjárat nem segít, azt akarták megtárgyalni, hogy milyen közvetlen gyakorlati teendők várnak rájuk, ha legalább saját birtokaikat meg akarják védeni a törökök, de hihetőleg Ferdinánd és György Barát katonái ellen is. Ott voltak ezen a gyűlésen a Balassák, a Bebekek, egy Drágffy, a Homonnay-Drugethek, Serédy Gáspár és mások. Mivel egy ilyen főnemesi csoportosulás könnyen válhatott országos jellegű szervezkedéssé, Ferdinánd király is, György Barát is képviselőt küldött Sajószentpéterre: jobb, ha ott vannak, s ezt a nemesurak is tudják. Bár a gyűlés természetesen az égvilágon semmit sem intézett el, hanem veszekedéssé fajult, melynek során az urak egymást vádolták különböző erőszakosságokkal és visszaélésekkel, a szokásos névsort – Serédy, Bebek, Homonnay – egy újabb garázda: bizonyos Losonci István nevével egészítve ki, mert ez a Losonci különösen erőszakosan fosztogatott a környéken; egyszóval noha a gyűlésen semmi nevezetes határozat nem esett, mégis felbukkant a kis faluban V. Károly császár küldötte, aki felolvasta a császárnak a magyar nemességhez 1544. május hetedikén intézett legkegyelmesebb levelét, mely levélben őfelsége ígéretet tesz, hogy jövőre, 1545-ben személyesen fog hadjáratot vezetni Magyarországon a török ellen, addig kéri az urak türelmét és megértését.

Talán emlékezünk rá, hogy a császár már a harmincas években is küldött személyes követet apró falusi nemesi gyűlésekre, megkerülve öccsét, Ferdinándot, aki néha nem is tudott, vagy csak utólag értesült a dolgokról. Károly tehát közvetlen kapcsolatot is tartott az országgal, voltak emberei, akiknek semmi más feladatuk nem volt, mint az itteni eseményeket értékelni és jelenteni, mégpedig Ferdinánd megkerülésével. Ezúttal ugyan nem kerülte meg öccsét, de mégis súlyt helyezett arra, hogy személyes levélben szóljon a magyar nemességhez; az országot mint állami egységet ugyan rég feladta, sőt érdekei ellen lett volna egy erős, egységes Magyarország léte: de mint hadszíntér, fontos maradt számára, ezért kellett

időnként elhúzni a mézesmadzagot a közömbös és duzzogó magyar urak szája előtt.

Különben ezt a sajószentpéteri gyűlést valóban a közvetlen szükség hívta létre. 1544-ben a török újfajta harcmodort kezdett alkalmazni, azt, amit végig, az 1686-os felszabadulásig megtartott: az általa megszállt várak helyőrségei viszonylag csekély létszámú, de erős, jól felfegyverzett csapatokkal rajtaütésszerűen ki-kitörtek a környékre, azt feldúlták, felégették, kirabolták, és ha lehetett, az útjukba eső nemesi udvarházakat, várakat elfoglalták. Emiatt a határvidéket állandó rettegésben és bizonytalanságban tartották, katonai készenlétre kényszerítették, szétszórtan nagy erőket kötöttek le, eleve megakadályozván egy nagyobb sereg összpontosított támadását. Így egészítették ki 1544-ben tavalyi hódításaikat Visegrád, Hatvan és Nógrád elfoglalásával.

Ennek a kártékony torok harcmodornak szükségszerűen egy igen szerencsés, mondhatni, a többi országrészeket megmentő következménye lett. Mivel ugyanis az egyes birtokos nemesek személyükben, kozvetlenul is fenyegetetté váltak, kénytelenek voltak kastélyaikat, váraikat megerősíteni, kisebb-nagyobb ostromra alkalmassá tenni. Ami a királynak, a központi hatalomnak a rendelkezésére álló – vagy nem álló, mert elsikkasztott – pénzből sohasem sikerült, azt most az *egyes* nemesek létérdeke létrehozta: egy összefüggő, bár nem egységesen irányított védelmi rendszert! Mégpedig századokkal korábban épített, egészen más haditechnikai feltételek ismeretében tervezett, esetleges, szomszédokkal vívott csetepaték elleni védekezésül emelt várkastélyokból! Amikor ma végvárakról beszélünk, önkéntelenul is hajlamosak vagyunk arra gondolni, mintha ezek eleve országvédelmi célból épült, határ menti erődok lettek volna, holott még az oly dicsőségesen szereplő egri vár sem volt egyéb, mint egy puspoki székhely az ország kellős közepén – ki gondolt volna arra építésekor, hogy valaha egy *déli* irányból, a *déli határról érkező* ellenség fogja ostromolni –, amit óvatosságból csak azért erődítgettek, nehogy valamelyik rablólovagnak kedve támadjon a püspöki kincseket megszerezni. Ezek a

„végvárak" tehát nem központilag tervezett, országos erődláncolat tagjai voltak, mint például délen Temesvár, Belgrád, Jajca, és azok a horvátországi várak, melyek éppen ezért tíz-tizenöt évig tartó ostromokat is sikerrel tudtak elhárítani, hanem erődszerűen kiképzett kastélyok, a nemesúr személyes védelmét és tekintélyét szolgáló hatalmi jelképek. Külső ellenség támadására a tervezők annak idején gondolni se mertek; a saját szomszédai és a saját, netán lázadó jobbágyai ellen emelte várát a földesúr. Ezekből a korszerűtlen, mert tüzérségi tűzre nem is számító várakból toldozták-foldozták össze a tulajdonosok, ritkábban vármegyék a dunántúli és északon a Mátra–Bükk vonalában húzódó végvári rendszert. Ezek a várak a negyvenes években többnyire nem is voltak királyi tulajdonban, legtöbbjük egy-egy nemesi család vagy püspökség magánbirtoka volt.

Viszont éppen ezért remélte a török ezeket könnyű prédának; valószínűleg úgy gondolta, hogy a nagy királyi és központi jelentőségű várak megszerzése után (Buda, Esztergom, Fehérvár) könnyű lesz apródonként birtokba venni a jóval kisebb nemesi kastélyokat. Pedig hogy a dolog mégsem volt ilyen könnyű, arra már Siklós példája is figyelmeztetett, hiszen Siklóst, a Perényi család várát majdnem olyan nehezen foglalták el, mint Esztergomot.

A magyar várurak többsége e kivételes helyzetben jobbágyaiban is készséges segítőre talált, akár ami az építést, erődítést, kőhordást, fakitermelést, malterkeverést illeti, akár az élelemszállítást vagy a személyes katonáskodást – hiszen veszedelem esetén a jobbágyoknak is biztos búvóhelyet jelentett a vár, mely a környező falvakat is védte.

1544 tavaszán, alighogy kisarjadt a fű, s volt mit legelni a lovaknak: a törökök máris kitörtek Budáról, elszáguldottak Miskolcig, azt felgyújtották, kirabolták, és négyezer rabot ejtve itt meg a környező falvakban, gazdag zsákmánnyal hazatértek.

A következő rajtaütésszerű vállalkozást Léva vára ellen tervezték.

Kémem hogy énnékòm az Lévában vagyon
Balassa Minyhárt értom, hogy ott vagyon
Csak száz lovagja ott az várasba vagyon.
Ezt igen jó értom, várast megvehetjük
Az bennevalókat mi mind elnyerhetjük
Tudom az várat is mi ott megvehetjuk
Balassa Minyhártot elemelhetjuk

– magyarázta egy török lovastiszt a budai basának – Tinódi énekét idéztuk –, engedelmét kérve, hogy megtámadhassa Lévát, ezt az Esztergomtól negyvenot kilométernyire északra fekvő várost.

Az engedélyt elnyervén, ezerotszáz torok katona

Hódvilágon éjjel Dunán koltozének
Szetvén Garam víz mellett felmenének
Setét hajnalban Lévában érkozének

hogy, Tinódi tolmácsolásában, a várost megvegyék (elfoglalják), a bennevalókat elnyerjék, és Balassi Menyhértet „elemeljék".

A terv jónak látszott, hiszen oly konnyen ment az eddigi várak elfoglalása is! Mivel a várkaput természetesen bezárva találták, iszonyú dongetéssel elkezdték betorni. Be is zúzták, néhányan benntermettek a várban, ámde akkor a nagy ribillióra felserkent Balassi Menyhért is édes álmából:

Csak az egy imegbe kapuhoz szalada
Szablyájával forgódik, bátorságot ada
Terekeket az kaputól eltágítja

és azon ingben, gatyában lóra kapván, embereivel űzőbe vette az elképedt törököket.

A lévai kaland tehát nem sikerült a torokoknek, s ezzel Balassi Menyhért megalapozta vitézi hírnevét. Meghallván e csetepatét

Nyáry Ferenc, állandó szolgálatában tartott két huszárszázadával átkelt a Dunán, s addig-addig keresett ilyen portyázó török csapatot, míg az Ipoly jobb partján, húsz kilométernyire Szobtól, rátalált egyre:

Az ő szép szavával népit bátoritá
Hamar mindenekvel Jézust kiáltata
Az ő jó lovokat folyni bocsáttatá.
Szágúldva az vizon ők általzòrgének
Nagy vakmerőképpen rájok öklelének
Az terekek futamának, rettenének,
Lovagok, gyalogok sok helyben veszének.
Ezen az vitézök örömben valának
Kit bennök érének: sokat nyakazának

(Tinódi: *Az szalkai mezőn való viadalról.*)

E két csetepatéval: Léva megvédésével és a szalkai mezőn lezajlott viadallal veszi kezdetét az a több mint évszázados küzdelem, melyet összefoglalólag *végvári harcoknak* nevezünk.

Kis csata volt, de sikeres; a török ettől kezdve legtöbb ilyen portyájára ráfizetett; a magyar nemesség megértette – végre, 1544-ben! –, hogy a török ellen senkire sem számíthat, csak önmagára, és megkezdte egyénenkénti, családonkénti, várankénti fegyveres védekezését.

Ezután Balassa az Nyári Ferenccel
Nagy vigan lakának mind az vitézökvel
Isten lássa őket sok jó szerencsével
Hogy ők élhessenek jó hírrel, jó névvel

A jó Tinódi Sebestyén azonban már nem Baranyából jelenti mindezt, hanem Nagyszombatból; itt szerzé énekét, „bujdosásba", reménykedve, hogy az országgyűlésen csak talál magának kenyéradó gazdát. A bujdosó Tinódiban és kortársaiban ekkor, 1544-ben

éledezik a talán visszavonhatatlanul bekovetkezett nagy tragédia tudata; az ő gondolat- és érzelemvilágukban, a XVI. századi magyar országlakos lelkében ekkor: 1544-ben kezdődik a torok hódoltság, de még ez is csak az ország kisebbik részére vonatkozóan, hiszen az Alföld nagy része, Temesvártól Szolnokig és tovább – szabad magyar föld.

Tinódi fogalmazza meg nagy erővel azt a már Farkas Andrásnál is felbukkant gondolatot, hogy a magyar nemzetet Isten bünteti a torokkal, bűneiért; ezek a Tinódi-sorok visszhangoznak majd Zrínyi Miklós költészetében és Kölcsey Ferenc *Hymnus*-ában:

Támaszta az Isten az keresztyén népre
Pogány fejedelmet nagy veszedelmére
Jelesben mindonnél az magyar nemzetre
Parancsolat-szegésért buntetésére.

És Tinódi használja először azt a maróan gunyoros hasonlatot is, amit majd utána annyian idézgetnek, hogy szállóigévé vált, és Pázmány Péter is élni fog vele: a torok

Ez országnak hagyta néktek fél gallérát.

A régi ország, ez a bő, biztonságot adó, hideg-meleg ellen oltalmazó koponyeg megcsonkult és kezünkben – csak a fél gallérja maradt.

A megosztottság tényének tudomásulvétele a reformáció költészetében is megszólal. Szkhárosi Horvát András tállyai prédikátor rezignáltan veszi tudomásul:

Sokfelé eloszla ez világnak gondja,
Ki némettel tartja, ki torokkel tartja...

Megkezdődik a haladó magyar értelmiség egy részének kétfrontos harca: pápa és török egyaránt ellenség, a nagyurak, a Habsburg-hatalmaskodók és a török ellen a reformáció ideológiai fegyverével küzdhetünk csak sikerrel:

Az pogány császár uralkodik éles fegyverével
De az pápa regnál ceremóniákkal...

Érdekes azonban, hogy számukra a harc lényegét nem az jelentette, hogy kik ellen, hanem, hogy *miért* harcolnak. Vagyis a fő szempont a reformáció tanainak minél sikeresebb elterjesztése volt. Engels óta tudjuk – aki e kérdésről részletesen írt –, hogy a reformáció valóban a társadalmi haladást jelentette a XVI. században: elterjesztette az anyanyelvűséget, ezzel is segítvén a nemzeti államok kialakulását, és megteremtvén az anyanyelvű irodalmakat; dogmák bírálatára buzdította a híveket, arra, hogy maguk tanulmányozzák azokat a szent iratokat, amelyeket addig csak a közvetítőknek: a papoknak volt szabad olvasni és értelmezni; azzal pedig, hogy a városok lelkészeiket maguk választották, egy demokratikus csírát rejtő szervezeti formát hívtak életre. Magyarországon mindehhez azonban még egy sajátosan magyar mozzanat is járul: a török jelenléte. Mivel a törököt, úgy vélték, Isten büntetésül bocsátotta Magyarországra, miként annak idején a bibliai időkben a babilóniaiakat meg az egyiptomiakat a választott népre: következésképp a török Isten büntető eszköze, az ő akaratának végrehajtója. Ha viszont az: éppúgy nincs jogunk a török ellen szegülni, mint ahogy a betegségeket is – melyek szintén bűneink miatt sújtanak – türelemmel és bűnbánóan kell viselnünk. Mi több: jobb a török fennhatósága alatt az evangélikus – vagy református – hit szabad gyakorlásában élni, mintsem katolikusként a szabad Magyarországon. Nagyobb kár lenne, ha az egész ország felszabadulna a török alól, de császári-pápai parancsra katolikussá kellene válnia, mint ez az állapot, ami most van. (Innen ered, mint majd látni fogjuk, a kortársak emésztő gyűlölete a Rómához rendíthetetlenül hűséges György Barát iránt.) És valóban: a reformáció eszméi a török fenn-

hatóság alatt szabadon terjedhettek, azt semmiféle török hatóság nem akadályozta. (A katolikusokat sem bántották, e tekintetben a mohamedán hit megszállottjai közömbösek voltak, lévén a mohamedán hiten kívül minden más hit ostobaság számukra.) A töröknek csak a bőséges és pontos adózás és a katonai fontosságú hadműveleti területek birtoklása volt a fontos. A hódoltsági városokban – mint például a hatvanas években felvirágzó és meggazdagodó Kecskeméten – a templomot török parancsra megosztva és felváltva használták hol a katolikusok, hol a protestánsok.

Bármennyire támogatta is azonban egynémely főúr – részben benső meggyőződésből, részben pedig, mert e réven rátehette kezét az egyházi vagyonra – a reformáció igehirdetőit: mégis csak a főúrtól függött ez az igehirdető. E körülmények ismeretében kell szólanunk arról a meglepőnek tűnő jelenségről, hogy 1544-ben megkezdődik a legharcosabb protestáns lelkészeknek török hódoltsági területre való költözése. Azt sem szabad ugyanis elfelednünk, hogy az országgyűlések ismételten protestánsokat üldöző határozatokat hoztak. Az első és legtekintélyesebb közülük a fogoly Perényi Péter papja, az Itáliát megjárt, zeneértő költő: Sztárai Mihály. Őt sokan követik. A hódoltság egyes területei: például Tolna, Baranya, le egészen a Dráván is túlig, a magyar reformáció virágzó központjaivá válnak. Sztárai Mihály 120 egyházközséget alapított a török-Dunántúlon, iskolákat szervezett, irodalmi és zenei életet teremtett; itt írja az első ránk maradt anyanyelvű drámákat, amelyek majd Kolozsvárott és Magyaróvárott jelennek meg nyomtatásban, bizonyságul, hogy mennyire egységes maradt az ország szellemi élete, mennyire nem maradt elszigetelt fészek a hódoltság egynémely vidéke.

Sztárai mester büszke szellemi-politikai függetlenségében egyaránt odamondogat a bécsi és az erdélyi fejedelmeknek, Ferdinándnak és György Barátnak:

Egyik Ákháb király az Bécsben lakozik...
Másik Ákháb király barátból lött király

Ezek a néppel élő, néppel érző lelkészek – mert hiszen a hódoltsági területen nincs már nagybirtokos, aki őket fizetné, jóltartaná, asztalánál vendégelné – teremtik meg az anyanyelvű költészetet, azt, amelyik nem maradt elszigetelt jelenség – ilyen létezett korábban is –, hanem elterjedt szerte az országban. Zeng az ország a bibliai énektől, melyekben nyomtatott könyv híján, hiszen nincsen még nyomda Magyarországon, azazhogy van, a brassói németek tipográf-műhelye, de ők magyar könyvet nem adnak ki, énekelhetően, megjegyezhetően mesélik el a biblia legtanulságosabb történeteit, főleg azokat, amelyekből párhuzamok vonhatók erre a törökverte, németsarcolta időre. Szkhárosi mondja ebben az évtizedben:

Nem mondhatjátok, hogy nem tudtátok Isten akaratját,
Mert mind pap, deák, gyermek, hegedős nagy nyilván kiáltják

S bizony, ezek a deákok, hegedősök, papok, gyermekek súlyos igazságokat kiáltottak oda a világnak, mert Szkhárosi például Zemplén megyében, talán éppen az országgyűlési határozatok híre, meg az urak király előtti megjuhászodása miatt bosszankodván, így kiált fel ebben az 1544-es esztendőben:

De hová lőnek el az jó fejedelmek
Kik az Úristennek mindenben engednek
Nám: mind elveszének, csak marhát keresnek
Minden igazságnak ellenségi lőnek

Természetes, hogy hódoltsági területen is folyik az énekszerzés, virágzik az anyanyelvű irodalom. Kákonyi Péter Hercegszőlősön, ebben a kis délkelet-baranyai faluban most, 1544-ben, Eszter könyvét fordítja versekben „farsang végében", s elképzeli a gőgös-gonosz királyt, akitől legalább itt megmenekult:

Ül vala király aranyos székében
Fénlik vala aranyos öltözetében
Rettenetes vala tekintetében
Reája tekinte, mint gonosz kedvében

Petrovics Péter oltalmában, Temesvárott Biai Gáspár botorkál a még nagyon is szokatlan magyar rímek-strófák között, Dávid és Betszabé szerelmét adva elő, a vallásos tanítás ürügyén élvezettel ecsetelve a költő-király kalandját; mikor Betszabé

. . .ő házánál mosódik vala
Dávid király Betszabéra igen néz vala
Az személynek szerelmére görjedez vala

Mialatt tehát Franciaországban a nagy villámháború zajlik, a részben már törökké vált, részben a töröktől rettegő Magyarországon békésen nyiladozik a költészet virága, mindegy lévén, magyar földesúr pálcáztatja-e a jobbágyot, vagy török tisztek szedik-e az adót. A két Ákháb király között – egyik, mint hallánk, Bécsben lakozik, másik meg Erdélyben királykodik, barát létére, a török oltalmában – vígan hegedülget Sztárai Mihály a falusi templom előtti padon, ahogy azt még réges-régen, talán igaz se volt, ifjúkorában Padovában tanulta. . .

De miből gondolja Sztárai és vele sok kortársa, hogy György Barátból „király lett"?

Ennek is nagy sora van.

Mikor György Barát látta, hogy a két „szuperhatalom" érdekterülete és összeütközési pontja nyugatabbra tolódik, részben a Földközi-tenger nyugati medencéjébe, részben Franciaország és Németalföld területére; hogy Ferdinánd Károly terveiben csak jelentéktelen másodhegedűs; hogy Ferdinánd képtelen nemhogy Erdélyt katonailag birtokába venni, de még a Felvidéken sem tud rendet teremteni, ahol rablólovagok útonállásai miatt kaotikus állapotok vannak, és megszűnt a közbiztonság; hogy Perényi elfoga-

tása miatt még egy esetleges, György Barát által támogatott Habsburg katonai előnyomulást is megakadályoznának a Ferdinánd iránt bizalmatlanná vált urak – elhatározta, hogy hatalmát az általa ellenőrzött területen megszilárdítva, központi kormányzást, egységes adórendszert és közigazgatást teremt. Erre őt a János királytól ráruházott helytartói-régensi hatalom feljogosította. A György Barát ellenőrizte terület azonban se földrajzilag, se közigazgatásilag nem volt egységes. Négy nagyobb részre oszlott: Erdély; a temesi grófság; a Tisza és Erdély közötti magyarországi részek, mint Arad, Zaránd, Csanád, Békés, Bihar, Szolnok, Debrecen környéke, Szabolcs és így tovább; végül, negyedikként, a Tisza felső folyása és Kassa közötti terület, Ung, Bereg, Abaúj, Zemplén és Kassa városa, sőt Sáros. E századok óta részben függetlenül fejlődő négy területet az események alakulása most politikai egységbe kényszerítette. De még ezen belül is, Erdélyben külön jogállása volt a magyar, a szász és a székely nemzetnek. Ennek az állapotnak közigazgatási és államhatalmi konzekvenciáit vonta le György Barát, amikor elhatározta, hogy az általa ellenőrzött területet valódi egységbe kovácsolja.

Augusztusban, miközben Károly császár hadai Párizs felé közeledtek, Erdély országgyűlési városába, az erdélyiek „Rákosmezejére", Tordára, a hegyes-völgyes országrész mértani középpontjába (mely egyenlő távolságra van Székelyföldtől, a szászok lakta délibb vidékektől és a magyarok birtokolta erdélyi részektől), országgyűlést hirdet. Erre a gyűlésre a nem erdélyi területek is eljöttek, elismervén Izabella, illetve a csecsemő királyfi, gyakorlatilag azonban György Barát főhatóságát. Így jött létre politikai kényszerből az az államalakulat, melyet később Erdélyi Fejedelemségnek neveztek, de ami mégsem azonos a vajdák kormányozta Erdéllyel, mert annál lényegesen nagyobb. A tordai gyűlésen a magyarországi részek is György Barátra ruházták a végrehajtói hatalmat, az összes vámok és adók beszedésének jogát, a püspöki javadalmakat, de még a Duna–Tisza közén letelepült kunok adóját is. György Barát tehát korlátlan úr lett az ország igen jelentős, mintegy egyharmad-

nyi részében; akkora hatalomra tett szert, mint azelőtt soha egyetlen nádor, vajda, püspök vagy érsek. Talán csak Hunyadi Jánosnak volt nála nagyobb gyakorlati hatalma az ország fölött. És mindez a hatalom egy püspök kezében összpontosul, aki az egész ország egyetlen hivően vallásos főpapja, aki nemcsak külsőségesen főpap, hanem mély meggyőződésből az, méghozzá szerzetes, aki nem veti le pálos rendbeli csuháját, és aki nem hajlandó önmagát másképp nevezni, mint Frater Georgiusnak, György Barátnak, holott ősi horvát nemesi család sarja, már gyermekkorában Mátyás király fiának, Corvin Jánosnak hercegnek apródja, később pedig, szerzetbe lépése előtt, huszártisztként a déli határvidék egyik őrzője. A kortársak valószínűleg nagyobb anakronizmusnak érezték ezt, mint mi ma: gondoljuk meg, hogy akkor más főpap vagy föl se volt szentelve, vagy ha igen, papi hivatását nem gyakorolta, nem misézett, nem prédikált. A protestánsok kihívásnak érezték ezt maguk ellen, a humanista neveltetésű katolikus diplomata és hivatalnok főpapok pedig, kiknek e főpapság egy állás, egy méltóság, egy közhivatal, egy jövedelem volt csupán, nyilván megmosolyogták hivő vallásosságát, és féltek hatalmától. Hogy Váradon milyen konzervatív makacssággal élt tovább a katolikus hitéleti forma, ápolták a Szent László-kultuszt, hallani sem akarnak Luther eszméiről: arról sok adatunk van, többek között a valamilyen hivatalos ügyben ott járt Szkhárosi Horvát András zsörtölődő verse. Valószínű, hogy a reformáció eszméiben őszintén hivő kortársak úgy érezték: a katolikus György Barát, éppen mert nem csatlakozott a reformációhoz, ami pedig az egyedül helyes ideológia: ellenség, Isten és a magyar közérdek ellensége. Politikai nagyságát, tehetségét már csak azért sem ismerhették fel, mert még a harmincas években, hatalomvágytól űzve, Gritti munkatársaként rossz hírbe keveredett, és meglehetősen ellenszenves jelenség volt; valamint mert az adót mindig kérlelhetetlenül behajtotta.

Most azonban Tordán, bár félnek tőle, bár nem szeretik, egyöntetűen megszavaznak mindent, amit csak kér; tudják, hogy egyedül ő mentheti meg az országot, illetve a rábízott országrészt mind

a török megszállástól, mind pedig egy Bécsből kormányzott Habsburg-uralomtól.

Tordán Gyorgy Barát nagy pompával, fegyveres kísérettel jelenik meg, Szekfű szerint „abszolút uralkodóként" lép fol, hatalmát és erejét mindenkivel érezteti. Mellette Izabella, a húszegynéhány éves özvegy, ez a lányosan fiatal jelenség, nem egyéb, mint előkelő, néha izgága szépasszony.

Gyorgy Barát azonnal és erélyesen kihasználta a tordai országgyűlés felhatalmazását. Bámulatos eréllvel szervezte meg a hadugyet, a kozigazgatást, a postai szolgálatot, az igazságugyet, a bíráskodást, a kulkereskedelmet és az adóhivatalokat. Kétségkivul pénzügyi zseni volt, aki felismerte a csírájában jelentkező korai kapitalizmus előnyeit; remek üzleteket kotott, a kincstárban mindig volt pénz, a szultánnak pontosan fizette az adót, anélkul hogy az ország ezt megérezte volna; a pénz értéke nála nem csokkent, nem hígult, a piacokon árubőség volt, az emberek jól éltek. Gazdasági szakembernek érdemes volna kulon könyvet írni Gyorgy Barát pénzugyi-kereskedelmi tehetségéről, mely már kolostorfőnok korában is megmutatkozott. Katonaságát is, melyet állandóan fegyverben tartott, jól fizette és ellátta. A hatalma alá tartozó országrészt nem sújtotta a torok, nem szenvedett háborúkat, nyugodtan és zavartalanul fejlődott. Olyan hatalmas szolgálat ez, mely ha nem is tudja feledtetni 1541-es vétkét, az utókor tiszteletét és elismerését mindenképpen megkövetelí.

Emellett uralkodókkal, hercegekkel, sőt az akkori világ legnagyobb hatalmasságaival levelez: Károly császárral, a pápával, német fejedelmekkel, a lengyel királlyal. A torokök vakon bíztak benne, a szultán, szintén kiváló tehetségű államfő, művelt, nagy elme, feltétlen elismeréssel adózott képességeinek.

Most, hogy a tordai gyűlés sok tekintetben új helyzetet teremtett, főleg ami a gyalui szerződést illeti, Gyorgy Barat nem mulasztja el, hogy Károly császárt értesítve, megértését kérje:

„Miután e keményen sújtott országnak, mely évek hosszú során át védfala volt a kereszténységnek, mostani szomorú sorsát a ke-

resztény fejedelmek közül senki se veszi szívére, s a dolgok itt már annyira mentek, hogy mi akaratunk ellenére is kénytelenek vagyunk hódolni a közellenségnek... azért Jézus Krisztus nevében kérem felségedet, fordítsa valahára már reánk, a balsors által üldözöttekre is szemeit, és segítse őket a római király, Ferdinánd hatalma alá."

Megfigyelhetjük, hogy a burkolt fenyegetésnek, szemrehányásnak és kérésnek milyen remekmívű egyvelege ez a pár sor. Mivel Magyarország sorsát immár „senki sem veszi szívére", senki, tehát Károly sem, aki Franciaországba vezényelte a török ellen megszavazott birodalmi sereget, ő, György Barát, kénytelen látszólag behódolni a szultánnak, ezért őt nem érheti szemrehányás; ha viszont mégis meggondolná magát őfelsége, ő boldogan adja át Erdélyt...

Nem valószínű persze, hogy Károly császár, bár, mint láttuk, ugynökei révén figyelemmel kísérte a magyarországi eseményeket és mozgásokat, különösebb figyelmére méltatta volna György Barát levelét. Őt most, a franciaországi győzelem után, más gondok foglalkoztatták. Azt az egységet, melynek jegyében a jogara alatt egyesített Európát, sőt világot elképzelte, hatalmi tomboknél, franciáknál, törököknél jobban látszott veszélyeztetni a birodalmon belüli ideológiai szakadás. Nem figyelt erre a kellő időben a kellő súllyal; úgy vélte, a pápa dolga ebben rendet teremteni; miután azonban a pápát ebben sok egyéb között ő maga is több ízben akadályozta – például, amikor a húszas években német katonáinak pápaellenességét kihasználva meghódította és kiraboltatta Rómát –, személyesen látott a rendcsináláshoz. Német birodalmi seregre egyelőre nem volt szüksége; azok éppen most, Franciaországban, megtették kötelességüket; számítani tehát nem kellett rájuk, így nyugodtan eljárhatott ellenük, s hozzáláthatott megfegyelmezésükhöz.

Ez a megfegyelmezés egyelőre még nem katonai jellegű. Két intézményt használ fel, hogy saját felelősségére, de az ő császári tudtával és jóváhagyásával dolgozzék: a poraiból feltámasztott inkvizíciót és a most létesült jezsuita rendet. A középkor folyamán létre-

hívott egyházi bíróság és bűnüldöző szervezet – mely az istenítéletek tüzespróbáit cserélte fel korszerűbb bírósági eljárással, elrendelve a tanúvallomások jegyzőkönyvi rögzítését és büntetést csak akkor engedélyezve, ha a gyanúsított vallomást tesz – a XV. század végén Spanyolországban az államhatalom rettegett eszközévé vált (Torquemada), és a protestantizmus elterjedtével kegyetlen titkos szervezetté fajult, melynek besúgói minden családba, házba, hivatalba beférkőztek. Annyira ügyeltek arra, hogy az emberek gondolkodása a legcsekélyebb mértékben se térjen el az előírttól, hogy ifjabb korában még a jezsuita rend alapítója is vizsgálati fogoly volt az inkvizíció börtönében. Bűnügyi regények izgalmait meghazudtoló módon hálózta be a spanyolországi Habsburgoknak ez a titkosrendőrsége az egész világot; Mexikóból szökött, eretnekgyanús papot fogtak el a Németalföldön, amikor éppen Angliába készült áthajózni, ahová nem terjedt ki hatalmuk; ezer kilométerek számukra semmi akadályt sem jelentettek; rajtaütésszerű házkutatásaikkal, könyvek és magániratok ellenőrzésével tízezreket hurcoltak a börtönbe, a kínzókamrákba és a halálba. Máig nem ismerjük azok pontos számát, akik Itáliában és Spanyolországban áldozatukká váltak. Elszórt adatokból azonban sejthető, hogy Olaszországban és Spanyolországban nem a lelki tunyaság miatt nem hatott a reformáció, hanem azért, mert aki ellen az a gyanú merült fel, hogy eretnek: azt megölték.

A kor embere érezte ennek súlyát, a világot járó magyarok különösen a déli Németországban, Ausztria egyes részein és az északolaszországi egyetemi városokban. Oláh Miklós püspök és kancellár – nyilván brüsszeli tapasztalatai alapján – Magyarországon is kísérletet tett bevezetésére: a negyvenes-ötvenes évekből maradt fenn néhány inkvizíciós kihallgatási jegyzőkönyv, például Bornemisza Péter kassai diák egy politikai csínyével kapcsolatban – de becsületünkre legyen mondva, hogy a kísérlet nem sok sikerrel járt. Az egész inkvizíciós hókusz-pókusz annyira idegen volt a magyar országlakosoktól, hogy az elszórt kísérletek dugába dőltek, és még a szigorú, konzervatív katolikus György Barát sem támogatta

őket. De hogy tudtak az inkvizícióról, s rettegtek tőle, arra még évtizedek múlva is van bizonyítékunk; Heltai Gáspár egyik könyvében, melyet az inkvizícióról írt, azaz fordított, az előszóban kijelenti: jobb török uralom alá kerülni, semmint az inkvizícióval fenyegető Habsburgok hatáskörébe; örül, hogy a török elfoglalta Szigetvárát (1566-ban), mert legalább annál messzebb vannak Erdélytől a „legyek és a vadászok", ahogyan ő az inkvizíció besúgóit és ügynökeit nevezte. Azért szükséges most, 1544-ben erre figyelnünk, mert látni fogjuk, hogy a legrafináltabb gyilkosságokhoz is gátlástalanul folyamodó inkvizíció milyen rémtettekre képes, és hogy ez most, a francia hadjárat sikere után kezdi elárasztani Európának Károly császár uralta részeit.

A Don Inigo Lopez de Recalde (1491–1556) spanyol nemes, hadirokkant katonatiszt, közismerten Loyolai Szent Ignác által szervezett jezsuita rend is idén, 1544-ben kap pápai felhatalmazást hívek korlátlan toborzására és eszméinek korlátlan terjesztésére. Eddig, évekig tartó küzdelem után, csak hatvan fő működését engedélyezte a gyanakvó pápa 1541-ben; idén viszont ezt a korlátozást feloldotta. Futótűzként terjednek a jezsuita eszmék és befolyáskörök: röpke két esztendő alatt az indiai Goa városától Németországig szerveznek iskola- és rendházláncolatot. A jezsuita rend, kora tudományosságát felhasználva, kiválóan képzett agitárorokkal dolgozott. A rend későbbi, tizennyolcadik századbeli belső zavarai, bomlása és átmeneti feloszlatása működésük e kezdeti korszakára is sok rosszat vetít vissza rájuk, ármányokat és cselszövényeket tételezhetünk fel róluk; mindenesetre történelmi tény, hogy a katolikus eszméknek szívós, okos, logikusan érvelő, korszerű hirdetői voltak. E tíz magyarországi „elfelejtett" esztendő annaleseiben azért van helyük, mert mint mondottuk, hatásuk ekkor kezdett világgá sugárzani. Ekkor kezdődik ugyanis a reformáció eszméivel szembeni ideológiai küzdelem, melynek egyik külső jele a rövidesen megnyíló trentói (tridenti) zsinat; az az egyházi tanácskozás, melynek határozatai napjainkig, a XXIII. János pápa által összehívott vatikáni zsinatig szabályozták a katolikus hivők életét.

A jezsuita rend fellépése, illetve egyházilag engedélyezett nyilvános működésének kezdete szinte napra és órára egybeesik a kétféle vallási felekezet harcainak kontosében jelentkező ideológiai kuzdelem általános kiéleződésével. Luther Márton ez idén, 1544-ben avatja fel a világ első evangélikus templomát szűkebb hazájában, a szászországi, Elba-parti Torgauban. Eddig mindenutt a korábban épult katolikus templomokat használták és használják még sokáig, sok helyutt napjainkig.

A magyarországi reformációnak Wittenbergből éppen ezekben az években visszatért második térítői nemzedéke ugyan még nem érzékeli sem az érdemi munkát sokáig nem végző zsinatnak, sem a jezsuita rend fellépésének hatását, de mindez egyutt: a német országlakosok meghasonlása császárukkal, az inkvizíció működése, a lelki, eszmei, lelkiismereti elbizonytalanodás, a rettentő háborúk, a sok értelmetlen vérontás, a torok végleges magyarországi hódítása éppen a Wittenbergből frissiben visszatért hitújítók lelkében indít meg olyan gondolatsorokat, melyek rémítő konklúziója: kozeledik a világ vége. Ez a gondolkodás pedig éppen egy létéért kuzdő nemzet számára életveszélyes, hiszen a „minden mindegy"-hangulathoz, minden érték feladásához vezet.

Látjuk tehát, a reformációnak is hányféle ága-boga van e torok sanyargatta országban, nem is a szó hitéleti vagy szertartásformai értelmében, de nem is csak úgy, ahogyan ezeket az irányzatokat általában nyilván szokás tartani (például aszerint, hogy az úrvacsora-tant ki miként értelmezte, Luther, Bullinger, Butzer, Zwingli vagy Calvin árnyalásában-e); hanem így: van, aki a pápát és a törököt egyaránt ellenségének tekintve, kétfrontos eszmei harcot vív; van, aki a torokhöz koltozve a Habsburgokat is, Gyorgy Barátot is elveti; és van, aki az 1514-es parasztfelkelés Dózsa-beszédének hangulatát vetítve a reformáció eszméire, antifeudális felháborodással ostorozza az uralkodó osztályt, ilyen Szkhárosi is. A világvége-várás borongós hangulata a pápa és torok ellen kuzdőket fogta el, mint a Wittenbergből frissiben hazatért, régi, próbált reformátort, Batizi Andrást:

Azért az ítélet immár elközelgett
Mert már jobb részére az jegyek meglöttek...

És leírja:

Nékünk az próféták nyilván megmondották
ezvilág idejét írásokban hagyták,
Sok csudák lettenek, melyek már elmúltak...

Szükség az időt nekünk elosztanunk,
utolsó időknek csudáit értenünk
pogány törököknek idejeket tudnunk...

Azért szükséges „pogány törökök idejét tudnunk", mert a prófétai jövendölések szerint a világ vége előtt két hatalom támad majd a kereszténységre:

Az török fegyvere, Mahomet országa;
Az hamis tudomány: pápa csalárdsága...

Íme, a török hódítás véglegességének bénító tudata, a magunkra hagyatottság csüggesztő érzése, a magyar sors kilátástalanságának megsejtése milyen közvetlenül tükröződik, ahogy mondani szokás: *a felépítményben,* az 1544-es esztendő anyanyelvű magyar költészetében.

De tükröződik más is: egy harcias nekiszánás, annak a végvári katonai ellenállásnak első jele, mely a XVII. század végéig lobog az ország lakosságában. A frontvonalon a jobbágyok, a pórok megtagadták a töröknek való szolgálatot: a budai basa

Oly igen haragutt az szeginy pórokra
Hogy meg nem hódolnak szolgálni Budára...

Mikor pedig a magyar vitézek meghiúsították a basa buntető expedícióját, híre terjed:

Az végbeliek, vitézök itt vannak!
Kiket meglátjátok, mindhalálig vivnak.

Igen, ahogyan Tinódi énekelte: nemcsak a kulonféle felekezetekhez tartozó térítők, nemcsak a torokok, spanvolok, németek: *„az végbeliek, vitézök is itt vannak."*

Igazi krónikási túlzásba esnénk azonban, ha azt igyekeznénk elhitetni az olvasóval: semmi másról nem folyt a szó akkor Magyarországon, mint a reformációról meg a torokról. A háborútól megkímélt országrészek zavartalanul élték a maguk életét, olyannyira, hogy még e reneszánsz kornak annyira tipikus társadalmi jelensége: a polgárság lassú, fokozatos felemelkedése is tart, ahol vannak városok, vagy ahol sok a mezőváros. A kozépkornak mindent az előre megszabott keretek kozé fegyelmező céhrendjéből egyre tobben tornek ki, szaporítva az addig jószerint csak klerikusokból, deákokból meg munkára fanyalodó, lecsúszott birtokos nemesekből toborzódó hivatalnok-tisztviselői réteget. Ózvegy Zoltán Imréné Katalin asszony 1544. január huszadikán anyaian aggodalmaskodó levelet ir Kassáról fiának, Zoltán Imrének:

„Ez levél adassék Zoltán Imrének, mostan szabómivet gyakorlónak, énnékem szerelmes fiamnak. Katalin asszony, az te szerelmes anyád."

Katalin asszony, egy kassai iparos ozvegye, arról tudósítja fiát, kiről rég nem hallott, s kinek várva várt levelét végre kézhez kapván, most már címét is tudja, hogy nemrégiben meghalt rokonuknak árva kisfiát, Józsefet is ő neveli: „Az te ocsédhez hasonló és egykorú, az te ocséddel, Kristóffal egyutt jártatom az oskolába és taníttatom egyutt. Továbbá hallottam, szerelmes fiam, hogy az te uradnál tisztességben vagy, és jó híred-neved vagyon, mely dolgon én igen orulok..."

Íme tehát, 1544-ben egy kassai magyar iparos özvegye szép magyarsággal fogalmazott levelet ír fiának, egy szabólegénynek, ami akkor is nagy és örvendetes dolog, ha a levelet nem a maga kezével írta, hanem levélíró deáknak vagy egy szomszéd írástudó iskolásgyereknek, esetleg éppen saját Kristóf fiának diktálta. Örvendetes továbbá az is, hogy tehát egy magyar városi polgárasszony – még ha ez nem is általános – természetes dologként járatja iskolába a fiát, sőt az árva rokongyereket is, pedig ez drága mulatság. A XVI. század közepén tehát, szervezett iskolákban, örvendetesen növöget az írni-olvasni tudó emberek száma.

Ez az Imre legény valóban jól viselte magát. Ügyes, fürge eszű ifjú lehetett, mert maga Nádasdy Tamás országbíró figyelt fel rá – talán éppen ruhát varratott magának a mesternél? –, és fölvette a kiterjedt birtokait kezelő szolganép közé. Az egyik kis birtokegység sáfára pedig (ma könyvelőnek neveznénk) megtette Imrét pénztárosnak; egy, az év derekán keltezett levél már „Nádasdy Tamás pénzosztójának" titulálja.

Majd meglátjuk, hogyan viseli magát a szabólegényből lett ifjú pénztáros, és emelkedik-e a ranglétrán, édesanyja további örömére.

EGY FURCSA BÉKEKÖTÉS
1545

Éppen abban a történelmi pillanatban, amikor a magyarok az ő érkezését várták, a németek egyebet se kívántak, mint hogy bárhová kövessék őt, a törököket pedig keleti határukon ellenség, belül visszavonás fenyegette: éppen most határozta el Károly, hogy végleg lemond Magyarországról, sőt még adót is fizet a töröknek.
(Leopold von Ranke: *Németország története a reformáció korában,* Berlin, 1839–47.)

1545 júniusában a Velencei Köztársasággal kapcsolatot tartó, nem is oly régen még laza szálakkal ugyan, de a Magyar Királysághoz tartozó, a töröknek évi adót fizető és belső függetlenségét ezzel megvásárló Raguzai Köztársaság székvárosában, Raguzában – ma Dubrovnik – két Nyugatról érkezett turista élvezte a napsütést, a szép tájat és a kikötői nyüzsgés mögött is érezhető biztonságos nyugalmat. De nem sokáig. Sürgős ügyek szólították őket távolabb: találkozniok kellett azzal a török udvari tisztviselővel, aki majd Sztambulba, a Török Birodalom fővárosába kalauzolja őket.

A török tisztviselő minden kényelmet biztosított a hátralevő fáradságos útra, hiszen a két utazó V. Károly német-római császár követe: egy francia hivatalnok és a németalföldi Gerhard Veltwyk császári tanácsos, a birodalmi külügyminisztérium egyik, ahogy ma mondanánk, államtitkári rangú vezetője. Gerhard mester tapintatból került ekkorát a szép dalmát tengerpart felé – mert máskor a Dunán, hajón utaztak a követségek, úri kényelemben ringva a vízen úgyszólván az úticél végéig –, mert kínosan érintette volna, ha urának, a császárnak felséges öccse, Ferdinánd, pontosabban annak kormánya idejekorán értesült volna küldetéséről, főleg pedig annak céljáról.

Károly császár ugyanis, aki tavaly még, sőt az idén tavasszal is oly lelkesen fogadkozott, hogy most aztán végleg leszámol a pogány törökökkel: azért küldte a tapasztalt Veltwyk Gellért mestert Sztambulba, hogy ott békét vagy legalábbis fegyverszünetet alkudjék ki számára.

A helyzet mulatságosan bonyolult vagy inkább egyszerű: mindkét nagyhatalom belső problémákkal küzd, egyiküknek se jut ideje és energiája a másik elleni harcra. Károly a franciákkal való leszámolás után a protestáns német fejedelmeket óhajtotta fegyverrel megrendszabályozni; Szolimán vagy más nevén Szulejmán viszont egy kisebb palotaforradalommal és következményeivel bajlódott – a szultána féltékenykedett az egyik trónörökösre –, de a birodalmát keletről fenyegető Perzsia császárával is meggyűlt a baja. Bármikor kirobbanhatott egy perzsa–török háború, s ehhez Szulejmánnak biztosítania kellett a hátát, vagyis európai határait. Így hát mind Szulejmánnak, mind Károlynak közös érdeke, hogy átmenetileg békét kössön. Méghozzá akkor, amikor – éppen az 1547-ben valóban ki is törő perzsa háború következtében – Károlynak könnyű lett volna kiverni ellenfelét Magyarországról. Ennek azonban a reformáció győzelme lehetett volna az ára, s ilyen eretnekséget ő nem tűrhetett. Akkor inkább békét a törökkel.

Az 1545 októberében aláírt béke tizennyolc hónapra, másfél évre szólt, és Károly elég nagy árat fizetett érte: elismerte a fennálló fegyverszüneti vonalat mint határt, és évi tízezer aranydukát fizetésére kötelezte magát. Tömören egyszerűsítve, a keresztény Európa legfőbb ura a magyarok megkérdezése nélkül eladta Magyarországot; eladta még akkor is, ha ő fizetett, méghozzá nem csekély összeget, csak hogy a magyar kérdéstől végleg megszabaduljon. Hát ez bizony hajmeresztő, Leopold von Ranke német történettudós az 1848-as polgári forradalom előtti években joggal írta le a fejezet elején mottóként idézett felháborodott sorait: „Éppen abban a történelmi pillanatban, amikor a magyarok az ő érkezését várták, a németek egyebet se kívántak, mint hogy bárhová kövessék őt, a törököket pedig keleti határukon ellenség, belül visszavonás fenyeget-

te: éppen most határozta el Károly, hogy végleg lemond Magyarországról, sőt még adót is fizet a töröknek."

Magyarország tehát valóban és végleg megszűnt tényező lenni Európában; nagyhatalmak közötti adás-vétel tárgya; ahogy Batizi András sóhajtotta tavaly rosszat sejtve: „Az ítélet immár elközelgett."

Mondanunk sem kell, hogy Károly – és Ferdinánd, aki persze értesült a békekötés tényéről, sőt a hosszú tárgyalások se maradtak előtte titokban – nem merte ezt a békét bevallani a magyar rendeknek. Annál is kevésbé, mert *ugyanez* év februárjában *ugyanaz* a Gerhard Veltwyk, aki majd júniusban portai követségre indul, a februári nagyszombati országgyűlésen harminchárom vármegye küldöttei előtt még lelkes szavakkal ecsetelte őfelsége a császár felszabadító terveit, mondván, hogy rövid idő kérdése, és minden megoldódik. A magyar urak zúgolódva követelték a császár hozzájuk intézett 1544. májusi levelében ígérteknek végrehajtását. Szóváltások, jelenetek voltak, a Ferdinánd távollétében elnöklő Várday Pál nem bírt rendet teremteni. Mintha csak sejtették volna a magyarok, mi készül ellenük: kiáltozni kezdtek, felváltva kértek szót, és kifejtve a császári politika tarthatatlanságát, példabeszédben fenyegették meg az ilyen inzultusokhoz nem szokott Gellért mestert. A kiszáradt, kivágott, félredobott, mindenki által használhatatlannak minősített fa – mondotta egy felszólaló –, ha meggyújtják, akkora lángot vet, hogy attól leéghet ám annak a háza is, aki a fát kivágatta és félrelökte!

Veltwyk értett a szóból, s mivel attól tartott: talán már sejtik is a rendek, hogy Sztambul lesz következő úticélja, a leleplezéstől félve minden szónoki tudását összeszedve magyarázgatta, hogy ő nagyon csodálkozik, nem érti ezt a türelmetlenséget, őfelsége mindent megtesz, egyében se munkálkodik, mint Magyarország felszabadításán, és akkor a magyar urak tumultuózus jeleneteket rendeznek, nem lenne csoda, ha a felséges úrnak elmenne a kedve az egésztől, no de nem kell félni, továbbra is megtesz mindent, hiszen Magyarország Európa védőbástyája, és a kereszténység és Európa

és a birodalom és az összérdekek és a magyar virtus, és még egyszer nyomatékosan kijelenti...

A magyar urak figyelemmel végighallgatták, és kijelentették, hogy nem szavaznak meg több adót, nincs értelme, majd ha jön a császár, akkor igen, de addig nem, és punktum. Különben is engedjék szabadon Perényit.

A dolog ennyiben maradt, Veltwyk pedig elutazott (*nyugat felé*, hogy kerülővel, feltűnés nélkül érkezhessék Raguzába), hogy megkezdje a béketárgyalásokat.

A király szívében pedig, akinek jelentették az ügyet, ottmaradt szorongató intő példának a magyar nemesség példabeszéde a félretaszított száraz fáról, mely ha lángra gyúl, azt is fölperzseli, aki félrelökte...

A magyar urak mindenesetre tudják – anélkül hogy Veltwyk küldetésének célját ismernék –, hányadán állnak. Amint hazamennek, megkezdődik a szervezkedés, az érdekszövetségekbe, ligákba tömörülés. Mivel a király semmiféle hatalmat nem képvisel, semmiféle védelmet nem nyújt, a nemesség egymással alkuszik meg. A megmaradt ország is tovább darabolódik. Nagykárolyban György Barát és a másik helytartó: Várday Pál rendezi a torzsalkodó főurak birtokviszonyait, kibéküti őket, eligazítja Bebek Ferenc ügyét Serédy Gáspárral és a Balassiakkal.

Szükség is van erre mindenképpen. Vagy inkább volna. Mert az urak között továbbra sincs békesség. A felvidéki oligarchák egymás elleni háborúi már az országos érdekeket veszélyeztetik, erőt, fegyvert, embert vonnak el a határról. Balassi Menyhért, aki két éve, álmából riasztva még oly vitézül hadakozott a török ellen, most főúri osztályos-társa: Bebek Ferenc ellen köszörüli a kardját. Erre még az is bátorítja, hogy ez a Bebek – egyébként nevezetes pénzhamisító – csaknem akkora közutálatnak örvend, mint barátja, Basó Mátyás murányi rablóvezér, akivel tavaly, 1544-ben Sáros vármegyét dúlták végig. Balassi Menyhért tehát elhitetheti a világgal, hogy ő a közrend védelmére fog kardot, mikor vitézeivel Szendrő vára felé veszi útját. Pedig Menyhért bárónak is csak némi

zsákmányra fájt a foga. Augusztus tizennegyedikén, mikor emberei jelentik, hogy Bebek újabb rablóvállalkozásra indulván, elutazott hazulról, Sajónémetiből izgatott levelet küld bátyjának *„cito, citissime"*: „Siessen kegyelmetek valami néppel, mert megindult Bebek Szendrőbül Rozsnyó alá... azért siessen tekegyelmetek valami néppel, mert minékünk kevés gyalogunk vagyon, és kevesek vagyunk ellene... Annyira elkölt Szendrőben az élés, hogy bizonnyal higgye kegyelmed, harmadnapnak előtte megvesszük Szendrőt, mert Bebek ottan kifutamik belőle... Uram, siess az élő Istenért, mert most ideje minden dolognak."

Vagy Balassi Imre nem sietett, aki nem volt annyira izgága, mint Menyhért, vagy a vállalkozás nem sikerült; mindenesetre Szendrő változatlanul Bebek-birtok maradt, jó torkú hegedősöknek továbbra is biztos menedéke (mert Szendrőben mindig jóltartották a hegedősöket-lantosokat, főleg borral, amint arról nem egy ránk maradt nóta tanúskodik).

A nagyszombati gyűlés egyébként veszedelmes belső feszültségeket is feltárt. Kiújult az ősi főnemesi-köznemesi ellentét; a középnemesség nyíltan szembehelyezkedett a kéttucatnyi oligarchával, egy ízben még az ülésteremből is kivonult; tartani lehetett attól, hogy országos belvillongások kezdődnek. Az osztályharc egy formája volt ez, a középnemesség részt kívánt a hatalomból, melyet azonban a főnemesség anakronisztikus makacssággal őrzött, holott csak vélt hatalom volt az. Egy Mátyás vagy egy VIII. Henrik tudott volna csak itt rendet teremteni, s a szenvedélyeket, energiákat az ország közjavára fordítani.

Pedig a kis- és középnemesség helyzete valóban nem könnyű, főleg azoké nem, akik hódoltsági területről menekültek. Valamennyien nem léphetnek ispánként, titkárként, uradalmi tisztviselőként főúri szolgálatba. Marad tehát a katonaság. Részben belőlük és ekkor toborzódik a végvári vitézek több tízezres serege. Ezek a deklasszálódott kisnemesek együtt laknak, portyáznak, harcolnak a régebbi, hivatásos szabad katonákkal, katonának állt jobbágylegényekkel, hajdúkkal, marhahajcsárokkal, nyájukat vesztett pászto-

rokkal, hol mint tisztek, hol mint rang nélküli katonák. Belőlük formálódik majd az a szabad, vagyontalan, Habsburg-ellenes, törökverő, ideológiájában hol meghökkentően radikális, hol ijesztően maradi és reakciós, jóllakottan jobbágyfalvakat védő és éhesen jobbágyfalvakat fosztogató réteg, melyet a tizenöt éves háborútól kezdve mi ma kurucnak nevezünk, és mely a Rákóczi-szabadságharcig minden felkelésnek, rebelliónak, de minden törökellenes hadjáratnak is góca és táptalaja: a kivágott és félredobott, lángra gyúló fa...

Feltűnő, hogy az 1544-es nagyszombati gyűlés után hogy megélénkül a magyar vallásos énekköltészet antifeudális hangja. Lehetetlen, hogy a szerzők csak önmaguknak írták, önmaguknak keseregték volna el költeményeiket, elégedetlenségüket; ezek a költők tömegekhez szóltak, hiszen az énekeket előadták, azokat ebben az évtizedben még senki sem élvezte olvasva, hanem inkább hallgatva. De kik hallgatták szívesen ezeket a szerzeményeket? A falu népe, az istentisztelet után tereferére összegyűlt jobbágyok? Vagy a főnemesek a kastélyaikban? Valószínűtlen. Kisnemesi kúriákban, a háznépe köré gyűlt cselédség, katonák, deákok körében zengett az ilyen ének, melynek első két sorát majdnem ugyanígy már tavaly is megfogalmazta a költő:

Hol vadnak mostan az jó fejedelmek,
Kik az igazságnak, Istennek engednek,
Látjátok: fejenként kegyetlenné lőnek
És hivataljokban egy lépést sem tesznek.
Nagy szégyenségben fejedelmek vagytok,
Országpusztitónak, csalárdnak mondattok,
Dulók, kóborlóknak, lopóknak mondattok...

Az várban ülvén, féltek ellenségtül,
De miért nem féltek az nagy Úristentül?

A fejedelem: akkori szóhasználat szerint a főúr, a földesúr, a gazdag birtokos. *„Az várban ülvén, féltek ellenségtül"* – ez rájuk vonatkozik, nem a köznemességre. Szkhárosi Horvát András, aki ezt 1545-ben Tállyán szerezte, mikor

Az urak valának nagy kegyetlenségben

már világosan és köntörfalazás nélkül kimondja, hogy az uralkodó osztály önkényeskedése ugyanakkora csapás, ha nem nagyobb, mint a pogány török jelenléte. Néhány évvel Buda veszése után tehát kiéleződik az osztályharc. Szkhárosi hallatlan dolgokat mer megfogalmazni; ilyesféle gondolatokat hirdethettek az 1514-es parasztháború ferences barátai is:

(Isten) Mit tesz volt köztönk ennyi sok csalárddal,
Hamis urakkal, ennyi pap-baráttal,
Azkik el nem járnak ő hivataljokba,
Kiknek nem bízhatunk semmi oltalmokban,
Inkább háborgatnak minden igazságban.

Mind ez világot fösvénység elfutád,
Görögországot ám mind elpusztítád,
Jó Magyarországot nagy szégyenben hozád,
Az sok pártolókkal mindaddig dulatád,
Mignem Buda várát pogány kézbe adád...

Az ország veszésének tehát „az sok pártoló" az oka; ahogyan egy másik versében megfogalmazza:

Romlásinknak egyik oka fejedelmek vagytok.

Mikor pedig Szkhárosi sorolni kezdi a feudális nagyurak bűneit, az ember nem hisz a szemének: egy mai marxista tanulókörben nem foglalhatnák jobban pontokba egy kiszolgáltatott jobbágy sé-

relmeit. Kész katalógust ad, figyeljuk csak: a főnemesség a feudális anarchiát kihasználva, új kizsákmányolási lehetőségeket talál, törvényeket hoz:

ki soha nem volt, olyat is szerzettél
Hamis harmincadot te nagy sokat leltél
Hamis rovást leltél, hamis dézsmát leltél,
Borfoglalást leltél, borváltságot leltél,

Közinkbe hozál sok patvarosságot,
Méltatlan elvissz nagy sok ajándékot,
De senkivel nem téssz te irgalmasságot,
Te hozád közinkbe az sok hamis vámot,
Az sok ispánságot, sok hamis birságot,

Mert nagyságos úr vagy: minden koboz néked
De majd megcsalatol, im megmondom néked
Neked fáradnak mind az szegény szántók,
Nagy éhen-szomjan tereád kiáltók
Néked verejteznek az szegény kapások
Tenéked fázódnak az szomju halászok
Néked sütköződnek az futó vadászok

Sok bort fösvénység hamisan begyűjtesz
Nagy sok fold buzát az földbe rekkentesz
Kivel nagy szükséget minaeneknek tészesz...

Meg nem mondhatom néked minden dolgod
Büdös boroddal az népet bosszontod
Elveszö marháddal öket sanyargatod
Férges szalonnádat mind reájok osztod
Senyvedett haladat mind reájok hányod...

Ezek a panaszok a szabadon termelő, kollektíven adózó mezővárosi polgárok és a szerény körülmények között éldegélő, a feudális nagyúrnak szintén kiszolgáltatott kisebb nemesek és gazdagabb jobbágyok tipikus panaszai. Különösen árulkodó a „mert *nagyságos úr* vagy: minden kobozt néked" (értsd: mindenki neked lop, gyűjt, szerez, behajt) sor: nagyságos úrnak ugyanis szigorúan *csak* a főnemességet: bárókat, *comeseket* nevezték. Figyeljük meg az utolsó sorokat: a földesúr jó termés idején rengeteg gabonát elvermeltet, hogy szűk esztendőben legyen mit drágán eladni, de a sok elvermelt búza miatt a jobbágynak ennie sem marad; a falu kocsmájában, mely szintén a bárók tulajdona, kimérik a jobbágyok által beszolgáltatott bort, de annak is a rosszát; a falu boltocskájában – és ez is a földesúré! – férges szalonnát árulnak, a fölösleges, fel nem használt halat pedig a jobbágy kénytelen visszavásárolni...

Feltűnő, hogy az anyanyelvű költészetnek ez az antifeudális hangja olyan vidékeken szólalt meg, ahol fejlett mezővárosok voltak: a Tisza felső tájain, amerre az 1514-es háború is sok jobbágyi és kisnemesi részvevővel zajlott; továbbá a hódoltsági Baranyában és Békés megyében. Ugyanekkor, a szintén hódoltsági Székesfehérvárott korai elbeszélő költészetünknek egyik legszebb darabja (Baranyai Mucsi Pál: Az tékozló fiúról, 1545) nem árul el ilyen antifeudális tendenciákat, de számos erdélyi költő sem.

Az értelmiség azzal is kifejezi, hogy úgy érzi, végérvényesen lezárul egy korszak, s újabb kezdődik, hogy megkezdi a mohácsi csata utáni idők történeti feldolgozásához szükséges anyag összegyűjtését. Különösen Verancsics Antal, Izabella királyné pap-diplomatája jeleskedik ebben. Felkéri Györgi Barátot – figyeljük meg: közvetlenül a helytartó hatalmi helyzetének megszilárdulása után! –, hogy ismertesse önéletrajzát; Györgi Barát 1545-ben, váradi keltezéssel, „a reminiscere vasárnap előtti szombaton" leírja származását, gyermekkorát, ifjúságát, katonai szolgálatát, majd szerzetesi fogadalmát; az első magyar államférfi, akitől önéletrajz maradt fenn. Büszke rá, hogy horvát, hogy előkelő nemes (Kamicsác várából, ahol született, a török ostroma miatt menekítették szülei mint

kisfiút Corvin János vajdahunyadi udvarába), de büszke arra is, hogy magyar államférfi, s hogy bátyja Nándorfehérvár védelmében esett el.

A kor, melyet megélt, saját életének eddig elmúlt része, lassan történelemmé tudatosul.

Az első reformátorok egyike: Dévai Bíró Mátyás is meghal. Mohács után még főnemesi család udvari papja volt; most a magyar Luthert tisztelték benne: *„Magyar nyelven Mátyás vala a prédikátor"* – mondja az egykorú ének kezdősora.

Az új idők jele az is, hogy a pápa végre-valahára megnyitja az egyházat reformáló zsinatot, azt, amelyet annak idején, a tízes-húszas években oly türelmetlenül sürgetett Luther Márton, aki tehát megérte ezt a napot is. Bár nincs sok köszönet benne: a zsinat a katolikus konzervativizmus ügyét fogja szolgálni, ezt tudja is mindenki; botrányosan kevés résztvevő jelenik meg a március 15-i megnyitón, mindössze húsz püspök egész Európából; el is kell napolni. Nagyot hanyatlott a pápa hatalma, ilyesmi azelőtt elképzelhetetlen volna. Pedig a zsinatot már 1541 óta tervezték, meg is akarták nyitni; mindig elhalasztódott, s most is alig húszan gyűltek össze! Végre december 13-án, ezúttal huszonöt, javarészt olasz és spanyol püspök jelenlétében, a dél-tiroli Trento (Trident) városában ünnepélyesen megnyílt a kis megszakításokkal húsz éven át ülésező koncílium. A színhely tehát a német birodalom egyik városa, ugyanakkor viszonylag közel esik Rómához, mert az Alpoktól délre terül el. Trento püspöki székhely, az Osztrák Főhercegséggel határos Tiroli Grófság városa, harminc kilométerre a Garda-tótól északra. Lakossága olaszul és németül beszél. Levegője jó; egészséges, szép hegyi város. (Csak 1920 óta tartozik Olaszországhoz.) De bármily szép is a táj: összesen nyolc ülést sikerült összehozni, aztán a zsinatot megint elnapolták. Nem csoda: a koncílium elnökévé azt az 58 éves Giovanni Maria Giocchi del Monte bíborost nevezte ki a pápa, egy élni vágyó, kártyás világfit, akinek egyetlen szenvedélye a bikaviadalok megtekintése volt, és aki majd később, pápa korában (III. Gyula, 1550–1555) arról lesz nevezetes, hogy kedvenc

majmának 17 éves ápolóját bíborossá nevezi ki. Valóban hajmeresztő állapotok, valóban megcsúfolása ez nemcsak mindennek, amit a lutheri reform kivívott, de az egész katolikus vallásos életnek is. Rómában pedig ugyanekkor Gianpietro Caraffa bíboros tombol, mint az inkvizíció elnöke (ő is pápa lesz majd 1555–1559 között), aki azt a nevezetes kijelentést hagyta az utókorra, hogy „saját apja alá is önkezével hordaná a fát a máglyához, hogy elégethesse, ha az eretnekké válna". E szigorához képest elég szép állásokhoz juttatta rokonait. Nem csoda, hogy Róma népe a gyűlölt pápa halála után ledöntötte szobrát, felgyújtotta, és porig égette az inkvizíció római épületét, és átkokat szórt a pápa szetséges sírjára. Caraffa bíboros, főinkvizítor kedvenc fogása az volt, hogy a gyanúsítottakat két csónakon a tengerre küldte; a két csónak között a szerencsétlen vádlottat egy deszkára ültették, a kellő pillanatban a két csónak kétfelé evezett, s a nyomorult a tengerbe fulladt.

De nem a pápák történetét írjuk; azért kellett erről megemlékezni a tridenti zsinat megnyitása kapcsán, hogy érezhessük a légkört, a gyanakvásnak, gyanúsítgatásoknak, mindenféle szellemi megmozdulás feljelentésének és megbüntetésének azt a légkörét, ami Károly németországi büntető hadjáratát tervszerűen megelőzte, s ami nyomasztólag nehezedett Európára. Még az öregedő Michelangelo is szenved ettől; bár Utolsó Ítéletének levakarását majd csak a zsinat végén fogják elrendelni (szerencsére nem hajtják végre, csupán gatyákba öltöztetik a meztelen férfitesteket), Pietro Aretino velencei bértollnokot máris megfizetik, hogy intézzen műértői támadást az Utolsó Ítéletet ábrázoló freskó ellen, amit Aretino sikerrel meg is tesz, mellesleg sikkasztással is megvádolva az ősz mestert (1545. november). Fel tudjuk tételezni, bár lehetséges, hogy ez tudományosan nem igazolható gondolatkapcsolás, hogy ehhez a szörnyű légkörhöz, a gyönyörű humanista eszméknek váratlan megcsúfolásához talán a vérbaj járványszerű elterjedése, sőt valóságos tombolása is hozzájárulhatott; mivel tény, hogy a vérbaj ekkor önti el egész Európát – Magyarországon is a negyvenes években tűnik fel! –, elképzelhető, hogy közhivatalokban, bíborosi

kollégiumokban, államközpontokban számos vérbajos őrült tevékenykedett.

Mindenesetre fantasztikus, miféle furcsa gyilkossági ügy vezeti be Károly császár németországi rendcsináló hadjáratát. (Aminek kedvéért a törökkel békét kötött, és szegény Magyarországot cserbenhagyta.)

A dolog azzal kezdődött, hogy egy Juan Diaz nevű előkelő spanyol ifjú – akinek bátyja papként Rómában az inkvizíciónál működött – párizsi egyetemi tanulmányai idején megismerkedett Calvin tanaival, felismerte egy egyházi reform elkerülhetetlen szükségességét, és a dolgok további tanulmányozása végett Németországba utazott. (Hányfelé vezetett az út a párizsi Sorbonne-ról: a jezsuita rend megalapításához, mert hiszen Loyolai Szent Ignác is itt tanult, éppúgy, mint a reformációhoz.) Itt a reformáció tanainak hívévé vált, és Martin Butzer strassburgi reformátor segítségével nyomdai korrektorként szerény álláshoz jutott. A Duna menti kis Neuburg városkában élt, amikor az inkvizíció ügynökei nyomára bukkantak. Figyeljük meg: valaki szerény állásban, semmiféle vizet nem zavarva, feltűnést nem keltve, mint gombostű a szalmakazalban, eltűnik egy német kisvárosban. A spanyol inkvizíció azonban, hihetőleg a család feljelentésére, talán pénzén is, kinyomozza hollétét.

Most jön a nagy jelenet. Felbukkan a római pap-fivér, az inkvizíció funkcionáriusa. Látogatni jött testvéröccsét. Hogy van, mint van, nincs-e valamire szüksége? Nem nélkülöz-e? Nagyon kedves, Juan Diaznak nincs semmire szüksége.

És a reformáció? – kérdezi Alfonso Diaz. – Tanulmányozzuk, tanulmányozzuk?

Már nem tanulmányozza, mondja Juan, már ismeri. Ő megmarad ennél a felekezetnél. Lelkiismereti ügy ez, különben is jobban érzi magát itt Németországban, mint Spanyolországban, ahol oly fojtogató a légkör.

Ejnye, bejnye. Hát akkor egypár tallért fogadjon el Juan Alfon-

sótol, ne utasítsa vissza, testvéri szeretetből adja. Alfonso ratukmál néhány tallért occsére, és szeretetteljes búcsúzkodás után távozik.

Kunn mar várnak a bérgyilkosok. Nem sikerult, int nekik Alfonso, fajdalom, Juant nem sikerult jobb belátásra birni. Azok tudják a feladatukat.

Kis idő múlva kopogtatnak Juan Diaz lakásának ajtaján. Valaki egy cédulát nyújt át: uzenet bátyjatol. Juan kozelebb hajol, hogy az irást elolvassa. A papír ures. Felnézne, de mar nincs ideje: a bérgyilkosok agyonszúrják. Juan Diaz véres teteme ottmarad a kuszobon.

Kunn az utcán Alfonso varja a gyilkosokat. Őrkodott, nehogy arra járjon valaki. Rá se néz vérben fetrengő occsére. Elmenekulnek.

A gyilkosságot felfedező hazigazdának gyanús a dolog. Rablógyilkosság lenne? Furcsa. Jelentés a varosi kapitánynak. Az még inkabb gyanút fog. Becsuletére legyen mondva, huszadik századi korulményekhez képest is bravúros munkát végez· Innsbruckban, Ausztria teruletén, a tett színhelyétől szaz kilométerre elfogja a gyilkosokat, bizonyítékokat tar elébuk, lecsukatja őket.

Itt is álljunk meg egy pillanatra. Bármennyire szervezett volt is a bűnuldozés az 1540-es évek Németországában, akármilyen gyilkosságból azért nem csináltak ekkora ugyet. Kétsegtelen, hogy ezúttal mindkét fél: a spanyol és a német (groteszkul tragikomikus, hogy mindketten azonos birodalom polgárai, a császár alattvalói) a szokásosnál jóval nagyobb játszmát játszott: *precedensről* volt szó.

A gyilkos és a felbujtó tehát kézre kerult.

Most lép kozbe a Vatikán.

Kijelentik, hogy a fogoly az egyház hivatalnoka, folvette az alsóbb papi rendeket, ennélfogva ugyében világi bíróság nem illetékes. Ekkor már a császár is tud az ugyről; eljátszatja a torvényesség lehető legnagyobb betartásának komédiáját, és kiadatja a bűnost Rómának. A császári udvar és a minisztériumok spanyol hivatalnokai ujjonganak, a németek borúsak. Vesztettek.

Alfonso Diaz pedig éli tovabb szabad életét Rómában. Évek

múlva elhenceg kalandjával egy spanyol történetírónak: leginkább annak örül, nyilatkozza, hogy sikerült öccsét megölnie.

Térjünk vissza egy rövid bekezdés erejéig a gyilkosság módjára. Kopogtatnak; az áldozat ajtót nyit; üres papírlapot tolnak az orra alá, mintha levél lenne; nézegeti, figyelme a papírra összpontosul; ekkor sújt le az orgyilkos. Azért figyelemre méltó ez a végtelenül egyszerű módszer, mert nem egyedi eset. Az inkvizíció spanyol részlegének, mely idővel spanyol politikai titkos szolgálattá önállósult, kedvenc módszere. S hogy ez miért érdekel most bennünket? Mert, mint látni fogjuk, *ugyanezzel a módszerrel gyilkolták meg György Barátot!*

De addig még néhány év telik el. Most az Úrnak 1545. esztendejében vagyunk, s egész Németország forrong a Diaz-féle gyilkosság miatt. Mindenki rosszat sejt, és joggal, miközben a hőn óhajtott egyházi reformot megvitatandó (mely miatt Luther Márton elszakadt Rómától), egy léha világfi elnökletével huszonöt püspök unatkozik egy dél-tiroli alpesi üdülőhelyen. Joggal unatkoznak: ők huszonöten alig tehetnek valamit; rosszat se igen, jót még kevésbé. A dolgok rég túlhaladtak rajtuk; hol vagyunk már attól az időtől, amikor, a múlt században, egy jóhiszemű cseh reformátort, Jan Hust sikerült hitlevéllel a zsinatra csalni, s ott nagy gaudiummal máglyán elégetni!

Most, 1545-ben, már nem is az az ország a legfontosabb a reformáció szempontjából, ahonnét elindult, s melynek kezdeményezője élete végnapjait éli (Luther Márton 1546 februárjában halt meg), hiszen Anglia például királya vezetésével szakadt el Rómától, pedig ez a király több mint húsz esztendővel ezelőtt még „a hit védelmezője" kitüntetést kapta a pápától; most azonban, 1545 karácsonyán, híres parlamenti beszédében félig megrovóan, félig dicsekedve mondja, hogy a Biblia az angol nép napi olvasmánya lett, *„disputed, sung, rhymed and jangled is every ale-house and tavern"* – „minden sörmérésben és kocsmában ezt vitatják, éneklik, versbe szedik, és úgy kornyikálják" – akárcsak Magyarországon. Svájcban, Genf városában Jean Calvin, mint valami köztársasági elnök, úgy uralko-

dik, s éppen ez idén jelenik meg katekizmusa. Nénje révén még I. Ferenc francia udvarába is beférkőzött a reformáció szelleme, a király két évvel idősebb, irodalomrajongó nővére ugyanis, Margit (akit, mert egy parányi hegyi fejedelemség urához ment férjhez a Pireneusokba, Navarrai királynőként emleget az irodalomtörténet, bár egy Zrínyinek vagy egy Perényinek nagyobb birtoka volt, mint neki) kedveli a hugenottákat, megvet minden cirkalmas szertartást, jókat nevet felsült apátok szerelmi kalandjain, sőt ezeket néhai jó Boccaccio mester mintájára kötetbe is gyűjtögeti, s bár életében e novellák, *Heptameron* címen, nem látnak napvilágot (ez azért nem illenék), Margit mégis lelkesen rendezgeti kötetét, miközben mellényt hímez öregedő, szeretett bátyjaurának.

Bátyjaura, I. Ferenc pedig, éppen mert a világ ilyen bonyolult, teli van gondokkal. Ő maga is szigorú rendeleteket hoz a protestantizmus ellen, politikai érdekből ugyan, hiszen a crépyi béke titkos záradékából tudja, hogy Károly császár rövidesen le fog számolni azokkal a protestáns rendekkel, melyek a franciáknak régi szövetségesei, gyengülésük tehát az ő gyengülése is. VIII. Henrik sem hagyta abba ellene a háborút, és ez francia katonákat köt le; éppen akkor, amikor pedig másra kellenének a katonák, például gyarmatok szerzésére. Igaz viszont, hogy ugyanez a háborúskodás az angolokat is leköti, ő, Ferenc tehát remélhetőleg zavartalanul gyarmatosíthatja Kanadát, ahonnan nemrégiben futott be francia kikötőbe a Jean-François de la Rocque admirális vezetésével hódításra küldött francia flotta.

Igen, ez a dolgok lényege és igazi háttere, minden más ürügy. Károly, Ferenc, Henrik, Szulejmán, de még a mindenkori pápa is a nagy versenyfutásra készül; Európa a földrajzi felfedezések távlatában parányi ponttá zsugorodott, spanyol, portugál, francia, angol hajóskapitányok tízszer, százszor akkora területeket hódítanak meg uralkodójuk számára, mint amekkora Németország, Franciaország vagy a kettő együtt. Mit számítanak itt a töröknek ezekhez képest nyomorúságos kis balkáni hódításai, a magyarországi hadszíntér apró változásai, hogy elfoglalta-e a budai basa Nógrádot,

vagy nem foglalta el. A török Perzsiával készül leszámolni, hogy aztán az európányi Perzsiát legyűrve, egy ugrással Indiában teremhessen, abban az Indiában, ahol már olyan szépen berendezkedtek a portugálok, hogy még jezsuita kollégiumok alapítására is futja idejükből. Agitációs és propagandarészlegüket nem kisebb férfiú, mint egy szent irányítja, a navarrai Xaver várában született baszk lovag: Ferenc páter.

És Mexikó! És Dél-Amerika: Peru, Brazília! A kondásból lett hódító: Pizarro és Kalifornia felfedezője, Cortez ebben az évtizedben halnak meg, utódaik 1545-ben már tervszerűen kizsákmányolt országokon uralkodnak, mint Pizarro öccse, aki ez idén lesz Peru helytartója, s ezzel egymillió-kettőszáznyolcvanötezer négyzetkilométer nagyságú birodalom feje!

Rendet kell tehát teremteni a parányi Európában, hogy idő jusson a lényeges dolgokra. Ebben V. Károly is, Szulejmán is mélységesen egyetért.

A magyarországi Gyula városában pedig, közel a török hódítás határához, Valkai Kelemen bíró, mintha mindezt sejtené, alázatos hittel énekli maga szerzette könyörgését:

Csak tereád Úristen kell magunkat biznunk,
Mert egyebütt segedelmet soholt nem találunk...

A NÉMET CSÁSZÁR NÉMET HÁBORÚJA 1546

Tudjátok: nemrégön Németországba
Ezerötszázat irtak az negyvenhatba
Zöndülés lőn egész impériomba
Károly császár ellen feltámadásba
(Tinódi Sebestyén: *Károly császár hada*
Szaxóniába, ott Kurfirsztnak megfogása, 1550.)

Alighogy kitavaszodott, és a hó elolvadván, a szél felszikkasztotta a sarat az utakról: 1546 tavaszán a dunántúli várak spanyol és olasz helyőrségei riadóparancsot kaptak. Azonnal ki kellett üríteniök a várakat, szedelőzködtek, s már meneteltek is Bécs felé.

A magyarok, akiknek sejtelmük sem volt, mi készül: bámulva néztek utánuk. Örültek is, meg gyanakodtak is. Mi lesz, ha most talál rajtuk ütni a török?

De a török meg se mozdult. Ilyen békés esztendőt is régen ért meg az ország. Még a szokásos csetepatékra, vásári sokadalmak szétugrasztására, zsákmányszerző portyákra se nagyon vágtattak ki váraikból. Mi lelte ezeket?

Később aztán híre terjedt, hogy a szultán Perzsiában van elfoglalva egy igen nagy háborúval, azért nem ér rá idefigyelni. Tinódi Sebestyén, aki hivatásánál fogva mindenről tudni akar, lelkesen hegyezi a fülét, amikor egy befolyásos nemesi család ifjú sarja családi körben jól értesülten meséli a különböző kombinációkat, hogy majd, ha a perzsa sah legyőzi a török császárt, akkor ez meg az, így meg úgy lesz, és minden jóra fordul:

Egy urfiú császártul megjöttében
Nagy bizonnyal beszélé egy kedvében

De mivel Perzsia messze van, s Tinódi Sebestyén deák nem jut friss hírekhez, melyeket krónikás hűséggel előadhatna, kitalálni meg nem hajlandó semmit, ilyesmi poéták feladata: a hallgatóság okulására az 1534-es török–perzsa háború egy epizódját meséli el, részben az „urfiú" előadása alapján: *Szulimán császár Kazul Basával viadaljáról:*

Tinódi Sebestyén deák könyvében
Ő beirá negyvenhat esztendőben

Az igazság másik felére se Sebestyén deák, se a nála okosabb nagyságos urak nem jöttek rá: hogy tudniillik a török császár azért ér rá a perzsa sahhal foglalkozni, mert európai hátát szabadon tudja, akárcsak Károly császár, akivel szépen, úri módon békességet kötöttek.

És a spanyol meg olasz katonák is azért meneteltek el oly sietve az alighogy járhatóvá száradt országutakon, mert ezúttal Németország kellős közepén lesz szükség a harci tapasztalatukra.

Hogy azonban ezt a németországi háborút megértsük, óhatatlanul ki kell terítenünk magunk elé a térképet, hogy valamennyire eligazíthassuk magunkat.

A német nyelven beszélő népek a középkorban és e XVI. században nem alkottak egységes államot. (Az egységes Németország majd csak a XIX. század második felében jön létre.) Több tucat, néha száz vagy annál is több államocska, fejedelemség, grófság, város, tartomány szövetségéből állt össze az a mozaikkép, amelyet a *Német Nemzet Szent Római Birodalmának* neveztek, s melynek feje a hét választófejedelem által megválasztott és Rómában a pápa által megkoronázott császár volt. A hét választófejedelem három érsek – Mainz, Trier és Köln érseke –, valamint Pfalz tartomány őrgrófja, Brandenburg fejedelme, Szászország hercege és Csehország királya volt. Ez a több tucat állam külön pénzt veretett, katonaságot tartott, belügyeit saját hatáskörében intézte, és igazságszolgáltatásuk is különbözött egymástól. Gyakran viseltek egymás ellen há-

borút. Fontos összbirodalmi érdekek azonban mindig egyesítették őket, s ilyenkor a császár vezénylete alatt a világ végére is elmeneteltek. Kultúrájuk is közös volt, bár sok helyi színezettel és sajátossággal tarkítva. Fontos szem előtt tartanunk, hogy nem egy hajdan egységes, most szétesőő birodalomról van szó, mint amilyen ekkoriban Magyarország, hanem ellenkezőleg: egy sokféle germán néptörzsből fokozatosan egységbe kovácsolódó szövetségről. Rangban a császár után a „római" vagy német király következett, akit szintén választottak, s aki a szorosabban vett német ügyeket intézte a *Reichsregiment*, a birodalmi kormány élén. A császár ugyanis sokfelé el volt foglalva; gyakran Itália nagy része is uralma alá tartozott, most pedig, mint láttuk, Spanyolország, a Németalföld, Csehország, elvileg a Porosz Lovagrend birtokai és így tovább. Történetünk idején a birodalmi közigazgatást intéző német király a császár öccse, Ferdinánd cseh és magyar király, Ausztria főhercege volt. Ferdinándnak azonban nem volt tekintélye, ráadásul a reformáció is megosztotta a birodalmi rendeket és fejedelmeket. Egyes államok és független birodalmi városok a pápa és a régi hit mellett, mások ellene törtek lándzsát. A protestáns német államok a harmincas években Schmalkalden városában érdekvédelmi szövetségre léptek egymással. Mint egy vörös szalag, szelte ketté a német birodalmat ez az államszövetség. Ez ellen készül háborút indítani most, 1546-ban V. Károly, erre a leszámolásra készülődve kötött békét a francia királlyal és a szultánnal.

A „schmalkaldeni szövetség" protestáns államai délről északi irányba haladva a következők:

Württemberg. Délen Svájccal, keleten Bajorországgal határos. Fejedelme Ulrich gróf (1487–1550) 1546-ban 59 éves, gutaütésre hajlamos, indulatos, megbízhatatlan férfi, aki ellen a parasztfelkelés idején a legvéresebb harcok folytak; féltékenységből megölte egy szerelmi riválisát, országát többször áruba bocsátotta, ő maga ezalatt utazgatott; az utolsó pillanatban csatlakozott a szövetséghez, vallásos meggyőződése nem volt, a vallást a politika eszközének tekintette.

Pfalz. A Rajna középső folyásánál elterülő ősi fejedelemség. Történetünk idején háromféle kisebb érdekszövetségre bomlott, a területén virágzó városok politikailag fontosabbak voltak, mint maga a tartomány. A választófejedelem, Frigyes őrgróf nem volt önállóan politizáló vezető.

Hessen. Fejedelme Fülöp tartományi gróf (1504–1567), a szövetség egyik vezetője és irányítója. Mivel 1540-ben Luther engedelmével és a reformáció két tekintélyének jelenlétében (Melanchton és Butzer voltak a tanúk) meglévő, érvényes házassága mellett második asszonyt is nőül vett, s így a bigámia bűnébe esett: ki volt szolgáltatva a császárnak, és ezért egyeztető taktikát próbált alkalmazni. A mérleg nyelvének szerepét szánta önmagának, kevés sikerrel. Ágnes nevű lányát a szövetség másik fontos tagjához, Móric szász herceghez adta nőül. Érdemes megállni ennél a bigámiánál. Fülöp nagyon fiatalon, érdekből nősült; beteges feleségével szerencsétlen nemi életet élt. Egy alkalommal húga birtokán megismerkedett egy udvarhölggyel, Margareta von der Saléval, aki látva a fejedelem lángolását, kijelentette: csak akkor adja oda magát, ha Fülöp nőül veszi. Fülöp erre felkereste Luthert, és tanácsát kérte: tiltja-e a biblia a bigámiát? Luther habozott a válasszal, mire Fülöp megfenyegette: ha a reformátorok nem tudnak kedvező választ, akkor a pápához fordul, az bizonyára ajánl valami megoldást. Luther erre, barátai tanácsára, engedélyezte a két feleség tartását, nehogy a gazdag és befolyásos fejedelem átpártoljon a másik, a pápista táborba. Az eset érthetően kínos feltűnést keltett, hiszen, túl a vallási meggondolásokon, a nemzetközi házassági jogban is példátlan, egyértelműen büntetendő casus volt, annál is inkább, mert a válás lehetséges lett volna, sőt Fülöp esetében a pápa valószínűleg fel is bontotta volna a házasságot. Még VIII. Henrik sem mert bigámiára vetemedni, pedig neki aztán igazán nem voltak gátlásai.

Szászország. Ez a jelentős közép-németországi választófejedelemség két részre oszlott: egyik felét, Wittenberg városával, az úgynevezett „Ernő-ág" birtokolta: Johann Friedrich (1503–1554) választófejedelem. Már csak Wittenberg miatt is kulcshelyzetet él-

vezett. Az értelmes, higgadt Johann Friedrich makacsul Károly-ellenes szellemben kormányzott.

Az „Albert-ág" feje a fiatal Móric herceg volt (1521–1553). Emésztő indulattal irigyelte rokonától a választófejedelmi címet és hatalmat. Ő is kulcshelyzetet élvezett, mert Fülöp hesseni fejedelem veje lévén nagy erőt képviselt, és mert V. Károly jól tudta, hogy ahol két rivális van, az egyiket mindig ki lehet játszani a másik ellen.

Braunschweig, Anhalt, Mansfeld: ez a három apró, területileg jelentéktelen, magyar vármegyéknél is kisebb államocska Szászország közelében terült el. Volt azonban némi politikai jelentőségük, hiszen a szövetséghez tartoztak. Anhalt és Mansfeld a szászokhoz húzott, Braunschweig rebellióra hajlamos, izgága ura pedig Hessentől függött.

Brandenburg. A legnagyobb és katonailag a legerősebb, bár a többinél elmaradottabb német állam. Választófejedelme azonban régi ismerősünk: II. Joákim, aki oly dicstelenül és nyilván a császár utasításaihoz oly híven vezényelte a birodalmi hadakat 1542-ben Pest alatt, nem számított, így Brandenburgtól Károlynak nem kellett tartania.

Lüneburg. Az Északi-tengerig nyúló állam; maga a fejedelemség nem jelentős, de területén, illetve a közelében elterülő szabad városok: *Hamburg, Lübeck* annál fontosabbak.

Ez a kilenc, illetve a két Szászországgal együtt tíz állam (együttesen körülbelül akkora területet foglaltak el, mint ma a Német Szövetségi Köztársaság kétharmada) zavarta leginkább Károly európai politikáját, ezek voltak az elpusztítandó eretnekek. Velük tartott néhány birodalmi város is. A hét választófejedelem közül tehát három – Brandenburg, Pfalz, Szászország – tartozott a schmalkaldeni szövetséghez. Nagy számarány, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy a hatvankilenc esztendős kölni érsek-választófejedelem, Hermann Graf von Wied is éppen ezekben az esztendőkben kezdte komolyan fontolgatni valamiféle enyhe reform szükségességét, megértést tanúsítva a lutheri eszmék iránt; elítélte a spanyol

módszereket és az egész konzervatív egyházi vezetést. Ez a választók közül már négy; marad Károly mellett Ferdinánd mint cseh király; a mainzi érsek: Sebastian von Heusenstamm és a trieri érsek, aki rég nem számít e küzdelemben.

Különösebb töprengés nélkül is világos, hogy a szövetség államai közül Hessent és a két Szászországot kell kikapcsolni, hogy az egész láncolat megbomoljék; a választófejedelmek közül pedig a kölni érseket kell megregulázni.

A kölni érsek ellen hadba szállni értelmetlen, és ok sincs rá. Megrendszabályozására ott a Vatikán: a kölni dóm egy papfunkcionáriusa Rómában feljelentette az érseket – „Melanchtonnal és Butzerrel tárgyalt!" –, akit erre 1546 áprilisában felfüggesztettek, majd elmozdítottak tisztéből. Kölnt spanyol katonaság szállta meg; az ügy el van intézve.

Nehezebb a dolog a Móric vezette Szászországgal. Még szerencse, hogy ez a Móric értelmes ember, vallási skrupulusai nincsenek, viszont mohón áhítozik a másik Szászországra és a vele járó választófejedelmi címre. 1546 márciusában Móric udvari tanácsosa tiszteletét teszi Károly császárnál a németalföldi Maastricht városában; a császár nyájasan fogadja a tanácsos urat; Móric ígéretet kap, hogy vetélytársa birtokát és rangját egyaránt megkapja, ha hajlandó az összbirodalmi érdekeket szolgálni. Móric hajlandó. Ezzel – mivel II. Joákimnak esze ágában sincs ellenszegülni – a komoly ellenfelek száma kettőre csökkent: a bigámia miatt bármikor felelősségre vonható Fülöp hesseni tartománygrófra és János Frigyes szász választófejedelemre. No meg hát itt volt Ulrik gróf a maga Württembergjével, de ennek közelében máris felvonultak a Tirolban gyülekező spanyol és olasz csapatok. Károly 1527-ben németekkel foglalta el Rómát; most majd olaszokkal és spanyolokkal foglalja el Augsburgot, az ágostai hitvallás szülővárosát és Wittenberget, az eretnekség fészkét.

Mivel azonban a hadivállalkozás mégiscsak Németország ellen irányult, biztosítani kellett a katolikus német fejedelmek semleges jóindulatát is. Ausztria, Ferdinánd főhercegi domíniuma a Habs-

burg-birodalom rendíthetetlen támasza volt. A szigorúan katolikus Bajorország urát, Vilmos herceget azonban nem ártott lekenyerezni. Nem támogatta ugyan a protestáns államokat, de állandóan vitás ügyei voltak Ferdinánddal, sőt Ferdinánd ellenében János királyt támogatta, akivel diplomáciai kapcsolatra is lépett. De a császár Vilmos herceghez is talál kulcsot. Vilmos 1546 júniusában, Regensburgban elnyeri Ferdinánd lányának kezét, s ezzel benősül a Habsburg-dinasztiába; ennek fejében pénzt és fegyvert ad a császári csapatoknak.

1546. június ötödikén Regensburgban megnyílik a birodalmi gyűlés. A Magyarországról kivont csapatok már Regensburg alatt állnak, bevetésre készen. Az összegyűlt rendeknek sejtelmük sincs arról, hogy mi készül. *„Sie hatten keine Ahnung von dem, was vorging"* – méltatlankodik Leopold von Ranke. Annyira gyanútlanok, hogy török elleni segélyt készülnek megajánlani, bár Fülöp gróf felszólal, nem használja-e fel azt megint másutt a császár, Piemontéban vagy Algírban?

Erre nem fog sor kerülni – ígéri a császár. Viszont nem ártana egynémely német urakat hűségre és tisztelettudásra tanítani, teszi hozzá fenyegetőleg. A még mindig gyanútlan pfalzi választófejedelem, Frigyes közbeszól, és naivul megkérdezi: kik lennének azok az engedetlen urak?

Károly most már nem türtőzteti magát:

– Azok, akik vallás ürügyén hatalmi helyzetüket igyekeznek erősíteni, nem tisztelik a birodalom jogrendjét, egyházi javakra teszik rá kezüket, és e javakat a maguk hasznára fordítják.

Mindenki elképed. A gyűlés feloszlik.

Másnap a schmalkaldeni szövetség két vezető fejedelme szabályos, írott hadüzenetet kap a császártól.

Kitört a német császár háborúja a németek ellen.

Két éven át készítette elő Károly ezt a háborút a legnagyobb gonddal és a legnagyobb titokban. Ezért kényszerítette térdre a francia királyt, ezért kötött békét a törökkel. Most nyugati és keleti határai egyaránt biztosítva vannak. Támadhat nyugodtan.

„Sokat gondolkoztam a dolgon – írja Károly a hadüzenet napján nővérének, Mária özvegy magyar királynénak, Németalföld helytartójának –, értelmes szakemberekkel tanácskoztam, véleményüket kértem; most elhatároztam, hogy háborút indítok Németország ellen."

A megtámadottak azt se tudják, hová kapjanak. Ilyesmire még nem volt példa. A császárok eddig is gyakran fenyítettek meg hadjárattal engedetlen hűbéreseket; de hogy saját császáruk szabályos hadüzenet után, spanyolokkal meg olaszokkal jöjjön ellenük: ez hallatlan. Ha Károly rajtaütésszerűen támad a németekre, bizonyára kemény ellenállásra talál. De így nehezebb a dolog.

Amíg gyülekezni, fegyverkezni, mozgósítani kellett, ment minden rendjén. Württembergből huszonnyolc zászlóalj és hatszáz lovas sereglett össze. Jelentkeztek a városok is. Júliusra tizenkétezer ember szerveződött hadsereggé a Duna felső folyása mellett, Sebastian Schärtlin von Burtenbach ezredes parancsnoksága alatt, aki 1527-ben fiatal tisztként megjárta Rómát.

Eközben a császár olasz segélyhadai végeláthatatlan sorokban kígyóznak az alpesi hágók útjain, le egészen Innsbruckig. Bár annak idején, megválasztásakor esküt kellett tenni, hogy nem használ fel idegen katonákat a birodalom belsejében: most harmincnégyezer olasz gyalogost, ötezer lovast vezet elé veje, Ottavio Farnese. Landshut alatt, 1546. augusztus tizenkettedikén szemlélte meg Károly az olasz hadtesteket.

A császár taktikája egyszerű volt: nyílt csatákat kerülve, feltűnést keltő lármával megszállni minden várost, ahol nincs ellenállás, a lakosságot megfélemlítve továbbvonulni, és így jutni szinte észrevétlenül egyre beljebb, ahol egy csata már döntő és végérvényes eredményt hozhat.

A megtámadottak viszont nem tudták, mihez fogjanak: menjenek a több részre osztott császári csapatok után? Erre vagy arra vonuljanak? Mivel ahányan voltak, annyiféle parancsnokkal érkeztek, egy-egy haditanács inkább értekezletnek tűnt, semmint pa-

rancsnokok intézkedési megbeszélésének. A vezetők folytonosan megsértődtek, leveleztek egymással, aktákat küldözgettek.

Egyszer csak, hogy, hogy nem, a Duna partján, Ingolstadtnál szembetalálkozott a két ellenséges sereg. A szövetségesek a megilletődöttségtől puskájukat se merték elsütni; a császáriak meg csak álltak, és vártak. Ha akkor a császár támad: talán sikerrel védekeznek a protestánsok; de így, hogy rájuk bízták a kezdeményezést, nem moccantak. Végül is pár napig ágyúkkal lövöldöztek egymásra, mialatt a császár hidegvérrel sakkozott, társalgott a sátrában. Röviden: ez a duna–württembergi hadsereg semmilyen eredményt nem ért el. Meg se verték; ide-oda vonulgatván, szép csendesen fogyott, míg szét nem oszlott. Tinódink ugyan méltatja ezt az ingolstadti táborozást, de sokkal többet ő se tud mondani:

Sok szép harcok akkoron ott levének
Kopját törnek, sok puskából lövének
Kik miá két félben sokan vesztének
Károly vitézi ott embörködének

Igen, Tinódit ez a háború szerfölött érdekelte, és meglehetősen részletesen – és meglehetősen egyoldalúan – meg is énekelte. Tinódi nem győz Károlyért lelkesedni; szerinte a schmalkaldeni szövetség támadt urára, a császárra, aki most megbünteti őket. A német urak

Zendölének, tanácskoztanak vala
Wittembergbe Friderik János vala
Kit tisztiről Kurfirsztnak hívnak vala
Jöve ömelléje egynéhány herceg,
Kiket hivatott vala Kurfirszt herceg
Jöve Rén nádrespán: az Falcgróf herceg,
Az harmadik az würtömbergi herceg
Támada Langróf, ki jó hadnagy vala
Ötödik kolóniai pispök vala
Ki az pápaságra igyeközik vala...

Valóban ezekkel társalkodott egybe a „Kurfirszt", vagyis a választófejedelem: mint láttuk, a *„Rén nádrespán Falcgróf"*-fal: vagyis a rajnai Pfalz fejedelmével, akit valóban nádori hatáskörűnek tudtak Európában; a „jó hadnagy" Langróf nem más, mint Hesseni Fülöp tartománygróf; sőt még szegény Hermann von Wied kölni érseket is megvádolta, hogy a pápaságra igyeközött, mint hajdanán Bakócz Tamás...

De ugyan miért érdekli ez a háború annyira Tinódi Sebestyént? És vajon miért lelkesül éppen ő Károly császárért?

Mert miközben Ingolstadtnál meg egyebütt oly szépen kerülgették egymást a hadviselő felek; miközben „kopját törtek, sok puskából lövének", és a császár szépen magára terelte ellenfelei figyelmét, mert hiszen hol lenne másutt a főerő, mint ahol a császár ütött tábort: 1546. október harmincadikán egy magyar lovashadosztály a Prágában tartózkodó Ferdinánd parancsára átlépte a cseh–német határt, és leírhatatlan pánikot keltve, száguldó iramban nyomult előre Szászország területén.

Az jó Nyári Ferenc csak két zászlóval
Az jó Bakics Pétor es két zászlóval
Lőn Erdődy Pétör másfélszáz lóval
Jó Horváth Bertalan százharminc lóval
Ifju Pethő János vala száz lóval
Getyei Ferenc vala ötven lóval
Az Bornemisza Sebestyén ötven lóval...

Csakhamar ez szép sereg elindula
Morván, Csehországon általment vala
Prágához juta, király azt meghallá
Feleségével vígan őket ott látá.
Ám bemutaták szép szerrel magokat
Meg akarák mutatni ő módjokat
Sivalkodván, futamtaták lovokat
Nagy szép szertartással nyargalásokat.

Ránézve az király igen vigada
Mert ő az csehökbe nem bizik vala
Ez kevés magyarnak ugy örül vala
Mert vitézségöket jól tudja vala...

Tinódi nem túloz: Ranke írja, hogy a Szászországra támadó cseh–magyar alakulatok ereje „a törökökkel vívott harcokban megedzett magyar könnyű lovasság volt". Harcias magyarjainkat a derék szászok rémületükben törököknek nézték; egymást taposták ijedtükben, úgy menekültek, ki merre látott. A lélektani hatás óriási volt, nagyobb, mint a tényleges. Károly, ez a zseniális színpadi rendező, aki a maga nagy világszínpadán a legármányosabb cselszövéseket produkálta óriási hatással, ezúttal is remekelt. Mikor Németország délibb részein híre terjedt, hogy kelet felől rajtuk ütöttek a magyarok, sokan adták fel a küzdelmet, reménytelennek ítélvén azt.

Hihetetlen, hogy miket ér meg az ember: a magyar várakban spanyolok ülnek, Szászországban pedig azok a magyarok hadakoznak, akiknek a töröktől kellene megvédeni országukat.

De miért és honnan a magyarok lelkesedése?

Szegény magyarok abban reménykedtek, hogy ha ők most segítenek Károlynak, akkor Károly is segít rajtuk. Semmi közük nem volt a schmalkaldeni szövetséghez, ha egyáltalán érzelmeik voltak ez ügyben, akkor bizonyára a reformáció ügye mellett, tehát a protestáns fejedelmek mellett éreztek, de ennél ezúttal sokkal fontosabb volt a végleg veszni indult haza ügye. Mentek harcolni Szászországba, gyermeki bizodalommal remélvén, hogy a császár, mint valami mesebeli király, „jótett helyébe jót várj" alapon visszafizet nekik.

Azt is bizonyítani akarták, hogy a magyar jó katona. Különös ugyanis, de igaz, hogy miközben Magyarországon egymást érték a nyugat-európai hadvezérek és katonák kudarcai: odakünn az terjedt el rólunk, hogy hasznavehetetlen, rossz katonák vagyunk.

Az magyar nemzetöt ezért utálják
Vendégnépek éktelenől rutolják

Most alkalom nyílt, hogy bizonyítsanak, és ezt tisztességgel meg is tették: mint látni fogjuk, magát János Frigyes „Kurfirsztot" is magyar huszár fogta el, a dicsőséget azonban mások aratták le helyette.

Míg tehát a magyar huszárok és némi cseh gyalogság Szászországban hadakoznak, Németország délnyugati csücskében Károly császár szívós következetességgel helyreállítja a rendet, legalábbis azt, amit ő rendnek gondol. Württemberg és Pfalz – ez utóbbi csak kénytelen-kelletlen vett részt a dolgokban, hiszen „a Rén nádrespán, a Falcgróf" mindössze száz katonát küldött a garázda, de ijedt Ulriknak – meghódol, Ulm és más birodalmi városok inkább alkudozások, semmint harcok után szintén megnyitják kapuikat a spanyol csapatok előtt.

A két Szászországban már viharosabban zajlanak az események, és nem is csak a Nyáry fivérek lovashadosztálya miatt. János Frigyes fejedelem udvarába francia követek érkeznek, annak a Ferenc királynak a követei, aki a crépyi béke titkos záradékában megfogadta, hogy nem támogatja a protestáns német fejedelmeket. Fegyverrel nem is; de pénzzel igen. Előnyös hadisegélyt ajánl a szász választónak, aki ettől máris erősebbnek érzi magát, és joggal, hiszen Franciaország, sőt Anglia is aggodalommal látja, micsoda könnyű prédává válik az erősnek hitt Németország. Jövőre ismét nekik kell tartani a megerősödött császártól. A francia segély okozta váratlan örömet váratlan bosszúság zavarja meg: a másik Szászország feje, a ravasz Móric a császárral kötött titkos megállapodás értelmében, váratlanul az országába tört magyarok oldalán tűnik fel, és velük együtt vonul János Frigyes ellen. A kétfelé szakadt Szászország a maga külön magánháborúját vívja a császár rájuk kényszerített háborúján belül.

Ez a helyzet 1546 decemberében.

Tél van, a csapatok fáznak, a spanyoloknak nincs hová táborba

vonulniuk, beleragadnak a sárba, járványok tizedelik őket. A környékbeli falvakat fosztogatják. De a szovetség maradék katonainak sincs hová húzódniuk: teli táboruk nincsen, ha kiszemelnek egy-egy mezőt, a szomszédos város máris tiltakozik Tél van, mindenki fázik és ingerult.

Itthon, Magyarországon se valami jó a helyzet. A torok ugyan nem támadott – lassan mindenki kezdi sejteni, miért nem –, de helyettuk itt vannak a rabló főurak. A Felvidéken, nehezen hozzáférhető várak rejtekében farkasként lapulva, valóságos rablófalkákba tomorulve fosztogatják az útonjarókat.

Sokfelől uvoltés lőn ez urakra
Kikből tolvajok állnak az utakra
Senki békével nem mehet Pozsonyra
Sok kincsot elfosztnak, népit vágják halálra.

A rablóbanda feje bizonyos Basó Mátyás, Murany váranak ura. Azt beszélik, hogy mint várkapitány eltette láb alól a vár kiskorú tulajdonosát. Hamispénzt ver, rabol, gyilkol szabadon. Murány vara valóban szinte bevehetetlen· éppen szaz esztendő múlva, 1644-ben, Wesselényi Ferenc fuleki kapitánynak is csak úgy sikerul megszereznie az erősséget, hogy szerelmet vall, és házasságot ígér az erdélyi fejedelem birtokában lévő vár úrnőjének, a szép ozvegynek, Széchy Annamáriának. Most azonban, 1546-ban nem ilyen idill színhelye Murány vára. Vér folyik, rabok nyognek, dáridóktól hangosak a kornyező erdők. Előbb-utóbb tenni kell ez ellen valamit. Egyelőre azonban, mint láttuk, mindenki mással van elfoglalva. A magyar katonák Szászországban nyargalásznak, a torokok csondben telelnek Budán, Esztergomban, Fehérvárott, Nógrádban. Fegyvernyugvás van, ez azonban a felvidéki magyar főurakra nem érvényes. Ők lesik az orszagúton szekerező kalmárt, deákot, lelkészt, hogy lecsaphassanak. „Sok kincsot elfosztnak, népit vágják halálra."

Egyszóval beke van.

BÉKÉS ESZTENDŐ MAGYARORSZÁGON 1547

Vitézök, ha élhetök ez világba
Megsegéllek titöket országtokba
Jó készülettel megyek tihozzátok
Élni-halni köztetök, én akarok
(V. Károly a magyarokhoz,
Tinódi Sebestyén: *Károly császár hada.*)

Hála a török perzsiai hadakozásának, az Úr születése utáni 1547. esztendő békésen telik el Magyarországon. Hogy e békesség mögött nemcsak a török messzi napkeleten vívott háborúja keresendő, hanem egészen más is: arról az országlakosok nagy többsége még mindig nem tud. Majd csak ez év végén derül ki hivatalosan, hogy fegyverszünet van, méghozzá hosszú fegyverszünet; az emberek egyelőre élvezik a békét.

Milyen egy békés esztendő a törökkel együtt élő Magyarországon?

Hadjáratok, nagy csapatmozgások, várviadalok, jelentős török területnyerések nincsenek. A török mintha megelégednék azzal a keskeny csíkkal, melyet az ország közepéből 1543-ban kihasított. Alig több ez, mint a Budára vezető hadiút a megfelelő oldalbiztosítással: Siklós, Pécs, Szekszárd, Székesfehérvár, Buda, Esztergom, Nógrád. Az Alföld nagyobb része nemigen ízleli még a törököt; a Tisza és Erdély közti terület szilárd nyugalmat élvez; a Dunántúlon: Somogyban, Zalában, Veszprém körül, Komárom tájékán minden csendes. Kialakult egy végvári védőrendszer, s ezek egy részében már királyi katonaság van, mert a földesurak, nem győzvén a vitézeket fizetni, felajánlották váraikat a koronának. Tinódi 1548-ban már írásba, pontosabban muzsikába foglalja ezt az 1547-ben, a fegyverszünet esztendejében létrejött láncolatot, még kottát is mellékel hozzá:

Sziget, Babolcsa, Kaposújvár
Korokna, Lak, Somogyvár, Tihany
Palota, Pápa, Győr és Gesztös
Sőt Komárom, Sempte és Nyitra
Léva, Surány, Ság, Drégoly
Gyarmat, Szécsény, Salgó
Buják, Oroszlánkő, Sirok, Egör.
Tesznek ezök Budára nagy vigyázást...

És mivel valóban „tesznek Budára nagy vigyázást" – egymást érik a helyi jelentőségű csetepaték. Ezeket csaknem mindig a török kezdeményezi – központi utasításra járnak el, ez megszabja az akciók hatósugarát, valamint hogy a helyőrségeknek csak bizonyos százaléka távozhat a várból –, és csaknem mindig a török szenved vereséget. Először mutatkoznak meg a gerillajellegű magyar harcmodor előnyei: legfőljebb pár száz főnyi lovascsapat a közelgő törökök elé vágtat, rajtaütésszerűen megütközik velük, szétszórja őket. A spanyol, olasz és német hadviselés ezt a harcmodort nem ismeri; ők ide-oda menetelgető, döntést halogató, tömegükkel érvényesülő, nagy műszaki hókuszpókusszal, körülményesen ostromló zárt csapatokat kedvelnek. Ilyesmire a törökök is hajlamos. A magyar katona viszont az egyéni kezdeményezést becsülő, individuális harcos: akkor mutat fel ragyogó teljesítményeket, ha kevesedmagával van, ha a csapatból mindenkinek jut valami egyedi feladat, melynek végrehajtásával „jó hírt-nevet" szerezhet. Ezért spanyol, olasz és német tábornokok fegyelmezetlennek tartják; pedig hogy milyen előnyökkel jár ez a harcmodor, arra ők is éppen az idén kezdenek rádöbbenni, amikor egy – birodalmi sereghez mérten – aránylag csekély katonai erő, egy magyar lovashadosztály döntést képes kicsikarni a schmalkaldeni háborúban, sőt később, a cseh rendi felkelés leverésében is igen hasznosnak bizonyul.

Általában huszonöt-harminc főnyi csapatok csatározásai folynak, de azok rendszeresen. A töröknek az a szándéka és feladata, hogy a fegyverszüneti vonalat ne engedje erődített határrá mere-

vülni; hogy a környező falvak és kisebb várak közé csapva, bizonytalanságot, félelmet keltsen, és ezáltal a lakosságot elköltözésre bírja, minek következtében viszont egy tekintélyes senkiföldje jöhet létre. A magyar helyi parancsnokok felismerik ezt a tervet, és ahol csak tehetik, akadályozzák. Sikerrel. Valószínű, hogy ha valami központi generális egységes tervei fegyelmeznék őket, sokkal kevesebb eredménnyel védekeznének; így azonban a mindenkori várkapitány dolga, hogy saját felelősségére eldöntse, mit tegyen. A két főkapitány, a magyarrá honosodó német birodalmi gróf, Salm Miklós és Báthory András e tekintetben türelmesek, és tűrik az egyéni kezdeményezéseket. Salm különben is kiváló katona, őszintén együttérez a magyarokkal, közöttük él, és tompítja, sőt néha mintha egyenest szabotálná az általa ostobának ítélt bécsi rendelkezéseket. Salm a feudális magyar urak anakronisztikus jobbágynyúzó módszereit is megveti, mert gyakorlatilag károsnak tartja; ahol teheti, könnyít a jobbágyok terhén.

A budai, esztergomi és nógrádi török helyőrségek parancsnokai eleinte felültek a magyarok csalogató taktikájának, és egyre nagyobb csapatokat küldtek portyára, főleg Heves és Borsod tájaira. A végén már

Kétszáz lóval Hevesre hogy ütnének
Egerből kétnegyvenen érkezének

A nyolcvan egri vitéz – a jeles Varkocs Tamásnak, a Fehérvár védelmében hősi halált halt Varkocs György öccsének parancsnoksága alatt – déltől napnyugtáig szétverte a kétszáz törököt, és Őrsi László, „egy serény ifjú", még az agát is lekaszabolta.

Igen vérös zászlót onnan hozának

– számol be büszkén Tinódi a csatáról.

Eger jelentősége különben is egyre nőtt, és a török szemében kellemetlen szálkává kezdett válni. Eger nem függött a központi birodalmi kormányzattól, parancsnoka, Varkocs Tamás önálló

döntési hatáskörrel bírt. Ezt a sajátos helyzetet az idézte elő, hogy Eger vára a Bécsújhelyt fogva tartott Perényi Péter tulajdona volt. Perényi az egri püspöktől megszerzett várat alaposan megerődítette; viszonylag korszerű kővár volt, tehát nem *palánk*, vagyis nem vesszőből font, gerendákkal bélelt, sárral tapasztott sövényrendszer, mint a legtöbb magyar végvár, például Temesvár vagy Sziget. Most, hogy Perényi Ferdinánd foglya volt, déli birtokát viszont, Siklóst a török foglalta el: Varkocs Tamás becsületbeli ügyének tekintette, hogy mindkét ellenségnek a lehető legtöbb borsot törje az orra alá. Ez sikerült is. Eger a török szemében vörös posztóvá kezdett válni.

A dunántúli részeken a török nem alkalmazta az északi megyék elleni módszert: itt csendben volt, valószínűleg azért, mert az ellenséget is erősebbnek tudta. Komáromot, Győrt, Szigetet királyi katonaság védte. Itt viszont a kisebb végházak magyar helyőrségei lopakodtak be török területre, céltudatosan zavarva az annyira fontos budai hadiutat. Még 1549-ben is azon kesereg a pécsi basa, aki az út biztonságáért felelős, Istvánffy Pál királyi tanácsoshoz címzett panaszos beadványában, hogy a magyar huszárok nem tartják be a fegyverszünetet, „az mecseki utat is állják az király szolgái, ismég az siklósi utat is, ismég fejérvári utat is... és az budai utat is állották".

A magyarok nem elégedtek meg a hadiút állandó zavarásával: ellenőrizték a tolnai és Fejér megyei falvakat, odajárogattak adót beszedni, zabért, szénáért, borért, miegymásért.

Ezek a zavaró portyák akadályozták a törököt, hogy közigazgatásilag zavartalanul berendezkedhessék.

Ugyanekkor – míg a szomszéd Németországban magyar részvétellel javában dúlt a schmalkaldeni szövetség elleni háború – V. Károly ismét béketárgyalásokat kezdeményezett. Lejáróban volt a másfél éves fegyverszünet, és a császárnak esze ágában sem volt a magyarok kedvéért kiújítani az ellenségeskedést. Egy magyarországi hadjárat esetén könnyen hátba támadhatnák a megregulázott német fejedelmek vagy a franciák. A tárgyalások ezúttal hamar lezárultak. A szultán örült, hogy békén hagyják: Perzsiában nehezen

alakultak a dolgok, a perzsák a végtelen hosszú utánpótlási vonalból eredő török nehézségeket kihasználva, ügyesen védekeztek.

1547. június tizedikén tehát ismét, ezúttal öt teljes évre békét kötött egymással a német császár meg a török szultán.

Mikor is jár le ez a béke?

1552 nyarán.

Az ötéves béke kedvezett a töröknek. Rendezhette perzsiai ügyeit, készülhetett, fegyverkezhetett. Károly és Ferdinánd elismerték a szultánt egész Magyarország egyedüli urának, sőt évi harmincezer arany adó fizetésére is kötelezték magukat. Ezzel a Habsburg-uralkodók tudomásul vették, hogy ők Magyarország kezükben maradott „fél gallérját" a szultán kegyéből, elvileg hűbéresként, pénzért bérlik! A Habsburg-dinasztia ezzel a lépésével elárulta és kiszolgáltatta Magyarországot. 1547-ben, huszonegy évvel Habsburg Ferdinánd királlyá választása után, a tétova uralkodó húsz éven át tartó kétbalkezes próbálkozásainak végén, hogy megfeleljen annak a követelménynek, amely végett őt annak idején ott, Pozsonyban néhány magyar főnemes trónra emelte, holott volt már egy törvényes uralkodója az országnak!, a Habsburg-ház végleg lemondott Magyarországról, sutba dobta ezt a szerencsétlen földet. Mint azt az 1526–1541 közötti időről szólván láttuk: a magyar nemesség is megtette a magáét az ország pusztulása érdekében; de az, amit most, 1547-ben, békesség ürügyén a Habsburg-dinasztia az 1526-ban ölébe hullott országgal tett, hajmeresztő és megbocsáthatatlan. És éppen ekkor, éppen ennek a szégyenteljes alkunak az évében ismeri el a máskor oly rebellis magyar nemesség a Habsburg-dinasztia *örökös* uralmát! De itt még nem tartunk; erre decemberben kerül sor.

Egyelőre folyik a németországi háború.

Károly császár hadai különféle sakkhúzások, csatározások és diplomáciai mesterfogások után – melyekre itt és most semmi értelme részletesen kitérni – áprilisra sarokba szorították az egyetlen komoly ellenfelet: János Frigyes szász választót, és az Elba menti Mühlberg városánál döntő csatára kényszerítették.

V. Károlynak fantasztikus szerencséje volt: 1547 elején meghalt két riválisa, a XVI. század első felének két nagy reneszánsz fejedelme: VIII. Henrik és I. Ferenc. VIII. Henrik angol király januárban távozott az élők sorából, utódként egy nyápic tízéves kisfiút hagyva hátra, negyedik feleségének, Jane Seymournak rövid életű fiát. Anglia egy időre, I. Erzsébetnek, a kivégzett Boleyn Anna lányának majdani trónra kerüléséig, kikapcsolódik a világpolitikából. Franciaországban is nagy a tanácstalanság: a március 31-én meghalt I. Ferenc utóda, a huszonkilenc éves II. Henrik, aki szintén nem lesz hosszú életű, s aki átmeneti katonai siker után vereségekbe és oldóklő vallásháborúba keveri országat (mely oldóklésre majd özvegye, Medici Katalin teszi fel a koronát), egyelőre nem tud, és nem is akar a szorongatott szász fejedelmen segíteni. Henrik és Ferenc halálával egy korszak ért visszahozhatatlanul véget. Érzi ezt Károly is, aki már szintén nem sokáig uralkodik, de aki most még erős, határozott, kemény és céltudatos.

1547. április 24-én, vasárnap, délután négy órakor az Elba-parti Muhlberg közelében egy magyar huszárszázad vágtat ki a gyér erdősáv védelme mögül, egyenesen a csatára készülő Johann Friedrich fejedelem törzsének. A fejvesztetten menekülő, kísérete által cserbenhagyott uralkodó vívni kezd egy magyar huszarral, bizonyos Luka Józsával, aki az idős úr kezéből könnyűszerrel kiüti a kardot, és foglyul ejti. E pillanatban ér oda lóhalálában vágtatva az áruló Móric herceg udvarának egyik tisztje, Thilo von Trott – vagy régiesen Trotha –, aki remulten látva a váratlan viadalt, retteg, nehogy még utóbb megoljék a rivalis fejedelmet, mert ez nincs benne a számításban. Az öregúr még jó cseretargy lesz kulonféle diplomáciai alkudozasokhoz, persze csak elevenen. Thilo von Trothától viszont hasonló meggondolások alapján egy spanyol ezredes vette védőőrizetébe a valasztófejedelmet. Tinódinak így mesélték a dolgot:

Azonközbe egy magyarra találá
Kurfirszt azzal ott viadalnak álla.
Termete az magyarnak kicsiny vala
De Kurfirsztnak oly nagynak látszik vala
Kinek neve az Luka Józsa vala
Foglyá magát ő annak adta vala.
De az spanyolok tőle elvevék
Károly császárnak azok bejelönték
Azki fogta, császár megtudakozék,
Luka Józsa megajándékoztaték.

A spanyol ezredes a sátra előtti tábori széken üldögélő császárhoz vezette a fogoly fejedelmet. János Frigyes vérző fejjel, szétzilált öltözetben ült lova nyergében; a ló egy spanyol lovász vezetékén poroszkált. A császár láttán János le akart kecmeregni a nyeregből, de Károly intett, hogy szükségtelen. Érdemes ezt a régi filmszalagot lepergetnünk, s a ránk maradt beszélgetést fölelevenítenünk, mert minden magyarázgatásnál jobban jellemzi a kort és a szereplőket.

Károly császár némi hatásszünet után foghegyről odavetette a sebesülten lován ücsörgő, zavart János Frigyesnek:

– Elismer végre római császárnak?

– Mától fogva én csak egy szegény rab vagyok. Mégis kérem felségedet, bánjon velem mint fejedelemmel – válaszolta kitérőleg a választó.

– Úgy bánok én is kenddel, amint kend bánt velem.

Ekkor Ferdinánd, aki eddig felséges bátyja mellett hallgatott, úgy érezte, hogy neki is mondania kell valamit:

– Szép kis alak maga – így Ferdinánd, német, magyar, cseh király, osztrák főherceg stb. – Családostul földönfutóvá akart tenni, hát illik ezt?

Hogy a fogoly választófejedelem erre mit válaszolt, azt nem jegyezte fel a krónikás. Azt viszont igen, hogy miután János Frigyes megnyugtató hírt kapott sebesült fia felől, visszanyerte közismert

rendíthetetlen nyugalmát, és még a halálos ítéletet is – melyet nem hajtottak végre – foghegyről fogadta; tovább sakkozott rabtársával, Ernő braunschweigi herceggel.

Hátra volt még a két feleséget tartó Hesseni Fülöp elintézése. Fülöp veje, Móric, az újdonsült választófejedelem, közvetíteni kezdett közte meg a császár között; megbeszélték, hogy Fülöp adott időben megjelenik Károly előtt, és térdre hullva bocsánatért könyörög. A császár kegyesen meg fog neki bocsátani, és ezzel az ügy el lesz intézve. Fülöp, aki örült, hogy nem kell tovább harcolnia, június tizenkilencedikén ebéd után belovagolt a császár hallei udvarába, térdre hullt előtte, bocsánatáért esedezett. Károly megbocsátott, az ügy ezzel el volt intézve. Fülöp mindjárt csatlakozott is a társasághoz, elcsevegett a hölgyekkel, s beesteledvén, indult volna haza, mikor régi ismerősünk, II. Joákim brandenburgi választófejedelem – aki hogy, hogy nem, szintén éppen az udvarnál tartózkodott – odalépett hozzá, és csendesen annyit mondott:

– Ön ittmarad éjszakára.

Örömmel maradna, felelte Fülöp, de őt ügyei hazaszólítják.

– Ön mégis ittmarad éjszakára – ismételte meg Joákim a nyájas invitációt, de addigra már két fegyveres spanyol testőrtiszt is a hesseni tartománygróf mellett állt. Fülöp fogoly volt, a császár foglya.

Ezzel befejeződött V. Károly német háborúja. De csak a szó katonai értelmében. Az emberek gondolkodását nem tudta megváltoztatni; a száz és ezer városban, faluban nem tudta a régi hitet visszaállítani; a protestáns Németországot egy lelki győzelem büszke érzése kezdte eltölteni: a katonailag győztes császár pontosan abban az ügyben nem jutott előre tapodtat sem, amely miatt hadat indított: a protestantizmus ügyében.

Spanyol zsoldosai, titkos és nyílt ügynökei és provokátorai, kormányzási rendszere, fennhéjázó arisztokratizmusa, saját okosságának tudata miatti öntelt gőgje mélységes utálattal és megvetéssel töltötte el a németeket. A németek sohasem szerették Károlyt, de most meggyűlölték. V. Károly császár saját szűkebb birodalmában megbukott. A végleges egység megteremtésének reményében in-

dított háborúja után birodalma olyan szétesővé vált, mint azelőtt sohasem; már csak pár esztendő, és a spanyol és a német Habsburg-ház végleg és örökre kettészakad, s ezzel a világhegemónia álma is füstbe megy. .

De most még a győztes fölényével tekint körül a megalázott Németországban; Tizian mester, az udvari festő már készíti ecsetjeit, hogy megörökítse a győztes uralkodót, hadvezéri pózban, díszpáncélban, lándzsával jobb kezében; tüzes lovának fején díszbóbita, a nyereg alatt dísztakaró, mint valami udvari lovasjátékon; a háttérben az erdő, ahonnan Luka Józsa elővágtatott; az egész kép roppant fenséges és tiszteletet parancsoló; ettől kezdve minden iskolásgyerek, a madridi Prado-múzeum minden látogatója, Tizian-kiadványok lapozgatói ilyennek fogják elképzelni Károlyt a mühlbergi csatában, ahogy azt Tiziano Vecelli palotagróf, császári tanácsos és udvari festő beállította, megtervezte és befejezte 1548-ban.

A győztes fölényét azonban a vereséget dacosan tűrő németeken kívül mások is zavarták. Csehországban, Ferdinánd egyik országában, ahonnan ő a schmalkaldeni háború eseményeit figyelemmel kísérte, a tavasz óta különböző kellemetlenségek történnek. A csehek – közülük sokan Jan Hus eszméinek titkos vagy bevallott hívei, s mint ilyenek, a reformáció pártolói – nem hajlandók se katonai, se másmilyen segítséget nyújtani a német protestáns fejedelmek leveréséhez; sőt egyes főurak János Frigyes választófejedelem rendelkezésére bocsátják magánhadseregüket. A cseh rendek márciusban országgyűlést tartanak, ezen pontokba foglalják panaszaikat és kívánságaikat. Leszögezik, hogy ragaszkodnak szabad királyválasztó jogukhoz – vagyis nincs kedvük ismét Habsburg-királyt a saját nyakukba ültetni. Nem támogatják Rómát és a katolikus restaurációt, viszont ragaszkodnak ősi jogaikhoz. Ha Ferdinánd e követeléseiket nem tartaná be, majd fegyverrel vívják ki jogaikat.

A szorongatott Ferdinándot az áprilisi mühlbergi csata mentette meg. Károly császár győzelme, Ferenc és Henrik királyok halálának lassan odaszivárgó híre megtette a hatását. A főnemesség és a

módosabb nemesség megszeppent, és cserbenhagyta a szabadságjogai mellett változatlanul kitartó városi polgárságot. 1547. július ötödikén Prágában felkelés tört ki, a szorongatott Ferdinándot a szászországi hadszíntérről hazavezényelt és éppen Prágán át vonuló magyar huszárok mentették meg. Ők verték le a prágai népi felkelést is.

Csehök hamar ott mind megfutamának
Sokat bennök magyarok levágának
Kiket bennök elevenön fogának
Kiket vígan királnak mutatának.

Mint már arról szóltunk: a magyarok azért vettek oly készségesen részt a németországi hadjáratban, és Prágában is azért siettek Ferdinánd megsegítésére – aki „nagy hivségöket megköszönte vala" –, hogy ezen az áron megszerezzék a két Habsburg-uralkodó támogatását a török elleni harcokhoz. Tinódi meghatóan naiv éneke, melyben erről a schmalkaldeni háborúról beszámol, híven tükrözi a magyarok gyermeki reménykedését. Véget érvén a hadjárat, a magyarok így kérlelik a császárt:

Jól érti felségöd nagy inségünket
Terek miá mi nagy veszedelmünket
Az istenért kérjük tefelségödet
Már segélj meg minket, te szegényidet.
Im, mi felségödért az mi hazánkat
Elhagytuk fiunkat, házastársunkat
Nem néztük ily messze fáradságunkat
Felségödért nem szántuk halálunkat.
Jövel azért erőddel országunkba
Fejönként leszunk véled ott az hadba
Isten velünk lészen az viadalba
Az pogányok lesznek ott megromlásba.

V. Károly császár könnyekig meghatódik e szép könyörgéstől, és imigyen válaszol:

Jó vitézök! Értöm nagy inségtöket
Pogány miatt nagy veszedelmetöket
Sokszor akartam segélleni titöket
Elindulnom támasztottam erömet
Itt azonban ellenöm támadtanak
Ez árulók országomra indultak
Odamentöm vélem ök elhagyatták
Nagy gyakorta énvelem tusakodtak...

Vitézök, ha élhetök ez világba,
megsegéllek titöket országtokba.
Jó készülettel megyek tihozzátok
Élni-halni köztetek én akarok
Régön hallottam, jó vitézök vagytok
Ez igyemben kit szömömmel jó látok.
Immár magamban azt én elvégeztem
Valamikor lészön én ellenségöm
Magyar nélkül nem lészön ütközetöm
Mert akkor tudom lesz néköm nyerésöm.

Bár ilyen szép lött volna a dolog a valóságban is, mint Tinódink – és nyilván számtalan kortársa – képzeletében. De már akkor, amikor a jó vitézökhöz szólott, régen tudta a fölséges úr, hogy a béke újabb öt évre megköttetik, és alig várta, hogy a kardjukat esetlenül markolászó, sisakjukat illő tisztelettel a hónuk alá fogó, zavart és megilletődött magyar huszárok eltakarodjanak a szeme elől.

Amíg a magyar lovasok alatt porzott a hazai út, Prágában Ferdinánd szokatlan eréllyel látott a rendcsináláshoz. Augusztusra összehívta a lázongó rendeket; az összegyűlt cseh urak közül néhányat azonnal kivégeztetett; sőt, ami Ferdinándtól eddig ismeretlen: néhány különösen lázongó rebellist meg is kínzatott, sokakat

pedig lecsukatott. Erre a cseh rendek vita és ellentmondás nélkül megszavazták a Habsburg-dinasztia örökös jogát a cseh trónra. Ezzel a rend a Német Nemzet Szent Római Birodalmában helyreállt.

De még mielőtt az eseménydús 1547-es esztendő véget ért volna, a megfegyelmezett német nép meglepő fricskával válaszolt a római ellenreformációs törekvésekre. A szeptemberi augsburgi birodalmi gyűlés, melyet Károly diadalainak betetőzéséül hívott egybe, a császár iránti alázatos hódolat jeléül azt követelte: ne a pápa, hanem a császár legyen a zsinat elnöke! Azért működik oly kínkeservesen a zsinat – érveltek a felszólalók, nem győzvén alázatos hódolatukat kifejezésre juttatni a császár őfelsége iránt –, mert szakszerűtlen és nem is elég buzgó papok vezetik; bezzeg a császár, ő ott is egykettőre rendet teremtene. A császárnak rettenetesen kínos volt a rajongó hódolatnak ez a lelkes megnyilatkozása, ám minél hevesebben tiltakoztak bizalmasai, annál lelkesebben követelték a németek, hogy a császár legyen a zsinat elnöke! Természetesen, amint a pápa fülébe jutott ez a hír, azonnal ellenintézkedéseket foganatosított; a régi hatalmi harc császár és egyház között kiújulóban volt. Máris bánni kezdte a pápa, hogy a schmalkaldeni háború oly sikeres véget ért, és hogy a kölni érseket oly hamar elmozdította. Kínjában nem jutott más az eszébe, mint hogy arra igyekezett rávenni az elképedt Károlyt: keljen át a Csatornán, és hódítsa meg Angliát, melyen úgyis egy gyermek uralkodik, s térítse vissza az angolokat a római egyház kebelébe.

A gyanútlanul derűs ártatlanságot tettető németek pedig egyre türelmetlenebbül követelték: a császárt a zsinatba! A császárt a zsinatba! Károly még csak rossz néven se vehette az alattvalói hűségnek és rajongásnak ezt a kétélű megnyilatkozását.

A császári–pápai hatalmi ellentétek látványos kiújulása súlyos külpolitikai konfliktusokhoz vezetett. Szeptember tizedikén a Po menti Piacenza városában V. Károly ügynökei meggyilkolták Pierluigi Farnesét, a pápa fiát. Nem célunk e politikai gyilkosság bonyolult előzményeinek és következményeinek ismertetése, elég

annyi, hogy alig fél évvel a németországi „rendcsinálás" után most meg Itáliában borult fel az amúgy is ingatag belső egyensúly; szegény Magyarország az európai hatalmi küzdelmek bonyolult szövevénye közé keveredve vergődik a maga bajának hálójában; reménye sincs arra, hogy jajkiáltásaira bárki komolyan figyeljen.

A magyar nemesség valóban gyanútlan. Mit sem sejtve gyűlik össze 1547 decemberében Nagyszombat városába, hogy a császár mühlbergi győzelméhez lelkesen gratuláljon. Várday helytartó előzőleg, november elején, huszonnégy főnemessel már előtanácskozásokat folytatott, akik szintén jókívánságaikat fejezték ki, bár a békekötésről értesülvén, megkockáztatták, hogy felhívják a távol lévő király figyelmét arra: ha a szultán egy békekötésbe beleegyezik, akkor az csak a törökök számára lehet előnyös. Kérik tehát őfelségét, hogy a rendelkezésére álló öt évet alapos fegyverkezésre használja, annál is inkább, mert a magyar nemzet nem képes magát megvédeni. Ilyen nyíltan először hangzik el ez a beismerés felelős magyar országnagyok tanácskozásán. A főnemesek fegyelmezettsége mögött is érezhető kínos meglepődés figyelmeztetés volt a helytartónak: a nemesi gyűlés összeültekor viharra számíthat. Ezért Várday szívhez szóló szavakkal ecsetelte Károly ígéreteit, hogy majd ilyen meg olyan nagy haddal fog Magyarországra érkezni – Tinódi alighanem az itt hallottakat dolgozta fel énekében –, és a netáni zúgolódásnak elébe vágva, előadta, hogy vannak rágalmazók, akik szerint a császár megalkudott a törökkel Magyarország bőrére, de ez nem igaz, mert őfelsége semmi egyébre nem vágyik, mint a pogány törökkel való leszámolásra.

Talán még hatása is lett volna Várday szónoklatának, ha nem érkezik meg Prágából Ferdinánd leirata, melyet azonnal felolvastak, s melyben szárazon közli a rendekkel, hogy újabb öt évre ilyen és ilyen feltételekkel ötéves békét kötött a török szultánnal.

Érdekes, hogy ez a váratlan bejelentés nem azt a hatást váltotta ki, amilyent ettől a rebellióra mindig hajlamos gyülekezettől várni lehetett volna. Megszeppentek. Az előzőleg bizalmasan tájékoztatott főnemesség köreiből is kiszivároghatott valami. Most szima-

tolták meg azt a bajt, amit 1526-ban vagy az 1514-ig eltelt tizenöt év alatt kellett volna ha nem eszükkel, hát ösztöneikkel megérezniük. Habozás és ellentmondás nélkül beleegyeztek abba, amit Ferdinándnak Prágában csak véres terrorral sikerült elérnie: a dinasztia örökös uralmába. Szó szerint: *„Nem csak őfelsége, hanem örökösei uralmának és hatalmának is minden időkre alávetettük magunkat."*

Későbbi századok során, valahányszor a magyar nemesség szabad királyválasztó joga mint vitatéma felmerült, a Habsburg-uralkodók mindig erre az 1547-es, írásba foglalt nyilatkozatra hivatkoztak – teljes joggal! –, mely nyilatkozat egyértelműen kimondja, hogy a magyar nemesség Ferdinánd „örökösei uralmának minden időkre alávetette magát".

Jellemző, hogy a magyar nemesség és a nemesi szemléletű, önmagát hazafiasnak becéző irodalom kínos hallgatással tért napirendre e dokumentum fölött. Öblös hangon kurjongattak a Habsburgok önkényéről – sohasem akkor, ha nekik kedveztek, de mindig, ha adózni kellett, vagy ha a jobbágyok iránti könyörületességre intették őket a császárok-királyok –, feledve, hogy ezt az önkényt ők maguk, illetve rémült eleik szentesítették.

A jobbágynyúzást egyébként ezen az országgyűlésen is szemrehányó szavakkal rótta fel a nemességnek a király. Válaszul a nemesség elvileg elismerte a szabad költözködésnek 1514 véres őszén elvett, majd János király által visszaadott, majd ismét elvett jogát – de ez gyakorlatilag semmit se jelentett. A jobbágy még mindig rabszolgának számított, ha a majorsági gazdálkodás egynémely nagybirtokon – józan és művelt főurak irányítása alatt – már kialakulóban volt is, és ilyen *feudumokon* a jobbágy szabadabban, napszámosként, teljesítmény szerint bérezett mezőgazdasági munkásként élt is.

A béke hírére – milyen különös: éppen egy béke hírére – ezúttal jogosan megijedt nemesség eléggé kemény adónemeket is jóváhagyott: száz jobbágy után három lovas és három gyalogos katona állítását és felszerelését ígérték: tudomásul vették, hogy legnagyobb, legkeresettebb exportcikkünk: a vágómarha kiviteli vámja a régi-

nek a duplájára emelkedett, sőt a hivatalosan bejelentett infláció ténye fölött is napirendre térnek. (Majd veret magának hamispénzt Bebek Ferenc.)

Akárhogy is nézzük: ez a békés esztendő sem hozott semmi jót.

Európában zűrzavar: Angliában a keménykezű uralkodó halott; Franciaországban halott a nagy Ferenc, aki – a múlt századi Habsburg-cenzúra miatt mantuai herceggé lefokozva – az operaszínpadokon máig énekli, hogy „Az asszony ingatag..."; Itáliában halott a pápa kedvenc fia, s emiatt zavarosak az amúgy sem tiszta belviszonyok; Németországban dühöng a terror; reneszánszát éli az inkvizíció; az igazi *reneszánsz* viszont hanyatlik; a magyarok ijedtükben elismerik a Habsburg-ház örökösödési jogát; Magyarországon hallgatnak az ágyúk, de kisebb csetepaték azért folynak; csak ismerősünk, a kassai szabólegény, a derék Katalin asszonyt tisztelő fia él egyre vidámabban, szorgalma elismerést nyer, ez idén már Nádasdy Tamás *familiaris*-ának tiszteli egy alázatos hangú kérvényező-levélíró; a levélre pedig, örök emlékezetül, Zoltán Imre sáfár felfirkantja, hogy mit főztek 1547 húsvétjára:

Húsvét napján: ebéd: szentelt borjúhús szósszal, paréj orjjal, lúdfi, vadhús, tejes étek.

Vacsora: szentelt sült, paréj, vadhús, tikfi éles lével, tejes étek.

Húsvét hétfőjén: sült, leves, kövér lúdfi, paréj újszalonnával, borjú spékkel, tejes étek.

Persze ezt a lakomát nem egy szabólegényből lett sáfár számára főzték. Alighanem maga Nádasdy Tamás, illetve az ő szeretett Orsikája főzette ezt az udvarnépnek, mert nagy ünnepen százaknak terítettek a diófa alatt, s úgy látszik, a *familiaris*-sá előlépett derék ifjú először volt meghíva az ünnepi körbe, ezért is örökítette ránk ezt az ízletes menüt.

MÉG MAGASRÓL NÉZVÉST MEGVOLNA AZ ORSZÁG

1548

Még magasról nézvést
Megvolna az ország,
Werbőczi-utódok
Foldozzák, toldozzák
(Ady Endre: *Új törvényt, Werbőczi.*)

Hessentsük el magunktól egy pillanatra jogos háborgásunkat, ne siránkozzunk, hogy a keresztény Európa, melynek bástyájának képzeljük magunkat, Károly császár vezetésével oly higgadt közönnyel nézi Magyarország halálküzdelmét, feláldozható sakkfigurának tekintve bennünket. Vegyük tudomásul a tényeket. Ha egyszer béke van a törökkel, mert a német-római császár érdeke így kívánja, hát béke van. Hátha ebből is származik valami haszon. Legalább nem folyik annyi vér, nem pusztul annyi érték; menthető, ami menthető.

1548-ban a török által meg nem szállt Magyarország területe – tehát Baranya, Tolna, Fejér, Esztergom, Bács-Bodrog, Csongrád vármegyék és a velük szomszédos megyékből a hódítás miatt lecsípett részek kivételével – Horvát-Szlavónországot most nem is számítva, még mindig kis híján kettőszázötvenezer négyzetkilométer; csaknem háromszor akkora, mint a mai Magyarország. Vegyük még ehhez tekintetbe, hogy a hódoltsági vármegyék sem szakadtak el annyira az ország többi részétől, mint majd később; a lakosság szabadon mozog, költözködik, kereskedik, utazik, éli az életét, ha nem is olyan zavartalanul, mint mondjuk, Nádasdy Tamás birtokán, de szabadabban, mint például a Basó Mátyás által rémületben tartott északi vármegyékben.

Ferdinánd király is az idén, ebben a második nyugalmas esztendőben méri fel a neki jutott „fél gallért", közigazgatásilag rendezi területét, és elhatárolja a György Barát kormányozta részektől.

Az úgynevezett királyi Magyarország 28 vármegyéből áll, és Alsó-Magyarországra (Somogy, Zala, Vas, Sopron, Veszprém, Győr, Moson, Komárom, Pozsony, Nyitra, Barcs, Zólyom, Hont, Trencsén, Turóc, Árva), valamint Felső-Magyarországra (Nógrád fele, Gömör, Torna, Borsod, Szepes, Liptó, Bereg, Máramaros, Szatmár, Ugocsa, Kraszna, Középszolnok) oszlik. Mindkét országrésznek külön főkapitánya van, fölöttük egy országos főkapitány áll. A székhely, ahol a helytartó ülésezik: Pozsony. Az esztergomi érsek székhelye Nagyszombat. Ferdinánd területének jelentős városai: Sopron, Győr, Komárom, Pozsony, Nagyszombat, Selmecbánya, Besztercebánya, Körmöcbánya, Lőcse. A XV. században Lengyelországnak elzálogosított tizenhat szepesi város természetesen nem tartozik magyar fennhatóság alá.

A meghalt János királynak György Barát kormányozta országrésze a 18 erdélyi vármegyén kívül további 15 kelet-magyarországi megyéből áll: Sáros, Abaúj, Zemplén, Ung, Szabolcs, Heves, Külsőszolnok, Pest, Bihar, Békés, Csanád, Arad, Zaránd, Temes Krassóval, Torontál; ezenkívül a Kunság és a Jászság. Ha az érdekterületek össze is vannak keveredve, György Barát része nagyobb, mint Ferdinándé. Izabella özvegy királyné és a nyolcéves János Zsigmond székhelye Gyulafehérvár. György Barát mint váradi püspök többnyire Váradon lakik, bár sokat utazik. Szívesen tartózkodik olaszos ízlésben átalakított kastélyaiban, például a Gyulafehérvárhoz közeli Alvincen. Jelentős városok: Eperjes, Kassa, Debrecen, Szolnok, Kecskemét, Cegléd, Várad, Beszterce, Marosvásárhely, Brassó, Nagyszeben, Gyulafehérvár, Temesvár és a legfejlettebb, legpolgárosultabb, leggazdagabb városunk: Kolozsvár. György Barát hatalma csupán a Perényi család birtokain ingatag, ez idén például Eger vára Perényi Péter halála következtében visszaszállt a püspök tulajdonába. A püspök Oláh Miklós kancellár lett, aki Dobó Istvánt nevezte ki a vár új kapitányává. Novemberben Dobó már mint *„arcis Agriensis prefectus"* írja alá magát egy magánlevélben. Maga Heves vármegye azonban változatlanul György Barát érdekterülete maradt.

A György Barát kormányozta országrész 1548-ban, annyi csapás és területveszteség után is kétszer akkora, mint Csehország, és nagyobb, mint Belgium és Hollandia együttvéve.

Mind Ferdinánd, mind György Barát területe gazdaságilag határozottan fejlődik. Érvényesülnek ugyan a regionális elkülönülések – egyre határozottabban egyéni, a többitől különböző karaktert kap a például szlovákok lakta északi Felvidék, az Ausztria gazdasági vonzásában élő Nyugat-Magyarország vagy Erdély, kimutathatók tehát az egységesen szervezett középkori birodalom bomlástünetei, de a mezővárosok bámulatos felvirágzása, a mezőgazdasági árutermelésre berendezkedett majorsági gazdálkodás elterjedése, az uradalmak kettős könyvviteli rendszere, az írni-olvasni tudó országlakosok számának ugrásszerű növekedése, a fejlődő vágómarha-export, a jól irányított sóbányászat, a gyümölcs- és kertkultúra fellendülése mind azt mutatja, hogy a szó gazdasági értelmében semmiféle válság nem fenyeget, és hogy a megmaradt területeket akár erélyes központosítással – Ferdinánd keze alatt –, akár így, részekre osztva, egészségesen, nyugodtan el lehetne kormányozni. Szinte semmi másra nem lenne szükség, mint mindezt, amit röviden felsoroltunk, értelmesen áttekintő és felismerő államvezetési koncepcióra. De éppen az nincs; mint már láttuk, az uralkodó osztály képtelen országos koncepciójú, tehetséges politikust kitermelni, felmutatni, a maga javára felhasználni. A XVII. század már bővelkedni fog ilyen elmékben, most azonban, e tizenhatodik század közepén, legföljebb csak exportra tud kiváló államférfit termelni az egymásra való acsarkodásban minden más országot fölülmúló magyar nemesség. Báthori István, a legnagyobb lengyel királyok egyike, hazájában, Magyarországon mindössze helyőrségparancsnoki rangig vihette, de már e rangjában is azonnal lecsukták vagy két évre, nehogy itthon magasabbra kapaszkodhassék. Pedig résztehetségekben nincs hiány; Balassi Menyhértből keménykezű király alatt egy új Kinizsi Pál válhatott volna; Nádasdy Tamás teljes hatáskörű nádorként akár évtizedig is elkormányzott volna egy előzőleg rendbe tett országot; Oláh Miklós mint szakminiszter vagy

akár mint egyházkormányzó bizonyára bevált volna; de világos irányítás nélkül vagy megbuktak, vagy felaprózták tehetségüket, s így lett Oláh Miklósból Németalföldön kiképzett ügyes hivatalnok, aki megtanulta az államvezetés napi hivatali ügymenetének lebonyolítását, Balassi Menyhértből pedig garázda huszártiszt, párbajok és botránykrónikák hőse. E korban egyéni érdekeken felülemelkedni tudó, átfogó vezetői tehetséget az mutat fel, aki közvetlen családi vagyonszerző taktikáján túl *másra is áldoz*, mint önmagára: akár művészetekre, kultúrára, akár egy katonai, hivatalnoki, tudósi gárda külföldi oktatására – s mindkét tevékenység évszázados hagyománya volt a magyar uralkodó osztálynak! –, vagy intézményeket létesít, egyszóval, ha nemcsak gyűjt, hanem ha *ad* is. A magyar nemesség azonban pontosan ezt nem tudta, illetve ezt felejtette el. Évtizedünkben szinte már csak Nádasdy Tamás és György Barát küldenek külhoni iskolázásra tehetséges ifjakat, nyomdát is ők támogatnak, mindenki más legföljebb csemetéje kísérő-inasaként iskoláztat egy-egy szegényebb familiárist vagy jobbágy-gyereket külföldön. Egyetlen főrangú nemesúr nem áldozott a vagyonából annyit, hogy megfestette volna saját maga vagy családja képét, és ez nagyon is árulkodó jel! Német, olasz, francia, angol, lengyel nemesek, lett légyenek gonoszak vagy jók, tehetségesek vagy tehetségtelenek, gazdagok vagy szegényebbek: sorra megfestették magukat és családjukat, felvirágzáshoz segítve ezzel hazájuk képzőművészeti kultúráját. Nálunk erre sajnálták a pénzt.

Még mindig nincsenek nyomdák. Körülöttünk valóságos nyomda-dömping érzékelhető, Bécstől Krakkóig és vissza. Nálunk az egy Nádasdy kivételével senki nem volt hajlandó egy nyomda berendezésére költeni, a polgárság pedig majd csak az ötvenes években lesz olyan erős a leggazdagabb városokban, hogy nyomdát engedhessen meg magának. Nem véletlen, hogy ez a kor egy plebejusi kultúra kora hazánkban; olyan plebejusi kultúra virágzik, mint Csokonaiig és Petőfiig soha. Később, a XVII. század majd a nemesi kultúra százada lesz; de ezekben az években (Balassi előtt) jobbágyokból, mezővárosi polgárokból, protestáns lelkésszé deklasszá-

lódott kisnemesekből toborzódik szinte az egész anyanyelven író értelmiség. Ők azonban osztályhelyzetüknél fogva csak bírálhattak, csak elégedetlenkedhettek, állampolitikailag kezdeményezni nem tudtak.

Mi más ez, ha nem egy önmagát halálra ítélt vagy a természetes biológiai elöregedés állapotába jutott uralkodó osztály csődje? Habsburg Ferdinánd, aki pedig szintén törpécske volt a bátyja mellett, és festőt, szobrászt, építészt, muzsikust, írót, költőt uralkodói színvonalon nem támogatott (bár voltak persze kis udvari művész lakájai), noha még Károly, a hatalom megszállottja is egy Tiziant tartott magának keze ügyénél, akinek leejtett ecsetjét szolgálatkészen kapta föl, s mikor őt ezért kancellárja udvariasan figyelmeztette, azt felelte: Tizianból csak egy van, Károlyból viszont én már az ötödik vagyok, s lesz még több is – egyszóval még a kisszerű Ferdinánd sem szűnik meg évről vére dorgálni-figyelmeztetni a magyar főurakat: egyhítsenek feudális szigorukon, könnyítsenek jobbágyaik terhén, mert nem az a baj, hogy kegyetlenek, hanem hogy *korszerűtlenül viselkednek*. „A jobbágyok helyzete égbekiáltó, felhívjuk tehát a rendeket, hogy jobbágyaik súlyos terhein könnyíteni igyekezzenek" – olvasható például az 1550-es országgyűlés királyi leiratában.

A szomszédos Lengyelországban, melyre még vetünk e fejezetünkben egy eligazító pillantást, cseppet sem jobbak a nemesurak, itt is sok a bűn, főleg a nép elleni bűntett; itt is a Marx által Kelet-Európára nézve meghatározott, a Nyugattól különböző gazdaságitársadalmi fejlődés érvényes, akárcsak nálunk: de vannak nyomdák, van kultúra, az uralkodó udvara egész kis művészeti műhely, mint hajdan Budán Mátyás korában; fél Itália otthonról elűzött vagy elmenekült gyanús, hóbortos, eretnek, szélhámos, zseniális tudósai és kalandorai ide, Krakkóba gyűlnek; és, ami a legfőbb, ez a nemesi széthúzásban hazánkkal vetekedő ország szilárdan egységes, hatalmi helyzete rendíthetetlen (még a porosz lovagrend is önkéntes hűbérese!), Európában számításon kívül nem hagyható tényező, pedig az Amerika és az Indiák felfedezése óta elterelődött

nemzetközi kereskedelmi útvonalak kiesése miatt Lengyelország is éppúgy szenved, mint mi.

Bármily fájó tehát erről írni, s bármennyire hálásabb feladat lenne török kardok sebezte vérző homlokunkat vádlólag a hűtlen Nyugat felé tárva, öklünket az ég felé rázni, s minden tragédiánkat a balsorsra hárítani: jobb higgadtan szembenézni a tényekkel, és megállapítani, hogy a magyar uralkodó osztály, mint 1526 óta mindig, most is képtelen az ország sorsát a reális lehetőségekhez szabva irányítani. S mint már annyiszor mondottuk: ez az igazi tragédia.

Százhúsz évvel e most leírt negyvenes évek után, 1660-ban nem kisebb egyéniség, mint Zrínyi Miklós tűnődött ezen. A mohácsi csata utáni idők kudarcait elemezve, ő is arra a következtetésre jutott, hogy a tragédiáért a magyar nemesség felelős:

„Ihon az igazi reláció: mikor meghallottuk, hogy a török nagy készülettel fegyverkezik és készül reánk, mi is akkor, de későn, tapodni kezdtünk, kaptunk mindenfelé, hadat, seregeket kezdtünk gyűjteni. De micsodás seregeket, micsodás hadakat?... Mentül rosszabb, hitetlenebb, istentelenebb, tolvajabb volt valaki az országban, az gyűlt össze a mi sípolásinkra. Ismég: ki volt ennek a hadnagya? Ugyancsak szintén ilyen, vagy aki még jobban megelőzte a többit részegséggel, garázdasággal, kevélységgel, aki a maga vitézségét vagy kassai kereskedőkön vagy kecskeméti tőzséreken vagy soproni kalmárokon vagy más szabad városok s szegény polgárok kárán végezte el; aki... nem hazájához való szeretetiért íratta be magát a hadakozásba, hanem hogy valami bosszúját valamely falura vagy nemesemberre tölthesse, kévánt hadiemberré lenni. Nem sereg, nem hadakozáshoz való becsület s készület volt ez, nem szegény hazánkhoz s jó lélekből származott igyekezet, hanem farsangolás, bordély... Ilyenek a mi köz hadaink; de mivel jobb ennél a nemesség? Mivel jobb az úri rend?... Egy nemzet sem pattog úgy, s nem kevélykedik a nemesség titulusával, mint a magyar, maga annak bizonyítására, látja isten, semmit nem cselekszik. Ülnek haszontalanul fiaink vagy otthon atyjoknál és anyjoknál vagy... egy magyar úr udvarába beállanak és szerződnek. Ott mit tanulnak? Innya! Mit többet? Pompáskodni,

egy mentét arannyal megprémezni, egy kantárt pillangókkal felcifrázni... esküdni, hazudni és semmi jót nem követni... Oh, egek! Oh, isten, miért hozál ki minket Szkítiából... nem látott volna a világ minket magunk rosszasága miatt veszni."

Ebben a megvilágításban amennyire sajnos, annyira érthető, hogy ennek az elfelejtett évtizednek egyetlen nagyszabású állampolitikusa: György Barát szinte teljes elszigeteltségben és ellenszenvező értetlenség közepette kormányoz. Ez vezet rövidesen bekövetkező tragédiájához, mely azonban, éppen mert valóban államférfiról van szó, egyszersmind nemzeti tragédia is; György Barát szörnyű halála lesz a pont az i betűn, ez lesz a mohácsi csata után megkezdődött, kínosan lassú pusztulási folyamat vége.

György Barát ez idén azonban még sikerei tetőfokán érzi magát. Változatlanul sürgeti a két országrész egyesülését, melyre az ötéves béke kiválóan alkalmas és elég hosszú időszak. Az októberi pozsonyi országgyűlésen, követei útján, hivatalosan és nyilvánosan tudakozódik, hogy mikor szándékozik őfelsége a váradi békét, illetve az azt megerősítő gyalui szerződést érvényesíteni? Ennél nyíltabban igazán nem léphet fel valaki. Persze emögött az a számítás is van, hogy a titkos diplomáciából kilépve, mintegy a közvélemény előtt is felfedve szándékát, a másik felet tettekre kényszerítse, illetve tettek hiányában a felelősséget elhárítsa magától.

György Barát ekkor még nem tudja, vagy ha tudja, talán éppen ezért lép fel ilyen nyíltan, hogy fél évvel korábban, 1548 márciusában Ferdinánd sztambuli követe, Malvezzi beárulta őt a török szultánnál, közölve a török illetékesekkel, hogy György Barát az általa kormányzott országrész Habsburg-kézbe való átjátszását tervezi.

– Ferdinándnak azonban semmi köze ehhez az emberhez – bizonygatja Malvezzi. – Ráadásul nagy a belső ellenzéke, György Barát kis figura a játszmában, nem kell tőle tartani. De jobb, ha a szultán időben értesül: kit melenget a keblén.

– Kicsi a szúnyog is, de nagyot tud csípni – válaszolja Rusztem basa kétértelműen.

– Viszont könnyű agyoncsapni – folytatja Malvezzi a hasonlatot.

Ez az így ránk örökített diskurzus, ha szó szerint bizonyára nem is egyezik az eredeti beszélgetéssel, Ferdinánd kisszerű, szinte már egy padszomszédjára árulkodó gyerek színvonalához méltó politikájáról tanúskodik. Vagy ha nem arról, hát akkor még rosszabbról: hogy Ferdinándnak *érdeke volt Magyarország többfelé szakítottsága,* egy többféle helyi érdek ellentmondásaiba gabalyodott ütközőállam fenntartása, mely veszélyes török katonai akciókat is leköt és elnyel. Utóbbi a valószínű, legalábbis, ha II. Joákim pesti hadjáratára gondolunk.

György Barátnak ez a nyílt fellépése őt magát igazolta ugyan a közvélemény előtt – s erre emberi elszigetelődése miatt lélektanilag nagy szüksége lehetett –, de belső gondjait tovább szaporította.

Egyre terhesebbé vált ugyanis számára Izabella, az özvegy királyné. Az amúgy is hisztériára hajlamos, félig olasz, félig lengyel nő becsvágyát megözvegyült anyja, Bona Sforza lengyel királyné csak fokozta. S ez volt az a mozzanat, melyet, úgy látszik, György Barát kihagyott számításaiból: tudniillik Lengyelországot.

Mint már röviden említettük, Lengyelország a XVI. században hatalmi igényektől duzzadó, erős, gazdag és tekintélyes ország volt. Lengyelország hatalmát az előző században a Jagelló-dinasztia alapozta meg, létrehozván egy Litvániától Magyarországig terjedő Jagelló-birodalmat. Az 1500-as évek elején Jagelló ült a cseh trónon, a magyar trónon és a lengyel trónon egyaránt. Izabella atyja, Zsigmond, aki ez idén, 1548. április negyedikén halt meg, nyolcvanegy éves korában, negyvenegy évi uralkodás után: az 1516-ban elhunyt II. Ulászló magyar és cseh királynak (a Mohácsnál elpusztult II. Lajos atyjának) testvéröccse volt. Zsigmond Budán töltötte ifjúkorát, első felesége Zápolya János szepesi gróf, későbbi magyar király nővére volt. I. János és I. Zsigmond tehát sógorok voltak, ráadásul János később, Izabella révén, saját sógorának veje is lett, Izabella ugyanis Zsigmond második feleségének, egy olasz Sforza-hercegnőnek a lánya. Mindebből nyilvánvalóan következik, hogy a lengyel–magyar kapcsolatokat kölcsönös érde-

kek szőtték keresztül-kasul. A Ferdinánd elől menekülő János királyt, akkor még sógorát, Zsigmond fogadta be; Jánost katonákkal, pénzzel, diplomáciai szolgálattal gyakran segítette. A Habsburg- és a Zápolya-párt között gyakran közvetített. Miután pedig Zsigmond király lánya, Izabella Erdélyben özvegy királynéként uralkodott: természetes, hogy az ottani eseményeket figyelemmel kísérték Krakkóban, Lengyelország akkori székvárosában is. A krakkói követi poszt fontos hely volt: éveken át Verancsics Antal töltötte be ezt az állást. Gyulafehérvárott sok lengyel hivatalnok, testőrtiszt, művész, nemes, apród, udvarhölgy élt. Az agg Zsigmond király még életének utolsó évében is igyekezett leánya tisztes visszavonulását lehetővé tenni: házasságot közvetített a gyermek János Zsigmond és Ferdinánd sok lánya közül az egyik között, ez azonban nem jött létre. (A gyermek János Zsigmond neve is figyelemre méltó: atyja kívánsága szerint – Zápolya Istvánról, Mátyás hadvezéréről, az atyai nagyatyáról – Istvánnak nevezték, s a szultán őt mindig így emlegette; csak a változott helyzetben keresztelték el atyjáról Jánosnak és anyai nagyapjáról Zsigmondnak, tehát e névválasztásban, illetve *változtatásban* a lengyel hatalmi helyzet is kifejeződik.) I. Zsigmond halála után azonban megszűnt a bölcs mérséklet, és amíg fia, a már 1530-ban megkoronázott II. Zsigmond hazatért Litvániából, ahol uralkodott, a zavaros és feslett életű, sok bajt keverő anyakirályné, Bona Sforza minden befolyását latba vetette, hogy az amúgy is zaklatott Izabellát rábeszélje: jöjjön szépen haza Lengyelországba, hagyja ott Erdélyt, György Barátot, minden gondját. Ez a máskor olyan hasznos tanács ezúttal veszedelmes volt: felhívhatta a török figyelmét arra, hogy valami készül.

Erdélyben tehát a legrosszabb pillanatban támadt meghasonlás, mely egyelőre csak durcásságokban nyilvánul meg, de melynek később kellemetlen bonyodalmai lesznek. Izabella egyelőre csak duzzog, jeleneteket rendez, és hangulatot kelt György Barát ellen:

Sír vala gyakorta az királynéasszony
Semmi birodalma néki ez országon
Az Fráter György tartja fiával abrakon
Kedve szerént nincsen, gyakran bánkódik azon.

Ohítva telelni méne fel Gyaluba
Írnak vala ezerötszáz negyvennyolcba.
Betegségében készül vala bánatba
Akar el-kimenni onnat Lengyelországba.

(Tinódi: *Erdéli história.*)

Nagyobb baj az, hogy míg Izabella Gyaluban telel, az országrész lakossága is egyre ferdébb szemmel néz György Barátra. Ennek oka pedig – Fráter György félelmet keltő, zárkózott, rejtelmes megjelenésén kívül – makacs kitartása a római egyház mellett. György Barát ha akarta volna, se tehetett mást, mint hogy szigorúan a római egyházhoz ragaszkodott. Károly császárnak egyetlen számbajöhető ellenlábasa volt a világpolitikában, főleg VIII. Henrik és Ferenc halála, valamint a protestáns német fejedelmek megregulázása után: a pápa. Ezért György Barát, úgy is mint a római egyház hatásterületének legszélén működő katolikus püspök: a legszorosabb kapcsolatokat ápolta a Vatikánnal. Erre a körülményre pedig Károlynak is tekintettel kellett lennie. Ilyen meggondolások sajnos a közvéleményt nem érdekelték. Nemcsak őszintén utálták György Barátot emiatt – vagyis hogy akadályozza a protestantizmus erdélyi kibontakozását –, hanem még azt is komolyan hitték: az ördög szövetségese, az Antikrisztus szolgája. Mivel mélységesen meg voltak arról győződve, hogy a törökkel és más csapásokkal valóban azért sújtja őket az Isten, mert a bálványimádó, tévelygő, romlott római egyház hívei voltak, azt hitték: feltétlenül szakítani kell Rómával, ez a megszabadulás egyik alapfeltétele. Aki ezt nem teszi, az tudatosan árt a hazának.

De ennél a pontnál meg kell állnunk, és szólanunk kell a refor-

máció magyarországi hatásáról. A múltat a máből elképzelve, azt szokás hinni, hogy a reformáció XVI. századbeli híve átlépett, mintegy *átiratkozott egy másik felekezetbe:* a katolikusból az evangélikusba, tehát, bármennyire meggyőződésből cselekedett is, valami régit elhagyott valami, talán könnyebbségeket hozó (nem kell gyónni, böjtölni, a papok nősülhetnek stb.) új kedvéért.

Ha így gondolkozunk, nem értjük meg a XVI. századi embert, és rosszul mérjük fel a reformáció elsöprő hatását. A magyar országlakos 1514-ig néhány magyarul hallott prédikáció kivételével – amit azonban csak domonkos és főleg ferences-rendi szerzetesek mondhattak – anyanyelvén a katekizmuson kívül semmiféle értesülést, élményt nem szerzett a saját vallásáról, nem hallotta, még kevésbé olvashatta a Bibliát. A misét, a szent szertartást latinul mondták; latin nyelven kereszteltek, eskettek, temettek. Az a néhány magyar mondat, amit a plébános ilyen alkalmakkor elmondott (Halotti Beszéd), minden esetleges szépsége ellenére sem adott élményt.

1514-ben aztán a keresztes hadak táboraiban a ferences atyák addig ilyen számban soha össze nem gyűlt tömegeknek kezdték a vallás tanításait anyanyelven hirdetni. A jobbágyokból és más szegény emberekből, köznemesekből, katonákból toborzódott tömeg először hallott arról, hogy Isten előtt minden ember egyenlő, hogy a gazdagnak nehezebb a mennyországba jutni, mint egy tevének átbújni a tű fokán; s hogy egyáltalán, Jézus Krisztus enyhén szólva nem kedvelte a gazdagokat, mi több, kifejezetten utálta őket. A keresztes hadjáratnak forradalmi jellegű társadalmi mozgalommá, sőt felkeléssé alakulása, majd annak kegyetlen leverése után aztán nagy tömegek tudatában maradt meg annak emléke, hogy a vallásos tanítás lényegét addig elhallgatták előlük; mégpedig azért, mert a püspökök, papok maguk is gazdagok, titkolniuk kell tehát, hogy az evangélium nem az ő pártjukat fogja.

A lutheri reformációnak, mely a mi 1514-ünk után kezdődött nyilvánosan, de már előzőleg is megvoltak az előjelei – természetesen más, szigorúan teológiai jellegű alapelvei is voltak –, melyeket

e helyütt érinteni szükségtelen, csak utalunk rá, hogy az egész egyházi adminisztráció egyszerűsítését, könnyítését, a változott társadalmi feltételekhez való igazítását célozta. Mivel azonban Magyarországra ez a lutheri reformáció a mohácsi csata után jutott el, és a harmincas években kezdett terjedni tömegesen, hogy most, a negyvenes években diadalmaskodjék: társadalmi hatása igen nagy volt, és a társadalmi háttér sokáig, a hetvenes évekig meghatározó szerephez jutott. A reformáció a magyar országlakos tudatában a szegény ember vallása volt. (Hogy néhány főúr is támogatta, részben meggyőződésből, nagyobbrészt pedig anyagi érdekből, az ezt a tényt nem cáfolja.)

Képzeljük most el, hogy valaki először találkozik anyanyelvén a vallás tanaival; először olvassa a Bibliát, mely ily módon meghatározó olvasmányélménye lesz, *a* regény, *a* nagy mű lesz számára, mely az élet minden jelenségét leírja, közel hozza, értelmezi: az ilyen ember azt érzi, hogy most talált rá igazán a vallás lényegére, most jutott igazán közel Istenhez. Tehát nem valamiből kilép, hanem most tér meg igazán. A korai reformáció hívei úgy érezték: ők az *igazi* katolikusok. Vegyük ehhez a római pápai udvar bűnös világát: gyilkosságok, mérgezések, egyházi tisztségek áruba bocsátása, az egyházi rend föl nem vétele, szexuális kilengések, pápai szeretők, hím- és nőnemű ágyasok, a halál utáni büntetések elengedése pénzért – valóban minden jó érzésű ember irtózattal fordult el ettől a világtól, joggal érezve úgy, hogy mindez égbekiáltó bűn.

Az a különös és e kornak egyik alapkonfliktusát is az okozza, hogy a saját maguk hirdette vallásosságban nem hivő egyházi és állami vezetők – pápák, bíborosok, püspökök, császár, királyok, fejedelmek –, akik tudták, hogy az egységes ideológia csak hatalmi kérdés, és akik okosan átlátták a reformáció gazdasági előnyeit azok számára, akik híveivé váltak: egyszerűen nem akarták, nem tudták elhinni, hogy ezek az embertömegek mélységesen átélt hittel kötelezték el magukat a reformációnak, szakadtak el a bűnös Róma irányításától, és mert lelkiismereti kérdésről van szó, semmi körülmények között sem hajlandók engedni, mert üdvösségük

fontosabb számukra, mint ez a rövid, átmeneti földi élet annak minden netáni örömével.

Ezt hagyta ki a számításból György Barát, aki így megfosztotta magát, ahogy ma mondanánk, potenciális tömegbázisától – és aki nem tehetett mást, mert ő egyrészt valószínűleg őszintén vallásos volt, másrészt az ország érdeke a Rómához való hűséget kívánta –, és ezt nem értette Károly császár sem, aki tavalyi katonai győzelmei után most az ideológiai harcot hirdette meg, ez utóbbit teljes sikertelenséggel, de olyannyira, hogy az ötvenes évek elején le kellett mondania trónjáról.

Károly, hazavágyván Spanyolországba, és ingerült türelmetlenséget tanúsítván mindenféle hitbeli alkudozás iránt, nem várta meg a trentói zsinat alakulását – mely zsinat egyébként a hatvanas évekig tartott –, hanem néhány különböző felekezeti irányzathoz tartozó lelkésszel folytatott rövid tárgyalássorozat után, katonai győzelmének tudatában, kihirdetett egy vallási életre vonatkozó kötelező érvényű rendeletet. Mivel a zsinat még tartott, rendeletét ideiglenesnek, latinul *interim*-nek nevezte, s az így is ment át a köztudatba.

Az *interim*, melyet 1548. május 15-én Augsburgban hirdettek ki, engedélyezte, illetve tűrte a két szín alatti áldozást és a papok nősülését, minden más protestáns hitbeli elhajlást azonban szigorúan megtiltott. A rossz kompromisszumok minden hátrányát hordozó *interim* – mely Károly teljes tájékozatlanságát éppúgy mutatja, mint spanyol papjainak kenetteljes szavakkal álcázott rosszindulatát – mindenkit felháborított és megvadított: a pápát, mert Károly a hatáskörébe avatkozott; a katolikusokat, mert nekik nem tetsző engedményeket tett a protestánsoknak; a protestánsokat, mert keveset engedélyezett. De ezen túl: a császár a legrosszabb inkvizíciós módszerekkel kezdte összeszedetni a nevezetesebb városok protestáns papjait; szerencsére, ennek híre ment, és mire például a Svábföld tekintélyes reformátora, Johann Brenz Schwäbisch-Hallban, parókiáján megtudta, hogy egy spanyol kapitány néhány emberével látogatóba érkezett hozzá, és tiszteletét óhajtja tenni, a szal-

vétát se tette le a nyakából – mert éppen ebédelt –, hanem a szájában lévő falatot rágatlanul lenyelve, kiment a hátsó kertajtón, és meg sem állt a következő országig, ami elég nagy és fárasztó út volt, viszont legalább életben maradt.

A német protestáns egyháztörténet több kötetnyi históriát tud erről az *interim*-korszakról, kis városkák hónapokig tartó ellenállásáról, spanyol zsoldosok kilengéseiről, ijedt lelkészek megalkuvásairól, beleértve a nagy Melanchtont, aki rémületében beleegyezett az *interim*-nek egy szerinte előnyösebb változatába, amit Móric *kurfirszt* tukmált rá. Számunkra mindez azért tanulságos, mert nálunk is lejáratta Károly császár tekintélyét, kiábrándította a tőle nagy dolgokat váró reménykedőket, és az ország figyelmét a schmalkaldeni háborúról és az itt vitézkedő huszárokról ismét a török határvonalra fordította. A szolgálatkész udvaronc-helytartó: Várday Pál érsek ugyan szétküldött egy főpapi körlevelet az *interim* szellemében, ennek azonban csak annyi hatása volt, hogy ránk maradt Szkhárosi Horvát András tállyai lelkész verses válasza: *„Pál érsek levelére való felelet, kit írt volt az keresztyén prédikátoroknak anno 1548."*

A hetykén önérzetes ének azért is tanulságos, mert a hazai reformáció általunk már hangsúlyozott plebejusi indulatát bizonyítja; Szkhárosi szerint Várday már csak azért sem lehet Krisztus eszméinek hirdetője, mert *nagy úr, és annak is vallja magát:*

Az titulust feltétette Várdai Pál érsek,
hogy ő volna király képe, esztergomi érsek,
Örök espán Esztergomban és római pispek.

Ez titulus megmutatja minden voltát,
nagy hatalmát, uraságát és minden papságát...

Király képe soha nem volt Szent Péter apostol
espánságot sem viselt az Szent Pál apostol
Ebből látjuk, hogy te, érsek: nem vagy az Krisztussal!

Természetes ezek után, énekli Szkhárosi, hogy tehát az érsek is főúri módon él, és sanyargatja a jobbágyokat; mint pap pedig érthetetlen latin nyelvén pénzért misézik, így gazdagszik meg:

Misécskédnek hamisságát így eltitkolhatod,
Hogy nem értik minden népek, inkább eladhatod.

Ismét joggal kérdezzük, mint már Szkhárosit idézve egyszer tettük: kinek, miféle közönségnek énekelte ezt a költő? Elsősorban saját egyházközsége népének, de a többi környékbeli mezőváros lakosságának is. Ezek a mezővárosok nem féltek se pápától, se püspöktől, se főuraktól: lakóik a magyar társadalom (viszonylag) legradikálisabb rétegéből kerültek ki.

Mi a mezőváros?

Szemben a középkorban létesült, királyi védelmet élvező, legtöbbször tervszerűen telepített vagy legalábbis fejlesztett, fallal kerített városokkal, melyek nem függtek megyéktől, oligarcháktól, hanem közvetlenül az uralkodóhoz tartoztak – „szabad királyi városok" –, a mezőváros egy-egy nagyobb faluból, kedvező földrajzi fekvésű településből mintegy „magától" fejlődött ki. Törvényben, intézményesen biztosított jogai nem voltak; egyszerűen egyre több jobbágy, szabad legény, elszegényedett, földművelésre fanyalodott kisnemes költözött oda; nyomukban kereskedők, iparosok. A főleg földműveléssel foglalkozó lakosság valamelyik földesúrnak *kollektíven* adózott, az adót a *választott* (tehát nem kinevezett!) bíró szedte be, és adta át. Mivel az ilyen mezővárosba költözött jobbágy legtöbbször valamilyen erőszakos földesúr elől szökött ide: a lakosság enyhén szólva nem lelkesült a földesurakért. Szellemi vezetőjük a plébános, később prédikátor volt; lelkészüket, mint a reformáció hívei, maguk választották, és annak elvi főhatósága fölfelé már nemigen volt. (Legalábbis e kezdeti időszakban nem.) Ilyen mezővárosokban szervezte török hódoltsági területen a reformációt Sztárai Mihály, most, mint látjuk, Tokajhegyalján Szkhárosi, sőt: ilyen mezőváros volt 1514-ben a Dózsa-paraszthábor egyik

eszmei gócpontja: Cegléd, mely jóval 1514 előtt megtagadta a kollektív adózást földesurának, az óbudai apácakolostornak.

E mezővárosi lakosságnak az akkori viszonyokhoz képest radikálisnak mondható lakossága volt az első anyanyelvű irodalmi alkotások olvasója és hallgatója. Sokan közülük nagyobb, kerített királyi városokba is beköltöztek, s ott a patríciusok által rossz szemmel nézett, elégedetlen elemet alkották. Bornemisza Péter tudósít egy 1548-ban Kassán megesett tragédiáról: Csécsey Lénárt kapitány lefejeztetett egy deákot, aki „maga oltalmába egy főhadnagyot általlőtt nyíllal". Bornemisza a kivégzett deák pártján érez, mert hozzáteszi: Isten büntetésül járvánnyal árasztotta el a várost. Egy városi szegényebb értelmiségi tehát egy őt zaklató magasrangú, nemesi katonatisztet nyilával halálra sebzett. A szegényebb lakosság az önvédelemből fegyvert használó deák pártját fogta, Csécsey viszont – és a patríciusok – azzal érvelt, hogy ha valakit nemesúr kerget, arra való a lábunk, hogy elszaladjunk előle. Csécseynek ez a nyilatkozata világosan mutatja, hogy az igazságtalan bántalmazás elleni szembeszegülést is megtorolták, pusztán mert az szembeszegülés volt.

Ez a nyiladozó plebejusi-polgári öntudat lassan-lassan az egész országban érezhető. Érdekes vetülete a női függetlenedés kezdete. Olvastuk özvegy Zoltánnénak fiához írott levelét, de idézhettünk volna sok más ilyen levélből is: iparosfeleségek, kereskedőnék, nemesasszonyok tanulnak meg írni-olvasni, és meglepően gyorsan meglepően jelentős helyet kezdenek elfoglalni a magyar társadalom életében. Így van ez világszerte, ahol fejlődik a városi társadalom, s így van nálunk is. Jelképesnek mondható, hogy idén, 1548-ban festi meg egy holland festőnő az első női önarcképet. A bázeli képtárban kiállított, fára festett, szép kis temperaképről húszesztendős, kedves, öntudatos, sötét bársonyruhás, fehér fejkendős leányarc tekint ránk, szinte kihívóan a szemlélő szemébe nézve, s vele mintegy négyszáz esztendő múlván is kapcsolatot keresve; bal kezében paletta és ecsetek, jobb kezében ecsetszerű tuskihúzóféle, mellyel önmaga arcát már megrajzolta egy előre bekeretezett táblára. A bal

felső sarokban büszke felirat: *„Ego, Caterina de Hemessen me pinxi 1548. Etatis suae 20."* Nagy pillanat ez: *„Én, Katerina de Hemessen, önmagamat festém 1548-ban, húszéves koromban."* E nagy pillanat egész Európára jelképesen érvényes. Takáts Sándor szép tanulmányait kivéve nemigen dolgoztatott még fel ennek az észrevétlen „női forradalomnak" (hogy egy kicsit hatásvadászón túlzó kifejezéssel éljünk) a magyarországi jelentősége. Pedig elég arra gondolnunk, hogy *egyszerűen nincs XVI. századbeli magyar asszony, aki férje nevét használná:* Losonci Annát ismerünk, és nem Ungnadnét, Kanizsai Dorottyát, és nem Perényinét, és így a végtelenségig, föl a XVII. századbeli Zrínyi Ilonáig és Lórántffy Zsuzsannáig... Ezek az asszonyok karolták fel férjeik helyett a magyar kultúra, a magyar könyvkiadás ügyét, ők vezették férjeiknél korszerűbben néha vármegyényi birtokaik gazdasági ügyeit; de szerepet kap a mezővárosi polgár felesége is, ő az, aki iskolába küldi a rokon árvagyereket, és ő az, név szerint Zsámboki Anna, akinek ez idén, 1548-ban Nagyszombatban Nyilas István Esztergomból ideszármazott polgárral kötött házassága alkalmából az ismeretlen költő e sorokat adja szájába:

Az Úristen adjon nékem olyan malasztot
Hogy tehessek kegyelmednek oly szolgálatot
Kivel kivess víg szivedből minden bánatot...

Bátorítsa én elmémet Isten malasztja
Hogy lehessek bánatodnak vigasztalója
Szükségednek segítője, jó társ, *gyámola*

Igaz, hogy az asszony aláveti magát ura akaratának, s ezt ura is elvárja tőle: de az asszony mégis már *társ,* akiről a férj így énekel:

Társul *ada az Úristen téged énnékem*
Hogy te lennél nyavalyámban nagy segítségem
Mindenekben ékességem, nagy tisztességem...

Nálad hagyom az én hitem, drága zálogom
Szerelmemet egyetembe véle ajánlom
Ez mai nap én magamat néked ajánlom...
Légyen nálad én zálogom, mint egy röjtött kincs,
Az te két szép szemeiddel gyakran rámtekints,
Intésemről engem mindenkoron megemlits.
Akár én hol járjak-keljek ez világ szerint
Néha bátor távol legyek szömélyem szerint
Víg szivemben nálad vagyok szerelmem szerint.

Így énekelt egy városi lakodalomban feleség a férjének és férj feleségének az ezerötszáznegyvennyolcadik esztendőben.

Így, magasról nézvést, még megvolna tehát az ország; az emberek élnek, örülnek, szeretnek, meghalnak, építenek, miközben Werbőczi-utódok toldozzák-foldozzák az országot vagy ami abból megmaradt, gondosan megvonva a határvonalat Ferdinánd meg György Barát országrészei között; az országgyűlés, mely tavalyig, a Habsburg-dinasztia örökös uralmának ijedten – vagy szórakozottan? – készséges elismeréséig minden áldott alkalommal megkérdezte, hogy mi van Perényivel, idén már ezt sem kérdezi meg, ez a mondat ettől kezdve kimarad a jegyzőkönyvekből, mert Perényi Péter 1548 márciusában börtönében kihallgatás, ítélet, vádemelés nélkül meghalt, miközben utolsó éveiben – a hagyomány szerint – unaloműzőül verses szövegeket költött egy olasz piktor képei alá.

Béke van, és a török nyugton ül. Sztambulból azonban egy címzés nélküli, aláíratlan, 1548. szeptember negyedikén keltezett levél rejtélyes célzásaival, ma már nehezen kibogozható utalásaival együtt is egy baljós mondatot tartalmaz: a névtelen levélíró, egy Ferdinánd-párti magyar főúr kéme, jelenti, hogy a török újabb lépésre készül, résen kell lenni, mert *„Buda után lészen Erdély, kitől Isten oltalmazzon"*.

Sztambulban tehát már 1548-ban – emlékezünk Malvezzi és Rusztem beszélgetésére? – fontolgatták az egész György Barát kormányozta országrész lerohanását és bekebelezését.

AZ UTOLSÓ LEHETŐSÉG
1549

Barát hütöt adott Bátorba egy grófnak
Magát kötelezte az Ferdinánd királynak
(Tinódi Sebestyén: *Erdéli história.*)

Hogy Nyírbátor nagyobbnak számított-e 1549-ben, mint amekkora manapság, a huszadik században: azt nem is olyan könnyű eldönteni; de hogy várszerűen erődített kastélyával, két templomával, ferences kolostorával, uradalmi épületeivel a benne lakók rangjától függetlenül is igen jelentős hely volt, az bizonyos. Az itt lakó főnemes úr: Báthory András országos rangja folytán meg egyenest az ország egyik legfontosabb településének rangjára emelkedett. Semmi csodálnivaló sincs tehát abban, hogy 1549 szeptemberében a verseket faragó Istvánffy Pál Pozsonyban lakó királyi tanácsoson kezdve egész sor főméltóság, diplomata és magas rangú katonatiszt gyűlt össze György Barát makacs sürgetésére és Ferdinánd kelletlen utasítására, hogy a két országrész végleges és visszavonhatatlan egyesülésének gyakorlati részleteit megbeszéljék. Ezúttal komolyabb politikusok ültek össze, mint annak idején Gyalu várában, amikor a faragatlan Serédy Gáspár viselte a király képét; a legjobb remények vannak arra, hogy ez a magyar állam számára létfontosságú esemény megtörténjék.

Még régi kedves ismerősünk, Tinódi Sebestyén deák is megérkezett, aki azonban egyrészt korán ért ide – az előző esztendő végén, mert az első terminus akkorra szólt, de aztán mégis későbbre halasztódott a tárgyalás –, másrészt egy uradalmi ispán foghegyről bánt vele, sem étellel-itallal nem látta el:

udvarbirák bort nem adnak, vannak átkában

– sem szép szóval nem tartotta, talán még el is döngette:

Lantosok és hegedősök, kiknek bor lelkök
Csak borért is elzörgetnek néha szegényök...
Szunnyad, véti ő nótáját, vonssza az fáját:
Meg is ütik, néha történik, bottal az hátát

– úgyhogy Sebestyén deák kénytelen-kelletlen odébbállt, és nem tudósított a nevezetes eseményről. (Alighanem ez is volt a goromba ispán célja.)

Így hát Nyírbátorból csak egy-két, kastély körül sündörgő részegről maradt ránk néhány remek pillanatfelvétel:

Olyanok vannak: gyaloghidat meg sem találnak
Az híd mellett „hipp" az sáron általgázolnak
Lábok nékik négy is vagyon, vélik baromnak...

No meg a titkon iddogáló asszonyokról:

Ezüst kannácskát az pincében eligazítnak
Reggtől fogva kit éjfélig meg sem szárasztnak
Két rossz tálat ők zörgetnek, szöknek, tombolnak.
Sőt: ők gyakran ablakokban hogy himöt varrnak
Rejtökhelyről boros edényt ők előrántnak,
Egyet-kettőt akasztalnak (varrnak) – ők esmeg isznak.

De ne véljük, hogy csak ilyen látványosságban részesül a kíváncsi látogató az ősi várban, melyet még Kun László királyunk adományozott a famíliának. A haragos Sebestyén deák látta csak ezt így, aki egyébiránt, mint láttuk, bizony elszunnyadt lantolás közben a jó melegen.

Érdemes itt körülnéznünk, mert ha a látottakat összevetjük a sok száz mérföldnyire elterülő siklósi várral, annak freskóival vagy a sárospataki kastély szép részleteivel: képet kaphatunk arról, milyen ízlésesen, mennyire európai színvonalon élt ekkor egy művelt magyar főúr – ha akart, s ha erre igénye volt.

A falu két templomát a tulajdonosok a maguk költségén emelték még az előző században; egyik templomot a ferences barátoknak ajándékozták, a másikban maguk imádkoztak, gyönyörűen faragott, világhíres padokban ülve – mert a Báthoryak kevés kivétellel mindvégig hithű katolikusok voltak. (A vendéglátó András úr három fia közül a legidősebb, szintén András, lengyelországi püspök, a pápától bíborosi rangot fog elnyerni.) Még a padokat is olasz művész faragta, 1511-ben, abban a templomban, melyről minden útikönyv joggal büszkélkedik, hogy hazánk legszebb gótikus teremtemploma. De ezeknél a látnivalóknál is szebb a házigazda, Báthory András szintén András nevű atyja, Ferdinánd tárnokmestere által 1526-ban faragtatott domborművű Madonna a kis Jézussal: szelíd tekintetű, kerek arcú, copfos fiatalasszony néz ránk időtlen és kicsit titokzatos derűvel.

A terebélyes Báthory családnak ekkorra, 1549-re már háromfelé ágazott részei közül most ez a magát megkülönböztetésül *ecsedinek* is nevező a leghatalmasabb; ők és a Somogyba származottak Ferdinánd hívei, míg viszont az innen, Nyírbátortól és a közelében lévő Nagyecsedtől légvonalban nyolcvanöt kilométernyire fekvő szilágysági Szilágysomlyóban fészkelő *somlyai* Báthoryak János király és Izabella hívei. (Ebből az ágból kerül ki a majdani lengyel király, Báthori István.)

A tény, hogy a tárgyalások a két országrész között természetes és semleges határsávot alkotó Báthory-birtokon folytak, a kortársakban is reményt ébresztett, hátha ezúttal valóban történik valami. S bennünk, kései utódokban is ez a remény éled: végre maga a főnemesség veszi kezébe az ország ügyét, végre egy Báthory kezd cselekedni – a közvetítés puszta elvállalásával állást foglalva –, ami azért jelentős dolog, mert e név hallatára familiárisok ezrei hajlandók az ügyhöz csatlakozni.

A megegyezés részletei sok tekintetben homályosak; a szerződés szövege ugyanis nem maradt ránk; de tény, hogy az urak megállapodtak egymással, és az ország egyesítését most már csak az uralkodónak kellett újból szentesítenie és gyakorlatilag végrehajtania.

Ez volt az utolsó lehetőség.

A török még mindig Perzsiában van lekötve; Székely István krónikájának szavai szerint „Szulimán imperátornak a nagyobbik fia Perzsiába futa, és atyja ellen támada, kire mikoron az atyja nagy erővel ment volna, elméne előtte, de végre osztán százezer emberét veszté oda".

Mintha Ferdinánd is tudná ezt. Végre rendet teremt a Felvidéken; Salm gróf egy látványos hadjáratban megrendszabályozza Balassi Menyhértet, Bebek Ferencet és a többi rablóvezért, akik miatt már évek óta „senki békével nem mehet Pozsonyra". Különösen Basó Mátyással számoltak le a királyi hadak regénybe illő izgalmassággal. Basó ellen a „jó útra tért" Bebek is harcba indult; bár Basó, a gyilkos hamispénzverő

Csak fittyöt hány ő az király hadának

– saját emberei félelmükben meg jutalom reményében feladták a valóban szinte bevehetetlen erősséget:

Basónak ők mind árulói lőnek,
Tizenhat ha valék, azkik hivek levének.

Megtudván ezt a rablóvezér,

egy álajtón el-ki méne
egy álösvényen el-alá téte

és egy havasi pásztorhoz menekült, aki azonban a gyűlölt oligarchát megkötözte, és Salm gróf kezére adta. Salm Basónak és alvezéreinek fejét vétette.

Ez az erélyes akció volt Ferdinánd első népszerű intézkedése; a kegyetlen rablóvezér vesztének mindenki örült, erősítette a Nyírbátor hírére már negyvennyolc telén támadott reményt. Tinódi megfogalmazásában az ország végre attól a veszélytől szabadult meg, hogy

Két fél között mindenestől elveszni
Két szék között puszta földön maradni

A gyalui egyezményhez képest az a nagy előrelépés, hogy György Barát szándéka végre a közóhajjal találkozott. Ami akkor, Gyaluban, néhány előrelátó államférfi bölcs, de gyakorlati eredménnyel nem járó diplomáciai intézkedése volt – előtte pedig, Váradon, két király szerződése –, az most egy ország lakosságának legfőbb vágya lett.

Tucatnyi éneket idézhetnénk ebből az esztendőből, melyek ismert és ismeretlen szerzői mind e nagy lehetőség reményébe kapaszkodnak; Dézsi András debreceni tanító például ezt sóhajtja nagy bizakodva:

Csak hagyjunk el immár sok gonoszságot
Tészen Isten velünk irgalmasságot
Megszabadítja jó Magyarországot,
Megépíti ez nagy sok pusztaságot.

Ha közakarattal összefogunk, jövőre tehát egyesülhet az ország. De vajon a Habsburg-család is így akarja-e?

De akár akarja, akár nem: ez az utolsó lehetőség.

AZ ELFECSÉRELT ESZTENDŐ
1550

Látom, urak, vagytok már egyezségbe
Magyarok vagytok ti nagy szeretetbe
(Tinódi Sebestyén: *Kapitány Gyorgy bajviadala*, 1550.)

Vajon ha Gyorgy Barát idejében rádobben arra, hogy a Habsburgok őt is, az országot is elárulták: vajon akkor másképp cselekedett volna?

Sohasem fogjuk megtudni.

Gyorgy Barátnak nem jutott ideje arra, hogy a Habsburgok netáni csalafintaságain tűnődjék. Ezúttal Izabella okozott neki komoly gondot.

A harmincegy éves szép, fiatal ozvegy színésznőket meghazudtoló hangulatváltásokkal ejtette kétségbe kornyezetét. Két éve még mindenáron haza akart menni a mamához Lengyelországba, most meg, a februári kolozsvári országgyűlésen, melyet Gyorgy Barát lóhalálában hívott ossze, hogy a nyírbátori megállapodásokat szentesítse, nagy jelenetet rendez, hogy őt elárulták, hogy őt kijátszották, hogy őt le akarják taszítani a trónról, amit nem is bánna, sőt orulne neki, de itt van szegény árva fiacskája, mi lesz vele, istenem, szegény kisemmizett királyfi...

Ez kulonben még nem lett volna baj, lassanként mindenki hozzászokik a felséges asszony toporzékolásaihoz – lengyel és magyar szeretőivel se bánt valami gyengéden –, hanem Izabella – talán Petrovics Péter biztatására is, ez nem világos – foljelentette Gyorgy Barátot a torok kormánynál.

Mikozben, rekkenő nyári melegben, Hollókő várának vitéz kapitánya, Gyorgy nevezetű, és Szanda várának torok parancsnoka Buják közelében társadalmi eseménynek is beillő párviadalt vívnak egy patak partján, melyen torok és magyar főurak egyaránt szép

számban és díszesen öltözve jelennek meg, tudósítók is jelen vannak mindkét részről, pontozó bírák, döntnökök a lehető legsportszerűbben kijelölve, két katonazenekar török és magyar indulókat játszik – egyszóval, miközben a határ menti török–magyar viszony az évek óta tartó béke során sportszerű lovagi kapcsolattá kezdett finomodni, kell egy kis mozgás, testedzés, látványosság az unatkozó helyőrségek katonáinak –, a sztambuli török kormány palotájában lázas sürgés-forgás folyt. Politikai és katonai tervek kerültek megvitatásra és elvetésre, majd mégis jóváhagyásra. Végül, szeptemberre, azt a változatot fogadták el, hogy nem kell megvárni, amíg Ferdinánd ténylegesen bevonul Erdélybe, hanem már most azonnal el kell mozdítani György Barátot, és török katonasággal meg kell szállni Erdélyt.

Ferdinánd netáni erdélyi bevonulása egyébként a béke megszegése lett volna, mert a György Barát kezelte országrész török hűbéri területnek számított.

Szeptemberben tehát Mahmud csausz mint gyulafehérvári török követ kihallgatást kért Izabella özvegy királynétól, és közölte vele, hogy György Barát kegyvesztett lett, tanácsolja, fossza meg a felséges asszony a barátot helytartói tisztétől, és adjon felhatalmazást arra, hogy bárki bárhol kivégezhesse.

Terek császár ira az magyar uraknak
Külön-külön az keritett városoknak
Mind az vármegyéknek, külön az szászoknak
. . . Hagyom néktek nagy parancsolattal
Ellene támadván Barátnak nagy hamarsággal.

Erdély tehát itt áll egy török katonai megszállás küszöbén, Ferdinánd csapatai sehol, György Barát magára maradt, ki van szolgáltatva Izabellának, töröknek, saját vetélytársainak és a Habsburg-háznak egyaránt.

Az események rövidesen úgyis olyan fantasztikus kavargásban

fogják követni egymást, hogy ne időzzünk a történtek részletes bemutatásánál.

Emlékezünk Varkocs Tamásra? Eger kapitánya volt a fogoly Perényi megbízásából, és sok borsot tört a törökök orra alá. Most György Barát szolgálatában áll, mert Perényi halálával állásából elmozdították. (Egernek, mint láttuk, Dobó István a parancsnoka.)

Ezt a Varkocs Tamást hívatja György Barát Izabella különös államcsínyének hallatára. Varkocs parancsot kap, hogy vonuljon a Maroshoz, zárja le a Temesköz felől az összes utakat, folyami átkelőhelyeket, török vagy bármilyen más katonai alakulatot ne engedjen át, továbbvonulásukat, ha kell, fegyverrel, csatában akadályozza meg. Egy gyors török beavatkozás ugyanis csak a Belgráddal határos temesi grófság felől jöhetett, a Déli-Kárpátok havasain átkelni körülményes lett volna. S ha valakiről, hát Petrovicsról lehetett feltételezni, hogy fegyverrel is hajlandó segíteni Izabellát. Petrovics így elszigeteltetvén, György Barát néhány ezer főnyi zsoldosseregével a székhely: Gyulafehérvár alá vonult. Gyulafehérvárat szabályos ostromgyűrűbe fogta, s felszólította Izabellát: adja meg magát. Egy-két lövés is esett, egy-két ágyú is elpukkant, s mire Izabella átesett szokásos hisztérikus rohamán, és kisírta-kitoporzékolta magát, feladta a várost. György Barát bevonult, katonái pillanatok alatt rendet teremtettek, Izabellát a püspök-helytartó még csak meg se szidta, még szemrehányásokat se igen tett; a durcás királynét szobájába küldte, mint egy felelőtlen gyereket, aki szülei távollétében addig játszik a tűzzel, míg ki nem gyullad a ház.

Viszont annál komolyabb és férfiasabb beszélgetést folytatott a Barát a török követtel, Mehmed csausszal, akinek kifejtette, hogy lám, ilyenek a nők, egy pillanatnyi nyugta nincs tőlük az embernek, annak idején Budát is Izabella akarta Ferdinánd kezére játszani, s ki akadályozta meg? Ő, György Barát. Nohát ezért nem szabad Izabellát komolyan venni olyan nagyméltóságú helyen, mint amilyen a sztambuli kormányhivatal.

E roppant szívélyes társalgás után Izabellának elő kellett jönnie,

és szabad volt elmondania, hogy tévedett, minden a legnagyobb rendben van, hódolatteljes üdvözletét küldi a szultánnak.

Így hát György Barát a helyzet ura maradt, erélyes és higgadt fellépése megmentette Erdélyt a török beavatkozástól; de nyilvánvalóvá vált az is, hogy ebben a légüres térben nem húzhatja soká, a császári-királyi csapatoknak meg kell érkezniök, Izabellának pedig mennie kell. Amíg Izabella az országban van, örök – és kiszámíthatatlan – veszély forrása. György Barát eddig azért tartóztatta, nehogy a két országrész egyesülésének terve kisziváro gjék; a történtek után erre nem kell tekintettel lenni.

Izabellától nem lesz nehéz megszabadulni; de hogyan érje el, hogy Ferdinánd végre bevonuljon Erdélybe, és beleharapjon az ölébe hullott gyümölcsbe?

Szinte hihetetlen, hogy Ferdinánd mennyire tétovázik. Hihetetlen és érthetetlen. A nyírbátori megállapodás óta minden percnyi késlekedés bűnös mulasztás. Ferdinándot valósággal csalogatni kell abba az országba, saját országába, melyet annyiszor próbált fegyveresen és vérrel megszerezni. Erre a tétovázásra csak egyetlen magyarázat lehetséges: hogy vagy ő, vagy Károly *nem akarta a másik országrészt birtokba venni.*

De miért nem? A legvalószínűbb feltevés, hogy a törökökkel (a magyarok nélkül) kötött békeszerződésben a Habsburgok alighanem elismerték a György Barát és Izabella kormányozta országrészt török hódításnak, török tulajdonnak, s így egy Habsburg-megszállás egyértelmű lett volna azzal, mintha bármely más török területet foglaltak volna el hadüzenet nélkül.

Itt volt továbbá az éppen ez idén, 1550-ben kitört családi belviszály a császári trón öröklésének ügyében. A régóta esedékes vitát – melyet a schmalkaldeni háború miatt napoltak el – az robbantatta ki, hogy Károly császár az idei, 1550-es augsburgi birodalmi gyűlésen német királlyá akarta választatni fiát, Fülöpöt, 1543 óta már atyja akaratából spanyol királyt. Mivel azonban Ferdinándnak is volt fia, és mivel a német rendek utálták a spanyolokat, a téma lekerült a birodalmi gyűlés napirendjéről, viszont annál kínosabb bel-

viszályokat okozott a dinasztián belül, éppen most, amidőn Ferdinánd végre birtokba vehette volna az egész országot.

Fülöp, e néven a második, 1550-ben huszonhárom éves, alattomos, csenevész, komor, szemforgatóan vallásos, rosszindulatú, de nagyon okos és uralkodni tudó ifjú. A hatalom az istene. Ő az a Fülöp, aki később hatalomféltésből saját fiát is meggyilkoltatta, és akinek nevét Verdi zenéje révén minden operalátogató jól ismeri. Eldöntött kérdés, hogy a spanyol trónt ő örökli; de örökölni szeretné a császári címet és hatalmat is. Erre azonban rajta kívül még ketten aspirálnak: Károly öccse, Ferdinánd és Ferdinánd fia, a Fülöppel egykorú, tehát szintén huszonhárom éves Miksa. Az ingerült levélváltásokban, üzengetésekben, fojtott indulatú, négy- és hatszemközti beszélgetésekben, udvari pletykákban megnyilvánuló örökösödési villongás éppen 1550-ben kötötte le az egész udvar figyelmét. György Barát tragikomikus szerepe abban merült ki, hogy kétségbeesetten rángatta két elmerülten veszekedő ember kabátujját: ég a ház.

Ugyanekkor az új pápa, az 1550 februárjában trónra lépett III. Gyula (akit már bemutattunk mint Giovanni Ciocchi del Monte bíborost), felismerve Magyarország és György Barát fontos egyensúlyozó szerepét közte és a Habsburgok között, komolyan fontolóra vette, hogy György Barátot kinevezi a vatikáni kormányzótestület tagjává, tehát hogy bíborosi címet és rangot ad neki. A bíboros vagy kardinális óriási hatalmú ember; rangban a pápa után következik, egy bíborosnak császár és király sem parancsol. A bíboros a pápa védnökségét élvezi. Az utolsó magyar bíboros Bakócz Tamás esztergomi érsek, királyi főkancellár volt. Ha György Barátból bíboros lesz, valamennyi magyarországi főpapnak elöljárójává válik, alá soroltatik például Oláh Miklós püspök, kancellár, Ferdinánd bizalmi embere is.

A vatikáni kúria malmai azonban lassan őrölnek, György Barát bíborosi kinevezése egyelőre halasztódik. Annál is inkább, mert 1549-ben meghalt Várday Pál érsek, helytartó; az esztergomi érseki szék tehát betöltetlen; mérlegelendő, vajon nem kellene-e György

Barátot, ha már bíborossá teszik, esztergomi érsekké is kinevezni; ehhez viszont Ferdinánd beleegyezése szükséges.

Kínos lassúsággal intéződnek ezek az országos fontosságú ügyek. Mintha lassított filmfelvétel mutatná uralkodók, püspökök, miniszterek tétova intézkedéseit; mintha mindenki lidérces álmokban tapasztalható lassúsággal, nyűgözötten vonszolná magát; minden késik, halasztódik, mindenki vár; csak az idő száguld könyörtelen egyhangúsággal; észre se vettük, s eltelt ez az oly fontos esztendő; döntés nem született; senki sem mozdul; s miközben a nemrégiben feltalált órák mutatói irgalmatlanul mozognak, miközben mindenki vár valamit, de senki sem tesz semmit, valami készül, egy visszahozhatatlan tragédia baljós előjelei érződnek.

Az esztendő rövidesen elmúlik; már november van, már december; Ferdinánd király és osztrák főherceg kormányának egyik bécsi irodájában három spanyol titkosszolgálati ügynök töri a fejét őfelsége imént kiadott, bizalmas utasításainak végrehajtási lehetőségein.

Feladatuk: a közönségesen György Barátnak nevezett Utyeszenovics György pálosrendi szerzetes, váradi püspök, kincstartó meggyilkolása.

MORIENDUM EST OMNIBUS

1551

. . . Király magába végezé:
Jobb az egy embörnek megholta, elveszte
Hogysem egy országnak, sok népnek elveszte. . .
Castaldónak postán Lippára iktata:
Mindhamarébb lehet, az Barát meghalna
(Tinódi Sebestyén: *Erdéli História.*)

Az elfecsérelt esztendő után György Barát minden alkalmat megragadott, hogy a Habsburg-csapatok bevonulását kikényszerítse. Nem volt vesztegetni való ideje; ismerte a törököt, tudta, hogy legkésőbb nyár végére megérkezik. Püspöki székhelyén, Váradon országgyűlést tartott, itt kihirdette a nyírbátori egyezményt, Izabella árulását és ennek várható következményeit. Báthory András írja Nádasdy Tamásnak 1551. január 27-én: „Ha mindnyájan Petroviccsal együtt törökké akarnak is lenni, ő soha a törökhöz nem áll – jelentette ki György Barát –, hanem, mint keresztény emberhez illik, ahhoz akarja magát tartani."

Nagy nehezen sikerül kierőszakolnia, hogy február elsején Diószegen (negyven kilométerre Debrecentől délkeleti irányban, ma Diosig, Románia) gyakorlati megbeszéléseket tartottak, ezek eredményeképpen márciusban megkezdték bevonulásukat a spanyol és német csapatok.

Addigra sikerült rendezni a trónutódlás kérdését: Károly, Ferdinánd, Fülöp és Miksa március kilencedikén megegyeztek, hogy Károly utóda a császári trónon Ferdinánd legyen.

Csudálatos látvány a spanyol, olasz és német alakulatok vonulása Erdély hegyei között. Hadrendben vonultak, elő- és oldalbiztosítással, utóvéddel, lövésre kész fegyverekkel, minden eshetőségre, váratlan támadásokra is felkészülve. Gyanakodtak és féltek. Rossz lelkiállapot. A lakosság is gyanakodott és félt. Háromezer német,

ezerkétszáz spanyol, ezerötszáz olasz zsoldos menetelt a tavaszi virágpompát öltött réteken, madárfüttyös erdőkön át, pisztrángokban bővelkedő folyók és patakok partjain. György Barát parancsára udvariassági aktusként, de a biztonság kedvéért is, tisztes távolból székely könnyűlovasság kísérte a jövevényeket. Oly meghökkentő hirtelenséggel bukkantak elő a horizontról éppen csak idelátszó országutakon, hogy ezzel a málhával és lőszeres-szekerekkel együtt hatezernél is több főt számláló spanyol zsoldoscsapatokat halálra idegesítették.

A karhatalmi erőnek nagy, törökellenes seregnek viszont kicsi dandár parancsnokául Giovanni Castaldo tábornokot, egy ötvenegy éves olasz őrgrófot jelölt ki Ferdinánd. Helyettese egy másik olasz volt, bizonyos Pallavicini őrgróf. Politikai biztosként a nyírbátori Báthory András és Nádasdy Tamás országbíró érkezett Erdélybe. Velük együtt felbukkant néhány kalandvágyó, csatákat kedvelő főúr is, Balassi Menyhért például, aki nem szívesen hagyott ki egy kiadós csetepatét.

Giovanni Castaldo őrgróf 1551. június negyedikén tartotta ünnepélyes bevonulását Kolozsvárra. Megszólaltak a harangok, a nép kicsődült az utcákra. A fogadtatás lármás, de vegyes érzelmű volt. Senki se látta a dolog végét, mindenki gyanakodott, mi lesz ebből. Jó is, hogy itt vannak, meg nem is. Incidensek azonban nem történtek, György Barát példás fegyelmet tartott.

A kiszámíthatatlan Izabella váratlan lelkesedéssel esett neki a meghökkent Castaldónak: könyörögve kérte, szabadítaná meg őt, vigye minél messzebb, haza, Lengyelországba vagy akárhová. Miután Castaldónak ez is egyik feladata volt, megkönnyebbülten hallotta, hogy a mutatós özvegy megelőzte őt, és maga kéri elutaztatását. György Barát az egész jelenetet mosolytalan nyugalommal hallgatta, kínos szótlansága kétértelmű és zavarba ejtő volt.

Izabella július huszonhatodikán a kolozsvári Szent Mihály-templom főoltáránál ünnepélyesen átadta a magyar szent koronát Castaldo grófnak, képletesen pedig Ferdinándnak. Ezzel a gesztussal

Izabella kisfiának mindennemű trónigényéről lemondott. (Más források szerint ez az átadás Felvincen történt.)

Ezt az ünnepélyes aktust, mely egyben a tizenegy éves János Zsigmond jelképes eljegyzése is volt Johanna főhercegnővel, Ferdinánd egyik lányával – lám, mégis beérett a lengyel Zsigmond király vetése –, július tizenkilencedikén egy Gyulafehérvárott aláírt szerződés előzte meg. E szerződésben Izabella fia nevében átadja országrészét Habsburg Ferdinánd magyar királynak, melynek fejében ő egy összegben százezer aranyforintot és egy kis sziléziai hercegséget kap, a kisfiú pedig eljegyeztetik Ferdinánd Johanna nevű leányával.

A belviszály, mely 1526 decemberében, a második király (Ferdinánd) megválasztása után kezdődött, s mely egyszer már – 1538-ban – átmenetileg felfüggesztetett, most végre, huszonöt év után, megszűnt!

Magyarországnak mostantól fogva egy királya van: Ferdinánd, e néven az első.

Könyvünket ezzel be is csukhatnánk, a történetnek itt vége is lehetne. Kongjanak-zúgjanak a harangok, szóljon a muzsika, legyen boldog Izabella ott, ahová kerül, éljen a király, készülődjék minden magyar a felszabadító háborúra.

Egy nappal ez ünnepélyes gyulafehérvári szerződés után azonban, 1551. július huszadikán Ferdinánd király írásban is megismétli Castaldónak egyszer már szóban kiadott parancsát György Barát meggyilkolására. Ez az írott szöveg nem olyan egyértelmű, mint a szóbeli utasítás – amit Ferdinánd a gyilkosság utáni pápai nyomozás során maga is elismert –, mégis félreérthetetlen:

„Megparancsoljuk neked, hogy ha észreveszed, hogy olyasvalamit tesz, ami nyilvánvaló veszedelmünkre szolgálhat, azt cselekedd vele, amit országunk érdeke megkíván. Ebbeli akaratunkat kötelességed végrehajtani."

Augusztus hatodikán Izabella királyné kisfiával, Petrovics Péter kíséretében, udvarával együtt útnak indul. Egyelőre a nemrégiben még uralma alá tartozott országrész szélén, Kassa városában tele-

pedik meg. Innen fog továbbutazni a sziléziai hercegségbe. Petrovics még foghegyről odavetette György Barátnak, hogy ha valaki csak egy hónapig is megőrzi a temesi grófságot a töröktől, amint azt ő tette huszonöt éven át, akkor ő hajlandó ahhoz az emberhez lovászlegénynek szegődni.

Ez a valaki, akire Ferdinánd, illetve biztosai: Báthory András és Nádasdy Tamás Temesvárt bízták: Losonci István földbirtokos, nógrádi főispán, akinek erőszakosságai ellen az országgyűlések annyiszor tiltakoztak.

Közben Castaldo berendezkedik. Csapatait azonban egyelőre együtt tartja.

Sejti-e György Barát, hogy mi készül ellene?

Az országrész egyelőre megkönnyebbült. Eddig nem történt baj, a spanyolok se zabolátlanok. „Hogy Ferdinánd Erdélyt uralma alá hajtotta, s a magyar királyságot magának visszaszerezte, mindenkit, de kiváltképpen a magyarokat, a békés nyugalom reményével töltötte el" – írja Istvánffy Miklós.

Ez a békés nyugalom pontosan két hétig tartott.

Augusztus végén a Tisza partján, lent délen, a torkolata környékén, ahol a Béga ömlik a folyóba, hajnaltájt török lovasok jelentek meg.

Fél óra se telt belé, és a körülkémlelő lovasok elvágtattak.

Rövidesen szekerek, tevék, málhás öszvérek jelentek meg.

Török műszaki alakulatok két hidat kezdtek verni. Szakszerűen, nyugodtan, módszeresen. Senki sem zavarta őket.

Estére elkészültek a hidak.

Másnap már csapatok vonultak át a két hídon. Ez még nem a nagy központi birodalmi török sereg volt, hanem a balkáni megszálló erők egy elit-hadteste, az egyik legkiválóbb török főtiszt, a perzsa eredetű Uleman bég parancsnoksága alatt. A hadtest fölé még néhány balkáni, könnyűlovassági alakulattal együtt főparancsnokul Mehmed beglerbéget, török lovassági tábornokot nevezte ki a szultán.

Napok alatt megrohantak és elfoglaltak vagy egy tucatnyi ki-

sebb, és három nagyobb várat. Törökbecse védőit lemészárolták, Nagybecskerek őrsége megfutott, a Maros-parti Csanádot, ezt az István királyunk által alapított püspöki székhelyet pedig ünnepélyesen adta át kapitánya, még a kulcsokat is elébe vive Mehmed bégnek.

Castaldo és törzskara bénult volt a tanácstalanságtól.

Neki itt egy egyszerű gyilkosságot kellene végrehajtania, ezenkívül csak a bennszülött lakosságot kell fékentartania, és erre, tessék, itt van a nyakukon egy török háború.

Érdekes, hogy Castaldo – következésképp Ferdinánd és a Habsburg központi kormányzat – nem várt ilyen gyors török katonai beavatkozást. Persze tartott még a béke, tehát elméletileg jogos volt a hiedelem, hogy a török nem fog beavatkozni; ennek ellenére számítaniok kellett volna legalábbis a határ menti török alakulatok hadműveleteire. Azért gondoljuk, hogy ez a gyors török reagálás váratlanul érte Ferdinándékat, mert a haragra gerjedt szultán lecsukatta Ferdinánd követét, Malvezzit, aki pedig nemrégiben még oly arcátlanul hívta fel a török kormány figyelmét György Barát terveire. Ez a nagyon erélyes török lépés Bécsben általános megrökönyödést keltett.

Most tehát itt van a török Erdély határán, és Castaldónak fogalma sincs róla: mit tegyen? Ha egész erejével ellenük fordul, akkor őt György Barát esetleg hátba támadhatja. Ha meg nem védekezik, a török elfoglalja Erdélyt, őket pedig, Castaldóékat, megsemmisíti.

Castaldo kénytelen a kezdeményezést átengedni György Barátnak és a magyaroknak. A magyarok a külföldiek szemében meglepő nyugalommal és a megszokottság beidegzettségével láttak dologhoz. Pillanatokon belül megjelenik a hadszíntéren a katonaviselt magyar nemesség nagy része: Varkocs Tamás, Perényi Gábor (a fogságban elhunyt Perényi Péter fia), Török Bálint fia: Török János, Balassi Menyhért, Patócsi Ferenc, Báthory Bonaventúra, Magyar Bálint, Gyulaffy László, Forgách Simon és mások.

Ezalatt Mehmed Temesvárt ostromolja. Losonci István két spanyol alkapitányával nyugodtan és sikeresen védekezik. Mehmed

november közepéig bajlódik Temesvárral, aztán elvonul a vár alól, és visszatér a Balkánra, téli szállásra.

„Midőn Mehmed látta, hogy hiába ostromolja Temesvár falait – elfogyván az élelem, a hadsereg éhséggel küszködött, s a katonák, mint amennyire a törvény engedi, nem akarnak a táborban maradni –, elhatározta, hogy az ostromot abbahagyja, s visszatér Bizáncba. Minden töröknek ugyanis, a rendes katonaságnak is meg azoknak is, akik szultánjuktól szántóföldde l és nagybirtokkal megajándékozva saját költségükön harcolnak, I. Murad akkor, amikor Ulászlót, Magyarország és Lengyelország királyát a várnai csatában legyőzve és megölve nagy győzelmet aratott, megadta azt a jogot, hogy Szent Demeter napja után, mely október végére esik – ezt a napot ők Kassonginnak nevezik –, nem kényszeríthetők arra, hogy a táborban legyenek. Ez a nap akkor már elmúlt. November derekának őszi napjai a tél kétségtelen jeleit mutatták s hideg, havas esőt hoztak meg... A tizennegyedik napon, hogy Temesvárt ostromolni kezdte, összeszedve poggyászát, s éjjel nagy csendben visszavonva ágyúit, táborát Belgrádba visszavezette.

Amikor Losonci ezt észrevette, követte az ellenséget, s igen sokat elfogott közülük. Minthogy azonban nála erősebbek voltak, végül otthagyta őket, s Nagylak felé, ahol az ellenségnek erődítménye volt, vette útját. Ott Kajdaz parancsnok megtámadta, de Losoncitól szétverve és megfutamítva, a várba visszanyargalt. Losonci őt egészen a várkapuig üldözte, s amikor a kaput elzáró hidat, minthogy megakadt a lánc, hirtelen nem tudták felvonni, az ellenséggel együtt a várba nyomult, levágta Kajdazt, sőt magát a várat is ugyanazzal a támadással elfoglalta, kifosztotta, s üresen hagyva felgyújtotta."

Losonci tehát sikerrel kötötte le az ellenség főerejét, s ezzel ezt az őszi támadást elhárította.

Másutt azonban, Temesvártól északabbra, a Maros menti Lippa vára körül – ez egykor, nem is olyan régen, János király kedves kastélya volt, a királyné is ide menekült 1541 őszén – még folytak a váltakozó szerencsével vívott harcok.

Október nyolcadikán, miután a védősereg innen is elmenekült, Uleman bég elfoglalta Lippát, ezen az őszön immár a negyedik fontos erősséget. Lippa elfoglalása érzékeny veszteség volt.

Nézzünk a térképre!

Lippa olyan mélyen fekszik bent a Maros völgyében, a már török kézen lévő Szegedtől százhúsz, a most elfoglalt Csanádtól több mint nyolcvan kilométerre, hogy birtoklása az erdélyi hegyek nyugati nyúlványainak és a magyar Alföld keleti szegélyének – Békés, Gyula – ellenőrzését egyaránt jelenti.

Ezért Lippát feltétlenül vissza kellett foglalni.

Aggasztó tünet volt az is, hogy a harc nélkül elfoglalt városok nagy része mintha egyenest örült volna a török bevonulásának:

Az várost tartja nagy szép szabadságba
Vitézökkel vagyon oly nagy vigasságba
Senkitől ő nem fél, vagyon hódoltatásba

énekli Tinódi jól értesülten éppen Lippával kapcsolatban Uleman bégről, más forrás pedig azt említi, hogy a csanádiak a törökkel megverették és megkínzatták földesúr-plébánosukat. Tinódinak nemcsak azért kell hinnünk, mert értesülései mindig megbízhatók, hanem mert ezúttal olyan pontosak információi – későbbi patrónusától, az itt harcoló Nádasdy Tamástól szerezhette híreit –, hogy Istvánffy, aki külön hangsúlyozza, hogy ezekről az eseményekről részletes forrásanyag állt rendelkezésére, itt-ott szinte szó szerint úgy adja elő az eseményeket, mint Tinódi, beleértve olyan kis részleteket is, mint hogy például Balassi Menyhért vagy Török János melyik lábán, milyen módon sebesült meg.

Ez a vidék, mint említettük, Petrovics Péter pártfogása nyomán a reformáció szolgálatába szegődött, mégpedig, főleg Szegedi Kis István térítése révén, akit ellenőrizhetetlen hagyományok szerint éppen e tájon választottak 1549 körül szuperintendenssé, tehát az első magyar református püspökké. A protestáns falvak egyrészt félhettek attól, hogy Petrovics kényszerű távozása után György

Barát és Ferdinánd eljár ellenük, visszaparancsolván őket a katolikus felekezetbe, tehát a török alatt szabadabban érezhették magukat, másrészt nem szabad felednünk, hogy ez a vidék szenvedett legtöbbet a Dózsa-parasztháború leverése utáni főúri terrortól, és e vidékről toborzódtak Dózsa legradikálisabb hívei, a parasztok Csanádon végezték ki a hírhedett Csáky püspököt. Az 1551-es török hadjáratban tehát már a korábbinál feltűnőbben mutatkoznak meg az osztályharc jelei.

A magyar oligarchiától való váratlan megszabadulását nagy hejehujával ünneplő várost tehát vissza kellett foglalni. Tinódi Sebestyén nem állhatja meg, hogy riválisának, Kármán Demeternek – kinél „jobb nincs az rác módba", vagyis Kármánnál szebben senki sem tudott szlávosan muzsikálni – balsorsát kárörvendve bele ne szője elbeszélésébe:

Sok hegedős vagyon itt Magyarországba
Kármán Demeternél nincs jobb az rác módba
Sokat csélcsap bégnek az Lippa várába
Azt alítja, érte esnék nagy gazdagságba.
Az ő hegedőjét főhajtván rángatja
Az Ulumán néki csúfságba fogadja
Minden ajándékkal őt meggazdagítja.
Ez fogadás hozá őtet nagy koldusságra.

György Barát napok alatt jelentős sereget gyűjtött össze. Castaldót alighanem ez is meghökkentette: míg a birodalmi hadak mindig nagy kínnal-keservvel gyülekeznek, és csak az állandóan fegyverben tartott, havi fizetéssel ellátott zsoldosok mozgósíthatók azonnal, addig ez a püspök egy intésével összeparancsolta a nemesi felkelést. Kenyérmezőnél, a híres csata színhelyén gyülekeztek a csapatok, s innen indultak Lippa alá.

Az egyesült magyar–Habsburg sereg október végén ütött tábort Lippa alatt. Spanyolok, olaszok, németek, magyarok, székelyek, románok, szászok nyüzsögtek a sátrak körül.

Felvonult a tüzérség, és lőni kezdte a várat.

Ekkor két hírvivő érkezett a táborba.

Egyikük a pápa követe, a másik Ferdinánd futára volt.

Először a pápa követét illett fogadni.

Castaldo és György Barát Nádasdy Tamás és néhány magyar főúr jelenlétében éppen tanácskozott.

A pápai küldött egyenesen György Baráthoz lépett, és térdre borult előtte.

Mindenki elnémult a meglepetéstől.

A hírvivő elkapta György Barát kezét, megcsókolta a főpásztori gyűrűt, és közölte, hogy a pápa őszentsége Utyeszenovics György váradi püspök urat bíborossá nevezte ki.

Castaldo azt se tudta, hová kapjon zavarában. Olasz volt, és katolikus; nála jobban senki se tudta a jelenlévők közül, mit jelent egy bíborosi cím és rang. Az egész világon talán huszonöt kardinális ha van, ezek legtöbbje olasz. A pápát is a bíborosok testületéből választják; bármelyik bíboros tehát egy eljövendő pápa. És ezt az embert kell neki meggyilkoltatnia!

Térdre rogyott ő is György Barát előtt, majd kirohant, és személyesen intézkedett, hogy a tüzérség valamennyi ágyú többszörös össztüzével díszlövéseket adjon. Éljen az új bíboros őeminenciája! Éljen György, *eminentissimus princeps sanctae Romanae Ecclesiae Cardinalis!*

A hír, mely eleinte zavart és tanácstalanságot keltett, végül is általános örömmé változott. Bárki legyen is György Barát, szeressék vagy gyűlöljék, tény, hogy személyében Magyarország ismét nemzetközi politikai tényezővé vált.

György Barát bort osztatott, a csapra vert hordók körül jókedvű katonák csoportosultak.

Ő maga szótlan és komor maradt, mint mindig. Pallavicini, aki szüntelenül szemmel tartotta, ezt nyilatkozta róla: „Természetének és jellemének kiismerésére az emberinél mélyebb értelem sem elegendő. Ő mindig tudja, hogy én mit gondolok, én azonban sohasem tudok az ő lelkének szövevényébe bepillantani."

Castaldót annyira magával ragadta a meglepő hír, hogy a másik futárról egészen megfeledkezett. Pallavicini figyelmeztette, hogy ezzel az emberrel is foglalkozniok kell.

Castaldo, Pallavicini és a futár elvonultak Castaldo vezéri sátrába.

Az előkelő futár – mert kitűnt, hogy a bécsi udvari istállók felügyelője: Giulio Sanazzaro érkezett Ferdinánd személyes üzenetével – György Barát meggyilkolását sürgette. Istvánffy szerint „Ferdinánd azzal a paranccsal küldte, hogy ha Castaldo úgy látná: a Barát megölésével nyugalom támadna – tegye, amit az állam érdekében jónak lát".

Úgy látszik, Ferdinánd szerette volna, ha György Barátot bíborosi kinevezése előtt éri a halál.

A bíborosi kinevezés azonban megtörtént. Castaldo azt se tudta, hol áll a feje. Viszolygott a gondolattól, hogy egy bíborost tegyen el láb alól. Ha Ferdinánd oltalmat nyújt is neki, kérdés, nem áll-e bosszút majd a spanyol titkosszolgálatnál is ügyesebb és hatalmasabb pápai biztonsági hivatal. Szeretett volna valami ürügyet találni, hogy György Barátot hivatalosan vonhassa felelősségre: ha például valami hadimulasztáson érné, nyugodt lélekkel kivégeztetné. Teljes zavarodottságában és tanácstalanságában egy vitézségéről híres spanyol kapitányt hívatott, akinek parancsot adott: a legközelebbi csetepatéban lője le hátulról vagy ahogy akarja a kincstartót. Akkor azt mondhatnák, elesett a csatában. André Lopez de Llanos kapitány azonban megtagadta a parancs végrehajtását.

További tanakodásra Castaldónak nem maradt ideje. Végül is ostromállapot volt, Lippát kellett elfoglalniok; hogy Temesvár körül mi a helyzet, még nem tudta, tehát számítania kellett egy török felmentő csapat érkezésére.

A bíboros meggyilkolásának ügyét el kellett napolni.

Az ostrom ügye jól haladt előre. A tüzérség lerombolta a legfontosabb bástyákat, a török ereje gyengült. Castaldo, György Baráttal egyetértésben, november tizenharmadikán általános rohamot vezényelt.

Filmbe illő kép.

„Gyorgy Barát, levetve csuháját, zold kopenyét oltotte magára, és sisakját tolldísszel ékesítve indult a csatába... Elöl Nádasdy Tamás lovagolt, kezében a zászlóval, a csatasor élén Castaldo és György Barát nyargalt... A tobbiek is, akiket eddig nem vetettek harcba, sűrű sorokban ereszkedtek alá a dombokról. Nagy erőkkel támadják a falakat és az ellenséget. Kitor a harc, rémuletes morajával, a harcosok kiabálása, puskaropogás veri az eget, a lőpor fekete fustje mindkét harcoló fél elől elveszi a kilátást, mindent betölt a dobok pergése és a trombiták harsogása..."

Istvánffy Miklóst idéztük.

Tinódi Sebestyén:

Zong az ég Lippán nagy sivalkodástul
Jézust, Allát nagy felszóval kiáltástul
Sok puska-hányástul, sok kardcsattogástul
Az ég homályosult mind az kétféle portul.

Felemelő pillanat. Gyorgy Barát, hatvanas éveiben járó pálos szerzetes, püspok, bíboros, kivont karddal, harci öltözékben vágtat a török felé az első sorban, rohamra vezetve a magyar könnyűlovasságot.

Megfordul-e a fejében a halál gondolata?

Talán nem is bánná, ha most hősi halált halhatna.

Mi tudjuk, hogy szebb lett volna így.

Gyorgy Barát réges-régen, vagy negyven évvel ezelőtt harcolt utoljára a török ellen, még Corvin János hercegnek, Mátyás király kiváló katonai képességű fiának seregében. Nyolcévesen, szülei kamicsáci várának ablakából kitekintve, a haragos zúgású Krka folyó partján látott először torok katonákat.

Negyven év után most újra csatába indul. Bátyja Nándorfehérvár védelmében esett el.

Puspök, pap létére természetes, hogy ért a fegyverforgatáshoz.

Ősi hagyomány ez a magyaroknál, hogy püspökeik képzett hadvezérek.

György Barát sisakjának tolldíszes forgóján megvillan a novemberi napfény, zöld köpenye lobogva úszik a szélben, lobog a ló sörénye is, a kivont kardot suhintásra készen markolja a bíboros keze.

Ebben a korban, amikor a hadvezérek még *elöl* harcoltak, s nem hátulról küldték meghalni a katonáikat, amikor még az volt a vezényszó: *„utánam!"*, és nem az, hogy *„előre!"* – egy ilyen elöl vágtató, személyesen is harcoló hadvezér csaták sorsát tudta eldönteni. Magával ragadta az egész tábort. „A többiek is, akiket eddig nem vetettek harcba, sűrű sorokban ereszkedtek alá a dombokról."

Messze, elöl Nádasdy Tamás országbíró kezében diadalmasan lobog a magasra emelt magyar zászló.

A támadás lendülete ellenállhatatlan. Lippát visszafoglalják. Lippa ismét magyar kézen van.

Történelmi rejtélyeink, érthetetlen elhallgatásaink egyike, hogy ez a dicsőséges pillanat nem él a közvélemény tudatában. 1526 óta először arat diadalt magyar hadsereg a török felett. Először sikerül visszafoglalni egy várat. Kisebb csetepatéktól eltekintve, először szenved a török jelentékeny veréseget. Láttuk, hogy Temesvár alól is elvonult. Ráadásul ez a diadal egy nemesi-nemzeti összefogásból született. A magyar uralkodó osztály először ébredt kötelességének tudatára. Hosszú idő telt el Mohács óta, de végre megtörtént a csoda. Hogyan is énekelte Tinódi?

Látom, urak, vagytok már egyezségbe
Magyarok, vagytok ti nagy szeretetbe

Egymás mellett harcol, vív, küzd a török fogságában szenvedő Török Bálint fia, János és a bécsi fogságban meghalt Perényi Péter fia, Gábor; a zsiványkodó kedvű Balassi Menyhért; Magyar Bálint, aki 1543-ban cserbenhagyta Pécset; Forgách Simon, aki a mohácsi csata évében született; ellenségek és barátok vágtatnak egymás

mellett, egymást segítve, a pusztuló magyar állam végveszedelmének utolsó órájában.

Nagyszerű ez a nemzeti összefogás. Ugyanakkor, amikor ezek Lippánál történnek, Zay Ferenc egy sereg hadmérnökkel az addig elhanyagolt várakat erődíti: Szolnokot, Egert...

Ha Ferdinánd nem gyilkoltatja meg György Barátot, ha nem ugrasztja szét erőszakkal ezt a nagy nehezen létrejött nemzeti egységet: megfordulhatott volna a magyar állam sorsa. A bíboros György Barátból szinte bizonyos, hogy esztergomi érsek és főkancellár lesz; szava még a császár előtt is számít; a török megmarad az addig elfoglalt területeken, tovább nem tudott volna terjeszkedni. Vagy ha igen, nehezen, nagy véráldozattal, s nem bizonyos, hogy sikeresen. Egységes maradt volna az ország.

Jegyezzük meg tehát: *1551. november 13., Lippa.*

Mohács óta először harcol a török ellen egy egységes nemesi hadsereg. Harcoltak már többször magyarok a törökkel, 1526 óta nemegyszer; de mindig csak az *egyik* párt. A másik a török oldalán állt, mint György Barát is 1541-ben, fegyverrel űzvén el a német csapatokat Buda alól.

Ha most egy rátermett államfő támadna! Vagy egy átfogó szemléletű politikus, egy általános tekintély... De hiszen itt van György Barát. Ő alkalmas államférfi, rátermett politikus.

Tudja-e vajon, hogy a napjai meg vannak számlálva?

Barátai és ellenségei egyaránt azt állítják, hogy ezekben az utolsó hetekben valósággal búskomor volt. Egy mosoly nem hagyta el az ajkát, pedig korábban, főleg, ha katonái között volt, szívesen mulatott velük, még táncot is járt. Castaldóék valósággal rettegtek ettől a komolyságától, ettől a zárt arctól, ettől a hideg és okos, velőkig ható tekintettől.

Míg a táborban a sebesülteket ápolják, és mindenki kalandjait meséli – Forgách Simont az elesettek tetemei alól húzták elő, „vitézül harcolva tizenegy sebet kapott, mindkét lábát lándzsa járta át, az ellenséges katonák holttestei között találtak rá", Török János és

Balassi Menyhért kardcsapástól sebesult a lábán –, addig Gyorgy Barát a fogoly törökokkel tárgyal.

A bíboros szabad elvonulást enged a vitéz torok tábornoknak, aki maradék katonáit fegyelmezett rendbe szedve, sorakozva, zárt rendben vonul el.

Szokás volt ez akkor; hány magyar és spanyol őrséget engedett szabadon a török is, például Esztergom alól! De a szokástól fuggetlenul is bolcs intézkedés volt ez Gyorgy Baráttól; kártékony könnyelműség lett volna a foglyokat akár elzáratni, akár lemészárolni: magukra szabadították volna a szultán egész duhét.

Castaldo ennek ellenére megjátszotta a felháborodottat.

Árulás! Szabadon engedni a legyőzott ellenséget! Íme, a bizonyíték, hogy a bíboros osszejátszik a törökkel, Castaldóék vesztére tor, áruló és ármányos cselszövő.

A magyar urak azonban, akik pedig nem szerették Gyorgy Barátot, és féltek tőle, semmi kulonoset nem találtak a dologban. Ez már így szokás, legkozelebb majd a torokok is elengedik a netán foglyul esett magyarokat. A beavatatlan spanyolok se gyanakodnak Gyorgy Barátra: látták, amint elol lovagolt, maga is harcolt; miért lenne áruló?

Castaldónak ezúttal sem sikerul urugyet talalnia a bíboros meggyilkolására. Önmagát azonban ettől kezdve felmentette, elhitette magával, hogy megvan az urugy, aminek alapjan „tiszta lelkiismerettel" megoletheti Gyorgy Barátot:

Szorgalmatos gondja kezde arra lenni
Módja halálának hol kelljen meglenni

Mivel a nyilvános lehetőségek megszűntek, a csata is véget ért, a spanyol titkosszolgálatnak kellett átvennie az ugyet.

Hogy Marcantonio Ferrari, Gyorgy Barát olasz származású titkára mióta állt a spanyol inkvizíció szolgálatában – nem tudható. Nem is fog kiderulni soha. Lehet, hogy már spanyol ugynokként vétette föl magát udvari szolgálatra; lehet, hogy kozben szervezték

be; lehet az is, hogy csak ezekben az utolsó napokban vesztegették meg. Az sem egészen világos – e tekintetben a források ellentmondóak –, hogy mennyiben volt titkára a bíborosnak ez az ember, s vajon nem csak most hízelegte-e be magát hozzá, azon a címen, hogy régi ismerősök, mert bizonyos, hogy azok voltak. Mindegy. Ferrari Pallavicini parancsaira hallgatott.

November vége van. Az év sikeresen zárul: a torok ugyan elfoglalt néhány kisebb várkastélyt, és kezében tartja Csanádot is, de Temesvár magyar kézben van, és az egész ország egyseges.

A nemesurak hazalovagolnak, lantosaik már fogalmazzák a hőstetteiket dicsérő éneket, próbálgatják a lantjukat, zummogik a muzsikat

Gyorgy Barát is hazaindul.

Vele tart Castaldo és a spanyol törzskar. Ott lovagol kozottuk Pallavicini őrgróf is, aki rovidesen egy aljas gyilkossággal csempészi be családjának nevet a magyar történelem „nagy családjai" koze.

December kozepén beternek Alvincra, Gyorgy Barát kastélyába. Alvinc (Vintul, Romania) Gyulafehérvártól délnyugatra 15 kilométerre, a Maros bal partján terul el.

Istvánffy Miklós:

„Alvincen Castaldónak a barat parancsara, tiszteletből a palota nagy és kenyelmes részében jelolnek szallast. Ő maga – a barat – magának egy délre eső szobát valasztott, hogy ott pihenjen annak a napnak még hátralevő részeben es éjjel, mely mar kozeledett. Nemsokára, nem tudva, mi vár rá, csaknem minden csapatot elbocsátott magatól Megparancsolta a testőrgyalogosok parancsnokainak, hogy induljanak el még őelőtte Vasarhelyre – ebbe a székely varosba – a gyűlésre, melyet ott hirdetett meg; csak kevesen maradjanak ott kozuluk a poggyászok és szekerek őrizetére..."

Tinódi Sebestyén:

Mikoron jutnának az neves Alvinche
Castaldót az Barát tartja tisztességhe
Kastélyba, az onnon házába szállitá he.
Ő maga csak kozel egy kis házban szálla...
...
Hadát az Fráter Gyorgy mind leszállitatá
Még udvarnépét is elől elbocsátá
Ország gyülésébe hogy másnap indulna
Megmaradásokról az országgal szólana.
Azon éjjel nagykarácsony előtt vala
Másod-csutortokon jó hajnalba vala
Egy inas, egy apród csak övele vala

1551. december 17-én, hajnali két óra tájban, kopogtatás zavarta meg az éppen lefeküdni készülő bíboros nyugalmát. Vacsora után volt, Vas Ferenc, György Barát inasa, éppen befejezte az asztal leszedését. Vas Ferenc egy boltívvel elválasztott, fuggonnyel takart szobarészben aludt, most is itt szószmotolt.

György Barát a feszület előtt térdelt, esti imáját mondta.

Az ajtó előtt kilenc spanyol és olasz gyilkos lapult a fal mellé húzódva. Személyesen Pallavicini vezette őket, vele volt Ferrari, Lorenzo Campeggio, Giovanni Movino, Juan Mercado és Pietro de Avila, valamint egy Scaramuccia nevezetű piacenzai orgyilkos két bérgyilkos cimborájával.

Értelmetlen azon tűnődni, hogyan settenkedett be ez a kilenc díszmadár a bíboros belső lakosztályába, kiket oltek meg eddig, kit kenyereztek le, vagy játszottak ki. Elaltatták-e, lerészegítették-e az őröket, észrevétlenul elsurrantak-e mellettuk, tudtak-e valami ritkán használt titkos átjárót: oly mindegy. Most itt vannak, és lesben állnak az ajtó előtt.

Feltűnő, hogy ilyen sokan vannak. Kilenc orgyilkos: ez szakmai kuriózum. Vagy nagyon féltek Gyorgy Baráttól, attól tartva, hogy esetleg belul is fegyveres őrok alszanak vele; vagy pedig tanúként volt szükségük egymásra, bíborosról lévén szó. Kulonosen furcsa,

hogy még az őrgróf úr is személyesen jött el gyilkolni. Egy Pallavicinitől az ember azt várná, hogy jól megfizetett bérgyilkost fogad, ő maga pedig ezalatt alibiként Castaldóval kártyázik vagy kockázik.

Még azt is el kell mondanunk, nagy megkönnyebbülésünkre, hogy magyar nem volt közöttük. Pedig sokan gyűlölték a Barátot, rettegtek tőle, halálát kívánták.

A terv az volt, hogy azt a jól bevált, viszonylag sima és zökkenésmentes megoldást választják, amellyel annak idején Diazt is megölték.

György Barát felneszelt a kopogtatásra, felkelt az imazsámolyról, az ajtóhoz ment. Az álmos Vas Ferenc félrehúzta a függönyt, figyelt, mi történik. Neki kellett volna ajtót nyitni, de ura megelőzte.

Szokva volt hozzá, hogy a leglehetetlenebb időkben zavarják futárok, küldöncök, saját hírszerzői.

Kinyitotta az ajtót; a kezében tartott gyertyával odavilágított. Az ajtóban Marcantonio Ferrari vigyorgott.

Surgős levelet hozott, nyogte ki, a futár választ vár. Gyorgy Barát még mindig nem lepődott meg, nem is gyanakodott. Éppen tegnap kapott egy nyájas levelet Ferdinánd királytól, melyben őfelsége János Zsigmond neveltetésének körülményeiről elmélkedik, és a bíboros tanácsát kéri erre vonatkozólag.

György Barát írópultjához lépett, ránézett a levélre, széthajtotta: a papír üres! Meghökkenten néz Ferrarira; az ebben a pillanatban nyakon döfi. György Barát leroskad, de aztán nagy erőfeszítéssel feláll, ágyához tántorog, kardot ránt.

Ebben a pillanatban benyomul a többi bandita.

Vas Ferenc előugrik a bemélyedésből, és vagdalkozni kezd. Három gyilkos ráveti magát, agyonszurkálják.

Ferrari most egy rovid csövű puskát ránt elő kopenye alól, és a feléje sújtó bíborosra tartja. Gyorgy Barát még annyit hörög, hogy *„Jézusom, Szűz Mária irgalmazzatok lelkemnek"*, nyakából patakok-

ban omlik a vér, mikor Ferrari kozvetlen kozelről elsuti a puskát, és mellbe lovi a bíborost. Az holtan hanyatlik a padlóra.

A tobbiekaa vérszagot érezve, rávetik magukat a két halottra, és szurkálják, marcangolják őket.

Juan Mercadónak ekkor váratlan otlete támadt.

Mivel Gyorgy Barát egyik fulét feltűnően sűrű szőrzet borította, s erről a különös ismertetőjeléről mindenki tudott, Mercado levágta a bíboros fulét, és egy kendőbe burkolva, a zsebébe rejtette. Ez lesz a bizonyíték, hogy valóban Gyorgy Barátot olték meg; ezért fogja az udvarmesteri hivatal kifizetni a vérdíjat; neki, Mercadónak talán valamivel tobbet is.

Tinódi Sebestyén:

Az fő-taljának csak tizen valának
Kik az Baptistatul rávalasztanának
Nagy hertelen az ajtón berohannának
Kivont fegyverekkel Baráthoz futamának.
Legottan rapéllyal őtet általverék
Mordálpuskából is őtet altallovék
Szegin Vas Ferencre hét sebet ejtének
Kegyetlen sebokkel az Barátot megolék.
Az kastély kapuját nagyhamar megvevék
Ott való kincsében mind zsákmányt tevének
Az jobb fulét neki gyapjastul elmetszék
Királyi felségnek postán vivék, jelenték.

A gyilkosok a két tetemet otthagyták a padlón. A szoba falait is vér borította.

Hetven napig hevert a két holttetem az alvinci kastély szobájának padlóján. A gyilkosság után mindenki elmenekult, Gyorgy Barát háza népe is. Üresen állt a kastély, a szél játszott az ajtókkal-kapukkal, senki a lábát ide be nem merte tenni. A szoba kitort ablakán havat fújt be a szél.

1552. február 25-én temették el Gyulafehérvárott azt, ami György Barát testéből megmaradt.

Nevét sem vésték fel sírkövére, csak ezt a latin mondatot:

MORIENDUM EST OMNIBUS
(Mindenki halandó)

HUSZONHAT ÉVVEL MOHÁCS UTÁN – A TIZENEGYEDIK ÉV: 1552

És valóban nagyon kell csodálkoznunk azon, hogy sem akkor, nyomban meggyilkolása után, sem később, nem akadt senki, barátai vagy a vezérek közül, de a seregből sem, aki erről beszélni mert volna vagy legalább felháborodott volna. Csak arra gondolhatunk, hogy nem annyira az erő hiányzott belőlük ehhez, mint inkább a bátorság, hogy a gaztettet megtorolják.
(Istvánffy Miklós: *A magyarok történetéből*, 1590-es évek.)

György Barát meggyilkolása megbontotta az ország oly szépen kialakult egységét. A török, miután értesült a bíboros meggyilkolásáról, kétszeres dühvel támadt Magyarországra. Ha György Barát nem hal meg, egy összefogott ország 1552-ben, a fegyverszünet lejártakor, sikerrel védekezhetett volna a török ellen. Így azonban a török csapatok úgy nyomultak az ország testébe, mint kés a vajba. Sok kisebb helyőrség parancsnoka így gondolkozott: minek védje ő a várat Ferdinánd számára, aki saját híveit is legyilkoltatja? Nem 1526, de nem is 1541 volt az ország végleges és visszavonhatatlan török megszállásának esztendeje, hanem 1552.

Július 9-én Ali budai basa elfoglalja Drégely várát.

Július 27-én elesik Temesvár. Losonci István feladja a tavaly, 1551-ben még oly lelkesen védett várat; a győztes törökök őt és embereit lemészárolják.

Augusztus 23-án elesik Szolnok. Őrsége megszökött.

Szeptember kilencedikén a török Eger alatt áll. Ferdinánd nem küld segítséget, az egri püspök szintén nem küld, a vármegyék a megyegyűlésen a Dobó által küldött Mekcsey szemébe nevetnek, amikor katonát és fegyvert kér.

Eger várát, a halálra szánt Dobó István vezetésével, a környező

falvakból odamenekült parasztok védik meg. Nem a magyar királyon múlott, hogy Eger nem esett el. Eger, mondhatni, a számítás *ellenére* maradt magyar kézen. S ha Eger elesett volna, a török már Kassa alá ér.

Ezt az országot gazdája, I. Ferdinánd magyar, cseh, német király, osztrák főherceg veszni hagyta.

1552-ben Magyarország területéből az 1544-es, a törökkel kötött béke előtti állapothoz képest *újabb negyvenezer négyzetkilométer veszett el. Egyetlen év alatt egy Dánia nagyságú terület!* (Torontál, Temes, Csongrád, Csanád, Külsőszolnok, Pest és a Kunság, Borsod.)

Most, 1552-ben kezdődik a török hódoltság kora.

Ferdinánd magatartása, György Barát meggyilkoltatása annyira érthetetlen, annyira nélkülözi a józan észt, hogy lehetetlen indulati elemek nélkül szólani róla. Bármennyit is tűnődünk ezen Ferdinánd szemszögéből: nincs rá magyarázat. Mert mi történik, ha, tegyük föl, György Barát életben marad? Egy Habsburg-katonaság által megszállt országot már ha akart volna, se tudott volna csellel a török kezére játszani. Legföljebb idegesítette volna Ferdinándot konok hallgatásával, kíméletlen szemrehányásaival. De beszedette volna az adót úgy, mint előtte senki, közbiztonságot és némi előnyös külkereskedelmet teremtett volna.

Istvánffy szerint Ferdinánd január 13-án, Prágából levélbeni üzenetet intézett a magyar rendekhez, melyben elmagyarázza indítékait. Akárhányszor rágjuk át magunkat ezen a szövegen, minden betűjét higgadtan mérlegelve: nem jutunk közelebb a rejtély nyitjához; nincsenek *igazi* indítékok. Az uralkodó olyan gyermeteg kifogásokat tesz, mint például, hogy Csanádot „bizonyára" György Barát biztatására adták fel; hogy elengedte Uleman béget; hogy elmozdította Déva várának kapitányát, akit pedig ő Ferdinánd hallomásból nagyra becsült, és így tovább. Ez a szánalmas védekezés még a rendíthetetlenül királyhű Istvánffyt is kihozta a sodrából:

„Erről a levélről nem szólni nem lett volna helyes, hogy ismeretessé legyen, tetteinek mily okait adja Ferdinánd, amelyek rávették őt annak a nagy tekintélyű férfiúnak a megöletésére. De sem men-

tegetőzésével, sem ajándékokkal, sem hízelgéssel nem tudta elérni, hogy a nép másként ne ítéljen, s ne higgye erről a gyilkosságról azt, hogy az igazságtalan volt. Éppen ezért Gyula pápánál is meg a bíbornokok testülete előtt nem sokkal később nagyon buzgólkodott, kik őt e gyilkosság ügyében perbe megidézték. Őket csak nagy erőfeszítéssel s nagy nehézségek mellett tudta végre megbékíteni."

Mivel azonban mégis mindennek van valami oka: nem lehetetlen, hogy talán nem is maga Ferdinánd tétette el láb alól a bíborost – ő is csak egy végrehajtó volt –, hanem Károly császár és kormánya. Mint láttuk, Károly császárnak semmiféle érdeke nem fűződött az önálló, független magyar állam létéhez; sőt, ellenkezőleg, Károlynak Magyarország megsemmisülése, éleslövészetre alkalmas gyakorlótérként hadszíntérré válása érdekében állt. Egy ilyen hadszíntér nagy török erőket köt le, a török figyelmét és energiáit fokozottan igénybe veszi; ezzel pedig gyengül az észak-afrikai front, tehát Károly erősödik. Már 1542-ben veszni rendelé Magyarországot, hazaparancsolván engedelmes szolgáját, II. Joákimot Pest alól.

Ady Endre írta:

Harcra készítni elő a magyart,
Védő-bástyául megintelen Bécsnek?
Az én népem már rút halálba tart
És németet majd csak talál a német,
Régen és másként lett volna itt: ország.

(*Nincs itt ország*, 1914 január.)

Azért is képzelhető, hogy végeredményben Károly keze volt a dologban, mert ő állott hadilábon a pápával, neki nem volt jó sohasem az, amit a pápa tett, vagy tenni akart; és az ő inkvizíciójának volt a fogása az üres levélpapírra hajló nyakba szúrt éles tőr. Talán éppen ezért is, Károlyra gyanakodva indított oly erélyes vizsgálatot a pápa György Barát megöletése után.

Évekig tartott ez a vatikáni vizsgálat. 116 tanút hallgattak ki.

1555. február 14-én a pápa őszentsége megállapította, hogy a gyilkosságot Ferdinánd rendelte el, e bűnéért ő mint király egyedul Isten előtt felel. Girolamo Martinengo (1504–1569) lenói apát, a Vatikán bécsi nunciusa vezette a vizsgálatot. Sopronból és Bécsből keltezett leveleiben az udvar által szándékosan támasztott nehézségekre panaszkodik, például, hogy „i testimoni... tutti sono interessati, ovvero complici del fatto, ovvero come servitori della maesta", magyarul: *„a tanúk mind elfogultak, mert vagy bűntársak, vagy pedig őfelsége szolgái."* (1553. július 11., Bécs.) Martinengót annyira felháborította ez a manipuláció, annyira meg volt győződve Gyorgy Barát ártatlanságáról, hogy Róma kénytelen volt egy inkvizíciós ugynokot Bécsbe kuldeni az ugy elsimítására. Martinengo ettől kezdve más húrokat penget, és kieszkozli Ferdinánd és Castaldo számára az ideiglenes feloldozást. (1553. szeptember 25.) Feltűnő, hogy Sannazzaro istállómestert, aki Ferdinánd ismételt, sürgető gyilkossági parancsát a lippai táborba vitte, s akit emiatt lelkifurdalás gyotort, maga Loyolai Ignác, a jezsuita rend szent főnoke oldozta fel és győzte meg, hogy helyesen járt el! Mindez kétségkívul Károly császár környezetéhez vezet.

Tény tehát, hogy a gyilkosok buntetlenek maradtak.

Ezzel az ugy lezárult, avval a nem kozombos tanulsaggal, hogy a pápa egy királyt nyilvánosan gyilkosnak nevezett, mégpedig egy nagyon katolikus és nagyon hivő és nagyon derék ember hírében álló Habsburg-uralkodót bélyegzett gyilkosnak.

Mivel a gyilkosság legtobb részvevőjét szornyű sors érte, elterjedt az a kozhit, hogy a bosszúálló Isten buntette meg őket. Még Istvánffy is élvezettel írja le sorsukat:

„Tény az, hogy gyilkosai nem sokkal később, mint hihető, isteni rendelésre, megbűnhődtek. Egy részuket súlyos csapások érték, mások nyomorult halállal pusztultak el. Sforzát ugyanis, még egy év letelte előtt, a torokok, miután seregét levagták, elfogták, s miután megvesszőzték, sok aranyon váltotta meg magát. Marcantonio Ferrarit pedig Gonzaga Ferdinánd, V. Karoly császar milánói kormányzója, miután egy másik bűnéből kifolyóan rábizonyult,

hogy főbenjáró bűnt követett el, mint rablót felakasztatta. Campeggiónak a jobb kezét, mellyel a barátot megölte, egy éjszakai verekedés alkalmával Augsburgban levágták, nem sokkal később pedig, amikor Bécsben, Ferdinánd király kíséretében, vadállatokra vadászott, egy hatalmas vadkan agyarával szétszaggatta, belei kifordultak, s meghalt. Scaramucciát pedig Franciaországnak Narbonne nevű tartományában – Gallia Narbonensisben – néhány katona darabokra vagdalta, s így rút halállal halt meg. A többiek meg más-más gyalázatos halállal lakoltak bűnükért."

Nekünk, akik a huszadik században megéltünk egyet-mást, nem is olyan régen egy amerikai elnök meggyilkolását, majd a tanúk és tettesek erőszakos halállal való rejtélyes elpusztulását: alighanem joggal jut eszünkbe, hogy ezeket a cégéres gazembereket a spanyol inkvizíció tüntette el mint veszélyes tanúkat.

Röviddel azután, hogy a török oly könnyedén, szinte ellenállás nélkül nyomult előre Egerig: Ferdinánd a török által megkímélt erdélyi országrészt is elveszítette. Néhány viharos és zaklatott év után Izabella és az ifjúvá serdült János Zsigmond, Petrovics Péter oltalmában, 1556-ban fegyveres erővel visszatért Erdélybe, ahol felszabadítóként üdvözölték őket. Megalakult az önálló Erdélyi Fejedelemség mint a Török Birodalom önkéntes hűbéres állama, melynek azonban belügyeibe a törökök nem avatkoztak. Erdély szabadabban, függetlenebbül, gazdaságilag előnyösebben fejlődött, mint a Ferdinánd és utódai alá került országrészek.

A középkori Magyar Királyság megszűnt.

Ez történt huszonhat évvel Mohács után.

Jegyzetek

1971 nyarán befejezett és először 1972-ben megjelent Dózsa-krónikám után több, új megfigyeléseket tartalmazó tanulmány jelent meg a Dózsa-kérdésről. Ezek eddigi ismereteinket módosítják; ahol tehát adataikat, megállapításaikat kétségtelennek tekinthettem, ott a magam szövegén is módosítottam. Különösen tanulságosak Szücs Jenő tanulmányai: *Dózsa parasztháborújának ideológiája,* Valóság, 1972. II.; *A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború,* LK 1972. 43.; *Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció hátterében,* ITK 1974. 4. Megjelent egy monográfia is, mely részben Fekete Nagy Antal kutatásainak, részben a mai napig, e mű korrektúrájáig [1979. X. 1; a Könyvvilág 1979. 8. száma jelezte a művet, mely azonban szeptember végéig még nem került az üzletekbe.] meg nem jelent, de összeállított Dózsa-oklevéltárnak ismeretén alapul: Barta Gábor–Fekete Nagy Antal: *Parasztháború 1514-ben,* 1973. Az olvasó figyelmébe ajánlom e monográfia ismertetését is Bácskai Vera tollából: Valóság, 1974. 6. sz. – Végül megemlítem saját tanulmányomat, mint ami Szücs Jenő fejtegetéseihez több tekintetben hasonló véleményt formál: *In signo Crucis,* Vigilia, 1972. 9. sz.

A Mohács előtti Magyarország érdekes, olvasmányos, tudományos szempontból megbízható ismertetése Fügedi Erik könyve: *Uram, királyom...* 1974. (Egyetlen, témánkba vágó közlését kell korrigálnunk: a mohácsi csatában nem Perényi Ferenc váradi püspök volt az egyik szárnyparancsnok, mint azt a szerző a 129. lapon állítja, hanem Perényi Péter.)

Minderre azért hívom fel a figyelmet, mert elengedhetetlenül fontosnak érzem, hogy az olvasót a könyveimben tárgyalt eseményekre vonatkozó legújabb tudományos eredményekről tájékoztassam. Kérem az Olvasót: lapozgasson minden e korszakra vonatkozó újabb publikációt. Jöjjön azonban bármiféle újabb felfe-

dezés – bár jött volna előbb, s nem kis híján harminc esztendővel a felszabadulás után! –, annyi tény marad, hogy Dózsa és vezértársai forradalmi mozgalommá szervezték a jogos érdekeiben megmozduló magyar parasztság felkelését, s ezt a parasztságot Werbőcziék szinte rabszolgasorsba taszították. Mély meggyőződésem, hogy 1514 véres nyara és ősze 1526 baljós előjátéka volt. Erről és ezért írtam Dózsa-könyvemet.

TOVÁBBI IRODALOM:

Két egykorú, nyomtatott híradás, közli többek között *Geréb László: A magyar parasztháborúk irodalma*, Budapest, 1950. Ain Gross Wunderzaichen, das do geschehen ist durch das Creutz, das ain Cardinal hat auszugeben inn den gantzen Hungarischen Lannd wider die Turcken. – Die Auffruhr so geschehen ist is Ungerlandt, mit den Creutzer und auch darbey wie man den Creutzer Haubman hat gefangen und getödt Zeckel Jörg 1514.

Marino Sanuto: Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai. II. Magyar Történelmi Tár. XXIV. köt. Közli Wenczel Gusztáv. Budapest, 1877. (Az idézett részleteket a szerző 1514-ben jegyezte fel.)

Taurinus (Stieröchsel) István: Paraszti háború. Fordította Geréb László. Budapest, 1946. Megjelent Wien, 1519.: Stauromachia, id est cruciatorum servile bellum. Geréb László fordítását felhasználtam és idéztem könyvem 41., 43. és 102–105. oldalán, valamint más fordításait a 106–116. oldalakon. Az úttörő és kezdeményező Geréb László iránti tiszteletből (és költői tehetség híján) nem módosítottam fordítását, melyet azonban legújabban Csonka Ferenc „A Dózsa-forradalom első eposzának fordítása" (Irodalomtörténeti Közlemények, 1972. 5–6. sz.) című tanulmányában igen alaposan bírált, említve azokat a részleteket is, melyeket magam is idéztem könyvem első kiadásában. Csonka Ferenc többek között helyesbítette a következő néhány sort:

. . .áradnak minden részről lefelé a
sléziabéli urak, morvák elegyedve közéjük
és a cseh főúri rend. . .

Ennek helyes prózai fordítása így hangzik: „Onnan meg Selingus közeledett a földije, Moravus társaságában, elvegyülve a szép ruhájú, deli termetű cseh főurak közé." Csonka Ferenc magyarázata szerint: „Andreas Selingus: filozófus és orvos volt, ő kezelte halála előtt Taurinust; Augustinus Moravus: Ulászló alkancellárja, Taurinus pártfogója." (Idézett cikk 658. old.). Mivel nem tartom illendőnek, hogy Geréb fordítását korrigáljam, a második kiadásból e pár sort kihagytam.

Paolo Giovio: Istorie del suo tempo. Tradotta per Lodovico Domenichi. Venetia 1560. A fordító előszavának kelte: Firenze, 1551. január 26. A szerző befejezte 1547 körül.

Cianmichele Bruto: Rerum Hungaricarum Libri XX. Budapest, 1863–1867. Készült 1580 körül.

Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. Budapest, 1962. Fordította Juhász László. Székely György bevezető tanulmányával. – Készült 1590 körül.

Horváth Mihály: A magyarok története. Második szakasz. Pápán, a református főiskola betűivel 1843. 311–320. és 321–322. old.

Báró Eötvös József: Magyarország 1514-ben. Pest, 1847.

Friedrich Engels: A német parasztháború. Budapest, 1965. Készült 1850.

Szalay László: Magyarország története III. Pest, 1863.

Lányi Károly: Magyar egyháztörténelem. Átdolgozta Knauz Nándor. Esztergom, 1866.

Márki Sándor: Dózsa György. Budapest, 1883. és 1913.

Fraknói Vilmos: Erdődi Bakócz Tamás élete. Budapest, 1889.

Borovszky Samu: Csanád vármegye története. Budapest, 1896.

Bihar vármegye története; Temes vármegye története. Borovszky Samu szerkesztése. Budapest, év nélkül.

Fraknói Vilmos: A Hunyadiak és a Jagellók kora. Budapest, 1896.

Szilágyi Sándor szerkesztésében: A magyar nemzet története című sorozat IV. kötete.

Komáromy András: A Dózsa-lázadás történetéhez. Történelmi Tár. Budapest, 1897.

Fraknói Vilmos: Werbőczi István életrajza. Budapest, 1899.

Érdújhelyi Menyhért: A kalocsai érsekség a renaissance korban. Zenta, 1899.

Sziklay János: A katholikus egyház története Magyarországon. Budapest, 1903.

Kluch János: Adalékok az 1514. évi pórlázadáshoz és a mohácsi vészhez. Történelmi Tár. 1905.

Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története. Budapest, 1906. Az 1948. centenáriumi kiadást jegyzetekkel ellátta Fenyőné Acsády Edith.

Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban. Nagyvárad, 1906.

Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Budapest, 1922.

Mályusz Elemér: Az 1514. évi jobbágyháború okai. Budapest, Társadalomtudomány, 1926. évfolyam. 373–380. old.

Szádeczky Kardos Lajos: A székely nemzet története és alkotmánya. Budapest, 1927.

Horváth Richard: Laskai Ozsvát. Budapest, 1932.

Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar Történet II. Budapest, 1936. (Szekfű Gyula szövege.)

Harsányi András: A Domonkos-rend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938.

Féja Géza: Dózsa György. Budapest, 1939.

Sárközi György: Dózsa. Történelmi dráma 3 felvonásban, 6 képben. Budapest, é. n. Készült 1939-ben.

Szabó István: A magyar parasztság története. Budapest, 1940.

Seress László: Dózsa György és a parasztforradalmak. Budapest, 1945.

Juhász Kálmán: A csanádi püspökség története 1500-tól. Makó, 1947.

Molnár Erik: A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig. Budapest, 1949.

Geréb László: A magyar parasztháborúk irodalma. Székely György kísérő tanulmányával. Budapest, 1950. (Ebben többek között Tubero krónikájának részletei.)

Eckhardt Ferenc: A földesúri büntetőbíráskodás a XVI–XVII. században. Budapest, 1954.

Magyarország története. Egyetemi tankönyv I. Budapest, 1961. (Székely György szövege.)

Székely György: A Dózsa-parasztháború ideológiájához. Századok, Budapest, 1961. 4/5.

Székely György: Egy német humanista és az 1514. évi magyarországi felkelés. Századok, 1964. 3. sz.

Magyarország története I. Budapest, 1964.

Szöveggyűjtemény Magyarország történelmének tanulmányozásához. II. köt. Budapest, 1964.

Szabó István: A középkori magyar falu. Budapest, 1969.

Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest, 1971.

Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Budapest, 1971.

A mohácsi csatáról és előzményeiről: *Mohácsi emlékkönyv.* Budapest, 1926. Lukinich Imre szerkesztésében 12 szerző tanulmányai, köztük Gyalókay Jenő elemzése a csata lefolyásáról. A csata körülményei a mai napig tisztázatlanok. Sok a feltevés, következtetés, tapogatózás. Legújabban Perjés Géza dolgozta fel a témát, több meglepően újszerű és hitelt érdemlő megfigyeléssel és következtetéssel. Perjés tanulmányát kéziratban használtam. (*Mohács.* 1972.)

Drágffy János 1526-os testamentumát először báró Mednyánszky László közölte a *Tudományos Gyűjtemény* 1818-as évfolyamában, Pesten, a VIII. kötetben. Ebből idéztünk.

Drágffyról továbbá: *Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance.* Kolozsvár, 1943.

Könyvem 1975-ös kiadása óta jelent meg: *Mohács emlékezete.* Bp., 1976. Kiss Károly válogatása, szerkesztette Katona Tamás. Ebben Brodarics, Verancsics, Szerémi, Istvánffy műveinek idevágó részei, Tomori Pál, Sárffy Ferenc, II. Lajos levelei és jelentései, velencei és pápai követek beszámolói, egykorú újsághírek, egy cseh históriás ének, továbbá török források és a csatatér régészeti feltárásának ismertetése Papp László tollából. Szakály Ferenc: *A mohácsi csata.* Bp., 1975. Erről lásd bírálatomat is: *Irodalomtörténet,* 1977. 3. szám. Perjés Géza: *Mohács.* Bp., 1979., A királyi testőrség felelősségéről lásd még cikkemet: *„És Török Bálint?"* Élet és Irodalom, 1975. 8., 9.

Ezen az 1965-ben elkészült és először 1966-ban kiadott munkán keveset változtattam, mindössze néhány apróbb hibát, elírást kellett kijavítani, egy-két jelzőt törölni, igazítani. A korszakról összefoglaló tudományos munka azóta sem jelent meg.

A felsorolt könyvek valamelyikében minden egyes adatot megtalálhat az olvasó. A szaktudomány számára különben is ismert tényekről van szó. Okleveles kutatást nem folytattam, eddig ismeretlen adatra nem bukkantam. Annál több elfelejtett adatra; a felsorolt munkák kiadási évei mutatják: milyen régóta nem foglalkozott e korral még a szaktudomány sem.

Brodarics István: Históriája a mohácsi vészről. Budapest, 1903. Első kiadása latinul: Krakkó, 1527.

Niccolò Machiavelli: A fejedelem. Budapest, 1964. Készült 1520 körül, kiadták: 1532.

Szerémi György: Magyarország romlásáról. Budapest, 1961. Kézirat, 1540-es évek.

Verancsics Antal: Összes Munkái. Pest és Budapest, 1857–1875. (Összegyűjtött kortársi emlékezések 1540–1560 körüli időkből.)

Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. Budapest, 1961. Nem teljes kiadás. Latinul első kiadása Köln, 1622. Az idevágó rész 1596–1604 között készült.

Gianmichele Bruto: Rerum Hungaricum Libri XX. Budapest, 1863–67. Készült a XVI. század végén.

Podhraczky József: Eredeti két magyar krónika. Pest, 1833. Ebben Bornemisza Tamás emlékirata, készült 1560 körül.

Gróf Kemény József és Nagy Ajtai Kovács István: Erdélyország történeti tára. Kolozsvár, 1827. Ebben Mindszenthi Gábor naplója.

Budai Ferenc: Magyarország polgári históriájára való lexikon, a XVI. század végéig. Nagyvárad, 1804.

Horváth Mihály: Gróf Nádasdy Tamás élete, némi tekintettel korára. Buda, 1838.
Horváth Mihály: A magyarok története. Pápa, 1844.
Horváth Mihály: Fráter György. Budapest, 1872.
Jászay Pál: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. Pest, 1846.
Szalay László: Magyarország története. Leipzig, 1854.
Szalay László: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. Pest, 1859.
Szalay Ágoston: Négyszáz magyar levél a XVI. századból. Pest, 1861.
Leopold von Ranke: Deutsche Geschichte im Zeitaler der Reformation. Wien, év nélkül. Készült: Berlin, 1839–1847.
Friedrich Engels: A német parasztháború. Budapest, 1948. és 1965. Készült 1850.
Fraknói Vilmos: A magyar országgyűlések története. Budapest, 1874.
Óváry Lipót: III. Pál pápa és Farnese Sándor bíbornok Magyarországra vonatkozó diplomáciai levelezése. Budapest, 1879.
Bakó István: A német hadak szereplése Magyarországban, 1520–1570. Budapest, 1880.
Károlyi Árpád: Fráter György levelezése. Budapest, 1881.
Acsády Ignác: Magyarország három részre oszlásának története. Budapest, 1897.
Kretschmayr Henrik: Gritti Lajos. Budapest, 1901.
Balogh Margit: Oláh Miklós Hungáriája mint művelődéstörténeti kútfő. Budapest, 1903.
Lukinich Imre: Mohácsi emlékkönyv. Budapest, 1926.
Szekfű Gyula: Magyar történet III. Budapest, 1936.
Iványi Béla: Buda és Pest sorsdöntő évei. Budapest, 1941.
Horváth János: A reformáció jegyében. Budapest, 1957.
Peter Rassow: Karl V. Göttingen. 1957.
Magyarország története. Egyetemi tankönyv II. kötet. Budapest, 1962.
Magyarország története. Budapest, 1964.
Világtörténet IV. Budapest, 1963. (Eredetije Moszkva, 1958.)
A magyar irodalom története I. Budapest, 1964.

Sinkovics István: Kőszeg és az 1532. évi török hadjárat. Vasi Szemle, 1967. 2. sz.

Könyvem első kiadása óta Szulejmán szultánról két életrajz is megjelent: Fekete Lajos és Káldy-Nagy Gyula tollából. Nagyságát, zsenialitását, politikai képességeit vitatják. Mivel azonban mégis meghatározott egy korszakot, és mivel ő volt az egyetlen török uralkodó, aki nemcsak támadóként, hanem politikai partnerként is beleszólt Európa ügyeibe: a magam részéről nem fukarkodom az őt elismerő jelzőkkel.

A *Jelenkor* című folyóirat hasábjain az 1976-os évfolyamban több számon át vita folyt e könyvemről és a tárgyalt korszakról. Felhívom erre az olvasó figyelmét, többek között saját vitazáró cikkemre: *Magam mentsége Mohács után.* Jelenkor, 1976. 10. sz.

Lásd továbbá: Perjés Géza: *Az országút szélére vetett ország.* Budapest, 1975. A Magvető „Gyorsuló idő" sorozatának kötete.

A XVI. század első felének magyar krónikáját ezzel, az 1973-ban elkészült harmadik résszel fejezem be. Erről a korszakról összefoglaló tudományos munka még egyáltalán nem jelent meg.

Az 1542-es hadjáratról alapos munka: Károlyi Árpád: *A német birodalom nagy hadivállalata Magyarországon 1542-ben.* 1880.

Sokat tanultam György Barát életéről Ognieslav Utiesenovic: *Lebensgeschichte des Cardinals Georg Utiesenovic, genannt Martinusius* című könyvéből, illetve e horvátul írott mű német nyelvű fordításából, Wien, 1881. György Barát életéhez pontos adatokkal szolgál Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története I.* 1883. Nagyvárad.

Az alvinci gyilkosság nyomozására vonatkozólag új adatokat közöl Helmut Goetz: *Nuntiaturberichte aus Deutschland 16.* Tübingen, 1965. Ebben Martinengo nuncius jelentései és levelezése. Maga a szerző-szerkesztő, Helmut Goetz is meg van lepődve a jezsuiták beavatkozása miatt; Loyola szerepe, írja, „még tisztázásra szorul". (XIII. lap.) – Hogy Ferdinánd „divatos" államelméletek hatására feljogosítva érezte magát politikai gyilkosságok elrendelésére, erről: Walter Platzhoff: *Die Theorie von der Mordbefugniss der Obrigkeit im XVI. Jahrhundert.* Berlin, 1906. és Franz Buchholtz: Ferdinánd-életrajzában, 1836.

Az egyes rövid időre felvillanó – szereplők életéhez kiváló, bár óvatosan forgatandó gyűjtemény Budai Ferenc: *Polgári Lexikon*-a (1804/5).

Nagy tisztelettel emlékezem meg Szalay Lászlóról. (1813–1864.) A *Magyarország története IV.* Pest, 1865., a maga nemében remeklés. Bár tudnék így írni, a nem titkolt szenvedélyt az adatok tárgyilagosságával hitelesítve, mint ez a maga korában haladó polgári forradalmár, az 1849-es Magyarország párizsi nagykövete.

A világtörténeti összefüggéseket az előző könyvemben említett szovjet *Világtörténet 4.*, valamint a *The New Cambridge Modern His-*

tory II.; „The reformation" (Cambridge, 1968) tárgyalja legjobban. Bár ez utóbbi túlságosan lesajnálólag kezeli hazánk történetét. Károly politikáját viszont érdekesen elemzi. E nagy angol tudományos összegezés tömörebb, népszerűbb és hozzáférhetőbb, egyben koraibb változata: G. R. Elton: *Reformation in Europe*, 1517–1559. London, 1963.

A schmalkaldeni háborúról érdekesebb, mert a birodalmi gondolattól megszállott Németország szellemiségét tükröző könyvet, mint Ranke korábban már idézett munkája: azóta sem írtak. Ha egyszer Ranke mester is megrója Károlyt, akkor az már egy múlt századbeli német tudós szempontjából is elítélendő, pedig, mint mondottam, ő mindent alárendel a birodalom érdekének.

És végül, akit először kellett és illett volna említeni: *Tinódi Sebestyén*. Még az irodalomkedvelő közönség tudatvilágában is a perifériára szorult ez a nagyszerű ember, ez a szavahihető, jó költő, aki érzékeny műszernél jobban reagált kora minden eseményére, és még előítéleteivel is bennünket, kései utódokat tájékoztat. Kérem, olvasgassák *Krónikáját*, melyet az Akadémiai Kiadó 1959-ben hasonmás kiadásban is közreadott. Én is csak azt mondhatom, amit ő, e hármas kistükör *(Krónika Dózsa György tetteiről; Ez történt Mohács után; Elfelejtett évtized)* jelen befejező kötetében folytatva az *Ez történt Mohács után* elején mottóul használt idézetet:

„Ha valahol penig vétök volna benne, azt ne én vétkömnek, hanem azkiktől érteköztem, tulajdonítsátok, és kérlek titöket, énnéköm megbocsássatok. Ha penig azt értöm, hogy ez én munkám jónak és kellemetösnek tetszik tinéktök, ezután is ajánlom énmagamat, míg az Úristen éltet ez világba."

Érdekes új dokumentum a szultánnak a francia királyhoz 1546-ban írott levele; ez annak bizonysága, hogy a Habsburg-házzal ellenséges francia kormány lépéseket tett Magyarország érdekében. Íme az 1978-ban egy londoni árverésen a Széchényi Könyvtár kézirattára által megszerzett okmány szövege:

„Legfelségesebb császár úrnak, őfelségének, a keresztény királynak, Ferenc uralkodónak, Franciaország császárának, kedves barátunk-

nak üdvözletet és a boldogság teljességét. Felséges uralkodó! Mikor legyőzhetetlen felségünk levelét felségeteknek eljuttatják, tudtotokra adjuk, hogy fényes felségetek felségünk fényes és magas portájához, amely Keleten a szerencsés és tekintélyes császárok és uralkodók számára látogatási és nagyra tartott hely, levelet átadó követeiteket küldvén jeleztétek, hogy már régen megkaptátok felségünk levelét, és a barátságot, amely köztünk régi szokás szerint eddig megvolt, azt ezután is akarjátok, sőt azt írtátok, hogy követeik jelentéseiből biztosak is lehetünk erről, és az említett követek, amikor megkérdezték őket az ügyről, azt jelentették, hogy *Hispánia császára és Germánia királya, Ferdinánd,* minden keresztény király és úr nevében felségünktől felségetek által *a béke és az egyetértés kieszközlését kérik, és a Magyarországhoz tartozó várakért, erődítményekért és birtokokért, amely a magyarok kezében volt, adó gyanánt a béke feltételével évi 10 000 forintot szándékoznak adni. De mivel Magyarországot* a mindenható Isten kegyelméből *fegyverrel hatalmas felségünk fényes fennhatósága alá vetettük,* a fentemlített birtokok bizonyos részét uraknak, báróknak, részint prefektusainknak, részint hűséges szandzsák-bejeinknek (adtuk), más részét felségünk fegyveresei adománylevelekkel birtokolják, és fényes felségünk prefektusai, vagyis szandzsák-bejei békét és biztonságot (hitet) adományoztak azoknak a lakosoknak, akik felségünk védelme és oltalma alá menekültek; ezen lakosok várait és erődítményeit hűséges szolgáinkkal együtt számoljuk. Tehát felségünk szokása és hagyománya szerint *nem engedhettünk véglegesen békét követeiteknek* az *indítványára,* és a követek a tárgyaláson azt mondták, hogy *nekik nincs is erre felhatalmazásuk,* hanem azt ígérték, hogy a jelentéseket továbbítják az uralkodóikhoz, és majd aztán fognak válaszolni. *Ezen okból egy év .... időt kértek,* hogy így a közöttünk régi időtől fogva meglévő barátság és egyetértés, miként volt korábban is, meglesz, ha azt a szándékukat nyilvánítják ki a kereszténység urai, hogy felségünktől béke legyen a királynak és az uralkodónak. Felségetek magas és dicső volta miatt fényes és legyőzhetetlen felségünk iránti hűséges barátságának és jóindulatának és felségetek akaratának tekintetbe-

vételével *a keresztény népnek azon feltétellel adatik béke, hogy a béke nem vonatkozik azokra a várakra, erődítményekre és birtokokra, amelyeket felségünk katonái vagyis szandzsák-bejei és a fegyveres katonái adománylevéllel birtokolnak,* és azokra a lakosokra, akiknek felségünk szandzsák-bejei békét és biztonságot (hitet) adtak, mivel az ilyen várak, erődítmények, kastélyok és birtokok a mi birodalmunkhoz tartoznak s felségünk szerint senkit sem illetnek meg, de a birodalmunk említett részein kívüli azon magyarországi várak és erődítmények, amelyek Magyarországon az ő kezükben vannak, évi adónak a feltételével, ha felségünk békéjét elfogadni akarván, ha a békéhez felségünk magas portájához követeket küldve akarjátok, egy év ... megadatik, felségünk magas portája mindig nyitva áll, bárkinek szabadságában áll odajönni és elmenni akár barátság, akár ellenségeskedés szándékával; az egy év elmúltával azonban, ha követ jön, a határokat, mely szerint békét kötünk, mi fogjuk kijelölni, és a békéről béke és biztonság-levelet (epistolas pacis et fidei) fogunk adni. Ezenkívül ... azon okból engedték meg, hogy azokról a részekről a béke elfogadásában senkit se akadályozzanak, és Ferdinánd király oltalma alatt bármiféle gonosztevők vannak, akik a végeken időznek, Kylis (?) várának birtokait és Velence urainak a lakosait pusztítják, az ilyen gonosztevőket a rossztól tartsák vissza, különben, ha nem akarnak békében meglenni, kényszerítjük őket a mindenható Isten segítségével. Ferdinánd követei korábban is gyakran kértek ilyesfajta békét és egyetértést, de semmi módon sem engedtük és nem is akartuk engedni. Ám a fentemlített királyok ezért, felségetekben közbenjáróra akadván, és felségetek mindig állhatatosan megtartván szerencsés felségünk iránti hűséges barátságát, kértétek a fentemlített királyok számára a béke megőrzését a ti fényes felségeteknek a mi magas felségünk iránti tiszta barátságának és akaratának tekintetbevételével. Felségeteknek meg is engedtük a barátság miatt, amelyet felségünk iránt viseltek. Ezen ügyet egy évig nem hanyagolván 6 vagy 7 hónapig magas felségünknek jelezzétek, bármi módon is legyen. A mindenható Isten kegyelméből legyőzhetetlen hadseregünkkel együtt minden idő-

ben, nyáron is és télen is, készek vagyunk, felségetektől várjuk a hírt, a felségünk szerencséjének és hitének ellentmondóknak ellenállunk, és azon rész híreit mindig, és az ő országának... bármely hír legyen is az, azon barátság szerint, amely közöttünk fennáll, közvetítő nélkül jelezzétek, hogy ismeretes legyen magas felségünknél ugyanannak a teljesen rendben menő dolga."

TARTALOM

Történelemről írni 7

Krónika Dózsa György tetteiről

Habemus papam 21
Egy végvári vitéz Budán 34
Magyarország 1514-ben 45
Tavasz Magyarországon 73
Cantate vasárnapja 83
„Cegléd piacán" 94
A parasztok háborúja 119
Tüzes vaskorona 150
Ülj törvényt, Werbőczi 167

Két könyv között

Mohács előtt 179
A hollószárnyú zordon enyészet 182

Ez történt Mohács után

Zápolya 197
Habsburg Ferdinánd 229
Tarnowi közjáték 284
Kézcsók a mohácsi csatatéren 296
A belháború Magyarországon 322
Kőszegi közjáték: egy legendával kevesebb 367
Gritti rémuralma 374
Senki földje Európa haditérképén 389
Meghalt a király 430
„Az ítélet immár elközelgett" 452

Európa Pest város falainál, 1542 477
Pécstől Esztergomig, 1543 498
Német villámháború Franciaországban, 1544 519
Egy furcsa békekötés, 1545 542
A német császár német háborúja, 1546 558
Békés esztendő Magyarországon, 1547 571
Még magasról nézvést megvolna az ország, 1548 586
Az utolsó lehetőség, 1549 604
Az elfecsérelt esztendő, 1550 609
Moriendum est omnibus, 1551 615
Huszonhat évvel Mohács után –
A tizenegyedik év: 1552 634

Jegyzetek 639